8
L 939

LATVIEŠU LITERATURAS VĒSTURE

III

DĀVINĀJUMS
H. Demakova
LNB

LATVIEŠU
LITERATŪRAS
VĒSTURE

III

123078

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VALODAS UN LITERATURAS INSTITUTS

LATVIEŠU LITERATURAS VĒSTURE

SESOS SĒJUMOS

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJAS IZDEVNIECĪBA RĪGĀ
1 9 5 6

8
L 939

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA

VALODAS UN LITERATURAS INSTITUTS

LATVIEŠU LITERATURAS VĒSTURE

III

JAUNĀS STRĀVAS PERIODS

NO 19. GS. 80. GADU BEIGĀM LĪDZ GADSIMTU MIJAI

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJAS IZDEVNIECĪBA RĪGĀ
1 9 5 6

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA
030701878

SĒJUMU SARAKSTĪJUŠI

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJAS VALODAS UN LITERATŪRAS INSTITŪTA LITERATŪRAS SEKTORA DARBINIEKI:

M. Dombrovska — Ezerietis.
K. Kundziņš — Jukums Palevičs.
L. Leitāne — Valdis.
M. Mauriņa — Aspazija. Pērsietis.
J. Ozols — Zvanpūtis.
A. Vilsons — Īss laikmeta raksturojums. Literatūras kritika. Progresīvā dzeja, proza un dramaturģija. Buržuaziskās literatūras pagrimums. Eduards Veidenbaums. Edvards Treimanis-Zvārgulis. Citi Jaunās strāvas rakstnieki. Rūdolfs Blaumanis. Doku Atis. Zeiboltu Jēkabs. Jānis Poruks. Saulietis. Daži mazāk pazīstami rakstnieki.

REDAKCIJAS KOLEĢIJA:

K. Graudiņš, K. Kundziņš, Fr. Rokpelnis, E. Sokols (atb. redaktors).

Latviešu literaturas vēsturi ZA Valodas un literaturas institūts paredzējis izdot sešos sējumos, kuru saturs plānots šāds:

I sējums — laikmets līdz 19. gs. vidum,
II „ — no 19. gs. vidus līdz 80. gadu beigām,
III „ — no 80. gadu beigām līdz gadsimtu mijai,
IV „ — no 20. gs. sākuma līdz 1917. g.,
V „ — no 1917. līdz 1940. g.,
VI „ — no 1940. g.

Periodizacija visumā saskaņota ar tiem atzinumiem, pēc kādiem veidota arī Latvijas PSR Zinātņu akademijas izdotā «Latvijas PSR vēsture»; atsevišķo periodu robežas precizējot, vērā ņemtas īpatnības, kādas nosaka konkretā literarā materiala specifika.

Ievērojot aktualās vajadzības un jau paveiktos priekšdarbus, pirmais iznāk «Latviešu literaturas vēstures» III sējums. Tajā apskatīts lielu pārvērtību laiks — tautas atbrīvošanās cīņas proletariskā perioda sākums un tā priekšvakars. Tā kā literaturā galvenie progresivo centienu pārstāvji šai laikā bija jaunstrāvnieki, lietots nosaukums Jaunās strāvas periods.

PIRMĀ DAĻA

VISPĀRĪGIE JAUTĀJUMI

ISS LAIKMETA RAKSTUROJUMS • LITERATURAS KRITIKA • PROGRESIVĀ DZEJA, PROZA UN DRAMATURĢIJA • BURŽUAZISKĀ LITERATURA

Rīga 90 gadu sākumā

ĪSS LAIKMETA RAKSTUROJUMS

Kapitalisma attīstība Latvijā 19. gs. beigās

Latvijā kapitalisms attīstījās straujāk nekā daudzos citos Krievijas rajonos. Šo attīstību sevišķi sekmēja Latvijas izdevīgais ģeografiskais stāvoklis: vienā pusē bagātie Krievijas izejvielu avoti un plašie tirgi, otrā — Baltijas jūra un bagātās tirdzniecības un rūpniecības valstis. Ievērojama daļa Krievijas ārējās tirdzniecības notika tieši caur Latvijas ostām — Rīgu, Liepāju, Ventspili; tas sekmēja šo pilsētu strauju attīstību. Uzplauka arī vairākas citas pilsētas, piemēram, Daugavpils. Lai gan Latvijā neatrod ne metalu rūdas, ne akmeņogles, rūpniecības uzplaukumu toties stipri sekmēja izdevīgie transporta apstākļi. Latvijā, sevišķi tās lielākajās pilsētās, strauji auga fabriku skaits un apmēri.

Samērā augsta bija kapitalisma attīstība arī Latvijas laukos, sevišķi muižās. Lielākajās muižās bija nodarbināts līdz 150 pastāvīgo strādnieku un vēl daudz sezonas strādnieku; arvien vairāk muižās attīstījās rūpniecības uzņēmumi, it īpaši alus

darītavas un degvīna dedzinātavas. Tipiskas kapitalistiskas saimniecības bija arī budžiem. Piemērojoties tirgus prasībām, tie, tāpat kā muižnieki, pievērsās lopkopībai, kartupeļu u. c. tehnisko kulturu audzēšanai. Līdz ar visu to laukos arvien jūtamāks kļuva cilvēku darbaspēka trūkums, pieauga vajadzība pēc mašīnām, lielākiem kapitala ieguldījumiem. Lielā mērā šīs vajadzības tika apmierinātas, pastiprinot strādnieku ekspluataciju.

Lūk, kādi darba noteikumi bija jāpieņem muižas kalpiem 19. gs. beigās: «Pie darba jābūt no saules lēkta līdz rietam. Katram strādniekam vajaga būt muižas darbos ar saviem darba rīkiem. Strādniekam jāmaksā muižai par dzīvokli, lopu rūmi, dārza zemi, malku, žagariem un ganībām. Dienas strādnieks dabū par katru nostrādāto dienu vasaras mēnešos 80 kap., pavasara un rudens mēnešos 60 kap. Dienas strādnieks spiests savu sievu jeb tās vietnieci, cik būs muižas valdei vajadzīgs, sūtīt pie muižas darba par 25—30 kap. dienā. Dienas strādniekam jāpērk no muižnieka par viņa noteikto cenu savam uzturam nepieciešamie produkti... Muižā kalpojušās meitas alga, atskaitot uzturu, rbļ. 30—40 gadā.»[1] Lai laukstrādniekiem darba algas nosistu vēl zemāk, baltvācu muižnieki, kā arī latviešu budži, jau 19. gs. beigās ieveda lētu darbaspēku no Lietuvas.

Kapitalisma attīstību ierobežoja feodalo privileģiju paliekas, kādu bija saglabājies stipri daudz. Tā tas bija arī pilsētā, bet jo vairāk laukos. Kad dzīves attīstības spiediena rezultatā kādas no šīm privileģijām saglabāt vairs nevarēja, muižnieki ar cariskās patvaldības atbalstu atrada veidus, kā pārvērst tās naudā un šai «veikalā» vēl lieliski iedzīvoties. Piemēram, tiesības dibināt laukos rūpniecības uzņēmumus bija tikai muižniekiem, un kad 90. gadu vidū Kurzemē ieveda valsts degvīna monopolu, tad muižnieki, kas līdz tam plašā mērogā bija pelnījušies, tirgojoties ar savās muižās dedzināto degvīnu, par zaudēto peļņu saņēma 11 miljonu rubļu. It īpaši atzīmējamas zemes izpirkšanas un rentēšanas augstās cenas, kādas Latvijas zemnieki bija spiesti maksāt baltvācu muižniekiem. Pārsniegdamas zemes fak-

[1] Liepājas novadpētniecības muzeja materiali.

tisko vērtību, šīs maksas plašas zemnieku masas izputināja vai turēja nabadzībā un neļāva uzlabot saimniecību. Tāpat netaisnie likumi atbalstīja pilsētas naudiniekus. Ja strādnieks, gadiem ilgi pilsētā nodzīvojis, fabrikā tika sakropļots, pabalstu viņam pēc likuma pienācās prasīt nevis no fabrikanta vai pilsētas valdes, bet par to bija jāgādā viņa kādreizējā pagasta zemniekiem.

Zemniecības pretišķības ar muižniecību, kas pastāvēja jau gadsimtiem, joprojām bija lielas. Ciešā sakarā ar revolucionārās kustības uzviļņojumiem Krievijas centralajās guberņās 1879., 1880. gadā revolucionara situacija bija izveidojusies arī Latvijā. Zemnieki apdraudēja muižniekus un dedzināja muižas, dibinājās revolucionarie pulciņi, attīstījās narodņiku kustība.

Revolucionarā kustība gan neizauga par revoluciju, bet zemnieku un muižnieku pretišķības palika. J. Lindulis atceras: «... 1888. g. vasara ievērojama ar muižnieku, sevišķi Nurmuižas barona Firksa, siena kaudžu dedzināšanu. Vienā naktī tapa nodedzinātas viņam 18 kaudzes. Tajā pašā vasarā notika arī tā sauktais Engures ezera dumpis ... zustin zuda agrākā aklā padevība kungiem un savam grūtajam liktenim, un tās vietā stājās pašapziņa un cīņas prieks par savām cilvēku tiesībām, par labāku nākotni, ko nedos ne cars, ne dievs.»[1] No 1894. līdz 1896. gadam vien Rīgas apgabaltiesa izsludināja ūtrupi turpat 4000 zemnieku saimniecībām, galvenokārt muižai nesamaksātu parādu dēļ. Zemniecības objektivās intereses prasīja sagraut muižnieku kundzību, iznīcināt feodalisma paliekas, tādēļ zemniecība bija revolucionars spēks.

Kapitalismam attīstoties, zemniecība diferencējās, noslāņojās arvien vairāk. Plašas zemniecības masas — trūcīgie zemnieki — slīga nabadzībā, pārvērtās par bezzemniekiem un kalpiem, lauku proletariešiem. 1897. gadā Latvijā 65% lauku iedzīvotāju bija bezzemnieki, galvenokārt laukstrādnieki. Ekspluatējot to darbaspēku, iedzīvojās muižnieki un neliels turīgo zemnieku virsslānis.

Pilsētā līdz ar rūpniecības uzplaukumu stipri pieauga rūpniecības strādnieku u. c. proletariešu skaits. To rindas galvenokārt

[1] *J. Lindulis,* Mans dzīves ceļš, 1923. (J. Lindulis, Lugu izlase, 1945., 41., 42. lpp.).

veidoja lauku bezzemnieki, kas, darbu un labāku dzīvi meklēdami, plūda uz pilsētām. No 1881. līdz 1897. gadam vien iedzīvotāju pieaugums Rīgā bija pāri par 115 000, t. i., vairāk nekā 7000 gadā. Visvairāk pieauga strādnieku šķira; strādnieku skaits no 1890. līdz 1900. gadam palielinājās gandrīz par 190%. Par proletariešiem pārvērtās arī daudzi amatnieki u. c. sīkie ražotāji, kas, fabrikām augot, tika izputināti. Viņu darba augļi par pusbada algu pārgāja fabrikantu, tirgotāju u. c. kapitalistu rokās; nostiprinājās neliels turīgo pilsoņu — buržuju virsslānis. Kā laukos, tā pilsētās strauji veidojās tālāk kapitalisma galvenās šķiras — proletariats un buržuazija.

Proletariata un buržuazijas intereses bija pretējas un nesamierināmas. Tiklab pilsētu, kā lauku kapitalisti centās strādniekus izkalpināt, cik iespējams, ilgāk un intensīvāk, maksāt tiem mazāk, iegūt uz strādnieku rēķina sev augstāku peļņu. Pieaugošā ekspluatacija radīja strādniekos arvien lielāku pretestību. Šķiru cīņa nemitīgi saasinājās, proletariata spēki auga. Kādā 1897. gadā latviešu, krievu un vācu valodā izdotā, Rīgas strādnieku komitejas parakstītā proklamacijā norādīts, ka Rīgā ir apmēram 300 fabrikas ar pāri par 50 000 strādniekiem; ja no simt strādniekiem tikai pieci piedalītos savas šķiras kustībā, tad būtu jau 2500 cilvēku liela revolucionara armija.[1]

Buržuazijai zināmā mērā bija pretējas intereses arī ar muižniecību, jo muižnieku sargātās feodalisma privileģijas kavēja attīstīties arī buržuazijai. Tomēr bailēs no jaunās, augošās un visrevolucionārākās šķiras — proletariata, abi ekspluatatori — buržuazija un muižniecība — arvien vairāk meklēja un atrada savstarpēju saprašanos. Galēji reakcionarās, t. s. «Latviešu draugu» biedrības pārstāvis Debners, 1894. gadā runājot par dažām sīkām nesaskaņām starp muižniecībai pilnīgi padevīgajām «Latviešu Avīzēm» un noteikti buržuazisko presi, no sava viedokļa pavisam precizi konstatē: «... es nekad neesmu šinīs laikrakstos (t. i., «Baltijas Vēstnesī» un «Balsī» — A. V.) uz kaut ko uzdūries, kas varētu lasītājus apmulsināt. Tikai vienu

[1] ZA Fundamentalās bibliotekas Retumu sektora materiali (fonds — Materiali par revolucionaro kustību Latvijā, inv. 13345; 2).

lietu es nesaprotu, kāpēc šiem laikrakstiem vēl pastāv ienaids ar «Latviešu Av.».»[1] Nedaudz tālāk «Dienas Lapa» pareizi piezīmē, ka visām šīm kādreiz savstarpīgi naidīgajām avīzēm «taču tā pati programa. Lūk, kā laiki pārmainās!» Tā bloķējās reakcijas spēki. Turpretim zemniecība kā cīnītāja pret muižniecību bija sabiedrotais proletariatam.

Šķiru pretrunas ievērojami saasināja vispārīgā lauksaimniecības krize. Tā izraisījās 80. gadu sākumā, kad feodalisma palieku neierobežotās, kapitalistiski vairāk attīstītās Amerikas valstis pārplūdināja pasaules tirgu ar lētu labību, izkonkurēja citus labības ražotājus. Krize smagi spieda arī Baltijas guberņas līdz pat 90. gadu vidum. Viss šis posms, atskaitot dažus gadus, raksturojams kā t. s. «grūtie laiki». Labības cenas tad nokritās pat uz pusi un zemāk, turpretim lauksaimniecības mašīnas muitas kari sadārdzināja. Tūkstošiem vidējo un nabadzīgo zemnieku tika izūtrupēti.

Trūcīgo lauku darbaļaužu — iedzīvotāju lielākās daļas — pirktspējas samazināšanās bija viens no cēloņiem, kādēļ lauksaimniecības krizei pievienojās, kaut mazāk asa, krize arī rūpniecībā. Arī pilsētas sīkburžuazija — amatnieki u. c. sīkie ražotāji — tika izputināta vai stāvēja izputināšanas draudu priekšā.

Tiklab pilsētu, kā lauku sīkražotājiem arvien mazākas kļuva iespējas izturēt konkurences cīņu pret fabrikantiem, muižniekiem un budžiem, kuri, daudz lielākā mērā izmantodami algotu darbaspēku un mašīnas, ražoja vairāk, lētāk un augstākas kvalitates preci. Plašo sīkburžuazijas masu nemieram pret savu neizbēgamo slīdēšanu nabadzībā reizē bija arī dziļāka nozīme: pieauga stichisks protests pret kapitalisma radīto postu, pret to, ka šī iekārta plašām iedzīvotāju masām neļauj dzīvot.

Sīkie īpašnieki centās noturēties savā stāvoklī, nenoslīdēt proletariatā. Lai sekmīgāk cīnītos konkurences cīņā ar mantīgi nodrošināto buržuaziju, kas lūkoja iedzīvoties ne vien uz strādnieku, bet arī uz mazo uzņēmēju rēķina, uzņēmīgākie sīkburžua-

[1] «Dienas Lapa», 1894., 284.

zijas pārstāvji sāka organizēties. Pats nozīmīgākais to pasākums bija avīzes «Dienas Lapa» izdošana. Šī avīze sākumā pauda sīkburžuaziskus uzskatus, bet 90. gados lielā mērā izauga arī par strādnieku šķiras aizstāvi.

Strādnieku stāvoklis pilsētās bija ļoti smags. It īpaši tos spieda bezdarba slogs, kura dēļ tūkstošiem darba spējīgu cilvēku nīka pie fabriku vārtiem vai bezcerīgi klīda pilsētas ielās, gatavi par maizes kumosu uzņemties visgrūtākos darba nosacījumus. Rīgā vien tūkstošiem cilvēku bija bez pajumtes: «Nespējot noīrēt pastāvīgu dzīvokli, daudziem vajadzēja apmierināties ar nakts patversmēm... 1895. g. nakts patversmes apmeklēja pavisam 16 266 personas, turpretim 1896. gadā apmeklētāju skaits sniedzās pāri par 17 000 personām (to starpā 1815 sieviešu un 171 bērns vecāku pavadībā).»[1]

Arī tos, kam darbs bija, smagi nomāca zemās algas, pārmērīga izstrādināšana, nehigieniski darba apstākļi, pašu nepieciešamāko aizsardzības līdzekļu trūkums utt. Tilica galdniecības fabrikā Liepājā 90. gadu vidū bija jāstrādā no pulksten 5 rītā līdz 7 vakarā par 80 kapeikām dienā.[2] Šādos apstākļos ātrāk sāka veidoties proletariata šķiras apziņa. Sākumā tā bija vēl stipri neattīstīta, pievērsta tikai ekonomiskām interesēm. Piemēram, lai kaut cik glābtos no pilnīgā socialās nodrošināšanas trūkuma slimības un piederīgo nāves gadījumā, strādnieki, sīkie amatnieki, nelielo namiņu īpašnieki u. tml. «mazie ļaudis» dibināja savas savstarpējās palīdzības biedrības. 80. gados strādnieki vēl nesaprata, ka savas materialās intereses viņi varēs nodrošināt, tikai izcīnot politisku varu.

Liela nozīme strādnieku šķiras apziņas izaugsmē bija tam, ka viņi strādāja apstākļos, kas raksturīgi modernajam rūpniecības proletariatam: ne tik daudz sīkās amatnieku darbnīcās, kur īpašnieks strādā līdzi, kur zellis un māceklis sapņo pats reiz kļūt pie sava uzņēmuma, bet lielos uzņēmumos, kuros bija nodarbināti simti un tūkstoši strādnieku. Uzņēmumi ar strādnieku skaitu līdz 20 izzuda, to vietā auga lielās fabrikas: 1901. gadā

[1] «Dienas Lapa», 1897., 6.

[2] ЦГИАМ, ф. ДП, VII д-во, 1897 г., д. № 168, т. 2, лл. 48—49.

Rīgā bija jau 11 rūpnīcas, t. s. «giganti», kur strādnieku bija pāri par 1000. Tik lielā kolektivā ātrāk auga izpratne par visu strādnieku kopīgajām interesēm, kuras bija naidīgas kapitalistiem, arvien nemitīgāki kļuva strādnieku meklējumi, kā šīs savas intereses aizstāvēt.

Strādnieku revolucionārā kustība un Jaunā strāva

Apzinīgākie strādnieki sāka pulcēties nelegalos, revolucionari noskaņotos pulciņos, lai kopīgi meklētu ceļu un līdzekļus, kā cīnīties par savām tiesībām. Pirmie šādi pulciņi, cik līdz šim noskaidrots, nodibinājās 1893. un 1894. gadā Liepājā, 1895., 1896. gadā arī Rīgā. Jau pirms tam, neskaitot dažus streikus 80. un pat 70. gados, bija notikusi strādnieku un zemnieku kopīga revolucionara uzstāšanās 1891. gada oktobrī Ventspilī, t. s. «kartupeļu dumpī»[1].

Revolucionarā proletariata šķiras apziņas ātrākā attīstībā būtiska nozīme bija citu tautu, it īpaši krievu strādnieku pieredzei un revolucionarajai teorijai. Krievijā bija spēcīgas revolucionari demokratiskas tradicijas, bija sākusies socialdemokratiska kustība, un no krievu strādniekiem un inteliģentiem daudzi strādāja Latvijā, bet krietna daļa latviešu progresivās inteliģences mācījās Krievijas augstskolās. Progresivās idejas ieplūda Latvijā arī no Rietumiem. Piemēram, Ed. Veidenbaums 1886. gadā savu apcerējumu «Gabals iz tautsaimniecības», kas ir pirmais latviešu valodā izstrādātais marksistiskais darbs, sarakstīja Vācijas socialdemokratisko izdevumu ietekmē. Vispār vācu socialdemokratijas nozīme progresivās sabiedriskās domas un revolucionarās kustības attīstībā Latvijā, it īpaši līdz 90. gadu vidum, bija stipri liela.

Socialdemokratisko ideju izplatības rezultatā pastiprinājās arī revolucionarā prakse. Kopš 90. gadu vidus nelegali tika atzīmēta strādnieku starptautiskās solidaritates diena — 1. Maijs. 90. gadu otrā pusē revolucionaras proklamacijas Rīgā bija jau diezgan parasta parādība. Arvien spēcīgāka pieauga streiku kustība un atsevišķo strādnieku pulciņu mēģinājumi apvienoties

[1] *N. Kondratjevs*, Jānis Fabriciuss, 1954., 11.—12. lpp.

plašākā organizacijā. Tā strauji veidojās revolucionarās strādniecības kustība, kas bija te aplūkojamā perioda ievērojamākā sabiedriskā parādība Latvijā. Proletariats kļuva par jaunu, revolucionaru spēku, kura uzdevums vēsturē organizēt un vadīt darbaļaužu masas cīņā par savām tiesībām, par atbrīvošanos no muižnieku, carisma un buržuazijas jūga.

Diendienā visapkārt redzamās un pašai pārdzīvojamās dzīves pretrunas ietekmēja arī inteliģenci. Gadsimta beigās tā latviešu tautā bija skaita ziņā jau diezgan prāva un sabiedriskajā nostājā diferencēta — pieslējusies gan progresa, gan reakcijas nometnei. Inteliģences labākie pārstāvji neatlaidīgi meklēja atbildi, kā minētās pretrunas pārvarēt, kā likvidēt visapkārt valdošo tautas lielākās daļas trūkumu un postu.

Šos jautājumus arvien dziļāk jau kopš 80. gadiem apsprieda savos pulciņos gan Rīgas, Pēterburgas, Maskavas, Tērbatas studenti, gan Liepājas, Rīgas, Jelgavas vidusskolnieki u. c. Šo pulciņu dalībnieki sākumā lielāko tiesu atradās narodņicisma ietekmē. Vieni no tiem pamazām nonāca pie atziņas, ka vienīgo īsto atbildi dod tikai zinātniskais socialisms, citi turpretim novērsās uz liberālisma un sīkburžuaziskā, sevišķi «kooperatīvā socialisma» pusi. Savus uzskatus, dažkārt vēl ļoti nenoteiktus, kas tomēr atspoguļoja sīkburžuazisko masu un augošās strādniecības stihisko protestu pret kapitalistisko ekspluataciju un buržuazisko nacionalismu, minēto pulciņu dalībnieki popularizēja gan ar rakstiem presē, gan publiskiem referatiem u. tml. Tā izveidojās sabiedriska kustība, kuras galvenie pārstāvji bija progresīvie inteliģenti. 90. gadu sākumā šo kustību sāka saukt par *Jauno strāvu.*

P. Stučka šādā sakarā rakstīja: «... jaunā strāva augtin aug, tai rodas arvien vairāk piekritēju ...»[1] Zīmīgu liecību par pro-

[1] «Dienas Lapa», 1891., 2. Jau agrāk — «Dienas Lapas» 1889. gada 154. numurā — sastopam ievadrakstu «Jaunā strāva latviešu tautā», bet te nosaukums «Jaunā strāva» lietots citādā nozīmē: raksta autors J. Bērziņš vēršas pret tādu «jaunu strāvu» kā pret izglītotu latviešu augstprātību un vispār pret tautas sašķelšanos šķirās. Redakcija pievienojusi piezīmi, ka tā ne visas rakstā izteiktās domas atzīst par pareizām.

Deenas Lapa.

Iſnahk katru deenu, iſnemot ſwehtdeenas un augſtako ſwehtku deenas.

1. gada-gahjums.

№ 1. 3. ſeptembra m. d. 1886.

«Dienas Lapas» 1. numurs

gresivo sabiedrisko ideju izplatību plašākos slāņos dod kāda vēstule, ko 1896. gada 2. janvarī raksta vienkāršs lauku inteliģents, tālu periferijā dzīvojošais jaunstrāvnieciskā dzejnieka Augusta Kažoka brālis Andrejs. Šai vēstulē teikts: «Kulturvēsture iet savu gaitu: šķiras rodas un pieņemas un prasa savas tiesības. Kam acis šo redzēt un arī prāts saprast, tam socialisms nav nekas svešs . . .»[1]

Galvenais Jaunās strāvas darbības centrs un ierocis bija avīze *«Dienas Lapa»*. Izsekojot tās gaitām, iegūstam zināmu pārskatu par Jaunās strāvas darbību vispār.

«Dienas Lapa» sāka iznākt 1886. gada 3. septembrī kā sīkburžuaziskās opozicijas izdevums cīņā pret Rīgas Latviešu biedrības vadošo buržuju grupu un tās rokās esošo avīzi «Baltijas Vēstnesis».

Pretrunas starp latviešu buržuaziju (sevišķi tās redzamākajiem pārstāvjiem jeb «labākajām familijām») un plašajām tautas masām (kurās ietilpa arī liela daļa sīkburžuazijas) pastāvēja jau agrāk, bet ap 80. gadu vidu sāka saasināties it īpaši. Konkreti te jārunā par *Rīgas Latviešu amatnieku palīdzības biedrību* (dibināta 1878. g.) un tās krājaizdevu kasi (dibināta 1883. g.), kuras kļuva par sīkburžuaziskās opozicijas nozīmīgu

[1] ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali (T. Zeiferta fonds — 387, 2).

Latvijas Nacionālā BIBLIOTĒKA
03070 87748

cietoksni; tā atbalstu izmantojot, pamazām iedegās cīņas, kas tālu pārsniedza biedrības un kases vadītāju samērā šauros nolūkus.

Saņemot no daudzajiem sīkajiem noguldītājiem iemaksas, minētā kase bija kļuvusi par kārdinošu kumosu kredita kārajiem buržujiem no Rīgas Latviešu biedrības. Tie kopā ar saviem dienderiem lielā mērā sāka stāties kasē par biedriem, lai sagrābtu to sev. Par vienu no galvenajiem ieročiem buržuazija izlietoja «Baltijas Vēstnesi», kuram kā vienīgajam latviešu dienas laikrakstam bija lielas iespējas noguldītāju un arī plašākas sabiedriskas domas ietekmēšanā. Kases vadība un tai tuvās aprindas asi izjuta sava preses izdevuma trūkumu.

Ar pāris simtu sīku akcionaru palīdzību tika savākti līdzekļi un, pareizi argumentējot otra dienas laikraksta nepieciešamību ar to, ka «Baltijas Vēstnesis» ietur vācisku orientaciju un aizstāv tikai šauras kliķes intereses, dabūja avīzes izdošanai nepieciešamo atļauju. Tādi motivi sākumā noteica «Dienas Lapas» galveno izdevēju rīcību. Redzamākie šo vīru vidū bija P. Bisnieks, Ģ. Eilenbergs un A. Butulis.

Pēteris Bisnieks (1853.—1911.) bija galvenais «Dienas Lapas» izdevējs no tās iznākšanas sākuma līdz pat aizliegšanai 1897. gadā; vairākus gadus viņš parakstījās par avīzes otru redaktoru un dažreiz uz īsu laiku par atbildīgo redaktoru, bija avīzes galvenais izdevējs arī 1905. gadā. P. Bisnieks pirmkārt uzskatāms par izmanīgu veikalnieku, bet viņam nebija svešas demokratiskas tendences, it īpaši cīņas nostāja pret baltvācu muižniekiem. P. Stučka raksta: «... es neteikšu, ka viņš bija kādreiz pārliecināts socialdemokrats, bet viņš bija savos spēka gados pārliecināts demokrats, saprotams, mērojot atkal ar specifiski latvisku mērauklu.»[1]

Ģederts Eilenbergs (1864.—1919.), pseid. *Pūcīšu Ģederts*, bija grāmattirgotājs un izdevējs, kādu laiku (1891.—1894.) parakstījās arī par vienu no «Dienas Lapas» izdevējiem. Pūcīšu Ģederts bija atturības biedrības «Auseklis» priekšnieks, darbojās arī citās progresivajās biedrībās un žurnalistikā, it īpaši paša izdotajā «Īstenajā tautas kalendarā» (1882.—1898.), kur iespiests viens no viņa labākajiem rakstiem — apcerējums «Progresa valsts» (1888.).

Ādams Butulis (1860.—1938.) pēc profesijas ārsts, kādu laiku (1886.—1889.) parakstījās par vienu no «Dienas Lapas» izdevējiem, darbojās arī žurnalistikā, galvenokārt pievēršoties medicinas un vēstures jautājumiem.

Jau no paša sava iznākšanas sākuma avīze izpildīja vēl citus, daudz lielākus uzdevumus, nekā bija paredzējuši tās pirmie

[1] *P. St.* (P. Stučka), Pēteris Bisnieks. Atmiņas pie atvērta kapa, «Laika Balss», 1911., 53.

BIBLIOTĒKA

izdevēji: ap to grupējās plaša, «Baltijas Vēstneša» kliķei un tās centieniem opozicionara sabiedrības daļa, it īpaši demokratiskā inteliģence. Tā «Dienas Lapa» veica vērtīgu darbu izkaisīto demokratisko spēku apvienošanā un audzināšanā. Ne velti grāmatizdevējs J. Dravnieks vēstulē A. Alunānam (laikā no 1888. līdz 1891. g.) gaudās: ««Dienas Lapas» kritikai publikā lielāks svars, kā to pats esmu piedzīvojis: jo, ja «Dienas Lapa» ko pels, tad panākumi būs mazi, ja uzteiks, tad viss būs labi.» «Dienas Lapa» lielā mērā kļuva par progresivās sabiedriskās domas izteicēju, kaut arī no tiem revolucionari demokratiskajiem uzskatiem, kādus jau 80. gados bija mācījušies, piemēram, Ed. Veidenbaums un Rainis, avīze vēl ilgi atpalika.

Visu savas darbības laiku «Dienas Lapa» izcīnīja nemitīgas, asas cīņas pret vadošajām buržuazijas avīzēm *«Baltijas Vēstnesi»* un *«Balsi»*. To izdevēju kliķe melīgi reklamējās par «visas tautas aizstāvi», bet patiesībā gādāja tikai par sevi un gāja kopā ar darbaļaužu vēsturiskajiem ienaidniekiem — baltvācu muižniekiem. Tās atmaskošanā «Dienas Lapa» veica nozīmīgu progresivu darbu. Būtībā itin visi principialākie uzskati, kādus izvirzīja jaunstrāvnieki — vai nu tas bija šķiru cīņas jautājums pretstatā buržuazisko nacionalistu sludinātajai visas tautas interešu nesašķeltībai, vai jautājums par literaturas idejiskumu, vai par darvinismu utt., — tika risināti nemitīgās cīņās pret buržuaziju, tāpat pret carisko patvaldību un baltvācu muižniekiem, pret muižniekiem pakļauto vecveco mācītāju laikrakstu *«Latviešu Avīzes»*. Zināma progresiva nozīme bija avīzēm *«Tēvija»* (galvenokārt 80. gados) un *«Mājas Viesis»* (galvenokārt 1893.—1895. g.), taču arī tās arvien vairāk novirzījās pa nedemokratisku ceļu. Tā jaunstrāvnieku «Dienas Lapa» sava laika latviešu presē bija pilnīgākā progresivās sabiedriskās domas izteicēja.

Jautājumi par strādnieku dzīves uzlabošanu sākumā «Dienas Lapā» ieņēma ne visai plašu vietu, un diezgan ilgi tā šos jautājumus risināja sīkburžuazijas ideologu uzskatu garā — mācīja, ka strādniecība visa sev vajadzīgā sasniegšanai priekšnoteikumus var radīt, nodibinot kooperativus, bez revolucionaras cīņas

pret pastāvošo valsts iekārtu. Tādā virzienā avīzi vadīja Fr. Bergmanis, kas bija tās pirmais redaktors (1886.—1888.).

Fricis Bergmanis (1860.—1898.), pseid. *Kalnmieku Fricis*, bija tieslietu kandidats, studējis Pēterburgas universitatē (1880.—1885.). Aizrāvies ar vācu sīkburžuaziskā ekonomista F. Sulces-Deliča mācībām, t. s. «kooperatīvo socialismu», Fr. Bergmanis publicēja brošuru «Fabrikas strādnieks 19. gadusimtenī» (1884.). Tās pašas idejas viņš propagandēja arī «Dienas Lapā». Vēlāk Fr. Bergmanis strādāja par advokatu.

Pamazām, bet vēl ne radikali avīzes idejiskā ievirze kļuva progresīvāka, kad tās vadību 1888. gada 18. oktobrī (ar 238. numuru) pārņēma Pēteris Stučka.

Pēteris Stučka[1] (1865. g. 26. (v. st. 14.) jūlijs — 1932. g. 25. janvaris) bija tieslietu kandidats, noteikti progresa nometnē nostājies bagāta Kokneses saimnieka un koktirgotāja dēls. Kopā ar Raini beidzis ģimnaziju un studējis (1884.—1888.) Pēterburgas universitatē, viņš jau 80. gados bija iepazinies ar revolucionāro demokratu un Plehanova darbiem. 1888. gadā viņš publicēja kopā ar Raini sarakstīto, galvenokārt pret latviešu buržuaziju vērsto humoristiski satirisko krājumu «Mazie dunduri». «Dienas Lapas» vadību P. Stučka sāka, viņa paša vārdiem runājot, «ar neskaidriem, sīkpilsoniski nacionalistiskiem politiskiem un sabiedriskiem uzskatiem».[2] Stingrākas noteiktības un viengabalainības progresīvajām tendencēm P. Stučkas uzskatos vēl trūka. Simpatizēdams strādnieku šķirai, viņš gan savos rakstos, gan

---

[1] *P. Dauge*, P. Stučkas dzīve un darbs (rokraksts — LKP CK Partijas vēstures instituta archivā).

J. Kalnbērziņš, Latviešu tautas revolucionārais cīnītājs P. Stučka, «Cīņa», 1955., 175.

K. Kauliņš, Izcilais revolucionārs un valsts darbinieks, «Padomju Latvijas Komunists», 1955., 8.

V. Miške, Latvijas revolucionārās kustības izcilais darbinieks Pēteris Stučka, «Karogs», 1955., 9.

P. Dzērve, Pētera Stučkas ekonomisko uzskatu attīstība Jaunās strāvas periodā, «Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis», 1954., 12.

[2] *P. Stučka*, Pret tautu naidu un tautisko ienaidu, «Komunistiskā vēlētāja ceļa soma», III, Maskavā, 1921.

vispār avīzē popularizēja t. s. «valsts socialisma», tredjunisma u. tml. idejas.

Oficiali P. Stučka parakstījās par «Dienas Lapas» atbildīgo redaktoru līdz 1891. gada 16. decembrim (283. numuram), bet faktiski bija jau atteicies no šā amata ar 10. augustu.

P. Stučka (90. gados)

Pārtraukdams redaktora darbu, P. Stučka strādāja advokaturā, joprojām uzturēdams ar redakcijas darbiniekiem u. c. jaunstrāvniekiem tuvas attieksmes. Viņa uzskati attīstījās marksisma virzienā. 1895. gadā revolucionaro jaunstrāvnieku nelegalajās sanāksmēs viņš izvirzās vadošā grupā un gada beigās atkal ir «Dienas Lapas» redaktors. Šai amatā viņš paliek līdz jaunstrāvnieku masu arestiem — 1897. gadam. Kā viens no pašiem redzamākajiem revolucionarajiem jaunstrāvniekiem P. Stučka tiek izsūtīts uz 5 gadiem trimdā, ko izcieš kopā ar Raini Slobodskā. Tur, satikdamies ar izciliem krievu revolucionariem, iepazīstoties ar V. I. Ļeņina rakstiem, P. Stučka nobrieda par noteiktu marksistu un ļeņinieti, 1904. gadā bija viens no galvenajiem Latviešu socialdemokratiskās strādnieku partijas dibinātājiem; turpmākajos gados notiekošās cīņas par boļševistiskās līnijas ievērošanu Latvijas revolucionarā socialdemokratija izcīnīja P. Stučkas vadībā.

Pēc Lielās Oktobra socialistiskās revolucijas viņš strādāja par Tieslietu tautas komisaru pirmajā padomju valdībā, kuras priekšsēdētājs bija

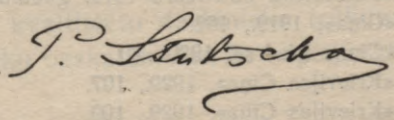

P. Stučkas autografs

V. I. Ļeņins. Kopš 1918. gada beigām P. Stučka atradās Padomju Latvijas valdības priekšgalā, pēc tam dzīvoja Maskavā, veikdams atbildīgus uzdevumus padomju, partijas un zinātniskajā darbā.

P. Stučka daudz darbojies publicistikā, pirmajos gados ar pseidonimu *Birznieku Pēteris,* bet 20. gs. kā *Veterans* un *Paragrafs.* Viņa tulkojumā latviešu valodā pirmo reizi iznāca K. Marksa «Kapitals» (1. d. 1924. g.), bet viņa rediģējumā vairāki citi marksisma klasiķu tulkojumi. P. Stučka labi pārzināja arī daiļliteraturu, ko rāda, piemēram, viņa grāmatā «Darbs un zeme» (1920.) ievietotā plašā un kvalificēti uzrakstītā nodaļa par zemes temu rakstnieku darbos. Latviešu literaturvēsturei sevišķi nozīmīgi daudzie P. Stučkas atmiņu stāstījumi un vērtējumi par Jauno strāvu un strādnieku revolucionaro kustību Latvijā, par vairākiem šīs kustības redzamākajiem darbiniekiem. Piemēram: «Jaunā strāva»[1], «J. Jansons-Brauns. Nāves piemiņa un dzīve, un darbi»[2], «Latvijas komunisti un to priekšteči»[3], «Fr. Roziņš»[4], «Tomēr — proletariata dzejnieks»[5], «Pie Raiņa kapa»[6], «Rainis kā proletariāta dzejnieks»[7].

Kopš 1891. gada 17. decembra (284. numura) «Dienas Lapas» atbildīgais redaktors ir *J. Pliekšāns,* vēlāk pazīstamais dzejnieks *Rainis.* Kaut arī viņa vadības laikā, it īpaši sākumā, avīze nav brīva no pretrunām, revolucionarās tendences avīzē kļūst arvien spēcīgākas.

Ja P. Stučka, redaktora gaitas sākot, «Dienas Lapas» 1889. gada 2. numura ievadrakstā vēl nodrukāja «cik svētīga ir tāda visas tautas roku rokā iešana», tad J. Pliekšānam, pie stūres stājoties, jau bija skaidrs, ka «nevis partijas pašas par sevi mums kaitīgas, bet vienīgi tas, ka partijas ... grib būt «bezpartejiskas» vienīgi aiz partejības».[8] Ja agrāk avīze par strādnieku kustību ārzemēs rakstīja lielā mērā objektivistiski, tad, nonākusi Pliekšāna vadībā, tā tūliņ pauda citādas tendences, piemēram:

---

[1] «Darbs», 1914., 3.
[2] «Cīņa» («Prometeja» izd.), 1917., 25.
[3] «Strādnieku kalendars 1919. gadam».
[4] «Cīņa», 1919., 102.
[5] «Cīņas Biedrs», 1920., 80.
[6] «Krievijas Cīņa», 1929., 107.
[7] «Krievijas Cīņa», 1929., 109.
[8] «Dienas Lapa», 1891., 221.

Rainis (90. gadu pirmajā pusē)

«Pa lielai daļai gan socialdemokratu panākumi vēlēšanās (Vācijā — A. V.) ir sasniegti caur viņu piemērīgu taktiku, bet galu galā viņu piekritēju skaita lieliska augšana izskaidrojama vienīgi caur Vācijas zemāko kārtu grūto stāvokli.»[1] Rakstā par «Socialdemokratu stāvokli Vācijā» P. D. (t. i., Pauls Dauge) parāda, ka socialdemokratiem ir ne vien taisnība, bet arī spēks un nākotne: «Socialistisks gars jau dveš, tā sakot, caur visiem valsts novadiem... faktī arvien vairāk uztrauc apspiesto strādnieku šķiru, kura socialistu partijā atradusi savu sparīgāko aizstāvi pret augstāko šķiru netaisniem soļiem... Ka pret šādu kustību valdība ar cietuma un naudas sodiem nekā nespēj izdarīt, saprotams pats no sevis. Viņa līdzinājas vīram, kas grib aizsargāties pret zemes trīcieniem caur to, ka apkārt visu namu apliek asu stādaigu žogu.»[2]

Jo tuvāk tautas atbrīvošanās kustības proletariskā perioda sākumam 90. gadu vidū, jo progresivā doma «Dienas Lapā» pieauga. Tas nenozīmē, ka avīze būtu pilnīgi atbrīvojusies no pretrunām (jau cenzuras spaidi, kvalificētu darbinieku trūkums un dažādi novirzieni līdzstrādnieku uzskatos vien to nepieļāva), bet

[1] «Dienas Lapa», 1891., 227.
[2] «Dienas Lapa», 1893., 7.

gan to, ka arvien noteiktāk avīze sāka tuvoties zinātniskā socialisma atziņām. Kopš 1893. gada beigām un 1894. gadā «Dienas Lapā» jau izpaužas marksistiski centieni, it īpaši ārzemju ziņās, kuras pārzināja J. Pliekšāns personīgi un kurās brīvu domu bija samērā vieglāk izdabūt cauri cenzurai, nekā par iekšzemes jautājumiem rakstot. Taču «Dienas Lapas» dotais apgaismojums bija tāds, ka ikvienam daudzmaz apzinīgam strādniekam atklāja: raksturotie apstākļi būtībā tādi paši ir arī Latvijā, un taisnība ir strādniecības, nevis valdošo šķiru pusē.

Viens no spilgtākajiem piemēriem te ievadraksts «Sicilijas nemieri»[1], kurā lasāms: «Sicilijā tagad notiek lietas, kas pievelk visas Eiropas uzmanību. Tur, kur tautu cerēja mierīgi dusam zem tūkstošgadu aizspriedumu sloga, attīstījusies uz reizu kustība, kāda reti kur redzēta. 300 000 vīri — strādnieki, algādži un zemnieki lūkojas labi organizēti uz Palermas centralo komiteju, kurai tikai jāsaka vārds, lai dumpis izceltos pa visu salu... Vietējie apstākļi piespiež zemniekus būt nemierā ar savu tagadējo stāvokli un meklēt palīdzību caur biedrošanos.» Rakstā norādīts uz zemnieku un strādnieku savienību, uz proletariata vadošo lomu: «Ievērojamākais ir tas, ka šie tādā mērā nospiestie zemnieki, kas citās zemēs būtu kļuvuši arvien bezjūtīgāki, šeit ar lielu dedzību piegriežas pirms divi gadiem dibinātai strādnieku sabiedrībai.» Atzīmēta arī sieviešu iesaistīšanās sabiedriskajās cīņās: «... tās tūkstošiem piedalās pie biedrības, pamudina savus dēlus un vīrus iestāties biedrībā un aizgrābtībā pat pārspēj vīriešus... Arī no zaldātu bajonetēm šīs varones nebīstas.»

Nedaudz vēlāk Raiņa vadītā avīze liek saprast, ka pret socialdemokratu kustību līdzekļu nav. Ievadrakstā «Grafs Eilenburgs, kņazs Bismarks un socialdemokrati» «Dienas Lapa» norāda: «Kņazam Bismarkam nevar pārmest, ka viņš savā laikā nebūtu lietojis pēc iespējas — varu, ne velti viņu sauc par dzelzskancleru, bet arī viņam nebija cerēto panākumu, taisni viņa laikā izauga apkarojamā kustība.»[2] Ar to raksts beidzas, bet — saprātīgam pietiek!

[1] «Dienas Lapa», 1893., 229.
[2] «Dienas Lapa», 1893., 269.

1894. gadā marksistiskie centieni «Dienas Lapā» jau nepārprotami, kaut arī pēc tolaik parastā cenzuras apiešanas paņēmiena K. Marksa un Fr. Engelsa vārdi palaikam netiek minēti. Piemēram, R. (t. i., Fr. Roziņa) ievadrakstā «Grūti laiki»[1] K. Marksa mācības gaismā iztirzāts jautājums, vai mājrūpniecība var būt līdzeklis, ar ko zemniekiem pārspēt krizi. Atspēkojot buržuaziskās avīzes «Tēvija» 8. numurā paustās aplamās un kaitīgās mācības, «Dienas Lapa» pareizi norāda, ka «mājrūpnieks strādā priekš kapitalista gluži tāpat kā fabrikas strādnieks, tikai ar to starpību, ka fabrikas strādnieks strādā fabrikā, mājrūpnieks turpretim mājās. Fabrikās var likumiski aizsargāt strādniekus no pārpūlēšanās, tur var likumiski nosacīt darba laika ilgumu, tur var aizliegt nepilngadēju bērnu pārpūlēšanu... Viss tas neiespējams, ja strādnieki strādā katrs savās mājās.» Ja salīdzinām šīs domas ar to, ko rakstījis K. Markss par «Moderno mājas darbu»[2], atrodam minētās patiesības pirmavotu.

To pašu avotu redzam Fr. Roziņa rakstā arī tālāk, piemēram: «... katras preces vērtību nosaka tas darba daudzums, kas vajadzīgs, preci gatavojot tā laika vislabākajiem un pilnīgākajiem ieročiem... Cena neatkarājas tik daudz no vērtības kā no tam, cik daudz tādas preces tiek piedāvātas uz tirgus... Tirgus tiek labības pārpludināts un cenas caur to krīt pat zem viņu vērtības. Iestājas zemkopības krize.»

Tādas pašas tendences 1894. gadā lasām R. (t. i., Fr. Roziņa) rakstā «Lielajā piemiņas dienā»[3], P. D. (t. i., Paula Dauges) — «Brīvprātīgās partijas Vācijā»[4], nezināma autora — «Sieviete senatnē»[5], J. K. (domājams, J. Kovaļevska) — «Cenu krišana uz pasaules tirgus»[6] u. c. Cariskās patvaldības organi tai laikā pret marksistiskajām tendencēm bija diezgan akli, un tā

[1] «Dienas Lapa», 1894., 48., 49., 50.
[2] *K. Markss,* Kapitals, I sēj., 1951., 441. lpp.
[3] «Dienas Lapa», 1894., 68., 76.
[4] «Dienas Lapa», 1894., 118., 131.
[5] «Dienas Lapa», 1894., 181.
[6] «Dienas Lapa», 1894., 265.

avīzei kādus pāris gadus izdevās paveikt marksisma propagandā lielu darbu. Ap šo pašu laiku sākās arī mēģinājumi organizēt ap «Dienas Lapu» nelegalu revolucionaru darbību.

1895. gadā marksistiskā līnija «Dienas Lapā» vēl pastiprinājās. Avīzei vairāk nekā agrāk nācās vērsties ne tikai pret atklātām buržuaziskām tendencēm, bet arī pret dažādiem it kā socialisma maskā slēptiem marksisma izkropļojumiem, piemēram, pret anarchista Prudona mācībām[1], pret ekonomismu[2] u. c.

Ja «Dienas Lapa», nevērojot atsevišķas pretrunas, 90. gadu pirmajā pusē kļuva arvien radikalāka, tad te liels nopelns arī redaktoram J. Pliekšānam — vienam no pirmajiem un apzinīgākajiem marksisma pionieriem Latvijā. P. Stučka par šo ļoti atbildīgo J. Pliekšāna darbu saka: «Tas bija rūgšanas laikmets, un manam pēcnācējam J. Pliekšānam piekrita grūts darbs, jo taisni viņa laikā programas pozitivajai pusei bija jānoskaidrojas, jānodibinās, un viņa laikā arī avīzei pašai, paklausot laika prasībām, bija ievērojami jāpaplašinās.»[3]

1895. gada beigās «Dienas Lapas» vadībā notika pārmaiņas. Galvenais izdevējs P. Bisnieks piespieda J. Pliekšānu no redaktora posteņa aiziet. Taču marksistiskā līnija «Dienas Lapā» turpinājās. Par to legalajās robežās kopā ar saviem tuvākajiem līdzstrādniekiem gādāja *P. Stučka,* kas no 1895. gada 28. decembra (293. numura) atkal strādāja par avīzes atbildīgo redaktoru, palikdams šai postenī līdz tās aizliegšanai 1897. gada 21. jūnijā (līdz 138. numuram).

Redaktora darbu atsākot, P. Stučka savā programas rakstā saka: «Lai novērstu katru pārpratumu, izteiksim še vēl reiz, ka ar līdzšinējo «Dienas Lapu» esam bijuši un būsim vienis prātis.»[4] Tomēr stāvoklis bija tāds, ka buržuazijas denunciaciju u. c. apstākļu dēļ pastiprinātie cenzuras spaidi uzlika avīzei

[1] «Dienas Lapa», 1895., 169. u. c.
[2] «Dienas Lapa», 1895., 177., 185., 271. u. c.
[3] «Dienas Lapa», 1895., 293.
[4] Turpat.

№ 293 Zeturtde

Saweem lasitajeem!

No schis deenas parakstotees par „Deenas Lapas" atbildetaju redaktoru un eesahjotees ari par schis lapas lihdsisdeweju, neturu par wajadsigu dot wehl reis kahdus folijumus par muhsu wirseenu, tendenzi, jo jau no dez. 1. d. sch g. pee „Deenas Lapas" darbojamees tani pat redakzijas sastahwâ, kà uf preekschu, kadehl lasitajeem paschreis deesgan bijis isdewibas, pahrleezinatees, kahdi muhsu usskati un zenteeni. Muhsu programa naw no gaisa grahbta, bet paschas dsihwes radita, muhsu zenteeni pamatojas dsihwes wojadsibâs un newis tikai kahdos skanos wahrdos. Tahdos apstahklos redaktora personas maina naw programas waj wirseena maina.

Lagad jau wairak kà 4 gadi pagahjuschi, ka es pirmo reis atstahju „Deenas Lapas" wadischanu pehz 8 gadu ilgas darbibas. Tas bija ruhgschanas laikmets un manam pehznahzejam J. Pleekschanam peekrita grubts darbs, jo taisni wina laikâ programas ihpaschi positiwai pusei bija janostaldrojas, janodibinas un wina laikâ ari awisei paschai, paklaufot laika prasibam, bija eewehrojami japaplaschinas. Zik grubta schi zihna, to sinàs apfwehrt ikkursch, un tadehl mums lihds ar saweem lihdsstrahdneekeem un lasitajeem jamin ar dsilakatsinibu wina publes grubtajâ darbâ. Lai nowehrsium katru pahrpratumu isteikshm sche wehl reis, ka ar lihdsschinejo „Deenas Lapu" esam bijuschi un buhsim weenis prahtis.

Tikai uf frasam par laut kahdàm abstraktàm gaismas, pateesibas waj lihdsgàm idejam dibinatas programas bes noteikta fatura, sinamas trahpas suhd un mainas lihds ar schahdu „ideju" zehlajeem jeb „ildinatajeem", bet ne tà strahwas un zenteeni, kas zehluschees sadsihwes apstahklos, interesschu zihnâs. Muhsu pretineeki to it pareisi fajehds un, ja tee ari pehz sawa mihla wezuma paraduma newar noturetees ne-aisskehruschi sawa pretineeka personu, tee tomehr aplezina, ka wini neschaubotees, ka, neraugotees uf redaktoru mainam, wirseens palikschot tas pats, jeb kà wini to sawâ eemihlotâ schargonâ isteij: „tee paschi wehschi, tikai zitâ kulitè" („В. В."). Tas ween jau waretu apmeerinat ari tos muhsu nepretineekus, kuri, paschi wehl nejusdami zeetscha pamata sem kahjam, paschi wehl laipodami un melledami pehz sawu „ideju" fatura, tomehr newar apmeerinatees, kahds wirseens buhs jaunajai redakzijai. Nepeekopsim personu kultu, nepamatosim sawu kopibu uf personiska fatikschi waj draudsibu, bet uf leetischkeem pamateem, realâs prasibâs, tad schahdai kopibai buhs kahda nopeetna nosihme, kaut ari daschàs weetàs rastos domu starpibas waj pat preestibas.

Bet muhsu darbam tad tikai war buht ihstas seemes, ja mums ar muhsu lihdsstrahdneekeem un lasitajeem rodas jo deenas jo zeeschaks sakars, ja buhsim kopà wisi darbineeki weenâ darbâ. Tad weiksim!

Atbildetajs redaktors **P. Stutschka.**

Weebroschanâs nosihme laukſaimneezibâ.

Suhdsibas par grubteem laikeem stan wehl jo projam no wisàm pusem un zeribas uf raschojumu zenu zelschanos laukſaimneeku starpâ jo deenas jo wairak suhd un ne bes pamata. Jr tadehl laiks muhsu laukſaimneekeem waj nu pawisam, kà saka, „uzst plinti kruhmos" un issamistees, waj atkal raudsitees pehz lihdsekleem, kà peemehrojotees ne apturamajai saimneezifkas attihstibas gaitai pahreet weeglaki uf augstak attihstitu kahrtibu laukſaimneezifkâ ruhpneezibâ. Un tadehl ari sche, tawat kà rubpneezibâ wispahri, ja-eerahda peenahziga weeta beedroschanai, kà pirmajam sohlim, pirmajam paraugam raschoschanas nokahrtoschanâ.

Paraudsisim schoreis, kahdi panahkumi bijuschi beedroschanai laukſaimneezibâ zitàs semès un tad, no tureenes smeldamees mahzibu, apraudsisim, kas wispirms buhs daramš pee mums. Bet eekams pahrejam uf pascha temata pahrrunu, mums japersihmè wehl tas, ka sche isteiktais nebuhs noteikts padoms, ko darit, bet tikai materials, no kura pascheem jamehgina flehgt, paschem domat. „Semkoptbai ir sawi ihpaschi likumi, kas atschkiras no pahrejàs ruhpneezibas attihstibas likumeem un

«Dienas Lapas» 1895. gada 293. numura ievadraksts, kur P. Stučka, no jauna uzņemoties avīzes vadību, sola turpināt Raiņa sākto ceļu

arvien lielākus ierobežojumus un lielā mērā pat paralizēja to. Bet, no otras puses, tautas atbrīvošanās cīņas proletariskajam periodam sākoties, strādnieku revolucionarā kustība un to prasības pieauga. Arvien skaidrāk atklājās patiesība, ka legālā prese nevar būt konsekventa strādnieku interešu aizstāvētāja. Revolucionari noskaņoto strādnieku vidū, it īpaši 1896. gada beigās, atskanēja balsis, ka «Dienas Lapa» neaizstāv to intereses pietiekami.

Intensivāku rīcību kavēja arī tas, ka jau 1896. gada beigās Maskavā bija apcietināts revolucionarais students E. Rolavs, kam bija cieši sakari ar jaunstrāvniekiem; bija sagaidāmi arī turpmāki aresti. 1897. gada sākumā vairāki revolucionarie jaunstrāvnieki manīja, ka viņiem pastāvīgi seko spiegi. Arī tas apgrūtināja redakcijas darbu, bet to neapturēja.

Viens no nozīmīgākajiem «Dienas Lapas» veikumiem šais grūtajās dienās bija pirmo ziņu sniegšana legālā veidā plašām latviešu lasītāju masām par V. I. Ļeņina vadītās «Cīņas savienības strādnieku šķiras atbrīvošanai» darbību.[1] Vienīgā no latviešu avīzēm, pārdrukājot «Valdības Vēstneša» ziņojumu par streikiem, «Dienas Lapa» faktiski popularizēja krievu revolucionaru darbību.

«Dienas Lapa» rakstīja: «Ar parakstiem «Союз борьбы за освобождение рабочего класса», «Рабочий союз» un «Московский рабочий союз» («Strādnieku atsvabināšanas cīņas biedrība», «Strādnieku biedrība» un «Maskavas strādnieku biedrība») parādījās 25 dažāda satura slepeni iemestas lapiņas; pašu pirmo pamanīja maija 30. dienā, pašu beidzamo pamanīja jūn. 27. d. Ar noteiktību var teikt, ka šo lapiņu sacerētāji gribēja izlietot jau iesākušos streiku, lai dotu viņam socialu raksturu un šai ziņā vadītu streikotājus... lapiņas pildītas ar dumpīgiem uzkūdījumiem pret kapitalistiem, valdības iestādēm un valsts varu. Neaprobežojoties ar strādniekiem, lapiņu autors griežas pie sabiedrības, aicinādams viņu pievienoties «krievu socialdemokratiem». Dažas lapiņas bija nosūtītas arī uz citām fabrikām un zavodiem

[1] «Dienas Lapa», 1896., 176.

ar uzaicinājumu pabalstīt streikotājus un viņiem pievienoties ...» Citiem vārdiem — šis «Cīņas savienības» darbības apraksts varēja noderēt par instrukciju arī revolucionariem Latvijā.

Revolucionaras tendences «Dienas Lapa» pauda kopš 1893. gada beigām un 1894. gada, apgaismojot ne tikai strādnieku revolucionaro kustību, bet arī zemniecības stāvokli, materialistiskos atzinumus dabaszinātnēs un citus jautājumus. Viens no aktualākajiem arī daiļliteraturā, literaturkritikā un jautājumu izskaidrošanas vakaros iztirzātajiem jautājumiem bija *sieviešu emancipacija.* Tieši rakstnieku darbi, it īpaši Aspazijas luga «Zaudētas tiesības», deva ierosmi spraigai domu apmaiņai par sievietes stāvokli, par tās tiesībām sadzīvē un sabiedrībā, bet stipro atbalsi šī tema guva galvenokārt tādēļ, ka ar to saistījās viena no visvairāk sasāpējušām problemām dzīvē.

Buržuazija joprojām propagandēja un sīvi aizstāvēja uzskatus, ka sievietes spēju un uzdevumu robeža ir vīrs un bērni, ka augstākā izglītība un plašāks darba lauks tai nepiemēroti; pēc šīm mācībām iznāca, kā jaunstrāvnieki zobojās, ka sievietei jābūt «vai nu saimniecei, vai mīļākai»[1].

Progresivā sabiedriskā doma ar jaunstrāvniekiem priekšgalā kategoriski uzstājās pret šādām tendencēm un izvirzīja pretēju tezi, ka «arī kaut kam citam nekā vīrietim sieviete var ziedot savu dzīvību!»[2]. Pamatojumu šai patiesībai deva gan dabaszinātņu liecības, ka sieviete nav bioloģiski mazvērtīgāks radījums, kam pati daba jau noteikusi atkarību no vīrieša,[3] gan arī sabiedriskās zinātnes, parādot, ka kapitalisma attīstība spiestin spiež sievietes piedalīties sabiedriskajā ražošanā.[4]

Pats galvenais — jaunstrāvnieki parādīja, ka sieviešu jautājums tāds, kāds tas interesē sabiedrības plašāko daļu un nevis dažus modernos liberalos buržujus, var tikt atrisināts tikai kopā ar strādnieku masu revolucionaro cīņu. J. Pliekšāna vadī-

[1] «Dienas Lapa», 1895., 169.
[2] «Dienas Lapa», 1895., 132. u. c.
[3] «Dienas Lapa», 1895., 243. u. c.
[4] «Dienas Lapa», 1895., 189. u. c.

tais jaunstrāvnieku laikraksts rakstīja: «Kamēr sieviešu kustība grozās *tikai* ap augstākās izglītības jautājumu, tikmēr tautas un tamlīdz arī sieviešu lielākai daļai nenāks ne prātā cīnīties līdz. Ko palīdz nabaga strādnieces *tiesība* iestāties augstskolā, kad tai nav *līdzekļu* ... sieviešu kustībai nebūs nekādu panākumu, kamēr viņa nesakusīs kopā ar strādnieku kustību.»[1]

Šī doma atkārtojas atkal un atkal. Piemēram: «Ceturtajā šķirā rodas pārliecināšanās, ka tikpat vīrieši, kuriem trūkst ražošanas līdzekļu, kuri tamdēļ piespiesti savu darba spēku pārdot citiem, kā arī sievietes, kuras tāpat lej savus sviedrus par visām lietām citu labā, — ka visi šie darba rūķi, lai viņu sauc vīrieti vai sievieti, ir viena šķira, vieniem kopējiem centieniem un mērķiem.»[2] Vai arī, rakstot par angļu strādnieku kustību: «Pirmā kārtā tās nav sievietes, kas tur uzsāk cīņu par savām tiesībām, tās ir *strādnieces,* kas cīnās par *strādnieču* tiesībām.»[3]

«Dienas Lapas» un visas Jaunās strāvas revolucionaro centienu (tāpat arī strādnieku revolucionarās kustības) izaugsmē būtiski nozīmīgi *sakari ar demokratiskajām un revolucionarajām tendencēm citās tautās, it īpaši* lielajā, draudzīgajā kaimiņā — *krievu tautā.* Tāda šī nozīme bija jau no pašiem Jaunās strāvas pirmsākumiem. Lūk, daži piemēri.

Pazīstamais klasiķu tulkotājs Fr. Adamovičs, kas 80. gados mācījās Pēterburgā un satikās te ar Raini un P. Stučku kā viena latviešu pulciņa locekļi, savās atmiņās stāsta, ka pat samērā mēreni noskaņoto studentu vidū no rokas rokā cirkulējusi revolucionara narodņika V. Varzara nelegalā brošura «Viltīgā mechanika» (1874.), N. Černiševska romans «Ko darīt?», vairāki aizliegti D. Pisareva raksti u. c. revolucionarā literatura, tās vidū arī Fr. Engelsa darbi. Vēl jo vairāk šādas idejas apguva revolucionari demokratiskie studenti, pie kuriem drīz no minētā latviešu pulciņa aizgāja Rainis un P. Stučka. Arī Rainis pats vairākkārt apliecinājis, ka, mācīdamies Pēterburgas universitatē,

[1] «Dienas Lapa», 1894., 46.
[2] «Dienas Lapa», 1895., 259.
[3] «Dienas Lapa», 1895., 260.

viņš studējis A. Hercena, V. Beļinska u. c. revolucionaro demokratu darbus, iepazinies arī ar Plechanova pirmajiem marksistiskajiem rakstiem u. c. revolucionaro literaturu.

Krievu revolucionaro studentu vidū apgūtās idejas Rainis, P. Stučka u. c. viņu domu biedri jau 80. gados popularizēja arī Latvijā. Laikmeta liecinieks, muzikas profesors Jēkabs Kārkliņš (dzimis 1867. g.) atceras, ka vasaras brīvlaikos P. Stučkas vecāku mājās Kokneses Birzniekos un apkārtējos sarīkojumos «ap Raini pulcējās jaunatne un labprāt klausījās viņa izteiktās brīvās domas par latviešu progresivajiem centieniem, kas stipri atšķīrās no toreiz valdošajiem tautiskajiem centieniem. Raiņa runās šalca cīņas un brīvības gars ... norisinājās ļoti dzīvas un interesantas sarunas par toreizējiem aktuaļiem jautājumiem ... Te es pirmo reiz arī izdzirdu Plechanova un Marksa mācības ... Es no viņu teorijām toreiz nekā nezināju, bet mani kā kalpa dēlu interesēja debates, kas allaž grozījās ap strādnieku šķiru. Es sāku saprast, ka līdzās tautiskajiem centieniem ir vēl kādi citi, kuriem sakars ar strādnieku stāvokli.»[1]

No 90. gadu sākuma ir ziņas, ka Plechanova darbus pazina arī tie jaunstrāvnieciskie studenti, kas mācījās Tērbatā. Šī universitate gan lielā mērā atradās baltvācu muižnieku rokās, tomēr arī tanī jau 80. gadu beigās bija spēcīga krievu revolucionaro studentu ietekme.

90. gadu sākumā revolucionaro studentu pulciņš rosīgi darbojās arī Rīgas Politechniskajā institutā, izveidoja kontaktu ar tādiem pašiem pulciņiem Pēterburgā, Maskavā u. c. un propagandēja socialdemokratu mācības arī ārpus studentu aprindām Kurzemē un Vidzemē.[2] Gadsimta beigās pēc Politechniskā instituta studentu nemieriem žandarmerija atrada pie tiem daudz krievu revolucionarās literaturas; izslēgto revolucionaro studentu vidū bija arī vēlāk pazīstamais latviešu literaturas kritiķis J. Asars.

---

[1] ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materiali (Raiņa fonds — inv. 1035; atmiņas uzrakstījis A. Birkerts 1948. g.).

[2] *M. Vestermanis,* Studentu revolucionarā kustība Rīgas Politechniskajā institutā, «Karogs», 1951., 10.

90. gadu vidū J. Pliekšāna vadītā «Dienas Lapa» popularizē tikko iznākušo G. Pļechanova (N. Beļtova) darbu «К вопросу о развитии монистического взгяда на историю», norādot: «Nevar diezgan ieteikt katram izlasīt šo rakstu, kas vien spēj un grib nodarboties ar tautsaimnieciskiem jautājumiem.»[1]

1896. gadā arī Latvijas revolucionari jau lasīja V. I. Ļeņina darbus — «Likuma izskaidrošana par naudas sodiem», krājumu «Materiali mūsu saimnieciskās dzīves raksturošanai». V. I. Ļeņina darbi Latvijā izplatījās arvien vairāk gan revolucionarās inteliģences, gan strādnieku vidū.

Marksisma idejas ieplūda Latvijā arī no Rietumiem. Piemēram, 1893. gada rudenī «Dienas Lapas» redaktors J. Pliekšāns vairākus mēnešus pavadīja Vācijā un Šveicē, piedalījās II Internacionales kongresā, kur dzirdēja Fr. Engelsa nobeiguma runu, satikās ar socialdemokratu vadoni A. Bēbeli un nelegali pārveda Latvijā paprāvu krājumu marksistiskās literaturas. Apmēram tai pašā laikā nelegalo revolucionaro literaturu Tērbatas progresivajiem studentiem atveda Vācijā studējošais P. Dauge. 1895., 1896. gadā plašāki aizliegto revolucionaro grāmatu transporti no Vācijas pienāca caur Liepājas ostu.

Liela nozīme «Dienas Lapas» revolucionaro tendenču ieviešanā un uzturēšanā ne tikai tās redaktoriem, bet arī galvenajiem līdzstrādniekiem. Viens no redzamākajiem to vidū bija Fr. Roziņš.

Fricis Roziņš[2] (1870. g. 19. (v. st. 7.) martā — 1919. g. 9. maijā), pseidonims *Āzis,* bija zemnieka dēls, studēja Tērbatas universitatē — vispirms (1891.—1895.) medicinu, pēc tam (1895.—1897.) tieslietas un rosīgi piedalījās Jaunās strāvas darbībā. Viņš bija «Pīpkalonijas» biedrs, rakstīja «Dienas Lapā» un studiju brīvlaikos strādāja tās redakcijas darbā, kā arī piedalī-

[1] «Dienas Lapa», 1895., 115.

[2] *P. Dauge,* Biedra Roziņa-Āža piemiņai, «Cīņa», 1941., 110. Sk. arī rakstus avīzēs «Brīvais Strēlnieks», 1917., 13., «Cīņa», 1919., 102.—105., «Latviešu Komunas Strēlnieks», 1919., 56.—62.

jās vadošo revolucionaro jaunstrāvnieku nelegalajās sanāksmēs. 1895. gada janvarī Fr. Roziņš Pēterburgas Ārrīgas dziedāšanas biedrībā lielas auditorijas priekšā lasīja referatu «Medicina un dzīve»[1], bet martā sagatavoja divus jaunus priekšlasījumus jautājumu izskaidrošanas vakariem Jonatana biedrībā.

Fr. Roziņš piederēja pie labākajiem latviešu revolucionarajiem publicistiem. Sevišķi daudz viņš strādāja «Dienas Lapas» redakcijā 1894., 1895. gadā. Viņa nozīmīgākie raksti jaunstrāvnieku avīzē šādi: «Grūti laiki» (1894., 48.—50. nr.), «Lielajā piemiņas dienā» (1894., 68., 76. nr.), «Labākās familijas» (1894., 85.—86. nr.), «Plašie uzskati» (1896., 131.—136. nr.) u. c.

Bez tam Roziņš pazīstams kā veiksmīgs feļetonists. 1895. gadā «Dienas Lapā» (80., 86., 92., 97., 102., 113., 123., 129. nr.) iespiesta viņa satirisko feļetonu serija «Šinīs dienās».

97. numurā viņš ironizē par buržuaziskās avīzes «Balss» padomu, kā Dziesmu svētkos iztikt ar maz naudas — aizbraukt pašam ar savu zirgu, paņemt līdz krietnu ceļa kuli utt., tikai strādniekam un kalpam šī «gudrība» nederīga.

113. numurā satira vērsta pret kārkluvāciešu un reakcionaro baltvācu piekopto latviešu un krievu valodas kropļošanu: «Piemēram, minēsim tikai vienu, pašas pilsētas oficialu uzrakstu: «... Tā šaušana, tā iešana par zāli, tā koku un krūmu maitāšana top no Liepājas Policeijas cieti pie strāpes aizliekts.» — — — Es arī nostājos pie šīs oriģinalās tāpeles un nodomāju: kad gan pienāks tas laiks, kad «Liepājas policeijas tiesai» taps «cieti pie strāpes aizliekts tā maitāšana tās krievu un latviešu valodas un tā mīšana to gramatikas un ortografijas likumu»?»

123. numurā Āža satiras objekts ir kāda buržuaziska skribenta dzejoļu krājums, kura atpakaļrāpuliskās tendences rokām taustāmas, piemēram:

Lai roka Varenā
Mūs visus pasargā
No skrejas milziskas
Uz priekšu.

[1] «Dienas Lapa», 1895., 13.

Citētajos piemēros spilgti izpaužas arī Fr. Roziņa kā satiriķa iemīļotais izteiksmes paņēmiens: ironiski citējot labi izvēlētus ienaidnieka vārdus, izpērt to ar tā paša rīkstēm.

Fr. Roziņš

1897. gadā līdz ar citiem redzamākajiem jaunstrāvniekiem Fr. Roziņu arestē. Nopratināšanā viņš veiklāk par daudziem citiem noslēpj vairākus nozīmīgus faktus par Jaunās strāvas revolucionaro darbību[1] un, uz laiku izkļuvis brīvībā, aizbrauc uz ārzemēm (sākumā uz Londonu, pēc tam uz Šveici), kur kļūst par vienu no galvenajiem latviešu nelegālās preses darbiniekiem. Viņš vada mēnešrakstu «Latviešu Strādnieks» (1899., 1900.) un sīvās cīņās ar labējiem oportunistiskajiem novirzniekiem uztur tā marksistisko pamattendenci. Pēc tam Londonā (līdz 1903. gada rudenim) un Bernē (Šveicē — līdz 1905. gada septembrim) viņa vadībā iznāk žurnals «Socialdemokrats».

Emigracijā Fr. Roziņš sarakstīja arī savu ievērojamo pētījumu par agrarjautājumu Latvijā «Latviešu zemnieks» (1904., 2. pārstrādāts izd. — 1906. g., 3. izd. — 1920. g.) un pārtulkoja T. Hardija romanu «Jūdass Neievērojamais» (atsevišķas daļas iespiestas 1898. g., viss darbs — 1903. g.), 1906. gadā atsevišķā grāmatā iznāca Fr. Roziņa tulkotā M. Saltikova-Ščed-

[1] ЦГИАМ, ф. ДП, VII д-во, д. № 201, 1897 г., лл. 121—128.

riņa «Pasaciņa priekš pieaugušiem «Toptigins I»» līdz ar ironisku piezīmi, ka «Toptigins nav ģeneralmajors Orlovs» (t. i., soda ekspediciju asiņainais komandieris). 1905. gadā Roziņš atgriezās Latvijā, strādāja partijas darbā. Trīs gaduș no vietas iznāca viņa sastādītais «Latviešu strādnieku kalendars» 1906., 1907. un 1908. gadam, kur redzama vieta ierādīta arī daiļliteraturai. 1908. gadā Fr. Roziņš tika izsūtīts uz Sibiriju, no kurienes 1913. gadā aizbēga uz Ameriku, kur vadīja laikrakstu «Strādnieks». Pēc carisma patvaldības gāšanas atgriezies Latvijā, viņš bija viens no redzamākajiem padomju darbiniekiem — Latvijas pirmās padomju valdības «Iskolata» priekšsēdētājs 1917., 1918. gadā, bet 1919. gadā Padomju Latvijas Zemkopības tautas komisars. 1919. gadā — smagajos izsūtīšanas apstākļos salauztās veselības dēļ Fr. Roziņš mira pašā spēku briedumā. Viņa piemiņas rakstā P. Stučka norādīja, ka tad, kad līgos Padomju Latvijas socialistiskās saimniecības plašās druvas, mēs arvien atcerēsimies to pirmo celmlauzi Fr. Roziņu.[1]

No pārējiem «Dienas Lapas» līdzstrādniekiem redzamākie bija *J. Jansons-Brauns, Jānis Kovaļevskis, Pauls Dauge, Jānis Pelūde, Arturs Sprūde, Ludvigs Pauls, Vilis Hertelis, Jukums Palevičs, Kārlis Viļķers (Zvanpūtis), Davids Bundža* u. c.

Minētie «Dienas Lapas» līdzstrādnieki kopā ar J. Pliekšānu, P. Stučku, Fr. Roziņu un Ed. Veidenbaumu pārstāvēja *Jaunās strāvas kreiso jeb revolucionaro virzienu.* Vairāki no šā virziena cīnītājiem — P. Stučka, J. Pliekšāns, Fr. Roziņš, P. Dauge u. c. — vēlāk izauga par ievērojamiem Latvijas Socialdemokratijas darbiniekiem.

Zināmu *masu aģitacijas darbu* revolucionarie jaunstrāvnieki sāka jau Jaunās strāvas periodā. Lūk, daži piemēri.

Marksisma idejas kopš 1886. gada pazina un jau mēģināja popularizēt laukstrādnieku vidū Ed. Veidenbaums. Sevišķi te jāatzīmē viņa 1886. gadā sarakstītais marksistiskais apcerējums «Gabals iz tautsaimniecības», kas bija domāts izplatīšanai rokrakstā kalpu u. c. bezzemnieku vidū.

No 1889. līdz 1894. gadam Rīgā, Aleksandra ģimnazijā mācījās J. Fabriciuss, kurš, J. Jansona-Brauna pamudināts, iesaistījās nelegalā revolucionaru studentu pulciņu darbā, lasīja K. Marksa un Fr. Engelsa darbus. Savās atmiņās J. Fabriciuss

[1] «Cīņa», 1919., 103.

raksta: «Sāku saņemt uzdevumus (galvenokārt proklamaciju izlīmēšanu un to izplatīšanu) . . .»[1]

Marksisma apgūšana un popularizēšana jaunstrāvnieku vidū sākās galvenokārt ar 1893. gada otro pusi un 1894. gadu. No šā laika ir arī ziņas par dažiem jaunstrāvnieku pasākumiem izplatīt marksistisko literaturu rūpniecības strādnieku vidū. Piemēram, 1893. gadā Liepājā ieradās J. Jansons-Brauns, lai apvienotu strādnieku pašizglītības pulciņus, ģimnazistu un pilsētas skolas audzēkņu pulciņus vienā kopīgā, kurā lasītu pulciņa rīcībā esošās grāmatas un izplatītu to idejas arī citu, galvenokārt strādnieku vidū.[2] Cik zināms, tad starp viņa atvestajām grāmatām bija arī K. Marksa «Astoņstundu darbadiena» un A. Bēbeļa «Mūsu mērķi». Liepājas jaunstrāvnieks M. Krūms apliecina: «Socialdemokratiskais virziens un aģitacija strādnieku vidū mūsu pulciņā parādījās Jansona, Rolava un Sprūdes ietekmē . . .»[3]

Strādnieku prasības pēc marksistiskās literaturas jeb, kā viņi paši teica, «aizliegtām grāmatām» auga un nebija apmierināmas tikai ar to, ko saņēma no jaunstrāvniekiem. Piemēram, 1895. gadā minētā Liepājas pulciņa strādnieki savāca no saviem darba biedriem katrs pa 2 rubļiem, un 1896. gada pavasarī viņiem izdevās iegūt kādas četrdesmit no Vācijas nelegali atvestas grāmatas un brošuras, to skaitā arī Fr. Engelsa «Anti-Diringu» un «Ludvigu Feierbachu», G. Plechanova «Anarchismu un socialismu», A. Bēbeļa «Sievieti un socialismu», «Erfurtes programu» u. c.[4] Iegūtās grāmatas Liepājas strādnieku pulciņu dalībnieki, pa daļai ar jaunstrāvniecisko vidusskolnieku un studentu (L. Paula u. c.) līdzdalību, tulkoja un pavairoja. Šim nolūkam jau 1895. gadā bija iegādāts hektografs.[5]

Revolucionarajā praksē strādnieku pulciņu dalībnieki ne vienā vien jautājumā bija aizgājuši tālāk par jaunstrāvniekiem.

---

[1] Citēts pēc N. Kondratjeva, Jānis Fabriciuss, 1954., 22., 23.

[2] ЦГИАМ, ф. ДП, VII д-во, д. № 168, т. II, 1897 г., лл. 45—46.

[3] Turpat.

[4] ЦГИАМ, ф. ДП, VII д-во, д. № 168, 1897 г., лл. 60—65.

[5] Turpat, 159., 160., 212. u. c. lpp.

Pēc J. Pliekšāna iniciatīvas 1894. gada vasarā un ziemā notika jaunstrāvnieku pulciņu pārstāvju sanāksmes, kurās sāka apspriest visas jaunstrāvnieciskās darbības iekļaušanu vienotā organizacijā ar nelegalu vadošu centru Rīgā, «Dienas Lapas» redakcijā. Pirmajām sanāksmēm bija vairāk tikai vispārīgu pārrunu raksturs, bet 1895. gadā jau sāka veidoties J. Pliekšāna plānotās nelegalās revolucionarās organizacijas pirmsākumi — tika ievēlēti vadošie darbinieki ar P. Stučku un J. Pliekšānu priekšgalā, izstrādāti noteikumi par iemaksām, kādas pulciņu biedri izdarīja savos pulciņos un pulciņi centrā, utt. Galvenie šajā darbībā bija Jaunās strāvas revolucionarā virziena pārstāvji.

Darbībai paredzētā virzienā turpinoties, revolucionarajiem jaunstrāvniekiem vajadzēja pārņemt nelegalās revolucionarās strādnieku kustības vadību, pāriet vairāk no vispārīgas marksisma propagandas legalās «Dienas Lapas» ietvaros uz aģitacijas darbu nelegalos revolucionaro strādnieku pulciņos. Zināmi sasniegumi šādā virzienā bija. Piemēram, kad 1895. g. revolucionarais Liepājas strādnieks un spējīgais organizators Jānis Driega pārnāca uz Rīgu organizēt arī te nelegalos revolucionaro strādnieku pulciņus, tas notika pēc P. Stučkas iniciatīvas; Pēterburgā studējošais revolucionarais jaunstrāvnieks J. Pelūde bija V. I. Ļeņina vadītās «Cīņas savienības strādnieku šķiras atbrīvošanai» biedrs. Vairāki revolucionarie jaunstrāvnieki, kas izauga par redzamiem revolucionarā proletariata cīnītājiem, savus pirmos soļus šai virzienā spēra, vēl būdami Jaunās strāvas rindās.

Citādi attīstījās *Jaunās strāvas labējais* jeb sīkburžuaziski liberalais virziens, kuru pārstāvēja A. Dauge[1], K. Kasparsons[2],

---

[1] *Aleksandrs Dauge* (1868.—1937.) studēja Tērbatas universitatē (1890.—1895.) vēsturi, no 1891. līdz 1895. gadam rakstīja «Dienas Lapā» un «Pūrā» galvenokārt par vēstures un filozofijas jautājumiem, drīz kļuva atklāts buržuaziskā nacionalisma un filozofiskā idealisma sludinātājs.

[2] *Kārlis Kasparsons* (1865.—?), pseidonims K. Siguldietis un Unus, studēja Tērbatas universitatē (1887.—1901.) teoloģiju, filoloģiju, dabaszināt-

Kr. Valters u. c. Tie bija cilvēki, kas, galvenokārt savos studiju gados, būdami opozicijā pret baltvācu muižnieku privileģijām un zināmā mērā arī pret latviešu buržuazijas vadošo grupu, kādu laiku gāja līdz saviem noteikti progresivajiem studiju biedriem, bet pēc augstskolas beigšanas drīz vien kļuva par buržuazijas ideologiem un politiķiem. Viņu vēlākā reakcionarā darbība ir konsekvence no tām tendencēm, kas izpaudās labējā novirziena pārstāvju nostājā jau 90. gados.

Lūk, ko autobiografijā par savu īslaicīgo jaunības aizraušanos ar Jaunās strāvas idejām raksta A. Dauge pats: «Un viņš (t. i., A. Dauges brālis, revolucionarais jaunstrāvnieks Pauls Dauge — A. V.), gluži pretēji man, kam socialisms bija tikai ideja, teorija, pasaules uzskats, un kam praktiska politiska darbība bija kas pavisam svešs, metās iekšā politiskas dzīves mutuļos un kļuva par visai kustīgu un enerģisku partijas darbinieku. Viņš draudzējās ar tā laika karstākiem politiķiem revolucionariem un piedalījās visos revolucijas sagatavošanas darbos.»[1] Un tālāk — pilnīgi antimarksistiskā, proletariata diktaturu noliedzošā garā: «Es toreiz, kad vēl socialismam ticēju, domāju tā, un tādas domas viņam izteicu: socialisms tikai var tikt uzstādīts kā tālas nākotnes ideals, tam ilgi jāgatavojas, pamazām līdz socialismam jāizaug, tanī jāieaug iekšā.»[2]

Ne velti jau 1894. gada 11. aprilī, kad A. Dauge vēl jo aktivi darbojās «Pīpkalonijā» un Jaunās strāvas presē, viņa studiju biedrs Kr. Goldmanis vēstulē M. Bruņiniekam rakstīja: «Nu savu lomu Dauģis te tā puslīdz izspēlējis, tāpēc ka tie ļaudis daudz atzinuši — ka šis vārdo un pats pēc saviem spredikiem nedzīvo . . .»[3] 1895. gada 30. septembrī iepriekš minētajā korespondencē lasām pilnīgi nopamatotu spriedumu, ka A. Dauge

---

nes un medicinu, no 1891. līdz 1896. gadam rakstīja «Dienas Lapā» un «Pūrā» par filozofijas, vēstures un literaturas jautājumiem. Viņa tālākais ceļš tāds pats kā A. Daugem.

[1] *A. Dauge,* Mana jaunības zeme, 1928., 141. lpp.

[2] Turpat, 143. lpp.

[3] ZA Valodas un literaturas instituta materiali.

«ir filisteris Pīpkalonijā un vispārīgi filistrs comme il faut»[1]; konteksts rāda, ka ar vārdu «filistrs» te domāts mietpilsonis.

Tāda paša rakstura vīrs bija arī otrs redzamākais labējais jaunstrāvnieks K. Kasparsons. Vēstulē T. Zeifertam 1894. gada 1. augustā viņš savus «marksistiskos» uzskatus par vēstures likumiem pilnīgi vaļsirdīgi izklāsta tā: «Ja sadzīves likumi[2] un spēki negrozīgi un negrozāmi (lai gan viņu grozāmības ziņā pārmērības un iluzijas nekādas sevī nelutinu) ... tad iedrošinos teikt — pesimisms un fatalisms neizbēgami.»[3]

Liberalās tendences labējie jaunstrāvnieki pauda arī savos fražainajos un būtībā revizionistiskajos publicējumos jaunstrāvnieku presē.

Viens no spilgtākajiem piemēriem te K. Kasparsona (Unus) raksts «Piezīmes par dzeju»[4], kura gala atzinums skan pilnīgi filozofiskā idealisma garā: «... cilvēki palikuši patīgi un netaisni. Viņiem jālabojas. Tā labosies sadzīve un dzīve. Jāatmet egoisms un individualisms, patība un nevienprātība, jākopj pašaizliedzība un mīlestība, jāatzīst pienākums citam pret citu, jāpārvērš iekšējais cilvēks, tikai tad būs iespējams radīt arī labus ārējus apstākļus. No iekšienes jālabo!»

Tāpat A. Dauge pēc savas omulīgās pārliecības par mierīgu ieaugšanu socialismā apcerējumā «Domas par vēsturi»[5] pašapmierināti sludina: «Saimnieciskie apstākļi radīja šās šķiras, un, tikko šie mainās, pārgrozās arī pašas šķiras un viņu iekšējā satversme.» Par to, ka ar šādu stichisku attīstību vien nepietiek, ka vajadzīga apzināta revolucionarā proletariata šķiru cīņa — ne vārda. Tāpat A. Dauges nākošajā rakstā «Suņu dienu vēstules par šo un to»[6] par vēsturisko materialismu teikts, ka tas

[1] ZA Valodas un literaturas instituta materiali.

[2] Konteksts rāda, ka domāti *sabiedrības* attīstības likumi, lai gan K. Kasparsons, runājot toreiz diezgan izplatītajā terminoloģijā, runā par *sadzīves* likumiem.

[3] ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali (T. Zeiferta fonds — 385, 85).

[4] «Dienas Lapa», 1894., 153.—162.

[5] «Dienas Lapa», 1894., 89.—92.

[6] «Dienas Lapa», 1895., 177.

«tikai ir mācība, kas mums rāda, kā būs izpētīt cilvēces attīstības gaitu. Kad mēs to iegaumēsim, tad paši no sevis zudīs pārmetumi un aizspriedumi pret šo teoriju.»

Marksa mācība, kas ir vadonis revolucionarajai praksei, te apstrādāta t. s. katedras socialisma garā, tās revolucionārā dvēsele noklusēta. Ne velti cariskās tiesas pārstāvis, revolucionaros jaunstrāvniekus bargi nosodīdams, K. Kasparsonu ieteica ieslodzīt tikai dažas dienas universitates karcerī, bet pret A. Daugi apsūdzības lietu pilnīgi izbeidza. Viņi taču nebija rakstījuši nekā aizliegta. Un tomēr, nevērojot minētās darbības ierobežoto un pretrunīgo raksturu, 90. gadu progresivie inteliģenti un strādnieki A. Dauges un K. Kasparsona rakstos uztvēra galvenokārt vērtīgo daļu un no tās mācījās, piemēram, no A. Dauges raksta «Vēstures likumi»[1] un K. Kasparsona raksta «Dialektika»[2], P. Dauge, K. Siliņš u. c. laikmeta lieciniecki atceras šos rakstus kā tādus, kas palīdzējuši viņiem iegūt pirmās materialistiskās atziņas.

Saskaņā ar labējo jaunstrāvnieku laipojošo un legalo politiku izveidojusies arī viņu rakstu izteiksme. Pretstatā revolucionaro jaunstrāvnieku vienkāršajai, skaidrajai, spēcīgajai un kaujinieciskajai, uz konkreto apstākļu analizes pamatotajai domai, tie spriež pārgudri un abstrakti, bet, aizrunājušies līdz kādam revolucionaram atzinumam, apraujas vai iepriekš teikto atsauc. Piemēram, jau minētajās Kasparsona «Piezīmēs par dzeju» sacīts: «Līdz šim neievēroti maziņākie (ne «strādnieki» — A. V.) pacēla savu balsi... mums nebūs aizmirst, ka tajos mīt spēks un cerība un ka uz viņu kamiešiem nākotne atbalstās!» Bet tūlīt seko atsaukums, kādu nekad nesastopam revolucionaro jaunstrāvnieku rakstos: «Jāpiezīmē, ka šeit izteiktās domas zīmējas uz ārzemēm.»

Starp labējiem jaunstrāvniekiem kā vienu liberalisma noslāņojumu un liberalo noslāņojumu Rīgas Latviešu biedrībā, pro-

[1] «Pūrs», II, 1892.
[2] «Pūrs», III, 1894.

tams, bija zināmas atšķirības, taču būtībā tie bija vienas šķiras — buržuazijas dažādo slāņu (turīgākās un sīkās) — centienu paudēji, vienu tendenču — liberalo — izteicēji.

Revolucionaro un sīkburžuaziski liberalo tendenču pretrunas Jaunajā strāvā izpaudās ne tikai «Dienas Lapas» darbībā, bet tās rāda arī *citi Jaunās strāvas centri.*

Visi kaut cik redzamākie jaunstrāvnieki vairāk vai mazāk grupējās ap «Dienas Lapu»; ne velti žandarmerijas ziņojumos «Dienas Lapas» galvenie līdzstrādnieki nosaukti par «Rīgas centru». Bez tam vēl jaunstrāvniecisko studentu, vidusskolnieku u. c. pulciņi veidojās dažādās citās vietās — gan Maskavā, kur studēja J. Jansons-Brauns (1890.—1895.), J. Palevičs (1893.—1900.) u. c., gan Pēterburgā, kur no 1884. līdz 1888. gadam izglītojās J. Pliekšāns un P. Stučka, 90. gados J. Pelūde u. c., gan Rīgas Politechniskajā institutā, kur mācījās V. Hertelis (1894.—1897.), gan Jelgavā, kur 80. gadu beigās un 90. gados rosīgi darbojās vidusskolnieks, vēlākais Tērbatas students L. Pauls, kā arī Liepājā u. c.

Viens no plašākajiem un spēcīgākajiem jaunstrāvnieku kolektiviem bija *Tērbatā.* No revolucionarajiem jaunstrāvniekiem tur studēja Ed. Veidenbaums (1887.—1892.), A. Krumbergs (1887.—1893.), Fr. Roziņš (1891.—1897.), A. Hertelis (1891.—1896.), J. Palevičs (1892.), Jānis Kovaļevskis (1892.—1896.), A. Sprūde (1894.—1896.), J. Jansons-Brauns (1895.—1897.), L. Pauls (1895.—1897.) u. c., uz laiku ieradās arī P. Dauge, kas studēja Vācijā. Bez tam vēl Tērbatā studēja vairāki vadošie labējie jaunstrāvnieki (A. Dauge, K. Kasparsons, P. Kalniņš).

1888. gada rudenī Tērbatā nodibinājās *Latviešu studentu zinātniski literarā biedrība* (pēc kāda tās biedra — Pīpkalēja — uzvārda to dēvēja par *«Pīpkaloniju»*). 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā tā bija viena no galvenajām demokratiskās un revolucionarās sabiedriskās domas veidotājām un popularizētājām, līdztekus legalai darbībai rīkoja arī nelegalas sanāksmes, sadarbojās ar krievu, igauņu u. c. tautu biedriem.

Starp citu, «Pīpkalonijai» bija liela nozīme arī igauņu kritizētāja realisma lielmeistara Vildes izaugsmē. Igauņu literaturvēsture par to vēstī: «Ir zināms, ka Vilde saistījies ar socialdemokratisko pagrīdes organizaciju un piedalījies tās propagandas darbā... Kad viņš 1896. g. nokļuva Maskavā, tad jau no dzimtenes paņēma līdzi saistības, jo arī tur viņš bija stājies sakaros ar latviešu pagrīdes organizaciju.»[1] Ed. Vilde pats vēstulē Vahtrikam 1895. gada 2. oktobrī apliecina: «... mums Tartu civilās aprindās ir ļoti spraiga garīgā dzīve; esmu ieguvis gluži citu apvārsni un uzskatus. Šeit ir kāda latviešu studentu zinātniska biedrība, kas darbojas ar lielu enerģiju tautsaimnieciskā laukā. Biedrība ir internacionala. Apmēram 6—7 igauņu studenti, tad vēl arī kādi krievi, kuriem tādi paši centieni, turas ar viņiem kopā un saietas. Arī es esmu šai biedrībā kā māceklis. Esmu pēdējā laikā lasījis zinātnisku rakstniecību, kas cilvēku veido par patiesi domājošu būtni. Vēsture, ekonomija, socialpolitika, filozofija, — viss man atklājas jaunā gaismā...»[2]

Cits laika biedrs par «Pīpkaloniju» raksta: «Teit nu bija pieietamas visas grāmatas un raksti par agrāk jau iepazītiem neizbēgamiem jautājumiem, teit dabas zinātņu un tautsaimniecības mācības tika izklāstītas un apgaismotas no visām pusēm, teit nāca referati un debates. Un pie tam cerību gaviles un dziesmas, spars un īgnums, skarbas piezīmes un atjautas.»[3]

Viens no nozīmīgākajiem tērbatiešu veikumiem bija kopā ar citu augstskolu studentiem sarakstītā popularzinātniskā rakstu krājuma *«Pūrs»* izdošana. I daļa iznāca 1891., II — 1892. un III — 1894. gadā; turpmākajos gados iznāca vēl četras daļas.

«Pūra» uzdevums bija popularizēt zinātnes un mācīt patstāvīgi domāt. II daļas priekšvārdā valodniecības students J. Kauliņš raksta: «Vieglu rakstu trūkuma jau mums nav... Ūdeņainu zupu strēbt varbūt dažreiz gluži patīkami, bet ir arī virumi, ku-

[1] *Friedebert Tuglas*, Eesti kirjanduse ajalugu, IV, 1947., 106.
[2] Igaunijas PSR ZA Literaturas muzeja materiali.
[3] «Dienas Lapa», 1896., 233.

rus ēdot, vairāk labuma atlec... Mēs no saviem lasītājiem neprasām apliecības, cik gadu kurš skolā bijis, bet vesela pilna prāta, labas gribas, nopietnības un dzīšanās uzsāktās domas līdz galam izdomāt.»

Vērtīgākos apcerējumus visās trijās pirmajās daļās izstrādājis Ed. Veidenbaums (sk. nodaļā «Ed. Veidenbaums»), pauzdams materialistiskus uzskatus dabas un sabiedrības izpratnē. No pārējiem labākajiem rakstiem jāatzīmē Fr. Garā «Šekspira Hamlets» (I d.), M. Bruņinieka «Lielu vīru psicholoģija» (II d.), nezināma autora («P») «Drusciņas iz dabas saimniecības» (II d.), R. Jirgena «Valodas attīstīšanās» (II d.), A. Krumberga «Psichofizika» (II d.). Te jāpieskaita arī daži A. Dauges un K. Kasparsona raksti, par cik tajos izpaužas nevis šo autoru sīkburžuaziski liberalās, bet progresivās tendences.

Vairāki no pārējiem «Pūra» pirmo daļu rakstiem rāda, ka to autori nav ne materialisti, ne demokrati. Tas jāsaka, piemēram, par teologa J. Ērmaņa rakstiem (I d.), kas bija pilnīgi reakcionaru spredikļu garā, kā arī par B. Nolles nepareizo un kaitīgo darvinisma attiecinājumu uz cilvēku sabiedrības attīstību (III d.).

Krājumu neviengabalainība ir spilgta liecība par atšķirīgiem un pat būtiski nesavienojamiem centieniem, kādi piejaucās klāt Jaunās strāvas revolucionarajam virzienam kā tā nevēlami līdzgājēji. Viens no iemesliem šim «Pūra» pirmo daļu konglomeratiskajam raksturam bija arī pietiekami nenoorganizētais tā sastādīšanas un izdošanas darbs, ko revolucionarie jaunstrāvnieki vēl nebija ņēmuši savās rokās.

Par «Pūra» pirmo daļu izdevēju parakstījās «Daugaviešu» apgāds, ko sastādīja kāda Rīgas krāsotāja vadīta, «Dienas Lapai» tuva jauniešu grupa; palīdzēdama rakstu autoriem — Tērbatā u. c. universitatēs esošajiem studentiem, — tā kārtoja iespiešanu u. c. techniskos uzdevumus.

Tā kā «Pūra» autori strādāja bez honorara, tad 12 līdz 15 iespiedlokšņu biezais krājums maksāja tikai 30 kapeikas. Lai padarītu popularzinātnisko literaturu tautai vēl pieejamāku, turp-

«Emajegi» viesnīca Tērbatā, kur kādu laiku notika «pīpkaloņu» sanāksmes (apm. 1900. gada uzņēmums)

mākās, mazāk populārās, bet jo vērtīgākās daļas iznāca nelielās, vienam jautājumam veltītās burtnīcās, un tās tika pārdotas par 5 kapeikām gabalā. Tik vērtīgu tāda rakstura izdevumu latviešu grāmatniecībā līdz tam vispār nebija, ne vēl par tik lētu cenu.

IV daļā — «Pirmās pamācības tautas saimniecībā» (1895.) — redzamais revolucionarais jaunstrāvnieks Jānis Kovaļevskis popularizēja K. Marksa ekonomisko mācību, pie tam legalā izdevumā saglabājot tās revolucionaro kodolu, galvenokārt — runājot par darbaspēku kā preci un virsvērtību.

V, VI (1896.) un VII (1897.) daļā — «Augu dzīve» — iespiesta daļa no izcilā krievu dabaszinātnieka K. Timirjazeva slavenajām tāda paša nosaukuma lekcijām, popularizēti materialistiski uzskati dabaszinātnēs. Vairākos izdevēju pievienotos paskaidrojumos kritizēti idealistiskie uzskati, kādus tajos pašos jautājumos pauda Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļas izdotās «Sarunas par dabu». Piemēram, runājot par vielas

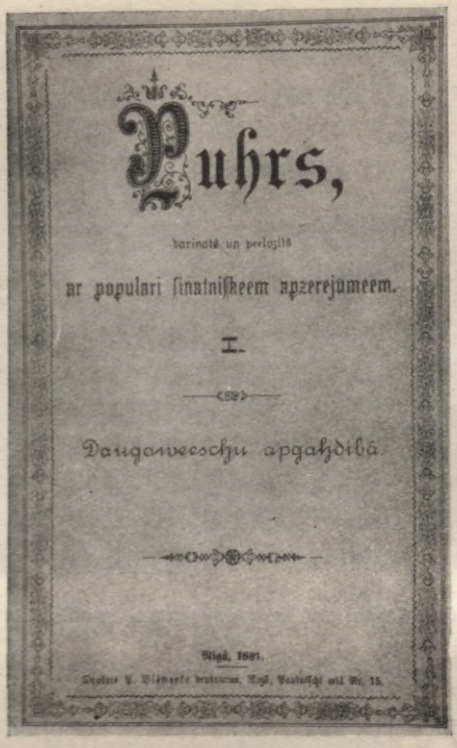
Pūrs,

darinats un perlojis

ar populari ſinatniſkeem apzerejumeem.

I.

Daugaveeschu apgahdibā

Rigā, 1881.

«Pūra» 1. sējuma vāks

nezūdamību, «Augu dzīves» izdevēji ironizē par patvaļīgo šā likuma paplašinājumu, kādu izdarījuši Rīgas Latviešu biedrības vīri, apgalvodami arī dvēseles mūžīgo dzīvošanu.[1]

Īpaši plaši un nozīmīgi izdevēju pašu paskaidrojumi ievietoti VII daļā, vēršoties pret t. s. socialo darvinismu un nīcšeanismu: «Cilvēku attīstības gaitu darvinisma dzīves cīņa nespēj izskaidrot, tāpēc ka cilvēka dzīves pamati ir citādi nekā augu un kustoņu, un tāpēc, ka dzīves cīņai starp cilvēkiem nav tas pats raksturs kā cīņai starp augiem un kustoņiem. Cilvēks dzīvo divās pasaulēs: dabiskajā un ekonomiskajā jeb māksliskajā ... dzīves cīņa cilvēku starpā ir ne vien individuala, t. i., individa cīņa pret individu, ... bet — šķirām izceļoties — arī cīņa šķirai pret šķiru.»[2]

Pēdējās «Pūra» burtnīcas, t. i., IV—VII iznāca ne vairs «Daugaviešu», bet īpašas izdevēju grupas apgādā, kas arī saucās vārdā «Pūrs». Izdevēju grupai «Pūrs» bija īpaša kase, kuru pārzināja J. Pliekšāns-Rainis un kurā ieplūda arī līdzekļi, ko «Dienas Lapa» savāca progresivo studentu atbalstam. Šī kase reizē bija arī legala maska nelegalajam darbam, jo līdzekļi ar attiecīgo studentu organizaciju piekrišanu patiesībā bija pare-

[1] Augu dzīve, V, 1896., 18. lpp.

[2] Augu dzīve, VII, 1897., 40. lpp.

dzēti marksistiskās masu propagandas izvēršanai, un Rainis enerģiski cīnījās, lai līdzekļi tādam mērķim arī tiktu izlietoti.

Jaunstrāvnieki rosīgi attīstīja arī mutvārdu propagandu. Viens no populārākajiem viņu pasākumiem bija uzstāšanās ar referatiem vai paskaidrojumiem t. s. *jautājumu izskaidrošanas un priekšlasījumu vakaros,* it īpaši strādnieku biedrību sarīkojumos Rīgā. Šais sarīkojumos jaunstrāvnieki izcīnīja daudzas no savām spožākajām uzvarām pret buržuazijas pārstāvjiem, atmaskoja to melu mācības (par strādnieku un kapitalistu interešu kopību u. c.) un propagandēja savus uzskatus. Jautājumu vakari piederēja pie nozīmīgākajiem Jaunās strāvas darbības veidiem. Daiļliteraturā tos notēlojis A. Deglavs romanā «Rīga», A. Upīts romanos «Zaļā zeme» un «Plaisa mākoņos» u. c.

Jautājumu izskaidrošanas vakari kā tieši Latvijas apstākļos izplatījies zināšanu popularizēšanas veids pastāvēja jau kopš 70. gadiem. Toreizējie sabiedriskie darbinieki — jaunlatvieši tur pauda savus ieskatus. 80. gados un 90. gadu sākumā Rīgas Latviešu biedrība joprojām rīkoja šādus vakarus, bet demokratiskās tendences tajos bija pavisam apsīkušas.

Jauni, svaigi vēji iešalca arī šajā kulturas dzīves novadā, kad jautājumu vakaros sāka piedalīties un tos organizēja jaunstrāvnieki, it īpaši 90. gadu vidū. Rīgā tos rīkoja Pēterburgas Ārrīgas dziedāšanas biedrība (īrētās telpās Karlevica zālē pilsētas centralajā daļā), atturības biedrība «Auseklis», Pārdaugavas sadraudzīgā biedrība un it īpaši palīdzības biedrība «Jonatans» (nodibināta 1870. g.) u. c. No 1884. līdz 1894. gadam Jonatana biedrība bija sarīkojusi kādus 75 jautājumu vakarus, kurus bija apmeklējuši pāri par 14 500 klausītāju.

Referatus nolasīja un debatēs piedalījās P. Stučka, Fr. Roziņš, J. Jansons, J. Kovaļevskis, A. Krumbergs u. c. Uzstāties sāka arī sievietes, piemēram, Aspazija. 1896. gada sākumā Jonatana biedrībā, apspriežot jautājumu «Vai sievietei zinātnes vajadzīgas un vai tās nekaitē viņas sievišķībai?», sieviešu aktivitate bijusi īsti plaša un lietpratīga, par ko atreferējumā lasām:

«Dzirdējām atkal reiz sievietes pašas savas domas par šo jautājumu izsakoties un tā, ka prieks bija noklausīties!»[1] Pēc neilga laika tai pašā biedrībā kāda jauna sieviete šai sakarā nolasīja referatu, pareizi izskaidrojot, ka «šis jautājums ar sekmēm izšķirams vienīgi sakarā ar citiem saimnieciskiem jautājumiem»[2].

Jautājumu vakarus Karlevica zālē 1894. gadā vadīja J. Pliekšāns, bet, tā kā šajās telpās, kas bija dejas zāle un kroga blakus telpas, saplūda daudz buržuaziskās publikas, īpaši veikalnieki, Pliekšāns ierosināja Jonatana biedrību jautājumu vakarus ar vadošo jaunstrāvnieku sistematisku piedalīšanos rīkot tās telpās Pārdaugavā — Slokas ielā 17. No visiem vakariem šie bija visievērojamākie.

1895. gadā un it īpaši 1896. gada pirmajā pusē jautājumu vakari bija labi sagatavoti, tanīs bija daudz apmeklētāju un izraisījās dzīvas debates. 1895. gadā vien šai biedrībā notika 15 jautājumu vakari ar 2560 apmeklētājiem.

Buržuazijas pārstāvjus, kas nebūt negribēja padoties un izmēģināja arī te savu aģitaciju, klausītāju lielum lielā daļa uzņēma naidīgi. Piemēram, 1895. gada rudenī Pārdaugavas Sadraudzīgās biedrības jautājumu vakarā uzstājās kāds «skaidrotājs», stāstīdams, ka literaturā «idealisms[3] nozīmē — visu labāko, un realisms — visu ļaunāko, bet naturalisms vēl ko ļaunāku nekā visļaunāko»[4]. Jau nākošais runātājs tam deva pienācīgu pretsparu. 1896. gadā tās pašas biedrības rīkotajā vakarā buržuazijas interesēs uzstājās jau vairāk kvalificēts spēks, liberalais mācītājs V. Plute, un aģitēja par taupību kā trūkuma pārvarēšanas līdzekli; arī šo jautājumu jaunstrāvnieki mācīja izprast pareizi.[5]

Jautājumu un priekšlasījumu vakari ar jaunstrāvnieku piedalīšanos notika arī periferijā. Piemēram, Tērbatas universitates students Kr. Goldmanis vēstulē M. Bruņiniekam 1896. gada

[1] «Dienas Lapa», 1896., 65.
[2] «Dienas Lapa», 1896., 88.
[3] Toreiz lietotais apzīmējums romantismam.
[4] «Dienas Lapa», 1895., 245.
[5] «Dienas Lapa», 1896., 12.

Jonatana biedrības nams Pārdaugavā

15. martā rakstīja, ka t. s. pīpkaloņi «svētku laikā braukāja pa visu Kurzemes pasauli apkārt, turēdami zemajiem brāļiem... priekšlasījumus par... pol. ekonomijas jautājumiem etc. etc.»[1]. Kāds korespondents no laukiem 1896. gadā ziņoja: «Dažus, tikai nedaudz gadus atpakaļ bija neparasti, ja dzirdēja kādu lauku biedrību sarīkojam priekšlasījumu un jautājumu izskaidrošanas vakarus. Un cik citādi jau tagad pēc īsa laika sprīža. Tagad liela daļa mūsu dziedātāju u. c. biedrību sarīko jo bieži tādus vakarus.»[2]

Jautājumu vakaru referatu un pārrunu saturs bija tikpat dažāds un plašs kā klausītāju un rīkotāju intereses, aptvēra gan medicinu un dabaszinātnes, gan literaturu, vēsturi un filozofiju, gan jurisprudenci utt. Piemēram, 1895. gadā P. Dauge sagatavoja referatam politekonomisku apcerējumu «Nabadzība», V. Hertelis — «Piezīmes par sieviešu mediciniskām mācībām», citi referenti — «Kā izskaust dzeršanu pie fabriku strādniekiem», «Par nabadzības cēloņiem» u. tml.

Konspiracijas dēļ rīkotāji bija iespecializējušies tā, ka policijai dažkārt iesniedzamo jautājumu sarakstā bija minēti, kā likās, politiski pavisam legali jautājumi, bet to skaidrojumā

[1] ZA Valodas un literaturas instituta materiali.

[2] «Dienas Lapa», 1896., 3.

veikli tika pāriets uz revolucionaru sabiedrisku ideju propagandu. Piemēram, 1895. gada sākumā Jonatana biedrībā tiek izskaidrots jautājums «Kas ir laime?» Atbilde skan: «Valodnieciskā ziņā «laime» ir sakarā ar vārdu lemt; tātad «laime» būtu tas laimīgais stāvoklis, kāds kuram «lemts», piešķirts. Bet vai mēs ar to vien varam apmierināties? Cilvēcei arvien tālāk attīstoties, nokrīt it kā zvīņas no acīm, un tā sāk arvien vairāk atzīt, ka nav tādu «lēmēju», kas no ārpuses bez kādiem sakariem ar pastāvošo «lemj» katram savu laimi; īstie šāda vai tāda stāvokļa lēmēji ir turpretim *sadzīves likumi,* un kas tos atzīst, tas saprot — tam ierocis rokā — tas tad var pats savu laimi sev nolemt. Cilvēce *sāk* šos savas attīstības likumus atzīt, viņa arī *sāk* pati savas laimes lēmēja būt.»[1]

Tā paša gada rudenī Jonatana biedrības rīkotajā vakarā, starp citu, tika iztirzāts jautājums «Vai būs cilvēcei jāiznīkst aiz barības līdzekļu trūkuma?». Runātājs «paskaidroja īsumā Maltusa teoriju un aprādīja tās trūkumus»[2].

1896. gada sākumā Jonatana biedrībā skaidrots jautājums par realismu literaturā. Raksturojot iepriekšējo gadu desmitu sabiedrisko dzīvi, referents norāda: «Visā šinī laikā strādnieks bija vēl pilnīgi neapzinīgs. Bet, saimnieciskai attīstībai uz priekšu virzoties, viņš pamazām sāk attīstīties. Un strāvu, kurā atspoguļojas viņa vajadzības un centieni, sauc par realismu.»[3]

1896. gada beigās «Dienas Lapa» izvirza problemu par tautas universitašu ierīkošanu, jo jautājumu vakaru iespējas strādnieku izglītības ziņā stipri ierobežotas.[4]

Šīs iespējas bija ierobežotas ne vien tai ziņā, ka ar jautājumu skaidrošanu nevarēja dot pietiekami sistematisku izglītību, bet vēl jo vairāk tai ziņā, ka jautājumu vakaros paustajai mutvārdu aģitacijai sekoja policija. Par kaut kādu noteikumu neievērošanu jau bija slēgta Pārdaugavas sadraudzīgā biedrība, un tas pats draudēja Jonatana biedrībai, tādēļ revolucionarie

[1] «Dienas Lapa», 1895., 68.
[2] «Dienas Lapa», 1895., 219.
[3] «Dienas Lapa», 1896., 23.
[4] «Dienas Lapa», 1896., 257.

V. Vimbas «Rīgas dumpis 1899. gadā» (1947.)

jaunstrāvnieki 1896. gada otrā pusē savu uzstāšanos te pārtrauca.[1]

Taču revolucionaro ideju dzirkstis jau sprēgāja visās malās.

Revolucionarās tendences sabiedrībā strauji pieauga un nevarēja palikt nepamanītas cariskās patvaldības kalpiem. Notikumu gaitu vēl paātrināja tas, ka 1896. gada rudenī vēlākā nodevēja J. Pūces bezrūpības resp. konspiracijas neievērošanas dēļ žandarmerija nāca uz pēdām pulciņu un Jaunās strāvas darbībai. Pēc plašas, apmēram pusgadu ilgas izspiegošanas 1897. gada pavasarī sākās jaunstrāvnieku aresti. Apcietināja pavisam 138 cilvēkus, no kuriem gan dažus pierādījumu trūkuma dēļ atbrīvoja, bet vairumu notiesāja. 21. jūnijā (j. st. 3. jūlijā) tika aizliegta arī «Dienas Lapa»; 1898. gada otrā pusē tā sāka iznākt no jauna, bet nu jau vairs ne kā jaunstrāvnieku avīze, bet kā vāciskās Platesa firmas izdevums sīkburžuaziski liberalā garā. «Dienas Lapas» aizliegšana un jaunstrāvnieku aresti uzlūkojami par Jaunās strāvas kā īpašas kustības sagrāvi. Lai sekmīgi darbotos tālāk jaunajos saasinātas šķiru cīņas apstākļos, vajadzēja jaunas, pilnīgākas organizacijas formas nekā bija organizatoriski vēl nepietiekami izveidotā Jaunā strāva: vajadzēja socialdemokratiskas strādnieku partijas.

Jaunā strāva tika sagrauta, bet revolucionarās kustības uguns, pie kuras iededzināšanas tā bija veikusi nozīmīgu darbu, pieņēmās. Jaunās strāvas, galvenokārt tās revolucionarā virziena nozīme bija liela un daudzpusīga; tā aptvēra literaturu, mākslu, tautas izglītību, tiesības, saimnieciskos jautājumus utt., ievērojami sekmēja progresivās sabiedriskās domas un vispār dzīves attīstību. Jaunās strāvas ierosmes literaturā u. c. nozarēs turpinājās arī pēc tam, kad pati ierosinātāja bija sagrauta. Pats galvenais — Jaunā strāva propagandēja marksismu, palīdzēja latviešu proletariatam uzsākt apzinātu politisku cīņu. Strādnieku šķira, kā norādīja V. I. Ļeņins, pati nevar izstrādāt revolucionaro teoriju, izpratni par nepieciešamību iznīcināt kapitalismu;

[1] ЦГИАМ, ф. ДП, VII д-во, д. № 201, 1897 г., лл. 72—77.

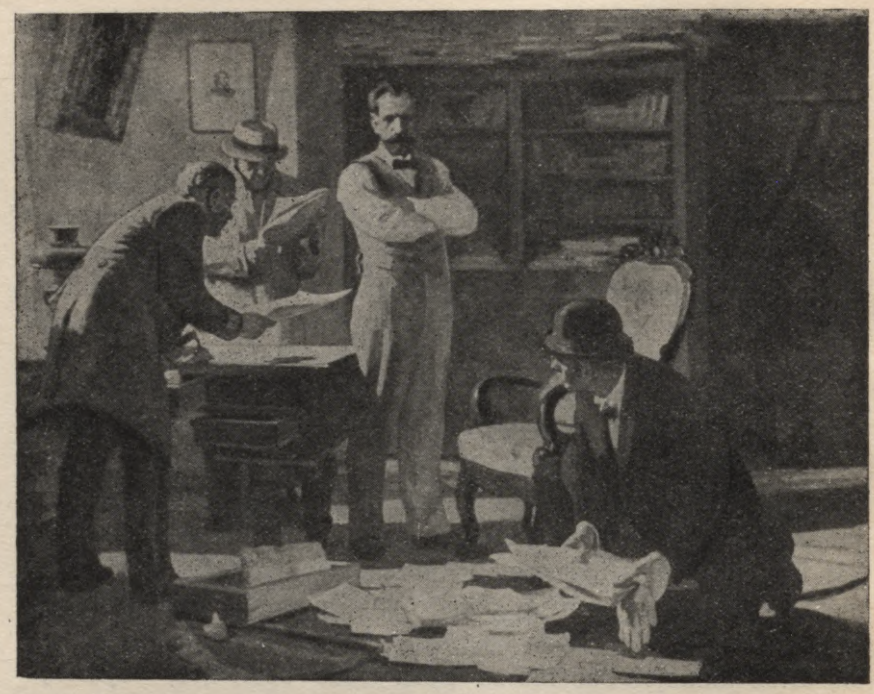

J. Kozlova «Raiņa arests 1897. gadā» (1955.)

lai izveidotu šo teoriju, nepieciešama izglītība, bet strādnieku šķira kapitalisma apstākļos pie tās tikt nevar. Revolucionārā teorija — marksisms strādnieku šķirā jāienes no ārienes, un tas ir inteliģences uzdevums. Marksisma propagandas sākums, pirmie soļi tā aizvadīšanā līdz revolucionarajam proletariatam — tā Jaunās strāvas (pareizāk — tās revolucionārā virziena) galvenā nozīme, lielais vēsturiskais nopelns.

Kopš 90. gadu vidus arī Latvijā arvien vairāk izplatījās proklamacijas, biežāk un labāk organizēti norisinājās streiki un demonstracijas. 1899. gadā proletariata nemiers stichiski izlauzās t. s. Rīgas dumpī, kad strādnieki vairākas dienas asiņainās sadursmēs pretojās lielām karaspēka daļām, kuras cariskā patvaldība sūtīja apspiest streikotājus. Strauji auga nelegālā revolucionārā strādnieku kustība. To sekmēja arī aiz robežām iznā-

O. Ābola «Ienaida negaisi» (1955.) — Rigas revolucionarā proletariata sadursme ar draguniem pie Aleksandra vārtiem

košie, emigrēt paspējušo revolucionaro jaunstrāvnieku izdotie nelegalie revolucionarie preses izdevumi — *«Auseklis»* (iznāca Amerikā no 1898. līdz 1901. g., galvenokārt D. Buņdžas vadībā) un *«Latviešu Strādnieks»* (iznāca Londonā no 1899. līdz 1900. g., galvenokārt Fr. Roziņa vadībā).

Zīmīgas liecības par strādnieku revolucionarās kustības pieaugumu sniedz 1899. gada jūnijā sakarā ar t. s. Rīgas dumpi izdotais nelegalais revolucionarais uzsaukums «Atgādinājums latviešu strādniekiem un strādniecēm»[1], kurā atklājas raksturīgi momenti proletariata revolucionarās apziņas un organizētības attīstībā. Te lasām par jaunstrāvniekiem kā pirmajiem šķiriskā apzinīguma dzirksts nesējiem, «lai atminamies paši savus pirmos apziņas modinātājus, kurus apcietināja 1896. un 1897. gadā Rīgā, Liepājā, Tērbatā, Pēterburgā un Maskavā...» Bet atzīmēts arī tas, ko tālāk mācījās strādnieki paši no dzīves īstenības: «Mēs negribējām asiņu. Mēs gribējām mierīgi cīnīties ar saviem ekonomiskiem pretiniekiem, gribējām gausties valdībai par fabrikanta pārestībām. Bet taisnības vietā mēs no valdības dabūjām apsmieklu un nāvi. Tas mums atdarīja acis. Mēs ieraudzījām, ka aiz varmākas kapitalista stāv lielāks varmāka — cars patvaldnieks, ar kuru nevar iztikt mierīgā, neasiņainā ceļā.»

Tālāk norādīta lielā starptautiskā nozīme, kāda revolucionarajai cīņai Krievijā ir visas pasaules mērogā. «Biedri un biedrenes! Visas pasaules acis tagad lūkojas uz mums: vācu, angļu, franču laikraksti apraksta mūsu cīņu. Visas pasaules proletārieši mūs apsveic un sagaida no mums pasaules atpestīšanu no varenā tumsības pūķa.»

Proklamacijā saskatāma jau marksistiski izglītota rakstītāja roka. Bija sākusies zinātniskā socialisma teorijas ienākšana strādnieku revolucionarajā kustībā, un tas šai kustībai deva jaunu, lielu ierosinājumu un pastiprinājumu, virzīja to pareizā gultnē. Arvien noteiktāka kļuva doma, ka strādnieku šķirai, lai tā uzvarētu, nepieciešams vēl labāk organizēties. Nule aplūkotajā uzsaukumā par to teikts: «Ar nazi un revolveru mēs vēl

[1] ZA Fundamentalās bibliotekas Retumu sektora materiali (fonds — Materiali par revolucionaro kustību Latvijā, inv. 13345, 3).

šimbrīžam nespējam cīnīties. Mūsu ienaidnieks ir cieši organizēts un asins izliešanā varens. Lai ar viņu varētum mēroties, tad arī mums vajaga organizēties un cieši pieslieties mūsu biedriem Krievijā un Polijā un līdz ar to visai starptautiskai socialdemokratijai. Tagad katra asiņaina saduršanās mums atnes vairāk zaudējumu nekā labuma. Bet, organizējoties un cieši savienojoties ar Krievijas un Polijas socialdemokratiem, mums drīz ausīs diena... Nāve asiņainai patvaldībai! Lai dzīvo starptautiskā socialdemokratija!» Zināmā mērā šīs idejas jau tika realizētas — bija notikuši pirmie mēģinājumi atsevišķos nelegalos pulciņus apvienot, radīt socialdemokratiskas organizacijas, no kurām viena bija minētās proklamacijas izdevēja.

Īsti plašu vērienu šis darbs ieguva nākošajā, t. i., buržuaziski demokratisko revoluciju periodā. Vēl 1900. gada pavasarī, organizējot avīzes «Iskra» izdošanu un nogādāšanu uz Krieviju, uz sava Sibirijas trimdas biedra M. A. Siļvina uzaicinājumu Rīgā ieradās V. I. Ļeņins, satikās arī ar Rīgas latviešu socialdemokratiskās organizacijas darbiniekiem un deva vadošus norādījumus turpmākajam darbam. V. I. Ļeņina vadīto «Iskru» u. c. viņa darbus labi pazina arī latviešu revolucionari.[1] Ejot kopā ar citu tautu, it īpaši krievu biedriem un to atbalstīts, Latvijas proletariats kopā ar zemniecību augstu pacēla revolucionarās cīņas karogu. Brieda priekšnoteikumi 1905. gada revolucijai.

Lielajā attīstības procesā ievērojama nozīme bija kulturas sakariem ar progresivajiem centieniem citās tautās.

Kulturas sakari

Izplatīt Latvijā cittautu progresivās idejas bija viens no jaunstrāvnieku centieniem. Vispār šai periodā demokratiskajai un revolucionarajai sabiedrībai raksturīga sevišķi uzsvērta cenšanās pacelties pāri nacionalajai ierobežotībai, apgūt arī citu tautu kulturas vērtības.

It īpaši liela nozīme visā latviešu tautas vēsturē bijusi sakariem ar krievu tautu, ar tās demokratisko un revolucionaro kulturu. Jaunās strāvas periodā šie sakari vēl stipri pieauga un ieguva arī jaunu nozīmi: Pēterburga un Maskava bija galvenais

[1] *N. Kondratjevs,* Jānis Fabriciuss, 1954., 26.—27. lpp.

V. Kirilova «V. I. Ļeņins Rigā 1900. gadā» (1955.)

avots, no kurienes, sākot ar Jaunās strāvas periodu, Latvijā ieplūda proletariata šķiras apziņas modinātājas idejas. Lai gan pastiprinājās arī cariskā tautu apspiešanas politika u. c. reakcionarās tendences, arvien lielāku nozīmi ieguva jaunais, augošais spēks, kam piederēja nākotne. Šis spēks bija latviešu tautas labākais draugs — krievu revolucionarais proletariats ar savu sabiedroto — zemniecību un progresivo inteliģenci.

Pamatā latviešu un krievu kulturas sakaru pieaugumam bija abu tautu savstarpējās tuvības pieaugums ekonomikā u. c. dzīves nozarēs. Līdz ar vispārīgo Latvijas saimnieciskās dzīves straujo attīstību, kas notika, balstoties uz Krievijas bagātajiem izejvielu avotiem un plašajiem tirgiem, Rīgā un daudzās citās Latvijas pilsētās pie dzelzceļu, ceļu un tiltu būvēm utt. kopā ar latviešiem strādāja arī daudz krievu tautības strādnieku. Kopīgā darbā tie iepazinās, sadraudzējās, mācījās saprast, ka, nevērojot piederību pie dažādām nacijām, viņu intereses ir kopīgas, ka tās prasa kopīgu cīņu pret muižniekiem, kapitālistiem un carisko birokratiju.

Nemiera kustības dzirkstis iedegās arī uz laukiem. Ne velti senators Manaseins, kas 80. gadu sākumā izdarīja Latvijā reviziju, savā ziņojumā rakstīja: «Latvieši arvien vairāk iepazīstas ar citu Krievijas apvidu lauku iedzīvotāju dzīves apstākļiem, kāpēc viņu pašu stāvoklis, salīdzinot ar šo iedzīvotāju stāvokli, tiem liekas vēl vairāk netaisns un nelīdztiesīgs.»[1]

Liela nozīme bija arī Rīgā studējošajiem krievu revolucionarajiem studentiem un uz šejieni izsūtītajiem politiskajiem «noziedzniekiem», kuru vidū 80. gadu beigās bija arī vēlākais V. I. Ļeņina līdzgaitnieks V. Kurnatovskis. 1898. gadā Rīgā bija 105 krievu politiskie izsūtītie, un vietējais policijmeistars žēlojās gubernatoram, ka tie strādnieku vidū izplatot revolucionaras idejas.[2]

Krievijas universitatēs un mākslas augstskolās Maskavā, Pēterburgā u. c. mācījās ne tikai atsevišķi latviešu studenti, bet prāvi to pulciņi, kuros, diendienā esot kopā ar krievu biedriem,

[1] Manaseina revizija, 1949., 340. lpp.

[2] *V. Austrums,* Cīņā un darbā kaldināta draudzība, «Literatura un Māksla», 1955., 12.

izauga ne vien daudzi literati un revolucionarie jaunstrāvnieki — Rainis, J. Jansons-Brauns, J. Palevičs u. c., bet arī liels skaits redzamu latviešu kulturas darbinieku citās nozarēs — J. Rozentāls, V. Purvītis, J. Valters gleznieciībā, J. Vītols, E. Melngailis muzikā u. c. Ja visas šīs nozares kopš gadsimta beigām piedzīvoja redzamu uzplaukumu, tad liela nozīme te krievu progresivajai zinātnei, literaturai un mākslai, kas bija latviešu kulturas darbinieku skolotāja.

Pats galvenais ir tas, ka no krievu tautas Latvijas darbaļaudis mācījās revolucionaro demokratu idejas un gadsimtu mijā sāka iepazīties ar cilvēces kulturas augstāko sasniegumu — ļeņinismu. Zināmi sakari ar revolucionaro kustību Krievijā latviešu tautas labākajiem pārstāvjiem bija jau agrāk (piemēram, A. Pumpuram ar revolucionarajiem narodņikiem 80. gadu sākumā), bet Jaunās strāvas periodā un turpmāk tāda veida sakari ievērojami pastiprinājās. Lūk, daži piemēri.

Rainis, no 1884. līdz 1888. gadam studēdams Pēterburgas universitatē, ne vien klausījās progresivo krievu zinātnieku — Mendeļejeva, Sečenova, Bechtereva, Semevska u. c. lekcijas un guva tajās atbalstu sava pasaules uzskata materialistiskajām tendencēm, bet arī, «izmantojot Pēterburgas publiskās bibliotekas bagātības, iepazinās ar progresivo krievu domātāju — Beļinska, Černiševska, Dobroļubova, Hercena u. c. nemirstīgajiem darbiem, kuru idejas vēlāk plaši atspoguļojās «Dienas Lapas» slejās»[1].

Notika latviešu un krievu revolucionaro studentu savstarpēja tuvināšanās. No krievu revolucionarajiem studentiem Rainis, P. Stučka u. c. jau 80. gadu vidū dabūja revolucionari demokratisko un marksistisko literaturu un propagandēja tās idejas arī Latvijā.

Jau minētais muzikas profesors Jēkabs Kārkliņš savās atmiņās par to stāsta: «Reizēm debates skāra arī to sferu, kas man bija vistuvāka: mākslu. Sakarā ar to atceros kādu Raiņa pa-

[1] *P. Dauge,* Latviešu proletariata revolucionarās cīņas (rokraksts ZA J Raiņa v. n. Valsts literaturas muzejā).

domu: «Ja tu, jaunekli, gribi zināt, kāds uzdevums tev kā māksliniekam un ko nozīmē māksla, tad tu iepazīsties ar Pļechanova rakstiem.»»[1]

Īsti par revolucionarā proletariata cīnītājiem tiklab Rainis, kā P. Stučka izauga trimdā Slobodskā, kur viņi bija kopā ar krievu revolucionariem, lasīja V. I. Ļeņina darbus u. c. revolucionaro literaturu, nostājās ļeņiniskās pozicijās.

Liela nozīme latviešu rakstnieku un progresivās sabiedriskās domas audzināšanā bija arī krievu klasiskajai literaturai. Krievu valodas zināšanas bija stipri pieaugušas ne vien inteliģencē, bet arī tautas masās, it īpaši rūpniecības proletariata vidū, tā ka krievu literatura arvien lielākam latviešu vairumam kļuva pieejama oriģinālā. To mācījās arī zemākajās skolās, sākot jau ar lasāmvielu pirmmācības chrestomatijās. Lai gan cariskās patvaldības tautu apspiešanas politika sevišķi krasi izpaudās tieši skolās, lielo realistu u. c. klasiķu darbi runāja paši savu valodu, audzināja jaunatni humanisma un demokratisma garā.

Jo plaši iepazinās ar krievu literaturu tie, kas mācījās vidējās un augstākajās skolās. Rainis bija iedzīvojies krievu valodā un literaturā tā, ka jau ģimnazijā 80. gadu sākumā meistariski pārtulkoja Puškina «Borisu Godunovu». Ed. Veidenbaums, tieslietas studēdams, 90. gadu sākumā vairākus semestrus noklausījās plašu krievu literaturas kursu (4 stundas nedēļā) pie ievērojamā literaturzinātnieka prof. P. Viskovatova. Savās mācību gaitās krievu literaturu pamatīgi apguva arī J. Jansons-Brauns, pašmācības ceļā to daudz studēja arī citi. A. Birkerts savās atmiņās stāsta: «Jevstafijeva grāmatā, ko lietoja Jelgavas skolās, varēja redzēt arī Beļinska portretu. Pašiem Beļinska darbus skolu bibliotekās lasīt nedeva. Tā tas bija arī Kuldīgas skolotāju seminarā, kur Beļinska raksti piederēja pie aizliegtas literaturas līdzās Dobroļubova un Pisareva rakstiem. Audzēkņi tomēr dabūja šos rakstniekus no pazīstamiem inteliģentiem un lasīja ar lielu kāri un interesi... Jaunstrāvnieku bibliotekā

[1] ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materiali (Raiņa fonds — inv. 1035).

Jelgavā bij visu šo ievērojamo kritiķu darbi... Ar Beļinska dzīvi un darbību latviešu jaunatne iepazinās gan no viņa kopotiem rakstiem pievienotā literari biografiskā apcerējuma, gan arī no Pavļenkova tai laikā izdotās biografijas... Sevišķi populars bija Beļinska draugu viņam dotais raksturojums «nevaldāmais Visarions»... 1891. g. mēs, latviešu skolas zēni, lasījām Pavļenkova izdotajā Beļinska biografijā viņa slaveno vēstuli Botkinam, kurā viņš ar ģenialu humoru paziņo, ka atvadās no Hegeļa...»[1]

Apsīšu Jēkabs daudz mācījies no I. Turgeņeva un N. Gogoļa. R. Blaumanis Gogoli sauca par savu mīļāko rakstnieku, bet Turgeņevu par vienu no mīļākajiem un par paraugu jaunajiem autoriem ieteica Ļ. Tolstoju. Doku Atis Ļ. Tolstoja «Annu Kareņinu» uzskatīja par vislabāko romanu. Ļ. Tolstoja darbi palīdzēja atrast realisma ceļu E. Birzniekam-Upītim. Zvārgulim lielā mērā tuvs ir N. Ņekrasovs, Sudrabu Edžum — A. Puškins un M. Ļermontovs. Pērsietis ļoti mīlēja A. Čechovu un gribēja būt latviešu Čechovs. K. Skalbe 90. gadu beigās tā iemīļoja Čechovu, ka, mazturības dēļ nevarēdams grāmatas iegādāties, rakstīja autoram, lai tas pats viņam uzdāvina savus darbus, un Čechovs to arī izdarīja. Tādā vai citādā veidā no krievu kulturas bagātajiem avotiem smēlušies visi lielākie latviešu rakstnieki.

Daudz zīmīgu liecību atstājis par to Rainis. Raksturodams savu darbību satiras un humora laukā, viņš raksta: «... universitates gados Pēterpils brīvais un plašais miljonu pilsētas gars pārnesa savā atmosferā. Humora paraugi še bija progresivie krievu rakstnieki, pirmā kārtā Ščedrins-Saltikovs, asais, nesaudzīgais krievu cariskās dzīves graizītājs, kurš man bija pēc dabas vistuvāks; viņam līdzās maigākais Antons Čechovs... Gogolis gan man ļoti patika, bet tomēr atstāja mazāku iespaidu — viņa episkais stils man nebija tik tuvs; tad jau man bija draugi vairāk Puškins un asais Ļermontovs.»[2] Tāpat par

[1] *A. Birkerts*, V. G. Beļinskis un latviešu literatura (manuskripts ZA Valodas un literaturas institutā).

[2] *J. Rainis*, Dzīve un darbi, X sēj., 1925., 50. lpp.

Puškinu Raiņa piezīmēs 90. gados lasām: «Viņš nav svešnieks pie mums.»[1] Puškina «Boriss Godunovs», Raiņa vārdiem runājot, ir «viens no pilnīgākajiem, labākajiem, jaukākajiem (darbiem). Mums vairāk saprotams, tautisks... pamudinošs mūsu dramai. Pušk(ins) uzsāka jaunu tautisku ceļu Kr(ievijā), deva virzienu kr(ievu) lit(eraturai). Uz to pašu viņa arī mūs var pamudināt.»[2]

Kopš skolas sola krievu klasiku studējis arī Andrejs Upīts, par ko viņa autobiografijā lasām: «Palīga skolotājs... uzdāvināja man Puškina kopotus rakstus. Tā bija vienīgā vērtīgākā mākslas grāmata manā nabadzīgajā plauktiņā, un to nu es lasīju caurām dienām, rindu pa rindai — līdz pat vēstulēm un bibliografiskām piezīmēm. «Jevgeņiju Oņeginu» veselām nodaļām zināju no galvas, tāpat daudz dzejoļu un epigramu. Tajā gadā pārtulkoju arī sējumam pievienoto Puškina biografiju un, laikam, iesāku «Poltavas» atdzejojumus...»[3] Turpmākajos gados krievu literatura kļuva Andrejam Upītim vēl tuvāka.

Jaunās strāvas periodā pieauga arī krievu literaturas tulkojumu skaits latviešu valodā. Pēc R. Kļaustiņa pētījumiem «1890. gadā vācu beletristikas tiek divreiz vairāk tulkots kā krievu. 90. gadu vidū krievu beletristika iekaro sev līdzīgas tiesības ar vācu, bet gadu simteņa galā ņem pārsvaru.»[4] Vērtīgi darbi, protams, bija arī vācu literaturā, tomēr prakse bija tāda, ka tulkojumos no vācu valodas stipri izplatīti bija diletantu un reakcionaru savārstījumi — salkani mīlestības dzejolīši, tādi paši stāsti, romani un lugas ar visādiem samākslojumiem un dzīves īstenības viltojumiem. Turpretim tulkojumos no krievu literaturas, kas jau tad bija visaugstāk attīstītā literatura pasaulē, vairāk vietas bija ierādīts klasiķiem u. c. lielākajiem auto-

[1] ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materiali (Raiņa fonds — inv. 358).

[2] Turpat.

[3] *Andrejs Upits,* Rīta cēliens, 1923., 28. lpp.

[4] *R. Kļaustiņš,* Latviešu rakstniecības vēsture, 1907., 275. lpp.

riem. Spilgti jo spilgti šīs tendences atklājās kā teatru repertuārā,[1] tā arī grāmatu izdevniecību darbā un periodikā.

Kad Rīgas Latviešu biedrības rokās esošajā Derīgu grāmatu nodaļā ienāk pieteikums izdot ukraiņu revolucionārā demokrata T. Ševčenko biografiju, ierosinājums tiek noraidīts.[2] Kad tā pati izdevniecība publicēja kādu A. Čechova stāstu, t. s. «Latviešu draugu» biedrība arī pret to nostājās naidīgi.[3] Divu kulturu cīņa risinājās jo sīvi arī tulkojumu izvēlē.

Lai gan arī jau agrāk latviešu un krievu kulturas sakari bija cieši, bibliografiskie rādītāji liecina, ka tulkojumu ziņā Jaunās strāvas periodā tālu tiek pārspēts viss, kas šai nozarē bija paveikts iepriekš. Rezultatā līdz 20. gs. sākumam jau ievērojama daļa krievu labākās literaturas bija lasāma arī latviski. Lūk, daži piemēri.

1888. gadā latviešu valodā iznāca «Stāsts par Igora karā eju».

No Puškina darbiem Jaunās strāvas periodā pirmoreiz latviski tika iespiests «Mocarts un Saljeri» (1887.), «Poltava», «Stacijas uzraugs» (abi 1889. g.), «Par caru Saltanu» (1891.), «Par zelta gailīti» (1892.), «Boriss Godunovs» (1898.) — Raiņa tulkojums, fragmenti no «Jevgeņija Oņegina» (1899.), daudzi dzejoļi u. c.; iznāca arī īpašs piemiņas krājums «A. S. Puškins» (1899.).

No Gogoļa, kura «Revidents», «Precības», «Soročinas gadatirgus», «Tarass Buļba» u. c. bija pieejami latviešu valodā jau agrāk, tika tulkoti un iespiesti arī «Veclaiku muižnieki» (1889.), «Mirušās dvēseles» (1895., 1896.) u. c.

Daudz tika tulkots Krilovs, Ļermontovs, Turgeņevs, no jaunākajiem — Čechovs. No 1894. līdz 1910. gadam vien latviešu presē bija lasāmi kādi astoņdesmit Čechova stāsti un noveles, bet oriģinalvalodā bija pazīstama arī viņa dramaturģija. Teatra kritiķis un tulkotājs Fricis Mierkalns (1873.—1955.), pseid.

[1] *K. Kundziņš*, Latviešu teatra repertuars līdz 1940. gadam, 1955., 54.—60. u. c. lpp.

[2] «Dienas Lapa», 1894., 272.

[3] «Dienas Lapa», 1894., 284.

«Zoilos», «Ciesa», savās atmiņās raksta: «Es vēl labi atminos tos laikus, kad es vēl kā gluži jauns interesents iegādājos viņa (t. i., Čechova — A. V.) dramu krājumu un ar lielu kāri, kā teikt, apriju to saturu. Es toreiz baudīju viņu kā prātnieku, kā sabiedrisku ideju attēlotāju...»[1]

Parādās arī apceres par M. Saltikovu-Ščedrinu[2], N. Černiševski[3], A. Hercenu[4] u. c. revolucionarajiem demokratiem.

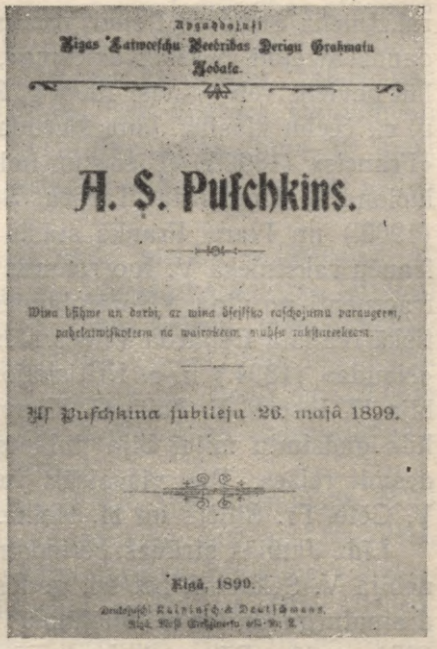
Apgahdojuſi
Rigas Latweeſchu Beedribas Derigu Grahmatu
Nodaļa.

A. Ş. Puſchkins.

Wina dſihwe un darbi, ar wina ſihſtho raſchojumu paraugeem, paſkaidrotſkotem no wairokeem, mahſlas zeenitajeem.

Uſ Puſchkina jubileju 26. majâ 1899.

Rigâ, 1899.

A. Puškina dzimšanas dienas 100 gadu atcerei izdotā viņa darbu izlase

Gadsimta pašās beigās latviešu sabiedrībā lielu, spēcīgi augošu popularitati un autoritati ieguva M. Gorkijs. Pāris gados tika pārtulkots vairāk nekā desmit viņa darbu. 1899. gadā latviski iespiesta «Dziesma par vanagu» (Raiņa tulkojumā ar virsrakstu «Dziesma par ērgli»), «Aiz gara laika», «Finogens Iļjičs», «Kirilka», 1900. gadā — «Bijušie cilvēki», «Konovalovs», «Makars Čudra», «Par velnu», «Foma Gordejevs», «Trīsdesmit seši un viena» u. c.

80. gadu beigās un 90. gados latviešu valodā parādījās arī daudzi tādu ievērojamu Rietumeiropas u. c. rakstnieku darbi, kuru vārdi agrāk latviešu lasītājiem bija dzirdēti pavisam maz vai pat nemaz. Te minami, piemēram, M. Tvena stāsti — «1.000.000 mārciņu gabals» (1894.), «Kapitola Venera» (1894.), «Princis un ubaga zēns» (1899.) u. c., ungaru revolucionārā

[1] «Dienas Lapa», 1902., 226.
[2] «Dienas Lapa», 1889., 97.
[3] «Latviešu Strādnieks», 1900., 3.
[4] Turpat.

rakstnieka Šandora Petefi romans «Bendes valgs» (1893.) un daudzi dzejoļi («Vilku dziesma», «Tuksnesī», «Es mīlu kā varbūt neviens vēl» — visi 1895. g. Zvārguļu Edvarda atdzejojumā) u. c., čechu klasiķa Jana Nerudas stāsti «Plānprātis» (1896.), «Francis» (1899.), «Diena un nakts» (1900.) u. c., ukraiņu revolucionārā demokrata Tarasa Ševčenko novele dzejā «Kate» (1900.) un Ivana Franko stāsts «Pie gaismas» (1895.), lielā franču rakstnieka V. Igo romans «Jūrnieki» (1900.), kā arī daži fragmenti no viņa »Nožēlojamiem» (1893.) u. c., igauņu kritiskā realista Eduarda Vildes stāsti «Celmi un atvases» (1893.), «Nauda» (1894.) u. c. Kritiskajos apcerējumos it īpaši populari bija H. Ibsens, E. Zolā, G. Hauptmanis. H. Ibsena luga «Nora» līdz gadsimtu mijai bija tulkota latviešu valodā vairāk nekā desmit reizes. Pie visvairāk tulkotajiem autoriem pieder arī V. Gēte, Fr. Šillers un H. Heine.

Līdz Jaunās strāvas periodam latviešu tulkojumā tikpat kā nebija V. Šekspira, bet 90. gados ik gadus ir vismaz kāds lielā dramaturga darbu iestudējums, tulkojums vai apcere par viņu. 1891. gadā «Pūra» 1. burtnīcā ir Fr. Garā raksts «Šekspira Hamlets», kam seko daudz recenziju par V. Šekspira lugu izrādēm Rīgas Latviešu teatrī. 1892. gadā uz skatuves parādās «Sapnis vasaras naktī», 1893. gadā — «Ričards III», 1894. gadā — «Hamlets», 1895. gadā — «Otello», 1896. gadā — «Makbets», 1898. gadā — «Spītnieces precības», 1899. gadā — «Romeo un Džuljeta». 1892. gadā «Hamleta» tulkojums iznāk atsevišķā grāmatā, 1897. gadā — «Jūlijs Cezars» un «Ziemas pasaciņa», 1898. gadā — «Makbets», 1899. gadā — «Sapnis vasaras naktī», 1900. gadā — «Karalis Lirs».

Nozīmīgi progresēja arī antiko autoru darbu tulkošana, kur it īpaši jāatzīmē Ed. Veidenbauma[1] veiktie Horacija deviņu odu un satiru (1890., 1891.) un K. Mīlenbacha Homera «Odisejas» pirmo četru dziedājumu atdzejojumi (1890.—1892.).

Sakarā ar «Odisejas» tulkojumu parādījās «Dienas Lapas»

[1] Tuvāk par Ed. Veidenbaumu kā tulkotāju sk. nodaļā «Eduards Veidenbaums».

līdzstrādnieka, Pēterburgas universitates valodniecības studenta J. Sirmā (1863.—1895.) rakstīta plaša kritika[1], kurā risinātas vairākas nozīmīgas tulkošanas problemas. Pieeja tulkošanas jautājumiem kļuva arvien nopietnāka, arī zinātnes atzinumiem noteikta. Cīņa par tulkojumu kvalitates uzlabošanu, it īpaši Rīgas Latviešu teatra darbībā, iedegās «Dienas Lapas» slejās atkal un atkal.[2]

Vispār Jaunās strāvas periodā stipri plauka iepazīšanās ar progresivo Rietumu literaturu un šīs literaturas ietekme latviešu rakstnieku daiļradē. Viens no nozīmīgākajiem priekšnoteikumiem, kādēļ Raiņa daiļrade izauga tik varena, bija tas, ka tā laida saknes tālu uz visām pusēm, uzsūca un radoši pārstrādāja vērtības no visas cilvēces kulturas izcilākajiem sasniegumiem. Tas pats sakāms par daudziem citiem.

Plašas svešvalodu zināšanas bija Ed. Veidenbaumam, kurš brīvi lasīja ne vien krieviski un vāciski, bet arī franciski, angliski, latiniski, daudzmaz saprata vēl dažas citas valodas. Skolas gados viņu ietekmēja Horacijs, un lai gan vēlāk Veidenbaums no šās ietekmes lielā mērā atbrīvojās, Horacija ierosinātā problematika (piemēram, par dzīves vērtību) nosaka Veidenbauma dzejā vienu no raksturīgākajām iezīmēm.

J. Jansons-Brauns, vairākus gadus studējis Maskavā filoloģiju, labi pārzināja vācu, franču un vēl citu tautu literaturu. Īpaši tuvs viņam bija Heine ar savu satirisko stilu. J. Jansona-Brauna raksts «Jaunākā vācu literatura» izstrādāts uz Vīnes žurnala «Die Zeit» materialu pamata. J. Palevičam jau ģimnazijas laikā 80. gados bija daudzus simtus sējumu plaša personīgā biblioteka, kur bija liela daļa visas pasaules klasikas. Šo biblioteku izmantoja arī J. Jansons-Brauns, J. Janševskis u. c.[3]

R. Blaumanis pie saviem mīļākajiem autoriem skaitījis arī Č. Dikensu un E. Zolā; īpaši tuvs viņam bija Dikensa romanā «Stāsts par divām pilsētām» notēlotais raksturs Sidnejs Kartons.

---

[1] «Dienas Lapa», 1890., 232., 233., 236., 237.

[2] «Dienas Lapa», 1895., 87. u. c.

[3] ZA Valodas un literaturas instituta materiali (iegūti no J. Paleviča brāļameitas M. Palevičas).

V. Plūdonis vēstulē T. Zeifertam 1894. gadā raksta: «Nogremdējos ar miesu un dvēseli dzejisku ražojumu un dzejas likumu teoretiskā studēšanā. Pārlasīju Jūsu kritiskos apcerējumus, Beļinska, Lesiņa, Brandesa un Tēna estetiskos apcerējumus... Pāršķirstīju visas rakstniecības teorijas, kas man(im) tikai nāca rokās, kā arī rakstniecības vēstures. Lasīju neapnicis visādus dzejiskus ražojumus: gan mūsējus, gan krievu, gan vācu, gan zviedru un norveģu, gan īru un angļu, gan poļu, gan vengru utt. — pa lielākai daļai vācu tulkojumā. Pēc šīm nemitīgajām studijām pēdīgi uzdrošinājos ķerties no jauna pie ražošanas.»[1] Tādus piemērus var minēt vēl un vēl.

Uzlabojās tulkošanas kvalitate. Iepriekšējos periodos izplatīto lokalizējumu un sižeta pārstāstījumu vietā auga precizi, mākslinieciski pilnvērtīgi tulkojumi, bet agrāk parasto tulkojumu no tulkojuma (parasti no vācu valodas) arvien biežāk aizstāja tulkošana no oriģinalvalodas.

Ed. Veidenbaums Horaciju atdzejoja no latiņu, K. Mīlenbachs Homeru — no grieķu valodas. No oriģinalvalodas Horaciju jau agrāk bija latviski tulkojis J. Alunāns, bet galvenokārt lokalizējumu veidā. Jau pirms K. Mīlenbacha «Odisejas» pirmo triju dziedājumu tulkojumu publicēja arī E. Dinsberģis (1890.), bet viņš tulkoja no vācu valodas, pie tam mākslinieciski pavisam vāji un nepareizi.

Rainis, jau no bērnības prazdams arī lietuviešu valodu, studiju gados pārtulkoja daļu no Donelaiša poemas «Gada laiki» (pēc Fr. Adamoviča liecības).

Sudrabu Edžus rosīgi strādāja, no oriģinalvalodas tulkodams latviešu izdevumos līdz tam nemaz nepublicēto poļu nacionālās literaturas lepnuma A. Mickeviča dzeju, piemēram, «Akermanes stepēs», «Bachčisaraja», «Jūras klusums» (visi 1897. g.). Ja atdzejotājs arī savos oriģinaldarbos pievērsās liroepiskajiem dziedājumiem un uzrādīja tajos īpašu veiksmi valodas vijīguma un muzikalitates veidošanā, tad tur nozīme arī poļu klasikas (jau minētā A. Mickeviča, J. Slovacka u. c.) studijām.

[1] ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali (T. Zeiferta fonds — 385, 77).

Lapas Mārtiņš (pseid. L. Rūjenietis, Jaunkārķenietis), izlietodams daiļdarbu tulkošanā savas agrāk tikpat kā neizmantotās igauņu valodas zināšanas, atdzejoja no oriģinala vairākus igauņu demokratisko apgaismotāju darbus — L. Koidulas dzejoli «Mans prieks un mana laimība» (1892.), J. Jansena «Manā sirdī, prātā vienādi stāv jaukā dzimtene» (1892.), tulkoja arī Fr. Kreicvalda sakopotās igauņu «Tautas pasakas» (1888.), A. Kicberga stāstu «Irbes Pētera izmanība» (1899.), Ed. Vildes stāstus «Dora Ozols» (1894.), «Apgādāta» (1898.) u. c.

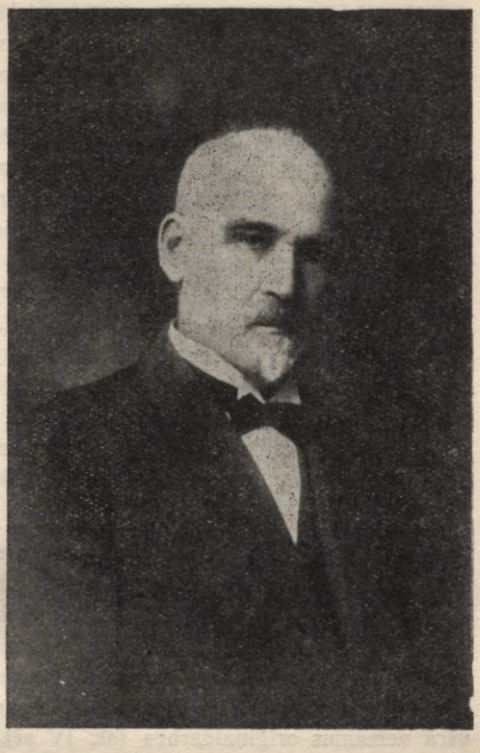

Fr. Adamovičs

Atzīmējami arī vairāki jauni rūpīgi tulkotāji, kas labi zināja angļu valodu. «Dienas Lapas» redakcijas darbinieks *Jānis Vidiņš* (1862.—1921.), kas parakstījās arī kā Juris Vidiņš, pārtulkoja Č. Dikensa «Pikvikiešus» (no tulkojuma iespiesta tikai daļa «Dienas Lapā» 1891. g.), M. Tvena stāstus «Nozagtais baltais zilonis» un «Lūdz tuvāku ziņu» (abi 1893. g.) u. c. Īpaši atzinīgi vērtējami *Fr. Adamoviča* veiktie V. Šekspira «Jūlija Cezara» (1897.) un «Makbeta» (1898.) tulkojumi, kam sekoja arī «Ričards III» (1902.) un virkne sonetu.

Fricis Adamovičs (1863.—1933.) pēc Pēterburgas skolotāju instituta beigšanas (1886. gadā) strādāja par skolotāju

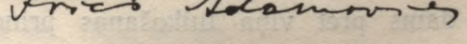

Fr. Adamoviča autografs

(vēlāk arī par Latvijas Universitates lektoru) un daudz nodarbojās arī ar tulkošanu, atdzejodams vairākus M. Ļermontova, N. Ņekrasova u. c. darbus. Viens no labākajiem bijis N. Ņekrasova «Kam Krievzemē labi klājas» pirmās daļas tulkojums, ko cenzors aizliedzis (manuskripts zudis). Samērā daudz Fr. Adamovičs paveicis kā A. Puškina atdzejotājs — pārtulkojis vairākas nodaļas no «Jevgeņija Oņegina», «Skopo bruņinieku», dzejoļus «Piemineklis», «Jodi», «Pravietis» (visi krājumā «A. S. Puškins» 1899. g.) u. c. darbus. Veiksmīgi viņš brīvā atdzejojumā tulkojis I. Krilova fabulas, kas sakopotas krājumā «Krilova pasakas» (pirmais izdevums — 1893. g., otrs — 1900. g., trešais — 1932. g.). Pirmajā izdevumā ir 70, otrā — 83, trešajā — 124 fabulas; arī 1944. gadā I. Krilova darbu izdevumā no 100 fabulām 97 ir Fr. Adamoviča tulkojumā. Fr. Adamoviča jau minētie V. Šekspira traģediju tulkojumi, nevērojot atsevišķus sīkākus trūkumus, palikuši nepārspēti līdz mūsu dienām. Tie ir ne vien saturā precizi un labā, no toreiz visai izplatītajiem ģermanismiem tīrā latviešu valodā, bet ievēro arī oriģinala ritmu un veikli atveido adekvatu izteiksmi angļu idiomām.

Darbojās arī vēl vairāki citi tulkotāji, piemēram, *Teodors Lejas-Krūmiņš* (1871.—1947.), parakstījies arī ar pseidonimu Tedžus, Andrejsalietis. T. Lejas-Krūmiņš bija pazīstams pašdarbības teatru darbinieks un žurnālists, viens no pirmajiem M. Gorkija («Dziesma par vanagu» 1901.), J. Nerudas un Š. Petefi tulkotājiem. Īpaši daudz viņš strādājis, tulkodams (galvenokārt no vācu valodas) norveģu, zviedru u. c. ziemeļnieku literaturu, sevišķi īsos stāstus. Bez tam vēl T. Lejas-Krūmiņš sarakstījis arī vairākus vērā ņemamus oriģinaldarbus (sk. IV sēj.).

Tulkošanas kulturas progresu Jaunās strāvas periodā visskaidrāk redzam, iepazīstoties ar lielo darbu, ko arī šai novadā paveica Rainis. Rainis kā cittautu klasiķu tulkotājs darbojās galvenokārt 90. gadu otrā pusē un 20. gs. sākumā. Tulkojumu izlases, daudzuma un par visām lietām kvalitates ziņā lielais revolucijas dzejnieks tālu pārspēja visu, kas latviešu valodā bija veikts pirms viņa. Pie dažu darbu tulkošanas, piemēram, pie V. Gētes «Fausta» — kopā ar Raini strādāja Aspazija, kas arī bija laba tulkotāja, sevišķi atdzejotāja. Īpaši jāatzīmē klasiskais V. Gētes «Fausta» atdzejojums (1896., 1897.), kas ir viens no vislabākajiem pasaulē. Tūliņ pēc tam Rainis, droši atspēkodams pret viņa tulkošanas principiem (galvenokārt valodas novatorisma ziņā) vērstos reakcijas uzbrukumus, īsā laikā

deva latviešu lasītājiem M. Ļermontova «Demonu» (1898.), G. Lesinga «Natanu Gudro» (1899.), V. Gētes «Prometeju» (1900.), H. Heines «Bimini» (1900.), H. Ibsena «Svētkus Solhaugā» (1900.), V. Šekspira «Karali Liru» u. c. Veikdams šos darbus, viņš turpināja tās tradicijas, pie kurām bija strādājis jau pirms gadiem desmit, vispirms pārtulkodams Puškina «Mocartu un Saljeri» (apmēram 1883. g.) un «Borisu Godunovu» (tulk. 1884. g., publicēts 1898. g.). Ne velti dzejnieks pats norāda, ka jau «Borisa Godunova» tulkojumam raksturīgs «valodas īsums un vieglums (īsinātie vārdi) un brīvais plūdums».[1] Tulkodams Rainis un tāpat daudzi citi ieguva vērtīgas atziņas, ko izlietot savā daiļradē (plašāk par Raini kā cittautu klasiķu tulkotāju sk. IV sējuma rakstā «Rainis»).

V. Gētes «Fausta» latviskā tulkojuma titullapa

Reakcionarās mācības, ka latvietis ir tikai zemnieks, kam nekā daudz no pasaules nevajag zināt, lielā mērā bija pārspētas. Bet cittautu kulturu Latvijā plaši popularizēja arī reakcija, cenzdamās propagandēt tādus autorus, darbus un idejas, kas atbilda viņas interesēm. Progresa nometnei bija sīvi jācīnās pret orientēšanos uz Rietumu kapitalistisko kulturu, pret «tīrās mākslas» teorijām, pret filozofisko idealismu utt.

Ievērojami liela nozīme šai cīņā bija periodikai, — ne tikai

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, IX sēj., 1925., 87. lpp.

ar savu vispārīgo sabiedriski politisko tendenci, bet arī tieši kā literaturas tribinei.

Periodika kā literaturas tribine

Laikrakstu, žurnalu u. c. periodisko izdevumu nozīme latviešu literaturas attīstībā Jaunās strāvas periodā ievērojama it īpaši tādēļ, ka latviešu grāmatniecība tai laikā vēl joprojām bija attīstīta vāji, balstījās galvenokārt uz tā, ka atsevišķi grāmattirgotāji vai tipografiju īpašnieki uzņēmās arī dažu grāmatu izdošanu.

20. gs. sākumā pazīstamais progresivais grāmatizdevējs un 1905. gada revolucijas soda ekspediciju upuris *J. Ozols* savu darbu sāka jau Jaunās strāvas periodā, vispirms Vecpiebalgā, tad arī Cēsīs. Līdz gadsimta beigām viņa izdevumā no latviešu oriģinalliteraturas iznāca brāļu Kaudzīšu rakstu «Vija» pirmās vienpadsmit burtnīcas (1893.—1900.), Pērsieša fabulu krājums «Paziņas» (1899.) u. c.

Vairāki samērā rosīgi grāmatu izdevēji bija Jelgavā, kur darbojās L. Neimanis[1] un J. Draviņš-Dravnieks[2], kā arī jau agrāk labi pazīstamie H. Alunāns, E. Zīslaks u. c.

Rīgā nozīmīgākā izdevniecība bija pie Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas pastāvošajai Derīgu grāmatu nodaļai[3], kā arī jau no iepriekšējā perioda pazīstamajai vāciskajai E. Platesa firmai[4].

Kā grāmatu izdevēji vēl atzīmējami sakarā ar «Dienas Lapu» minētais Pūcīšu Ģederts (Ģ. Eilenbergs), kā arī J. Brigaders (abi Rīgā), K. Ukstiņš (Liepājā) u. c.

Atšķirībā no diezgan paprāvā izdevēju skaita to apgādāto latviešu daiļliteraturas grāmatu daudzums nebija pietiekošs.

---

[1] L. Neimanis izdeva V. Plūdoņa «Pirmos akordus» (1895.), Aspazijas «Sarkanās puķes» (1897.) u. c., 20. gs. arī pirmos R. Blaumaņa kopotos rakstus.

[2] J. Draviņš-Dravnieks izdeva R. Blaumaņa «Pie skala uguns» (1893.), Aspazijas «Vaideloti» (1894.) u. c., dažus gadus (1892.—1895.) arī žurnalu «Austrums», kura saturs šai laikā kļuva seklāks. J. Draviņš-Dravnieks 90. gados sāka izdot arī pirmo Latviešu konversacijas vārdnīcu, bet diezgan neveiksmīgi.

[3] Derīgu grāmatu nodaļa izdeva Apsīšu Jēkaba «Rakstu» I—XI, XIII burtnīcu (1892.—1909.), A. Puškina «Kapteiņa meitiņu», Zinību komisijas rakstus u. c.

[4] E. Platesa firma (īpašnieks kopš 1887. g. Dr. philos. A. Platess) izdeva galvenokārt periodiku, bet no grāmatām — Raiņa tulkoto Gētes «Faustu» (1898.), A. Ostrovska «Negaisu» (1896.) u. c.

Literatura ceļā uz lasītāju ne vien gāja vispirms cauri preses slejām, kā tas ir parasti, bet nereti tajās arī palika, rakstnieka dzīves laikā publicējumu grāmatā nepiedzīvojusi. Tā notika, piemēram, arī ar tādiem izciliem darbiem kā R. Blaumaņa novelēm «Andriksons», «Purva bridējs», «Salna pavasarī» u. c. Tādēļ tā laika lasītāji ar literaturu iepazinās lielā mērā ne no grāmatām, bet no periodikas. Turklāt periodiku, galvenokārt avīzes un kalendarus, regulari lasīja arī tur, kur cita veida iespiests vārds, atskaitot bībeli un dziesmu grāmatu, nokļuva tikai retumis. Ne velti Zinību komisijas vasaras sapulcēs galvenais referats literaturas jautājumos bija par tiem darbiem, kas iespiesti periodikā.

Galvenā tribine jauno progresivo tendenču ienesējiem arī literaturā bija jaunstrāvnieku avīze *«Dienas Lapa»*[1]. Tā ierādīja lielu vietu gan kritikām par jauniznākušajām grāmatām un teatra izrādēm, gan arī vispārīgiem rakstiem par aktualajām literaturas problemām; avīze sistematiski iespieda arī stāstus, romanus un dzejoļus. Ar 1887. gadu ik nedēļu avīzei tika pievienots atsevišķs literarais pielikums — sākumā uz četrām, vēlāk astoņām lappusēm; ar 1895. gadu, kad pielikums iznāca neregulari, stipri palielinājās daiļliteraturas publicējumi kārtējās lappusēs. Ievērojama daļa Jaunās strāvas perioda labāko literaro darbu vispirms iespiesta «Dienas Lapā».

Ar 1893. gadu «Dienas Lapā» lasāmi J. Jansona-Brauna kritiskie apcerējumi un ar 1892. gadu — Ed. Veidenbauma dzejoļu pirmiespiedumi, ar 1895. gadu — Raiņa dzejoļi. Lielākā daļa Aspazijas dzejoļu krājuma «Sarkanās puķes» (1897.) jau iepriekš bija parādījusies «Dienas Lapā». 1893. gada otrā un 1894. gada pirmajā pusē tai pašā avīzē daudz raksta Zvārgulis, vairākus darbus tur publicē arī R. Blaumanis un E. Birznieks-Upītis. Jau kopš 80. gadiem «Dienas Lapas» slejās bieži parādās tādu autoru vārdi kā A. Alunāns, Pērsietis, Doku Atis, P. Sarķis u. c., līdz 1895. gadam arī T. Zeiferts. 90. gados laikraksta līdzstrādnieki ir vēl J. Palevičs, Zvanpūtis, K. Augenbergs-

[1] «Dienas Lapa» iznāca no 1886. līdz 1905. gadam, bet kā jaunstrāvnieku avīze tikai līdz 1897. gada 138. numuram, t. i., līdz Jaunās strāvas sagrāvei.

Ezerietis u. c. Tai pašā laikā «Dienas Lapā» vairākos gadījumos publicējas arī Saulietis un Valdis. Avīze pulcināja ap sevi plašus rakstnieku kadrus, deva tiem iespēju publicēties un arī rosināja un audzināja tos.

Piedalīšanās jaunstrāvnieku laikrakstā vien vēl nebija nekāda garantija, ka rakstnieks jau ar visu savu daiļradi būtu jaunstrāvnieks; arī kurš katrs atsevišķs darbs, iespiests «Dienas Lapā», vēl nav konsekvents jaunstrāvnieku ideju paudējs. Taču visumā avīzes nostāja līdzstrādnieku un publicējamo darbu izvēlē bija principiala, saskaņota ar jaunstrāvnieku sabiedriskajiem un estetiskajiem uzskatiem. Īpaši spilgti šie principi izpaudās lielajās literarajās polemikās, ko izcīnīja «Dienas Lapa»; tos rāda arī daudzie «Dienas Lapā» publicētie cittautu rakstnieku darbi.

Arvien pieaugošu vērību «Dienas Lapa» veltīja krievu literaturas labāko pārstāvju popularizēšanai, par ko 1887. gada 224. numura ievadrakstā teikts: «Pēc iespējas esam arī iepazīstinājuši savus lasītājus ar Krievijas daiļliteraturu un krievu tautas dzīvi un ieskatiem.» 1886. gadā avīzē publicēts V. Koroļenko «Makara sapnis», 1887. gadā — Ļ. Tolstoja «Kaukazijas gūstītais», 1889. gadā — M. Ļermontova «Ašiks Keribs», 1890. gadā — V. Koroļenko «Vecais zvanītājs», 1891. gadā — M. Saltikova-Ščedrina «Pārgudrais grunduliņš», 1892. gadā — A. Puškina «Pasaka par zelta gailīti», «Čigāni», «Nāra», V. Garšina «Signals», 1893. gadā — I. Turgeņeva «Jēkabs Pasinkovs», Ļ. Tolstoja «Suratas tējnīca», A. Puškina «Mākonis», 1894. gadā — F. Dostojevska «Miroņu nams», V. Koroļenko «Jūra», 1895. gadā — A. Čechova «Vēstule», G. Uspenska «Labi ļaudis», V. Garšina «Tas, kas nav bijis», V. Koroļenko «Dzelzceļš atklāts» un «Ļauna sabiedrība», 1896. gadā — F. Dostojevska «Noziegums un sods», A. Čechova «Literaturas skolotājs», V. Garšina «Atgadījums», 1897. gadā — F. Dostojevska «Pazemotie un apvainotie», V. Koroļenko «Sibirijas ceļotāju piezīmes», N. Ņekrasova «Negaisa brāzienos klausoties dienu» u. c.

Ja kāda progresiva rakstnieka vārds radīja cenzora aizdomas, redakcija iespieda darbu bez paraksta, piemēram,

1896. gada 126. numurā tā iespieda M. Saltikova-Ščedrina satirisko pasaku «Karūsa-idealiste», atzīmējot tikai, ka tā ir «Pasaciņa iz krievu valodas». Līdzīgu gadījumu bija vairāk.

Tādu pašu vērtīgu darbu izlasi atrodam «Dienas Lapas» tulkojumos, kas ņemti no angļu, franču u. c. tautu literaturas, piemēram, M. Tvena «Kā vadīju zemkopības laikrakstu» (1887.) un «Mana biografija» (1888.), Č. Dikensa «Pikvikieši» (1891. g., nepabeigti), H. Senkjeviča «Ar uguni un zobenu» (1894.) u. c. Vairāki no «Dienas Lapā» publicētajiem daiļdarbiem tika izdoti arī grāmatās — gan atsevišķi, gan t. s. «Mazās bibliotekas» serijā. T. Zeiferts, referēdams par 1894. gadā periodikā iespiestajiem darbiem, pareizi norādīja: «Īpaši ar saviem tulkojumiem var «Dienas Lapa» būt lepna. Starp tiem atrodam dažus no visievērojamākiem jaunlaiku rakstniekiem. Tie paplašina uzskatus, atver domām jaunus ceļus.»[1]

Kopš 1898. gada «Dienas Lapa» nokļuva E. Platesa firmas īpašumā un turpmāk — līdz 1904. gadam tika vadīta tādā pašā virzienā kā «Mājas Viesis» un «Mājas Viesa Mēnešraksts», kas šīs firmas rokās atradās jau agrāk.

80. gadu «Dienas Lapai» radniecīgu opozicionaru virzienu savas izdošanas pirmajos gados ieturēja nedēļas avīze *«Tēvija»* (1884.—1914.), kas veltīja samērā plašu vērību arī literaturai.

«Tēvijas» pirmais izdevējs un redaktors bija pareizticīgo priesteris *J. Krauklis,* kura rokās avīze atradās 1884., 1885. gadā. Viņa vadībā «Tēvija» iznāca Rīgā un izteica daudz pamatotu pārmetumu latviešu buržuazijai par tās naidīgo nostāju pret tautu, popularizēja krievu klasisko literaturu. Viens no galvenajiem laikraksta līdzstrādniekiem tad bija vēlākais tautskolu inspektors *Ernests Grāvītis* (1857.—1925.). Ar 1886. gadu koncesija pārgāja citu izdevēju rokās, tie pārcēla «Tēvijas» izdošanu uz Jelgavu un pamazām pārvērta avīzi par buržuazisku izdevumu — līdzīgu «Baltijas Vēstnesim». Zināmas pretrunas laik-

[1] «Dienas Lapa», 1895., 134.

raksta tendencē tomēr bija. Piemēram, ievērojot savu visumā tikai «kroņa patriotisma» garā ieturēto krievisko orientaciju, «Tēvija» arī vēlākajos gados samērā daudz popularizēja krievu literaturu, un krievu lielo rakstnieku darbi, kā arī vairākas apceres par tiem, pauda progresivas tendences, daudz neievērojot avīzes vadības nolūkus.

Otrs lielākais laikraksts — dienas avīze *«Baltijas Vēstnesis»* (1869.—1906.) — Jaunās strāvas periodā arī literaturas laukā veidoja «Dienas Lapai» pretēju fronti. Kaut gan «Baltijas Vēstnesi» kā tribīni saviem pirmajiem sacerējumiem izmantoja arī R. Blaumanis, E. Birznieks-Upītis, A. Deglavs un vairāki citi demokratiski rakstnieki, ap 1893. gadu tie cits pēc cita no «Baltijas Vēstneša» aizgāja, un tanī izpletās tāds zvērināts reakcionars kā J. Purapuķe, kā arī nelabojamie diletanti Kundratu Andrejs, T. Ragovskis u. tml. No Ed. Veidenbauma, Raiņa, J. Jansona-Brauna u. c. revolucionaro jaunstrāvnieku darbiem «Baltijas Vēstnesī» nekad nav parādījusies ne rinda. Abonentu piesaistīšanas labad avīze publicēja gan dažus cittautu klasiķu darbus, paļaudamās, ka pakalpīgie kritiķi ar attiecīgām interpretacijām iztulkos šos darbus buržuazijai vēlamā garā; taču arī tulkojumu izvēlē stipras bija tendences, kas lika iespiest tādus krasi reakcionarus autorus kā G. d'Anuncio («Toto» 1890.), V. Heimburgu («Rozes un ērkšķi» 1894.) u. tml. Vispilnīgāk «Baltijas Vēstneša» prettautisko nostāju literaturas frontē rādīja tā kritiķu polemikas pret «Dienas Lapu».

Idejiski tādu pašu kursu kā «Baltijas Vēstnesis» ieturēja arī vairāk lauciniekiem domātā nedēļas avīze *«Balss»* (1878.—1906.).

Jāatzīmē arī Liepājā iznākošā, grāmattirgotāja Ukstiņa izdotā un vadītā nedēļas avīze *«Latvietis»* (1882.—1905.). Pēc neilgas spirgtākas darbības avīze panīka, pildījās ar gadījuma materialiem; uz īsu laiku tā atplauka 90. gadu vidū, kad vadību uzņēmās advokats Ukstiņš, kas pakļāvās sava bijušā studiju biedra J. Jansona-Brauna ietekmei. Pēc otrreizēja atplaukuma 1905. gada revolucijas priekšvakarā un tās norises laikā, kad avīzi faktiski vadīja 90. gados pazīstamais revolucionarais jaun-

strāvnieks J. Kovaļevskis, varas organi «Latvieti» aizliedza. Jaunās strāvas perioda literarajās cīņās, piemēram, polemikās par Aspazijas lugām, «Latvietis» nereti nostājās progresa nometnes pusē.

Samērā plašas jaunas publicēšanās iespējas radās, kad sāka iznākt literarais un popularzinātniskais mēnešraksts *«Austrums»* (1885.—1906.). Tā nodibinātājs, pirmais izdevējs (1885.—1887.) un redaktors (līdz 1902. g.) bija *J. Velme* (1855.—1928.) — vācu valodas lektors Maskavas universitatē. No 1887. līdz 1895. gadam (t. i., no žurnala «Rota» apstāšanās līdz «Mājas Viesa Mēnešraksta» iznākšanas sākumam) «Austrums» septiņus gadus bija vienīgais šāda veida izdevums latviešu valodā.

80. gados «Austrumā» vairumu savu labāko stāstu publicēja Apsīšu Jēkabs, daudzus dzejoļus Sudrabu Edžus, J. Esenberģis u. c. 1888., 1889. gadā žurnala slejās polemiku ar tā laika latviešu buržuaziskās literaturas galveno pārstāvi Lautenbachu izcīnīja tad vēl maz pazīstamais kritiķis T. Zeiferts. 1890., 1891. gadā «Austrumā» parādījās Ed. Veidenbauma Horacija atdzejojumi. 90. gados «Austrumā» vairākus darbus publicēja R. Blaumanis, E. Birznieks-Upītis, Doku Ātis, A. Lerchis-Puškaitis, T. Zeiferts u. c.

Lielu vērību J. Velme, pats Maskavā dzīvodams, pievērsa krievu klasiskās literaturas popularizēšanai. «Austrumā» iespiests fragments no M. Saltikova-Ščedrina «Dzīves sīkumiem» (1889.), daudz I. Turgeņeva darbu (stāsti «Maliena» 1888., «Puņins un Baburins» 1889., «Andrejs Kolosovs» 1890., romans «Dūmi» 1893. u. c.), I. Krilova fabulas, A. Koļcova dzejoļi u. c. Vairākos rakstos «Austrums» uzsvēra vajadzību latviešiem orientēties uz krievu tautu un tās kulturu.

Tomēr redakcijas darbībā bija arī lielas pretrunas. Piemēram, 80. gados netika pieņemts jaunā, vēl nepazīstamā J. Pliekšāna iesūtītais, meistariski veiktais Puškina «Borisa Godunova» atdzejojums. Aizbildinoties ar to, ka «nav telpas», ap 1889. gadu strupi tika noraidīts arī jaunais talantīgais dzejnieks V. Plūdonis, kuru šī neveiksme uz gadiem pieciem satrieca tā, ka viņš apņēmās «nekad un nekādam laikrakstam vairs savus dzejas

ražojumus nesūtīt»[1]. Toties «Austrumā», it īpaši no 1892. līdz 1895. gadam, t. i., izdevēja J. Draviņa-Dravnieka laikā, netika taupīta vieta daudzu diletantu pseidotautiskajiem savārstījumiem, kurus 1893. gadā savās «Domās par jaunlaiku literaturu» asi jo asi kritizēja J. Jansons-Brauns. Šā un vairāku citu iemeslu dēļ «Austrumam» ar «Dienas Lapu» bija nemitīgas polemikas, it īpaši 1894., 1895. gadā. J. Jansonam-Braunam nācās pamatoti pārmest «Austrumam» noteikta mugurkaula trūkumu.[2] Kaut gan «Austrums» vēl publicēja arī pa vērtīgam literaram un popularzinātniskam darbam, taču visumā tā attīstības līnija progresivās nozīmības ziņā, nevērojot nelielu pacēlumu 90. gadu otrā pusē, kopš 80. gadu beigām slīdēja lejup. «Austrums» arvien vairāk pielīdzinājās buržuaziskajiem vācu «familijas žurnaliem».

Vairāk nekā divdesmit gadu ilgajā pastāvēšanas laikā «Austrums» nonāca dažādu izdevēju un vadītāju rokās, tika izdots dažādās pilsētās; 1905. gada revolucijas un tās priekšvakara laikā atradās melnsimtnieka A. Niedras rokās.

No «Austruma» redakcijas darbiniekiem bez J. Velmes vēl atzīmējams *Āronu Matīss* (1858.—1939.), kas faktiski vadīja žurnalu no 1895. līdz 1901. gadam, sarakstīja šai laikā arī lielum lielo vairumu redakcijas rakstu. No 1888. līdz 1895. gadam viņš bija strādājis «Dienas Lapas» redakcijā. Ārons darbojās arī literaturkritikā, folkloristikā un bibliografijā. 1888. gadā iznāk viņa sakopotās «Mūsu tautas dziesmas» (2067 latviešu dainas), 1902. gadā — «Latviešu tulkotās beletristikas rādītājs»; daudz viņa darba ieguldīts arī «Dienas Lapas» etnografiskā pielikuma sastādīšanā. No 1890. līdz 1895. gadam viņš, parasti ar parakstu «A», «A. M.» vai «Brencēnu Matīss», bija viens no pastāvīgākajiem «Dienas Lapas» recenzentiem teatra un literaturas jautājumos. No Ārona spalvas «Dienas Lapā» nākuši vērtējumi, piemēram, par tādām pirmizrādēm Rīgas Latviešu teatrī kā R. Blaumaņa «Zagļi», «Ļaunais gars» un «Pazudušais dēls», Aspazijas «Vaidelote» un «Ragana», V. Šekspira «Hamlets», Fr. Šillera «Orleanas jaunava» u. c. Viņš ir arī pirmais, kas latviešu valodā rakstījis īpašu apceri par I. Krilovu[3], F. Dostojevski[4],

[1] ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali (T. Zeiferta fonds — 385, 77).

[2] *J. Jansons,* Mūsu mēnešraksti, «Dienas Lapa», 1895., 278.—280.

[3] «Balss», 1884., 46., 47.

[4] «Dienas Lapa», 1894., 276., 280.

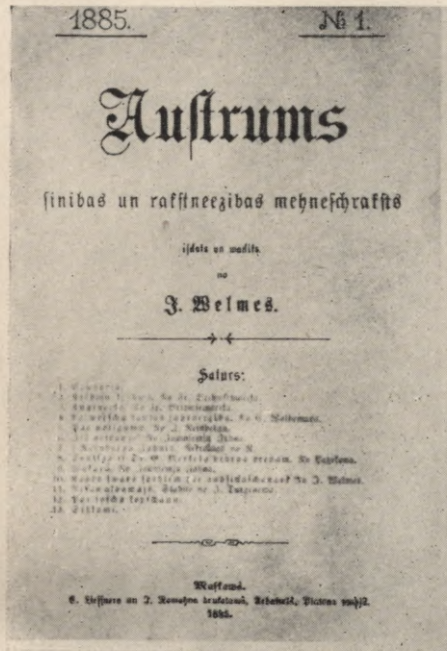
1885. № 1.

Austrums

sinibas un rakstneezibas mehneschraksts

izdota un wadita

no

J. Welmes.

Saturs:

Maskawā.

8. Lissnera un J. Romeyna drukatawā, Arbatskā, Pikstuna namā.

1885.

№ 1. 8. gads. 1892.

Austrums

sinibas un rakstneezibas mehneschraksts.

S. J. Dravin-Drawnieka apgahdibā. Jelgawā.

№ 8.–9. 1895.

11. gads.

Austrums

sinibas

un rakstneezibas mehneschraksts.

Rigā.

Drukajuschi Kalninsch & Deutschmans

№ 1. 1897.

AUSTRUMS

sinibas un rakstneezibas mehneschraksts.

13. gads.

Rigā.

Drukajuschi Kalninsch & Deutschmans

«Austruma» vāki 80., 90. gados

T. Ševčenko[1]. Sabiedriskās nostājas ziņā Ārons sākumā bija laipotājs, bet pēc šķiršanās no «Dienas Lapas» pamazām pārgāja pilnīgi reakcijas pusē un 20. gs. bija viens no tās redzamākajiem žurnalistiem.

Āronu Matīss

90. gadu vidū sāka iznākt jauns literars un popularzinātnisks žurnals «Mājas Viesa Mēnešraksts», kas sabiedrisko tendenču ziņā neko daudz neatšķīrās no 90. gadu «Austruma». Tādu pašu kursu kā «Mājas Viesa Mēnešraksts» tad ieturēja arī jau no 50. gadiem pazīstamais laikraksts «Mājas Viesis».

Nedēļas avīze *«Mājas Viesis»* (1856.—1908.) Jaunās strāvas perioda sākumā bija pavisam panīkusi; tad 1893. gadā par tās redaktoru kļuva Vācijā idealistisko filozofiju studējušais Pēteris Zālīte (1864.—1939.), kas attīstīja rosīgu darbību. Izmantojot popularitati, kāda lielā sabiedrības daļā bija demokratiskajiem centieniem, Zālīte tēloja progresa aizstāvi, patiesībā būdams tikai sīkburžuazisku tendenču pārstāvis. Ar amerikaniskas reklamas un lielu naudas līdzekļu palīdzību manīgais veikal-

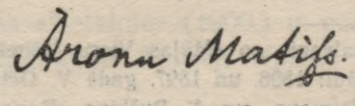

Āronu Matīsa autografs

[1] «Austrums», 1900., 1111. lpp.

«Mājas Viesa Mēnešraksta» 1. numura vāks

nieks un demagogs panāca avīzes tiražas strauju augšanu, un izdevējs viņam uzticēja vadīt arī jaunizdodamo žurnalu *«Mājas Viesa Mēnešraksts»* (1895.—1905.). Tā Platesa firmas rokās atradās viens, tad divi, bet kopš «Dienas Lapas» iegūšanas 1898. gadā trīs plaši preses izdevumi, tipografija, grāmatu veikals, jau īsts preses koncerns, un tā galvenais redaktors Zālīte kļuva par personu, kam latviešu literarajā un vispār sabiedriskajā dzīvē bija liela nozīme.

«Mājas Viesa Mēnešrakstā» iespiesta laba daļa tā laika redzamāko latviešu rakstnieku darbu — R. Blaumaņa noveles un dzejoļi, Aspazijas, Zvārguļa un Plūdoņa dzejoļi, daudzi Poruka sacerējumi, A. Brigaderes stāsti u. c., no kuriem īpaši atzīmējami jau mirušā Ed. Veidenbauma dzejoļu vairāki pirmiespiedumi, kā arī rinda Raiņa darbu — dzejoļi, literaturkritiski apcerējumi, tulkojumi.[1] Samērā mazāk nozīmīga ir daiļliteraturas raža «Mājas Viesa» pielikumā, kur atrodam Zvārguļa, V. Plūdoņa, J. Poruka, Saulieša u. c. dzejoļus, gan arī dažus vērtīgus prozas darbus.

Kā tribines devējs žurnals veica diezgan lielu pozitivu darbu,

[1] Galvenie no «Mājas Viesa Mēnešrakstā» iespiestajiem Raiņa tulkojumiem šādi: 1896. un 1897. gadā V. Gētes «Fausts», 1898. gadā M. Ļermontova «Demons» un A. Puškina «Boriss Godunovs», 1899. gadā V. Gētes «Ifigenija Tauridā» un G. Lesinga «Natans Gudrais», Heines «Bimini», vairāki V. Gētes dzejoļi u. c.

kaut arī pamatā te bija ne izdevēja un redaktora rūpes par progresivo kulturu, bet demokratiskās sabiedrības prasības pēc labas literaturas un iespēja uz šo prasību pamata nopelnīt. Ne velti E. Pīpiņš-Vizulis vēstulē T. Zeifertam 1899. gada 25. martā rakstīja: «Un ka Zālītis nav rakstniecības draugs, tas jau tikpat kā $2 \times 2 = 4$. Viņam visur priekšgalā ir pašmīlība, pašlielība, naudas maks... tāda kliķe, ka briesmīgākas vairs nevar būt. Tos tik viņš atzīst par rakstniekiem, kas priekš viņa «orga» vien strādā un tos liela... Kādēļ viņš tad, kad min redakcijai iesūtītās grāmatas, atskrīvē nost rakstnieku vārdus, kas pie «Jaunas Ražas» (I) piedalījušies? Kādēļ viss tas? Nu tādēļ, lai domā, ka tā tik ir rakstniecība, ko viņš sniedz. Es tikai nevaru saprast, ka tādi goda cilvēki kā Blaumanis ar Poruku var ar «dakteri» galā tikt.»[1]

Pēc saviem uzskatiem un sabiedriskās nostājas Zālīte ne vienā vien jautājumā bija noteikti reakcionars (piemēram, kā idealistiskās filozofijas slavinātājs). Stipri raksturīga viņam bija arī aizraušanās ar modē nākušo simbolismu (to popularizēdams, Zālīte kopš gadsimtu mijas kļuva par vienu no dekadences un simbolisma ievieslējiem arī Latvijā).

Gadsimta beigās T. Zeiferta vadībā sāka iznākt gadskārtējs literars almanachs *«Jauna Raža»*, kas iespieda tikai latviešu rakstnieku oriģinaldarbus. No 1898. līdz 1900. gadam iznāca četras burtnīcas (kopā līdz 1910. g., kad almanacha izdošana izbeidzās, publicētas divpadsmit burtnīcas). Paplašo almanachu (ap 200 lpp.) savu darbu iespiešanai izmantoja dažādu novirzienu autori — gan R. Blaumanis, Zvārgulis, Pērsietis, Vizulis (pēc 1900. g. atrodami arī daži Raiņa dzejoļi), gan arī reakcijas pārstāvji. «Jauna Raža» ir idejiski stipri neviengabalains, tomēr ar daudziem vērtīgiem pirmpublicējumiem bagāts krājums; tur atrodami Pērsieša «Acīs krītoši burti» (1898.), Blaumaņa «Andriksons» (1899.), Saulieša «Nelaime» (1900.) u. c., arī vairāki sacerējumi, ko uzrakstījis jaunais Andrejs Upīts.

---

[1] ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali (T. Zeiferta fonds — 389, 34).

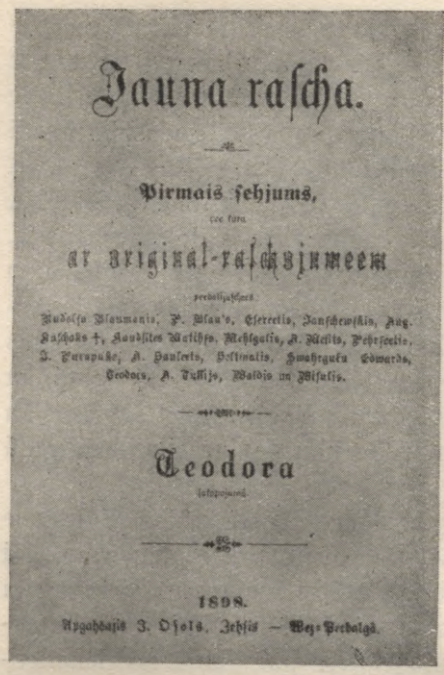
Jauna raſcha.

Pirmais ſehjums,

ar original-raſchojumeem

Teodora

1898.

«Jaunās Ražas» 1. numura titullapa

Pieminama arī literarā gadagrāmata *«Tautu Pagalms»* (I sēj. — 1896. g., II sēj. — 1897. g.), ko sastādīja kāda daiļliteraturas tulkotāju grupa Liepājā. Tulkotāju vidū bija arī cilvēki, kas devuši kulturas mantojumā paliekošas vērtības (Sudrabu Edžus, J. Janševskis), bet tās vadība lielā mērā atradās buržuaziskā advokata J. Kreicberga rokās. Gadagrāmatā atrodami daudzi sīki, palaikam kompilativi pārskati un anotacijas par angļu, franču, vācu, italiešu, skandinaviešu u. c. tautu jaunāko literaturu, kā arī daži raksti par latviešu un krievu literaturu un atsevišķiem rakstniekiem. Lai gan «Tautu Pagalmā» bez vajadzīgās izlases pārņemts daudz nevajadzīga un mazvērtīga, kā materialu avotam tam ir arī sava pozitivā nozīme, piemēram, II sējumā tulkots A. Čechova stāsts «Nams ar mezoninu». Idejiski metodoloģiskajā ziņā gadagrāmatā daudz aplamu un kaitīgu tendenču — lielo personību kults, nepretošanās ļaunumam slavināšana, buržuaziskais objektivisms u. c., pret ko no jaunstrāvnieku puses nāca jo asa kritika. P. Stučkas vadītā «Dienas Lapa», starp citu, norādīja: «... nav jādomā, ka ja kāds dzejo par «līdzcietību», tad jau tas tūlīt stājies uz zemās tautas pusi; nē, tai nepietiek ar tādu žēlīgu, mīkstsirdīgu «līdzcietību», tā pastāv un prasa sev — tiesības uz labāku, laimīgāku dzīvi.»[1]

[1] «Dienas Lapa», 1896., 71.

Vērtīgs izdevums bija E. Pīpiņa-Vizuļa sastādītā un progresivā latviešu grāmatizdevēja J. Ozola apgādātā *«Cittautu Raža»* (I burtnīca — 1899. g., II — 1901. g.), kas iespieda nelielus, labi izvēlētus tulkotus darbus, kā arī apceres un anotacijas par cittautu rakstniekiem. 1899. gadā te parādās viens no pirmajiem M. Gorkija tulkojumiem latviešu valodā — stāsts «Aiz gara laika» (tulkojis vēlāk pazīstamais bērnu un jaunatnes literaturas izdevējs A. Jesens), kā arī neliela apcere par Gorkiju (anonima). Krājuma līdzstrādnieki bija Zvārgulis, Sudrabu Edžus, T. Zeiferts, Fr. Adamovičs, otrā burtnīcā arī Rainis.

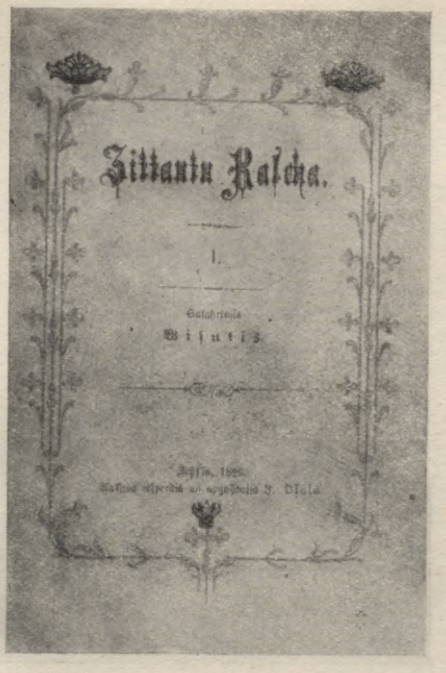
Cittautu Raža.

I.

«Cittautu Ražas» 1. numura vāks

Daudz daiļliteraturas bija kalendaros. Labākie no tiem šādi: *«Īstenais tautas kalendars»* (1882.—1898. g.; izdevējs — 80. gadu «Dienas Lapai» tuvais grāmatu tirgotājs Ģ. Eilenbergs, pseid. Pūcīšu Ģederts), *«Adolfa Alunāna Zobgaļa kalendars»* (1892.—1915.), *«Saimnieču un zelteņu kalendars»* (1893.—1914. g.; līdz 1897. g. izdod «Dienas Lapa», pēc tam Platesa firma). Visvairāk kalendaros bija humoristiski satirisko dzejoļu, anekdošu un īsu humoristiski satirisku stāstiņu; stipri populari bija jau no «Pēterburgas Avīzēm» pazīstamie Brenča un Žvinguļa dialogi. Kalendaru literaturu lielā mērā sastādīja tulkojumi, taču savus oriģinaldarbus te publicēja arī redzamākie rakstnieki — Zvārgulis, Aspazija, Pērsietis, Sudrabu Edžus, Doku Atis u. c., arī Rainis («Saimnieču un zelteņu kalendarā» 1900. g. un vēlāk). Kalendarus iegādājās un lasīja pat tie, kas citas grāmatas nelasīja.

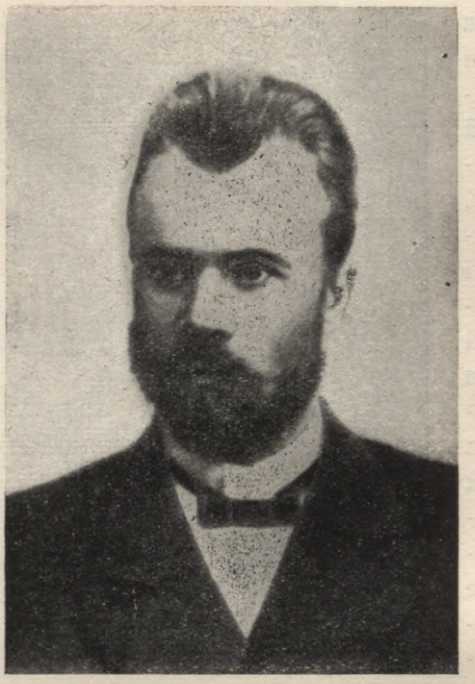

D. Bundža

Pašās gadsimta beigās pēc Jaunās strāvas sagrāves politisko emigrantu — bijušo revolucionaro jaunstrāvnieku — vadībā ārzemēs sāka iznākt ļoti nozīmīga jauna tipa prese — nelegalā revolucionarā periodika. Pirmie tās izdevumi bija «Auseklis» un «Latviešu Strādnieks».

«Auseklis» bija sabiedrisks, zinātnisks un literārs žurnals, pirmais latviešu revolucionarās preses izdevums. Tas iznāca ASV (redakcijas adrese bija Bostonā, izdevēja un ekspeditora — Klivlendē Ohaijo štatā) no 1898. līdz 1901. gadam; pirmajā gadā tika iespiesti deviņi, otrā un trešajā — ik pa divpadsmit numuriem. Redaktors līdz 1900. gada 4. numuram bija D. Bundža; pēc tam J. Kundziņš (t. i., pazīstamā revolucionarā jaunstrāvnieka Jāņa Kovaļevska brālis Jēkabs Kovaļevskis).

Davids Bundža[1] (1872.—1901.) bija strādnieks kādā Jelgavas fabrikā, 90. gados iesaistījās nelegalajā strādnieku kustībā, ap 1896. gadu pārnāca uz Rīgu un strādāja par «Dienas Lapas» tieslietu referentu. 1897. gadā D. Bundža paspēja emigrēt uz Ameriku.

Žurnals iespieda gan teoretiskus marksistiskus rakstus, gan ziņas par revolucionaro kustību ārzemēs un Krievijā, it īpaši

[1] D. Bundžas dzīves un darbības plašāks apskats ievietots grāmatā «Dzejoļu krājums, izdots Davida Bundžas piemiņai» (Londonā, 1902. gadā), kā arī A. Birkerta rakstā «Jaunā strāva un jaunstrāvnieki» («Karogs», 1956., 5.).

Auseklis

Sinifks un Literarifks mehneſchrakſts.

NO. 1 Cleveland, O. Aprili, 1898. 1. Gads.

„Auſekla" proſpekts.

Siniba muhſu deenas kuſtas uſ preekſchu tik ahtri un noteikti, ka tasnaw bijis wehl nekad, kamehr ween zilweka prahts ſpehj atzeretees, kamehr ween zilweze peedſihwojumi un nowehrojumi tikuſchi uſſimehti un paglabati pa-audſchu pa-audſes Agrakajos wehſtures poſmos tikai pehz gaduſimteneem, pat gadu tuhkſtoſcheem bij nojauſchamas kautkahdas eewehrojamakas pahrgroſibas.

Leelu garu gadu wirkni tur redſam pamaſitinam aiſweikamees pa wehſtures apwarſni, kur muhſu ſentſchi kuſtas un pinkejas muhſchigâ weenmulibâ plehſchotees un ſagahdajot ſewim nabadſigo meeſas uſturu.

Pat ta dehwetas ziwiliſazijas ſahkums wiſs atrodas wehl loti ſemâ, pirmatnejâ ſtahwoklî: darba rihki, pats mantu raſchoſchanas weids un tauſchu ſabeedriſkee ſakari wehl gluſchi weenkahrſchi.

Schajâ laikmetâ zilweki raſcho mantas pa leelakai dalai weetejam wajadſibam.

Darba rihki wehl ir raſchotaja paſcha priwatihpaſchums un katrs ſtrahdneeks dabon par ſawu darba ſpehku wiſmaſ wajadſigo meeſas uſturu, pat wehrgam nodroſchinata ſchi nepeezeeſchama teeſiba

Uh tagad? Nu, tagad zilweze pazeluſes neſalihdſinami augſtaku.

Ziwiliſazija un kultura iſplatas wiſâs malâs, tas leekas ſwinam ſawas uſwaras ſwehtkus pat Afrikas un Auſtralijas tumſchakajos kaktos pee meſchoņu tautinam!

Tagadejais wehſtures poſms, kurſch paſihſtams ſem „kapitaliſka laikmeta" noſaukuma, eekaroja ſew pilſona teeſibas un, ka weenigais waldneeks, noſtahjas uſ nodſihwojuſcha feudaliſma drupam tikai pagahjuſcha gaduſimtena pehdejâ puſe.

Schi wehſtures milſcha karogs, kurſch toreiſ kluwa uſzelts, bij un ir modernas fabrikas ſkurſtenis ar uſrakſtu: „brihwa konkurenze."

Jauna paſaules waldneeka waru paſludina un atgahdina mums miljoneem ſwilpju, kuru ſkaņam paklauſa miljoneem un atkal miljoneem „brihwo" fabrikas ſtrahdneeku.

Un wiņa „godibu iſteiz" modernas teknikas un maſchineriias milſchi fabrikâs, no kureenes top kaudſem raiditas wiſadas mantas un bagatibas, kuras milſu twaikoņos teek iſwadatas pa uhdeneem uſ wiſam paſaules malam un tur ka prezes pahrdotas tirgôs.

Ta ſauzama teknikſka attihſtiba, kura pagahjuſchâ gaduſimtenî eewadija wehſturê gluſchi jaunu laikmetu, ta ſolo atweenu uſ preekſchu un, pehdejâ laikâ, pawiſam ne-eedomajamâ ahtrumâ.

Gandrihſ ar katru deenu muhs pahrſteidſ kahda jauna maſchina, kura daudſ

«Auseklſa» 1. numura titullapa

Latvijā, kā arī nelielā daudzumā revolucionarus daiļdarbus, galvenokārt dzejoļus. Tas bija idejisks, ne peļņas izdevums un visumā realizēja tos principus, ko pirmā numura ievadrakstā izvirzīja D. Bundža: veicināt strādnieku organizēšanos un viņu šķiras apziņas veidošanos, palīdzēt atbrīvoties no jebkādu ekspluatatoru jūga. Tādus uzdevumus «Auseklis» izvirzīja arī daiļliteraturai, par ko minētajā ievadrakstā teikts: «Rakstniecībai jāizvēlas, vai tā grib lēkāt ap zelta teļu un aizstāvēt varmākas, vai atkal droši un noteikti uzstāties pret katru netaisnību un aizstāvēt izsūkto ražotāju šķiru. Vidus ceļš jeb tukša brīvprātības fraze, aiz kuras tikai liekulība un lielākās muļķības tiek apslēptas, ir nejēdzīga aplamība, kurai trūkst tiešamības pamata.»

Uzmanīgi sekojot «mūsu dzimtenes Latvijas» notikumiem, žurnals orientēja uz to, ka revolucionarā kustība Latvijā cieši saistīta ar revolucionaro kustību citās zemēs, bet it īpaši pārējā Krievijā. Tādā sakarā «Auseklī» iespiests «Krievijas socialdemokratiskās strādnieku partijas manifests» (1898., 5.), D. Bundžas raksts «Krievu strādnieki un streiks» (1898., 6.), raksts «Polijas strādnieku kustība» (1899., 2.), raksts «Leišu socialdemokratija» (1899., 2., 3.) u. c. Literaturvēsturei īpaši nozīmīgi vairāki ziņojumi par jaunstrāvnieku arestiem un tiesāšanu (1898., 1., 2., 6.; 1899., 6.). Jāievēro arī ziņojumi par strādnieku sadursmēm ar policiju Rīgā un par proklamaciju izkaisīšanu Liepājā (1899., 6.).

No daiļliteraturas «Auseklī» visvairāk atrodami tulkojumi. 1898. gada 7. numurā ir Jāņa Pīlādzes (t. i., Antona Birkerta) tulkotais Heines dzejolis «Audēji» («Nav asaru tam drūmās acīs . . .»), tā paša gada 9. numurā Nātras (t. i., Emilijas Kurševices) lokalizētais Beranžē «Ubags» («Tā, nu es šinī grāvī beigšos . . .»), 1901. gada 3. numurā D. Bundžas atdzejotais Hervega «Pēdējais karš» («Kas vien tik rokas locīt var . . .») u. c.

No oriģinaldarbiem chronoloģiski pats pirmais ir dzejolis «Dāvinājums tautiešiem» («Šekspirs lielo pasauls ēku . . .»), iespiests 1898. gada 5. numurā. Dzejoli rakstījis uz Ameriku aizbraukušais, jaunstrāvniekiem tuvais *Puriņu Kārlis*. Viņa spalvai

pieder arī pret ekspluatatoriem un reliģiju vērstais asais dzejolis «Mūžīgā patiesība» (1900., 3.), raksturīgs revolucionarās dzejas piemērs:

Jūs esat zagļi, jūs, kas nekaunīgi laupāt
Mums, nastu nesējiem, ikkatru kapeiku;
Jūs tikai lielmaņus un bagātniekus taupāt,
Priekš trūkumcietējiem nav šeitan likumu.
Jūs taisnību un godu kājām minat,
Sev aizstāvēt ar zobenu jūs zinat! ...
Ikkatrs grasis, kas uz jūsu ķešām norit,
Ikkatrs grasis traipīts mūsu asinīm;
Tā tas bij vakardien, tāpat būs arī šorīt,
To pašu nesīs jaunais gadu simtenis.
Un, kamēr tuklie apzinīgi smaida,
Lūdz dievu liesie, lādas, raud un vaida.
. . . . . .
Kas paradīzi tukšos gaisos meklē,
Tam zemes ieleja būs mūžam pekle.
. . . . . .

«Latviešu Strādnieks» bija «Auseklim» līdzīgs, bet apmēros plašāks mēnešraksts, ko galvenokārt Fr. Roziņa-Āža vadībā izdeva Vakareiropas latviešu socialdemokratu savienība Londonā 1899. un 1900. gadā. Pirmajā gadā iznāca viens, otrā — astoņi numuri. Viens no «Latviešu Strādnieka» izplatītājiem Latvijā bija J. Fabriciuss.

Savienības sastāvs nebija viengabalains: tanī bez Fr. Roziņa-Āža u. c. noteiktiem revolucionariem bija arī labējais nogrupējums, kas vēlāk ieplūda eseros. Šī neviengabalainība izpaudās arī žurnala rakstos un bija par iemeslu tā izdošanas pārtraukšanai un jauna marksistiska žurnala «Socialdemokrats» radīšanai (sk. IV sēj.).

«Latviešu Strādnieka» programas rakstā (1899., 1.) teikts: «... mūsu pirmais un augstākais nolūks ir izplatīt latviešu strādniekos zinātniskā socialisma mācības, sniegt viņiem cieši nodibinātu formu, kurā tērpt savu šķiru cīņu». Tādā nolūkā «Latviešu Strādnieks», tāpat kā «Auseklis», sniedz gan teoretiskus rakstus par socialismu, gan ziņas par revolucionaro kustību Krievijā un citur, gan arī daiļliteraturu.

Latviešu literaturvēsturei vairāk nozīmīgi šādi raksti: Fr. Roziņa «Latviešu socialistu prāva» (1899., 1.) un «Rīgas dumpis» (1900., 2.), H. Pungas «Krievu strādnieku kustība pēdējos gados» (1900., 8.).

Daiļliteraturai, salīdzinot ar «Ausekli», vietas ierādīts vairāk. Jau pirmā numura sākumā likts Fr. Roziņa atdzejotais revolucionārā angļu dzejnieka V. Morisa dzejolis «Pirmos gaiļos»:

Dzirdiet vārdu, dzīvu vārdu: lielās dienas gaiļus dzird,
Svētais pienākums kur sauks mūs, dažus dzīvot, dažus mirt!

Tai pašā numurā arī oriģinaldzejolis — Emilijas Kalniņas-Kurševices (pseidonimi — N.; Nātra) «Streiks»:

Zemes varenie izbailēs bālē:
Nāk viņu godības pēdējais brīd'ņš.
Brāļi, uz priekšu vien cīniņu kvēlē!
Jūsu radīts aust laimības rīts.

Tulkoti un latviešu valodā sacerēti dzejoļi, feļetoni vai dažāda cita veida literari raksti atrodami ikkatrā «Latviešu Strādnieka» numurā. No oriģinaliem vēl atzīmējams nezināma autora (K.) satirisks stāstiņš «Pasaka» (1900., 4.), ar pseidonimu Ješka parakstīta parodija par žandarmu «Kur tu teci?» («Kur tu teci, kur tu teci, zilsvārci . . .» 1900., 6.) u. c. 1900. g. 3. numurā bijis pielikums «Strādnieku dziesmas» — četri tā gada Pirmajam Maijam veltīti dzejoļi, — bet šis izdevums pagaidām nav atrasts. Viens no interesantākajiem pirmajiem nelegalās revolucionārās prozas darbiem ir nezināma autora (M.) satiriskais stāstiņš «Nāra» (1900., 3.): ļauna nāra devusi cilvēkam trīs lietas — talantu, labsirdību, taisnīgumu, bet tās ekspluatatoriskajos apstākļos ir tādas, par ko labā nāra izsaucas: «Ak, tu nežēlīgā.»

Vairāki tulkojumi «Latviešu Strādniekā» ir no krievu literaturas — I. Turgeņeva dzejolis prozā «Slieksnis» (1900., 5.), H. Pungas tulkots fragments no Ļ. Tolstoja «Vēstules feldfebelim» (1900., 7.), H. Pungas tulkotā Ļ. Tolstoja romana «Augšāmcelšanās» fragments par varmācībām cietumā (1900., 8.) u. c.

Populari bija starptautisko revolucionaro masu dziesmu atdzejojumi: 1900. gada 2. numurā Fr. Roziņa tulkotais V. Morisa

«Nost kungus!» («Draugs draugam teic...»), 1900. gada 4. numurā Fr. Roziņa tulkotā «Strādnieku marseļjeza» («Mums, draugi, taisnību kas cienām...»), 1900. gada 7. numurā Bābieša (t. i., Roziņas, Fr. Roziņa dzīves biedres) tulkotais Hervega «Lūdz un strādā» («Lūdz un strādā!» tā tie sauc...») u. c. I. Signala (t. i., A. Birkerta) tulkotajā Makaja dzejolī «Gadu simteņiem mēs gaidam» (1900., 3.) par strādnieku savstarpējo solidaritati teikti zīmīgi vārdi:

Gadu simteņiem mēs gaidam,
Kad būs gals reiz mūsu vaidam,
Kad būs gals reiz verdzībai.
Brāļi, lai reiz rokas sniedzam,
Pīšļos varmācību triecam,
Taisām ceļu brīvībai.

Nelegalās revolucionarās daiļliteraturas īstais uzplaukums sākās tikai nākošajā, t. i., buržuaziski demokratisko revoluciju periodā, bet tās sākumi ir jau 19. gs.

Kulturas mantojuma jautājumi

Kad Jaunās strāvas perioda rakstnieki savu darbību sāka, tie varēja balstīties uz latviešu nacionalās literaturas progresivajām tradicijām, kas bija veidojušās, sākot galvenokārt ar 19. gs. 50. gadiem. Bija jau paliekamas vērtības daiļdarbi, redzami rakstnieki, kā arī lasītāju masas. Daži progresivi, sava asā sabiedriskā satura dēļ neiespiesti dzejojumi izplatījās pat nelegalos norakstos. Kā Rīgā, tā periferijā darbojās vairākas teatru trupas, un pieprasījums pēc teatra izrādēm, līdz ar to arī pēc dramaturģijas nemitīgi auga. Par literaturu interesējās samērā plaši tautas slāņi.

Ievērojamākie sasniegumi dzejā bija J. Alunāna, A. Pumpura un Ausekļa liriskie un satiriskie dzejoļi. Prozā redzamākie darbi bija brāļu Kaudzīšu romans «Mērnieku laiki», kā arī «Pēterburgas Avīžu» un «Dunduru» almanachu satiriskie dialogi un anekdotes. A. Alunāna lugas lika pamatus arī latviešu dramaturģijai. Literaturkritikā minami daži A. Pumpura u. c. apcerējumi par latviešu folkloras un valodas bagātībām un par šo bagātību lielo nozīmi jaunlaiku literaturā, kā arī Kaudzītes Matīsa polemika (1880.—1883.) ar tā laika reakcionarās literaturas

Latweeschu Strahdneeks.

Politiſts, ſinatniſſs un literariſſs mehneſchraksts.

Iſdots no

Wakar-Eiropas Latw. Sozialdemokratu Saweenibas.

No. 1. Dezembri, 1899.

Pirmos Gaikos.

Dſirdeet wahrdu, dſihwu wahrdu: koelàs deenas gaiſus dſird,
Swehtais peenahkums kur ſauks muhs daſchus dſihwot, daſchus mirt!
Tee, kam jamirſt, nemirs weeni, ſchito zelu gahj'ſchi daudſ,
Dſihweem nebuhs janes naſtas, kas tos tà kà tagad ſchnaudſ.
Neba aiſmirſts beedru liktens, wakar trimſchi tee ſchkeet;
Un wiſilgak prahtà paliks tee, kas wehlak nahwè eet.
Stiitee wahrdi, ko mehs ſakam, ir, kas wineem bij ko teikt,
Zeeſtais darbs, ko zeram pabeigt, ir, ko wini zerej' weikt.
Kaps, kur tirans winus meta, tikai winu mokas ſedſ,
Bet no winu nahwes ſahpem jauna zerib's ſaule lez.
Tadehk naw ko ſkumt un gaudot, ka bij daſcham kaujà triſt,
Winu wahrds un winu peemehrs nelauj dſihweem iſſamiſt.
Daſchs bij ſlawens, zeenits, godats, rotats augſtam gudribam,
Daſchs bij tumſchs, bej ſkolam, nabags, bagats tikai zeeſchanam.
Leels waj maſs, eekſch mums tee dſihwo, mudina un mahza muhs
Wiſas puhles teikt par neeku, nebehgt zihnas gruhtumus.
Klau, waj dſirdeet winus ſauzam: „Laimigs, laimigs, kam bij dſimt
„Tagad, wahrgu nakts kur taiſàs, ribtam auſtot, juhrà grimt!
„Jauki mirt un jauki dſihwot, ſlawas troni laiks jums ſuht'
„Jauki aſinainà zihnà meeru dot, waj meeru guht."
Ja nudeen! Es garà redſu deenas, kuras peedſihwos,
Kad ſtarp plaſcham juhru juhram ſeltam wehrgi newehrgos.
Wakarà, pirms ſaulei reetet, jauneſchi jaw libgſmojas,
Slawedami ſelta deenu, kas par ahtri nobeidſas.
Daſchs grimſt domàs, winam prahtà eenahk ſeno laiku lahſts,
Kad wehl nebij aſà zihnà ſelta elka tempſis gahſts.
Un ſtarp eemihlejſchos ſkuhpſteem juhſmigs wahrds tad atſkanès,
Tos, kas reiſ bij „murgotaji," ſwinigi tad peeminès.
Tur tad jaunuſzeltà dſihwè dſihwos muhſu ſemes darbs,
Laigan muhſu wahrds buhs peemirſts, peemirſts muhſu liktens ſtarbs.
Mirt waj dſihwot, kas ees praſit, ko winſch ſaudè, ko winſch guhſt,
Liktenis ſtahw laika ſinà, zihnà dſihwe jauki pluhſt.

Williams Morris.

«Latviešu strādnieka» 1. numura titullapa

spilgtāko pārstāvi Lautenbachu. Tā pirmie sākumi visiem daiļliteraturas veidiem un literaturkritikai jau bija likti.

Īpašs progresivā romantisma veids A. Pumpura, Ausekļa u. c. darbos bija uzplaucis tik tālu, ka veidoja virzienu, t. s. tautisko romantismu. A. Pumpura, Ausekļa u. c. literaturkritiskajos apcerējumos tam bija dots arī zināms teoretisks pamatojums ar galveno tezi — mācīties no folkloras. Ar to reizē bija jāsaprot arī prasība nostāties pret tautas ienaidniekiem muižniekiem un mācītājiem, pievērsties latviešu pašu dzīvei, rakstīt pareizā un bagātā tautas valodā, izmantot folkloras māksliniecisko paņēmienus.

Bija arī realistiski darbi — romans «Mērnieku laiki», satiriski dzejoļi u. c., lai gan teoretiskā izpratne par realismu vēl bija stipri nepilnīga. Literarus sacerējumus dažkārt gan slavēja vai pēla atkarībā no tā, vai tie tēlo vai netēlo parādības «tā, kā ir dzīvē», tikai nereti ar šo tolaik populāro prasību domāja ne tipiskā resp. būtiskā parādīšanu, bet vienkārši protokolisku aprakstu. It īpaši tā bija daudzajās ceļojumu piezīmēs, bet arī t. s. stāsti daudzreiz bija tikai fotografiska īstenības kopija, — kā jau raksturīgais apakšvirsraksts «patiesīgs notikums» jeb «patiess stāsts» norāda. Aplūkojot tā perioda latviešu literaturu, par realismu kā virzienu vēl nerunā. Tas izveidojas Jaunās strāvas periodā.

Vairāki iepriekšējā perioda darbinieki strādāja arī vēl Jaunās strāvas laikā. Kr. Valdemārs līdz pat nāvei rosīgi piedalījās publicistikā, pēc savas vecās tradicijas rakstīdams gan par latviešu un krievu tuvību[1], gan par tautas izglītības veicināšanu[2] un latviešu vēstures pētīšanu[3], bet visvairāk par jūrniecību.

[1] Latviešu nākotne krievu un vāciešu starpā, «Mājas Viesis», 1887., 4.; Krievu-latviešu vārdnīca, «Dienas Lapa», 1890., 210.; Baltija un Krievija, «Austrums», 1890., 2.

[2] Vai dabas zinātnes ir vajadzīgas latviešu lasītāju lielākai daļai, «Baltijas Vēstnesis», 1888., 1.; Māju, tas ir, familiju grāmatu krātuve, «Austrums», 1890., 2.

[3] Maskavas premija par vēsturiskiem rakstiem, «Dienas Lapa», 1890., 138.; Kā der sastādīt ziņas priekš latviešu 19. gs. chronikas, «Austrums», 1891., 4.

Krietnu daļu savu rakstu viņš publicēja «Dienas Lapā». Viņš bija viens no tiem, kas deva savu atbalstu, lai «Dienas Lapa» varētu sākt iznākt. Vēstulē A. Bandrevičam 1887. gadā Kr. Valdemārs raksta: «Laikraksts «Dienas Lapa» man dara prieku tiklab ar savu toni, kā ar savu saturu.»

Kr. Barons intensivi turpināja tautas dziesmu krāšanas un kārtošanas darbu; pirmais «Latvju dainu» sējums tika iespiests tieši te aplūkojamā periodā (10 burtnīcas no 1894. līdz 1898. g.). Savus galvenos darbus pabeidza un publicēja A. Pumpurs — latviešu tautas eposu «Lāčplēsis» (1888.) un dzejoļu krājumu «Tēvijā un svešumā» (1889.). Darbojās arī vēl brāļi Kaudzītes u. c. Tomēr iet kopsolī ar Jaunās strāvas perioda progresivākajiem centieniem neviens no iepriekšējā perioda vadošajiem darbiniekiem nespēja. Jaunās strāvas perioda progresivāko literaturu un publicistiku pārstāvēja jaunu šķirisku tendenču un jaunas paaudzes autori.

Atsevišķi jārunā par latviešu dramaturģijas un teatra nodidibinātāju A. Alunānu, kura literarā darbība Jaunās strāvas periodā bija ļoti ražīga un atsaucās uz aktualajiem jautājumiem. Savās lugās, satirās un publicistikā viņš, kaut arī tikai no sīkburžuaziska inteliģenta pozicijām, asi kritizēja ne vien baltvācu muižniekus, mācītājus un kārkluvāciešus, bet vēl jo vairāk latviešu buržuazijas pārstāvjus, it īpaši Rīgas Latviešu biedrības varasvīrus. A. Alunāns bija pastāvīgs «Dienas Lapas» līdzstrādnieks, tomēr ciešāk ar Jaunās strāvas kustību arī viņš nesaistījās.

Jaunstrāvnieki — jaunā perioda progresivo tendenču pilnīgākie izteicēji literaturā — pret pagātnes progresivajām tradicijām izturējās atzinīgi. «Pēterburgas Avīzes», J. Alunāna cīņa par latviešu valodu, A. Pumpura un Ausekļa dzeja, brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laiki», Kr. Barona dainu krāšanas un kārtošanas darbs, jaunlatviešu drosmīgā nostāja pret tautas nodevējiem kārkluvāciešiem utt. visnotaļ tika pieminēta ar cienību. «Savādi, aizgrābjoši un satricinoši priekš simtiem, kas bija nogremdējušies vācu zveņģē, — rakstīja «Dienas Lapa», — gan vajadzēja skanēt vārdiem, kad Biezbārdis uzsauca: «Kas grib, lai lamā

mani par latvieti, cik tam patīk, kad tik nelamā par pusvācieti!»»[1] Buržuazija velti mēģināja demagoģiski radīt plaisu starp jaunstrāvniekiem un pagātnes progresivajām tradicijām, apmelot jaunstrāvniekus par folkloras, nacionalās valodas u. c. tautas dārgumu noliedzējiem, pagātnes slaveno cīņu noniecinātājiem. Cīņa pret muižniekiem un mācītājiem, prasība pievērsties savas tautas dzīvei, apgūt tās valodas un folkloras bagātības, gādība par tautas izglītību utt. joprojām bija jaunstrāvnieku uzmanības lokā. Taču jaunstrāvnieki šīs progresivās tradicijas nevis vienkārši turpināja, bet pacēla augstākā pakāpē. Lūk, daži piemēri.

Arvien vairāk pieauga prasība saskatīt blakus muižniekam jaunu bīstamu darba tautas ienaidnieku — latviešu pašu buržuaziju. Piemēram, Rainis kopā ar P. Stučku izdotajā satirisku rakstu krājumā «Mazie dunduri» (1888.) ironiski rakstīja: «Bizmaņa[2] kgam. Nebīstaties nekā. Šoreiz jums nebūs jābizina. Dunduri pārliecinājušies, ka jūsu asinis pagalam samaitājušās, viņi zina jaunu liellopu sugu ar gardākām asinīm.» Šī «jaunā liellopu suga» bija kapitalisti. Jaunlatviešu laikraksta «Pēterburgas Avīžu» galvenie pretinieki bija feodalo privileģiju aizstāvji — muižnieki, t. s. «Latviešu draugu» biedrība, «Latviešu Avīzes» u. c. baltvācu muižnieku un mācītāju preses izdevumi un organizacijas; turpretim jaunstrāvnieku avīze «Dienas Lapa», kaut gan šo cīņu turpināja, līdztekus tai arvien vairāk vērsās pret buržuaziju, it īpaši pret tās centriem — Rīgas Latviešu biedrību un «Baltijas Vēstnesi». Turklāt šī cīņa norisa jaunu sabiedriski idejisku principu vārdā.

Kā jaunstrāvnieki, tā pārējie ievērojamākie rakstnieki dedzīgi cīnījās par latviešu nacionalās valodas cieņu un tiesībām, par tās izkopšanu un apgūšanu. Tāpat kā savā laikā jaunlatvieši, tā jaunstrāvnieki izzoboja ne vien atklātos kārkluvāciešus, bet atmaskoja arī tos latviešu buržujus, kas gan reklamējās par savas tautas patriotiem, bet ģimenē un pat publiskās sanāksmēs mēdza

[1] «Dienas Lapa», 1894., 106.

[2] Bizmaņi — jau no «Pēterburgas Avīzēm» pazīstams zobgalīgs feodalo privileģiju aizstāvju resp. baltvācu muižnieku un to līdzskrējēju apzīmējums.

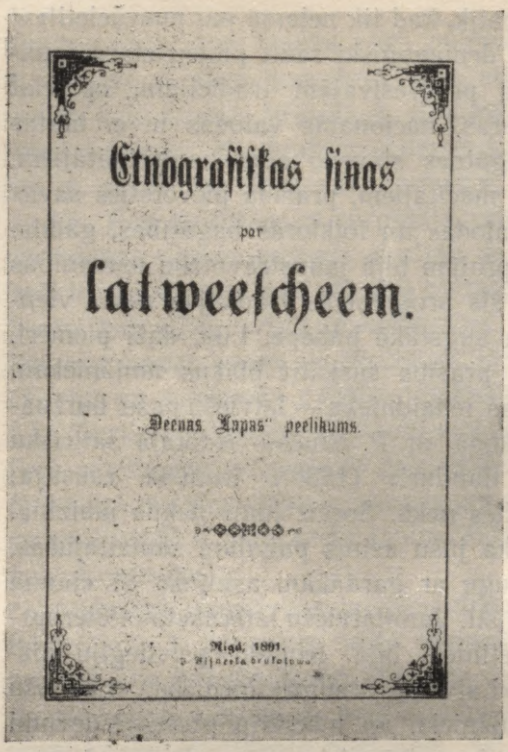
Etnografiskas ſinas
par
latweeſcheem.
Deenas Lapas" peelikums.
Rigā, 1891.

«Dienas Lapas» etnografiskais pielikums

sarunāties vāciski un savu vārdu arī rakstīja vāciski.[1] Pamatoti tika pārmests «Baltijas Vēstnesim», ka «pirmo slaveno līdzstrādnieku slavas saulītē viņš vēl šobrīd laimīgs sildās[2]». Daudz šai ziņā darīja Rainis savās «Apdziedāšanas dziesmās» (1888.). Pret kārkluvācietību un latviešu valodas kropļotājiem cīnījās arī jaunstrāvnieki Ed. Veidenbaums un Zvārgulis, kā arī vairāki citi progresivie rakstnieki, piemēram, R. Blaumanis un A. Alunāns; Apsīšu Jēkabs un jaunais E. Birznieks-Upītis iedziļinājās valodas jautājumos tik tālu, ka publicēja pat īpašus valodnieciskus rakstus.[3]

Darbs literarās valodas kopšanā norisa ne tikai par jau esošo vērtību saglabāšanu, bet arī par tālāku attīstību. Iepriekšējā periodā augstākos sasniegumus dzejas valodas muzikalo elementu pārvaldīšanā bija uzrādījis Auseklis, bet V. Plūdonis ar savu «Rekviemu» un «Divi pasaulēm» jau 90. gados bija par viņu pārāks. Pašu lielāko darbu te aplūkojamā periodā latviešu

[1] «Dienas Lapa», 1890., 24.; 1891., 16. u. c.

[2] «Dienas Lapa», 1893., 244.

[3] *Apsīšu Jēkabs* — vairākas nodaļas rakstu serijā «Vēstules iz tēvijas», «Austrums», 1885.—1895.

E. Birznieks-Upītis, Dzirciemnieku izloksne, «Dienas Lapas» etnografiskais pielikums, 1894.

literarās valodas izkopšanā veica Rainis 90. gadu beigās ar savu «Fausta» tulkojumu un tam sekojošo polemiku, kurā tika noskaidroti un pamatoti principi, kā veidot valodu pareizāku, vieglāku, daiļskanīgāku, bagātāku. Jaunu vārdu radīšanā, vienkāršojot sarežģītos atvasinājumus, izmantojot senvārdus un izlokšņu vārdu krājumus, kas atrodami folklorā un vienkāršās tautas valodā, Rainis spēra lielu soli tālāk par J. Alunānu u. c. līdz tam ievērojamākajiem latviešu valodas kopējiem.

Kr. Barona «Latvju dainu» 1. burtnīcas vāks

Tāpat liels darbs tika paveikts folkloristikā. Piemēram, Raiņa rediģētā «Dienas Lapa» no 1891. līdz 1894. gadam izdeva īpašu pielikumu — «Etnografiskas ziņas par latviešiem» — kurā publicēti daudzi vērtīgi etnogrāfijas un folkloras materiali, rosināts šo materialu vākšanas, apstrādāšanas, publicēšanas un popularizēšanas darbs. Jaunās strāvas princips bija, ka folklora ir «daiļa pēc valodas, krietna pēc satura»[1]. «Dienas Lapa» pamatoti varēja lepoties, ka tā «laidusi klajā un tā glābusi no bojā iešanas tik daudz latviešu tautas garamantu kā vēl neviens cits latviešu laikraksts, arī ne Zinību komisiju neizņemot»[2]. Turklāt jaunstrāvnieki folkloras laukā ne tikai strādāja paši, bet arī asi kritizēja Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisiju, kuras vadītāji nebija pietiekami aktivi sava pienākuma izpildīšanā vēl

[1] «Dienas Lapa», 1893., 207.
[2] «Dienas Lapa», 1894., 107.

tādā ziņā, ka nenodrošināja savākto folkloras materialu izdošanu un pat nopietni nerūpējās par to. Kādā speciali folklorai veltītā «Dienas Lapas» ievadrakstā šādā sakarā lasāms: «Baronam 1881. gadā bija sakrāts jau ap 30.000 tautasdziesmu, un tagad krājums būs droši vien vēl lielāks. Kas būs ar šito krājumu, vai izdos drīz vai ne?»[1] Ja drīz pēc šā raksta Kr. Barona «Latvju dainu» izdošana sāka virzīties uz priekšu sekmīgāk, tad tā nav tikai sagadīšanās, bet arī progresivās sabiedriskās domas spiediena rezultats.

Iepriekšējā periodā progresivās kritikas prasības, lai literatura būtu vairāk pievērsta latviešu pašu dzīvei, rakstnieki, galvenokārt tautiskie romantiķi, lielā mērā bija sapratuši tā, ka pietiek jau ar tautas «brīvās senatnes» notēlojumiem. Turpretim Jaunās strāvas cīņa par realismu būtiski saistījās ar prasību pievērsties ne tikai savai *zemei,* bet arī savam *laikam.*

Tautiskā romantisma ietekmes lielākā vai mazākā mērā sastopamas gandrīz visu Jaunās strāvas perioda rakstnieku darbības sākumā, pat Raiņa, nerunājot nemaz par Zvārguli, Aspaziju, Doku Ati, Sudrabu Edžu u. c. Šis virziens gan izbeidzās, bet Raiņa, Aspazijas u. c. darbos veidojās jauns, augstāka tipa progresivs romantisms, arī saistīts ar agrākajām progresivajām tradicijām. Piemēram, Aspazijas «Atriebēja» sarakstīta tiešā G. Merķeļa darbu ierosmē.

Tāpat liela nozīme folklorai u. c. progresivajām tradicijām arī realistu daiļradē. E. Birznieks-Upītis tieši pasaka: «Ja es nebūtu sācis tautas pasakas uzrakstīt, varbūt es literaturai nemaz nebūtu pievērsies.»[2] Par labāko paraugu valodas meistarības un tēlainības ziņā folkloru aizrautīgi slavēja Apsīšu Jēkabs, bet Doku Atis pirmās ierosmes un paraugus savai daiļradei guva no brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laikiem». R. Blaumanis savās komedijās un Zvārguļu Edvards savās kuplejās turpina tradicijas, ko bija iedibinājis A. Alunāns.

---

[1] «Dienas Lapa», 1891., 224.

[2] *P. Birkerts,* Folkloras iedarbe Birznieka-Upīša stāstos, «Karogs», 1946., 4.—5.

Tādus faktus par literarā mantojuma pozitivo nozīmi Jaunās strāvas darbības laikā var minēt vēl un vēl. Piemēram, V. Plūdonis vēstulē T. Zeifertam 1894. gadā apliecina, ka viņa nolūks esot sarakstīt «tādu pat dzejoļu krājumu kā Auseklis, šis varenais, neaizmirstamais latvju censonis un mans visumīļais bērnības domu draugs»[1].

Vairāki paskaidrojumi, kādi bija jaunstrāvnieku uzskati par iepriekšējā periodā sāktajām kulturas darba tradicijām, atrodami J. Jansona-Brauna rakstā «Mūsu vecai paaudzei»[2]. Apcerējumā pareizi norādīts, ka nacionalā kultura un tautas vēsture jāvērtē augstu, bet jācīnās pret to stulbumu un miegainību, kā arī pret sliktākā veida akademismu u. c. reakcionarajām tendencēm, ar kādām pagātnes progresivajām tradicijām piegāja buržuazija. Nedrīkst ortografijas, mitoloģijas un archeoloģijas jautājumus izvirzīt par pašiem galvenajiem, aizēnojot ar tiem skatu uz tautas vairuma beztiesību un trūkumu, virzot prom no cīņas par darbaļaužu brīvību un laimi.

Tāpat bez pamata bija buržuazijas dižošanās, ka tā esot pagātnes labāko tradiciju turpinātāja. Buržuazijas rindās gan bija personas, kas pazīstamas jau no iepriekšējā perioda (B. Dīriķis, A. Vēbers, Fr. Veinbergs, Fr. Grosvalds, J. Lautenbachs-Jūsmiņš); tās rokās atradās vairākas jau agrāk dibinātas un nostiprinājušās organizacijas (Rīgas Latviešu biedrība ar savu Zinību komisiju un teatri, korporacija «Letonija»), kā arī preses izdevumi («Baltijas Vēstnesis», «Balss»), taču to darbība sekmēja galvenokārt buržuaziskā nacionalisma nostiprināšanu.

Buržuazijas pārstāvji paši norādīja, ka viņus «drīzāk varētu saukt par veclatviešiem, bet nekādi — par jaunlatviešiem»[3]. «Tēvijas» redaktors un vēlākais buržuaziskās Latvijas valsts prezidents J. Čakste Zaļenieku biedrības nama atklāšanas svētkos

---

[1] ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali (T. Zeiferta fonds — 385, 77).

[2] «Dienas Lapa», 1894., 119., 120., 123.

[3] *Kāds Veclatvietis,* Jautājieni, RLB Zinību komisijas rakstu krājums, II sēj., 1884.

publiski apliecināja, ka «starp mazgruntniekiem un lielgruntniekiem[1] pastāvot viena interešu kopība»[2].

Protams, katrreiz buržuazija nerunāja tik atklāti. Tā liekuļoja patriotismu un katra vārda galā plātījās ar savu «tautiskumu», bet kā īlens no maisa cauri šai maskai dūrās buržuazijas patiesie, tautai naidīgie centieni.

Melīgā pašreklama, ka tā esot jaunlatviešu progresivo tradiciju turpinātāja, bija viens no līdzekļiem, ar kuru palīdzību buržuazijai izdevās zināmā mērā piesaistīt savai nometnei arī dažu nopietnu, pašaizliedzīgu kulturas darbinieku. Sevišķas iespējas te buržuazijai vēl deva tās rokās esošā Rīgas Latviešu biedrība ar savu Zinību komisiju. Lai gan biedrībā valdošā buržuazijas kliķe panāca, ka pret tās darbību opozicijā esošie Zinību komisijas locekļi (P. Stučka, Fr. Bergmanis un vēl daži jaunstrāvnieki) no komisijas tika izslēgti, vairāku citu pozitivi vērtējamu darbinieku pūles noteica, ka Zinību komisijas ietvaros norisa arī lietderīgs darbs, piemēram, folkloras, etnografijas un valodniecības materialu vākšanā. Ne velti komisijas locekļu vidū bija arī valodnieki J. Endzelīns un K. Mīlenbachs. Zinību komisijas rakstu krājumi vēl šodien ir noderīgs materialu avots padomju filologiem. It īpaši atzīmējama pie Zinību komisijas noorganizētā, pa daļai patstāvīgi strādājošā Derīgu grāmatu nodaļa, kas apgādāja ne vienu vien vērtīgu izdevumu, piemēram, V. Šekspira darbus: 1897. gadā «Jūliju Cezaru» (Fr. Adamoviča tulk.), 1898. gadā «Makbetu» (Fr. Adamoviča tulk.), 1899. gadā «Sapni vasaras naktī» (J. Esenberģa tulk.), 1900. gadā «Karali Liru» (Raiņa tulk.) u. c. Zinību komisijas vasaras sapulces pulcināja daudzus latviešu inteliģentus arī no periferijas un veica nozīmīgu pozitivu darbu zināšanu popularizēšanā un kulturas dzīves aktivizēšanā; dažos referatos, piemēram, T. Zeiferta, E. Pīpiņa-Vizuļa, bet it īpaši debatēs atskanēja arī progresivas domas.

Tomēr ir jāatšķir Zinību komisijas atsevišķo locekļu darbs ar

[1] «Mazgruntnieki» un «lielgruntnieki» — toreiz lietotie apzīmējumi saimniekiem-māju īpašniekiem un muižniekiem.

[2] «Dienas Lapa», 1894., 173.

tā objektivo vērtību no reakcionarajām tendencēm, saskaņā ar kurām komisijas darbību centās virzīt tās vadītāji — Rīgas Latviešu biedrības «dižvīri». Te jārunā gan par t. s. «tīrās zinātnes» tendencēm, gan par savas kliķes interešu aizstāvēšanu. Piemēram, 1896. gadā biedrības vadība kategoriski pieprasīja, lai biedrības lasāmgaldā netiktu pieņemta «Dienas Lapa» un lai paziņojumi par Zinību komisijas sarīkojumiem nekādā ziņā netiktu iespiesti «Dienas Lapā», kaut gan «Dienas Lapa» tos ievietoja par brīvu. Lūk, vēl pāris līdzīgu piemēru par raksturīgajām tendencēm Zinību komisijas darbā.

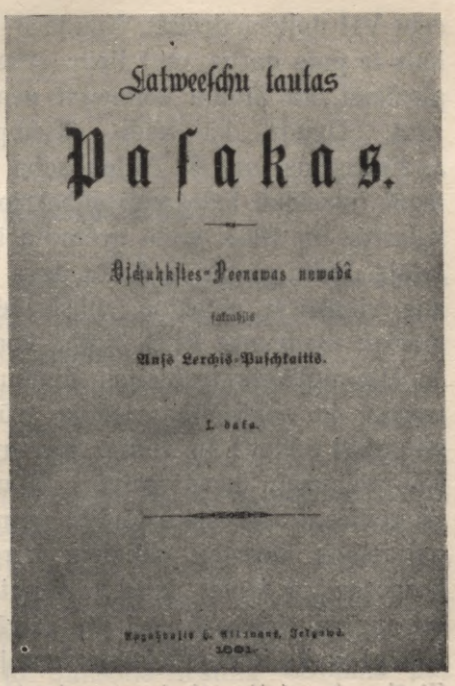
Latweeſchu tautas
Paſakas.
Dſihaſkſtes-Peenawas nowadā
Anſe Lerchis-Puſchkaitis.
1. daſa.

A. Lercha-Puškaiša «Latviešu tautas pasaku» 1. sējuma vāks

Lauku skolotājs A. Lerchis-Puškaitis 1880. gadā bija sācis[1] un vairāk nekā desmit gadu strādājis, vākdams latviešu tautas pasakas. Ar privatu veikalnieku uzņēmību daudz kas bija arī publicēts, bet pati plašākā — septītā daļa (1330 lpp.) velti gaidīja izdevēju. Zināmas izredzes bija krājumu iespiest ar Krievijas Zinātņu akademijas palīdzību, bet tikai tad, ja Zinību komisijai tas būtu pilnīgi neiespējams. Kādā vēstulē 1901. gada 22. oktobrī A. Lerchis-Puškaitis raksta: «...ja tur Akademijā drukātu, tad būšot arī man kāda naudas tiesiņa atlēkt par darbu. Tomēr, varu teikt, — manās acīs šī nauda ir tikai blakus lieta; man pie sirds pieaudzis tas, ka varētu atrast

[1] ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali (T. Zeiferta fonds — 385, 31).

ceļu VII daļu nodrukāt. Nauda ir laba, ja viņa nāk, bet svarīgākais ir pats darbs, pati lieta. (Pie vienas reizes atvēliet man te piezīmēt, ka Zinību komisijai neprasu ne sarkana graša honorara. Daudz, ka kādu eksemplaru atmetiet.)» Valodnieki J. Endzelīns un K. Mīlenbachs ierosināja A. Lerchi-Puškaiti iegūt līdzekļus izdošanai subskripcijas ceļā tautā.[1] Tas arī tika izdarīts, un 1903. gadā grāmata iznāca. Vienkāršais lauku skolotājs darbu padarīja, tauta deva līdzekļus, bet Zinību komisija, kas vienkārši pieņēma subskribentus, uzlika krājumam savu marku: «Izdevuse RLB Zinību komisija.»

Pēc agrākās tradicijas Zinību komisija viena saņēma visu naudu, ko sabiedrība ziedoja trūcīgo studentu atbalstam, bet patvaļīgi nodeva šīs sumas sev tuvajiem turīgo vecāku dēliņiem, kas pļēguroja korporacijās. Jaunstrāvnieki pamatoti pārmeta: «Ārzemēs, korporaciju tēvijā, nesniedz neviena trūcīgu studentu palīdzības biedrība pabalstu korporeļiem, jo piedalīšanās pie korporacijas dzīves, kura savienota ar diezgan ievērojamiem izdevumiem, pati par sevi jau pierāda, ka korporaciju biedri nav trūcīgi un ka tiem palīdzības nevajaga. Pie mums tas ir citādi... Zinību komisija rīkojas ar tautā priekš trūcīgiem studentiem salasītu naudu savos patīgos nolūkos. Viņa šo tautas naudu uzskata pilnīgi kā savu un ar tās palīdzību grib nomākt katru cik necik patstāvīgāku domu vai uzskatu virzienu...»[2] «Dienas Lapas» cīņa šai jautājumā, iedegusies it īpaši kopš 1895. gada beigām, turpinājās arī 1896. un 1897. gadā. «Dienas Lapa» sekmīgi noorganizēja pati savu ziedojumu vākšanu progresivo studentu atbalstam, un tā iegūtie līdzekļi ar attiecīgo studentu organizaciju piekrišanu tika paredzēti arī revolucionarajai propagandai.

Tā arī pagātnes tradicijas tika turpinātas dažādi: vieni rūpējās par to tālāko attīstību, otri pūlējās tās izlietot savai pašreklamai.

---

[1] LPSR ZA Fundamentalās bibliotekas Retumu sektora materiali (inv. — 1007).

[2] «Dienas Lapa», 1895., 265.

LITERATURAS KRITIKA

Literaturkritika, kas no visiem rakstniecības novadiem iepriekšējā periodā bija izveidota vismazāk, līdz ar Jaunās strāvas attīstību piedzīvoja lielu pacēlumu.

Izauga redzamais latviešu literaturas kritiķis J. Jansons-Brauns, vairākas nozīmīgas apceres kritikas laukā uzrakstīja Rainis, pirmos soļus tajā spēra jaunais J. Asars u. c.; pozitivi vērtējama arī krietna daļa no T. Zeiferta, E. Pīpiņa-Vizuļa un vēl dažu kritiķu darbiem. Progresivo kritiķu kadri, viņu rakstu daudzums un kvalitate, kā arī lasītāju interese par kritiku uzplauka. Avīzes, žurnali un citi preses izdevumi ierādīja literaturkritiskajiem rakstiem daudz vietas, vairāku kritiķu apcerējumi iznāca atsevišķās brošurās (J. Jansona-Brauna «Domas par jaunlaiku literaturu» 1893.; T. Zeiferta «Latviešu lirikas attīstība» 1897. u. c.). Aktivizējās arī reakcijas fronte, kas izvirzīja savu interešu aizstāvjus (A. Niedru u. c.) un veidoja savas teorijas.

Visas galvenās sabiedriskās un idejiskās cīņas norisa arī kritikas laukā un nereti te sasniedza lielāku principialu dziļumu un asumu nekā daiļliteraturā. It īpaši atzīmējama T. Zeiferta polemika pret Lautenbachu, polemika sakarā ar J. Jansona-Brauna referatu «Domas par jaunlaiku literaturu», polemika par H. Zudermaņa lugas «Gods» un Aspazijas lugas «Zaudētas tiesības» izrādēm u. c. Visas šīs literarās sadursmes ieguva plašu sabiedrības uzmanību, spilgti jo spilgti parādīja progresa nometnes un reakcijas pretējās nostājas. Nemitīgajās divu kulturu cīņās progresivie kritiķi ieguva rūdījumu un auga.

Centralais jautājums kritikas attīstībā bija cīņa par realismu. Ar to jāsaprot cīņa ne tikai par vienu literaru virzienu, bet vispār par progresa nometnes centieniem, kuros ietilpa demokra-

tisko tautas masu interešu aizstāvēšana, cenšanās apgūt cittautu, it īpaši krievu progresīvo kulturu, mākslinieciskās meistarības izkopšanu utt. Šīs cīņas sākās jau pirms Jaunās strāvas.

Pirmās prasības pēc realisma

Jau 1885. gadā nezināms autors no Pēterburgas, parakstīdamies ar vārdu «Akots», avīzes «Tēvija» 8. numurā publicēja apcerējumu «Mūsu rakstniecība», kur norādīja, ka latviešu tā laika literaturā ir divi virzieni — realistiskais un t. s. «tautiskais» (t. i., īpaša tipa reakcionarais romantisms — pseidotautiskais romantisms), no kuriem par derīgu atzīstams tikai realistiskais. Kritiķis sacīja: «Mēs prasām no katra dzejnieka, ka tas mums zīmētu dzīvi tādu, kāda tā ir pie zināmas tautas zināmā laikā... Norādīdami dzīves patiesību par dzejas dārgāko īpašību, mēs līdz ar to norādām mērauklu, kas jāņem vērā pie tās apspriešanas.» Līdzīga satura raksti bija vairāki, piemēram, tai pašā — 1885. gadā Torņakalna Jānis (t. i., dzejnieks J. Esenberģis) Liepājas avīzē «Latvietis» publicēja feļetonu seriju «Literariskas vēstules iz Rīgas», bet R. Vidzemnieks (t. i., Kaudzītes Reinis) «Balsī» — rakstu «Plāns ielikums, plāns izdarījums un vēl plānāks iztecējums». Prasība pēc realisma auga visās malās, ielauzās pat buržuazijas izdevumos. Līdz ar to jau 80. gadu pirmajā pusē parādījās dažs jauns talantīgs rakstnieks, kas šīs prasības izpildīja. Te vispirms atzīmējams Apsīšu Jēkabs.

Cīņa par realismu pieņēmās 80. gadu otrā pusē un 90. gadu sākumā līdz ar Jaunās strāvas sākumu veidošanos. Spēcīgi auga daiļliteratura, un arī latviešu literaturas kritika, kas līdz tam bija izkopta pavisam maz, šai cīņā brieda idejiski un profesionali. Vadošā te bija «Dienas Lapa».

1886. gadā «Dienas Lapas» 76. un 77. numurā nezināms autors, parakstīdamies ar iniciali A., publicēja rakstu «Dzeja un kritika». Apcerējuma teoretiskā daļa, kā redzam no salīdzinājuma, rāda, ka autors pamatojas uz vienu no Beļinska slavenajiem apcerējumiem par Puškinu (1844.), dod rūpīgu šās apceres atreferējumu. Atsaukdamies uz Beļinska principiem, A. pārliecinoši pierāda, ka tas attīstības ceļš, pa kādu virzās 80. gados sakuplojušais reakcionarais romantisms, ir nederīgs: «Tādi

dzejnieki nevar atrast patikšanas tādēļ, ka viņi neatsaucas uz ļaužu patiesām bēdām un priekiem, bet bēdājas par to, ka senatne tik ātri nozudusi, cerē uz mūžīgu pavasari un nevīstošām puķēm utt., vārdu sakot, tādēļ, ka viņu dzejai nav nekādas saknes īstenības druvā.» Par pozitivu paraugu A., realisma vārda gan neminēdams, izvirza realistiskās mākslas principus. Vispirms — prasību pēc patiesa dzīves īstenības attēlojuma. «Dzīves patiesība, tas ir pirmais, ko kritika prasa no katra mūsu laika dzejnieka, tā ir druva, iz kuras jāizaug dzejas ražojumam.» Tālāk kritiķis norāda: «Bet vai tad dzejnieks ņem visu, kas gadās acu priekšā, bez izšķirības, kas svarīgs, kas nesvarīgs, kas vienreizējs, kas pastāvīgs? Nebūt ne!... iz vienādiem rakstura pantiem, kas izkaisīti daudz ļaužu starpā, viņš zīmē tipu.» Kritiķis nostājas arī pret t. s. «mūžīgajiem estetikas likumiem» un prasa, lai literatura būtu «attīstības veicinātāja, jaunu ideju (domu) un augstāku centienu izplatītāja».

Līdzīga satura rakstu «Dienas Lapā» ir vairāk, un to skaits, apmēri un kvalitate aug. 1887. gada 70. numurā kāds V. apcerējumā «Par lasītāju garšu» saka: «...vācu rakstnieki visvairāk mīlinās ap romantiku, kamēr krievu dzejnieki, romanu un stāstu sacerētāji dibinās uz realisma... nešaubīgi jāliecina, ka ar laiku radīsies lielākā daļa piekritēju krievu rakstniecībai nekā vācu. Kolīdz audzināšana vien ņems dabiski pareizo virzienu, pabalstīdamās uz realismu, tolīdz tautai labosies garša — zudīs sapņu romantika, modīsies patiesības lietišķība... Tad netrūks derīgu grāmatu pircēju un apgādātāju, un mūsu rakstniecībai nākotne un uzzelšana būs nodrošināta.»

Tādas pašas tendences pauž arī A. Alunāna raksts «Par latviešu valodas saķengāšanu» (1886., 34.), A. M. — «Austruma pēdējās trīs burtnīcas izgājušā gadā» (1887., 15.), J. Raiņa recenzija par A. Alunāna lugu «Lielpils pagasta vecākie» (1888., 258., 259.), S. — «Latviešu rakstniecības jaunākais virziens» (1889., 86.), P. Sarķa «Par ko dzied mūsu dzejnieki?» (1891., 184., 186.; 1892., 7., 8.) u. c.

Samērā lielu ievērību 80. gadu beigās un arī vēlāk guva kritiķis T. Zeiferts.

T. Zeiferta literaturkritiskās darbības sākums

Teodors Zeiferts (1865.—1929.), pseid. *Teodors*, bija zemnieka dēls, pēc Irlavas skolotāju seminara beigšanas (1884.) lauku skolotājs. Daudz studējis latviešu un citatutu literaturu pašmācības ceļā; ar 1886. gadu viņš sāka publicēt presē apcerējumus par rakstniecības jautājumiem. Darbība literaturkritikā un literaturvēsturē ātri izvērtās par viņa galveno dzīves uzdevumu, un Zeiferts uz gadu desmitiem kļuva par vienu no pazīstamākajiem šīs nozares specialistiem. Viņa trīssējumu «Latviešu rakstniecības vēsturi» (1922.—1925.), visvairāk kā datu avotu, lieto vēl tagad. Jāatzīmē arī Zeiferta darbība daiļliteraturā, it īpaši dzejā.

Zeiferta sabiedriskajos uzskatos bija daudz reakcionara, it īpaši mūža otrā pusē, tomēr viņa darbu objektivā vērtība, galvenokārt literaturvēstures materialu krāšana, lielā mērā pozitiva. Turklāt apmēram līdz 90. gadu vidum Zeiferts atbalstīja arī cīņu par realismu, vispirms jau minētajā polemikā ar Lautenbachu, vēlāk arī citos rakstos. Liela nozīme šai viņa progresivajā darbībā ir krievu literaturas, sevišķi krievu klasiskā realisma studijām, kurām viņš nodevās jau kopš saviem skolnieka gadiem un kuras turpināja arī vēlāk.

1888. gadā «Austruma» 4., 5. numurā parādījās jaunā, vēl pavisam nepazīstamā tautskolotāja Zeiferta apcerējums «Lautenbacha-Jūsmiņa dzeja», kas izreklamētajos «mākslas darbos» uzrādīja vairākas būtiskas nepilnības — meistarības trūkumu, plaģiēšanu un galvenokārt atraušanos no sava laika dzīves: «Lautenbacha lielākie dzejas darbi... nav vis mūslaiku bērni un kā tādi savai tautai diezgan sveši, nesaprotami un auksti... nestāv uz tagadnes pamata, tā vienīgā, uz kura jādibinās tai dzejai, kas grib būt savā laikā pirmā.»

Lai gan Zeiferts nebija pirmais[1], kas saskatīja Lautenbacha

[1] Jau 1881. gadā dzejnieks Fr. Mālberģis pret buržuazijas tolaik izslavēto Lautenbachu vērstā satirā «Pegazs un zirgs» pateica, ka tā «dzeja» ir tikai «tukšas blēņas». 1882. gadā tādu pašu valodu runā nepazīstams autors J. Zvingulis (varbūt pseidonims) apcerē «Atklāta vēstule, rakstīta «Baltijas Vēstneša» redaktoram, bet derīga arī citiem» («Baltijas Vēstnesis», 71., 72.). u. c.

patieso niecību, viņa vārdi atskaņēja tad, kad nemiers ar šā diletanta plātīšanos sabiedrībā jau bija nobriedis, tāpēc Zeiferts guva stipru atbalsi. Turklāt Lautenbachs metās niknā pretuzbrukumā, tā ka izcēlās plaša un trokšņaina polemika, kas pievērsa sev daudz uzmanības. Zeiferts šai polemikā parādīja plašas literarās zināšanas un asas sprieduma spējas, kā arī pamatos progresivu sabiedriski idejisku nostāju. Tā viņš iemantoja lielākajā lasītāju daļā un vairākās redakcijās autoritati un simpatijas un ātri kļuva par 80., 90. gadu mijas populārāko un produktīvāko latviešu literaturkritiķi.

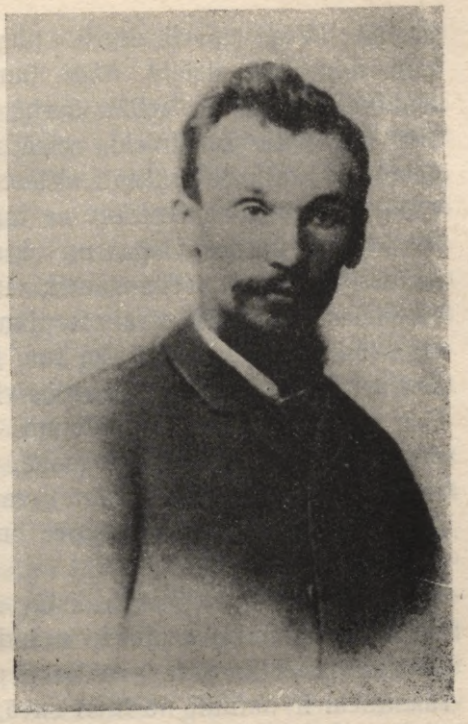

T. Zeiferts (1888. g.)

Lautenbacha pretraksts «Teodora kritika» uzrāda dažas vainas arī Zeiferta darbībā (pretrunīgus apgalvojumus, laipošanu), neattaisnojami paplašina (pareizāk sakot — sarežģī) diskusiju ar rindu citu jautājumu un izvirza prasību rakstīt ne savam laikam, bet mūžībai, apgūt «estetikas mūžīgos likumus».

Seko Zeiferta otrais un nozīmīgākais raksts «Dzejnieks un viņa laiks» («Austrums», 1888., 11., 12.). Ielaižoties nevajadzīgos un izplūdušos strīdos par Lautenbacha piepītajiem blakus jautājumiem un formulējumiem, kritiķis savu galveno domu tomēr izsaka skaidri un

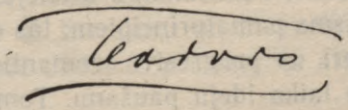

T. Zeiferta (Teodora) autografs

spēcīgi. Viņš pārliecinoši pierāda, ka dzejot savam laikam nenozīmē dzejot *tikai* tam, bet gan, izmantojot arī senatnes tematiku, ielikt darbā *sava laika idejas;* tā darījuši visi lielie rakstnieki, reizē rakstot savam laikam un arī nākotnei. Zeiferts saka: «Viens dzejnieks apstrādā senlaiku vielu, un viņa dzeja nestāv uz tagadnes pamata; otrs dzejnieks apstrādā pagātnes vielu, un viņa dzeja stāv uz tagadnes pamata. Pirmais šo vielu aizņem viņas attālo spīguļu dēļ, aizņem šīs vielas pašas dēļ; otrais to aizņem nozīmes dēļ, kas tai priekš viņa laika, aizņem tādēļ, ka tanī tas, kas viņa un viņa tautiešu sirdis tolaik spēcīgi aizkustina, vislabāk priekš acīm stādāms.» Kas tās par sava laika idejām — progresivas vai reakcionaras — to kritiķis tieši nepasaka, bet pēc analizētajiem piemēriem (Fr. Šillers, J. Alunāns) var noprast, ka viņš domā progresivas idejas, cīnīšanos «pēc brīvības, pēc gaismas, pēc taisnības».

Lautenbachs otrā pretrakstā «Par kritiku» joprojām pūlas iestāstīt, ka «lielie dzejnieki nesader kopā ar savu laiku, bet ka tie allaž paceļas pār savu laiku pāri». Pareizo domu, ka lielie rakstnieki ir aktuali ne tikai savā, bet arī vēlākajā laikā, viņš sagroza tā, ka lielie rakstnieki ir aktuali tikai pēc savas nāves. Tā viņš pirmais latviešu kritikā, plašāk argumentēdams, izvirzījis par paraugu literaturas atrautību no sava laika sabiedriskajām cīņām, t. i., kaitīgo uzskatu, uz kā balstās visi t. s. «tīrās mākslas» aizstāvji. Lautenbacha teoretiskais pamats ir filozofiskais idealisms (piemēram, jēdzienu «laiks» viņš skaidro, balstoties uz uzskatiem, kādus pauž jaunkantieši, bet materialistisko pasaules uzskatu nolamā).

Realisma vārda ne Zeiferts, ne Lautenbachs pat nepiemin, lai gan citi (piemēram, «Dienas Lapā») to jau lietoja. Polemikā netiek arī diskutēts ne par tipizaciju, ne par dzīves īstenības pareizu un pilnvērtīgu attēlojumu, ne par kā citādi formulētiem realisma pamatprincipiem; tās centrā izvirzīts tiklab uz realismu, kā arī uz progresivo romantismu attiecināms jautājums par sava laika ideju paušanu. Tomēr dažu rakstnieku realistu (piemēram, Apsīšu Jēkaba) pozitīvais vērtējums liecina, ka Zeiferts

jau 1888. gadā stāv ne vien par literaturas idejiskumu, bet arī par realismu.

«Austruma» redakcija paziņoja, ka nepievienojas ne Zeifertam, ne Lautenbacham, un izplūdušo polemiku savās slejās vairs neiespieda, tādēļ tā pārtrūka. Bet cīņa par un pret realismu, protams, turpinājās. Aplamie un kaitīgie slavinājumi, kādus reakcionārā kritika bija veltījusi Lautenbacham un viņa pārstāvētajam virzienam, arvien plašākā sabiedrības daļā izpelnījās izsmieklu un naidu. Tomēr buržuaziskās sabiedrības, tai skaitā reakcionaro redaktoru, kritiķu un grāmatizdevēju atbalsts panāca, ka pseidotautiskais romantisms, šis buržuazijas interešu aizstāvis, joprojām intensivi turpinājās.

Zeiferta rakstos bija arī nopietni trūkumi un kļūdas — vācu mācītāju latviski sacerēto rakstu pārliecīgi augsta vērtēšana viena plūduma teorijas garā, reliģiozitates slavināšana u. c. Viena no lielākajām viņa vainām bija pietiekamas principialitātes trūkums, svaidīšanās pretējos uzskatos — «zelta vidusceļa» meklēšana; cenšoties sadarboties ar abām, savstarpīgi principiali nesamierināmām šķiru cīņas nometnēm, Zeiferts nereti rakstīja buržuaziskā objektivisma un eklektisma garā. Viņa spriešanas veidam raksturīga pazīme bija atzinums, ka — no vienas puses ir tā, no otras — citādi, bet, kas ir būtiskais, noteicošais, lai vajadzētu nostāties par vai pret aplūkoto parādību, tas daudzkārt paliek neskaidrs. Piemēram, apcerējumā «Par dažām strāvām mūsu jaunākajā stāstu rakstniecībā» Zeiferts saka: «Še esam sekojuši dažām strāvām. Lai ikviens piebiedrojas tai, kura viņam patīk.»[1]

Tomēr līdz 90. gadu vidum dominējošā tendence Zeiferta rakstos bija progresiva. Polemikās par Aspazijas un H. Zudermaņa lugu izrādēm viņš nostājas demokratisko spēku pusē un vispār, nevērojot savas pretrunas, veica nozīmīgu darbu realisma aizstāvēšanā un propagandā. Ievērojot Zeiferta zināšanas literaturas jautājumos, zinot viņa mīlestību uz literaturu un atsaucību, pie viņa kā pie autoritates griezās pēc padoma, pēc morala atbalsta

[1] RLB Zinību komisijas rakstu krājums, IX sēj., 1894.

un ieteikumiem daudz jaunu autoru. Olaines draudzesskola, kur Zeiferts no 1891. līdz 1915. gadam bija pārzinis, kļuva par vietu, kuru daudzās dažādās darīšanās apmeklēja arī liels skaits redzamu latviešu kulturas darbinieku, uz kuru plūda vēstules gan no P. Stučkas, R. Blaumaņa, E. Birznieka-Upīša, Zvārguļa, Vizuļa u. c., arī no ārzemēm (G. Brandesa u. c.). Zeiferts sniedza nozīmīgu palīdzību V. Plūdonim, V. Zālītim-Valdim u. c. viņu literarās darbības sākumā. Ne velti V. Plūdonis vēstulē 1895. gada 15. maijā sauca Zeifertu par savu «dārgo aizgādni»[1]. No 1893. gada ir jau ziņas, ka Zeiferts sācis sistematiski krāt materialus, no kuriem vēlāk (ap 1909. g.) sākusi veidoties viņa latviešu rakstniecības vēsture (kuru lielā mērā raksturo tās pašas īpašības, kas būtiskas Zeiferta darbībai te aplūkojamā periodā).

Lielu vērību Zeiferts veltīja aizrobežu literaturas, tai skaitā arī reakcionarās literaturas studijām. Būdams bez izveidota zinātniska pasaules uzskata, viņš nespēja plašajos materialos pietiekami orientēties, ne arī nostāties vajadzīgos gadījumos kritiski. Tas bija viens no iemesliem, kādēļ eklektisma, filozofiskā idealisma un buržuaziskā objektivisma tendences viņa uzskatos pieauga, bet krievu revolucionaro demokratu ietekmē veidojušās demokratiskās tendences atslāba. 90. gadu vidū Zeiferts vairāk pievērsās tolaik popularo I. Tēna[2] un

[1] ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali (Zeiferta fonds — 386, 26).

[2] *Ipolits Tēns* (Taine) 1828.—1893. g., 19. gs. otrā pusē plaši pazīstams franču literaturzinātnieks, vēsturnieks un filozofs, pozitivists. Pretstatā filozofiskajiem idealistiem Tēns atzina un akcentēja apkārtnes ietekmi uz rakstnieku, un šai ziņā viņa darbībai, nevērojot tās vulgari materialistiskās tendences, bija zināma progresiva vērtība. Tikai, apkārtnes nozīmi konkretizējot, viņš pārāk lielu, nepārvaramu ietekmi piedēvē dabai, pārāk mazu — sabiedriskajiem apstākļiem, turklāt raksturo sabiedriskos apstākļus, pietiekami neievērojot šķiru cīņu vai arī dažos rakstos pieejot tai pavisam nepareizi. Tēns izveidoja t. s. triju faktoru teoriju, pēc kuras dzīves attīstību nosaka trīs sākotnēji spēki — rase, vide, moments, pie kam ar terminu «rase» viņš apzīmēja iedzimtās īpašības, ar vidi un momentu — apkārtējās dabas un sabiedrisko parādību kopīgi veidotos apstākļus. Lielu vērību Tēns veltīja literaturvēstures materialu vākšanai un to savstarpīgās

G. Brandesa[1] mācībām, popularizēja to uzskatus[2], un zināmā mērā centās tiem sekot. Tēnu viņš pazina vairāk pēc vācu kritiķu apcerēm, bet Brandesu — kopš 1894. gada vidus, sistematiski studējot tā paša galvenos darbus. Īpaši tuvs Zeifertam bija Brandesa pozitivisms un eklektisms, t. s. «daudzpusīgās simpatijas», kurā Zeiferts domājās atradis teoretisku attaisnojumu arī savai pretrunīgajai nostājai šķiru cīņā. Zināmu atbalsi Zeiferta uzskatos rada arī Brandesa liberalisms. Pozitivi vērtējama no šīm studijām galvenokārt pastiprināta cenšanās pēc plašāka vēriena, pēc zināšanu līmeņa pacēluma, kā arī jauns apstiprinājums jau polemikā pret Lautenbacha izteiktajiem uzskatiem par literaturas sabiedrisko nozīmi.

---

sakarības skaidrošanai, taču pamatā lika pats savas teorijas, faktus pievienojot tām galvenokārt kā ilustracijas. Viņš daudz strādājis, arī pētījot literaturas radniecību ar citām mākslām. Viens no nozīmīgākajiem Tēna literaturzinātniskajiem darbiem ir «Angļu literaturas vēsture» I—IV sēj. (1864.). Latviski iznākušas «Tēna domas par mākslu» (1897.) un viņa «Lekcijas par mākslu» (1918.).

[1] *Georgs Brandess* (1842.—1927.) — dāņu literaturas un mākslas zinātnieks. Viņa lielākais darbs «Galvenie virzieni 19. gs. Eiropas literaturā» I—VI sēj. (1872.—1890.), ar ko savas Brandesa studijas sāka arī Zeiferts. Kā sabiedriski politisks darbinieks Brandess veica zināmu darbu baznīcas un vispār reakcijas atmaskošanā, bet visumā tomēr nostājās tikai liberalā humanisma pozicijās; viņš ignorēja šķiru cīņu, izšķīrēju nozīmi cīņā par «īstu brīvību» piedēvēja ne masām, bet t. s. lielajām personībām. Kopš 80. gadu vidus Fr. Nīčšes ietekmē Brandess veltīja zināmas simpatijas arī buržuazijas dekadences mākslai. Pēc saviem estetiskajiem uzskatiem Brandess bija pozitivists un eklektiķis, balstījās uz Fr. Hegeļa, L. Feierbacha, Dž. Milla un I. Tēna mācībām, sevišķi pievērsās rakstnieku psiholoģijas analizei, piemēram, monografijā «Viljams Šekspirs» I—III sēj. (1895.—1896.), par ko tās autors pats vēstulē Zeifertam 1896. g. 8. jūnijā saka: «Tas ir mans labākais darbs» (LPSR ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali, T. Zeiferta fonds — 387, 42). Brandess daudz darījis, popularizēdams Rietumeiropā krievu literaturu (A. Puškinu, N. Černiševski, Ļ. Tolstoju, M. Gorkiju u. c.). 1920. gadā Brandess parakstīja A. Barbisa vadītās «Clarté» grupas manifestu, izsakoties par labu jaunajai Padomju valstij.

[2] «Iz citu tautu rakstniecības» (1895.), «Georgs Brandess» (1897.) u. c. (Sk. arī T. Zeiferta atmiņas viņa rakstā «Attiecības pret Brandesu» 1927. g.)

Šķiru cīņai saasinoties, sēdēšana reizē uz diviem krēsliem kļuva arvien neiespējamāka. 1895. gadā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas vasaras sapulcē Zeiferts, referējot par latviešu literaturu iepriekšējā gadā, kā biedrības varasvīriem likās, bija slavējis realismu pārāk daudz. Rezultatā pretēji agrāko gadu tradicijai viņu turpmāk par galveno referentu vairs neizvēlēja, un piedevām nāca klāt vēl rinda asu pārmetumu buržuaziskajā avīzē «Balss». Izcēlās diezgan plaša un skaļa, bet ne visai dziļa polemika ar tās redaktoru A. Vēberu. Zeiferts gan nikni polemizēja pretī, taču buržuazijas izteiktie brīdinājumi viņu ietekmēja.

No 1889. līdz 1895. gadam Zeiferts vairumu savu nopietnāko apcerējumu bija publicējis «Dienas Lapā», bet kopš 1895. gada vairs nestrādā tanī nemaz; arī viņa rakstu saturā jaunstrāvniekiem tuvās tendences mazinās, bet pretējās pieaug. Par «Baltijas Vēstneša» un «Balss» skribentu viņš gan nepaliek, bet atrod sev piemērotu vietu laipojošā «Mājas Viesa Mēnešrakstā». Jau 1896. gadā Zeifertam izdodas daļēji atdabūt referenta goda amatu Zinību komisijas vasaras sapulcēs, un pārmetumus no buržuazijas puses par «pārāk lielu» realisma aizstāvēšanu viņš vairs neizpelnās.

Tieši otrādi: 90. gadu beigās Zeiferts stiprina teoretiskos pamatus tieši antirealistiskām tendencēm. Piemēram, savā apcerējumā «Par tautību rakstniecībā» viņš par realismu raksta: «Tagad šī virziena ziedu laiki pagājuši. Kad zināms domu virziens ... nav vairs jauns, tad tas vairs nespēj mākslinieku valdzināt ...»[1] Tajā pašā rakstā par Zeiferta praviešiem kļuvuši simbolisti un mistiķi, kuru uzmanība «nav vairs piesaistījusies dienas interesēm, lietu ārībai, bet raugās sniegties cilvēka dabas un dzīves noslēpumainā iekšienē». Šos principus slavēdams, kritiķis sludina agnosticismu un fatalismu: «... neesam vairāk kā nepazīstamas varas palīgi un ieroči. Mēs domājamies ko darām, bet viss tikai ar mums notiek ... viss tas ir iepriekš nolikts, viss ir iepriekš piepildīts, tas nav pārgrozāms.» Šīs aplamības ir

[1] «Austrums», 1899., 8.

tālāka konsekvence no Zeiferta naidīgās nostājas pret literaturas šķiriskumu, par ko viņš 1898. gadā bija rakstījis: «Īsts mākslinieks nevar aizstāvēt, uz savu arodu zīmējoties, šķiru principu... māksla uz šķiru interesēm nepamatojas...»[1]

Pilnīgi par reakcijas pārstāvi Zeiferts tomēr nekļūst. Vēl 1913. gada 5. martā Rainis vēstulē viņam raksta: «Mīļais, vecais draugs un darba biedri! Tas tu man esi kopš viņiem seniem laikiem, un tas arī paliec.» Viens no nozīmīgākajiem Zeiferta sasniegumiem bija krievu progresīvās literaturas popularizēšana, tās vērtīgās nozīmes akcentēšana, kāda šai literaturai bija latviešu dzīvē. Piemēram, savā referatā «Mūsu dienas laikrakstu beletristika 1897. gadā» viņš norāda, ka «krievu jaunākajā rakstniecībā uzejam tādu dabiskumu, patiesīgumu, nopietnību, ka tā visas pasaules vērību uz sevi griezusi; še ir... jauni spēki, kas cilvēka dabu dziļi aizkustina... Tas progresa spēks, kas no laika gala iemitis krievu rakstniecībā, var arī latviešu rakstniekus iesildīt uz centieniem, kuri zināmos apstākļos... veicina attīstību.»[2]

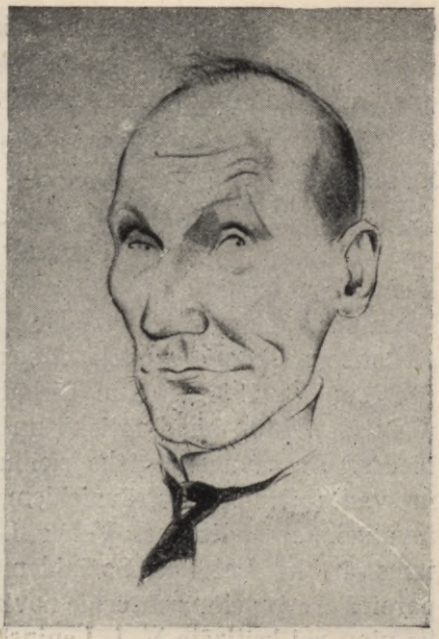

A. Apiņa šaržs «T. Zeiferts»

Zināmas pozitivi vērtējamas tendences Zeiferta darbībā saglabājās līdz mūža galam, īpaši ar samērā plašu vērienu realizētā centība literaturvēstures materialu vākšanā. Taču vadoša progresivā kritiķa uzdevumus izpildīt viņš nespēja. Zināmi trūkumi šai ziņā bija jau Zeiferta darbības sākumā, bet pilnīgi tie

[1] «Austrums», 1898., 10.

[2] Turpat.

atklājās, sākoties tautas atbrīvošanās cīņas proletariskajam periodam. Vadošā progresivā kritiķa vietā jau 90. gadu pirmajā pusē nāk J. Jansons-Brauns.

J. Jansona-Brauna literaturkritiskās darbības sākums

J. Jansons-Brauns (1872.—1917.), īstajā vārdā Janis Jansons[1], bija nabadzīga Kurzemes zemnieka dēls. Jau 80. gados kā vidusskolnieks viņš kopā ar vairākiem vēlākajiem jaunstrāvniekiem (Fr. Roziņu, J. Paleviču u. c.) piedalījās progresivo skolnieku pulciņā Liepājā. No 1890. līdz 1895. gada rudenim J. Jansons-Brauns studēja Maskavas universitatē (filoloģiju), pēc tam līdz 1897. gadam Tērbatā (vispirms filoloģiju, pēc tam tieslietas), bija demokratisko un revolucionaro studentu pulciņu biedrs. Ar savu enerģisko rīcību viņš ātri izvirzījās par vienu no vadošajiem jaunstrāvniekiem, piederēja pie Jaunās strāvas revolucionarā virziena. Vēlāk J. Jansons-Brauns kļuva pazīstams arī kā Latvijas Socialdemokratijas darbinieks, bet te no pareizā revolucionarā ceļa novirzījās, kļuva samiernieks, par ko viņu asi kritizēja V. I. Ļeņins[2].

J. Jansons-Brauns galvenokārt ievērojams ar savu darbību literaturkritikā, vispirms ar diviem apcerējumiem, kas abi saucas «Domas par jaunlaiku literaturu» (no viņa daudzajiem citiem literaturkritiskajiem darbiem īpaši minama brošura «Fauni vai klauni?» 1908. g., kurai bija liela nozīme cīņā pret dekadenci).

Pirmās *«Domas par jaunlaiku literaturu»* datētas ar 1892. gada martu, tai pašā gadā nolasītas Liepājas vidusskolnieku pulciņā un iespiestas atsevišķā brošurā «Dienas Lapas» izdevumā. Ar šo apcerējumu tad arī sākās J. Jansona-Brauna kritiķa darbs un sakari ar «Dienas Lapu».

Raksta pirmās divas trešdaļas veltītas literaturteoretiskiem

---

[1] Pseidonimu Brauns viņš sāk lietot tikai emigracijā, kurā devās 1906. gada sākumā. Līdz tam un pa daļai arī vēlāk viņa galvenie raksti parakstīti ar īsto vārdu J. Jansons, tomēr ieviesusies tradicija viscaur runāt par J. Jansonu-Braunu. Īpašu paskaidrojumu prasa arī J. Jansona priekšvārds, kas nav vis Jānis (tā sauc viņa brāli), bet Kurzemē toreiz sastopamā forma «Janis» (ar īsu «a»).

[2] *Ļeņins* par revolucionaro kustību Latvijā, 1947., 215., 217. lpp.

jautājumiem — realisma jēdziena noskaidrošanai. Atzīmējis realisma panākumus cittautu literaturā, J. Jansons-Brauns norāda, ka arī latviešu literaturā neatturami ielaužas šī varenā strāva, kuras «galvenais nolūks ir tēlot dzīvi viņas varenā patiesībā ... nogleznot dzīvi tādu, kāda tā ir». Tas nenozīmē īstenību vienkārši kopēt, fotografēt, sīki aprakstīt visas tās detaļas, bet izcelt galveno, būtisko. Lai to paveiktu, rakstnieks, «pabalstīdamies uz saviem dzīvē sakrātiem piedzīvojumiem, rada tipu», kurā «nozīmīgākos gadījumus vienmēr izceļ vairāk uz priekšu, tos, tā sakot, palielina, lai tie gaišāk iespiestos mūsu garā». Cenšoties notēlot īstenību pareizi, realists parāda visu dzīves daudzveidību, kā skaisto, tā neskaisto, it īpaši pievēršoties tautas vairuma resp. vienkāršo darbaļaužu likteņiem. Notēlojot tos, realists par savu uzdevumu sprauž «dziļāki izdibināt sadzīves kārtu savstarpējo attiecību». Tā viņa darbos ienāk *tendence,* ar ko jāsaprot pareizs mākslas tēlos ietverts galveno sabiedrisko jautājumu raksturojums. Teoretiskās daļas nobeigumā J. Jansons-Brauns norobežo realismu no reakcionarā virziena naturalisma, kas iztēlo cilvēku ļaunāku, nekā tas patiesībā ir, kultivē pesimismu.

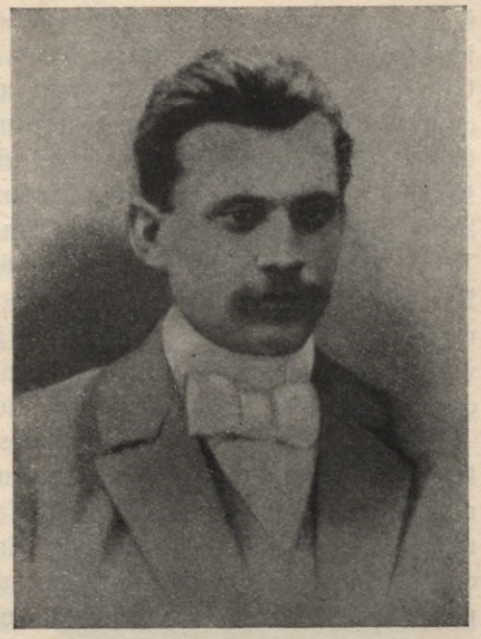

J. Jansons-Brauns studiju gados

J. Jansona-Brauna uzskati par realismu, protams, ir vēsturiski ierobe-

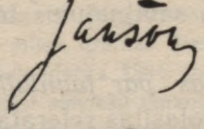

J. Jansona-Brauna autografs

žoti. Lielā mērā būdams vēl dažādu liberalu Rietumu autoru ietekmē, viņš citē ne vien Brandesu, bet arī anarchistu Prudonu, Gijo u. c. Par šķiru cīņu un par literaturu kā ieroci šai cīņā kaut cik nopietnākas izpratnes Jansonam-Braunam vēl trūkst. Viņš cīnās par literaturas idejiskumu, bet viņa izpratne šai jautājumā vēl nenoteikta. Arī formulējumi ne viscaur pietiekami precizi (piemēram, par realisma atšķirību no naturalisma). Tomēr arī ar visām šīm nepilnībām un kļūdām J. Jansons-Brauns pārspēj visu, kas līdz tam latviešu literaturkritikā par realismu teikts: plaši, daudzpusīgi, interesanti un diezgan dziļi viņš noskaidro vairākus no pašiem galvenajiem realisma principiem, dod tam sistematiski izveidotu teoretisku pamatu.

Liela nozīme šais sasniegumos tam, ka jaunais kritiķis izmanto krievu literaturas un krievu literaturzinātnes sasniegumus. Pats pirmais autors, kuru J. Jansons-Brauns — Maskavas universitates students — piemin, ir Ļ. Tolstojs, pats pirmais citats ir Ļ. Tolstoja izteiciens par dzīves patiesību kā mākslas pamatu («Mana stāsta varonis, ko es centos tēlot visā viņa daiļumā un kas vienmēr bija un būs daiļš, ir — patiesība»). Tālāk kritiķis atsaucas uz Turgeņevu, Grigoroviču un vēl dažiem krievu autoriem.Prasību literaturai būt par dzīves pārveidotāju viņš pamato ar Pisareva domu: dzejnieks, kas cīnās tautas labā, līdzīgi varonim dragā aizspriedumu un ļaunumu klintis, bet, kurš apdzied tikai lakstīgalas un rozes, tas līdzīgs «vabolītei, kas peldas ziedu putekļos».

Apcerējuma pēdējā trešdaļā no minēto realisma principu viedokļa analizēti spilgtākie trūkumi un kļūdas latviešu literaturā, īsi ieskicēti visi tie paši galvenie jautājumi, par kuriem plašāk un ar lielāku ietekmes spēku autors runāja savā otrā referatā. Vispār 1892. gadā «Domas» plašākas ievērības neguva: referata veidā tās noklausījās tikai šaurā pulciņā, avīzē tās iespiestas netika, bet brošura nekādas atbalsis nesacēla. Toties 1893. gadā «Domu» radītais saviļņojums bija tieši neparasti liels un nozīmīgs.

Otrās *«Domas par jaunlaiku literaturu»* publicētas 1893. gadā, vispirms nolasītas referata veidā Jelgavā. Kopš 1872. gada

Jelgavā turienes latviešu buržuazija, cariskajai patvaldībai klanīdamās, ik gadus 30. augustā (v. st.) rīkoja svētkus par godu Kurzemes zemnieku t. s. «brīvlaišanai» (1817.). 1893. gadā uz tiem bija ieradušies pāri par 10 000 apmeklētāju, koncertā piedalījās 43 kori. 28. augusta pievakarē dziedātājiem un arī citiem bija paredzēti divi referati. Pirmo[1] un galveno no tiem nolasīja Jansons-Brauns. Viņa referats pieteikts ar nosaukumu «Par kulturidejām latvju jaunākā beletristikā» (iespējams, lai nevērstu uzmanību uz 1892. g. «Domām», kuru turpinājums tas ir), bet vēsturē iegājis kā «Domas par jaunlaiku literaturu», ar kādu virsrakstu tas tūliņ iespiests «Dienas Lapā» un atsevišķā brošurā. Ir norādījumi, ka «Dienas Lapas» redakcijā referats bijis pazīstams jau pirms nolasīšanas, bet sarīkojuma organizētāji — Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļa (priekšnieks Stērstu Andrejs) — par to neko iepriekš nezināja. Tā vairāku simtu klausītāju priekšā tribinē kāpa dedzīgais Maskavas latviešu demokratisko studentu pulciņa dalībnieks, kas savam darbam par moto bija licis spārnoto vārsmu no Heines revolucionārā dzejojuma «Vāczeme»:

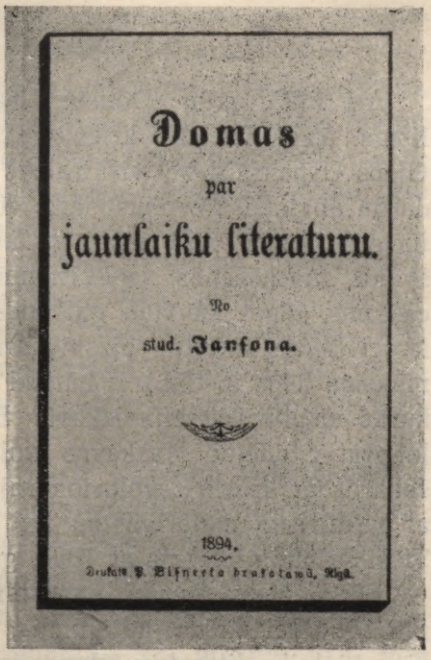
Domas
par
jaunlaiku literaturu.
No
stud. Janfona.
1894.

J. Jansona-Brauna «Domas par jaunlaiku literaturu»

[1] Otru nolasīja Jaunajai strāvai tuvais, demokratiski noskaņotais filologs M. Bruņinieks — «Par sievietēm mūsu dramā» (iespiests «Dienas Lapas» izdotajā «Saimnieču un zelteņu kalendarā» 1894. gadam). Šai referatā no progresiva redzes viedokļa tika risināti sieviešu emancipacijas, literaturas idejiskuma un dramaturģijas mākslinieciskās meistarības jautājumi.

Ein neues Lied, ein besseres Lied,
O Freunde, will ich euch dichten.[1]

Arī 1893. gada «Domām» pamatos meklējamas krievu reālisma tradicijas. No krievu rakstniekiem pieminēts gan tikai Gļebs Uspenskis, bet viss raksts jau veltīts tikai latviešu autoru darbu analizei. Revolucionarie demokrati tieši vārdā saukti nav, taču te jāņem vērā nemitīgi augošie cenzuras u. c. reakcijas spaidi, maskēšanās nepieciešamība. Jansona-Brauna kaujinieciskums, tāpat kā viņa galvenās tezes (izvērst literaturu par ieroci tautas interešu aizstāvēšanai, ietvert idejas pilnvērtīgos mākslas tēlos u. tml.) ir būtiski radniecīgas ar tiem principiem, kurus vispilnīgāk bija izkopis Beļinskis, Černiševskis, Dobroļubovs. Studējot Maskavas universitatē, Jansons-Brauns bija sakaros ar krievu revolucionarajiem studentiem, sāka iepazīties ar vēsturisko materialismu un socialdemokratiskajām idejām. Tieši šo ideju ietekme ar 1894. gadu vērojama viņa rakstos.

Pēc dažiem ievada paskaidrojumiem par referata nolūku iztirzāt tikai dažus jautājumus, bet ne sistematiski norakstūrot visu tā laika literaturu, Jansons-Brauns vispirms nostājās pret daudzajiem pārāk pieticīgajiem realisma piekritējiem, kuri, «gaužām sirsnīgi nopriecādamies, ka mūsu rakstniecība plaukstot un zeļot, vēl ar sevišķu uzsvaru aizrāda, ka mūsu beletristikā visgarām esot ņēmis pārsvaru realisms . . .». Analizēdams lielāku skaitu pēdējo gadu darbu, referents pierāda, ka patiesība ir stipri citāda: minētajam lētajam optimismam trūkst pamata, pret antirealistiskajām tendencēm joprojām nepieciešama liela modrība un sīva cīņa.

Sākuma daļā kritiķis vēršas pret «literaturiņu», kura pretendē būt «visas tautas dzīves atspoguļojums», bet aprobežojas tikai ar šauri personiskas labklājības iekāri. Erotisms, glēvulība, salkanība pārņēmusi ne vien Lautenbacha, Pavasaru Jāņa un visādu Jausmiņu Valdemaru ražojumus, bet ieperinājusies arī

[1] Es jaunu dziesmu un labāku,
Ak draugi, gribu jums stīgot.
(Andreja Upīša atdzejojums.)

A. Alunāna un Blaumaņa daiļradē. Ironizēdams par rakstniekiem, kas ieslīguši mīkstulīgā bezdarbībā un «tikai vēlas skūpstoties aizmirst realo dzīvi», Jansons-Brauns raksta: «Visur, visur, kur vien lūkojamies šos daudzējos «tautas dzīves» tēlojumos, caur visiem velkas cauri pārliecīgais erotisms, gļēva salkanība kā garkātaini glumi ūdensaugi caur piestigušu dumbrainu muklāju, — velti, velti teit meklēsi olainu cietu dibenu un dzidru, spirdzinošu ūdeni. Šinīs stāstiņos visi tik mīlas un skūpstās, skūpstās un mīlas, nes krūtīs saldas cerības, mirkšķina vai aizmieg acis debešķīgā laimībā, sapņo vissaldākos sapņus šinī dzīvē — un pār visiem svētīdami izstiepj savas garās rokas latvju rakstnieki.» Tie «ceļami un saucami uz kaut kādu plašāku darbību».

Vidus daļā skaidrots, kā to izdarīt. Pārvarēt individualismu un rakstīt tautiski nenozīmē iestigt etnografiskos aprakstos, samākslotā senatnes izskaistināšanā vai rupju un muļķīgu «joku» taisīšanā, kā dara ne vien Purapuķe, bet vairākos darbos arī Lerchis-Puškaitis, Deglavs u. c., kas, vienkāršos darbaļaudis tēlojot, «liek tiem pastāvīgi nospļauties vai degunu tīrīt, dod tiem ēst visādas tautiskas putras, bez rimšanas lietot dažus stereotipus izteicienus, kā, piemēram, pavej, ače, ak tu nolāpīts, vadzi utt. vai arī dažus sabojātus krievu un vācu vārdus, kā murģin, drastu, dankiņ, kušit un tad, protams, atkal piedzerties, lamāties un kauties». Atmaskodams šos paņēmienus kā tautiskuma un realisma kropļojumus, Jansons-Brauns atkal nostājas pret naturalismu, lai gan terminus «realisms» un «naturalisms» nereti vēl jauc. Viņš prasa neaprobežoties ar atsevišķu detaļu aprakstu, bet parādīt «tautas dzīvi visā viņas dziļumā», sarakstīt darbus, kuros «jāizjūt un jāizmana ekonomiskie likumi, kuri loka un valda šo plašo, dažādo dzīvi». Galvenā vērība jāveltī tagadnei: «Lai nogrimst kumeliņu un bāleliņu laikmets, nekavēti stāsimies tagadnes dzīvē, apzinādamies, ka pagātnes krēslā mēs tikai bālēsim un nīkuļosim un tikai jaunlaiku gaismā plauksim un zaļosim droši un spēcīgi.» Tādēļ rakstnieki «lai pludina citu tautu varenās, spēcīgās idejas uz mūsu dzimtenes izdegušiem, nonīkušiem klajumiem ... lai, piesavinājušies tagadnes centienus, tie mums

izstalto un noglezno tautas dzīvi šo ideju gaismā un tādējādi vada visu tautu pie apziņas».

Beigu daļā referents griež skatu uz nākotni, pievēršas «jaunatnei, kurai kādā dienā būs droši un skaļi jāpieklauvē pie vecās paaudzes biezajām, ķirmju sagrauztām durvīm». «Un tomēr, — viņš raksta, — lai cik maz jau būtu paraduši cerēt un gaidīt no mūsu rakstniekiem, nekad, nekad nebūsim tā vilušies kā šoreiz.» Aplūkotie autori — teologi un buržuazijas ideologi Zeibots un Lautenbachs — par pozitivu paraugu izvirza korporeļus, kas laiku nosit uzdzīvē. «... teit mums parādās mūsu omulīgā, egoistiskā buržuazija savos pirmos, daudz apsološos dīgļos,» norāda kritiķis un papildina: «Nav ko šaubīties, ka tie smelsies no mūsu ļaudīm papilnam ienākumus, ka tie laikā tiks biedrībās paaugstināti par runātājiem un turpmākā dzīvē jo cieši piesliesies to vīru baram, kas tagad jau gadu no gada mielastos, muzikai dūcot un šķīvjiem klaudzot, ar visnopietnākām sejām un mūžīgi vieniem un tiem pašiem vārdiem stāsta, ka karsti mīlot savu tēviju un tautu...»

Kā pozitivu paraugu Jansons-Brauns piemin vienīgi Apsīšu Jēkabu, kas patiešām pareizi, realistiski notēlojis nozīmīgas dzīves parādības, ir talantīgs mākslinieks un strādā rūpīgi. Un tomēr arī viņa daiļrade apsīkusi, jo to «nospiedusi visai mūsu literaturai piemītošā liksta — plašāku, progresīvu ideju trūkums». Vērtējot stāstu «No mazām dienām», kritiķis jautā — «kur tad radās šai audzināšanai tik samaitājošs, nelaimīgs virziens, kamdēļ šīs mātes nezināja neko citu saviem bērniem mācīt kā tikai svešu mantu piesavināt, tīšu prātu melot, cietsirdīgi iet garām sava tuvākā nelaimei?...» Atbilde ir: «Vainojama teit dzīve un ne viņas nelaimīgie upuri.» Tā rakstīdams, Jansons-Brauns būtībā izvirza prasību pēc kritizētāja realisma un, domu plašāk neizvērzdams, norāda, ka «viena cilvēka spēks nevar salauzt sadzīves apstākļus».

Pašā nobeigumā, augstu vērtējot simpatijas pret apspiestajiem un izsūktajiem darbaļaudīm, kritiķis noraida Apsīšu Jēkaba sludināto panesības un labdarības ceļu kā nepareizu un pārmet: «Viņš nezina citādi ļaunumu novērst, kā tikai skriet augšā tornī

un visiem spēkiem raut vareno zvanu, kas skan un sauc: «Mīlējiet, mīlējiet! esiet brāļi!» Viņš pats saka, ka nabadzība esot sāpīgs trums pie cilvēces miesām, kas sendienām sāpējis un strutojis, bet vēl nesadzijis, kas sāp un asiņo vēl tagad, — un tomēr šo briesmīgo, čūlaino vāti viņš grib it kā vienkāršu traipekli noslaucīt ar savu labdarības lupatu! Nē, tā dziedējama citādiem līdzekļiem!» Kādiem tieši, to Jansons-Brauns uzskata vēl par mīklu, kuru risināt arī literaturai ir neatliekams uzdevums.

Ikkatra jautājuma apskatā liela vērība veltīta mākslinieciskajai meistarībai, galvenokārt vēršoties pret pārmērīgu un pagalam nemākulīgu balstīšanos uz tiešā raksturojuma, pret frāzainību, samākslojumiem un štampiem sižeta izveidē. Kritiķa paša vārdiem runājot, «rakstnieki vai nu aiz neprašanas, vai aiz nepacietības izbāž galvu ārā no sava sacerējuma un tad skaļā balsī nosludina savus uzskatus» utt. Pretstatā nokritizētajam diletantismam ievērojams meistarības paraugs ir Jansona-Brauna spilgtais stils.

Viņa dzīvā, sulīgā valoda ir saturīga, skaidra un spēcīga, tēlaina un daudzveidīga. J. Jansons-Brauns neiestieg abstraktā teoretizēšanā, bet balstās uz konkretiem faktiem, droši un kaujinieciski sauc kritizētos autorus vārdā. Ne velti Andrejs Upīts lieto izteicienu «Jansona satiras veseris»[1]. Atkarībā no satura Jansons-Brauns raksta gan aizrautīgā sajūsmā, gan ar nicinājumu, izsmieklu un naidu. Piemēram, par tautas rītdienas cerību — jauniešiem — viņš dedzīgi stāsta kā par tādiem, «kuru skatiens nākotnē vēl gaišs un nenoguris, kuru rokas vēl nenotraipītas vēlākās sadzīves lipīgiem melnumiem, kuru idealisma kvēli vēl nav nodzēsusi pašlabuma skaudīgā vēsma! Teit mēs taču redzēsim mūsu jauno paaudzi, uz kuru, kā Ibsens saka, varam lūkoties kā uz sārti austošu dienu.» Turpretim, par reakciju runājot, viņa izteiksme ir ironiska, sarkastiska, satiriska. «Nepanesama mīkstulība un gļēvulīga salkanība spīd

[1] *Andrejs Upīts,* J. Jansons un jaunlaiku literatura. Kopoti raksti, XVII sēj., 1951., 347. lpp. vai «Jaunā Dienas Lapa», 1913., 198., 199.

te iz katra dzejolīša, — izzobo viņš pseidotautiskos romantiķus, — kuru sīrupā samērcētās peršas lasot, negribot nāk prātā Šekspira enerģiskie vārdi, ka tik tiešām labāk būt par kaķi un ņaudēt nekā piederēt pie šo peršinieku skaita... labāk paciest, kā kauc nesmērēts ritenis, gar asi trīdamies, nekā klausīties tik salkanu dzeju.» Jansons-Brauns ir satiras meistars literatūrkritikā.

Viņa izteiksme nav bez trūkumiem, piemēram, tanī sastopama gan daudzvārdība, gan sarežģītība domu izkārtojumā. Nav lieka arī daža kritiska piezīme pie referata satura. Lai gan Jansona-Brauna uzdevums nebija dot vispārīgu 90. gadu sākuma latviešu literaturas raksturojumu, tomēr nebija arī labi pozitivajiem sasniegumiem aiziet garām tā, it kā bez Apsīšu Jēkaba nebūtu ne Ed. Veidenbauma, ne R. Blaumaņa, un it kā pseidotautiskais romantisms būtu attīstījies pilnīgi brīvi, bez jebkādas realisma aizstāvju pretcīņas. Progresivās tendences literaturā bija spēcīgākas, nekā par tām runā kritiķis. Ne katrreiz attaisnojams arī viņa ļoti pašapzinīgais, dažkārt pat personiski aizvainojošais tonis. Taču referata būtību nosaka ne vainas, bet tā lielais pozitivais devums.

«Domas par jaunlaiku literaturu» uzrāda un izmin latviešu rakstniecības druvā tik daudz nezāļu, modina pret tām tādu naidu un cīņas gribu, kritisko domu sakāpina tā, ka, nevērojot daudzos jau agrāk publicētos darbus, uzskatos par latviešu literaturas stāvokli un uzdevumiem izdara ko līdzīgu apvērsumam.

Demokratiskā sabiedrība Jansona-Brauna «Domas» vienmēr vērtējusi augstu. To 25 gadu piemiņai plašu rakstu publicēja P. Stučka[1], cieņas pilnus raksturojumus savās monografijās par Jansonu-Braunu šai sakarā devuši E. Eferts-Klusais[2] un Andrejs Upīts[3]. Referata lielo nozīmi apliecinājis R. Blaumanis un E. Birznieks-Upītis, tā ietekme saskatāma arī Zvārguļa, Aspazijas u. c. darbībā, E. Melngaiļa rakstos par muzikas jautājumiem, visā turpmākajā cīņā par realismu; lielajā kaujā gūtie

[1] «Darbs», 1918., 1.
[2] *Klusais*, J. Jansons-Brauns, 1922.
[3] *Andrejs Upīts*, J. Jansons-Brauns, 1930.

panākumi tika nostiprināti un paplašināti. Realisms bija nopamatots teoretiski un varēja sekmīgāk turpināt savu uzvaras gaitu. Gan tieši, gan netieši tam bija nosprausti konkreti uzdevumi ceļā uz kritizētāja realisma augstieni. Noskaidrojot tautiskuma jēdzienu, ieskicējot domas par šķiriskumu, tika veidoti priekšnoteikumi tālākajam ceļam uz partejiskumu.

Pilnīgi pretēja nostāja bija reakcijai. Vispirms tā mēģināja referatu vienkārši noklusēt. Gan «Baltijas Vēstnesis», gan «Balss» aprakstīja svētku nozīmi sīki jo sīki, neaizmirstot nevienu goda mielasta galdarunas sacītāju, bet vislielāko sabiedrisko saviļņojumu radījušais referents Jansons-Brauns netika pat pieminēts ne ar pušplēstu vārdu. Svētku rīkotājai — Jelgavas Latviešu biedrībai — tuvā Jelgavas avīze «Tēvija» savu atbildi deva tādā veidā: «Domas par jaunlaiku literaturu» pilnīgi ignorēja, bet to vietā demonstrativi iespieda uzpūsti slavinošu atsauksmi par J. Jansona-Brauna nokritizēto Pavasaru Jāni. Anonimais recenzents (valodnieks K. Mīlenbachs, kas vēlāk nepareizi uzbruka Raiņa Gētes «Fausta» tulkojuma valodai) te uzstājās ar bēdīgi slaveno tezi: «Lūk, latviešu Heine bez Heines kļūdām!»[1]

Protams, ka tauta tādiem «argumentiem» neticēja. «Latviešu Heines» slavinājums kļuva par neskaitāmu zobgalību objektu. Pseidotautiskais romantisms — J. Jansona-Brauna toreizējais galvenais pretinieks — bija teoretiski un morali pilnīgi sakauts un kā virziens drīz izbeidzās. Reakcijai nācās gādāt sev citus balstus, bet spēka pietika tikai lāpīt un pārkrāsot tos pašus vecos. Atriebdamās tā sāka un nekad nebeidza pret Jansonu-Braunu īstu krusta karu, apmelojot viņu par agrāko progresivo tradiciju un nacionalās kulturas grāvēju, cilvēka personības, individualo jūtu un mākslas daiļuma vērtību noniecinātāju utt.

Pāriedams pretuzbrukumā, Jansons-Brauns publicēja rakstu «Mūsu vecai paaudzei», kas uzrakstīts Maskavā 1894. gada pavasarī un tūlīt iespiests «Dienas Lapā». Tas ir ne vien atbildes un pretuzbrukuma raksts, bet arī «Domās» izteikto uzskatu tur-

[1] «Tēvija», 1893., 35.

pinājums, lielā mērā revolucionāro jaunstrāvnieku uzskatu deklaracija. Autors nekur nerunā par sevi, bet konsekventi lieto vārdu «mēs».

Raksta pirmajā pusē Jansons-Brauns atspēko pret jaunstrāvniekiem vērstos melīgos pārmetumus tikumības ziņā, it īpaši — uzskatos par sievieti. Jansons-Brauns pārliecinoši parāda, ka jaunstrāvnieki nenostājas pret tikumību, bet pret buržuazijas uzskatiem un pret tās liekulību šai jautājumā; viņš cīnās par citu, labāku morali. «Atsvabināt sievieti no tagadējā verdzenes likteņa, sagādāt viņai neatkarību, mudināt uz kopēju cīņu pēc labākas, laimīgākas nākotnes — pēc tā cenšas mūsu tagadējā sieviešu emancipacija, un pilnīgu uzvaru viņa arī panāks tad, kad būs reiz atrisināts vispārējais saimnieciskais jautājums.»

Realā dzīve izvirza sieviešu lielum lielajam vairumam — darba sievietēm — citus uzdevumus nekā «aplaimot» kādu filistru. «Fabriku un darbnīcu tvaikos sen jau izgaisusi agrākā dzejiski sievišķīgā nevarība un nespējība, kad sievietei bija vaļas vispirms tik daiļi, tik bērnišķīgi naivi uzziedēt ģimenes drošā paspārnē.» Kritiķis pārmet, ka «nožēlojamie dzejnieki cildina savus tukšos sapņus, savas gaudīgās skumjas pēc netraucētas paša laimes, un tiek aizmirsta ārpasaule, cilvēce ar viņas vaidiem un gavilēm, viņas cīņām un uzvarām», un norāda, ka «šo egoistisko ilgošanos, šo dzīšanos pēc saldas, tīksmīgas dzīves mēs nekad, nekad neuzstādīsim par vadītāju idealu mūsu dzīvē!». Kādam jābūt šim idealam, to Jansons-Brauns pasaka ar Pisareva vārdiem: «Dzejnieks — varenais domu un ideju kareivis, nebaidīgais un augstsirdīgais «gara bruņinieks», kā viņu nosauc Heine.» Pretstatā šim pozitivajam paraugam stāv «dzejnieks — nožēlojams liekēdis, kas prot tikai iemidzināt citus tādus pašus liekēžus».

Raksta otrā pusē noskaidrotas Jaunās strāvas attieksmes ar nacionalo kulturu. Vispirms atmaskoti t. s. «tautas pīlari», buržuazijas «16 svētīto dzimšu» pārstāvji, kas reklamējas par jaunlatviešu tradiciju turpinātājiem, bet patiesībā ir tikai mantas un goda kārīgi egoisti, šaura karjeristu kliķe. Ar neauglīgiem strī-

diem par ortografiju un archeoloģiju viņi izliekas strādājam «tautas labā», bet patiesībā tikai gandē darbaļaužu apziņu, vērš projām to uzmanību no aktualajiem sabiedriskajiem jautājumiem. Jansons-Brauns pozitivi novērtē jaunlatviešu darbību un nacionalās apziņas jūtas, bet minētajiem viltvāržiem piesaka nesamierināmu karu. Apcerējumā izteiktas jau dažas marksistiskas atziņas. Pareģojis buržuju — līdzšinējo «tautas vadoņu» — neizbēgamo bojā eju, autors varenā revolucionarā patosā deklarē Jaunās strāvas (pareizāk — tās revolucionarā virziena) nostāju: iet pie vienkāršās darba tautas, modināt tās šķiras apziņu, atklāt saimnieciskās dzīves attīstības ceļus un nākotnes perspektivas. Pazīdams tos spēkus, kas nosaka «sadzīves nelokāmo gaitu», resp. balstīdamies uz vēstures likumu zināšanu, dedzīgais revolucionarais jaunstrāvnieks mierīgā spēka apziņā pasaka — «uzvara pieder mums, mēs nesam savās rokās nākotnes atslēgas!». Tautas atbrīvošanās cīņas proletariskais periods, kas sākās 90. gadu vidū, iezīmējās arī literaturkritikā.

J. Jansona-Brauna literaturkritiķa darbība norisa ne visai sistematiski. To atkal un atkal uz vairākiem mēnešiem pārtrauca gan gatavošanās eksameniem augstskolā, gan diezgan regularais darbs «Dienas Lapas» redakcijā, gan dažādi citi pienākumi, kādus viņš izpildīja kā viens no aktivākajiem jaunstrāvniekiem. Tomēr, arī tikai aizgūtnēm strādādams, J. Jansons-Brauns publicēja «Dienas Lapā» vairākus nozīmīgus, galvenokārt literaturkritiskus apcerējumus. Kad 1897. gadā jaunstrāvnieku aresti izveda viņu uz vairākiem gadiem no ierindas, J. Jansons-Brauns bija veicis lielu darbu, novērtējot latviešu un vairāku cittautu rakstnieku jaunākos darbus, virzot uz priekšu teoretisko domu literaturas u. c. sabiedrisko parādību izpratnē.

Nozīmīgākie viņa apcerējumi par latviešu literaturu 90. gadu vidū šādi: «Mūsu mēnešraksti» (1895.), Poruka «Hernhutieši» (1896.), Blaumaņa «Trīnes grēki» (1896.), Zvārguļa «Sāpēs un smaidos» (1896.), Blaumaņa «Potivara nams» (1897.). Jaunās strāvas populārākais literaturas kritiķis nosoda progresivo ideju trūkumu literaro žurnalu «Austrums» un «Mājas Viesa Mēnešraksts» darbībā, asi vēršas pret strādnieku jautājuma nepareizo

risinājumu Blaumaņa, Poruka, Zvārguļa darbos, pret kaitīgām ievirzēm komikas un literaturas tautiskuma izpratnē Blaumaņa «Trīnes grēkos» u. c.

Rakstos par cittautu literaturu Jansons-Brauns norobežo realismu no naturalisma vācu literaturā («Jaunākais virziens vācu literaturā» 1894.), revolucionaro jaunstrāvnieku ideju garā interpretē Ibsena darbus «Sadzīves pīlari» (1896.) un «Nora» (1897.) un vispār daudz dara cittautu literaturas popularizēšanā (kritika par Fr. Šillera «Laupītājiem» 1894., «Iz jaunākās vācu literaturas» 1896.). Viņa raksti ir viens no spilgtākajiem piemēriem par jaunstrāvniekiem raksturīgo tendenci — izvest lasītāju lielākos plašumos, pavērt skatu arī uz citu tautu sasniegumiem un mērķiem, virzīt uz priekšu šķiru cīņu literaturā un visā sabiedriskajā dzīvē.

Pretrunas starp divām pretējām nometnēm bija iedegušās uz dzīvību un nāvi un vairs nerimās. Spēcīgi auga strādnieku revolucionarā kustība, savu sajukušo fronti kārtodami, satraukti klaigāja reakcijas pārstāvji un to līdzskrējēji. Polemikas sekoja cita citai, uzskatu sadursmēs noskaidrojās principi un rūdījās spēks. Bija sākušies Jaunās strāvas galvenās darbības gadi (1893.—1897.).

Polemikas par H. Zudermaņa un Aspazijas lugām

Vēl nebija noklusis Jansona-Brauna «Domu» radītais pirmais satraukums, kad pārbijusies buržuazija sacēla jaunu trauksmi. Iemeslu deva vācu rakstnieka H. Zudermaņa lugas «Gods» iestudējums Rīgas Latviešu teatrī (pirmizrāde 1894. g. 13. februarī).

Zudermaņa lugā «Gods» kapitalista dēls pavedis nabadzīgu meiteni un prasītā gandarījuma — laulības — vietā piedāvā viņas ģimenei naudu, kā jau tas bagātniekiem parasts. Pēc pasekliem un apšaubāmiem spriedelējumiem par goda izpratni dažādās ļaužu šķirās autors ar idealizēta naudinieka tēla palīdzību panāk kaut kādu samākslotu kompromisu.

Visumā luga nav ne īsti realistiska, ne idejiski pareiza, tomēr toreizējos apstākļos tā atbalstīja Jauno strāvu, ietekmēja sabiedrību progresivi. Revolucionarais jaunstrāvnieks, vēlākais

ievērojamais partijas darbinieks Fr. Roziņš-Āzis asi kritizēja Zudermani kā turīgo aprindu aizstāvi, bet atzīmēja arī, ka «Godā» spilgti atklājas dažas buržuazijas un aristokratu aizkulises, šo šķiru satrunējusī morale.[1] Piemēram, pavestās meitenes brālis paštaisnajiem naudas maisiem met acīs šādus vārdus: «Mēs atdodam jums savus sviedrus un savas sirds asinis... Pa tam jūs pavedat mūsu māsas un mūsu meitas un samaksājat mums viņu kaunu ar to naudu, ko mēs jums esam nopelnījuši... To jūs nosaucat par labdarību!» Šādas deklaracijas un fakti bija ūdens uz Jaunās strāvas dzirnavām, turpretim «labākajām familijām» tie skaloja pamatus. Tā izcēlās jauna, skaļa polemika, kurā realisma aizstāvji guva iespēju veikt lielu noskaidrošanas darbu, paplašināt un precizēt «Godā» ne visai pareizi tvertos jautājumus, attiecināt tos arī uz latviešu dzīvi. T. Zeiferts Raiņa vadītajā «Dienas Lapā» rakstīja: «Senāk uzveda Ibsena «Sadzīves pīlarus» uz latviešu skatuves. Nu, dzejas aina, vairāk nekas. Pīlari stāvēja, skatījās... Tagad izrāda «Godu». Redz, kas notiek! Sauc ļaudis pa labai un pa kreisai rokai, ka apvaino, ka godu laupa. Pag, tā taču tikai dzeja, dzejas aina! Nē, to vairs nevar iestāstīt!... dzeja top sadzīves vara.»[2]

Buržuazijas avīzes «Baltijas Vēstnesis» un «Balss» steidzās apgalvot, ka luga netikumīga un ka tādas lietas, kādas «Godā» notēlotas, Latvijā gan nenotiekot, jo «mūsu vīru, dēlu un brāļu sirsnīgā gādība mums dod drošu paspārni, kur mēs sargātas no visiem pasaules neģēļiem». Fr. Roziņš (jau minētajā savā rakstā) uz to pareizi atbildēja, ka tāda svētulīga kritika ir tīrā liekulība: «Ka «Baltijas Vēstnesis» tik vareni sašuta par «Goda» izrādīšanu, tā liecība, ka daža laba «Godā» pelta nebūšana zīmējas uz «Baltijas Vēstneša» aizstāvamiem.» «Dienas Lapa» norādīja, ka strādnieces, kas ir lielum lielais sieviešu vairums, palaikam nebūt neatrodas «vīru, dēlu un brāļu paspārnē», ka tās var labāk «izsargāties un atgaiņāties no visiem netikumiem, ja

[1] «Dienas Lapa», 1894., 86.
[2] Turpat, 172.

mums tos rāda viņu īstā gaismā», ka «Goda» izrāde «nepamudina uz ļaunu, bet iedod īgnumu pret to» (1894., 78.).

Tādēļ «Goda» izrāde bija apsveicama. Tās rezultatā realisma fronte stiprinājās teoretiski un savus uzskatus padarīja jo populārākus. Turpretim buržuaziskā kritika parādīja sevi aizvien vairāk kā dzīves patiesības slēpēju un sagrozītāju. Jautājums — «pa kādu ceļu lai iet mūsu literatura uz priekšu, kādam virzienam, kādai rakstniecības strāvai viņa lai seko?» patiesībā nebija vairs nekāds jautājums. Realisms bija ieguvis plašu cieņu un gāja tālāk uzvaras gaitā. Bet neskaidrības vēl bija par to, kā izprast visas realisma iespējas pareizi un dziļi, kā asi norobežot realismu no naturalisma u. c. reakcionariem virzieniem. Šie jautājumi tālāk skaidrojās turpmākajās literarajās cīņās, it īpaši polemikā par Aspazijas lugu «Zaudētas tiesības».

Aspazijas luga «Zaudētas tiesības» pirmo reizi izrādīta Rīgas Latviešu teatrī 1894. gada 3. aprilī, t. i., tikai pāris mēnešus pēc Zudermaņa «Goda». Īsi pirms tam (19. janvarī) uz tās pašas skatuves bija parādījusies un guvusi lielus panākumus Aspazijas romantiskā «Vaidelote»; to, katra savu interešu garā interpretēdama, pozitivi bija novērtējusi tiklab «Dienas Lapa», kā «Baltijas Vēstnesis». Šo panākumu aizrauta, paviršības vai nesapratnes dēļ teatra reakcionarā vadība uzlaida uz skatuves arī «Zaudētas tiesības» un tikai tad attapās, ka šī luga «labākajām familijām» vēl nepatīkamāka nekā «Gods».

«Zaudētas tiesības» stāsta par trūkumā nonākušas dzimtas jaunavu Laimu, kas, glābdama ģimeni no posta, spiesta kļūt par kāda bagātnieka mīļāko. Tā sauktās «labākās aprindas» nosoda Laimu, bet pret viņas pavedēju, cinisku baudītāju, tām iebildumu nav nekādu. No pilsoniskās sabiedrības izstumta, Laima savas dzīves sagandētāju nošauj.

Nekādas stingrākas kritikas ne no māksliniecisķās meistarības, ne no idejiskā viedokļa tikai pa daļai realistiskā luga neiztur, bet toreizējos apstākļos tā sacēla tādu saviļņojumu sabiedrībā un pretēju uzskatu sadursmi kritikā kā vēl neviena latviešu luga līdz tam. Tas «Zaudētu tiesību» lielais nopelns. Kapitalisma radītās pretrunas, par kurām sakarā ar Zudermaņa «Godu» vēl

tika diskutēts, vai latviešu dzīvē tādas ir vai nav, Aspazijas lugā parādītas kā tik pazīstamas, ka nevarēja vairs būt šaubu — jā, tā ir gan mūsu pašu dzīve. Raiņa vārdiem runājot, «Zaudētas tiesības» «sūta jūsu pašu dienu tēlus, tie sadrebina...»[1]. Cits laika biedrs — aktieris K. Brīvnieks atceras: «Kā pērkons no skaidrām debesīm, tā «Zaudētu tiesību» izrāde izbiedēja «labākās familijas» un sadalīja sabiedrību divās nometnēs — vienu par, otru pret.»[2]

Nespēdama noliegt, ka Aspazijas luga atklājusi vairākas nozīmīgas parādības, kādas dzīves īstenībā tiešām ir, reakcionarā kritika no savām agrākajām pozicijām atkāpās mazliet tālāk, bet cīņu turpināja. Vispirms tika apgalvots, ka dažkārt dzīvē esot gan tā, kā lugā rādīts, bet rakstīt par tādām lietām nevajadzējis — tas esot netikumiski, liekot godīgām mātes meitām nosarkt aiz kauna. Rakstniecei vajagot atgriezties no netīrās realisma zemes krāšņajos romantisma «augstumos». Viņai tika pārmesta arī Zudermaņa atdarināšana, lai gan patiesībā Aspazijas luga ir patstāvīga, izaugusi no latviešu pašu dzīves. Pat galvenais konflikts pa daļai ir cits: abās lugās parādīts, kā bagātnieki ar naudas varas palīdzību samin nabagos, bet Zudermanim vairāk akcentētas pretrunas starp «dižmāju» un «sētas māju», Aspazijai — mietpilsoņu aizspriedumi pret diskreditētas sievietes tiesībām uz dzīvi.

Progresivajai kritikai nu bija iespēja un nepieciešamība šos apmelojumus atspēkot, noskaidrot ierosinātos jautājumus pareizāk un dziļāk, nekā «Zaudētās tiesībās» tas darīts. Rainis atceras: «Tūliņ no «Zaudētām tiesībām» cēlās lielas cīņas, kuras... pārgājušas iz laikrakstiem uz mūsu Rīgas mazākajām, toreiz daudzā ziņā brīvprātīgākām biedrībām un uz laukiem. Jaunā virziena iespaidu gaiši apliecinājušas «Zaudētas tiesības»; gandrīz katrā jautājumu vakarā bija iesniegti jautājumi, kas attiecas uz viņu un uz lietām, kas tur aizkustinātas: sievietes atkarību no sabiedrības, cīņu par uzturu un personas brīvību un tiekšanos uz attīstību. Aspazijas «Zaudētas tiesības» un «Neaizsniegts

[1] *J. Rainis*, Kopoti raksti, V sēj., 1949., 395. lpp.
[2] *K. Brīvnieks*, Atmiņas, 1930., 37. lpp.

mērķis» neinteresējušas tikai mazu daļiņu no latviešiem, bet visu attīstīto tautu, par ko liecināja tas, ka viņas tikušas izrādītas visur, kur vien bija skatuves, un tikušas uzņemtas ar entuziasmu un ovacijām.»[1]

Arī Aspazija pati nolasīja Pēterburgas Ārrīgas dziedāšanas biedrības jautājumu vakarā plašu referatu «Tikumības jautājums «Zaudētās tiesībās»»[2], kur par sievietes tiesībām pateica jau dziļākas domas nekā savos daiļdarbos.

Polemika atbalsojās arī vietējās krievu un vācu, kā arī Jelgavas un Liepājas avīzēs, un tā uzliesmoja atkal un atkal gandrīz ar katru jaunu lugas iestudējumu vēl pēc desmit un vairāk gadiem. 1903. gadā šai jautājumā ar savu rakstu uzstājās arī Rainis, it īpaši akcentēdams, ka «Zaudētas tiesības» un vispār realisms latviešu literaturā, nevērojot cittautu ietekmi, stingri balstās uz pašu tautas dzīves socialekonomiskajiem pamatiem.[3] Tā arī tiešām bija, un tas bija galvenais iemesls, kādēļ divu kulturu cīņa gan jau minētajos, gan citos tiem radniecīgos jautājumos nemitīgi pieauga.

Progresīvās kritikas tālākā attīstība 90. gados

90. gadu otrā pusē spraigs darbs un cīņas literaturkritikā turpinājās. Rosīgi darbojās ne tikai Jansons-Brauns un Zeiferts, bet kritiķa spalvu rokā ņēma arī Rainis; arvien redzamāks kļuva jauns progresīvs kritiķis E. Pīpiņš-Vizulis, pašā gadsimtu mijā arī J. Asars.

Raiņa pirmie plašākie literaturkritiskie raksti 90. gados parādās 1896., 1897. gadā viņa «Vēstulēs iz Berlines». Vēl jo vairāk šai nozarei viņš pievēršas pagaidu izsūtīšanas laikā Pleskavā (1897.—1899.), par ko viņš pats stāsta: «... trimdā piegriezos atkal vairāk publicistiskai darbībai, bet... jaunā veidā. Tā kā tieša līdzdarbība sabiedriskos dienas jautājumos nav iespējama, tad darbi pieņem eseju raksturu, kā garāki apcerējumi, sevišķi par literariskiem jautājumiem, kuri ir vēl no cenzuras atļauti.»[4]

---

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, IX sēj., 1925., 299. lpp.
[2] Iespiests «Dienas Lapā», 1894., 273., 274., 275.
[3] «Dienas Lapa», 1903., 208., 209.
[4] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, IX sēj., 1925., 83. lpp.

Pleskavā radies ievērojamais apcerējums «Aleksandrs Puškins» (1898.), «Francijas jaunākā literatura» (1898.) un «Fūrmanis Henšelis» (1899.). Raiņa spalvai pieder arī viens no pašiem pirmajiem rakstiem latviešu valodā par M. Gorkiju (1899.). Liela nozīme arī literaturkritikā ir Raiņa cīņai par latviešu jauno literaro valodu, ko viņš izcīnīja 1897.—1898. gadā sakarā ar savu Gētes «Fausta» tulkojumu. Kaut gan kritika arī šais gados Raiņa galvenais darbības lauks nebija, viņa ieguldījums tās attīstībā bija stipri vērtīgs (plašāk par Raiņa darbību literaturkritikā sk. IV sēj. rakstā «Rainis»).

Jāatzīmē ne tikai Raiņa paša kritiskie raksti, bet arī viņa vadītās «Dienas Lapas» vispārīgā valdošā tendence literaturas jautājumos. Kopš 1893. gada beigām šī tendence, nevērojot atsevišķas pretrunas, būtībā bija cīņa ne tikai par realismu vispār, bet tieši par kritizētāju realismu. Cīņa par realismu tolaik sakrita ar cīņu par socialismu. Revolucionarie jaunstrāvnieki uzstājās par literaturas proletarisko šķiriskumu un socialistisku tendenci.

«Muļķīgos aizspriedumus, ļaužu tumšo prātu neiznīcināsim, ja nebūs iznīcināti cēloņi,»[1] raksta nezināms recenzents K. recenzijā par Aspazijas lugu «Neaizsniegts mērķis». «... vai tiešām uzvarošā tikumība un atgriešanās no veciem grēkiem, «mīlestība uz tuvāku kā sevi pašu» ir tas burvju zizlis, ar kuru var viņus (t. i., nabadzību u. c. sabiedriskos ļaunumus — A. V.) no pasaules skatuves slaucīt,»[2] protestē cits nezināms autors pret kādu buržuaziskā dzejnieka R. Bērziņa prologu, kurā sociālās pretrunas «risinātas» morales spredikū garā. Vēl kādā citā, bez paraksta atstātā rakstā par B. Bjernsona lugu «Bankrots» lasām, ka te notēlotā kapitalistu ģimenes dzīve izdvašo trūdu smaku un ka «šī smaka nepaceļas iz šīs ģimenes vien, to izelpo vesela sabiedrības kārta. Kārta, kas dzīvo no spekulacijām un meliem... Ka lieltirgotājs piekrāpj, labāki sakot, apzog savus ļaudis, to Bjernsons kā «birģelis» baidās mums vēl teikt, bet, ka

[1] «Dienas Lapa», 1895., 206.
[2] «Dienas Lapa», 1895., 186.

tas pārējo pasauli māna, to mēs redzam jo skaidri...»[1] Recenzents atzīst: «Neviens nedrīkst «veca šķirsta» grimšanu aizturēt.»

Tādus piemērus var minēt vēl un vēl — gan literaturkritiskos rakstos, gan vēl jo vairāk vispārīgos sabiedriskos apcerējumos. «Dienas Lapa» bija organizators, kas pulcināja ap sevi daudzus kritizētāja realisma garā vērtējošus autorus, audzināja tos un deva to rakstiem tribīni. Pēc Raiņa tādā pašā virzienā avīzi vadīja P. Stučka. Legali izdodama laikraksta realo iespēju robežās, «Dienas Lapa» kopš 90. gadu vidus literaturkritikā pauda tautas atbrīvošanās cīņas proletariskā perioda progresīvās tendences.

Turklāt vēl jāatzīmē, ka progresa nometnes spēki auga ne tikai revolucionaro jaunstrāvnieku vidū vien, bet arī plašākos demokratiskos slāņos.

90. gados literaturkritikā nopietni strādāja arī jaunais kritiķis *Ermanis Pīpiņš* (1873.—1927.), pseid. *Vizulis*. Viņš bija lauku amatnieka dēls, beidzis Kuldīgas skolotāju seminaru, kurā liela vērība tika veltīta krievu literaturai. No 1893. līdz 1905. gadam Vizulis bija lauku skolotājs, pēc tam žurnalists, dažādu mēreni progresīvu un pretrunīgu izdevumu līdzstrādnieks, redaktors un arī apgādātājs. Viņa literaturkritiskās darbības galvenais laiks bija 20. gs., taču nozīmīga daļa no tās pieder 90. gadiem. Jau ar 1892. gadu parādījās Vizuļa apcerējumi par latviešu un cittautu literaturu un literaturas teoriju, visvairāk «Austrumā»: 1894. gadā — «Krilova pasakas» (t. i., fabulas), ««Pūra» 3. burtnīca», «Citu tautu rakstnieki»; 1895. gadā — «Plūdoņa «Pirmie akordi»», «Ģenijs un māksla», «H. Senkjeviča raksti»; 1896. gadā — recenzija par V. Koroļenko stāstu «Ļauna sabiedrība», «Iz čechu rakstniecības» u. c. Vizuļa rakstu vidū ir arī viens no vispirmajiem apcerējumiem latviešu valodā par M. Gorkiju[2]. Vizulim nav vēl nekādu revolucionaru prasību, trūkst arī Jansona-Brauna vētrainā temperamenta, tomēr demokratiskais noskaņojums un nopietnā pieeja savam darbam dara Vizuli par vienu no redzamākajiem tā laika latviešu literaturkritiķiem.

[1] «Dienas Lapa», 1895., 227.

[2] «Cittautu Raža», I, 1899.

Arī viņš ir realisma cīnītāju pusē, lai gan jautājumu par realismu nemēdz izvirzīt tieši uzmanības centrā, vairāk vērības veltīdams vispār literarās kulturas līmeņa celšanai. Gadsimtu mijā jaunais kritiķis noorganizē un vada vērtīgo almanachu «Cittautu Raža». 90. gadu beigās Vizulis pārāk aizrāvās ar franču literaturzinātnieku Tēnu, nekritiski popularizēja tā daļēji progresivos, bet visumā novecojušos uzskatus.

E. Pīpiņš-Vizulis

Progresivās kritikas attīstība norisa nemitīgās cīņās pret daudzām dažādām reakcijas izpausmēm. «Baltijas Vēstnesis» u. c. buržuazijas izdevumi ne vien denuncēja un apmeloja vadošos progresa nometnes darbiniekus, bet noķengāja arī to mākslas principus. Realismu apvainoja pesimisma sludināšanā, šķirisķumu izkliedza par nacionalās kulturas noliegšanu, prasību pēc idejiskuma iztēloja par mākslas daiļuma vērtības neatzīšanu, sieviešu emancipaciju identificēja ar morales pagrimšanu, domas par dzīves radikalu uzlabošanu izsmēja kā utopiskas un nevajadzīgas utt. Šīs melu mācības ne vienam vien pretrunu pilnam autoram radīja šaubas

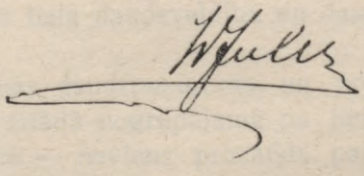

E. Pīpiņa-Vizuļa autografs

par realisma ceļa pareizību, negatīvi ietekmēja tā darbību.

Viens no lielākajiem šķēršļiem arī progresīvās kritikas attīstībā bija cariskā cenzura. Pat tik lojala autora kā T. Zeiferta apcerējumā «Mūsu laikrakstu virzieni» (1896.) cenzors izdarījis 244 svītrojumus.[1] Grāmatizdevējs J. Ozols kādā vēstulē 1899. gada 7. jūlijā raksta: ««Cittautu Ražu» nupat saņēmu no cenzora, ar to šoreiz ir nežēlīgi apgājies, vairāki gabali pavisam nostrīķēti... Man piekodināja, lai tādu manuskriptu otrreiz vairs nenesot šim priekšā.»[2] «Tiešām, tagad nevar vairs izprast, kur lai vielu kādam krājumam sadabū. Kas kaut cik labāks, tur strīpa pāri,» sodās E. Pīpiņš-Vizulis vēstulē 1899. gada 12. jūlijā.[3] Tādu piemēru ir bez gala.

Un tomēr, arī tik smagos apstākļos attīstīdamās, progresīvā literatura guva ievērojamus panākumus kā kritikā, tā arī dzejā, prozā un dramaturģijā.

---

[1] ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali (T. Zeiferta fonds — 387, 20).

[2] Turpat, 389, 74.

[3] Turpat, 79.

PROGRESIVĀ DZEJA, PROZA UN DRAMATURĢIJA

Līdz ar vispārīgo sabiedriskās dzīves attīstību, izaugdama no tās un reizē atspoguļodama un sekmēdama to, nemitīgā divu kulturu cīņā veidojās Jaunās strāvas perioda daiļliteratura. Visās tās nozarēs tika paveikts liels darbs, un dzeja, proza un dramaturģija pacēlās jaunā, augstākā attīstības pakāpē.

Meklējot šai attīstībai izskaidrojumu, vēlreiz jāakcentē jau izteiktais atzinums, ka te jāievēro ne tikai rakstnieku talants u. c. subjektivie cēloņi, bet vēl jo vairāk vesela rinda objektivo priekšnoteikumu. Nozīmīgākie no tiem — strādnieku revolucionarās kustības sākumi un Jaunās strāvas darbība, bez tam vēl — pastiprinātā kulturas sakaru veidošanās ar citu tautu, it īpaši krievu progresivo literaturu. Šie priekšnoteikumi deva spēcīgas ierosmes, lai literaturā kā vienā no nozīmīgākajiem divu kulturu cīņas sektoriem ienāktu daudz jauna idejiski tematiskā satura un līdz ar to pilnveidotos arī daiļrades metodes un virzieni, literaturas veidi un žanri. Galvenokārt te jārunā par revolucionarajām tendencēm, bet liela pozitiva nozīme ir arī demokratisko un humanistisko ideju raženajam sakuplojumam un tālākajai attīstībai.

Rakstnieku kadri bija plaši un augoši, bet to sastāvs stipri neviengabalains. Lai kādā aspektā skatāmies — vai pēc idejiski tematiskā satura, vai pēc talanta lieluma, vai pēc literaturas veidiem un žanriem, vai pēc daiļrades metodēm un virzieniem, vai kā citādi, — visur atklājas liela daudzveidība un daudzkrāsainība.

Ievērojot rakstnieku darbības daudzpusīgumu un pretrunīgumu, to iedalījums tādā vai citādā nogrupējumā pa lielākajai daļai jāsaprot nosacītā nozīmē — neviens prozaiķis palaikam nav tikai prozaiķis, neviens romantiķis nav tikai romantiķis

u. tml. Sevišķi nepieciešams šo dažādību ievērot, novērtējot rakstnieka piederību pie progresa vai reakcijas spēku nometnes.

Arī visprogresīvākajiem rakstniekiem ir savas kļūdas un trūkumi, un, no otras puses, vairāki autori, kuru daiļrade visumā bijusi noteikti reakcionara, atsevišķos darbos vai to detaļās atspoguļojuši dzīves īstenību pareizi un talantīgi. Tādēļ, vērtējot rakstnieku darbību, galvenais kriterijs ir tas, kāda no dažādajām vai pat pretrunīgajām īpašībām viņu daiļradē ir pārsvarā. Šis pārsvars nosakāms ne tikai pēc darbu skaita un apjoma: viens progresīvs, mākslinieciski spēcīgs darbs nozīmē vairāk nekā daudzi viduvēji.

Novērtējot literaturu pēc šādiem principiem, tajā diezgan noteikti un bez jebkāda schematisma saskatāmas divas pretējas šķiru cīņas nometnes; aplūkojot tuvāk progresīvos rakstniekus, tie savukārt iedalāmi revolucionaros un demokratos.

Revolucionaro rakstnieku pašās pirmajās rindās gāja *Ed. Veidenbaums* (1867.—1892.) un *J. Rainis* (1865.—1929.).

Pirmais revolucionarais latviešu dzejnieks un domātājs Ed. Veidenbaums visus savus dzejoļus uzrakstījis jau 80. gados, tāpat arī savu ievērojamo apcerējumu «Gabals iz tautsaimniecības» (1886.), kas ir pirmais latviešu valodā izstrādātais marksistiskais darbs.

Raiņa pirmās publikacijas — galvenokārt satiriskie dzejoļi — parādījās 80. gadu beigās, bet īsti savā varenajā lielumā viņš pacēlās, sākot ar 90. gadiem: gadu desmita pirmajā pusē galvenokārt ar publicistiskajiem rakstiem «Dienas Lapā», gadu desmita otrā pusē — arī ar dzejoļiem un cittautu klasiķu tulkojumiem. Klusībā Rainis bija dzejojis jau kopš 70. gadiem un līdz 1893. gadam bija sacerējis paprāvu dzejoļu krājumu «Rīta dziesmas» (izdots tikai pēc autora nāves). Kaut gan kā dzejnieks Rainis līdz pat gadsimta beigām bija publicējis diezgan maz, sarakstījis viņš bija ļoti daudz. Viņa klasiskā dzejoļu grāmata «Tālas noskaņas zilā vakarā» (1903.) radusies daļēji jau Jaunās strāvas periodā.

Pie revolucionarajiem rakstniekiem pieskaitāms arī dzejnieks *Zvanpūtis* (1873.—?) un dramaturgs *J. Palevičs* (1873.—1900.),

kā arī vairāki vārdā nezināmi vai arī daiļliteraturā maz darbojušies autori.

Visi revolucionarie rakstnieki piederēja pie jaunstrāvniekiem, tāpat arī daļa no demokratiskajiem — dzejnieks *Zvārgulis* (1866.—1950.), dzejniece un dramaturģe *Aspazija* (1868.—1943.) un citi (piemēram — P. Sarķis, Ceronis, A. Kažoks).

Tiklab revolucionarajiem, kā demokratiskajiem Jaunās strāvas rakstniekiem bija savstarpēji daudz kopīga gan idejiskajos centienos, gan personīgajā dzīvē, piemēram, Ed. Veidenbaumam ar Zvārguli, Rainim ar Aspaziju u. c. Nereti demokrats Zvārgulis savam revolucionari noskaņotajam draugam Jaunās strāvas rindās Ed. Veidenbaumam bija tuvāks nekā kādam no demokratiskajiem rakstniekiem. Tā visi jaunstrāvnieciskie rakstnieki kopā veidoja vienu grupu, protams, neaizmirstot arī to savstarpējās atšķirības pēc nostājas pie revolucionarajiem vai demokratiskajiem spēkiem.

Visi redzamākie Jaunās strāvas rakstnieki, dzejnieki un dramaturgi bija jaunas paaudzes pārstāvji. Zvanpūtis un J. Palevičs literaturā sāka darboties 90. gadu pirmajā pusē, bet pārējie jau iepriekšējā gadu desmitā. Gandrīz visiem viņiem galvenais darbības laiks bija tieši Jaunās strāvas periodā, izņemot Raini, kam tas bija nākošajā — buržuaziski demokratisko revoluciju periodā.

No pārējiem Jaunās strāvas periodā strādājošiem progresivajiem rakstniekiem vispirms minams perioda lielākais prozaiķis un dramaturgs *R. Blaumanis* (1863.—1908.), kas sāka darboties 80. gadu beigās.

Apmēram reizē ar viņu uz literarās skatuves parādījās arī prozaiķi un dzejnieki *Doku Atis* (1861.—1903.) un *Pērsietis* (1862.—1901.). 90. gadu pirmajā pusē kļuva pazīstami arī *A. Lerchis-Puškaitis* (1859.—1903.), *Valdis* (1865.—1934.), *Zeiboltu Jēkabs* (1867.—1924.), *Ezerietis* (1869.—1923.), *A. Saulietis* (1869.—1933.), *J. Poruks* (1871.—1911.) u. c.

Arī visi iepriekš minētie rakstnieki līdzīgi jaunstrāvniekiem gan pēc savas sabiedriski idejiskās nostājas, gan pēc specifiski mākslinieciskajām īpatnībām bija savstarpīgi stipri atšķirīgi. To

vidū bija cilvēki ar diezgan demokratiskiem uzskatiem, piemēram, R. Blaumanis, Pērsietis, bet bija arī tādi, kurus progresa nometnē varam ieskaitīt pēc viņu labāko darbu objektivās vērtības, ne pēc autora uzskatiem, piemēram, A. Lerchis-Puškaitis.

Jaunās strāvas periodā demokratiskās literaturas laukā darbojās arī vairāki tādi rakstnieki, kuru darbības galvenais laiks bija vai nu iepriekšējā periodā (*Apsīšu Jēkabam, A. Alunānam, Esenberģu Jānim* u. c.), vai arī nākošajos (*Sudrabu Edžum, E. Birzniekam-Upītim, A. Deglavam, A. Brigaderei, V. Plūdonim, J. Janševskim* u. c.); te jāievēro arī vairāki autori, kas rakstīja augšzemnieku dialektā.

Zināma pozitiva nozīme demokratiskās literaturas attīstībā bijusi arī vairākiem *mazāk pazīstamiem autoriem* (J. Rozentālam-Krūmiņam, Rieteklim, Birznieku Latiņai, K. Veidenbaumam, Duburam, Zeltmatim, J. Frīdenbergam-Mieriņam, F. Plostniekam u. c.).

Notika arī daži pasākumi rakstnieku organizēšanā resp. vesela rinda vairāk vai mazāk sekmīgu mēģinājumu izveidot īpašus literarās dzīves centrus, pulcēt ap tiem autorus un līdz ar to zināmā mērā viņus arī ievirzīt un vadīt.

Diezgan redzams notikums literarajā dzīvē bija Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas vasaras sapulces. Pēc vecas tradicijas uz šīm vairākas dienas ilgstošajām gadskārtējām sanāksmēm, kurās tika novērtēti iepriekšējā gadā publicētie darbi un par kurām jo gari tika atreferēts presē, no visām malām saplūda plaša rakstnieku un interesentu saime, taču sapulču vadība bija nodota biedrības priekšnieku uzticības vīriem, kuriem pirmajā vietā atradās buržuazijas un savas kliķes intereses. Progresa nometnes pārstāvji gan lūkoja izmantot savu centienu paušanai arī šīs sanāksmes, taču visumā vasaras sapulcēs valdīja buržuaziskas tendences, tā ka demokratiskajiem un revolucionarajiem rakstniekiem bija vajadzīgs cits centrs.

Lielāks skaits rakstnieku, it īpaši iesācēji, bieži sūtīja vēstules vai paši devās ceļā uz Olaini, kur strādāja T. Zeiferts. Pazīstamais literaturkritiķis deva jaunajiem autoriem daudz derīgu padomu — gan konsultacijas par poetikas jautājumiem, gan no-

rādījumus (galvenokārt līdz 90. gadu vidum) iet pa realisma ceļu u. tml., — taču organizatoriskā ziņā šie sakari pa lielākajai daļai aprobežojās ar personisku draudzību un līdzdalību T. Zeiferta vadītajā almanachā «Jauna Raža».

Jau ar plašāku vērienu rīkojās redaktors P. Zālīte, lūkojot piesaistīt visus redzamākos rakstniekus tikai pie «Mājas Viesa Mēnešraksta» u. c. viņa vadītajiem preses izdevumiem. Taču lielum lielais vairums rakstnieku P. Zālītes monopolistiskajiem centieniem nepakļāvās un publicējās arī citur, tā ka nekāds nozīmīgāks literarās dzīves centrs arī šai gadījumā radīts netika.

Jāatzīmē arī R. Blaumaņa mēģinājums gadsimtu mijā nodibināt latviešu rakstnieku arodbiedrību, bet šis labi iecerētais pasākums rakstnieku pašu neatsaucības dēļ izjuka.

Galvenokārt rakstnieki grupējās, kā jau nodaļā par «Periodiku kā literaturas tribini» norādīts, ap laikrakstiem un žurnaliem. Periodiskā prese, it īpaši «Dienas Lapa», bija ne tikai tribine, bet arī nozīmīgs organizatorisks spēks. Ja 80. gados un 90. gadu sākumā rakstnieki, publicēšanās iespējas meklēdami, samērā maz domāja par to, kāda rakstura izdevumu viņi atbalsta ar savu darbu, tad pamazām viņu apzinīgums šai jautājumā pieauga. Doku Atis, kas 90. gadu sākumā iesniedza savus darbus pat galēji reakcionarajām «Latviešu Avīzēm», pēc T. Zeiferta aizrādījuma savu līdzdalību tur pārtrauca un vēl pēc dažiem gadiem šķīrās arī no «Baltijas Vēstneša». Demokratisko rakstnieku (R. Blaumaņa, E. Birznieka-Upīša, Aspazijas, A. Deglava u. c.), nerunājot nemaz par revolucionarajiem rakstniekiem, novēršanās no «Baltijas Vēstneša» bija viena no raksturīgākajām parādībām literaturas attīstības procesā. Ne mazāk nozīmīga parādība bija nelegalās revolucionarās preses izveidošanās, līdz ar ko arī revolucionarā literatura ieguva pati savas mājas un cietoksni; kaut gan šis jaunais centrs bija mazs, tas iezīmēja sākumu augošai parādībai, kurai piederēja nākotne.

Literatura attīstījās pakāpeniski un puslīdz vienmērīgi visu te aplūkojamo laiku, taču var saskatīt arī zināmas attīstības pakāpes, kas iezīmē perioda ievadījumu, centralo daļu un nobeigumu.

No 80. gadu beigām līdz 1893. gadam bija Jaunās strāvas sākuma laiks. Nozīmīgākā parādība dzejā tad bija Ed. Veidenbauma lirika un satira. Prozā vispirms vadošā vietā atradās Apsīšu Jēkabs ar saviem realistiskajiem stāstiem, bet drīz vien jau 80. gados augstāk pacēlās R. Blaumanis, kas 90. gadu sākumā tāpat izvirzījās dramaturģijā. Veidojās vesela plejade citu jaunu autoru, piemēram, Pērsietis, Doku Atis, A. Deglavs.

No 1893. līdz 1897. gadam bija Jaunās strāvas galvenās darbības laiks. Tad ievērojami palielinājās «Dienas Lapas» nozīme progresivās literaturas organizēšanā, pirmoreiz kļuva pazīstams vārds Rainis, un lielu daļu no saviem labākajiem darbiem sarakstīja Aspazija, Zvārgulis, J. Palevičs, Zvanpūtis u. c. Jaunās strāvas rakstnieki. No redzamākajiem rakstniekiem, kas jaunstrāvniekiem nav pieskaitāmi, īpaši strauji auga E. Birznieks-Upītis un J. Poruks.

No 1897. gada līdz gadsimtu mijai bija Jaunās strāvas perioda izskaņa un nākošā, t. i., buržuaziski demokratisko revoluciju perioda priekšvakars. Nevērojot to, ka Jaunā strāva bija sagrauta un līdz ar to literatura un visa sabiedriskā dzīve zaudējusi daudz no sava skanīguma un īpatnējās intonacijas, revolucionaro jaunstrāvnieku paustās tendences attīstījās tālāk ar vēl jo lielāku spēku. Tieši tad Rainis sasniedza savu idejiski mākslinieciško briedumu, un Ed. Veidenbauma dzejoļu slepenajiem norakstiem pievienojās rinda iespiestu darbu nelegalajā revolucionarajā presē. Nozīmīgi progresēja arī vairāki demokratiski rakstnieki, it īpaši R. Blaumanis un V. Plūdonis, no jaunajiem uz literarās skatuves uznāca K. Skalbe, J. Akuraters u. c.

Salīdzinot Jaunās strāvas perioda sākumu un beigas, visā literarajā dzīvē redzamas lielas pārmaiņas: izauguši spēcīgi jaunu rakstnieku kadri, sarakstīts daudz jaunu, vērtīgu darbu, izvirzīti un nostiprināti jauni teoretiski principi utt., vispār — sagatavoti priekšnoteikumi pārejai uz nākošo, augstāko literaturvēstures periodu. Visnoteiktāk šo izaugsmi redzam idejiski tematiskajā saturā, t. i., galveno temu izvēlē un to risinājumā.

Raksturīgākās iezīmes idejiski tematiskajā saturā

Tautas atbrīvošanās cīņas proletariskā perioda sākuma un tā priekšvakara sabiedriski politiskās tendences noteica galveno idejiski tematisko saturu te aplūkojamos gados arī rakstnieku darbos. Atšķirībā no iepriekšējā perioda, kad progresivā literatura lielā mērā aprobežojās ar nerevolucionarām, galvenokārt pret feodālisma paliekām vērstām un kapitalisma attīstību sekmējošām idejām, Jaunās strāvas periodā arvien noteiktāk ieskanējās socialistisko ideju ietekmēti, pret kapitalismu un visu toreizējo valsts iekārtu vērsti centieni, kuru pārstāvji bija Rainis, Ed. Veidenbaums un citi revolucionarie jaunstrāvnieki, kā arī rakstnieki nelegalajos socialdemokratiskajos izdevumos. Te jārunā galvenokārt par strādnieku dzīves un revolucionarās cīņas temām, kas tika risinātas daudzos dažādos veidos un nereti ciešā kopsakarā ar individualo jūtu u. c. temām.

Bez šīs pašas radikalākās atšķirības bija vēl citas, kas arī apliecina, ka literaturas attīstībā iezīmējusies jauna, augstāka pakāpe. Te jārunā par vairākām tādām temām, kuras agrāk bija sastopamas pavisam maz un vājā mākslinieciskā apstrādājumā un kuru tālākajā attīstībā liela nozīme tiklab revolucionarajiem, kā arī demokratiskajiem Jaunās strāvas perioda rakstniekiem. Tādas bija, piemēram, vairākas sadzīves un individualo pārdzīvojumu temas. Attīstība norisa, ne tikai uzplaukstot revolucionarajām tendencēm, bet arī, tālāk veidojoties demokratiskajām un humanistiskajām.

Nozīmīgākais jaunais idejiski tematiskais saturs tika dots, notēlojot strādnieku, vispirms galvenokārt lauku, pēc tam arvien vairāk un dziļāk arī pilsētas strādnieku dzīvi. Strādnieks bija pieteicis savas prasības dzīvē, un par viņu modās interese arī literaturā. Spēcīgas ierosmes nāca arī no cittautu literaturas. Tādi bija dziļāki cēloņi, kādēļ spēcīgi attīstījās strādnieku un vispār darbaļaužu dzīves temas.

Visspēcīgāk un idejiski jaunā apgaismojumā strādnieku jautājumu risinājuši revolucionarie dzejnieki, pirmkārt Ed. Veidenbaums un Rainis, parādīdami ne tikai darbaļaužu grūto stāvokli un tā cēloņus, bet arī saukdami uz revolucionaru cīņu kā vie-

nīgo izeju no ekspluatacijas jūga. Jau 80. gadu beigās atskanēja Ed. Veidenbauma liesmainais aicinājums:

> Zemē kungus, kas lepnībā sēž,
> Šķērdībā putina miljonu sviedrus.
>
> *(«Mosties, mosties reiz, svabadais gars»)*

Daudzkārtīgu pastiprinājumu šī tendence ieguva Raiņa dzejā, kur pavērtas arī nākamās uzvaras perspektivas. Dzejolī «Pastara diena» (1899.—1902.) Rainis nepārprotami pasaka, ka pieaugošie revolucijas spēki ir neuzvarami:

> Simt simti pamirs —
> Vēl tas nav gals:
> Simt-tūkstošus jaunus
> Sauc vietā balss.

Tādas pašas tendences pauda arī literatura nelegalajos revolucionarajos izdevumos, piemēram, Puriņu Kārļa dzejolī «Mūžīgā patiesība»:

> Ar apzinīgu, vienprātīgu vīra garu
> Jūs, nievātie, tik spēsat uzvarēt,
> Un tuklo, ņirgājošos asins suņu baru
> Sen pelnītajās dzelžu važās slēgt;
> Bet, kamēr jūs tik lūdzat, raudat, vaidat, —
> Par velti cerējat, par velti gaidāt.[1]

Iepriekšējā perioda literatura nekā tamlīdzīga uzrādīt nevar.

Liela nozīme strādnieku un vispār darbaļaužu dzīves notēlošanā arī demokratiskajiem rakstniekiem, kas gan neizvirzīja revolucionaras cīņas prasības, taču, arvien vairāk ievedot literaturā vienkāršās darba tautas pārstāvjus un notēlojot tos daudzpusīgāk, dziļāk un mākslinieciski spilgtāk, vairoja par tiem interesi, cieņu un mīlestību.

Jau iepriekšējā periodā bija atskanējis «kāds vārds par kal-

[1] «Auseklis», 1900., 3.

piem» (J. Alunāns), bet vēl pavisam nedaudz un nedroši. Brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laikos» (1879.) daži dialogi pieskārās kalpu dzīvei, viņu beztiesībai, trūkumam un nemieram, bet plašāk un dziļāk iztirzāti šie jautājumi nav, tikai garāmejot ieskicēti; lai gan Kaudzītes piederēja pie 70. gadu progresivajiem cilvēkiem, viņu interesi saistījuši galvenokārt tikai saimnieki. Turpretim nedaudz vēlāk pat tik mērens rakstnieks kā Apsīšu Jēkabs stāstos «Pie pagasta tiesas» (1885.), «Bagāti radi» (1886.) u. c. bezzemnieku grūtos apstākļus parādījis daudz plašāk un rūpīgāk.

Vēl jo nozīmīgāka vieta darbaļaužu dzīves temām R. Blaumaņa daiļradē, piemēram, viņa stāstos «Zirgs, trīs govis un simts rubļu» (1887.), «Nauda zeķēs» (1889.) u. c. Turpmākajos darbos viņš savus pirmos sasniegumus vēl pārspēj. Tādi spilgti vienkāršo darbaļaužu tēli kā novelē «Nāves ēnā» (1899.) notēlotais Birkenbaums un Kārlēns u. c. pieder pie nozīmīgākajām liecībām par agrāk neievēroto «mazo cilvēku» lielumu, par viņu tiesībām uz dzīvi un laimi.

Turpretim buržuaziskie autori, ja arī ko rakstīja par vienkāršajiem darbaļaudīm, tad pavisam citādā idejiskā apgaismojumā — naidīgi, nicinoši, ar vienaldzību vai aizvainojošu, liekuļotu līdzjūtību. Piemēram, J. Lautenbachs savos «Suņu dienu uzzīmējumos» skatās uz kalpa cilvēku no augšas, ar iedomātu pārākuma apziņu; pat viņa «laipnība» ir tāda, kas, to pieņemot, pazemo.

Vērtīgi sasniegumi lauku proletariata dzīves un rakstura parādīšanā ir arī E. Birznieka-Upīša stāsti «Jaungada vakarā» (1895.), «Ilze» (1897.) u. c. Atzīmējami arī darba zvejnieku notēlojumi, piemēram, V. Plūdoņa stāstā «Selgā» (1898.), tā paša autora liroepiskajā dziedājumā «Divi pasaules» (1899.), J. Janševska stāstā «Robs» (1897.) u. c.

Samērā liela vērība veltīta bezzemnieku bērnu un jauniešu notēlojumam, piemēram, R. Blaumaņa «Nezāle» (1887.), J. Poruka «Kauja pie Knipskas» (1897.), Sudrabu Edžus «Dullais Dauka» (1900.) u. c. Tas pats ekspluatacijas, beztiesības un trūkuma jūgs, kas nomāca strādniekus, jau no mazotnes bija

jānes arī to bērniem. Dzejojumā «Kalpa vīra lolojums» Sudrabu Edžus rakstīja:

Pirtī dzima, pirtī auga
Kalpa Jēcis putekļos;
Gadu vecs jau līdzi strēba
Šķidru miežu grūdeni,
Klātu koda sāl' ar maizi,
Dzēra skaidru ūdeni.

Dižāks tapis, ganos gāja—
Kārklu vīzes kājiņā,
Tomēr vesels lielāks auga
Puika mazā mājiņā.

Proletariešа, galvenokārt lauku proletariešа tēls latviešu demokratisko rakstnieku darbos kļūst redzams ne tikai arvien vairāk, bet arī vispusīgāk un dziļāk. Piemēram, Sudrabu Edžus iepriekš minētajā darbā parāda, ka, pārvarot visas grūtības, kalpa dēls izlauž sev ceļu uz izglītību un palīdz tikt pie labākas dzīves arī citiem jeb, dzejnieka paša vārdiem runājot:

Un viņš kļuva savu brāļu
Sūrās dzīves dziesminieks.

Tā strādnieku bērna un jaunieša dzīves tema saistās ar inteliģences notēlojumu.

Iepriekšējā periodā spēcīgāk izveidota inteliģenta tēla, ja neskaita pseidointeliģentu Pietuka Krustiņu, latviešu literaturā nebija. Jaunās strāvas periodā inteliģences tema kā dzīvē, tā literaturā ieņēmusi stipri plašāku vietu, apgaismota daudzpusīgāk un dziļāk — arī no revolucionarā proletariata viedokļa.

Jautājumā par inteliģenta tēlu Jaunās strāvas literaturkritika asi vēršas pret t. s. studentu stāstiem, kuros Lautenbachs u. c. «labāko familiju» autori dižojās ar to, kurš korporacijas alus vakaros vairāk varējis iedzert u. tml. «varoņdarbiem». Pretstatā šiem buržuazijas «zelta jaunatnes» pārstāvjiem un karjeristiem progresivajā literaturā parādās no darba tautas nācis jaunieša tēls, kas ar milzu enerģiju cīnās, lai apgūtu zināšanas. Spilgts piemērs te Plūdoņa poema «Atraitnes dēls» (sacerēta 1900. g.).

Tās galvenais tēls — atraitnes dēls — pašaizliedzīgi tiecas pēc izglītības, lai ar tās palīdzību strādātu tautas labā. Un, lai gan nabadzības slogs vientuļo cīnītāju salauž, vēl pirmsnāves murgos viņš pauž neiedragātu pārliecību par sava mērķa pareizību un sasniedzamību:

Es pie saules tikšu...
Ko viņa spīd tur tālā tukšumā,
Kur dzīvotāju nav?... Es viņu likšu
Uz zemes... Tad nevienam trūkumā
Vairs nebūs jāsalst... Nakts tad arī nebūs.

Inteliģentu-jaunstrāvnieču tēlus revolucionaro jaunstrāvnieku ideju gaismā parādījis J. Palevičs lugā «Spīgaņi» (1897.), bet vispilnīgāk motivs par inteliģentu latviešu literaturā šai periodā izveidots Raiņa lirikā, piemēram, dzejolī «Vēls saules stars» (1899.), «Taurētājs» (1900.), «Kalnā kāpējs» (1900.) u. c. Varenā patosā dzejnieks runā par pirmajiem strādnieku šķiras modinātājiem, no kuru vidus daudziem būs cīņās jāiet bojā:

Nakts bez rīta tev draud...
Tomēr — tu iesi, kur raud, —
Iesi, kur ziedons zēla un vīta,
Dziļā dzīve vēl ziemā dus tīta.
(«Vēl ziema» 1900.)

Nobeiguma rindā izteiktais «Vēl... dus» norāda, ka miegs nebūs mūžīgs, ka laiks jautāt, vai tas nav jau beidzies. Ar to domāta strādnieku šķiras apziņa un brīvības atmoda; inteliģences tema, kas Lautenbacha u. c. reakcionaru darbos bija daļa no buržuazijas dzīves notēlojuma, revolucionaro autoru dailradē būtiski saistās ar strādnieku šķiru.

Jo tālāk laika gaitā uz priekšu, jo proletariata dzīves jautājums ienāk latviešu rakstnieku darbos arvien vairāk, daudzveidīgāk un dziļāk. Pamazām uz literarās skatuves parādās arī pilsētas strādnieka dzīve, kādas iepriekšējā perioda rakstnieku sacerējumos nebija tikpat kā nemaz. Pirmos drošākos soļus šai jautājumā spēris A. Deglavs romanos «Starp divām ugunīm» (1891.), «Zeltenīte» (1896.), «Jaunā pasaulē» (1897.) u. c. Atzīmējami arī tādi darbi kā J. Esenberģa stāsts «Ansītis» (1886.),

Pērsieša stāsts «Acīs krītoši burti» (1898.), Zvārguļa dzejojums «Jaunais gadu simtenis» (1900.), R. Blaumaņa stāsts «Mopsis jeb Nelaime Tērbatas ielā» (1900.) u. c. Pareizi notēlojot dzīves īstenību, rakstnieki parādījuši bezdarba postu u. c. kliedzošas socialās netaisnības, kas nomāc strādniekus, nereti sakropļojot to vērtīgās cilvēcīgās īpašības vai iedzenot pašus nāvē.

Līdz ar rūpniecības strādnieku un kalpu dzīves notēlojumu stipri vairāk nekā iepriekšējā periodā parādās darba tema. Pretēji dažādu baltroču naivajai jūsmai par citu paveikta darba jaukumu arī tad, kad tas pārmērīgi smags, pretēji buržuazisko demagogu liekulībai par latviešiem it kā specifisko prieku liet sviedrus pat ekspluatatora labā, — progresivā literatura atklāj nebrīvā darba smagumu un veltīgumu. Ekspluatacijai pastāvot, strādnieks nevar ar centīgu darbu vien sasniegt labklājību, jo augļus pievāc kapitalists. Atsevišķās detaļās lauku darba grūtības diezgan plaši un labi parādījis Apsīšu Jēkabs stāstā «Uz pilsētu» (1892.). Jau agrāk to pašu motivu apstrādājis R. Blaumanis stāstā «Spijēnos» (1888.). Pilsētas proletariata sviedriem slacīto un pat dzīvības briesmām apdraudēto darbu redzam minētajos Pērsieša un A. Deglava darbos.

Saskaņā ar toreizējo dzīves īstenību visvairāk notēlots nebrīvais darbs, bet bez tam vēl vairākos gadījumos ieskicēts motivs, ka darbs var būt arī skaists un patīkams, cilvēka radošo spēju attīstītājs, visiem fiziski un garīgi veseliem ļaudīm tieši iekšēji nepieciešams, viņa dzīves uzdevums un piepildījums. Pa lielākai daļai rakstnieki tā parādījuši garīgo darbu, piemēram, Aspazijas lugā «Neaizsniegts mērķis», V. Plūdoņa poemā «Atraitnes dēls» u. c., kur zināšanu kāri jaunieši pašaizliedzīgi cenšas pēc izglītības.

Tomēr visumā darba un ar to saistīto pārdzīvojumu tema Jaunās strāvas laika literaturā vēl ne tuvu neieņem to nozīmīgo vietu, kāda tai pienākas. Intensivāka cīņa par šā trūkuma novēršanu sākās tikai nākošajā periodā ar Andreja Upīša darbību kritikā un daiļliteraturā.

Līdz ar strādnieku dzīves temām, pa daļai kopā ar tām, Jaunās strāvas periodā stipri aktuals kļuva sieviešu jautājums.

A. Alkšņa «Sējējs»

Turklāt te jārunā ne tikai par jaunstrāvnieku propagandētajiem sievietes emancipacijas centieniem, bet vispār par rakstnieku pievēršanos sievietes dzīvei un ar to saistītām problemām.

Nozīmīgu vietu savā daiļradē šai temai dažādos idejiskajos apgaismojumos ierādījuši daudzi redzamākie Jaunās strāvas perioda rakstnieki no mērenākajiem līdz revolucionarajiem. Pērsietis stāstā «Maiznīcas meitene» (1898.) un Birznieks-Upītis stāstā «Aiz ciema vārtiem» (1899.) parāda, cik netaisni un cietsirdīgi ir negodīga vīrieša piekrāptai sievietei uzkraut vēl sabiedrības pārmetumus un nicināšanu. Blaumanis novelē «Salna pavasarī» (1898.), stāstā «Ievas laime» (1898.) u. c. atmaskojis naudas varu, ar kuras palīdzību bagāts vecis saista pie sevis ziedošu jaunavu, aizcirzdams tai ceļu uz mīļoto cilvēku. Novelē «Purva bridējs» (1898.) Blaumanis parādījis neizdzēšami atmiņā paliekošu skaidras, daiļas un stipras darba sievietes Kristīnes tēlu. Visi šie un vēl vairāki citi tēli pievērš sievietei sabiedrības uzmanību un cieņu, liek saprast, ka sievietei, it īpaši vienkāršajai darba sievietei, dzīves apstākļi nav tādi, kādi vajadzīgi.

J. Jansona-Brauna studiju un domu biedrs Maskavas universitatē M. Bruņinieks bija viens no pirmajiem, kas savā referatā «Par sievietēm mūsu dienās» (1893.) noteikti uzstādīja rakstniekiem jautājumu — «Vai viņi nokratījuši no sevis vecās tradicijas, kur sievietei gari mati, bet īss padoms?» un aicināja «pacelt savu balsi tās cilvēku daļas aizstāvēšanai, kuru vīrieši neturēja sev līdzīgu un uz kuru arī vēl tagad skatās kā uz kādu zemāku radījumu, kā uz kādu vergu»[1]. Tādas tendences pauda arī progresivā dzeja, proza un dramaturģija. Vislielāko darbu šai ziņā veica jaunstrāvnieki. «Dienas Lapa», citēdama franču rakstnieku V. Igo, rakstīja: «Kas redzējis vīrieša grūto likteni, tas nav vēl nekā redzējis, vajag redzēt sievietes neapskaužamo stāvokli.»[2]

Daiļliteraturā lielāku vērību sieviešu jautājumam pievērsa Aspazijas «Zaudētas tiesības» (1894.) un tām sekojošā polemika. Galveno akcentu Aspazija likusi uz cīņu pret aizspriedumiem, ar kādiem mietpilsoņi svētulīgā liekulībā nepelnīti vajā sievieti tikumības jautājumos. Lugā «Neaizsniegts mērķis» (1895.) tā pati autore pievērš uzmanību sievietes beztiesībai ģimenē, atkarībai no vecākiem un vīra.

Jau tālāk sieviešu jautājuma risinājumā gāja Zvārgulis un J. Palevičs. Lugā «Spīgaņi» (1897.) J. Palevičs asos dialogos parāda, ka sievietei jācieš ne tikai no netaisniem aizspriedumiem un vīra despotisma, bet vēl jo daudz vairāk no tiesiskās diskriminacijas sabiedriskajā dzīvē. Dzejojumā «Jaunais gadu simtenis» (1900.) Zvārgulis dod vārdu sievietei strādniecei, kura pirmajā vietā izvirza prasību:

> Dod brīvu darba lauku man
> Un algu nopelnītu!

Augstākais sasniegums latviešu dzejā, notēlojot sievieti strādnieci, bija Raiņa «Fabrikas meitenes dziesma» (sacerēta laikā no 1899. līdz 1902. g.). Tur izteiktas smagā ekspluatacijas jūgā līdz pēdējam nodzītas darba sievietes ilgas pēc miera, pēc fiziskas atpūtas, kurām cauri skan nenoslāpējamas alkas pēc

[1] Saimnieču un zeltenu kalendars 1894. gadam.
[2] «Dienas Lapa», 1893., 179.

skaistuma. Atklājot strādnieces bagāto dvēseli, pretstatā tai parādīts verdzinošais fabrikas darba slogs:

Tur putekļi, tur lampas kūp,
Tur lēni mana dzīve drūp,
Tur lēni, tā kā pulkstens sit,
Man velkas stundas sešpadsmit.

Apvienojot sevī dziļu lirismu ar asu dramatismu, dzejolis izskan kā apsūdzība pret kapitalismu, pret iekārtu, kas neļauj cilvēkam dzīvot. Arvien noteiktāk labāko rakstnieku darbos atklājas, ka darba sievietes dzīves galvenie jautājumi ir tie paši, par kuriem cīnās strādnieku šķira.

Iepriekšējā perioda galvenā sabiedriskā tendence — cīņa pret baltvācu muižniekiem un to algotņiem mācītājiem ar zināmiem pārveidojumiem turpinājās arī Jaunās strāvas periodā. Dzēlīgas satiras u. c. atmaskojoši darbi tika sarakstīti vairāk un augstākā idejiskā līmenī nekā agrāk, un, kaut gan cenzori darīja visu, lai katru brīvāku vārdu šais jautājumos paralizētu, ne viens vien darbs tika arī iespiests.

Pat tādi autori, kuru pretrunīgajos uzskatos un sabiedriskajā nostājā bija samērā stipras reakcionaras izpausmes, pateikuši pret muižu ne vienu vien asu vārdu. To rāda, piemēram, šādi darbi: J. Rozentāla-Krūmiņa «Sarkanais kungs» (1888.), A. Lercha-Puškaiša «Ojārs» (1892.) un «Vodžus» (1893.), Saulieša «Baltās plēnes» (1893.) u. c. Zīmīgi, ka šajos sacerējumos visnotaļ runāts par muižas patvaļu un nelietībām tikai pagātnē. Tomēr atrodami arī darbi, kas parāda, ka būtībā tāda pati ļaužu plēsēja muiža ir vēl joprojām, piemēram, Zeiboltu Jēkaba romans «Liktenis» (1897.), R. Blaumaņa novele «Andriksons» (1899.), Zvārguļa «Jaunais gadu simtenis» (1800.) u. c.

Vēl asāki vārdi lasāmi darbos, kuru publicēšanu cariskā cenzura aizturēja pavisam vai uz ilgiem gadiem, piemēram, Aspazijas lugā «Atriebēja» (1888.). Savu aizliegumu 1889. gadā cenzura motivēja: «Gandrīz visā lugā redzams liels autores naids pret muižniekiem.»[1] Tādā pašā sakarā atzīmējama arī krustnešus

[1] A. Lunačarska v. n. Teatra bibliotekas materiali Ļeņingradā.

suņubruņiniekus atmaskojošā A. Alunāna luga «Vanems Imanta» (1890.), vairākas Zvārguļa un Doku Ata satiras u. c.

Ne vairs tikai stichiska, bet jau apzināta protesta vārdā pret feodalisma paliekām vērsies Ed. Veidenbaums. Apcerējumā «Gabals iz tautsaimniecības» (sarakstīts 1886. g., iespiests tikai pēc gadu desmitiem) viņš saka: «Muižnieks atņem zemi, atņem to, bez kā cilvēks nevar iztikt, bez kā viņam jāmirst. Rīkles griezējs arī atņem tikai to, bez kā šis otrs nevar dzīvot, bez kā viņam jāmirst. Tātad šādā ziņā muižnieks ir līdzīgs rīkles griezējam...» Tādā garā sarakstīti arī Ed. Veidenbauma dzejoļi.

Īpašu nozīmīgumu šai kaujinieciskajā nostājā redzam, salīdzinot to ar buržuazisko rakstnieku tendencēm. Saskaņā ar savas šķiras vispārīgo noslieci tie nepārprotami tiecās ar tautas gadsimtu naidniekiem — muižniekiem — sadraudzēties (Puriņu Kļāvs lugās «Lielkungu pusdienas» un «Zviedrs», A. Niedra romanā «Līduma dūmos» 1899. g. u. c.). Viens no spilgtākajiem piemēriem te stāsts «Jaunais mežsargs»[1], kura autors — kāds P. Jānis — «pierāda», ka zemnieki, kas bada dēļ nozāģē grafa mežā dažus kokus, esot vislielākie nelieši; par viņu nodošanu tiesai pakalpīgais mežsargs saņem dzimtsmājas un sauc: «Lai dzīvo grafs Knauzers!» Tāpat buržuaziskie rakstnieki verdziski klanījās tautas muļķotājai baznīcai un tās dogmām.

Antireliģiskā tema perioda progresivajā literaturā ieņem redzamu vietu, vēršas tiklab pret mācītāju u. c. svētulīgo liekulību, kā arī pret zemes dzīves un cilvēka nicināšanu un citām reliģijas dogmām, it īpaši — pret pasivu pakļaušanos muižnieku un kapitalistu kundzībai. Daudz asu un pamatotu pārmetumu baznīcas kalpiem šai laikā izteicis Ed. Veidenbaums, tāpat arī Zvārgulis, A. Alunāns, Zeiboltu Jēkabs u. c. Lielu popularitati ieguva Ed. Veidenbauma spēcīgie vārdi:

> Un cienīgtēvs, zaglis, teic spredikus:
> «Tik pacieties, debesīs labāki būs!»
>
> («Virs zemes nav taisnības, dūrei tik spēks»)

[1] «Baltijas Vēstnesis», 1886., 48.

Līdztekus šim reakcionarās ideoloģijas un prakses atmaskošanas darbam spēcīgi uzplauka materialistiskā pasaules uzskata propaganda, sabiedriskās attīstības tendenču pareizs notēlojums.

Viskonsekventāk un spēcīgāk materialistiskās tendences pauž rakstnieki, kas savu pasaules uzskatu pamatojuši uz marksisma mācībām. Pats lielākais šai ziņā bija Rainis. Raiņa 80., 90. gadu dzejā atšķirībā no Ed. Veidenbauma mazāk izcēlās pret mācītājiem vērsta satira, vairāk akcentēta dzīves materialistiski dialektiskās attīstības doma, piemēram, dzejoļos «Pastara diena» (1897.—1902.), «Jauna gadu simteņa nakts domas» (1899., 1900.) u. c.

Īpaši stipri progresivo rakstnieku darbos pieauga kritika pret buržuaziju — gan pret reakcijas idealizēto budzi, gan pret tās ne mazāk cildināto pilsētas jaunbagātnieku.

Buržuazijas, galvenokārt lauku buržuazijas atmaskojums atrodams arī iepriekšējā perioda latviešu literaturā, piemēram, brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laikos». Jaunās strāvas periodā realistisks buržuazijas notēlojums resp. tās kritika literaturā kļūst masveidīga.

Buržuazijas kritika ieņem redzamu vietu ne vien revolucionaro, bet, ievērojot attiecīgas idejiskās atšķirības, arī pārējo labāko rakstnieku darbos, piemēram, Apsīšu Jēkaba stāstā «Pie pagasta tiesas» (1885.), Blaumaņa novelē «Romeo un Jūlija» (1896.), Doku Ata garajā stāstā «Paugurieši» (1893.), Zeiboltu Jēkaba lugā «Mājas naids» (1895.) u. c., īpaši daudzos Blaumaņa rakstos. Līdz ar šo kvantitates pieaugumu mainījusies arī atmaskojuma kvalitatīvā puse. Piemēram, tādus tēlus kā Blaumaņa daiļradē sastopamo zvērisko Biezumnieku, kundzisko Slaucēju ar viņa slinko «madamu», viltīgi gudro aprēķinātāju Mālnieku utt., iepriekšējā perioda literaturā neredzam.

Pats galvenais ir jaunie momenti sabiedriski idejiskajā vērtējumā. Jaunās strāvas perioda literaturā parādās kritika, kas vēršas pret buržuju ne tikai tad, kad tas ir blēdis vai intrigants kā Prātnieks vai Oliņiete, bet arī pret parasto likuma un buržua-

ziskās morales legalizēto ekspluataciju. Ed. Veidenbaums atkārtoti mācīja saskatīt, ka

> Daudz prātīgu cilvēku pasaulē dzīvo,
> Tie manīgi citu pūliņus slauc.

Vai arī:

> Citam nav nekāda darba,
> Nauda kā no gaisa birst.

Tādi motivi bija kas jauns.

Iepriekšējā periodā tikpat kā nav kritikas pret pilsētas buržuaziju, turpretim gadsimta beigās to atrodam ne vienā vien darbā, piemēram, J. Esenberģa stāstā «Balle Peļķupes pilsētiņā» (1887.), Aspazijas lugā «Zaudētas tiesības» (1894.), Zeiboltu Jēkaba romanā «Ūdens burbuļi» (1900.), J. Poruka novelē «Kā izceļas partijas» (1900.), daudzās Zvārguļa un R. Blaumaņa satirās u. c. Vairākos J. Poruka stāstos redzam, ka tāda pati tautai naidīga un parazitiska šķira buržuazija ir arī citās zemēs, piemēram, stāstā «Izbaudījumi» (1897.), «Sardanapals» (1900.) u. c.

Pret pilsētas buržuaziju vēršas Rainis jau «Mazajos dunduros» (1888.) un «Apdziedāšanas dziesmās» (1889.), un kā visā progresivajā latviešu literaturā, tā arī Raiņa darbos šis ir viens no tiem motiviem, kas pieaug visspēcīgāk, piemēram, Raiņa satirās «Saimnieciskās pamatmācības» (1896.), «Prātīga rīcība» (1899.—1902.) u. c. Satirā «Filistris» (1900.) dzejnieks ar nicināšanu un ironiju runā par mietpilsoņiem un veikalniecīņiem, kas domā, ka nevarot

> Triekties pret mūriem...
> Dieva liktas valdības
> Pamatus šķobīt.

Buržuazija saskaņā ar savas šķiras interesēm slavināja t. s. «lielo individu» resp. reklamēja bēdīgi slavenos «tautiskos dižvīrus», «dabiskos vadoņus», pauda personības kulta tendences. Progresivā literatura norāva šīs neīstās cienības apsegu un pa-

rādīja pašizslavēto «pīlaru» patieso niecību, pretstatā tai izceļot darba tautas lielumu un spēku.

Notēlojot dažādu šķiru pārstāvjus, progresivajā literaturā liela uzmanība, lielāka nekā agrāk, veltīta ne tikai viņu sabiedriskajiem mērķiem un cīņām, bet arī individualajai dzīvei un pārdzīvojumiem. Pastiprināta vērība par cilvēka personīgo dzīvi un laimi, cīņa pret dogmatismu un puritanisko svētulību pieder pie raksturīgākajām Jaunās strāvas perioda jaunajām tendencēm, dod spilgtu liecību par perioda progresivās literaturas humanismu.

Pie šīs tendences spilgtākajām izpausmēm pieder cīņa pret patriarchalajām attieksmēm ģimenē. Pat Apsīšu Jēkabs, kas mēdza būt noteikti patriarchalo attieksmju pusē, dažos gadījumos rāda, ka taisnība ir jaunajai paaudzei, kura laužas laukā no vecāku varas stingrajām tradicijām, piemēram, stāstā «Iegātnis» (1885.). Vēl jo asāk šī parādība atspoguļojusies Blaumaņa stāstā «Pērkona negaiss» (1888.), Aspazijas lugā «Neaizsniegts mērķis» (1895.) u. c.

Samērā daudz jaunās un vecās paaudzes centienu savstarpēji saduras jautājumā par dzīves biedru izvēli. It īpaši tā ir R. Blaumaņa darbos — stāstā «Istā līgaviņa» (1890.), lugā «Trīnes grēki» (1896.), novelē «Romeo un Jūlija» (1897.) u. c. Viņa novelē «Kā vecais Zemīts pašu nelabo redzējis» (1888.) patriarchala saimnieka meita kategoriski noraida tēva izraudzītu precinieku un droši pasaka: «Tu gribētu mani ar lielmani saprecināt, un tad tev būtu meitas vīrs, ar ko tu varētu lepoties. Bet es, tēt, neņemšu vīru, ar ko vari lepoties, bet iešu pie tāda, kas man patīk.» Reizē tā ir arī cīņa pret kārtu aizspriedumiem.

Raksturīgu liecību par progresu vienas un tās pašas temas idejiskā apgaismojumā dod salīdzinājums, kā dažādās idejiskajās pozicijās stāvoši rakstnieki traktējuši «pazudušā dēla» motivu. Apsīšu Jēkabs stāstā «Pazudušais dēls» (1891.) redz tikai to, ka jaunā paaudze noiet neceļos. Blaumanis lugā «Pazudušais dēls» (1893.) rāda arī no vecajām tradicijām aizgājuša jaunekļa traģiku. Revolucionari noskaņotais Rainis dzejolī «Pazudušais dēls» (1900.) jau noteikti nostājas t. s. «pazudušā dēla» pusē,

raksturo to kā jaunas, labākas dzīves meklētāju un veidotāju, kā cīnītāju ne tikai pret vecāku despotismu ģimenē, bet pret visu pastāvošo ekspluatatorisko iekārtu. Saskaņā ar vēstures īstenību Raiņa «pazudušais dēls» vēl nav uzvarējis, bet viņš nav arī salauzts, un taisnība un nākotne ir viņa pusē. Drošā spēka apziņā dzejoļa nobeigumā teikts:

Bet vai jūs neredzat, ka viņa tēls
Ir lepni-nesalauzts, ap viņa vājām
Un kuslām miesām skrandains purpur-kvēls?

Nē, nenāk viņš, lai jūgā plecus liektu, —
Viņš nāk kā tiesātājs, lai jūs iz tempļa triektu.

Daudz jaunu nozīmīgu sasniegumu Jaunās strāvas perioda labākajiem rakstniekiem arī individualo jūtu notēlošanā. Apkarojot reakcionarās literaturas pārstāvjus, kas personiskās laimes un sāpju pārdzīvojumus banalizēja un izlietoja novirzīšanai no demokratiskajiem un revolucionarajiem centieniem, jaunstrāvnieku un pārējā progresivā literatura cilvēciskajām jūtām ierādījusi pienācīgo vietu, parādījusi tās visā daudzveidībā un dziļumā.

Viens no sekmīgākajiem šai ziņā ir Blaumanis. Viņa notēloto parādību psiholoģiskā skala stipri plaša. Pie spilgtākajiem motiviem te pieder dzīvības alkas, dzīves prieka apliecinājumi (Birkenbauma tēls novelē «Nāves ēnā» 1899., dzejolis «Renatus» 1898. g. u. c.). Lielā mērā viņš pievērsies mīlestības pārdzīvojumiem, šo jūtu skaistumam, sāpēm, spēkam un dziļajam cilvēciskumam, piemēram, novelēs «Purva bridējs» (1898.) un «Salna pavasarī» (1898.), dzejolī «Vēl tu nezini» (1895.). Saprotami viņam arī tādi vētraini jūtu uzliesmojumi, kam cilvēciskuma cildenumu atņēmušas kaislības, piemēram, «Raudupiete» (1889.). Tādu deformētu jūtu dzīvi rakstnieks notēlojis vairākkārt. Viņš netīksminās par to, ne arī moralizē, bet parāda to dziļi un daudzpusīgi, zināmā mērā sniedzot ieskatu arī apstākļos, kas attiecīgos raksturus sakropļojuši. Psiholoģiskos motivus saistīdams ar sabiedriskajiem, rakstnieks it īpaši atmaskojis naudas varu, piemēram, lugā «Ļaunais gars» (1892.).

Patiesus un dziļus cilvēciskus pārdzīvojumus izsaka arī Blaumaņa dzeja, piemēram, «Vēl tu rozes plūc» (1895.); tas pats sakāms par J. Poruku («Teici to stundu, to brīdi» 1900.) u. c. Tur notēlotā tīrā, skaidrā jūtu dzīve asi kontrastējas ar vairāku reakcionaro dzejnieku salkanību vai rupji cinisko izvirtušās baudu dzīves apjūsmošanu.

Īpaši minama Aspazija ar savu kvēlo jūtu dzeju, kuras spēcīgais patoss krasi atšķiras no buržuazijas remdenības un mietpilsonības noskaņām. Pretstatā tām Aspazijas dzeja, viņas pašas vārdiem runājot, bija «kā roze starp rāceņiem, kā uguns starp sausiem žagariem». Progresivā kritiķa J. Asara izteiciens, ka ar Aspaziju dvēsele ienāca literaturā, burtiski ņemot, ir gan pārspīlēts, bet pēc būtības pareizi uzsver dzejnieces jaunienesumu progresivās jūtu dzejas attīstībā.

Aspazijas daiļrades vislabākajā daļā individualās jūtas saistās ar cīņu par labāku tautas nākotni. Spilgtākais piemērs te dzejojums «Rūdolfam Blaumanim» (1896.), kur autore, runādama par dzejnieku uzdevumiem attiecībās ar vienkāršajiem darbaļaudīm, pareizi norāda:

Nav mūsu uzdevums un bažas
Tiem maizes kurvjus iznēsāt,
Mums rādīt tik, kā savas važas
Tie paši spētu sadragāt. —

Vēl daudz tālāk šais jautājumos aizgāja revolucionarie dzejnieki Ed. Veidenbaums un Rainis. Savus spēkus veltīdami cīņai par tautas brīvību un laimi, viņi nebija asketiski fanatiķi, bet gribēja dzīvot pilnskanīgu, cilvēcisku dzīvi.

Nostādamies pret buržuazijas sauso prakticismu, kur tiekšanās pēc peļņas iznīcinājusi visas cilvēciskās jūtas, Ed. Veidenbaums asi norobežojās no tiem — «Kas, staigājot pa košām puķu lejām, Tik apskata, cik siena viņas dos». Bet dzejnieks norāda arī:

Pa rožu ziediem mājās rotājoties,
Pa mīlestības jaukām ielejām
Man apnīk. Dzīves asins kaujā doties,
Kur uzvara nāk stipram censoņam,
Tur prāts man rauj...

Rainis — viens no lielākajiem pasaules revolucionarajiem dzejniekiem — sacerējis arī daudz skaistas un dziļi cilvēciskas individualo jūtu lirikas. Jau līdz gadsimta beigām viņš sarakstījis tādus klasiskus mīlestības dzejoļus kā «Zelta tvaiks», «Sabirzis ziediņš», «Silts dvašas vilnis» (visi 1897. g.), «Sīkie pirkstiņi» (1900.) u. c. Individualā mīlestība dzejniekam dod arī jaunus spēkus cīņai un darbam:

Es atkal sauli
Varēšu vēstīt,
Mirušās krūtīs
Cerību dēstīt.

Raiņa dzeja ir labākais paraugs, kā personiskās laimes centieni organiski apvienojas ar revolucionaru cīņu. Būtībā tas pats sakāms par dabas dzeju viņa daiļradē.

Stipri paplašinot iepriekšējo tematisko loku, Jaunās strāvas perioda progresivā literatura cenšas aptvert visu dzīves daudzveidību. Ievērojot šīs literaturas plašo vērienu, tai nav sveša, ne naidīga arī fantazijas un sapņu pasaule. Ne velti Raiņa vadītā «Dienas Lapa» iespieda Zeiferta rakstu, kurā teikts: «Sapņi nav nekas ļauns. Vīri, kas daudz strādājuši, ir pa laikam arī daudz sapņojuši. Sapņi, kas viņiem priekšā stāvējuši, ir tiem uz darbību vairāk spēka devuši nekā ēdiens un dzēriens. Un ja kāds arī vairāk nav darījis kā tikai sapņojis, sapņojis sapņus, kas ļaužu pulkus aizkustinājuši uz neapturamu darbību, arī tas ir daudz darījis. Merķelis sapņoja jauku sapni par brīvību, un viņš to redzēja atvērtām acīm, nometamies viņa dzimtenes bērnu starpā. Pumpuram bija sapnis par ērkšķiem apaugušu lauku, kur vecis mācīja ērkšķus izcirst, rakt un dēstīt, un tad tur nāca Saules meita ar ziediem rociņā. Šāds sapnis ir daudz aicinājis tautas druvā strādāt. Lūk, sapņi, kas dzīvību rada!»[1]

Tādas tendences izteicās arī dzejā, prozā un dramaturģijā. Lai atzīmējam kaut vai Ed. Veidenbauma «Kā gulbji balti padebeši iet» un Mirdzas dziesmu «Mēness starus stīgo» no Aspazijas lugas «Vaidelote». Lielais sapņotājs Rainis dzejoja par

[1] «Dienas Lapa», 1894., 133.

augstāko ideju, kurai vērts ziedot arī visdārgāko. Dzejnieks saka:

Kas viņas ugunīs iededzies,
Tas neprasa, vai viņš bojā ies.
(«Vienīgā zvaigzne» 1899.—1901.)

Šis lielais sapnis bija socialisma ideja un nākotnē sagaidāmā revolucionarā cīņa par tās uzvaru. Sekošana šāi idejai būtiski atšķiras no aiziešanas pasivo sapņu pasaulē, uz kādu darbaļaudis orientēja reakcijas ideologi.

Saskaņā ar tām prasībām, kādas izvirzīja dzīve un jaunstrāvnieciskā kritika, progresivās literaturas uzmanības centrā bija aktualie sabiedriskie jautājumi.

Kaut vairākos gadījumos apstrādāta arī vēsturiskā tema, it īpaši no klaušu vai dzimtbūšanas laikiem (Apsīšu Jēkaba stāsts «Laimes spoks» 1885. g., Doku Ata stāsts «Krišs Laksts» 1893. g.), uzvaras gaitu gāja tagadnes tema. Ne velti «Dienas Lapa» iepriekš minētajā kritiskajā apcerē atzīmēja, ka vairums labāko rakstnieku «piegriezušies tautas dzīvei tagadnē vai arī vēl atminamā pagātnē, atstājuši pasaku un teiku fantazijas, Rāmavu un pekli, tie ņem vīru, kas virs zemes, iet un skatās, kā tam ar sievu un bērniem klājas».

Par cik īstenībā valdīja smaga ekspluatatoriska iekārta, arī dzīves atspoguļojumam literaturā netrūka tumšu krāsu. Reakcionarā kritika to izmantoja un demagoģiski pārmeta progresivajai literaturai pesimisma sludināšanu. Patiesībā progresivie rakstnieki tikai parādīja dzīvi tādu, kāda tā ciešanu pilna bija, piemēram, R. Blaumanis lugā «Pazudušais dēls» (1893.), Zvārgulis daudzos dzejoļos u. c. Tā bija pilnīgi pretēja nostāja nekā tiem reakcionarajiem rakstniekiem, kas centās īstenību mākslīgi izskaistināt, idealizēt, tās pretrunas noklusēt vai noliegt, sludināt lētu optimismu. Tikpat pretējs progresivo rakstnieku reālisms bija arī labi paēdušo mietpilsoņu omulīgajai pašapmierinātībai un «zelta jaunatnes» izdzīves principiem.

Jautājums par optimistisku vai pesimistisku dzīves izpratni iepriekšējā periodā nebija saistījis sevišķu uzmanību; tagad par to tika diskutēts samērā daudz, un tas izvirzījās kā problema.

Vispār — progresivajā literaturā pastiprinājās filozofiskā tematika.

Īpaši daudz dzīves tumšās puses saskatījis Ed. Veidenbaums, pareizi parādīdams, ka «Virs zemes nav taisnības, dūrei tik spēks», ka cilvēkam jādzīvo asaru dūkstājā, — «No stiprākā samīts, kur vājākais lūst, Un sviedri un asins ik dienas kur plūst». Tādas pašas noskaņas arī Raiņa dzejoļos, piemēram, «Agri no rīta» (1896.), «Telpas nav» (1900.) u. c. Dzejolī «Pesimists» (1891.—1895.) Rainis skaidri pasaka:

Man mīļāks godīgs pesimists,
Kas dzīves tukšumu nes, zobus griezdams,
Ne vieglis filistris, saukts optimists,
Kurš šķiet, ka, dzīves nastas projām sviezdams,
Viņš visus mezglus jau ir atšķetījis,
Tik gudris palikdams, cik agrāk bijis.

Tomēr šiem Veidenbauma un Raiņa tipa grūtsirdīgajiem motiviem nav nekā kopīga ar tām reakcionaru mācībām, kas iztēloja ekspluatatoriskās iekārtas radītās pretrunas par nepārvaramām un ieteica ar tām samierināties, ieviesa pasivitates un glēvulības tendences. Revolucionarajiem rakstniekiem pretēji reakcionaru mācībām bija pilnīga skaidrība un nesalaužama pārliecība, ka ļauna ir ne dzīve vispār, bet tikai ekspluatatoriskās dzīves slogs, kas nebūs mūžīgs, jo ir gāžams pašu apspiesto darbaļaužu spēkiem. Tādēļ šie rakstnieki prasīja aktivitati un, lai gan pazina dzīves smagumu pat labāk nekā citi, būtībā bija ne pesimisti, bet spēcīgi optimisti.

Par nelabojamu optimistu sevi sauca Blaumanis. Optimisms, jautrība, dzīves prieks un humors ieņem nozīmīgu vietu ne vien tādu vitalitates pilnu rakstnieku darbos kā Doku Ata un Plūdoņa, bet savā reizē tas nav svešs pat visumā grūtsirdīgi noskaņotajam Porukam; klusus, sirsnīgus smiekliņus pasmejas arī nopietnais Apsīšu Jēkabs. Pret pasivitati un dzīves noliegšanu vērsdamies, Sudrabu Edžus uzrakstīja poemu «Pesimistam» (1898.). Vairākus dzejoļus šai temai veltījuši arī citi mazāk pazīstami progresivie dzejnieki (Puriņu Kārlis — «Pesimistam» 1897. g., Birznieku Latiņa — «Pesimistiem» 1898. g., «Pesimisma

aizstāvim» 1900. g. u. c.). Kaut arī optimisma tendences šo rakstnieku darbos palaikam ir bez stingrāka teoretiska pamata un pastāvības, lielā mērā tikai stichiskas, tām bija liela nozīme, vairojot perioda literaturā gaišās krāsas.

Visdziļākais optimisms bija marksistiski izglītoto rakstnieku darbos. Tā Veidenbaums apliecināja:

Pasaule radīta bagāta, plaša,
Zeme papilnam spēj pārtiku dot.

Vēl jo daudz tālāk šai virzienā gājis Rainis, kam objektivo vēstures likumu zināšana bija viņa pasaules uzskata neiedragājams pamats. Viens no viņa pamatprincipiem Jaunās strāvas periodā bija — «ir prieks dzīvot»[1]. Zinādams dzīves dialektiskās attīstības nenovēršamību, Rainis pretstatā daudziem pat visdziļākajās sakāvēs zina, ka galu galā tomēr cīņās uzvarēs strādnieku šķira. Pat pēc Jaunās strāvas sagrāves, cietumā būdams, Rainis rakstīja:

Viss vītis, viss kritis un zemē rakts,
Apkārt tev noslēpums, šausmas un nakts —
— — — — — — — — — — — — — — — —
Sakost tik zobus un dzīvi nest,
Kamēr vēl krūtis spēj dvašu dvest, —

Sakost tik zobus un ciest, un ciest,
Lai arī pēdējā cerība dziest,

Lai visi locekļi lūst un ļimst:
Tumsas dziļumos gaisma dzimst!
(*«Ziedu sapņi» 1897.*)

Tā bija jauna, pilnīgāka gaisma nekā tā, par kuru bija dziedājis jau Auseklis savā dzejolī «Gaismas pils». Auseklis u. c. iepriekšējā literaturvēstures perioda progresivie dzejnieki cīnījās par atbrīvošanos no feodalo privileģiju paliekām un nacionalās apspiestības, Jaunās strāvas periodā spēcīgi auga cīņa pret kapitalismu.

Pretstatā A. Niedras u. c. buržuazisko nacionalistu šovinismam un kosmopolitismam progresivajā literaturā spēcīgi skan tautu draudzības motivi.

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, IX sēj., 1925., 79. lpp.

Šķietama pretruna pastāvēja, runājot par attieksmēm pret vāciešiem. Pēc ieviesušās, Latvijas apstākļiem toreiz raksturīgās tradicijas bija parasts identificēt vācieti ar muižnieku, kungu, tautas ienaidnieku, nedomājot par to, ka vārds «vācietis» zīmējas arī uz vācu darbaļaudīm. Iztulkojot burtiski, šī neprecizā izteiksme rada secinājumus, kas ir aplami un reakcionari. Pēc būtības latviešu progresivajā literaturā pret vācu darba tautu naida nav. Tāds vērsts tikai pret muižnieku un kapitalistu nometnes pārstāvjiem, kā arī pret kārkluvāciešiem. Šai ziņā Jaunās strāvas periodā cīņa norisa jo spēcīgi, turpinot tradiciju, ko bija izkopuši jau jaunlatvieši. Tā bija viena no spilgtākajām patriotisma izpausmēm, kas reizē pauda demokratisko slāņu nostāju pret topošās latviešu buržuazijas tieksmēm meklēt ar valdošo baltvācu virsslāni kompromisu un orientēties uz kapitalistiskajiem Rietumiem.

Ļoti nozīmīgs jautājums latviešu tautas dzīvē bija tās draudzīgās attieksmes ar krievu tautu un kulturu. Rakstnieki par to daudz runājuši savās autobiografiskajās liecībās, spēcīgi izcelts šis motivs arī kritikā, bet dzejā, prozā un dramaturģijā mazāk.

Tautu draudzības motivi un nostāja pret netaisno karu spilgti izteikti Raiņa dzejojumā «Jauna gadu simteņa nakts domas», kur pretkara un humanisma tendences organiski saplūst ar revolucionariem aicinājumiem. Dzejnieks atmasko imperialisma verdzināšanas politiku, kas «tautas asrās slāpē, žņaugos žņaudz», atklāj kara šausmas un kapitalistisko lielvalstu diplomatijas viltu:

Visapkārt sprakstot zilās pupas plīst —
Eiropas koncerts, tā šo troksni sauc,
Kur lielgabali dūc, kur šrapnels sprāgst,
Kur kara vaidus dumdums pārdimdo,
Un zobi šņirkst, un dzelžu bruņas klaudz;
Bet visam pāri liegi fleites dzied —
Pus-saldi-glaimīgi, pus-ņirgājoši, —
Par kluso, netraucēto laimību,
Ko nesis spožais, smailais asmenis,
To sauc par diplomatiju.

Arī humanisma un tautu draudzības ideju notēlojumā revolucionarā literatura iet novatorisku ceļu — saista šos jautājumus ar proletariskā internacionalisma temu. Nezināms autors dzejolī «Naida dziesma» raksta:

Drīz visām tautām pienāks laiks
Gūt panesamu dzīvi;
Kur nemāc vergu naktes tvaiks
Un cilvēki ir brīvi;
Laiks slepkavas no troņa triekt,
Lauzt zaglu bandas spaidu.[1]

Starptautiskās strādnieku revolucionarās cīņas idejas, pareizāk sakot — to sākums, ir Jaunās strāvas perioda progresivās literaturas augstākais idejiskais saturs, kas nākošajā, t. i., buržuaziski demokratisko revoluciju periodā izauga visā savā varenībā.

Līdz ar jauno idejiski tematisko saturu attīstījās arī *daiļrades metodes un virzieni.*

Daiļrades metodes un virzieni

Stipri lielu pacēlumu piedzīvoja realisms, kura attīstība 19. gadsimta beigās latviešu literaturā risinājās tik plaši, strauji un spēcīgi, ka jārunā tieši par realisma uzvaras gājienu.

Šos panākumus noteica, kā jau iepriekš minēts, pirmkārt plašo demokratisko slāņu objektivās intereses, kuras prasīja, lai rakstnieki vairāk pievēršas dzīves īstenībai un lai atspoguļo to savos darbos patiesi. Tālāk jāatzīmē arī 19. gadsimtam vispār raksturīgais realisma uzplaukums cittautu, sevišķi krievu un franču literaturā. Latviešu un krievu kulturas sakaru pastiprināšanās reizē nozīmēja lielu atbalstu realismam latviešu literaturā. Zīmīga arī tāda parādība, ka franču rakstnieku darbu tulkojumi, kas agrāk latviešu periodikā sastopami samērā reti, 1897. gadā «Dienas Lapā» jau ieņem gandrīz tikpat lielu vietu kā tulkojumi no vācu literaturas.[2]

---

[1] «Latviešu Strādnieks», 1900., 3.

[2] «Austrums», 1898., 10.

J. Rozentāla «Azaids» (1896.)

Pazīstamākie realisti Jaunās strāvas periodā ir Ed. Veidenbaums, R. Blaumanis, E. Birznieks-Upītis, Apsīšu Jēkabs, Doku Atis, Pērsietis, Zeibolts, Zvārgulis. Bez tam vēl nozīmīgus realistiskus darbus sacerēja vairāki rakstnieki, kas, visumā ņemot, nebija realisti, — V. Plūdonis, J. Poruks, Aspazija u. c. Īpaša loma realisma attīstībā pieder Raiņa daiļrades novatorismam. Realisms uzplauka arī gleznlecībā (J. Rozentāls, V. Purvītis, A. Alksnis u. c.), muzikā (J. Vītols, E. Melngailis u. c.), skatuves mākslā, radās realisma teoretiski pamatojumi literatūras un mākslas kritikā. *Izveidojās realisms kā virziens.*

Kā jau idejiski tematiskā satura apskats liecina, realistiskais dzīves notēlojums bija kļuvis bagātāks — daudzveidīgāks un dziļāks. Bija apgūta arī tādu dzīves parādību atspoguļošana, kādu iepriekšējais periods uzrādīt nevar, vismaz ne tādos apmēros, piemēram, pilsētas strādnieku dzīves revolucionarās cīņas

u. c. motivi. Notēlojamo dzīves parādību materials bija stipri daudzpusīgāks, tā raksturojums dziļāks; līdz ar to pilnīgāka kļuva pati metode. Turklāt agrākie literarie darbi daudz cieta no tā, ka nebija pietiekamas izpratnes par tipizaciju, tādēļ notika aizraušanās ar «patiesīgu notikumu» protokolisku aprakstīšanu, ar mechanistisku īstenības kopēšanu. Jaunās strāvas perioda progresivā literaturkritika enerģiski cīnījās pret šādiem nemākslinieciskiem un nerealistiskiem paņēmieniem, skaidroja un propagandēja tipizacijas principu.

Piemēram, J. Jansons-Brauns rakstīja: «... dzejnieks iz sava ražojuma izmet visus pārāk niecīgus, vienmuļīgus sīkumus, tas tēlo mums tikai svarīgākos, nozīmīgākos faktus; viņš rāda mums dzīves kausu pilnāku ... nekā tas patiesībā ir. — Bez tam ikdienišķi fakti ir pārāk iznīkstoši, tie aizlido pārāk ātri; romanists tos rūpīgi vāc, krāj un beidzot pārlej tos cietā, nesadragājamā varmē. Apzinīgi tas saver košā, dabiskā virknē vairāk faktu, kas zīmējas uz zināmas cilvēku šķiras gara un rakstura īpašībām, un, pabalstīdamies uz saviem dzīvē sakrātiem piedzīvojumiem, rada *tipu*.»[1]

Teoretiskā līmeņa pacēlums sekmēja arī rakstnieku daiļradi. Piemēram, pastiprinātā pievēršanās tipizacijai saistījās ar dziļāku ielūkošanos notēloto parādību socialajā būtībā. Vienkāršo darbaļaužu u. c. dzīves ainas Blaumaņa stāstā «Spijēnos» (1888.), E. Birznieka-Upīša stāstā «Jaungada vakarā» (1895.), Pērsieša stāstā «Acīs krītoši burti» (1900.), Zvārguļa dzejojumā «Jaunais gadu simtenis» (1899.), Sudrabu Edžus stāstā «Dullais Dauka» (1900.) u. c. ieguvušas jau tādu idejisku apgaismojumu, ka notēlotas ne tikai asās socialās pretrunas, bet atklāti arī to dziļākie cēloņi. Demokratiskais filologs M. Bruņinieks rakstīja: «Katrureiz nevar gan dzejnieks uzrādīt īstos pozitivos līdzekļus, kā vainas labot, bet paldies viņam arī par to, ka viņš mums parādījis slimību un tās cēloņus. Iznīcināsim cēloņus, iznīks arī slimība.»[2] Kā teoretiskajos uzskatos, tā arī rakstnieka daiļradē bija sasniegta realisma augstākā pakāpe pirms socialistiskā rea-

[1] *J. Jansons*, Domas par jaunlaiku literaturu, 1892.

[2] Saimnieču un zelteņu kalendars 1894. gadam.

lisma — *kritizētājs realisms*. Pie tam šis kritizētājs realisms vērsās ne tikai pret feodalo privileģiju paliekām, bet arī pret kapitalismu.

Īpaši nozīmīgi sasniegumi kritizētāja realisma veidošanā un pārveidošanā, socialistiskās tendences aizsākšanā šai laikā ir Ed. Veidenbaumam un Rainim.

Kritizētājs realisms vispilnīgāk bija uzplaucis krievu literaturā, un Ed. Veidenbauma, Raiņa u. c. kritizētāja realisma sācēju latviešu literaturā biografijas un darbi liecina par plašām un rūpīgām krievu literaturas studijām. Tādas pašas studijas izgāja arī literaturas kritiķi, kas izcīnīja teoretisko cīņu par kritizētāju realismu. Liela nozīme bija arī progresivās Rietumu literaturas apgūšanai.

Veidenbauma un (te aplūkotā perioda robežās) Raiņa kritizētājā realismā atšķirībā no Blaumaņa, E. Birznieka-Upīša, Pērsieša u. c. tā laika latviešu rakstnieku kritizētāja realisma pārstāvjiem dzirdamas jau socialistisku ideju ieskaņas, piemēram, Veidenbauma dzejolī «Mosties, mosties reiz, svabadais gars», kas sauc darbaļaužu masas uz revolucionaru cīņu pret ekspluataciju:

> Zemē kungus, kas godībā sēž,
> Šķērdībā putina miljonu sviedrus.

Pretstatā spēcīgajai un veselīgajai realisma attīstībai veidojās arī kāds vārgs atzarojums, kas, nevērojot dažas realismam radniecīgas īpatnības, lielā mērā bija realisma izkropļojums un par virzienu latviešu literaturā nekad neizveidojās. Te jārunā par zināmām *naturalistiskām* tendencēm, kādas izpaudās dažos A. Deglava un Zeltmata darbos, piemēram, erotisko momentu pārliecīga izcelšana (Zeltmatim), protokoliski sīks detaļu apraksts (A. Deglavam).

Tālāk attīstījās arī *progresivais romantisms*. Iemesli tam bija vairāki. Vispirmais no tiem — latviešu literaturas romantiskās tradicijas, īpaši Ausekļa un A. Pumpura, t. s. tautiskā romantisma dzeja. Otrkārt — Jaunās strāvas laikam raksturīga bija romantiski pacilāta trauksme uz nākotni, deklarativi uzsvērta jaunā cīņa pret veco, patetisks principu un idealu apliecinājums.

Zināma, ne izšķirēja nozīme bija arī tam, ka revolucionārās cīņas un tautas brīvības idejas jau cenzuras dēļ vien legālā darbā tieši un atklāti izteikt nebija nemaz iespējams. Tad rakstnieki nereti ķērās pie romantiskā stila izteiksmes līdzekļiem, galvenokārt pie pārnestā nozīmē izprotamiem. Tālāk atzīmējami arī neskaidri labākas nākotnes sapņi un ilgas, par ko it īpaši dzejoja Aspazija. Bija arī vēl citi iemesli, piemēram, rakstnieku mākslinieciskās domāšanas īpatnības, kuru dēļ romantiskajam stilam, īpašas emocionalitates apdvestiem tēliem pievērsās gan Rainis, gan arī V. Plūdonis, Sudrabu Edžus un vēl daži autori. Jāņem vērā arī tā īpatnība, ka latviešu realismam vispār palaikam piemīt arī kāda romantiska sastāvdaļa. Te izpaužas zināma līdzība ar krievu kritizētāju realismu. Sevišķi spilgta romantiska nokrāsa, īpaši folkloras motivu izmantojumā, vērojama realistiskajā dzejā. Tāpēc atšķirams romantisms kā literaturas virziens un metode no romantiskās izteiksmes un atsevišķiem romantiskiem darbiem dažu rakstnieku realistu daiļradē.

Iepriekšējā perioda progresivā romantisma virziens — tautiskais romantisms — iesniedzas arī Jaunās strāvas periodā. Piemēram, A. Pumpura sarakstītais latviešu tautas eposs «Lāčplēsis» (1888.) un tā paša autora dzejoļu krājums «Tēvijā un svešumā» (1889.) lielā mērā pieder pie tautiskā romantisma; tautiskā romantisma ietekme vērojama arī Sudrabu Edžus pirmajos darbos. Taču visumā šis virziens jau Jaunās strāvas pirmsākuma gados beidzas.

Iemesli te bija vairāki. Uzmanības centrā arvien vairāk ievirzījās cīņa pret buržuaziju, bet šo uzdevumu varēja veikt arī bez tautiskā romantisma raksturīgā paņēmiena — senatnes apjūsmošanas; te cenzura ceļā stājās vēl samērā maz, un realistiskiem līdzekļiem to pašu kritisko domu varēja izteikt dažkārt pat vēl labāk. Turklāt tautiskajam romantismam raksturīgā senatnes idealizacija saistījās arī ar saimnieku un kalpu savstarpējo attiecību idealizaciju, kas, šķiru cīņai latviešu pašu vidū saasinoties, bija pavisam nepieņemama. Atzīmējams arī, ka zināmā mērā tautisko romantismu kompromitēja Lautenbacha tipa reak-

Jūlija Skaidrīte Asjas lomā Aspazijas «Vaidelotē»

cionari, melīgi uzstādamies par A. Pumpura un Ausekļa tradiciju turpinātājiem.

Līdz ar vispārējo dzīves attīstību jau 80. un vēl jo vairāk 90. gados Aspazijas un vēl dažu autoru darbos veidojās jauna tipa progresivs romantisms. Tāpat kā tautiskais romantisms, arī jaunais progresivais romantisms nostājās pret feodalajām privileģijām, piemēram, Aspazijas lugā «Atriebēja», taču arvien vairāk galvenais trieciens vērsās pret kapitalismu un tā radītajām sabiedriskajām pretrunām. Redzamāku vietu nekā agrāk ieņēma personīgo pārdzīvojumu motivi, bet idealizētās senatnes notēlojums beidzās, vairāku tieši tautas dziesmām raksturīgu izteiksmes līdzekļu (deminutivu, četrpēdu trochajisko kvartu utt.) lietošana samazinājās. Pozitivie nākotnes ideali saistījās ne vairs ar 60., 70. gadu raksturīgajiem centieniem, bet ar Jauno strāvu un vēlāk arī ar strādnieku revolucionaro kustību.

Spilgts progresivā romantisma veidošanās piemērs ir Aspazijas daiļrade. Lugā «Vaidelote» (1894.) gan vēl izmantoti pagātnes tēli, bet pagātne nav vairs idealizēta, tajā atklātas asas pretrunas — priesteru liekulība, karaļu varmācība u. c. Lugā ietvertā populārā Mirdzas dziesma «Mēness starus stīgo» izsaka

tādus intensīvus personiskus pārdzīvojumus, kādus velti meklēt Ausekļa un A. Pumpura dzejā. Turklāt šie pārdzīvojumi izteikti, visumā iztiekot bez tautas dziesmām raksturīgajiem izteiksmes līdzekļiem. Vienā no nākošajiem Aspazijas darbiem — dzejoļu krājumā «Sarkanās puķes» (1897.) — kritikas smaile atšķirībā no tautiskā romantisma un arī no «Vaidelotes», jau tēmēta galvenokārt pret buržuaziju, pozitivie ideali atbalso demokratiskās inteliģences centienus, tās protestu pret «veco pasauli». Aspazijas dzejolī «Pastarā tiesa» tādā sakarā lasām:

Es uguns liesma esmu,
Es esmu austošs rīts,
Priekš ienākušās pļaujas
Mans asmens spoži trīts —
. . . . . .
Un, vecam drupās krītot,
Kā jauna Ēdene
Starp gavilēm un lāstiem
Nāk lielā nākotne.

Citētajā piemērā dzirdamas jau dažas skaņas, kas raksturīgas progresivā romantisma augstākajai pakāpei — revolucionarajam romantismam. Jaunās strāvas periodā par revolucionaro romantismu jārunā galvenokārt Zvanpūša dzejā, jo ne Aspazija (izņemot dažus gadījumus), ne Plūdonis revolucionarus centienus nepārstāvēja, bet par Raini jārunā īpaši.

Rainis arī daiļrades metodes ziņā jau Jaunās strāvas perioda beigās no visiem tā laika latviešu rakstniekiem pacēlās visaugstāk. Viņa jaunības gadu daiļrade veidojās kritizētāja realisma ietvaros, pievienojot asajam, parasti satiriski un sarkastiski izteiktajam kapitalistiskās iekārtas noliegumam sevišķi spilgtu un spārnotu revolucionaro romantiku kā sabiedriskās dzīves pozitivo sākumu un nākotnes idealu apliecinājumu. Šīs daiļrades līnijas vēlāk iegūst arvien ciešāku saliedējumu un noteiktu socialistisku kvalitati, apzināti partejisku pamatojumu. Viņš bija tas, kas latviešu literaturā aizsāka vispilnīgāko daiļrades metodi — *socialistisko realismu.*

Par to runājot, vispirms jāievēro, ka socialistiskais realisms, kā atzina Vissavienības padomju rakstnieku II kongress, aptver

dažādus stilus, tai skaitā arī romantisko stilu; Rainis (neskaitot dažus izņēmumus) sāka latviešu literaturā to socialistisko realismu, kas izteikts romantiskajā stilā (plašāk sk. IV sējumā, rakstā «Rainis»).

Socialistiskais realisms kā izveidojusies metode Raiņa daiļradē parādījās buržuaziski demokratisko revoluciju periodā.

Dzeja Dzejas attīstība gan idejiski tematiskā saturā, gan formas ziņā norisa spēcīgi un daudzveidīgi.

Par cik perioda literaturas idejiski tematiskais saturs jau aplūkots īpašā nodaļā, tagad pievērsīsimies vairāk specifiskajiem dzejas jautājumiem — par dažādajiem dzejas žanriem u. tml.

Liriskā dzeja jau perioda sākumā var lepoties ar Ed. Veidenbauma daiļradi, kas gandrīz visa radusies 80. gadu beigās. Arī Raiņa nemirstīgās «Tālas noskaņas zilā vakarā» bija uzrakstītas un sakārtotas jau 1902. gadā. Daļa to dzejoļu radusies Jaunās strāvas periodā, piemēram, «Agri no rīta» (1896.), «Ziedu sapņi» (1897.), «Zelta tvaiks» (1897.), «Kalnā kāpējs» (1900.), «Pats» (1900.), «Pazudušais dēls» (1900.) u. c. Līdz 1893. gadam dzejnieks bija sarakstījis arī savus jaunības dzejoļus, kurus vēlāk sakārtoja krājumā «Rīta dziesmas». Bez tam bija vēl arī vairāki citi revolucionari noskaņoti liriski dzejnieki, piemēram, Zvanpūtis.

No demokratiskajiem autoriem kā liriski dzejnieki atzīmējami R. Blaumanis, J. Poruks, V. Plūdonis, Aspazija, Zvārgulis u. c.

Visi minētie liriķi bija rosīgi un sekmīgi arī satiriskās dzejas laukā. Idejiskuma un meistarības ziņā pirmajā vietā atkal minams Ed. Veidenbaums un Rainis. Ed. Veidenbauma satiras — «Ja gribi tikt pie labas vietas», «Daudz godīgu cilvēku pasaulē dzīvo», «Virs zemes nav taisnības, dūrei tik spēks» u. c., kā arī Raiņa «Labdaris» (1896.), «Saimnieciskās pamatmācības» (1896.), «Filistris» (1900.) u. c. pieder pie vislabākā, kas latviešu satiriskās dzejas laukā uzrakstīts. Kā jau dzejnieki domātāji, samērā daudz abi pievērsušies satiriski prātnieciskām epigramām.

Daudz labu satirisku dzejoļu sacerējuši arī tādi autori, kas lirikā paliekamu vērtību devuši maz, piemēram, Doku Atis un Pērsietis. Bez tam vēl Doku Atis, P. Sarķis un it īpaši Pērsietis izkopa agrāk latviešu literaturā pavisam maz pazīstamo dzejas (parasti satiriskās) paveidu — fabulu. Viņi, tāpat Rainis, Blaumanis u. c. ar labām sekmēm sacerējuši arī humoristiskus dzejoļus.

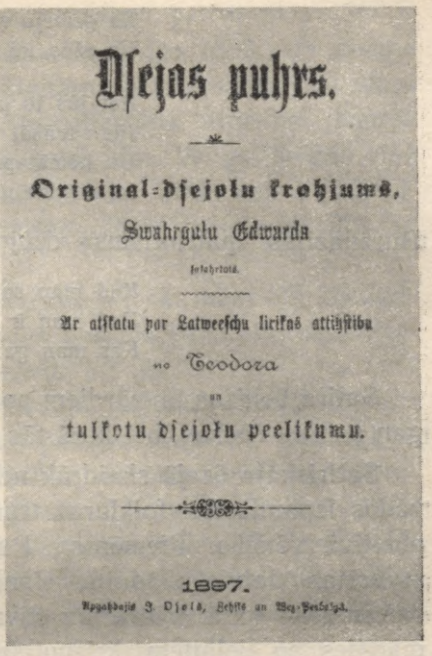
Dſejas puhrs.

Original-dſejoļu krohjums,

Swahrgulu Edwarda

Ar atſkatu par Latweeſchu lirikas attihſtibu

no Teodora

un

tulkotu dſejoļu peelikumu.

1897.

Zvārguļu Edvarda sastāditā antoloģija «Dzejas pūrs»

Ražīgākie un populārākie satiriķi A. Alunāns un Zvārgulis izkopa īpašu, dziedāšanai un deklamēšanai domātu humoristisku satiriskās dzejas paveidu — kupleju, kuras sākumus latviešu literaturā jau iepriekšējā literaturvēstures periodā bija radījis A. Alunāns; 80., 90. gados kuplejās ienāca jauns laikmetīgs idejiskī tematiskais saturs un uzplauka lielāka formas daudzveidība. Plaši uzstādamies arī kā izpildītāji, viņi ar savām kuplejām uz mazajām skatuvēm guva labus panākumus. Dažas kuplejas uzrakstījis arī Blaumanis.

Nozīmīga tribine satiriskajiem dzejniekiem bija «Dienas Lapas» literarais pielikums un A. Alunāna «Zobgaļa kalendars». Šai kalendarā gadsimta beigās savu aso satiriķa spalvu vingrināja arī Andrejs Upīts. Jāatzīmē arī vairāki anonimi satiriķi «Dienas Lapas» literarajā pielikumā u. c. Piemēram, nezināms autors E. F. G. satirā «Svešumā» atmaskoja buržuaziskos nacionalistus — tautas apkrāpējus un izsūcējus:

Es gribēju asins sviedrus liet
Priekš tautas labklājības;

Es gribēju savu galvu likt
Uz ežas, kā tautdziesmas māca.

Bet jūs to otrādi darījāt:
Jūs savāķāt tautas sviedrus
Un ņēmāt pretī ir asinis,
Jo sviedru nelikās diezgan.

Buržuazijas «patriotisms» dzejolī ironiski raksturots tā:

Kad man savs šņabīts un pīrāgs,
Kad man ir sava «iztikšan» —
Kas man gar citiem daļas?[1]

Satira beidzas ar vārdiem par «jauno Herkuli šūpulī», kuram gan uzbrūk čūskas, bet kurš tās nožņaudz.

Satiriskajā dzejā skaidrāk nekā vairākos citos literaturas novados izpaudusies folkloras tradiciju un kulturas sakaru lielā pozitivā vērtība. Piemēram, Raiņa «Apdziedāšanas dziesmas» sacerētas latviešu dainu īpašā paveida — apdziedāšanas dziesmu — garā. Visvairāk savus satiras ieročus asināt Rainis mācījies no lielajiem krievu satiriķiem, piemēram, pēc sava vismīļākā satiriskā rakstnieka M. Saltikova-Ščedrina tradicijas cariskās patvaldības varasvīrus raksturojot ar rupuču, čūsku u. tml. riebekļu un briesmoņu tēliem.

Episkajā dzejā pirmkārt minams A. Pumpura sarakstītais latviešu tautas eposs «Lāčplēsis» (1888.). Kaut gan tas pa lielākajai daļai sacerēts jau agrāk un arī idejiski lielā mērā sasaucas ar iepriekšējo periodu, tomēr iespiests tas tikai Jaunās strāvas periodā. Arī «Lāčplēša» tautas brīvības idejas un to galvenais paudējs — Lāčplēša tēls — nav saistāms tikai ar viena perioda un vienas šķiras centieniem. Kā tautas eposs tas jāsaprot plašākā demokratiskā nozīmē. Ierosme «Lāčplēša» sarakstīšanai lielā mērā nākusi no igauņu tautas eposa «Kalevipoegs»; tā kulturas sakari izrādījušies auglīgi arī šai virzienā.

Daudz episkajai dzejai pievērsušies Sudrabu Edžus un V. Plūdonis. Sudrabu Edžus jau kopš 80. gadiem rakstīja poe-

[1] «Dienas Lapa», 1895., 181.

mas, sākumā par lietuviešu slaveno vēsturi («Vijtauts» 1888.), tad arī par latviešu senatni («Indulis un Arija» 1895.) un neseno pagātni («Atmiņas par divām dzimtām, veco Dūdaku un mani pašu» 1898.). Lielu un pelnītu popularitati liroepikā ieguva virtuozais valodas meistars V. Plūdonis. Jau 19. gs. beigās viņš sarakstīja tādus ievērojamus darbus kā «Rekviems» (1899.), «Divi pasaules» (1899.) un «Atraitnes dēls» (iespiests 1901. g. sākumā).

Iepriekšējā perioda latviešu literaturā trūka kaut cik vērtīgākas dzejas bērniem. Jaunās strāvas periodā ar J. Poruka, Pērsieša u. c. dzejoļiem tika likti pamati arī tai.

Vispār — salīdzinot ar iepriekšējo periodu, dzejā bija sasniegta jauna, augstāka attīstības pakāpe. Bija ne vien vairāk labu autoru un darbu, bet arī plašāks, dziļāks un vispār pilnīgāks dzīves atspoguļojums. Progress bija daudzpusīgs.

Jaunās strāvas perioda dzejā sastopam gan sabiedriskus un individualus, gan filozofiskus un emocionalus motivus, tomēr visspēcīgāk šinī daudzveidībā uzzēla dažādās formās izteiktā sabiedriskā dzeja, kuras novados ar savu darbu lielāko daļu ieskaitāms Ed. Veidenbaums un Rainis. 80. gados Veidenbaums pirmais meta tautā spārnoto saucienu:

> Mosties, mosties reiz, svabadais gars,
> Celies un salauzi kalpības spaidus.

Gadsimtu mijā Rainis varenā spēka apziņā varēja paust revolucionaro tradiciju brāzmainu izaugsmi:

> Sen saule aug, sen gaisi zilst,
> Sen marta ledus pelēks dilst, —
> Jo ledus dilst, jo strauti šņāc,
> Uz straumi trauc, tos straume vāc.
>
> *(«Pavasara dienas» 1899.—1902.)*

Dzeja no revolucionarās prakses guva daudz spēka un reizē arī no savas puses stiprināja to; tā dzejas pati galvenā vērtība. Šai sakarā vēl jārunā gan par revolucionaro jaunstrāvnieku Zvanpūti, gan par literatiem nelegalās revolucionarās preses izdevu-

mos, kas dzejā darbojās intensivāk nekā prozā un dramaturģijā.

Liela nozīme šai ziņā arī tam apstāklim, ka dzeja jau pēc savas dabas ir tāds literaturas veids, kurā atsaukšanās uz jaunajām, aktualajām parādībām parasti notiek vispirms. Toreizējos apstākļos, kad revolucionarajiem rakstniekiem nodošanās savai daiļradei bija iespējama tikai aizgūtnēm, dzejas kā revolucionaro ideju paudējas nozīme pārējo literaturas veidu vidū bija sevišķi liela.

Jāatzīmē vēl arī kāda cita tieši dzejai raksturīga īpatnība. Smalkas jūtu nianses, vēl tikai neskaidras nojautas, kautri sapņojumi, dabas pārdzīvojumi u. tml. dvēseles stīgu vibracijas, lūk, parādības, kuru notēlošanai dzeja ar savu kāpināto valodas muzikalitati Jaunās strāvas periodā Aspazijas, Poruka un vairāku citu liriķu darbos sasniedza augstu attīstības pakāpi. Prasība pēc cilvēku jūtu dzīves attīstīšanas, vispār humanisma idejas atrada šai ziņā dzejā spēcīgu atbalstu. Bet tikpat labi saistītās valodas muzikalitate palīdzēja izteikt poetiskāk arī Raiņa tēraudcieto domu par augstāko ideju un revolucijas vētrām (dzejoļos «Augstākā ideja», «Pastara diena» u. c.). Tādēļ velti gadsimtu mijā t. s. jaunromantiķi un vēlāk dekadenti pūlējās dzejas muzikalitati raksturot par savu jaunienesumu un savu specifisko izteiksmes paņēmienu, izkliedzot to par līdzekli mistikas atklāsmei.

Stipri plaši un veiksmīgi savas dzejas valodas muzikalitates izkopšanai nodevies V. Plūdonis un Sudrabu Edžus, bet it īpaši kā dzejas skaniskā veidojuma meistars atzīmējams Rainis. Izcilu uzmanību pelna viņa valodas novatorisms garo, neveiklo un nedaiļskanīgo formu īsināšanā, jaunu vai aizmirstu atvasinājumu ieviešana ar īsiem piedēkļiem vai pavisam bez tiem, piemēram, tādi vārdi kā «mīla», «cere», «tversme» u. c. Šie principi, pirmoreiz lielāku ievērību guvuši sakarā ar Raiņa veikto Gētes «Fausta» atdzejojumu (1896.—1897.), realizēti arī viņa daiļradē un vispār ir būtiski nozīmīgi jaunās latviešu literarās valodas attīstībā. Tie paver plašas perspektivas ritma un valodas labskaņas veidošanā un līdz ar to arī satura izteikšanā. Nevērojot

šo acīm redzamo pozitivo guvumu, Rainim par savu novatorismu nācās izkarot sīvas un ilgstošas cīņas pret iesīkstējušiem konservativiem uzskatiem.

Nozīmīgu darbu valodas izkopšanā jau iepriekšējā periodā bija veicis J. Alunāns u. c., labs dzejas valodas muzikalitates meistars bija Auseklis; Jaunās strāvas perioda literatura ar Raini un V. Plūdoni priekšgalā šīs tradicijas turpināja un pacēla augstākā pakāpē. Visvairāk šai novatorismā jāakcentē valodas muzikalitates izlietošana revolucionaro ideju izteikšanai Raiņa daiļradē.

Latviešu dzejnieki — valodas muzikalitates labākie meistari — daudz arī šai ziņā mācījušies no krievu literaturas, it īpaši no A. Puškina un M. Ļermontova, par kuriem sajūsminājies un kurus tulkojis tiklab Rainis, kā V. Plūdonis, Sudrabu Edžus, Aspazija u. c. Šie atdzejojumi no tuvu radniecīgās krievu valodas piederēja pie labākajiem vingrinājumiem izkopt arī savā daiļradē tiklab vieglo plūdumu un daiļskanīgumu, kā arī dažādu satura niansu izteikšanu ar ritma u. c. valodas muzikalitates elementu palīdzību. Īpaši vēl jāatzīmē, ka Rainis, savu stingro dzejas panta organizaciju un lakonismu veidodams, varēja balstīties arī uz labām antikās dzejas zināšanām, vispār — uz plašu literaro izglītību. Arī vairums citu dzejnieku, kaut ar mazāku izglītību būdami, dzejas jautājumos nereti uzrādīja cienījamu erudiciju, piemēram, Mickeviča atdzejotājs Sudrabu Edžus.

Izmantojot dzejas īpašās iespējas daudzu parādību notēlošanā, arī lugās, retāk prozā dažkārt tiek ievīti dzejoļi. Nereti tie kļūst pat populārāki par visu lielo darbu, piemēram, Mirdzas dziesma «Mēness starus stīgo» no Aspazijas lugas «Vaidelote» un Liesmas dziesma «Sapņu tālumā, staru spožumā» no tās pašas autores lugas «Ragana» (1895.). Dzeja, galvenokārt humoristiski satiriskā, ir arī Blaumaņa lugās.

Lielāks skaits te aplūkojamā periodā sacerēto dzejoļu ir komponēti. Muzika palīdzējusi izcelt tajos esošās vērtības vēl vairāk, pie tam īpatnējā skatījumā. Komponēts dzejolis iegūst arī jaunu žanrisku kvalitati — kļūst par dziesmu. Tā kā 80., 90.

gados vairums tā laika izcilāko latviešu skaņražu vēl tikai mācījās vai arī bija tikko kā studijas beiguši, tad viņu galvenā darbība norisa vēlāk, taču teksti daudzos jo daudzos gadījumos ņemti no Jaunās strāvas perioda. A. Kalniņš komponējis Raiņa «Zeltītās lapas», E. Melngailis — Raiņa «Sirds tik grūta», J. Vītols — Aspazijas «Mēness starus stīgo» (jau 1893. g.), E. Dārziņš — R. Blaumaņa «Vēl tu rozes plūc» un J. Poruka «Teici to stundu, to brīdi», J. Reinholds — Ed. Veidenbauma «Mosties, mosties reiz, svabadais gars».

Par dzejas un tās žanru īpatnībām tika doti arī teoretiski raksturojumi. Pirmās elementarās ziņas par dažiem dzejas teorijas jautājumiem sniedza E. Dinsberģa «Metrika» (1890.) un J. Kalniņa «Latviešu rakstniecības teorija» (1892.).

Juris Kalniņš (1847.—1919.), pseid. Prātkopis, bija zemnieka dēls, Vietalvas draudzesskolas skolotājs, kuru viņa nacionalo centienu dēļ reakcionaro baltvācu rokās esošā skolu valde padzina no darba (1881.). Vēlāk krievu administracija viņu iecēla par Vietalvas ministrijas skolas priekšnieku (1886.—1895.). No 1895. gada J. Kalniņš dzīvoja Rīgā, strādādams par žurnalistu un vēlāk par redaktoru buržuaziskajā presē. Viņa «Latviešu rakstniecības teorija», kas sarakstīta laikā, kad autoram bija pretrunīgi, tomēr zināmā mērā progresivi uzskati, ir pirmais latviešu valodā sacerētais šāda veida darbs un, nevērojot atsevišķus trūkumus, pirmspadomju laikā arī pats labākais.

Vairākos gadījumos par dzejas teorijas jautājumiem izraisījās arī domu apmaiņas kritikā. Piemēram, 1888. gadā, kad bija iznācis A. Pumpura «Lāčplēsis», daži kritiķi, to vidū arī T. Zeiferts, sāka teoretizēt par to, kādas ir tautas eposa kā žanra īpatnības (sk. II sēj.). Diskutēts tika arī par to, kā jaunlaiku dzejā izpaužas latviešu nacionalā specifika.

Lielu, pat pārāk lielu uzmanību šai sakarā piesaistīja samērā sīkais jautājums par atskaņām; pamatojoties uz tā, tika risinātas tālu ejošas konsekvences. Latviešu dainās atskaņu parasti nav, bet dažādās, pa lielākai daļai reakcionarās, pēc vācu dzejas sliktākajiem paraugiem taisītajās rīmēs atskaņas izvirzās vai pašā galvenajā vietā. Pamatojoties uz šiem materialiem, izveidojās uzskati, ka arī jaunlaiku latviešu dzejā atskaņas esot nevajadzīgas un pat nevēlamas — kā «nelatviskas». Tiešām, latviešu valodā tās lokāmo formu daudzveidības dēļ atskaņas veidot grūtāk nekā piemēram vācu

valodā, toties iespējama daudz lielāka krāsainība. Tā arī latviešu dzejai no šā daiļskanīgā un arī saturu akcentējošā izteiksmes līdzekļa atteikties nenācās. V. Plūdonis vēstulē T. Zeifertam 1894. gada otrā pusē raksta: «Un atskaņas neesot tautiskas!?... Kādi saziedējuši tautiskuma uzskati!... Vai mums tīšu prātu jāizmet iz dzejas tas, kas viņu padara daiļāku, patīkamāku?... Caur krietnām atskaņām labas domas kā vītin savijas kopā.»[1] Jau 1886. gadā savās «Vēstulēs iz tēvijas» būtībā tās pašas domas bija izvirzījis Apsīšu Jēkabs. Tādā garā palaikam rakstīja arī visi perioda redzamākie dzejnieki.

Atbilstoši jaunajam saturam progresivie dzejnieki vairs nemēdza atdarināt tautas dziesmas, bet veidoja dzejas tēlus saskaņā ar jaunlaiku cilvēka mākslinieciskās domāšanas īpatnībām. Tie arvien vairāk sāka izteikties bez tautiskajā romantismā stipri izplatītajiem dainu četrpēdu trochajiem un deminutiviem, apguva jaunus kompozicijas paņēmienus, panta formu u. c. dzejiskās izteiksmes līdzekļu bagātības.

Pats spilgtākais piemērs te Rainis, kas jau gadsimta beigās izveidoja savu saīsināto deviņrindu sonetu, kurš atšķirībā no tradicionalās soneta formas ir vairāk koncentrēts. Spriegā satura dēļ A. Upīts to pielīdzina miniaturai trīscēlienu dramai. Pirmie šāda veida dzejoļi ir «Tēvijas mīlētāji» (1897.) un «Kalnā kāpējs» (1900.).

Vispār — ar Raiņa, arī ar Ed. Veidenbauma un dažu citu dzejnieku labākajiem darbiem latviešu dzeja Jaunās strāvas periodā jau plašākā mērogā pacēlās tādā līmenī, kas pelna ievērību tālu pāri savas tautas apdzīvotajām robežām. V. Plūdonis vēstulē T. Zeifertam 1895. gada 15. maijā jauneklīgā sajūsmā pareizi paredzēja:

> Nāks laiks, un jūsmām pārplūdušais gaiss
> Kā bangas ledus segu projām grūdīs,
> Un purvā iestigs skauģu muļķais bars,
> Un latvju dziesmas pasaul's malās plūdīs.[2]

---

[1] ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali (T. Zeiferta fonds — 385, 77).

[2] ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali (386, 26).

Proza Arī prozā līdzīgi dzejai Jaunās strāvas periodā sasniegta redzami augstāka attīstības pakāpe nekā agrāk. Kopā ar pārējo dzīves un literaturas attīstības procesu, kas izvirzīja rakstniekiem jaunus uzdevumus, arī prozā ienāca daudz jauna idejiski tematiska satura un jaunas formas. Latviešu klasikā ieskaitāmo prozas darbu daudzums un kvalitate stipri pieauga, un cēlās arī prozas caurmēra līmenis. Visu to veica galvenokārt jauni autori.

Perioda sākumā labākie sasniegumi bija īsā stāsta žanrā. Vispirms te minams Apsīšu Jēkabs. Jau 80. gadu vidū viņa spalvai pieder tādi nozīmīgi realistiski stāsti kā «Krusttēvs Ādams» (1883.), «Kaimiņi» (1884.), «Pie pagasta tiesas» (1885.) u. c.

Apsīšu Jēkaba kā realistiskā stāstnieka darbībā samērā spilgti izpaužas krievu klasikas tradiciju nozīme latviešu literaturā. Ne velti jau Rainis, runājot par krievu rakstnieku pieaugošo vērtīgo ietekmi latviešu literaturā, 80. gados savā dienasgrāmatā rakstīja: «Zem šā iespaida pamazām sāk izaugt jauna, patstāvīga literatura.» Par pierādījumu minēti Apsīšu Jekaba stāsti — «Pie pagasta tiesas», «Laimes spoks» u. c. It īpaši Apsīšu Jekabs interesējās par N. Gogoli un I. Turgeņevu, rūpējās par to pārtulkošanu latviski un ieveda dažus no to izkoptajiem tēlošanas paņēmieniem arī latviešu literaturā, piemēram, I. Turgeņeva tradicijā izveidotus dabas ainavu notēlojumus, N. Gogoļa liriskajām atvirzēm radniecīgus iespraudumus. Lielu uzmanību krievu un citu tautu literaturas studijām veltījuši arī pārējie redzamākie prozaiķi.

80. gadu otrā pusē uz literaturas skatuves uznāca R. Blaumanis, kas prozā galvenokārt pievērsies novelei, bet sarakstījis arī vairākus labus stāstus — «Nezāle» (1887.), «Zirgs, trīs govis un simts rubļu» (1887.), «Spijēnos» (1888.), «Pērkona negaiss» (1887.) u. c. Atzīmējams arī J. Esenberģa stāsts «Ansītis» (1886.).

90. gados jaunu, talantīgu stāstnieku radās arvien vairāk. E. Birznieks-Upītis sāka savus klasiskos «Pelēkā akmens stāstus», veiksmīgi rakstīja arī Doku Atis («Krišs Laksts» 1893.), Pērsietis («Acīs krītoši burti» 1898.), J. Poruks («Kauja pie

Knipskas» (1897.), V. Plūdonis («Selgā» 1898.), Saulietis («Plašākā darbība» 1900.), A. Brigadere («Slimnīcā» 1896.) u. c. Īsā laikā stāsts piedzīvoja lielu uzplaukumu un sazarojās dažādos paveidos — bērnu stāsts, humoristiski satiriskais stāsts, vēsturiskais stāsts u. tml.

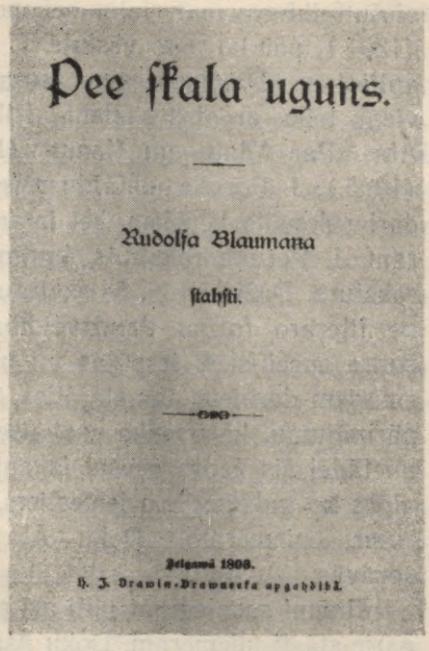

R. Blaumaņa «Pie skala uguns»

Izveidojās arī novele. Šā žanra nodibinātājs latviešu literaturā un Jaunās strāvas perioda lielākais novelists ir R. Blaumanis. Jau 80. gadu beigās viņš publicē ievērojamu noveli «Raudupiete» (1889.), bet vislielākos sasniegumus gūst nākošā gadu desmita beigās, sarakstīdams citu pēc citas meistarnoveles — «Purva bridējs» (1898.), «Salna pavasarī» (1898.), «Andriksons» (1899.), «Nāves ēnā» (1899.). Tās ieņem vienu no izcilākajām vietām visā latviešu novelistikā, pieder pie latviešu nacionalās kulturas dārgumiem. Noveles žanram pieskaitāmi arī vairāku citu autoru darbi, piemēram, J. Esenberģa «Balle Peļķupes pilsētiņā» (1887.), J. Poruka «Kā Runcis kļuva par Runcē» (1898.), Saulieša «Nelaime» (1900.) u. c. No dažādiem noveles paveidiem visvairāk un spēcīgāk uzplauka psiholoģiskā sadzīves novele un satiriskā novele. Psiholoģisko sadzīves noveli galvenokārt izkopa R. Blaumanis, pie satiriskās noveles pieskaitāmi, piemēram, vairāki J. Poruka darbi.

Šķietamā pretrunā ar periodā dominējošām realisma tendencēm bija pasakas žanra attīstība. Iepriekšējā periodā šai žanrā kaut cik redzamāku oriģinaldarbu nebija, bet gadsimta beigās tādi sāka rasties. A. Lerchis-Puškaitis, galvenokārt dažādus lat-

viešu folkloras materialus sakopojot, izveidoja pasaku «Kurbads» (1891.), par ko pats vēstulē T. Zeifertam 1893. gada 24. martā apliecina: «Daudz neesmu fantazējis, bet tik tur, kur vajadzēja vienu teiku ar otru sasiet.»[1] Pilnīgi oriģinalsacerējumi ir Doku Āta «Par Adatu un Ilenu» (1891.), R. Blaumaņa «Velniņi» (1895.), J. Poruka «Maldu pils» (1897.) u. c. Lielākā daļa šo darbu domāta bērniem, bet ir arī pasakas pieaugušajiem, piemēram, J. Poruka rakstītās, kurām turklāt ir vēl īpašs filozofisks raksturs. Daži kritiķi, to skaitā arī Zeiferts, pietiekami neizprata ne literaro formu daudzveidības pozitivo nozīmi, ne pasaku žanra specifiskās iespējas un uzdevumus; uz dažādiem neveiksmīgiem darbiem pamatojoties, tie izdarīja vulgarizatorisku vispārinājumu, ka pasaka esot pseidotautiskā romantisma recidivs un tādēļ šis žanrs neesot izkopjams. Šāda kritikas nostāja bija viens no galvenajiem iemesliem, kādēļ dažs labs sekmīgs aizsākums, piemēram, Doku Āta pirmie soļi pasaku novadā, aprāvās.

Zināmi sasniegumi gūti arī plašāka apmēra prozas žanros. Ir garie stāsti, piemēram, Doku Āta «Paugurieši» (1893.) un Valda «Staburaga bērni» (1895.), ir arī romani — A. Deglava «Zeltenīte» (1896.), Zeiboltu Jēkaba «Ūdens burbuļi» (1900.) u. c.

Liela nozīme šai ziņā žurnalu un avīžu skaita un apjoma pieaugumam, jo tā paplašinājās tribine, kur publicēt arī garākus darbus. Tādā pašā sakarā jāatzīmē kaut cik lielākie honorari, kas deva zināmas iespējas, piemēram, A. Deglavam, strādāt pie viena darba ilgāku laiku, kas romana žanram ir pilnīgi nepieciešams. Interesi par romanu izraisīja arī tas, ka periodika regulari publicēja daudz tulkotu romanu, to vidū cittautu klasiķu darbus. «Dienas Lapa» rakstīja: «Jaunlaiku literaturā ieņem pirmo vietu romans. Romanā savienojas visa dzīve, gan psiholoģiskā, gan socioloģiskā, gan moraliskā. Īsts romans ir īsta cilvēces vēsture, viņš ir patiesāks par vēsturi. Romans ir, pēc Zolā izteiciena, pilnīgs tik tad, kad viņš savienojas ar humaniem

[1] ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali (T. Zeiferta fonds — 385, 30).

mērķiem, t. i., viņā vajag atspoguļoties cilvēces augstākiem centieniem.»[1]

Jaunās strāvas perioda labākie stāsti meistarībā pārsniedz visus tos stāstus, kas latviešu literaturā bija sarakstīti agrāk. Turpretim par romanu jāsaka dalīts spriedums. Ir gan nākuši klāt jauni romani, ir tajos apstrādāti jauni motivi, no jauna ievests vai pilnīgāk izkopts dažs tēlošanas paņēmiens, taču visumā šā perioda romanu kvalitatīvais līmenis nesasniedz to, kāds bija iepriekšējā perioda meistardarbam — brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laikiem».

Visā plašajā dzejas novadā ļoti maz bija kaut cik izcilāku darbu bērniem. Arī prozā agrāk tādu nebija. Tas bija viens no galvenajiem iemesliem, kādēļ reakcionaro ideju sludinātāji — mācītāji, zaudējuši agrākās pozicijas literaturā pieaugušajiem, varēja vēl arvien diezgan netraucēti rīkoties bērnu literaturas laukā. Izmantodami bērnu kāri pēc grāmatām un noderīgas lasāmvielas trūkumu, tie ieplūdināja grāmatu tirgū reliģisku literaturu — salkanus, moralizējošus stāstiņus ar pamācībām pakļauties kungiem u. tml. Jaunās strāvas periodā sāka veidoties arī progresīva bērnu literatura, vispirms proza. Galvenokārt tā balstījās uz autobiografiskiem bērnības atmiņu notēlojumiem. Pirmais vērtīgākais darbs šai laukā bija Doku Ata «Mans dzīves rīts» (1894.). Tam sekoja Valda «Staburaga bērni» (1895.), V. Plūdoņa «Taivas ciems» (1900.; vēlāk pazīstams ar nosaukumu «Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas») u. c. 1900. gadā Sudrabu Edžus publicēja savu labāko stāstu «Dullais Dauka».

Visos aplūkotajos prozas novados liela nozīme satirai, piemēram, Apsīšu Jekaba stāstā «Pie pagasta tiesas», Blaumaņa «Nezālē», Doku Ata «Pauguriešos», Zeibolta «Ūdens burbuļos», Sudraba Edžus «Dullajā Daukā». Doku Ata «Mans dzīves rīts» un daži citi darbi bagāti ar humoru. Bez tam vēl parādījās arī tādi prozas darbi, galvenokārt īsie stāsti, kas bija satiriski un arī humoristiski jau pašos pamatos, piemēram, R. Blaumaņa «Stāsts par cūku, kura runājusi» (1895.) un «Mopsis jeb

[1] «Dienas Lapa», 1893., 179.

Nelaime Tērbatas ielā» (1900.), J. Paleviča «Kā Cibiņu Juris iebrauca laulības ostā» (1894.), J. Janševska «Kā bagātā Čāpiņa dēls precējās» (1897.) u. c. Tāpat kā dzejā, tā arī prozā satiras nozīme bija liela un augoša.

Populari bija arī aktualiem dienas jautājumiem veltīti īpaši humoristiski satiriski sacerējumi, kas temas izvēles principu un apstrādājuma ziņā tuvi mūsdienu feļetona žanram. Tādi darbi bija — R. Blaumaņa «Labāko familiju dzejnieks» (1894.), Fr. Roziņa «Šinīs dienās» (1895.) u. c. Šais darbos jaunā idejiskā skatījumā tika turpinātas «Pēterburgas Avīžu» un 70. gadu «Dunduru» almanachu progresivās satiras tradicijas.

Dažos gadījumos parādījās arī it veiksmīgi māksliniecisk apraksti, tēlojumi un dažādu citu tipu prozas sacerējumi, piemēram, Raiņa ceļojuma piezīmes «Vēstules no Berlines» (1896.). Vispār — prozas attīstībā vērojama tieksme uz formu daudzveidību; pamatā te meklējama griba atrast piemērotāko izteiksmi lielajai satura daudzveidībai.

Idejiski tematiskā satura ziņā revolucionarās tendences, ko dzejā sastopam jau 80. gados, prozā grūti uzrādīt pat 90. gadu beigās (pirmie nozīmīgākie sasniegumi rodas tikai 20. gs.). Dzejolī, sevišķi romantiskā dzejolī, revolucionarās tendences labāk varēja izkļūt cauri cenzurai, un nelegalajai revolucionarai presei savu ierobežoto apjomu dēļ dzeju iespiest bija vieglāk nekā prozu.

Daudz devusi Jaunās strāvas perioda proza kā raksturu notēlotāja.

Salīdzinot ar iepriekšējā perioda darbiem, klāt nāca daudz tādu tēlu, kādus agrāk latviešu literatura nepazina. Sevišķi nozīmīgi vienkāršo darbaļaužu gaišie tēli — Kristīne, Grīntāls, Dullais Dauka u. c. Jāatzīmē arī budžu jaunās paaudzes atvase Buņģis, nākošais tirgotājs Mazais Runcis, pretrunu pilnais Krustiņš, kaislību plosītā Raudupiete, jaunbagātnieks Meimurs, daudzie J. Poruka sapņotāji utt. Progress redzams nepārprotami.

Atzīmējami arī tie sasniegumi, kādi prozā gūti, notēlojot dzimtenes dabas ainavas. Tieši 80. gadu beigās un 90. gados da-

bas notēlojums izvirzījās redzamā vietā, piemēram, tādos darbos kā Apsīšu Jekaba «Bagāti radi», R. Blaumaņa «Romeo un Jūlija», Valda «Staburaga bērni», E. Birznieka-Upīša «Pelēkais akmens» u. c. Gadsimta beigās dzejā bija arī sava tiesa skaistas dabas lirikas — Ed. Veidenbauma «Jau ziediem rotātas pļavas», J. Poruka «Kad pavasara vēsma pūš» u. c. — taču tur vairāk atklāti cilvēka pārdzīvojumi, saskaroties ar dabu, ne tik daudz pati daba.

Dabas ainavu notēlojumi pieder pie spilgtākajiem gadījumiem, kur izpaudās literaturas radniecība ar gleznieciību un grafiku. No otras puses — arī tēlotājas mākslas tuvinājās literaturai, šai gadījumā prozai, ilustrējot tās sacerējumus savā īpatnējā krāsu un līniju, gaismas un ēnu valodā.

Latviešu literaturai šai ziņā pastāvēja jau zināmas progresivas tradicijas, ko bija iedibinājis grafiķis un kokgriezējs A. Daugulis ar savām ilustracijām «Pēterburgas Avīžu» humoristiski satiriskajam pielikumam. Pēc tam šais ļoti vērtīgajos literaturas sakaros ar tēlotājām mākslām redzamāku sasniegumu ilgus gadus trūka. Arī Jaunās strāvas periods šai ziņā deva maz ko jaunu, kaut gan no latviešu vidus bija jau izaudzis ne viens vien ievērojams mākslinieks, krievu klasiskā realisma audzēknis — J. Feders, A. Alksnis, J. Valters, J. Rozentāls u. c. Latviešu rakstnieku grāmatas parasti iznāca bez ilustracijām un bez vāka zīmējumiem. Ilustraciju nebija arī avīžu literarajos pielikumos; bet žurnali «Austrums», «Mājas Viesa Mēnešraksts» un daži kalendari (piemēram, A. Alunāna), kas iespieda arī literaro darbu ilustracijas, tās ņēma palaikam jau gatavu klišeju veidā no dažādiem, latviešu oriģinalliteraturai patāliem vācu izdevumiem.

Nozīmīgs sasniegums bija J. Rozentāla vāka zīmējums R. Blaumaņa noveles «Nāves ēnā» izdevumam atsevišķā grāmatā (1900.). Zīmējums meistarisks, kaut arī no R. Blaumaņa darba galvenā satura — vienkāršo darbaļaužu vērtīgo rakstura īpašību notēlojuma — tas novirzās, tai vietā akcentējot cilvēka gribu dzīvot un simboliski izteiktu nāves nežēlību, kad kāds nokļuvis tās varā. Citu kaut cik līdzvērtīgu tēlotājas mākslas darbu par latviešu literaturas temu Jaunās strāvas periodā trūkst.

Jāatzīmē arī prozas valodas muzikalitate, kurai vairāki Jaunās strāvas perioda rakstnieki veltīja nopietnu vērību. Apsīšu Jēkabs «Vēstulēs iz tēvijas» (1886.), par prozas valodu runādams, savā īpatnējā, pacilājošā stilā raksta: «... vārds ir brīnišķīgs ierocis cilvēka mutē... Tas ir brīžam vēsmiņa, kas pūš pa

zāļu klajumu, — kā strautiņš, kas rāmi plukšķēdams tek pa puķainām pļavām un slacina vītušos lakstus, — bet tas ir arī viesulis, kas kokus ar sakni izlauž, — pērkons, kas klinti sašķeļ, — uguns, kas mežus iededzina un aprij! Viņš ir veseris, kas sirdi satriec, un karstums, kas to dara izkusušu kā zeltu kausējamā ceplī. Daudz iespēj tas, kas šo ieroci prot cilāt, kur un kā tam vajadzīgs.» Paša Apsīšu Jēkaba darbi, piemēram, dabas notēlojumi viņa stāstos, šai ziņā ir spilgts piemērs. Izkopta prozas valodas muzikalitate, satura niansēm atbilstošs ritmiskums un īpaša emocionala intonacija ir arī vairākos R. Blaumaņa, J. Poruka u. c. darbos, galvenokārt pārdzīvojumu un dabas ainavu notēlojumos. Piemēram, sērā noskaņa R. Blaumaņa «Raudupietes» sākumā vai gaišas laimes un skaļa prieka pilnā pavasara aina, ar ko sākas tā paša autora «Salna pavasarī». Salīdzinot ar iepriekšējā perioda prozu, atkal jārunā par noteiktu progresu stila meistarības izveidē.

Dažus elementarākos jautājumus par prozas un tās žanru īpatnībām samērā labi noformulēja J. Ķalniņš savā «Latviešu rakstniecības teorijā». Daudz jau nozīmīgāku teoretisku atziņu par prozas meistarību deva tās konkretu darbu vērtējumos izteiktās domas, kādas pauda progresivā kritika, it īpaši J. Jansons-Brauns. Viena no viņa «Domās par jaunlaiku literaturu» (1893.) visspēcīgāk izteiktajām tendencēm ir vēršanās pret samākslotību, sliktu paraugu atdarināšanu un salkanību, pret to, ka «viss tiek tēlots pēc mūžīgi nodeldētiem paraugiem un salaistīts un sapomadēts ar riebīgi salkanu «mīlestību» līdz ar garlaicīgi muļķīgiem prātojumiem». Otrs no J. Jansona-Brauna vairāk akcentētajiem meistarības jautājumiem, par prozu runājot, ir prasība pēc raksturojuma ar tēlu palīdzību, pēc t. s. netiešā raksturojuma, jo daudzi rakstnieki «vai nu aiz neprašanas, vai aiz nepacietības izbāž, tā sakot, galvu ārā no sava sacerējuma un tad skaņā balsī nosludina savus uzskatus...»

Progresivā kritika un visa dzīve izvirzīja literaturai prasības, kuras pat labākie te aplūkojumā perioda prozas darbi spēja izpildīt tikai pa daļai (piemēram, — revolucionaro ideju propagandas ziņā). Tomēr arī ar visu šo nepilnību latviešu proza —

galvenokārt R. Blaumaņa un E. Birznieka-Upīša realistiskās noveles un stāsti — Jaunās strāvas periodā pacēlās augstā līmenī.

Dramaturģija

Arī dramaturģija, salīdzinot ar iepriekšējo periodu, kļuva ievērojami bagātāka.

Dramaturģija attīstījās ciešā sakarā ar *teatri*. Vienīgais lielais latviešu teatris joprojām bija Rīgas Latviešu teatris. Kopš 1887. gada tas saņēma Rīgas pilsētas subsidiju, un tā pārvaldē piedalījās ne tikai Rīgas Latviešu biedrība, bet arī citu latviešu biedrību pārstāvji. Galvenā noteikšana tomēr, kā bijusi, tā palika Rīgas Latviešu biedrībai, un tā vadīja teatri, cik vien spēdama, sev vēlamā reakcionarā virzienā. Jau 1885. gadā šī reakcionarā vadība ar intrigām bija panākusi sev nepatīkamā, samērā demokratiski noskaņotā teatra direktora A. Alunāna aiziešanu un nodevusi teatri latviešu nacionalajai kulturai naidīgā vācieša H. Rodes-Ebelinga rokās, kurās teatris atradās līdz 1893. gada rudenim. H. Rodes-Ebelinga kundzības laikā teatra repertuara politika bija spilgti reakcionara; izrādīja galvenokārt trešās un ceturtās šķiras buržuazisko vācu autoru komedijas, t. s. poses. Šie apstākļi stipri kavēja latviešu oriģinaldramaturģijas attīstību, sacēla sabiedrībā, it īpaši «Dienas Lapā», veselu protestu vētru. Piemēram, «Dienas Lapa» norāda, ka 1892. gadā Rīgas Latviešu teatrī bijušas piecdesmit izrādes, no kurām oriģinallugas izrādītas tikai trijās reizēs, t. i., 6% no visa izrāžu kopskaita, kamēr Liepājas Latviešu labdarības biedrības teatrī oriģinallugas sastādījušas ap 40% un Jelgavas Latviešu biedrības teatrī, kur tanī laikā bija A. Alunāna iestudēts repertuars, — vairāk nekā 50%. Atgādinot, ka Rīgas Latviešu teatris saņem no pilsētas kases diezgan lielu pabalstu, Raiņa vadītā jaunstrāvnieku avīze jautāja: «Bet ja nu prasām, cik Rīgas Latviešu teatris darījis priekš pašas tautas, priekš tautas teatra rakstniecības veicināšanas, tad atbilde skan: gandrīz nekā!»[1]

Rīgas Latviešu teatra komisija vairākus gadus gan izsludināja lugu konkursus, saņēma darbus (1893. g. vien 19), bet nevienu negodalgoja, lai gan, piemēram, 1892. gadā bija iesūtīta arī toreizējos apstākļos izcilā Aspazijas luga — «Vaidelote», kuru autore pie tam vēl, izpildot komisijas vēlēšanos, pārstrādāja.[2] 1895. gadā buržuazijas rokās esošā Jelgavas latviešu biedrība izsolīja godalgu par lugu, kas jāiesūta sešu nedēļu laikā. «Dienas Lapa» sašutumā izsaucās: «Paskat nu, cik šiem kungiem jēgas no rakstniecības aroda, kura īstie piekopēji un veicinātāji tie sakās būt! ... Tā rīkojoties, nepamudina vis rakstniekus uz čaklu, jautru darbību, bet taisni paskubina tikai skribentus uz pasaules pārpludināšanu ar sēnalām.»[3]

[1] «Dienas Lapa», 1893., 7.
[2] «Dienas Lapa», 1894., 2.
[3] «Dienas Lapa», 1895., 87.

Rīgas Latviešu biedrības nams (90. gados)

Progresivās sabiedriskās domas spiediens panāca, ka vismaz H. Rode-Ebelings aizgāja. Viņa vietā 1893. gadā nāca P. Ozoliņš, latvietis, bet reakcionarās buržuazijas pārstāvis. Būtiskas pārmaiņas repertuārā šī maiņa nedeva, un cīņa pret mazvērtīgu un kaitīgu lugu izrādīšanu nerimās. «Dienas Lapa» rakstīja: «Teatra komisija laikam domā, ka ap svētku dienām sanāk teatrī pilsētas prastākie, vienkāršākie ļaudis, kuri brangi jāpasmīdina ar viņiem piekritīgiem prastiem jokiem, vienkāršām un tomēr neizprotamām situacijām u. c., šādi ļaudis jau neko labāku nedz saprot, nedz arī pelnījuši. Tā domādama, viņa gan ļoti alojas un dara nepareizi.»[1]

Lai pavisam nezaudētu skatītājus, vajadzēja rēķināties arī ar progresivās sabiedriskās domas prasībām pēc vērtīgām lugām, it īpaši pēc oriģinaldarbiem, kuros attēlota latviešu tautas dzīve 19. gs. beigās. Lai gan teatra vadība atbalstīja tādu lubinieku un diletantu kā T. Hānu, uz skatuves nokļuva arī R. Blaumaņa un Aspazijas darbi.

Liela pozitiva nozīme tā laika labākajiem latviešu aktieriem — B. Rūmniecei, D. Akmentiņai, A. Brigaderei-Maijai, J. Skaidrītei, J. Duburam, A. Mierlaukam, A. Freimanim, J. Brigaderam, R. Jansonam u. c., kas ar savu tēlojumu palīdzēja izcelt dramaturgu radītās vērtības.

[1] «Dienas Lapa», 1894., 1.

Daudz mazāk to var teikt par skatuves gleznieciību un muziku. Dekoraciju veidošana atradās galvenokārt vācu amatnieku rokās, bet īpaša skatuves muzika tika komponēta tikai atsevišķos gadījumos. Te ievērību pelna A. Jurjāna muzika A. Alunāna lugai «Kas tie tādi, kas dziedāja», kā arī J. Vītola un J. Ozola muzika Aspazijas «Vaidelotei», piemēram, soprana solo «Mēness starus stīgo» un sieviešu koris «Raudādama es noliku savu zīļu vainadziņu». «Vaidelote» bija arī pirmā latviešu luga, kuras satura izteiksmē līdzi darbojās balets.

Lielā mērā lugu interpretacija atradās režisora un teatra vadības ziņā, un tie, akcentējumus pārstatot, idejisko saturu varēja pavērst sev vēlamā virzienā pat pavisam radikali. Tā notika, piemēram, ar R. Blaumaņa lugu «Trīnes grēki» (1896.), kuras jau tā ne visai lielais racionalais kodols tika pilnīgi noklusēts; spraigā raksturu komedija tika spēlēta kā tukša, bezidejiska triku luga un tādā interpretacijā izpelnījās iznīcinošu J. Jansona-Brauna kritiku.

Cits liels šķērslis bija cariskā cenzura, kura pat tās lugas, kas jau bija iespiestas, pirms izrādīšanas uz skatuves pārbaudīja vēl otrreiz, ļoti daudz svītroja un nereti aizliedza. Svītrojumi izraibināja pat Gētes «Faustu», bet progresivo latviešu dramaturgu darbiem cenzors daudzkārt vienkārši uzlika rezoluciju — «aizliegts». Tā notika, piemēram, ar jaunā, talantīgā autora revolucionarā jaunstrāvnieka J. Paleviča lugu «Spīgaņi». 90. gados vien tika aizliegti vairāki desmiti lugu.

Tas pats, kas par oriģinaldramaturģiju, lielā mērā sakāms arī par krievu un citu tautu klasiķu lugām. Ievērojot to popularitati un līdz ar to radušos iespēju pelnīt, teatris izrādīja gan N. Gogoļa «Revidentu» (1893.), gan A. Ostrovska «Ienesīgo vietu» (1895.), V. Šekspira «Hamletu» (1894.) un «Makbetu» (1896.), H. Ibsena «Noru» (1897.), V. Gētes «Faustu» (1898.), A. Puškina «Skopo bruņinieku» (1899.), Fr. Šillera «Donu Karlosu» (1900.) u. c. Lai kā reakcionarā vadība šo lugu racionalo kodolu ar attiecīgām interpretacijām sagrozīja vai notušēja, klasiķi tomēr veica zināmu progresivu darbu sabiedriskās domas un arī latviešu dramaturgu audzināšanā.

Liela nozīme bija arī t. s. mazajām skatuvēm, kur attīstījās mākslinieciskā pašdarbība, gan Rīgā (piemēram, jaunstrāvnieciskajā Jonatana biedrībā), gan arī citās pilsētās un laukos. Uz šīm skatuvēm visumā valdīja demokratiskākas tendences. Piemēram, Aspazijas «Neaizsniegts mērķis» (1895.), kam uz Rīgas Latviešu teatra skatuvi ceļš bija slēgts, pirmizrādi piedzīvoja Liepājā.

Kā skatuves darbinieks un lugu rakstnieks īpaši minams latviešu teatra tēvs un latviešu dramaturģijas nodibinātājs A. Alunāns, kas bija arī viens no galvenajiem Rīgas Latviešu teatra reakcionarās vadības atmaskotājiem. Pēc aiziešanas no šīs skatuves viņš ar mainīgiem panākumiem organizēja pats savas

trupas un rīkoja izbraukuma izrādes, popularizēdams teatri un dramaturģiju dažādās vietās; līdz 1892. gadam (ieskaitot) viņš vadīja arī Jelgavas Latviešu biedrības teatri.

Dramaturģijā A. Alunāns bija darbojies jau kopš 60. gadu beigām, galvenokārt rakstīdams neliela apjoma joku lugas. Jaunās strāvas perioda sākumā viņš kā dramaturgs kļuva jo ražīgāks, nedaudzos gados sarakstīja lielāku skaitu vairākcēlienu lugu — «Lielpils pagasta vecākie» (1888.), «Kas tie tādi, kas dziedāja» (1888.), «Seši mazi bundzinieki» (1889.), «Visi mani radi raud» (1891.), «Pārticībā un nabadzībā» (1893.) u. c. Mākslinieciskās meistarības ziņā šo darbu līmenis stipri nevienmērīgs: realistiskās vietas mijas ar salkani sentimentalām, spilgtas dramatiskas situacijas ar nedabiskiem monologiem u. tml. Salīdzinot ar iepriekšējā perioda lugām, muižnieku un buržuazijas kritizēšanā A. Alunāns kļuvis drošāks un dziļāks.

90. gadu sākumā A. Alunāna ražīgā darbība lugu rakstīšanā pamazām beidzās; pirmajā vietā latviešu dramaturģijā strauji izvirzījās jaunais, daudzpusīgais talants — R. Blaumanis.

Jau Jaunās strāvas periodā no Blaumaņa spalvas nākuši tādi redzami dramatiski darbi kā «Ļaunais gars» (1892.) un «Pazudušais dēls» (1893.); tāpat arī viņa 90. gadu komedijām «Zagļi» (1891.) un «Trīnes grēki» (1896.) ir sava paliekama vērtība. Kaut gan viņu lugu vidū daža («Potivara nams», «No saldenās pudeles») ir asi kritizējama, tomēr visumā Blaumanis ir perioda lielākais latviešu dramaturgs, viens no latviešu dramaturģijas klasiķiem. Ar viņu latviešu literaturvēsturē pirmoreiz ienāca lugas, kuras vēlāk guvušas ievērību uz krievu u.c. tautu skatuves un kurām plaša un stabila vieta arī padomju teatru repertuarā.

Vairākas no savām labākajām lugām («Skroderdienas Silmačos», «Indrānus», «Ugunī», «Sestdienas vakaru») Blaumanis sarakstīja nākošajā periodā — 20. gadsimta sākumā.

Dažus gadus pēc Blaumaņa pirmajām lugām ar samērā labiem panākumiem realistiskās dramaturģijas tekas sāka staigāt arī Zeiboltu Jēkabs. Viņa labākā luga «Mājas naids» (1895.) notēlo lauku dzīvi, atmasko budžus un svētuļus.

90. gadu vidū lielu saviļņojumu sabiedrībā ar savām lugām

radīja Aspazija. Progresivā romantisma garā uzrakstīto «Vaideloti» (1894.) abas pretējās šķiru cīņas nometnes uzņēma ar lielu atzinību, katra to iztulkodama sev vēlamā interpretacijā. Jaunstrāvnieki ievēroja šai lugā galvenokārt Aspazijas bagāto dzejas valodu, īsto un dziļo jūtu notēlojumu, romantisko trauksmi uz labāku dzīvi, kā arī zināmu protestu pret despotismu un reliģiju. «Dienas Lapa» norādīja, ka patīkami arī lugas «vīrišķīgie raksturi, kādi pat pie sievietēm parādās; reti kur pat izteicienos dzirdama lieka gaudulība, kādu sastopam tik bieži pie mūsu kungiem rakstniekiem.»[1]

Tai pašā gadā izrādītā realistiskā luga «Zaudētas tiesības» sacēla jau kritikas apskatā aplūkoto polemiku par sieviešu emancipacijas un buržuazijas viltus tikumības jautājumiem, kas bija viena no spilgtākajām perioda literarajām cīņām. Mazāki panākumi bija lugai «Neaizsniegts mērķis» (1895.).

Mazāk skaļi, bet saturā dziļāk sieviešu emancipacijas u. c. Jaunās strāvas idejas dramaturģijā paudis revolucionarais jaunstrāvnieks J. Palevičs, galvenokārt ar 1897. gadā aizliegto dramu «Spīgaņi» (vēlāk pazīstama ar nosaukumu «Purvā»). Atzīmējama arī viņa 90. gados uzrakstītā satiriskā komedija «Preilenīte». «Spīgaņos» ieskanas jau zināmas, pret kapitalismu vērstas revolucionaras tendences, kādu pārējos šā perioda dramatiskajos darbos nebija, šo tendenču dēļ lugas nokļūšana uz skatuves tika aizkavēta.

Ar mazāku dramatiskā rakstnieka talantu dažas lugas sacerējuši arī tādi autori kā P. Sarķis, Zvārgulis, Pērsietis, J. Rozentāls-Krūmiņš u. c. Lugu rakstnieku rindas bija retākas nekā prozaiķu un dzejnieku, tomēr, salīdzinot ar iepriekšējo periodu, tās bija augušas.

Līdz ar vispārīgo dramaturģijas attīstību veidojās arī lugu žanri. A. Alunāns ar savu produktivo darbību gan bija jau iepriekšējā periodā iezīmējis aizsākumus kā komedijai, tā dramai un dažādiem citiem dramaturģijas žanriem un to paveidiem (operetei, bērnu lugai utt.), bet šo darbu mākslinieciskais un arī

[1] «Dienas Lapa», 1894., 15.

idejiskais līmenis bija viduvējs. Jaunās strāvas periodā dramaturģija auga ne tik lielā mērā daudzveidības kā kvalitates ziņā. Neieejot visai sīkā dramaturģijas žanru un to paveidu iedalījumā (skatu luga, bēdu luga utt.), aplūkosim te dramu un komediju.

Visspēcīgāk attīstījās realistiskā drama[1]. Šo darbu vidū pirmajā vietā minams R. Blaumaņa «Ļaunais gars» un «Pazudušais dēls»; jāmin, ka pirmā no abām lugām ir ar stipru satiriskas komedijas, otra — ar bēdu lugas raksturu. Zināms ieguldījums latviešu realistisko dramu krājumā ir arī A. Alunāna «Visi mani radi raud», Aspazijas «Zaudētas tiesības», Zeiboltu Jēkaba «Mājas naids», J. Paleviča «Spīgaņi» u. c.

Veidojās arī realistiskā komedija — R. Blaumaņa «Zagļi» un «Trīnes grēki», J. Paleviča «Preilenīte», A. Alunāna «Seši mazi bundzinieki» u. c.

Perioda realistiskās dramaturģijas attīstības līnija visspilgtāk iezīmējas, salīdzinot A. Alunāna un R. Blaumaņa lugas.

R. Blaumanis zināmā mērā turpina A. Alunāna iedibinātās labākās tradicijas. Līdzīgi A. Alunānam arī viņš pauž humanistiskas un demokratiskas tendences un par vienu no galvenajiem savas kritikas objektiem ņem budzi, tā uzpūtību, varmācību, tumsonību un vairākas citas peļamas īpašības, nerisinot tomēr jautājumu par kalpu ekspluataciju. Tāpat abu dramaturgu daiļradē vairākkārt sastopams motivs par bagāto saimnieku despotismu, kuri, uz naudas varas, kārtu aizspriedumu un patriarchalo tradiciju pamata iejaucas jaunās paaudzes sirdslietu «kārtošanā»; tiklab A. Alunāna, kā R. Blaumaņa nostāja te ir noteikti cilvēcības un jaunās paaudzes pusē. Abi te aplūkojamie dramaturgi lielu uzmanību veltīja skatuves specifisko vajadzību ievērošanai, bija visu savu daiļrades laiku vairāk vai mazāk ciešos sakaros ar teatri.

Dažkārt R. Blaumaņa lugās sastopamas arī A. Alunāna tradicijas negatīvā nozīmē, galvenokārt samākslojumi sižeta veidojumā un vietām patukšā situaciju komika. Taču visumā R. Blau-

[1] *K. Kundziņš*, Dažas pakāpes latviešu realistiskās dramaturģijas attīstībā. ZA Valodas un literaturas instituta Raksti, IV, 1954.

manis ir patstāvīga un spilgta rakstnieka personība, kas gan apgūst sava priekšgājēja atstāto mantojumu, bet izmeklē labāko no tā un radoši attīsta tālāk, it īpaši mākslinieciskās meistarības ziņā.

R. Blaumaņa labākajās lugās latviešu dramaturģija nostājas noteikti uz realisma pamatiem. Līdz ar to viņš dod īsti meistarisku raksturu un pārdzīvojumu notēlojumu. Tādi R. Blaumaņa dramaturģijas tēli kā naudas vergs Mantrausis, pazudušais dēls Krustiņš, intrigante Trīne u. c. neizdzēšami paliek atmiņā kā spilgti tipiski raksturi. Ar labu, līdz tam latviešu literatūrā neredzētu meistarību izveidoti arī daudzi pozitivi kalpu tēli — cildenais Mikus, gaišā, spriganā meitene Līziņa, lēnīgais, bet dziļi sirsnīgais Brencis, asprātīgā Made utt. Jāatzīmē arī labsirdīgais un pabailīgais ebreju pauninieks Ābrams. Parādot visus šos daudzveidīgos raksturus konfliktos ar apkārtējiem cilvēkiem un apstākļiem, rakstnieks pavēris diezgan dziļu, vietām jau kritizētāja realisma garā apgaismotu ieskatu socialajos jautājumos. Viņš arī pirmais no latviešu dramaturgiem raksta tīrā, bagātā, nesamākslotā un reizē tomēr augstu izkoptā latviešu valodā.

R. Blaumaņa, tāpat arī Zeiboltu Jēkaba, P. Sarķa, pa daļai A. Alunāna u. c. realistisko dramaturgu galvenais idejiski tematiskais saturs Jaunās strāvas periodā ir naudas varas un budžu atmaskojums, vienkāršo darbaļaužu vērtīgo īpašību notēlojums. Dominē 19. gs. beigu lauku dzīves tema, taču A. Alunāns, Aspazija, J. Palevičs u. c. savos darbos pievēršas arī pilsētas dzīves temām.

Vairākās lugās — A. Alunāna «Kas tie tādi, kas dziedāja», J. Rozentāla-Krūmiņa «Sarkanais kungs», A. Deglava stāsta «Vecais pilskungs» dramatizējumā u. c. — notēlota arī latviešu pagātne klaušu vai dzimtbūšanas laikos, taču realisma meistarība šais darbos ir ar lieliem trūkumiem. Vispār — realistiskajā dramaturģijā tagadnes tema dominē pār vēsturisko. Citādi ir romantiskajās lugās.

Raksturīga parādība Jaunās strāvas perioda dramaturģijā ir arī romantiskās dramas attīstība. Lielāku ievērību te pelna psiholoģiski samērā dziļā un dzejiski krāšņā Aspazijas «Vaide-

lote». Jāatzīmē arī tās pašas autores fantastiskā luga «Ragana» un ar zināmām vēsturiskas dramas īpašībām iezīmētais viņas jaunības darbs «Atriebēja». Uz romantiski vēsturiskas dramas un teiku dramas robežas stāv arī A. Alunāna «Vanems Imanta» (izrādīta tikai 1905. g. un kopš tā laika pazīstama ar nosaukumu «Mūsu senči»). Progresivajam romantismam, kas prozā kaut cik redzamākā veidā nebija uzplaucis, dramaturģijā, tāpat kā dzejā, panākumi bija lielāki.

Lai gan romantiskajās lugās tēlota galvenokārt pagātne, tajās izteiktās idejas bija laikmetiskas. Ne velti A. Alunāna «Mūsu senči» guva lielus panākumus 1905. gada revolucijas laikā. Arī par «Vaideloti» progresivā kritika pareizi rakstīja: «Vēsturiskais ietērpums dod tikai iemeslu aizrādīt, ka dažas domas un daži raksturi nepieder senatnei. Tā, piem., Oļģerda filozofijā par dieviem ir moderni uzskati, modernas ir Asjas domas...»[1]

Romantiskajās dramās ir arī latviešu literaturā pirmie veiksmīgākie mēģinājumi rakstīt lugas saistītā valodā. Samērā augstu dzejas kulturas līmeni šai ziņā sasniegusi Aspazija, piemēram, «Vaidelotes» mīlestības pārdzīvojumu, neapjaustu pilnvērtīgas dzīves ilgu un sāpju notēlojumos. It īpaši atmiņā paliek šai lugā dotais iekšēji skaidrās un dziļi jūtošās Mirdzas tēls — viens no skaistākajiem plaukstošas meitenes un dzīves skarbuma satriektas jaunavas tēliem visā latviešu romantiskajā literaturā.

Samērā dzīva bija interese par dramas teoriju. Pie tam tieši te nācās sastapties ar jautājumiem, kur balstīties uz saviem patstāvīgiem uzskatiem vai sasniegumiem agrākajā latviešu literaturā bija iespējams mazāk, bet vairāk vajadzēja apgūt citu tautu radītās kulturas vērtības, sākot no senatnes līdz A. Čechovam un H. Ibsenam. Vairākus dramaturģijas pamatjēdzienus vispārīgā veidā skaidroja arī J. Ķalniņa «Latviešu rakstniecības teorija».

Daudz par sava darba teorijas jautājumiem interesējās rakstnieki. Piemēram, R. Blaumanis, perioda lielākais drama-

[1] «Dienas Lapa», 1894., 15.

turgs, bija arī viens no labākajiem lietpratējiem sava darba teoretiskajos jautājumos. Viņš studēja un ieteica citiem studēt specialo literaturu, kritiski izmantoja tās atzinumus savā daiļradē un, sarakstīdamies ar draugiem, izteica arī nozīmīgus patstāvīgus spriedumus. Cik nejauši saglabājušies dati vēstī, tad īpaši lielu uzmanību R. Blaumanis veltījis vācu dramas teoretiķa Gustava Freitaga grāmatai «Die Technik des Dramas» («Dramas technika»). Pie tam šis uz klasiķu darbu analizes pamata izveidotais darbs bija pazīstams ne tikai lielajam mākslas meistaram R. Blaumanim. Zīmīgu liecību par to dod P. Sarķis — lauku skolotājs un maz pazīstams literats — jau 1890. gadā rakstīdams, ka «tiklīdz iznāk latviešu valodā kāda oriģinalluga, cien. kritiķa kungi lugas rakstnieku tūdaļ sūta skolā pie kāda dramas techniķa, piem., pie Gustava Freitaga».[1]

Zināšanas šais jautājumos un interese par tiem auga. Lielu darbu te veica prese, galvenokārt «Dienas Lapa». Tā nemēdza spriest par dramaturģijas teoriju abstrakti, bet gan — analizējot konkretus daiļdarbus un uz to pamata izdarot vispārinājumus. Liela daļa teatra recenziju, it īpaši Raiņa vadības laikā, bija tribine arī teoretiskās domas attīstībai dramaturģijas specifikas jautājumos. Tas sakāms tiklab par latviešu un cittautu klasikas, kā arī par mazāknozīmīgu darbu vērtējumu.

Piemēram, recenzents A. (t. i., Āronu Matīss) P. Sarķa lugai «Rīta blāzma» pārmeta, ka tanī «darbības attīstīšanās vietām vāja, daži dialogi stiepti par gariem, un cēlienu beigas bez parastā dramatiskā uzsvara. Redzams, ka rakstītājs nav diezgan sīki pazīstams ar skatuves vajadzībām. Skatuve prasa, lai darbība uz tās norisinātos, cik iespējams, īsi, kaut gan gaiši saprotami, tad arī tiešām uz skatuves un nevis pa lielai daļai aiz tās... Nepatīkama arī dažā vietā kā lieki iepīta moralizēšana un savu ideju izklāstīšana. Uz skatuves mācības jāpasniedz vēl jo vairāk nekā dzīvē caur darbību, ne caur vārdiem.»[2]

Prasību, lai svarīgākie notikumi lugā atklātos darbībā, nevis pārstāstījumos un deklamacijās, kuri pie tam vēl mēdz būt gar-

[1] *P. Sarķis,* Tēva asaras, 1890.; priekšvārds.

[2] «Dienas Lapa», 1894., 188.

laicīgi vai samāksloti, «Dienas Lapa» akcentē bieži jo bieži.[1] Pie domu bagātākajiem arī šai ziņā pieder J. Jansona-Brauna raksti. Piemēram, «Domās par jaunlaiku literaturu» (1893.) ironiski citēta nedabiskā, slikta teatralisma garā sacerētā runa A. Alunāna lugā «Visi mani radi raud»: «Tad atrodos pēdējo reizi šinī vietā, kur pavadīju savas jaunības jaukākos brīžus, kur pirmā mīlestība ar visu savu cēlību un debešķīgumu iesakņojās manā sirdī, kur drīkstēju spiest pirmo, saldo mutīti uz tavām drebošām lūpiņām . . .»

Daudz teoretisku vispārinājumu J. Jansons-Brauns izteicis kritikās par R. Blaumaņa lugām, it īpaši — prasīdams ievērot idejiskumu arī komisma veidošanas paņēmienos (sakarā ar «Trīnes grēkiem»[2]) un galveno konfliktu veidojumos balstīties ne uz sīkiem sadzīves, bet lieliem socialiem jautājumiem (atsauksmē par «Potivara namu»[3]).

Salīdzinot dramaturģijas problemu risinājumu Jaunās strāvas periodā ar tiem elementarajiem jautājumiem, par kuru noskaidrošanu 70. gados bija jācīnās latviešu dramaturģijas pirmajam celmlauzim A. Alunānam (vai arī latviešiem vajadzīgs teatris, vai tas nav apgrēcība u. tml.), redzam pavisam citu, pilnīgāku ainu. Šī teoretiskās domas attīstība bija notikusi un turpinājās cieši kopā ar dramaturģijas praksi, t. i., jaunu, vērtīgu lugu sarakstīšanu. Jaunās strāvas periodā arī latviešu dramaturģijā radās darbi — galvenokārt R. Blaumaņa «Ļaunais gars» un «Pazudušais dēls», — kas pelnījuši un zināmā mērā jau guvuši vietu arī uz cittautu skatuvēm.

Arī dramaturģijā bija sasniegts nozīmīgs briedums, un tās, tāpat kā visas progresivās latviešu literaturas attīstība, turpinājās pa augšup ejošu līniju.

Citādi attīstījās buržuaziskā literatura.

---

[1] «Dienas Lapa», 1891., 276.; 1893., 254. u. c. Jāatzīmē arī M. Bruņinieka plašais raksts «Par sievietēm mūsu dienās», kas iespiests «Dienas Lapas» izdotajā «Saimnieču un zelteņu kalendarā 1894. gadam».

[2] «Dienas Lapa», 1896., 281.

[3] «Dienas Lapa», 1897., 70.

BURŽUAZISKĀ LITERATURA

Savās attieksmēs ar proletariatu buržuazija bija noteikti reakcionara šķira. Attiecībās ar muižniecību tai bija gan arī vēl nenoslēgti rēķini, tomēr bailēs no kopīgā ienaidnieka — strādnieku šķiras — latviešu kapitalists ar baltvācu baronu meklēja un atrada kopīgu valodu. Tāda visnotaļ prettautiska nostāja pašos pamatos noteica arī buržuaziskās literaturas raksturu, tās pagrimumu.

Buržuazijai bija būtiski nepieņemama tā literatura, kas izvirzīja uzmanības centrā aktualos sabiedriskos jautājumus, kas meta uz tiem patiesības gaismu. Ne velti V. I. Ļeņins, raksturojot buržuaziju kā šķiru, 1905. gadā rakstīja: «... tur jau ir lietas būtība, ka buržuju kungi *nevar* jau tagad saukties savā īstajā vārdā. Tas ir tikpat neiespējami, cik neiespējami ir kailam iziet uz ielas. Nevar atklāti teikt patiesību ...»[1] Šis norādījums palīdz izprast arī latviešu buržuaziju un tās literaturu Jaunās strāvas periodā.

Minēto reakcionaro centienu dēļ buržuazija nostājās pret realismu, kā arī nebija spējīga ne turpināt A. Pumpura un Ausekļa progresivo romantismu, ne arī veidot kādu citu progresīvu literaturu. To pašu iemeslu dēļ reakcionarie kritiķi centās orientēt rakstniekus un lasītājus uz pagātnes, tukšas fantazijas un sīku personiskas dzīves notikumu notēlošanu, uz sava laika dzīves īstenības izskaistināšanu. Tādi bija socialie priekšnoteikumi buržuaziskās literaturas pagrimumam.

Jaunās strāvas perioda sākumā buržuaziskā literatura pastāvēja galvenokārt kā īpaša veida reakcionarais romantisms — pseidotautiskais romantisms. Tā raksturīgākais pārstāvis bija

[1] *V. I. Ļeņins*, Raksti, 8. sēj., 447. lpp.

J. Lautenbachs-Jūsmiņš — piederīgs vairāk pie iepriekšējā perioda, tāpat kā minētais virziens visumā. Tomēr, kaut arī Jaunās strāvas perioda sākumā iekrita tikai pseidotautiskā virziena beigu posms, dažu šā virziena rakstnieku darbības lielākā daļa norisa tieši 80. gadu beigās vai 90. gados. Te jārunā par *Teodoru Hānu, Eduardu Zeibotu, Pavasaru Jāni* u. c.

Teodors Hāns (1862.—1897.) ir raksturīgs pseidotautiskā romantisma pārstāvis dramaturģijā. Viņš mācījies realskolā, pēc tam strādājis par ierēdni un žurnalistu (bijis tieslietu referents «Baltijas Vēstnesī» un «Balsī»). Viņa salkanie lubinieciskie lokalizējumi par safantazētas senatnes tēmām — «Staburaga meitiņa» (1891.), «Turaidas Roze» (1892.) un «Salacgrīvas zieds» (1896.) — ar reklamas un visādu skatuvisku efektu palīdzību ieņēma lielu vietu Rīgas Latviešu teatra repertuārā, kavēja realistiskās dramaturģijas attīstību.

Eduards Zeibots (1864.—1897.), pēc profesijas mācītājs, ir pseidotautiskā romantisma episkās dzejas pārstāvis, rakstījis galvenokārt balades par vēsturiskām un jaunlaiku sadzīves tēmām (krājumi — «Stari iz senatnes» 1889. g., «Balades un romances» 1896. g. u. c.). Salīdzinot ar citiem pseidotautiskajiem romantiķiem, Zeibotam vairāk raksturīgs šā virziena neistais patoss un misticisms nekā salkanais, asarainais sentimentalisms. Atšķirībā no J. Lautenbacha u. c. tam radniecīgajiem autoriem Zeibots, tāpat kā arī citi šā virziena vēlīnie dzejnieki, dainu izteiksmes līdzekļus lieto maz.

Pavasaru Jānis, īstajā vārdā Jānis Veismanis (1867.—1913.), ir lirisks dzejnieks, pseidotautiskā romantisma individualo jūtu, it īpaši mīlestības dzejas pārstāvis. Pēc izglītības būdams teologs, viņš dažus gadus strādājis arī par palīgmācītāju, bet galvenokārt par «Latviešu Avīžu» (1897.—1905.) redaktoru. Viņa vadības laikā agrāk spilgti reakcionarais laikraksts kļuva stipri mērenāks. No 1903. līdz 1905. gadam J. Veismanis izdeva un vadīja arī žurnalu «Vērotājs», bet studiju gados sarakstīja «Latviešu rakstniecības» I burtnīcu (1893.) — par laikmetu līdz dzimtbūšanas atcelšanai. Viņa dzejoļi radušies galvenokārt jaunībā; daļa to sakopota krājumā «Ziedoņa sapņi» (1893.). Pavasaru Jāņa dzejoļus to salkanības un šauru personisko, individualistisko centienu dēļ asi un pamatoti kritizēja jaunstrāvnieku pārstāvis J. Jansons-Brauns «Domās par jaunlaiku literaturu».

Puriņu Klāvs, īstajā vārdā Nikolajs Puriņš (1858.—1935.), ilggadīgs «Baltijas Vēstneša» redaktors. Viņš rakstījis gan dzejoļus (krājums «Kokles» 1883. g.), gan stāstus (krājums «Stāsti» 1893. g.), bet īpaši neatlaidīgi un neveiksmīgi pūlējies dramaturģijā. Viņa lugas («Lielkungu pusdienas» 1889., «Zviedrs» 1890., «Nauda» 1893.) ir buržuaziskās pagrimuma literatūras mākslinieciskās nevarības izpaudums. Pseidotautiskais romantisms, kas ir Puriņu Klāva dzejoļos, viņa lugām nav raksturīgs.

Jaunās strāvas pārstāvji literaturā, it īpaši 1893. gadā J. Jansons-Brauns, asi nosodīja visu pseidotautisko literaturu, un, kaut gan buržuaziskā kritika, redaktori un izdevēji pseidotautisko romantismu (toreiz šo terminu vēl nelietoja) aizstāvēja un atbalstīja, tautas acīs tas katru kreditu bija zaudējis un 90. gadu vidū kā virziens bija spiests izbeigties.

Pēc pseidotautiskā romantisma sakāves buržuazijas literarā fronte vairākus gadus aktivizējās galvenokārt kritikas laukā, demagoģiski nomelnojot progresivo literaturu. Nevienu redzamāku kritiķi no sava vidus reakcijas nometne izvirzīt nespēja.

90. gadu vidū un otrā pusē izvirzījās jauna tipa reakcionara literatura. Tās pārstāvji nejūsmoja vairs par mākslīgi izskaistināto senatni, necentās atdarināt tautas dziesmu izteiksmes paņēmienus, bet galvenokārt idealizēja buržuaziju, tās tiekšanos pēc mantas (A. Niedra, J. Purapuķe u. c.). Tai pašā laikā parādījās darbi, kas noniecināja zemes dzīvi, sludināja dažādu iracionalu spēku pastāvēšanu, orientēja uz viņpasauli utt.; tāds raksturs bija lielai daļai no J. Poruka daiļrades. Tomēr pašī noteiktākie reakcijas pārstāvji literaturā bija J. Purapuķe un A. Niedra.

Jānis Purapuķe (1864.—1902.) bija lauku skolotājs, kas literaturā darbojās jau kopš 80. gadu sākuma, rakstīdams galvenokārt tukšus un piedauzīgus joku stāstiņus, t. s. humoreskas, un dažos darbos uzrādīdams arī zināmas talanta un realisma iezīmes, piemēram, nopietni uzrakstītajā stāstā «Leišu svētbilžu griezējs» (1889.). Atzīmējams arī, ka Skrīveru pagastskolā, kur Purapuķe strādāja 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā, viņa audzēkņu vidū bija tagadējais Latvijas PSR Tautas rakstnieks Andrejs Upīts.

Līdz 1893. gadam Purapuķem ar Jauno strāvu īpašas sadursmes neizraisījās, bet, saņēmis J. Jansona-Brauna «Domās par jaunlaiku literaturu» pret sevi vērsto pamatoto kritiku, egocentriskais Purapuķe noteikti nostājās buržuazijas pusē un kļuva par Jaunās strāvas nāvīgu ienaidnieku, noķengāja to īstiem literara huliganisma paņēmieniem (romanā «Jaunā

strāva» 1895. g., apcerējumā «Sieviešu jautājums modernajā literaturā» 1897. g., stāstā «Mūsu modernās jaunavas» 1898. g. u. c.).

Purapuķes galvenais darbs — garais stāsts *«Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes»* (1898.). Tā sižets vēstī par kādas zemnieku dzimtas gaitām divu paaudžu laikā. Vecie Zelmeņi pusmūžu pavada kā bezzemnieki, līdz mielēm izbaudot kalpa dzīves grūtumu un postu. Tad, trūkuma un nelaimju gandrīz jau salauzti, viņi ar barona žēlastību tiek samērā labāk algotajā klētnieka vietā muižā, no kurienes ceļi pašķiras tālāk uz daudzu tā laika bezzemnieku kāroto mērķi — «savu kaktiņu, savu stūrīti zemes». Pārmērīgajā darbā, sevi nežēlojot un algotu darbaspēku ekspluatējot, Zelmeņiem izdodas tikt starp tiem ļoti nedaudzajiem, kas šo mērķi tiešām sasniedz — viņi iegūst un notur savu saimniecību, pie tam diezgan lielu un bagātu. — Stāsta otras daļas centrā ir viegli augusī saimnieku jaunā paaudze — raksturā pamīkstais Zelmeņu Juris un viņa lepnā, slinkā, greznības un izdzīves kārā sieva Rozalija, kura noved saimniecību pie izputēšanas un vīru pie dzīves apnikuma. Nespējot savas dzīves sarežģījušos pavedienus atšķetināt, Juris, sievu līdzi vezdams, dodas nāvē. Pēc tam saimniecība, kā no lāsta atbrīvojusies, atkal atplaukst.

Šim stāstam bijuši lieli panākumi. Purapuķe uztvēris kapitālisma apstākļiem ļoti raksturīgu un aktualu parādību — bezzemnieku ilgas pēc zemes — un risinājis šo jautājumu tā, kā savos sapņos to iztēlojās bezzemnieki un «zinātniski pamatoja» buržuazijas ideologi. Pēc šā traktējuma ikviens ar čaklu darbu un muižnieka un dieva palīdzību varot tikt pie savas saimniecības un bagātības, nekā nemainot pastāvošajā sabiedriskajā iekārtā. Tā kā šādu mācību sludināšana bija reakcijai ļoti vajadzīga un Purapuķe minēto īstenības viltojumu bija veicis ar veiklību un literaru prasmi, buržuaziskās kritikas melu propaganda slavēja šo darbu, cik vien prazdama. Izteiciens «savs kaktiņš, savs stūrītis zemes» tika lietots kā lozungs, lai iekārdinātu un samulsinātu plašās bezzemnieku masas, lai orientētu tās prom no sabiedriskajiem mērķiem un cīņām.

Daiļrades metodes ziņā J. Purapuķes darbs raksturojams kā realisma viltojums ar reakcionarā romantisma palīdzību. Atsevišķu dzīves detaļu notēlojumā te ir arī pareizas un mākslinieciski spilgtas vietas, piemēram, sākuma nodaļa par nabaga kalpa sievas nebeidzamo darba steigu un rūpēm, nodaļas par iebūviešu pirmajiem soļiem, atmatas uzplēšot, nodaļas par izlutinātās vecsaimnieku meitas Rozalijas attālināšanos no klusās darba dzīves un ģimenes utt. Taču tie ir tikai atsevišķi momenti, kuru uzdevums — iegūt lasītāja uzticību un tad piesaistīt to visumā reakcionaram temas risinājumam, kur ārkārtējas, izņēmuma parādības raksturotas par tipiskām, bet daudz kas no patiesi būtiskā noklusēts vai noliegts. Ne katru un ne lielu daļu kalpu pēc nabadzības un slimības gaidīja silta vieta muižnieka paspārnē, kā notēlo Purapuķe, bet vairumam bija vien jāvelk tālāk tas pats smagais kalpa jūgs līdz pagasta nabaga gaitām un nāvei. Tāpat vairums sava zemes stūrīša ieguvēju nespēja to noturēt, jo dzīves attīstības lielās līnijas kapitalisma apstākļos gāja nevis virzienā uz nabadzīgo zemnieku turību, bet uz to izputināšanu, kā vēlāk pareizi parādījis Andrejs Upīts savā «Robežnieku» ciklā un «Zaļajā zemē». Bez tam vēl — Purapuķe ignorējis un pat apstrīdējis, ka Zelmeņiem ceļā uz viņu turību būtu bijušas kādas objektivas pretrunas ar viņu kalpiem. Tā «Savā kaktiņā, savā stūrītī zemes» dzīves attīstības process atspoguļots nevis pareizi, bet izskaistinātā veidā saskaņā ar reakcijas interesēm.

Vēl daudz tālāk tautas patiesajām interesēm naidīgā virzienā aizgāja A. Niedra, kas patiesības sagrozīšanā rīkojās lielākā mērogā un ar plašāku vērienu.

Andrievs Niedra (1871.—1943.) arī rakstīja jau 80. gados, bet ievērību guva tikai gadsimta pašās beigās. Pēc teoloģijas studiju beigšanas (1898.) viņš kļuva par vienu no buržuazijas veiklākajiem un pašiem reakcionārākajiem žurnalistiem. Savos rakstos paustos sabiedriskos uzskatus A. Niedra nosauca par jaunnacionalismu. Šī viņa mācība 20. gs. sākumā bija viena no galvenajām latviešu buržuju idejiskajām programām. Tās galvenais saturs — kā latviešu buržujam, it īpaši budzim, tikt pie mantas, iegalvojot strādnieku šķirai, ka neliela bagātnieku virsslāņa veidošanās no latviešu pašu vidus atbilstot visas latviešu tautas interesēm.

Krasi nostājoties pret 1905. gada revoluciju, Niedra kā tautas plašāko slāņu interešu nodevējs izpelnījās baltvācu muižnieku uzticību un sen kāroto mācītāja vietu — kopā ar pienācīgo mācītājmuižu. Līdz ar to viņš savu literaro darbību gandrīz pilnīgi izbeidza. Oktobra revolucijas periodā Niedra kļuva pazīstams kā imperialistiskās Vācijas algotnis, avanturistiskās politiskās dēkās konkurēdams ar Ulmani u. c. tādiem pašiem Rietumu imperialistu ielikteņiem.

A. Niedras galvenajā literarajā darbā — romanā *«Līduma dūmos»* (1899.) — mēģināts rādīt, kā ar lielu uzņēmību arī nemantīgais var tikt ne vien pie «sava kaktiņa, sava stūrīša zemes», bet pat pie muižas un fabrikas; tā netieši izteikts toreiz valdošās iekārtas slavinājums.

Romana sižets veidots, stāstot galvenokārt par zemnieku Strautmaļu dzimtu, par tās sadursmēm un kompromisiem ar muižniekiem Zandenu un Vestfalu. Vecie Strautmaļi izskolojuši divus dēlus — vienu par inženieri, otru par teoloģijas kandidatu, bet paši iekrituši parādos, tādēļ muižnieks Zandens var pēc savas iegribas tos no mājām padzīt. To viņš arī izdara, gribēdams tā ietekmēt kandidatu Strautmali, kas savos spredikos vēršas pret Zandena nemoralo rīcību ar zemnieku sieviešu godu. Kandidats gan vēl kādu laiku paliek principials, taču daiļrunīgajiem spredikiem, kas sākumā klausītājus stipri saviļņo, nav cerēto panākumu. Viņš domā cīnīties tikai pret vienu ļaunu cilvēku — pret Zandenu, bet izrādās, ka šī cīņa saistās ar cīņu pret visu muižnieku šķiru un pastāvošo iekārtu, pret ko uzstāties kandidats nemaz negrib. Tā viņa dedzība apsīkst.

Spēcīgāks muižnieku pretinieks ir inženieris Strautmalis, kas sāk pret tiem ekonomisku cīņu. Viņš ierīko laukos fabriku, uzpērk muižas mežus un ar savu izcilo spēju un daža blēdīga darījuma palīdzību panāk, ka Vestfals un Zandens, nopietnā konkurenta iebaidīti, aiziet uz pilsētu. Muižniekiem — lielie veikali pilsētā, latviešu jaunajai aristokratijai — muižas, tāds ir A. Niedras lozungs šai romanā un viņa jaunnacionalisma teorijā vispār.

«Līduma dūmos» guva nenoliedzamu ievērību, kam pamatā lielā mērā ir A. Niedras prasme veiklā, spraigiem notikumiem

bagātā sižeta risināšanā, kā arī viņa emocionalais un gleznainais, vietām patetiskais stils. No veiksmīgāk uzrakstītajām vietām romanā jāatzīmē noda|a par kandidata Strautma|a pirmo uzstāšanos pret cinisko pavedēju Zandenu, noda|a par inženiera Strautma|a gudri drosmīgo gājienu pāri purvam u. c. Taču arī atsevišķas pieņemamās un pat spožās vietas, kas valdzinājušas daudz lasītāju, iesaistītas visumā reakcionarā temas risinājumā.

Reakcionara ir jūsmošana, ar kādu Niedra glorificē nākošo kapitalistu inženieri Strautmali. Šā tēla idealizacija saskanēja ar buržuazijas vecveco mācību par t. s. lielo individu, kas pats ar savām spējām un pašaizliedzīgo centību tiek pie bagātības, ir «pats savas laimes kalējs», pa kura ce|u jāiet arī citiem, kas to spēj, un kura priekšā jāklanās citiem, kas to nespēj. Būtībā te ir Nīčšes «pārcilvēka» mācības atkārtojums. A. Niedra gan parāda, ka inženieris stājas pat pie nozieguma, taču rakstnieks šo rīcību attaisno, un turklāt pilnīgi noklusē, ka galvenais līdzeklis viņa varonim ce|ā uz bagātību ir strādnieku ekspluatacija. Idealizēti ir arī citi galvenie valdošo šķiru pārstāvji — veiklais, spēcīgais Zandens un it īpaši patriarchalais Vestfals, turpretim zemnieksnemiernieks Vārpiņš — tautas masu pārstāvis — raksturots kā vājš un neirastenisks cilvēciņš, kas savu dumpiniecisko rīcību rūgti nožēlo.

Reakcionari ir arī romana nobeigumā sludinātie aicinājumi uz samierināšanos ar muižniekiem, cenšoties iestāstīt, ka tie paši atteikšoties no dažām savām privile|ijām; tad varēšot iedzīvoties arī latviešu buržujs, un līdz ar to būšot labi visai tautai.

Tādas un tām līdzīgas reakcionaras tendences iet līdzi Niedras «varoņu» jūsmīgajiem vārdiem par inženiera Strautma|a «darba ģenialitati» u. c. emocionali savi|ņojošām vietām. «Līduma dūmos» ir veikla un gudra ienaidnieka darbs, kas idejiski vājāk bruņotā, pret kaitīgām mācībām uzņēmīgā lasītājā nemanot iekaisa savas melu propagandas sēklu.

Literaturvēsturi Niedras romans it īpaši interesē kā raksturīga laikmeta parādība, kurā izpaužas buržuazijas idejiskais

pagrimums. Aicinājumi uz kompromisu ar tautas gadsimtu naidniekiem muižniekiem, «lielā individa» idealizacija u. c. «Līduma dūmos» paustās idejas bija ne tikai rakstnieka, bet tā laika latviešu buržuazijas kā šķiras idejas.

Īpaši raksturīgi ir A. Niedras pašapzinīgie spriedumi, ka ar nozieguma palīdzību var un vajag tikt pie mantas un «cienījama» stāvokļa. Tas liecina, ka buržuazija tai laikā jau jutās tik stipra, lai zināmos gadījumos iedrošinātos spēlēt atklātām kārtīm, gan arī to, ka tā savus tumšos veikalus aiz liekulīgās baznīcas morales slēpt vairs nespēja un tādēļ ciniskā vaļsirdībā atzinās — kam nauda, tam gods! Tādā pašā garā sarakstīts arī Niedras otrs redzamākais darbs — modernā pasaka *«Zemnieka dēls»* (1902.), kuras ideja ir — pa līkiem ceļiem ejot, varot tikt pie personiskas bagātības, un pēc citiem mērķiem censties neesot vērts. Un trešajā darbā — romanā *«Sikspārnis»* (1905.) — Niedra nonāk pie atziņas, ka visa dzīve neesot nekā vērta.

A. Niedra bija asām prāta spējām un daiļrunību apbalvots cilvēks, kas saistījās gan ar baltvācu muižniekiem, gan ar carisko patvaldību, reizē būdams latviešu buržuazijas kulturas spilgts izpaudums.

Lautenbacha «tautiskais» arsenals — kumeliņu, bāleliņu un zeltenīšu apdziedāšana — 90. gadu otrā pusē bija atmests kā tāds, kas vairs nelīdz, un tā vietā centrā izvirzīti aktuali saimnieciski jautājumi. Šo jautājumu risinājums A. Niedras izvirtušā blēža morales garā bija vajadzīgs topošo bagātnieku skološanai un «reabilitēšanai».

Sava teorija bija sameklēta arī tiem, kas vairāk interesējās tieši par literaturas jautājumiem. Te noderēja no kapitalistiskajiem Rietumiem aizgūtās simbolistu mācības, ka pasauli pārvaldot mistiski spēki, kas ar prātu un jutekļiem neizzināmi. Dzīves «noslēpumainās būtības» apjēgšanai esot nepieciešama iracionala un transcendentala pieeja, kas iespējama tikai «izredzētam» dzejniekam īpašos inspiracijas brīžos. Tādā veidā iegūtās atziņas neesot izsakāmas tieši, bet tikai ar pārnestā nozīmē izprotamiem tēliem — simboliem, aiz kuriem esot jāsaskata «izredzētā» atklātie mistiskie noslēpumi. Uz tādiem teoretiskiem pamatiem

tika deklarēts jauns literaturas virziens, t. s. jaunromantisms.[1] Ar daļu savas daiļrades pie tā pieskaitāms A. Niedra un A. Saulietis, zināmā mērā arī J. Poruks u. c.

Ar savu misticismu, simboliem un vairākām citām reakcionārām iezīmēm t. s. jaunromantisms lielā mērā saplūst ar dekadenci. Turklāt jau 90. gadu beigās nāca klajā arī vēlākā dekadentu barveža V. Eglīša pirmie darbi, kuros saskatāmi jau sākumi pilnīgai pagrimuma mākslai — dekadencei.

* *
*

Jaunās strāvas periodā latviešu literaturā krasi iezīmējās divas savstarpēji naidīgas literaturas: no vienas puses, demokratiskā un revolucionarā literatura, kuras attīstība virzījās pa augšup ejošu līniju, no otras — buržuazijas pagrimuma literatura. Šā posma nozīmīgākās atsevišķās parādības tuvāk parāda īpaši apskati par katru redzamāko rakstnieku.

LITERATURA

Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas vēsture. Īsais kurss, R., 1955.

V. I. Ļeņins par revolucionaro kustību Latvijā un Latvijas revolucionarās socialdemokratijas darbību, R., 1947.

V. I. Ļeņins, Raksti, 1.—4., 8., 10., 12., 18. sēj.

J. V. Staļins, Ļeņinisma jautājumi, R., 1945.

Kā jāmāca vēsture, R., 1946.

Par boļševistisku idejiskumu. VK(b)P CK galveno lēmumu un b. A. Ždanova runu krājums par ideoloģiskajiem jautājumiem. R., 1951.

---

[1] Praksē buržuaziskā zinātne ieviesa šo terminu plašākā nozīmē nekā savos teoretiskajos skaidrojumos — ietvēra tā saturā arī attiecīgā laika progresivos un revolucionaros romantiķus. Patiesībā tāda vienota virzieņa, kur kopā stāvētu revolucionarie romantiķi ar reakcionarajiem, nebija. Tādēļ, ja šis termins kā vēstures fakts latviešu literaturā jāmin, runāt var tikai par *tā saukto* jaunromantismu.

K. Abens, Piezīmes par latviešu valodas un literaturas pasniegšanu Valsts Tartu universitatē, «Karogs», 1952., 10.

E. Andersone, XIX gs. 90. gadi un XX gs. sākums latviešu literaturā, R., 1950.

Atmiņas par Ļeņinu, R., 1955.

J. Bumbiers, Latviešu ekonomiskās domas vēstures pamatposmi, «Cīņa», 1954., 160.

P. Dauge, Par Jaunās strāvas laikmetu Latvijā, «Padomju Latvijas Boļševiks», 1946., 11.—12.

S. Dmitrijevs, V. Jacunskis, K. Kauliņš, Vērtīgs vispārinošs darbs par Latvijas vēsturi, «Padomju Latvijas Komunists», 1955., 3.

Doras Stučkas atmiņas par Raini, «Literaturas gada grāmata», R., 1946.

K. Egle, Latviešu periodika, «Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis», 1954., 1.

V. Greble, Raiņa folkloristiskā darbība «Dienas Lapā», «Karogs», 1951., 1.

J. Kalnbērziņš, Padomju Latvijas desmit gadi, R., 1950.

K. Kauliņš, Pirmais Maijs Latvijas strādnieku šķiras revolucionarās cīņas vēsturē, «Padomju Latvijas Boļševiks», 1946., 7.—8.

K. Kauliņš, Revolucionarā nelegalā prese Latvijā, «Padomju Latvijas Boļševiks», 1948., 8.

N. Kondratjevs, Jānis Fabriciuss, R., 1954.

J. Krastiņš, Latvija straujas kapitalisma attīstības laikā un imperialisma laikmeta sākumā, R., 1948.

K. Krauliņš, J. Raiņa literari kritiskie un publicistiskie raksti no 1896. līdz 1904. gadam, «Literatura un Māksla», 1948., 37.

K. Krauliņš, Rainis un krievu kultura, «Karogs», 1950., 11.—12.

K. Krauliņš, J. Raiņa dzīve un darbi (1865.—1903.), R., 1953.

K. Kundziņš, Latviešu teatra repertuars līdz 1940. gadam, R., 1955.

Latvieši un latvietes Krievijas augstskolās, Jelgavā, 1908.

Latvijas PSR vēsture, II sēj., Rīgā, 1955. (ZA Vēstures un materiālās kulturas instituta izdevumā).

M. Losberga, Revolucionarā daiļliteratura pirmajos latviešu strādnieku izdevumos, «Karogs», 1953., 8., 9.

K. Mediņš, Latviešu dziesmu svētki, R., 1955.

B. Meilachs, Ļeņins un krievu literaturas problemas 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, R., 1955.

J. Niedre, Latviešu literatura, II, R., 1953.

R. Pelše, Latviešu un krievu kulturas sakari, R., 1951.

V. Samsons, Par Raiņa pasaules uzskatu, «Karogs», 1955., 1.

V. Samsons, Progresivās sabiedriskās un filozofiskās domas attīstība Latvijā 19. gadsimta otrā pusē, «Padomju Latvijas Skola», 1952., 1., 3.

K. Strazdiņš, Par literaturas vēstures jautājumiem, «Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis», 1951., 9.

K. Strazdiņš, Par literaturas vēstures mācīšanu skolās, «Padomju Latvijas Skola», 1948., 10.

E. Sokols, Jaunās strāvas publicistika un kritika, «Cīņas Darbinieks», 1950., 36.; 1951., 37., 38., 39.

E. Sokols, Latviešu «legalo marksistu» estetika un tās apoloģeti, «Karogs», 1951., 9., 10.

E. Sokols, Raiņa jaunības gadi, Valodas un literaturas instituta Raksti, IV, 1954.

A. Upīts, Latviešu literatura, I, R., 1951.

A. Upīts, J. Jansons-Brauns, R., 1930.

M. Vestermanis, Studentu revolucionarā kustība Rīgas Politechniskajā institutā, «Karogs», 1951., 10.

J. Zutis, Latviešu vēstures pētīšanas jaunie uzdevumi, «Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis», 1947., 1.

Aspazija, Mana dzīve un darbi, I—VI sēj., R., 1931.—1940.

«Baltijas Vēstneša» divdesmit piecu gadu jubilejai par piemiņu, R., 1893.

K. Brīvnieks, Atmiņas, R., 1930.

J. Jansons-Brauns, Kopoti raksti, I—III sēj., R., 1921.—1923.

E. Eferts-Klusais, Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi, I, M., 1925.

Ht. (J. Ozols), Īsa Latviešu socialdemokratiskās strādnieku partijas vēsture, Latvijas strādnieku kalendars 1907. gadam.

J. Lindulis, Mans dzīves ceļš (1923.). Lindulis, Lugu izlase, R., 1946.

J. Rainis, Dzīve un darbi, I un IX sēj., R., 1925.

J. Rainis, Kopoti raksti, XIV sēj., R., 1951.

Fr. Roziņš, Latviešu zemnieks, R., 1906.

Rīgas Latviešu biedrība savā 25 gadu darbā un gaitā, R., 1893.

Rīgas Latviešu biedrība sešos gadu desmitos, R., 1928.

P. Stučka, Personīgā lietā, «Cīņas Biedrs», 1921., 14.

P. St. (P. Stučka), Latviešu saimniecības attīstība, 1905.

T. Zeiferts, Latviešu rakstniecības vēsture, III, R., 1925.

А. Волков, М. Горький и литературное движение конца XIX и начала XX веков. М. 1954.

А. Волков, Очерки русской литературы конца XIX и начала XX веков, М. 1952.

История русской литературы, т. X, АН СССР, М. 1954.

Очерки по истории философской и общественно-политической мысли народов СССР, т. II, М. 1956 (изд. АН СССР).

OTRĀ DAĻA

JAUNĀS STRĀVAS RAKSTNIEKI

EDUARDS VEIDENBAUMS ● EDVARDS TREIMANIS-ZVĀRGULIS ● ASPAZIJA ● JUKUMS PALEVIČS ● ZVANPŪTIS ● CITI JAUNĀS STRĀVAS RAKSTNIEKI (P. SARĶIS, CERONIS, A. KAŽOKS)

EDUARDS VEIDENBAUMS
1891.

EDUARDS VEIDENBAUMS

(1867.—1892.)

Eduards Veidenbaums ir pirmais revolucionarais latviešu dzejnieks un domātājs, viens no latviešu liriskās un satiriskās dzejas klasiķiem, izcila personība revolucionaro jaunstrāvnieku vidū.

DZĪVE UN DAIĻRADES CEĻŠ

Bērnība un skolas gadi

Eduards[1] Veidenbaums dzimis 1867. gada 3. oktobrī (v. st. 21. septembrī) toreizējā Priekuļu pagasta[2] Glāzniekos kā saimnieka dēls.

Eduarda vectēvs Kaspars jau 19. gs. 20. gados, tikai 30 rubļu lielas naudas sumas īpašnieks būdams, bija pie pirmās iespējas drosmīgi uzņēmies parādu nastu un iepircis pusi (ap 3 ha) no nelielās saimniecības par dzimtu. Tā viņa bērni izauga, muižas klaušās negājuši. Veidenbaumi bija stipri patstāvīgi, intelektuali apdāvināti, uzņēmīgi un darbīgi ļaudis, un šīs īpašības jau no bērnības raksturīgas arī nākošajam dzejniekam.

Eduarda vecākiem — tēvam Jēkabam un mātei Marietai — materialie apstākļi nebija spoži, tomēr, naudu patapinājuši, tie 1869. gadā iepirka arī Kalāču mājas, kur 1872. gadā pārgāja uz dzīvi. Kalāčos, kas atradās toreizējā Mūrmuižas pagastā[3], Eduards pavadīja mūža lielāko daļu. Saimniecības platība bija

---

[1] Vēstulēs dzejnieks dažreiz parakstījies arī pēc savā apvidū lietotās izrunas kā «Edvarts», bet viņa dokumentos visnotaļ sastopama tikai forma «Eduards».

[2] Tagad dzejnieka dzimtā vieta ietverta Cēsu pilsētas teritorijā (Rūpniecības ielā).

[3] Tagad Cēsu rajona Liepas ciema Ed. Veidenbauma vārdā nosauktais kolchozs (16 km no Cēsīm, pie Cēsu—Smiltenes šosejas).

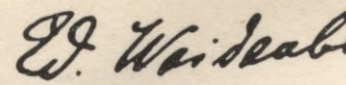

Ed. Veidenbauma autografs

liela (ap 100 ha, no kuriem ap 50 ha aramzemes), bet sākumā stipri nolaista un parādiem apkrauta. Pirmos desmit gadus Veidenbaumi te turas tikai ar nemitīgu aizņēmumu palīdzību.[1] Rūpes, kā savilkt kopā galus, pie viņiem ir nereti sastopams viesis visu dzejnieka dzīves laiku.

Vecāku gādība nodrošināja jaunajai paaudzei bērnību samērā saulainu, par ko Eduards vēlāk raksta:

Cik laimīgs, ja bērns vēl es būtu,
Vēl dzīvotu cerībās drošās
Un laimības ielejās košās.
(«Es atminos rožainos laikus»)

Taču Eduards jau agri prata saskatīt arī citu ciešanas, un apkārtnē tādu netrūka.

Viens no galvenajiem zemnieku dzīves grūtību cēloņiem bija lielās, netaisnās rentes un izmaksas, kādas ik gadus nācās atdot muižai par zemi. Cīņā pret feodalo privileģiju paliekām arī Mūrmuižas apvidū 70.—80. gadu mijā uzliesmoja zemnieku kustība.[2] Topošais dzejnieks auga apstākļos, kur bija spēcīgs latviešu darba tautas naids pret saviem vēsturiskajiem ienaidniekiem — baltvācu baroniem.

Agri viņš mācījās izjust arī starpību, kas atšķīra turīgo zemnieku no nabadzīgā, saimnieku no kalpa. Ed. Treimanis-Zvārgulis, kas bērnību pavadījis netālu no Kalāčiem, stāsta: «Pa turīgo saimnieku plašajiem laukiem no agra rīta līdz vēlam

---

[1] 1875. gadā magazinas parāds bijis 9 pūri rudzu un 2 pūri auzu, bet 1876. gadā parāds kopā ar procentiem pieaudzis uz 33 pūriem rudzu, 14 pūriem miežu un 53 pūriem auzu, no kuriem rudenī atbērta tikai daļa. 1877. gadā parāds joprojām ir pāri par 20 pūriem rudzu, 1879. gadā — 18 pūri (ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materiali — «Magazinas grāmatiņa priekš Kalāč-mājas»).

[2] А. А. Дризул. К вопросу о революционном движении 70—80-х годов XIX века в Латвии. «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1953., 1.

«Kalāču» klētiņa — Ed. Veidenbauma «studiju salons»

vakaram kā skudras kustas nabagie kalpi. Un mežu malās sargā prāvus lopu barus vārgi ganiņi, plānos lindrakos un basām kājām. Saimnieki pret šiem sadzīves pabērniem izturas salti un augstprātīgi... Eduards to visu uzmanīgi novēro, un viņam top kalpu un ganiņu žēl. Un arvien vairāk un vairāk viņš sāk tiem tuvināties, pārdomāt un saprast to likteni, teikt uz tiem pa sirsnīgam vārdam. No augstprātīgajiem saimniekiem un to bērniem viņš turpretī ikdienas jo vairāk atraujas un bēg.»[1]

Pirmo un pa daļai arī vidējo izglītību apdāvinātais zēns apguva mājās. Jau septiņu gadu vecumā viņš puslīdz prata krievu un vācu valodu. Tā kā tēvam bija bojāta redze, zēns lasīja tam priekšā grāmatas un laikrakstus; to saturs nepalika bez iespaida arī paša lasītāja apziņā. 1879.—1880. gadā Eduards mācījās Cēsu draudzesskolā pēdējā, pēc tam līdz 1881. gadam Cēsu apriņķa skolas divās pēdējās klasēs. Skolā gūtie iespaidi pastipri-

[1] Ed. Veidenbauma kopoti raksti, 1920., IV—V lpp.

nāja viņa naidu pret glaimošanu, lišķību, nodevību; radās kritiska nostāja arī pret reliģiju. Šai ziņā nopelni dažiem samērā brīvdomīgiem skolotājiem, kas dabaszinībās un vēsturē uzsvēra zināmus materialistiskus momentus un pat tradicionalos bībeles stāstus centās apgaismot racionali resp. kritiski. Baznīcā Veidenbaums jau tad negāja. Veidenbauma skolas biedrs Zvārgulis par apriņķa skolas laiku liecina: «Tradicionalās reliģijas pamati, kurus Veidenbaums no saviem vecākiem bija mantojis un kuri draudzesskolā jau sāka šķobīties, tie te pilnīgi sabruka.»[1]

Pretēji skolotāju centieniem viņš noteikti nostājās pret kārkluvāciešiem, svieda tiem acīs šādus vārdus: «Nav vērts, ka jūs zeme nes!» Un, pēc Zvārguļa liecības — «kārklu vācieši viņa baidījās». Nacionalajā jautājumā Veidenbauma uzskats bija šāds: «Katrai tautai ir tiesība pastāvēt un brīvi attīstīties. Kurā tautā kāds dzimis, pie tās tam jāturas. Bet tas vēl nedod iemesla mīlēt kādu cilvēku tikai tādēļ vien, ka tas ir viņa tautietis. Nē, — ikkatrs cilvēks ir mīlējams, pie kādas tautības tas arī nepiederētu, kurš caur saviem darbiem vai dvēseles īpašībām ir mīlestības cienīgs.»[2]

Jau apriņķa skolā Veidenbaums interesējās par dzeju un klusībā dzejoja arī pats.

Apriņķa skolu beidzis, Veidenbaums četrus gadus mājās gatavojās ģimnazijas abiturijai, domādams tālāk mācīties universitatē, aizrautīgi pievērsdamies dažādām zinātņu nozarēm un attīstīdams patstāvīga sprieduma spējas un vispusību. Pēc kāda laika biedra liecības Veidenbaums «vēl nezināja, vai taisīt abituriju klasiskā ģimnazijā, vai realskolā. Tāpēc arī nodarbojās tikpat ar vecām valodām un klasiķiem, kā arī ar franču un angļu valodu un dabas zinātnēm.»[3]

Saglabājusies arī kāda liecība, kas dod zīmīgu raksturojumu par 16 gadu vecā Veidenbauma agri attīstītajām interesēm sabiedriskajos jautājumos. 1883. gadā savā piezīmju burtnīcā viņš

---

[1] Ed. Veidenbauma kopoti raksti, 1920., XVI lpp.

[2] Turpat, XV—XVI lpp.

[3] «Dienas Lapas Pielikums», 1893., 118.

ierakstījis: «Kādas ir mūsu mācītāju vainas? Viņi stāv uz mūsu ienaidnieku pusi, jo viņi veicina to centienus, kuri ir: latviešu tautas uzplaukšanai pretī strādāt, lai caur to savu tagadējo varu varētu uzturēt un, ja iespējams, jau tagad ļoti mazās latviešu brīvības vēl vairāk aprobežot... grib savas, vecos verdzības gados ieceltās tiesas un sodus, savus sapelē(ju)šos likumus pasargāt, tos par derīgiem ieteikdami. Un to viņi grib panākt caur to, ka aizliedz sapulces, lai ļaudis nedabūtu savu stāvokli, cits ar citu aprunādamies, ieskatīt, liedz skolās latviešu valodu mācīt un tās vietā spiež lietot vācu valodu, lai jau no bērnu dienām ar tām domām aprastu, ka latviešu valoda nekam neder un ka viņai ar visu latvju tautu mūžīgi vāciešu verdzenei jāir.»

A. Dauges šaržs «Ed. Veidenbaums»

Lai iekļūšana universitatē būtu drošāka nekā eksternim, Veidenbaums 1886. gada janvarī iestājās Rīgas guberņas ģimnazijas pēdējā klasē, kur mācījās līdz gada beigām. Mācību valoda te, tāpat kā apriņķa skolā, bija vācu. Ģimnazijā, ar turīgo aprindu jauniešiem kopā būdams, viņš vēl dziļāk iepazinās ar to iekšējo tukšumu, uzpūtību un karjerismu.

Skolas beigšanas apliecībā 1886. gada 18. decembrī (Nr. 891) par Veidenbaumu ierakstīta šāda atsauksme — «visu laiku kopš uzņemšanas Rīgas guberņas ģimnazijā viņa uzvešanās izcili laba (ausgezeichnet gut), kārtība skolas apmeklēšanā, mācību

un rakstu sagatavošanā laba, uzcītība — izcili laba, un sevišķi atzīmējamas viņa intereses matematikā.»[1]

Rīgā bija tālāk veidojusies arī viņa kritiskā nostāja pret baznīcu un reliģiju. Jau skolas gados jaunekļa uzskati reliģijas jautājumos bija tiktāl nobrieduši, ka viņš nostājās ne tikai pret mācītājiem, bet pret baznīcas dogmām vispār. Kad Veidenbaumam 1887. gada janvarī vajadzēja izpildīt tolaik nepieciešamo formalitati — iziet t. s. iesvētīšanas mācību — viņš uzrādījis mācītājam bībelē būtiskas pretrunas[2] un pateicis, ka «bībeles dieva un Lutera katķismu neatzīstot»[3]. Kā šis konflikts ar mācītāju beidzies, par to versijas ir dažādas. Viens nostāsts ir, ka mācītājs izrunājies ar jaunekli zem «četrām acīm» un abu starpā noticis zināms izlīgums. Cita liecība ir, ka nekāda saprašanās panākta nav un mācītājs Veidenbaumu iesvētīt resp. izdot attiecīgo, universitatē iestājoties vajadzīgo dokumentu atteicies. Tad pie mācītāja ieradusies Veidenbauma māte ar «dāvanu» zelta naudas veidā, un galu galā konflikts ar nepiekāpīgo jaunekli ticis kaut kā apiets un ārēji noklusēts.[4] Vajadzīgo dokumentu dabūjis, Veidenbaums līdz savai kapa malai baznīcu nekad vairs neapmeklēja. «Mana baznīca ir daba un paša sirds,» viņš teica.[5]

Rīgā augusi arī Veidenbauma izpratne par sabiedriskajiem jautājumiem vispār. Zvārgulis stāsta: «Pa vasaras brīvlaiku mājās dzīvodams, Veidenbaums lasa dažu vācu socialistu zinātniskas grāmatas un saraksta apcerējumu «Gabals iz tautsaimniecības», kuram liek rokrakstā apkārt cirkulēt.»[6]

---

[1] Центр. гос. исторический архив Эстонской ССР, Тарту, ф. 402, ед. I, д. 16850, 1887 г., лл. 5—10.

[2] Veidenbaums spriedis: «... nav saprotams tas apgalvojums, ka grēcinieks nākšot ellē un tur mūžīgi cietīšot. Ja dievs ir pati mīlestība, tad viņš nevienam nevar atļaut mūžīgi ciest. Bez tam arī pēc bībeles vārdiem iznāk, ka cilvēks par saviem darbiem nav nemaz atbildīgs un tātad arī nekādu sodu nepelna, jo viss, ko viņš dara, no paša dieva tā nolemts...» (Ed. Veidenbauma kopoti raksti, 1920., XXVI lpp.)

[3] Eduarda Veidenbauma raksti, 1926., 62. lpp.

[4] Ed. Veidenbauma laika biedra Vārnas atmiņu stāstījums 40. gados.

[5] Turpat, XXVI lpp.

[6] Turpat, XXIV lpp.

Šis pusotras iespiedlokšnes plašais darbs bija pirmais latviešu valodā sacerētais marksistiskais raksts. Tā īstais nosaukums nav zināms, jo manuskriptam pirmā lapa pazudusi (trūkst arī dažas vidējās lapas). Pirmo reizi šo rakstu ar iepriekšminēto, valodas ziņā neizdevušos virsrakstu iespieda tikai sešpadsmit gadus pēc autora nāves Ed. Treimaņa-Zvārguļa sastādīto «Ed. Veidenbauma kopoto rakstu» 5. burtnīcā 1908. gadā; izdevējam un sastādītājam par minētā apcerējuma publicēšanu tika piespriests cietumsods, bet pati 5. burtnīca konfiscēta.

Par savu tālāko dzīves uzdevumu pēc skolas beigšanas Veidenbaums bija iecerējis tieslietu studijas. 1887. gada beigās viņš izteicies: «Mani visvairāk interesē valodas, filozofija[1], vēsture, dabas zinātnes un matematika, kālab es visus šos priekšmetus jau studēju un arī uz priekšu studēšu. Kā visskaistākais mērķis man šķiet: būt dzīvē no citiem pilnīgi neatkarīgam, nodoties ziniskiem pētījumiem un iepazīstināt ar tiem tautu viegli saprotamos rakstos.»[2] Studiju priekšmeta izvēli tātad noteica ne vien praktiski, bet arī sabiedriski idejiski motivi.

Nodoties zinātniskajam darbam nemantīgam cilvēkam toreiz iespējas tikpat kā nebija. Tomēr Veidenbaums tādu domāja atradis, gatavojoties strādāt maizes darbu kā jurists. «Bez tam, — viņš teicis, — advokatura mani interesē arī tai ziņā, ka tad varēšu dažu labu izsūktu latvieti aizstāvēt pret bagātnieku varmācībām. Man katrreiz žēl, kad es iedomājos: gandrīz visi mūsu tagadējie advokati ir gatavie rīkļu rāvēji, tie aizstāv tikai tos, kas var viņiem labi samaksāt, vienalga, vai šiem klientiem ir taisnība, vai netaisnība. Tāds es nekad negribētu būt.»[3]

---

[1] Veidenbauma interesi par filozofiju apliecina arī šāda piezīme, ko viņš vēlākos gados uzrakstījis, lasīdams Cicerona darbu «De officiis» («Par pienākumiem») uz 50.—52. lpp. malas: «Agrāki aprakstīju savus darbus, tagad filozofēju. No pašas jaunības ar to nodarbojos, bet tikai lasīdams. — Filozofija, labākā zinība...»

[2] Ed. Veidenbauma kopoti raksti, 1920., XXX lpp.

[3] Turpat.

Studiju gadi (1887.—1892.)

Studēt Veidenbaums gribēja krievu kulturas centrā Maskavā, bija jau sācis gatavoties, lai dotos turp, bet, paklausot vecākā brāļa, sava galvenā apgādnieka, praktiskajam norādījumam, galu galā aizbrauca uz vieglāk sasniedzamo Tērbatu (Tartu). Ar matrikulas numuru 13 432 viņš ieskaitīts juridiskajā fakultatē 1887. gada 22. augustā, t. i., tieši tai gadā, kad cariskā birokratija izdeva bēdīgi slaveno cirkularu «par ķēkšu bērniem», kuriem pat ģimnazija neesot vajadzīga. Lai nosprostotu tautas masām ceļu uz augstāko izglītību, nākošajā mācību gadā universitates nodokļus jaunuzņemtajiem studentiem paaugstināja no 20 uz 50 rubļiem. Vēstulē brālim 1888. gada 9. oktobrī Ed. Veidenbaums šādā sakarā iepinis satirisku piezīmi: «Bīstas, ka par daudz cilvēku nepaliek gudri, ka neizzūd muļķība, kas uztur pasauli.»

Tērbatā, salīdzinot ar citām Krievijas universitatēm, toreiz lielāka ietekme bija reakcijai, jo starp studentiem un mācības spēkiem tur bija daudz baltvācu muižnieku ar saviem avanturistiskajiem ģermanofilajiem plāniem un izvirtušajām korporacijām. Tās atdarināt par savu «goda» lietu uzskatīja arī buržuaziskā latviešu korporacija «Letonija». Letoņi gribēja savās rindās dabūt arī Veidenbaumu, bet viņš pret tiem jau no pirmajām dienām nostājās noraidoši, par ko vēstulē 1887. gada 24. augustā rakstīja: «Viņi mani mēģināja pierunāt, lai iestājoties korporacijā, bet es to negribu darīt, jo man tur nepatīk.» Tas pats vēstulē 2. oktobrī: «Tīri smiekli nāk, kad šos vīreļus uzskata, kas sevi par briesmīgi godājamām personām turas. Un cik viņi lieli patrioti grib izrādīties! It kā tas būtu tas svarīgākais darbs, ko priekš latviešu tautas varētu pastrādāt, kad ar to naudu, ko no saviem tēviem līdz dabūjuši, sev rīkles ar alu izskalo un galvā reibumu un paģiras sataisa. Pie tam viņi tur savus degunus par daudz augstu, tā ka tikko neduras mākoņos, un ar tādiem vīriem man netīkas ietikt darīšanās.»

Savā protestā Veidenbaums nebija viens. Ļoti spēcīgu atbalstu un ierosmi viņš guva no progresivās krievu sabiedrības un kulturas, kas Veidenbaumam vienmēr bijusi tuva.

Krievu valodu Veidenbaums prata jau no bērnības. Ģimna-

zijā, kurā viņš mācījās, pamatīgi tika izņemta krievu klasiskā literatura. Īpaši labi viņš iepazinās ar Gogoli. Daudz lasot ārpus mācību programas, Veidenbaums ģimnazijas laikā sevišķi iemīlēja Ļermontovu. Krievu valodai un literaturai lielu vērību viņš veltīja arī studiju gados, it īpaši cienīja Puškinu. Vēstulē 1887. gada 6. septembrī Veidenbaums rakstīja: «... lasu nupat Turgeņeva rakstus, kas ļoti patīkami un dedzīgi sarakstīti.» Tā paša gada 2. oktobra vēstulē Veidenbaums atkal atzīmēja, ka viņš lasa krievu rakstus, un piemetina: «... krievu valoda ir tagad tā svarīgākā lieta dzīvē.» Joprojām viņš vēl domā par studijām kādā krievu universitatē, papildinās krievu valodā. 1888. gada 28. augustā dzejnieks vēstuli brālim raksta krievu valodā. 80. gadu beigās progresivo studentu pulciņš, pie kura piederēja arī Veidenbaums, jau labi iepazinies ar Ļ. Tolstoja darbiem, piemēram, «Annu Kareņinu», interesējās par citiem krievu realistiem, lasīja Černiševski, Pisarevu.

1890. gada 8. martā kādā Veidenbaumam rakstītā vēstulē kā labi pazīstams pieminēts Pļechanovs. Pēdējos divos studiju gados Veidenbaums pie redzamā krievu literaturvēsturnieka profesora P. A. Viskovatova[1] noklausījās plašu (4 stundas nedēļā) krievu literaturas kursu, kurā sevišķa uzmanība veltīta Puškinam, Ļermontovam un Gogolim. Tieši tai laikā, kad Viskovatovu klausījās Veidenbaums, profesors beidza savu vēl mūsu dienās nozīmīgo pētījumu par Ļermontova biografiju. Viskovatovs simpatizējis arī igauņu demokratiskajiem apgaismotājiem.[2]

Augstu vērtēdams krievu progresivo kulturu, pret carisko patvaldību Veidenbaums bija naidīgs. Piemēram, 1890. gadā kādā sarīkojumā, dzirdējis kori himnu dziedam, dusmojies: «Na, bij ar' tad liela vajadzība pēc tādas suniskas luncināšanās.»[3] Turpretim labas attiecības Veidenbaumam nodibinājās ar dažiem

[1] Е. В. Петухов. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет в последний период своего столетнего существования (1865—1902). СПб. 1906.

[2] О. Штейн. Общественно-политические воззрения К. Р. Якобсона. «Большевик Эстонии», 1952, 3.

[3] Ed. Veidenbauma kopoti raksti, 1920., XLIX lpp.

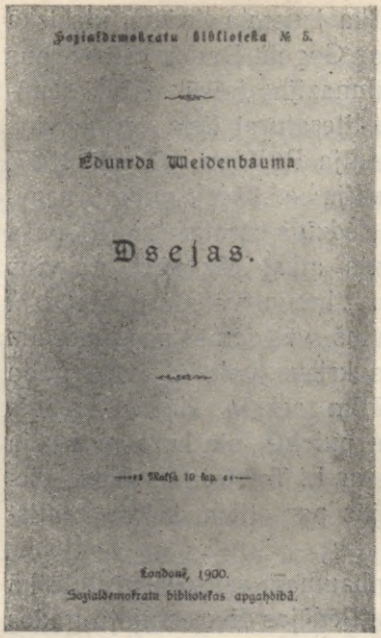
Sozialdemokratu bibliotēka № 5.

Eduarda Weidenbauma

Dzejas.

Londonā, 1900.
Sozialdemokratu bibliotēkas apgādībā.

Fr. Roziņa rediģētais Ed. Veidenbauma «Dzeju» izdevums

krievu revolucionarajiem studentiem.

Krievu studentu labākajā daļā bija spēcīgas revolucionaras tendences, kas 1887. gadā uzliesmoja plašos studentu nemieros. Pēc to apspiešanas daudz izslēgto studentu pārnāca uz Tērbatas universitati, pret kuru tās reakcionaro centienu dēļ cariskās patvaldības spaidi bija mazāki. No Kazaņas vien, kur līdz tam bija mācījies arī V. I. Ļeņins, pēc 1887. gada nemieriem Tērbatā ieradās piecdesmit pieci opozicionarie studenti. Īpaši daudz tādu nāca no Polijas. Stiprinoties sakariem ar citām Krievijas universitatēm, pieauga revolucionarās tendences arī tērbatiešos. 1883. gadā «par politiskiem noziegumiem un revolucionaru kustību» policijas uzraudzībā bija septiņi Tērbatas studenti, 1887. gadā — divdesmit trīs, 1888. gadā — piecdesmit četri, 1890. gadā — sešdesmit divi. Tieši 1888. un 1889. gadā, kad uzrakstīts vairums Veidenbauma labāko dzejoļu, Tērbatā bija studentu revolucionarās kustības pieaugums. Liela nozīme te «Krievu studentu zinātniskajai biedrībai», kas 80. gados bija legala maska organizacijas «Narodnaja voļa» darbībai, bet 90. gados kļuva marksistiska. Šo biedrību apmeklēja arī Ed. Veidenbaums. Pretišķības starp marksistiski un narodņicistiski noskaņotajiem studentiem 90. gados Tērbatā bija stipri asas.

Sadarbojoties ar krievu biedriem, latviešu progresivie studenti 1888. gada rudenī nodibina savu organizaciju — zinātniski literaro biedrību, t. s. «Pīpkaloniju», kas kļuva par vienu no galvenajiem tā laika progresivās sabiedriskās kustības — Jaunās

strāvas centriem. Jau 1889. gadā biedrībā nolasīts referats par marksismu. «Pīpkalonijas» dibinātāju un vadošo biedru vidū bija Ed. Veidenbaums, kura istabu vairākus semestrus izlietoja biedrības sanāksmēm. Pīpkaloņu darbību dzejnieks raksturojis vairākās vēstulēs[1], kā arī dzejā:

Pie neskaidrās Mētras[2],
Tur sirdis pukst brīvas,
Kaut likteņa vētras
Pūš niknas un sīvas.

Tur jaunības liesmās
Vēl dvēseles staro;
Bez bailēm iet briesmās,
Pret tumsību karo.
(«Pie neskaidrās Mētras»)

Viens no nozīmīgākajiem pīpkaloņu nopelniem bija kopā ar citu augstskolu studentiem veiktais darbs popularzinātniskā rakstu krājuma «Pūrs» izdošanā. 1. sējums iznāca 1891., 2. — 1892. un 3. — 1894. gadā; turpmākajos gados iznāca vēl četri sējumi.

Vērtīgākos apcerējumus visās trijās pirmajās daļās izstrādājis Veidenbaums, pauzdams materialistiskus uzskatus dabas un sabiedrības izpratnē. «Pūra» 1. sējumā ir viņa raksts «Soda likumu vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats», 2. sējumā pētījums par apgaismošanas līdzekļu attīstību — «Vairāk gaismas», 3. sējumā — «Apcerējumi iz mechanikas»[3].

Veidenbauma materialie apstākļi studējot nebija spožie. No 3500 rbļ. vērtībā esošajiem Kalāčiem viņam pienācās 500 rbļ. mantojuma, bet ar tiem augstskolu pabeigt nevarēja. Viena semestra vajadzībām vien izgāja simts rubļu un vairāk, sākumā pat krietni vairāk, un jau līdz 1890. gada 1. maijam vecākais

[1] 1888. gada 17. decembrī, 1888. gada 12. janvarī, 1889. gada 21. februarī, 1891. gada 12. decembrī.

[2] Par Mētru latviešu studentu vidū tolaik tika saukta upe Ema (latviski — Mātes upe), kuras krastos atrodas Tērbata — «Mētraine».

[3] Bez tam Veidenbaums biedrībā nolasījis referatus — «Privats un kopējs īpašums» (1890.) un «Par moderno dueli» (1891.), bet šie nepublicētie teksti nav zināmi.

brālis Kārlis, māju mantinieks, bija viņam izmaksājis 720 rbļ. Lai gan ģimene par savu studentu rūpējās pašaizliedzīgi, tomēr grūto laiku, neražas u. c. iemeslu dēļ Eduardam nereti līdzekļu pietrūka kā iztikai, tā vēl jo vairāk augstskolas maksājumiem. Ja arī dažu semestri par saņemto sumu apmēriem sūdzēties nevarētu, ekonomija nebija Eduarda stiprā puse.

1888. gada otrā semestrī Veidenbaums pierakstījies uz trīsdesmit lekciju stundām nedēļā, bet naudas pieticis tikai deviņām, 1891. gada otrā semestrī gribējis klausīties desmit stundas nedēļā, bet laikā samaksāt spējis tikai par vienu.[1] Jau 1887. gadā, studijas tikko sācis, Veidenbaums spiests savos plānos paredzēt izstāšanos uz gadu vai diviem. 1888. gadā dzejnieks dod divas līdz četras privatstundas dienā, un pagastvalde izsniedz viņam nabadzības apliecību, ka «Ed. Veidenbaums atrodas gluži trūcīgos apstākļos». Īpaši smags bija 1889. gads, kad visu rudens semestri nācās pārtraukt studijas un no novembra līdz nākošā gada sākumam pelnīties kā mājskolotājam pie kāda turīga saimnieka Michelsona Rūjienas Riemu mājās. 1890. gada sākumā Veidenbaumam vecu parādu bija 80 rbļ., 1891. gadā viņam bija kādi trīsdesmit četri kreditori, un jābaidās, ka būs jāizstājas atkal. Šie apstākļi gan rūdīja un mācīja izprast dzīvi, bet, kaut arī nesalauza, spēkus tomēr izsūca. Grūto dienu atbalsi dzirdam arī dzejnieka daiļradē, gan drastiskajā dzejolī «Kuļos es kā pliks pa nātrām, Raizes moca nakt' un dien'», gan grūtsirdīgajā —

Pa ielām dubļainām līst lietus, vēji šņāc,
Un istabā tik tumšs un auksts, un galds nav klāts.

(«Pa ielām dubļainām līst lietus, vēji šņāc»)

Arī tik grūtos apstākļos Veidenbaums ar savu izcilo apdāvinātību un nopietno pieeju darbam guva studijās labas sekmes un jau 1891. gada rudenī ar teicamām atzīmēm kārtoja valsts eksamenus. Turklāt viņš daudz mācījās arī bez obligatajiem priekšmetiem. Tieslietas studēdams, viņš vēstulēs 1887. gada 6. un 20. septembrī (t. i., laikā, kad privatstundas vēl nepa-

[1] Центр. гос. исторический архив Эстонской ССР, Тарту, ф. 402, ед. I, д. 16850, 1887 г., лл. 11—20.

sniedza) lūdz piesūtīt ķīmijas grāmatu un logaritmu tabulas. Saglabājusies arī šāda liecība: slavenā krievu matemātiķe Sofija Kovaļevska bija sastādījusi kādu uzdevumu, un Tērbatas matemātiķi veltīgi pūlējušies to atrisināt; tad darbā iejaucies arī Veidenbaums un izteicis lietpratīgus atzinumus, kādā virzienā strādāt.[1]

Lielā mērā, it īpaši pirmajos semestros, Veidenbaums nodevās daiļliteraturai — dzejoja un daudz lasīja, bez krievu lielajiem autoriem iemīlēdams vēl arī Rietumu klasiķus — Šilleru, Heini u. c., sekodams arī jaunākajai franču, vācu, norveģu, dāņu literaturai (Floberam, Ibsenam u. c.). Liela pozitiva nozīme te bija viņa plašajām valodu zināšanām. Raiņa vadītā «Dienas Lapa» norāda: «Bez kādas skolotāja palīdzības viņš iemācījās franču valodu tik pamatīgi, ka runāja, rakstīja un lasīja franciski tikpat veikli kā vāciski. Mazko vājāks viņš bija angļu valodā. Latiņu un grieķu valodu viņš prata labāk par dažu filologu. Jurjevā atnācis, viņš gada laikā samācījās igauniski tik tekoši, ka varēja bez piedurknās runāt stundām . . .»[2] Pēc dažiem citiem avotiem Veidenbauma zināšanas grieķu valodā gan neesot bijušas visai pilnīgas, toties viņš varējis lasīt spāniski, italiski un senebrejiski, tātad — kopā desmit svešvalodās.

Vispār dzejnieka intereses un zināšanas bija universalas, aptvēra matemātiku, dabaszinības, vēsturi, filozofiju u. c. zinātņu nozares. Viņš bija lasījis arī Fr. Engelsa darbu «Ģimenes, privatīpašuma un valsts izcelšanās». Veidenbaums bija apdāvināts, dziļš domātājs un vispusīgs, intensivs meklētājs, kas izauga liels spraigā intelektuālā darbā. Ievērojama nozīme šai izaugsmē arī viņa sabiedriskajiem sakariem.

Veidenbaums nebija t. s. «tīrās» zinātnes piekritējs, ne sauss kabineta prātotājs, kaut arī, mācībām nodevies un apkārtnē tuvus draugus maz atrazdams, viņš nereti ilgus laika posmus pavadīja vientulībā savā studiju «salonā» — Kalāču dārza klētiņā. Tuvs dzejniekam bija tāds raksturs, ko Rainis apzīmējis ar

[1] Pēc Veidenbauma laika biedra inženiera J. Lintera (dz. 1872. g.) atmiņu stāstījuma 1954. gadā.

[2] «Dienas Lapas Pielikums», 1893., 118.

vārdu «apaļš cilvēks», kam nekas cilvēcisks nav svešs. Ne velti Veidenbaums pats sauca sevi par materialistu ar dzejiskām malām un dzejoja:

Kas, staigājot pa košām puķu lejām,
Tik apskata, cik siena viņas dos,
Lai mani nelasa! Pie manām dzejām
Tik piktu prātu viņš sev iemantos.
(«Kas, staigājot pa košām puķu lejām»)

Veidenbaumu sajūsmināja dzeja un dabas skaistums, viņš spēlēja vijoli, aizkustināts klausījās Bethovena patetisko sonati un vispār mīlēja muziku, uzrādīja labus sasniegumus vingrošanā, bija līksms biedru pulkā. Svešs dzejniekam nav bijis arī paguruma brīdis, taču viņa būtības galveno daļu noteica ideja — dzīvi izprast un pārveidot.

Šīs idejas realizēšanai viņš meklēja un atrada domu biedrus jau minēto pīpkaloņu u. c. demokratisko slāņu pārstāvju vidū. Vēlākais ievērojamais revolucionars Fr. Roziņš kopš 1891. gada bija viņa jaunākais studiju biedrs un draugs, par kuru Veidenbauma spriedums bijis: «No tā reiz iznāks cilvēks.» Dzejnieka pēdējais sveiciens mēnesi pirms nāves rakstītajā vēstulē bija tieši Fr. Roziņam. Turpretim korporeļi («krāsainie kundziņi») un Rīgas Latviešu biedrības «dižvīri» bija Veidenbauma ienaidnieki, tāpat arī bagātie saimnieki «ar savām lepnajām mājām un tukšajām galvām». Viņš centās būt tuvs vienkāršajiem darbaļaudīm.

Jau 1886. gadā «Gabals iz tautsaimniecības» bija domāts galvenokārt skolas izglītību maz dabūjušiem lasītājiem — zemniekiem, lauku proletariešiem. To rāda raksta vienkāršotā izteiksme, to apstiprina arī Zvārguļa liecība.

1888. gada vasarā Veidenbaums par rakstīšanu presē teicis: «... kas būtu vajadzīgs un derīgs, tas vai nu redaktoriem, vai cenzoram nepatīk. Tad jau labāk mācīt tautu ar muti nekā ar spalvu.»[1] To viņš arī centās darīt. Zvārgulis atceras: «Veidenbaums ar dažu kalpa cilvēku sarunājās tik mīļi, it kā tas būtu

[1] Ed. Veidenbauma kopoti raksti, 1920., XXXVI lpp.

viņa vistuvākais draugs. Viņš nelieku|oti nožēloja kalpu bēdīgo stāvokli, viņš stāstīja par sadzīves kārtības nekārtību, par bagātnieku varmācību, par sirds un prāta gaismas vajadzību. Un viņa vārdi plūda tik noteikti, tik pārliecinoši, ka tie gluži elektrizēja. Vispār jāsaka, ka Veidenbaums līdz savai nāves stundai dziļi juta kalpiem līdzi un katrā izdevīgā gadījumā tos aizstāvēja un pamācīja.»[1] Arī Igaunijā viņš mēdzis uzmeklēt vienkāršos darba|audis, ātri ar tiem iedraudzējies un pēc kāda studiju biedra liecības varējis stundām ilgi «stāstīt igauņiem par prāta izglītību un ticības māņu kaitīgumu»[2].

Līdzīgu liecību ir vairāk. Ap 1887. gadu, kad Ed. Treimaņa-Zvārgu|a vecāku māju «Zvārgu» robežās notika Rīgas—Pliskavas dzelzce|a līnijas zemes darbi, klīdušas valodas, ka mērītāji apmāna strādniekus, nesamaksādami par visu padarīto darbu. Dzirdējis to, netālu dzīvojošais Veidenbaums teicis: «Ko niekus runāt, ies izmērīt.» Viņš uzzīmējis rakumu plānu, pievienojis tiem savus aprēķinus, nodevis visus šos materialus aploksnē vecākajam strādniekam, lai tas nodod visu šo lietu personīgi darbu galvenajam vadītājam kņazam Pusinam, kas tad uzturējies Cēsīs. Sūdzību pārbaudot, atklājies, ka strādniekiem pienākas vēl 637 rubļi; tie arī samaksāti.[3]

Protams, ka tāda veida sakari ar strādnieku šķiru bija šauri un neorganizēti, tomēr tie rāda dzejnieka tendences. Zīmīgu liecību par tām dod kāda viņa studiju biedra atmiņas: «Mēs ar Veidenbaumu daudzreiz gājām uz krievu studentu biedrību, kurā toreiz karoja marksisti ar narodņikiem. Veidenbaums ar interesi un uzmanību sekoja šiem strīdiem, bet tie viņam likās kā interesanta, asprātīga rota|a, un viņš bieži sacīja: «Ko tas viss līdz? Tas viss ir tikai kabineta un grāmatu gudrība. Vissož pēc papīra un tintes. Grāmatu lapas tur čaukst, bet no dzīvās dzīves tur nedzirdu un nejūtu ne vēsmiņas.»» Veidenbaums centās iziet no savas istabas un studiju biedru nelielā pulka darba|aužu masās, dzirdēt to balsi un runāt ar tām.

[1] Ed. Veidenbauma kopoti raksti, 1920., XXII lpp.

[2] «Dienas Lapas Pielikums», 1893., 118.

[3] Pēc jau minētā laika biedra J. Lintera atmiņu stāstījuma 1954. gadā.

L. Blumberga statuja «Ed. Veidenbaums» (1955.)

Tomēr — savus dzejoļus viņš atstāja neiespiestus. Kādēļ? — Tas precizi nav zināms, bet iemesli varēja būt vairāki: cenzuras spaidi, dzejnieka paša pārliecīgā paškritika u. c. Iespējams, ka Veidenbaums, nevarēdams publicēt savus labākos, t. i., revolucionaros dzejoļus, negribēja uzstāties arī ar citiem, bet varbūt viņu vienkārši aizvainoja dažu redaktoru vienaldzība, kas dažus viņa iesūtījumus bija ignorējuši. 1888. gada vasarā dzejnieks sodījies: «Šie redaktoru kungi nosēdušies kā uz Olimpa un lepni noraugās uz katru jaunu spēku rakstniecībā. Kura vārds vēl nav tautā izkliegts, tam viņi reti kad atver savas redakcijas durvis. Tā kā es pie viņiem griezos ne vien kā iesācējs, bet arī bez protekcijām, tad tie pat neturēja par vajadzīgu man atbildēt. Tā ir nolādāma būšana, ka taisni šie vīri, kam vajadzētu jaunos spēkus ar mīlestību mācīt un audzināt, atgrūž tos ar uzpūtību un saltumu.»[1] Taču klusībā Veidenbaums strādāja.

Tikai nepilnus divdesmit piecus gadus dzīvojis, Veidenbaums bija devis sabiedrībai daudz vērtību un vēl vairāk cerību. Vēstulē brālim 1889. gada 18. decembrī viņš raksturo sevi kā vēl gulošu cilvēku, kam pēc ilgākas dusas var nākt jo darbīgāka diena: «Papriekšu liek zemē fundamenti, tad būvē māju.» Pareizi notēlojis dzejnieku Andrejs Upīts romanā «Plaisa mākoņos», lik-

[1] Ed. Veidenbauma kopoti raksti, 1920., XXXI lpp.

dams viņam izsaukties: «Vai jūs domājat, ka tā vien var rakstīt? Ka es tā vien varu?»[1] Veidenbaums varēja vairāk, bet negaidot pienāca viņa mūža vakars. 1891. gada decembrī, divu valsts eksamenu starplaikā, dzejnieks smagi saslima ar tuberkulozi, un lielajā darba slodzē un trūkumā nomocītais organisms vairs neatlaba. Neilgi pirms nāves Veidenbaums vēl sāka pēdējo darbu — apcerējumu par mantīgo un nemantīgo šķiru savstarpējām attiecībām, bet tas nav ne pabeigts, ne saglabājies. Vēl dienu pirms nāves, saņēmis paziņojumu, ka viņa darbam «Apcerējumi iz mechanikas» Maskavā piešķirta premija, Veidenbaums teicis: «Ak, es gribētu vēl daudz ko labāku sarakstīt, bet tagad redzu, ka būs no visa, visa jāatsakās.»[2]

Veidenbaums mira 1892. gada 24. (v. st. 12.) maijā, apglabāts netālu no Kalāčiem, tagadējā Cēsu rajona Liepas ciema kapsētā.

VEIDENBAUMA DZEJA

Vispārīgs raksturojums

Veidenbauma darbu ievērojamākā daļa ir dzeja — gan liriskā, gan satiriskā. Lai gan tā nav visai plaša ne skaita, ne apjoma ziņā (kādi 70—80 dzejoļi, kopā apm. 1000 rindu), tanī izpaudušās viņa plašās zināšanas un dzīves pieredze, tautas mīlestība un naids pret tās ienaidniekiem. Aicinājumi uz cīņu pret ekspluatatoriem un to algotņiem, kā arī nerimtīgas ilgas pēc labākas nākotnes, Veidenbauma dzejā izteikti ar tādu spēku, kāds ir tikai patiesi lielai mākslai.

Pirmos dzejoļus Veidenbaums uzrakstījis jau 80. gadu sākumā apriņķa skolā. 80. gadu vidū viņš dzejojis Horacija ietekmē. Šie dzejoļi, cik zināms, bijuši iesācēja darbs, un autors pats vēlāk tos iznīcinājis. Tā kā (pēc Zvārguļa liecības) kopš 1890. gada Veidenbaums «nav nekā vairs dzejojis»[3], tad viņa

[1] *A. Upīts,* Plaisa mākoņos, 1951., 491. lpp.
[2] Ed. Veidenbauma kopoti raksti, 1920., LIX lpp.
[3] Turpat, XLI lpp.

tagad pazīstamie dzejoļi datējami ar 80. gadu otru pusi. Divdesmit divi no tiem[1] — tai skaitā arī «Mosties, mosties reiz, svabadais gars» un «Kur klusā naktī lakstīgalas dzied» — radušies 1889. gada trešajā ceturksnī, anakreontiskie dzejoļi — tā paša gada pirmajā pusē.

Tas bija laiks, kad strādnieku kustība Latvijā bija attīstīta vēl pavisam maz, kad tikko bija iezīmējušies Jaunās strāvas pirmsākumi. Atsevišķus marksistiskus rakstus dzejnieks bija gan lasījis, bet par noteiktu marksistu vēl nebija izaudzis. Un, ja viņš arī teoretiski saprata revolucionarā proletariata nozīmi, tad Latvijā tai laikā šīs dzīves pārveidotājs spēks vēl tikai radās. Reala pamata, uz kā balstīt savas cerības par labāku dzīvi, Veidenbaumam trūka, līdz ar to viņam trūka arī tā nesalaužamās pārliecības spēka, kādu vēstures objektivo likumu zināšana un revolucionarā proletariata spēka izaugsme 1905. gada revolucijas periodā deva Rainim. E. Eferts-Klusais rakstīja: «Vēl 90. gadu pašā sākumā Ed. Veidenbaums bija velti triecis savu ģenialo galvu pret šīm Latvijas šķiru saderības trauslajām, zemajām debesīm. Sīksts bija vecās ideoloģijas kopā turošais režģis. Vajadzēja vēl nākt pāris krizes gadiem. Un tad laiks bija pienācis.»[2] Bet Veidenbaums to laiku, kad arī Latvijā uz vēstures skatuves uznāca revolucionarais proletariats kā šķira, nepiedzīvoja; tā, A. Upīša vārdiem runājot, «Veidenbauma mūža traģedija».[3]

Zināma nozīme Veidenbauma uzskatu izveidē arī viņa socialajai cilmei. Gan dzejnieks idejiski tālu bija aizgājis no zemnieka sētas šaurības, kritiski nostājies pret tanī ieperinājušos reliģiozitati utt., tomēr līdz pat mūža galam viņu saistīja ciešas saites ar lielās Kalāču saimniecības priekiem un bēdām, ar tās objektivajām interesēm.

Tādos apstākļos izaugot un strādājot, Veidenbauma uzskati bija pretrunīgi jeb, izsakoties A. Upīša vārdiem, «tā ir kompli-

---

[1] «Karogs», 1952., 5

[2] *E. Eferts-Klusais,* J. Jansons-Brauns, 1922., 13. lpp.

[3] *Andrejs Upīts,* Kopoti raksti, XVII sēj., 1951., 451. lpp.

cēta, problematiska, dzīvē dziļi traģiska personība, pretmetos veidota, ar grūti atminamu un apgaismojamu raksturu»[1].

Veidenbauma dzejā ar pretrunām jāsastopas pat vēl vairāk, nekā to bija viņa personībā un dzīvē. Lieta tā, ka dati par Veidenbauma dzejoļu uzrakstīšanas laiku ir nepilnīgi, tādēļ pretēji spriedumi, kas notika noteiktā secībā un veidoja zināmu attīstības līniju, preciziem datējumiem trūkstot, viņa dzejas lasītājiem saplūst kopā.

Tomēr zināmas iespējas šo pretrunu skaidrojumam ir. Nav domājams, ka pretrunas Veidenbauma dzīvē norisušas tādā veidā, ka vienā reizē bijušas zināmas pesimistiskas domas, tad tās uz visiem laikiem pārspētas, tad nākušas dažas bohemiskas tendences, kas atkal pilnīgi iznīcinātas utt. Dzejnieka vēstules un laika biedru atmiņas rāda, ka viņa cīņa ar pretrunām savā raksturā un pasaules uzskatā bija ilgstoša un nemitīga un saskaņā ar dzīves daudzveidību vienas un tās pašas grūtās domas mācās virsū un tika pārspētas atkal un atkal no jauna. Līdz šim zināmie datējumi rāda, ka apmēram vienā un tai pašā laikā — 1889. gada rudenī — sarakstīts gan skumjais «Vēl desmit, divdesmit gadu», gan bezbēdīgais «Viss ir joks, par visu smejies», gan arī revolucionarais «Kur klusā naktī lakstīgalas dzied». Visa Veidenbauma dzīve un viņa daudzšķautnainā personība bija pretrunu pilna, un tādēļ ir tiesības tās skaidrot, izkārtojot ne tikai chronoloģiskā, bet arī loģiskā secībā. Tā redzam, ka ne vienu vien reizi dzejnieks bijis grūtsirdīgs un dažkārt pat aicinājis dzīves grūtības ne pārvarēt, bet aizmirst; turpretim savos labākajos darbos viņš pauda optimismu un sauca uz revolucionaru cīņu.

Uzmanīgāk ielūkojoties viņa dzejā, daudzas pretrunas izrādās gan tikai šķietamas, un atklājas personas viengabalainība, kuras būtību nosaka revolucionari demokratiski uzskati; taču pretrunas nav noliedzamas jebkurā gadījumā. Piemēram, pretrunā ar Veidenbauma aktivo pieeju dzīvei ir dažas rezignacijas un fatalisma ieskaņas, kādas sastopamas viņa dzejā — «Ko *lik-*

[1] *Ed. Veidenbaums*, Izlase, 1952., 7. lpp.

tens lemj *negrozāmais»* u. tml.; vārdu «liktenis» (kaut arī ne vienmēr fatalistiskā nozīmē) viņa dzejoļos sastopam vairāk nekā desmit reizes. Tāpat viņa dzejā nav noliedzamas zināmas agnosticisma tendences («Kas gudrs, kas labs, to nezin neviens»). Visi šie uzdīgušie, bet tālākā attīstībā apturētie uzskati rāda, cik daudzpusīgu idejisku cīņu izcīnīja Veidenbaums, izvirzot par savu galveno idejisko līniju revolucionaro demokratismu.

Jautājums par pretrunām Veidenbauma daiļradē vēl saasinās tādēļ, ka viņa oriģinaldzejoļi tika iespiesti tikai pēc autora nāves, pie tam apstākļos, par kuriem Raiņa vadītā «Dienas Lapa» rakstīja, ka «visu viņa dzejoļu, īpaši pašu labāko, klajā laišanai nav vēl pienācis īstais laiks».[1]

Tā kā arī Veidenbauma dzejoļu oriģinalmanuskripti, atskaitot retus izņēmumus, nav saglabāti, tad par viņa dzejoļu daudzumu un tekstu precizitati ir zināmas neskaidrības: varbūt dažu dzejoļu trūkst, varbūt dzejnieka spalvai piedēvēti daži sveši darbi, varbūt dažas vietas ir sagrozītas, varbūt daži ir atdzejojumi... (Piemēram, vēl 1952. gadā izdotajā Ed. Veidenbauma «Izlasē» kā viņa oriģinals uzņemts arī dzejolis «Iežūpot, pasirot Anakreons prot», kas patiesībā ir tikai kādas vācu studentu dziesmiņas «Singt, trinkt Anakreon» atdzejojums.)

Īpaši liela nozīme precizitatei tekstu un autoru noteikšanā ir vēl tādēļ, ka vairākos Veidenbauma rakstu izdevumos ievietoti arī tādi dzejoļi, kas pauž reliģiozitati. Tā radīta viņa pasaules uzskatā tāda pretruna, kādas tur nebija, jo kritiskajai nostājai reliģijas jautājumos, kāda Veidenbaumam bija izveidojusies jau skolas gados, viņš palika uzticīgs arī vēlāk. Vēstulē 1890. gada 2. septembrī dzejnieks no jauna apliecina: «Es ienīstu kā agrāk visu svētulību un neticu tagadējai ticībai, tāpat arī citus savus ieskatus neesmu grozījis...» Vispār ziņu par Veidenbauma aso nostāju pret baznīcu ir daudz. Viena no nozīmīgākajām to vidū izteikta viņa pēdējā vēstulē 1892. gada 12. aprilī: «Es ar sevišķu humoru tagad uzskatu pasauli, un ir ar' humors atrodams, kad

[1] «Dienas Lapa», 1893., 118

uzskata cilvēciņus visapkārt, kas visi dreb no nāves un mani ar sevišķu cienību uzskata kā kādu lielmocenieku, redzēdami, ka pie manis baiļu nebūt nav un ka es tādos kritiskos apstākļos vēl zobojos par reliģiju etc., etc.»

Tekstoloģiski izsekojumi rāda, ka daļa no Veidenbaumam piedēvētajiem reliģiozajiem dzejoļiem nemaz nav viņa un arī vairāki no pārējiem jāsaprot citādi, ne reliģiozā nozīmē. Piemēram, dzejolis «Ticīgo mierinājums», kas dažos izdevumos iespiests nepareizi — bez virsraksta, jāsaprot ne kā Veidenbauma paša reliģiozitates izteicējs, bet kā ironija. Dzejoli «Vai senatnē vien tikai vīri bija», kur pieminēts dievības vārds, J. Sudrabkalns izskaidro tā: «Dievības gars te ateistam Veidenbaumam ir radošais, dumpīgais, revolucionarais gars, kas grib un spēj atminēt visus dabas noslēpumus.»[1] Pretrunas Veidenbauma uzskatos, protams, bija, bet tāds atzinums vēl nedod tiesību piedēvēt dzejniekam pat tīri pātarnieciskas moralesslud inā šanu, ar kādu viņš nodarbojies nav.

Ir iemesls domāt, ka pazīstamajos tekstos trūkst vai skan noklusināti paši revolucionārākie Veidenbauma dzejoļi. Dzejnieka kopoto rakstu pirmizdevumā rediģētājs raksta: «Lai novērstu konfiskacijas klizmu, jutos spiests dzejolī Nr. 6. vienu rindu nenodrukāt un dzejoļos Nr. Nr. 12., 22., 23. un 41. pa vārdam mīkstināt.»[2] Īstā teksta vietā «Baida tos elle un dievs» likts «Baida tos elle un sods». Kur Veidenbaums dzejojis — «Tie galviņas nokar un dieviņam tic», tur lasām — «Tie galviņas nokar un pasakām tic». Kur vajadzēja būt «Un cienīgtēvs, zaglis, teic spredikus», tur ir — «Un notiek, ka zaglis teic spredikus». Dzejolī «Mosties, mosties reiz, svabadais gars» garīdznieku vietā ir pātarnieki, kungu vietā — trani. Nav teikts, ka grozījumi, kas jau likvidēti, bija vienīgie.

«Mājas Viesa» redaktors P. Zālīte, kas bija Veidenbauma paziņa un viens no pirmajiem viņa dzejoļu publicētājiem, stāsta:

---

[1] «Literatura un Māksla», 1953., 50.

[2] Ed. Veidenbauma kopoti raksti, 2. burtnīca, 1908., 62. lpp.

«Kad man tika nodoti Eduarda Veidenbauma dzejoļi un citi raksti oriģinalā priekš nodrukāšanas, tad cenzuras apstākļi bija tādi, ka daudzus dzejoļus un citus Veidenbauma rakstus nemaz nevarēja drukāt. Ja jel pavisam ko gribēja no Veidenbauma drukāt, tad dzejoļos daži vārdi un teikumi bija jāpārgroza... Dažus dzejoļus cenzors vienkārši konfiscēja un vairs nedeva atpakaļ... pie kādas manā dzīvoklī izdarītas kratīšanas cara žandarmerija paņēma līdzi arī Veidenbauma rakstus, to starpā arī kādu garāku zinātnisku apcerējumu. Kādu nieku dabūju vēlāk atpakaļ, bet krietni daudz no Veidenbauma rakstiem, un taisni visraksturīgākos un brīvākos, žandarmerija vairs neatdeva un pasacīja: tie paliek pie mums, tos mēs vairs neatdosim. Uz jautājumu «kāpēc», atbildēja: «Viņi ir kaitīgi, bīstami.»»[1]

Tomēr arī tas Veidenbauma mantojums, kas tagad pazīstams, ir izcili vērtīgs, rāda Veidenbaumu kā latviešu lielāko dzejnieku pirms Raiņa. Viņa galvenais idejiskais pamats ir nemiers ar pastāvošo iekārtu, revolucionara cīņa pret to, tās atmaskojums un jaunas, labākas dzīves sauksmes.

Iepriekšējā vēstures perioda lielākie dzejnieki A. Pumpurs un Auseklis savus tautas brīvības centienus izteica dzejā galvenokārt ar romantisma metodes palīdzību, Veidenbaums — realistiski. Pumpurs un Auseklis lielā mērā ierobežojās ar cīņu pret baltvācu muižniekiem un mācītājiem, Veidenbauma dzejā ieskanas jau spēcīgs protests pret kapitalismu. Pumpurs un Auseklis visumā pārstāv jaunlatviešu un sava laika zemnieku kustības centienus, Veidenbaums izauga līdz ar strādnieku revolucionarās kustības un Jaunās strāvas pirmsākumiem. Veidenbaums — pirmais un lielākais latviešu literaturas jaunā perioda iezvanītājs, par kura vēsturisko nozīmi tā laika dzīvē A. Upīts saka: «Pašēdusī mietpilsonība ne tuvu neapjauš, ka Veidenbauma īsie, sparīgie dzejoļi ir arī pirmais draudīgi brīdinošais pieklauvējiens pie viņas goda mielastu zāles durvīm.»[2]

---

[1] Eduarda Veidenbauma raksti, 1926., 696. lpp.

[2] *Ed. Veidenbaums,* Izlase, 1952., 15. lpp.

Pastāvošās iekārtas un valdošās ideoloģijas kritika

Asa pastāvošās iekārtas kritika ir Veidenbauma dzejas pamatmotivs. Realistiskās ainās viņš atklāj vienkāršo darbaļaužu neciešami smago dzīvi, valdošā virsslāņa parazitismu, varmācību un blēdību, nesamierināmā naidā nosoda šīs socialās netaisnības, aicina uz cīņu pret tām.

Veidenbaums dzejo spēcīgi un lielā mērā novatoriski. Pretēji tā laika latviešu literaturā izplatītajām gļēvajām gaudām un pasivai rezignacijai viņa kritika neskan kā raudas un nopūtas, bet kā apsūdzība un protests. R. Pelšes vārdiem runājot, «tā nav sentimentala labdara mazvērtīga līdzjūtība «mazajiem brāļiem». Še elpo šķiru cīņas gars.»[1]

Rūgtuma un sašutuma pilnos vārdos dzejnieks notēlo trūkumu un beztiesību, kādā nospiesta tautas lielākā daļa. Tā smok «grūtā jūgā», «mūžīgās rūpēs», «ciešanās, sāpēs», «tumsībā, grūtībā», «tumsības slogos», «aizspriedumos sirmos», «garīgās verdzības salnā», «verdzības pinekļos», «verdzības ķēdēs», «vergu slogā», «kalpības spaidos» utt. Tautas izsūcējus un apspiedējus viņš niknā naidā apveltī tādiem nosaukumiem kā — «resni blēži», «lepnie varmākas», «tumšie varmākas», «naudas maisi, blēži riebīgi», kas «savus brāļus spaida un plēš» un «manīgi citu pūliņus slauc».

Dzejnieks neapmierinās tikai ar atsevišķiem konstatējumiem, bet izdara plašus vispārinājumus, nosoda visu dzīvi, kāda tā bija toreizējos apstākļos. Viņš saka: «Virs zemes nav taisnības, dūrei tik spēks.» Vai arī:

> No saulainām lejām ir mirstīgais šķirts,
> Tam jādzīvo asaru dūksnājā slapjā,
> Kur dzelži un cirvji bez rimšanas klaudz,
> Pēc maizes, pēc pārtikas vergi kur sauc,
> No stiprākā samīts, vājāks kur lūst
> Un asins un sviedri ik dienas kur plūst.
>
> *(«Kā gulbji balti padebeši iet»)*

Pretstatā tiem rakstniekiem, kas reliģijas ietekmē pauž samierināšanās mācības, Veidenbaums nedomā, ka pār dzīvi būtu

[1] «Literatura un Māksla», 1945., 15.

kāds pārdabisks lāsts, mūžam nenovēršamu ciešanu slogs. Viņš pārliecināts, ka tikai toreiz pastāvošā iekārta, muižnieku un kapitalistu kundzība ir īstais cēlonis, kādēļ liekēži un varmākas var dzīvot izšķērdībā un patvaļā, bet darbaļaudīm jācieš trūkums un nebrīve. «Ciešanas, sāpes Sirds tikai jūt, Nolādēts liktenis Cilvēkam būt», dzejoja Veidenbaums. Tikai te nav jādomā dzīve vispār, bet dzīve, kāda tā bija viņa laikā vienkāršajam darba cilvēkam. Andrejs Upīts romanā «Plaisa mākoņos» parāda, ka kapitalistu verdzinātie strādnieki šo Veidenbauma domu konkretizēja un minēto dzejoli citēja tā: «Nolādēts liktens *strādniekam* būt!»[1]

Ar nicinājumu un zobgalību Veidenbaums raksta:

Ej un dzenies tik pēc naudas,
Krāp un blēdī, cik tik jaudas,
Skaties tik uz savu labu,
Rauj no citiem, rauj, kur dabū!
Tomēr strādā apdomīgi,
Krietni, stingri, likumīgi!

(*«Ej un dzenies tik pēc naudas»*)

Četri panti šai dzejolī, un visi beidzas ar ironisko un akcentēto — «likumīgi». Tas norāda, ka toreizējos apstākļos krāpšana, blēdīšana un raušana no citiem lielā mērā iespējama saskaņā ar likumu, ar pastāvošās iekārtas pamatprincipiem. Tādas pašas domas Veidenbaums izsaka vairākkārt, piemēram: «Vēl liekēži slinkos un godīgi krāps.» Vai arī:

Par tiesnešiem cienīti blēži sēž
Un «godīgi» ādu nost citiem plēš.

(*«Virs zemes nav taisnības, dūrei tik spēks»*)

Likumi, oficialais «godīgums», kā apcerējumā «Gabals iz tautsaimniecības» teikts, «aizstāv ļaunumu», ir paši stiprākie balsti tautas apspiedējiem un ekspluatatoriem. Veidenbauma dzeja pareizi parāda, ka likumi, valsts vara ekspluatatoriskajā valstī panāk, lai darbaļaužu vairums, kaut arī lādēdamies, tomēr paklausītu, jo citādi to «sodīs stingri, likumīgi». R. Pelše raksta:

[1] *A. Upīts,* Plaisa mākoņos, 1951., 217. lpp.

«Ed. Veidenbaums savos politiski sabiedriskos uzskatos agrāk par saviem laika biedriem kļuva politiski daudzkārt noteiktāks, radikalāks. Viņš daudz agrāk par «Dienas Lapas» vadītājiem, līdzstrādniekiem un vēlākā «Pūra» autoriem uzstājās ne tikai pret muižniekiem, pret mācītāju liekulībām, bet pret visu pastāvošo sabiedrisko iekārtu.»[1]

Tāpat kā savos popularzinātniskajos rakstos, tā arī dzejoļos Veidenbaums vēršas ne tikai pret dažiem ļauniem vai gļēviem cilvēkiem, bet pret visu pastāvošo iekārtu, parāda to materialistiskā pasaules uzskata gaismā. Viņa realisms atsedz un nosoda ne tikai zināmas ļaunas parādības, bet uzrāda arī to dziļākos cēloņus, tas ir *kritizētājs realisms.*

Veidenbaums uzbrūk ne tikai «prātīgajiem», kas «manīgi citu pūliņus slauc», bet arī to dienderiem — lišķiem, līdējiem un citiem «kundzības draugiem un biedriem». Tādēļ viņa kritika vērsās arī pret baznīcu, kas ir viens no nozīmīgākajiem ekspluatatoriskās iekārtas balstiem. Baznīca māca, ka pastāvošā iekārta ir dieva noteikta, tādēļ pret šīs iekārtas atbalstītajām socialajām netaisnībām nevis jācīnās, bet ar tām esot jāsamierinās. Veidenbauma vārdiem runājot:

Un cienīgtēvs, zaglis, teic spredikus:
«Tik pacieties, debesīs labāki būs.»
(«Virs zemes nav taisnības, dūrei tik spēks»)

Dzejnieks mācītājus un to mācības kritizē visasākajiem vārdiem, sauc tos par «svētajiem liekuļiem», «tumsoņiem», «kanceļu krāpniekiem» u. tml., māca tiem neticēt un neklausīt, tos padzīt:

Tumšos varmākus zemē triec,
Svētos liekuļus garīdzniekus,
Kuri melš krāpdami debesu niekus!
Ticības māņus pie malas liec!
(«Mosties, mosties reiz, svabadais gars»)

It īpaši šis beidzamais liesmainais sauciens «Ticības māņus pie malas liec!» skan kā lozungs, kur dzejiska gleznainība un emo-

[1] «Literatura un Māksla», 1945., 15.

cionalitate apvienojas ar lielu domas skaidrību un aizraujošu gribas spēku.

Lai tauta šim aicinājumam klausītu, jāveic liels noskaidrošanas darbs, jāpārliecina, ka tikpat tukši kā solījumi par viņpasaules paradizi ir arī draudi par elles mokām, ar kādām reliģija biedē nepaklausīgos. Veidenbaums pārliecinoši atmasko šos māņus; viņa zobgalības liek kaunēties tiem, kas vēl baidās no pēcnāves sodības, viņa smiekli iedrošina paļauties pašam uz savu un savu biedru spēku, ne uz debesu žēlastību. Ar biedrisku kritiku pret tumsības jūgā nomāktajiem darbaļaudīm, ar nedzēšamu naidu un nicināšanu pret «tuklajiem baznīckungiem» dzejnieks raksta:

Vienkāršiem ļautiņiem
Dumjas ir galviņas:
Verdzības ķēdes sev tie
Paši kaļ dienu no dien' —
Klausa, ko tumsoņi melš,
Kanceļu krāpnieki,
Klausa un varmākus cien',
Ciena un kalpo tiem.
Kalpo tiem bīdamies,
Baida tos elle un dievs.

(«Vienkāršie ļautiņi»)

Veidenbaums, 19. gs. lielākais latviešu antireliģiskais dzejnieks, atmasko ne tikai atsevišķus mācītājus, bet reliģiju vispār. Viņa antireliģiskā dzeja godam turpina to revolucionaro demokratu tradiciju, par kuru Beļinskis teicis, ka «nedrīkst klusēt, kad reliģijas aizsegā un pātagas aizsardzībā sludina melus un netikumību kā patiesību un tikumību»[1]. Pretstatā šiem «ticības māņiem» Veidenbauma dzeja palīdz izprast dzīvi materialistiski.

Tāda pati neģēlīga un melīga kā mācītājiem ir morale to īstajiem saimniekiem — muižniekiem un buržujiem. Dzejnieks bezbailīgi norauj neīstās cienības apsegu «šīs zemes varenajiem» un parāda, ka «kungi, kas lepnībā sēž» un «ar manšetēm bal-

[1] *V. G. Beļinskis,* Izlase, 1950., 603. lpp.

tām un apkakli stīvo pasaules drūzmā kā valdnieki brauc», patiesībā ir zemiski ierāvēji. Viņu svētulība ir viltus, slava — pirkta par naudu. Kādā īsi pirms nāves sākta apcerējuma uzmetumā Veidenbaums par t. s. pelēkajiem baroniem rakstīja: «Īstenībā šo jauno aristokratu pamata likums ir tas: cilvēks ir tikai tik cienījams, cik tam naudas, — tātad krietnību vērtē pēc naudas. Šādi ieskati apzīmē tikumības grimšanu, un tādēļ mums tiem visiem spēkiem pretim jāstrādā.»[1] Šādu cīņas garu pauž arī viņa dzeja, piemēram, zobojoties par cienību ieguvušu bagātnieku, kas patiesībā ir blēdis:

Ikkatrs tev godu dod, centīgais vīrs,
Caur paša pūlēm tu ieguvies mantā.
Gan līdzeklis katrs nav bijis tev tīrs,
Par to jau nekas, kad tik ģērbies tu samtā.
Par tautas labdari katrs tev' kliegs,
Kaut sirds tev ir akmens un auksta kā sniegs.

(«Ikkatrs tev godu dod, centīgais vīrs»)

Tiklīdz tikumības maska kļūst veikalam par kavēkli vai arī naudinieks jūtas pietiekami stiprs, lai nebaidītos vairs no citu sprieduma, izlikšanās tiek atmesta, un klaji parādās ekspluatatoriskās sabiedrības zvēru morale:

Jo vēders — dievs visaugstākais,
Un katrs pats sev tuvākais,
Tiklīdz kā izsalcis.

(«Es domāju, ka pasaulē»)

Daļa inteliģences zemiski piemērojas šiem principiem, pret ko Veidenbaums dziļā sašutumā protestē:

Un mēs, jaunā audze, tautas ziedi,
Skrienam, kliedzam līdz ar tumsoņiem,
Un «kā maizi ēd, tā dziesmu dziedi!» —
Likums iesāk palikt studentiem.

(«Tauta, tauta, gaišā latvju tauta»)

Tādā pašā garā runā dzejolis «Kam velti dārgo laiku tērē», zobojoties par vieglu romanu rakstītājiem, tautas gaumes bojātājiem.

[1] Ed. Veidenbauma kopoti raksti, 1920., LVI lpp.

Asu kritiku pelna arī naivie sapņotāji, kas ar savām žēlabām nomāc darbaļaužu cīņas sparu vai ar lētu optimismu novērš uzmanību no ienaidnieka, bet dzīvi labot nespēj. Veidenbaums ironizē:

> Un muļķīgas dzejas vēl dzejnieki kals,
> Un vaimanās paši, kad salks tie un sals.
> *(«Virs zemes nav taisnības, dūrei tik spēks»)*

Viņš prasa pareizu dzīves izpratni, godīgumu un drosmi, saskata šīs īpašības arī ekspluatacijas jūga un māņu mācību nomāktajā cilvēkā. Tā izaug Veidenbauma asie spriedumi par dzīves un cilvēka vērtību, viņa grūtsirdība un cīņa pret to, viņa humanisms un optimisms.

Motivi par cilvēka un dzīves vērtību

Veidenbaums naidīgs baznīcas dogmām, ka cilvēki esot ļauni jau no mazām dienām, «grēkos iedzimuši». Dzejnieks saprot, ka tie nav negodīgi, gļēvi un muļķīgi pēc savas dabas, bet nabadzība un nebrīve, vispār — netaisnā sabiedriskā iekārta labākās cilvēciskās īpašības nomāc un sagandē. Viņš spilgti raksturo tā laika apstākļus: «Ja gribi tikt pie labas vietas, Tad klanies, lokies, rokas laizi!» Kritizētāja realisma garā uzrakstītā satira vērsta pret socialekonomiskajiem apstākļiem, kas ļaudis maitā un pazemo; un reizē ar to dzejolī secināma kategoriska prasība, lai cilvēks būtu cilvēka vārda cienīgs.

Cik daudz nesamierināma naida ir dzejniekam pret «šīs zemes varenajiem», tikpat daudz mīlestības un cieņas pret «cietējiem brāļiem», pret visiem netaisni apvainotajiem un pazemotajiem. Spēcīgi skan viņa pārliecība, ka cilvēcība nav zudusi un nezudīs. Vēstulē 1886. gada 30. decembrī Veidenbaums raksta: «Bet es domāju, ka cilvēki vēl nav tik gluži necilvēcīgi, ka viņu starpā vairs taisnība nevaldītu.» Vēstulē 1890. gada 25. februarī, par dažām paša izdarītām aplamībām spriezdams, dzejnieks atkal uzsver: «... tādēļ tūlīt nevajaga domāt, ka cilvēks paklīdis, ka no viņa nekas vairs nav cerams. Tie ir tādi šauri spiessbürgeru uzskati.» Dienu pirms nāves Veidenbaums teicis: «Uz cilvēkiem man nav ļauns prāts.» Tādas pašas tendences pauž viņa

dzejoļi: «Lai nedomā cilvēks, ka otrs ir slikts», «Kas nievā cilvēku, ir necilvēks» u. tml. Arī uz Veidenbaumu attiecināmi Raiņa vārdi:

Bet cilvēkus mūžam
Tik mīlējis esmu,
Mans ienaids tik dedzis
Pret zvērības dvesmu.[1]

Tāpat kā Rainis, arī Veidenbaums ir dzejnieks humanists.

Kā humanistam viņam bija jo grūtāk redzēt, ka cilvēces lielākajai un būtībā labākajai daļai — darbaļaudīm — jācieš, ka daudzi no viņiem ekspluatacijas jūgā izauguši neapzinīgi un ir garīgi sakropļoti. Tas viss kopā ar lielajām grūtībām personīgajā dzīvē bija galvenais cēlonis Veidenbauma grūtsirdīgajiem, pesimistiskajiem motiviem. Tie viņa dzejā iezīmē vienu no raksturīgākajām līnijām, tomēr jāuzmanās, lai to nozīmi nepārspīlētu un nesagrozītu.

Veidenbaums gan raksta: «Viss apriebies, apnicis ir», «Es priecājos, ka nāves balss Man' kapā aizsauc jaunu», «Un mūsu dzīves nozīme Ir tīrās muļķības» u. tml. Taču aiz šiem vārdiem slēpjas vēl zemteksts, cits — dziļāks un pretējs saturs, kas līdzīgi sarkanam pavedienam vijas cauri visai Veidenbauma dzīvei un dzejai — alkatīga griba dzīvot un ilgas pēc laimes.

Vēstulē 1889. gada 18. aprilī Veidenbaums par kādu savu studiju biedru — pašnāvnieku — spriež: «Viņš nupat kā ar «ļoti labi» beidzis medicinu un šaujas nost. Vai tā nav muļķība.» Vēl jo zīmīgāku liecību par dzejnieka uzskatiem dod kāda saruna, kas Veidenbaumam bijusi dienas piecas pirms viņa miršanas. Zvārgulis šo sarunu atstāsta tā:

«Uz manu jautājumu, vai viņš cerē vēl izveseļoties, Veidenbaums atbildēja apmēram tā: «Prāts man saka, ka cerību uz to nav tiklab kā nekādu, un tomēr man tīkas domāt: varbūt, varbūt...»

«Bet ja nu Tu skaidri nojaustu, ka Tev drīzumā jāmirst, vai tad Tu labāk neietu brīvprātīgā nāvē nekā ciestu?» es ieminējos.

[1] *J. Rainis,* Kopoti raksti, II sēj., 1948., 216. lpp.

«Nē, es labāk ciestu ... Pat nāves mokās es vēl vēlētos skatīt sauli un kokus, un puķes, jo labi zinādams, ka es tos redzu pēdējo reiz ...»»

Te redzam pieķeršanos dzīvei, kas ir visstiprākā, jo balstās ne tikai uz gaistošajiem laimes brīžiem, bet ārdēta un pārbaudīta grūtībās.

Tādu pašu dzīves apliecinājumu redzam arī Veidenbauma dzejā. Latviešiem bija vairāki dzejnieki — dzīves apliecinātāji — pirms Veidenbauma un viņa laikā, bet Veidenbaums pirmais rādīja, ka jābūt modram par ikvienu dzīves mirkli. Ne velti viņš atkal un atkal variēja tādus motivus kā «Īss gan izrādas dzīvības sprīdis, Tuvu ir kopā šūpulis — kaps», «Lai glābjam dienas skaistas, Kā sniegs tās ātri kūst», «Kam velti dārgo laiku tērē» u. tml. Visi šie dzejoļi akcentē dzīves vērtību.

Tikai ar kaislīgu pieķeršanos dzīvei izskaidrojams, kādēļ dzejniekam drebēja sirds, domājot, ka ik brīdi «Kā spārnos skrien stundas, skrien skaudīgais laiks». Viens no spilgtākajiem piemēriem te ir dzejolis «Nākt Olimpā mums aizliedz dievu spēks», kurā teikts:

Bet šausmīgais brīdis nav tālu, nav tālu,
Kad atskanēs tornī drūmīgais zvans,
Kad iesi, kurp aizgājis Šillers, kur Kants.
Pret nāvi nav mirstīgiem spēka, ne zāļu.

Šajā u. c. līdzīgajos dzejoļos nav jāmeklē nekāda pārmērīga jūtelība vai slimīga iedoma un lieks uztraukums par dzīves dabisko nobeigumu. Galvenais un vērtīgākais te ir — trauksmes signals nepalaist dienas veltīgi, prasība, lai mūža darbs nebūtu «muļķīgs un lieks».

Tieši tā rakstīja arī Veidenbauma iemīļotais Ļermontovs:

Arvien par īsu dzīve izliekas,
Un baidos, nepaspēšu piepildīt
Kaut ko: — Tāds būtmes alkums manī mīt[1].

(«1831. g. 11. jūnijā», R. Egles atdzejojums.)

[1] *M. J. Ļermontovs,* Raksti, 1946., 156. lpp.

Daudzkārtīgi un spilgti atbalsodams šo Ļermontovam raksturīgo motivu, Veidenbaums turpina viņa tradiciju.[1]

Ja tomēr Veidenbaums dažos gadījumos raksta «Man gluži vienalga, Vai bēdas, vai prieks», «Lūdz dievu, lai piesūta trieku» u. tml., tad tādi apgalvojumi nav jāsaprot burtiski, un arī norādījums uz dzejnieka pasaules uzskata pretrunām šai gadījumā nedod pietiekamu atrisinājumu. Minētie izteicieni jāuztver kā īpaši dzejiskās izteiksmes paņēmieni. Dažreiz uz tiem jāskatās kā uz realistisku pārspīlējumu jeb hiperbolu, ar kā palīdzību akcentēts ciešanu lielais smagums. Citreiz dzejnieks izlieto vienaldzības un dzīves noliedzēja masku, lai slēptu savas brūces, lai ar to atklāšanu neskumdinātu draugus un nepriecētu ienaidniekus. Veidenbaums centās neliekties grūtību priekšā, un gadījumos, kur uzvara nebija reali gaidāma, labāk izlikās, ka viņam dzīve vienaldzīga. Patiesībā tas bija lepna, nesalauzta, bet smagi šausta cilvēka spīts, maska. Tādu vai tai līdzīgu pozu un masku dzīvē un literaturā sastopam daudzkārt, gan Horacija darbos[2], gan citur[3]. J. Sudrabkalns saka: «Es zinu, ka tu mīli dzīvi, karsti mīli dzīvi, lai arī brīžiem izliecies, ka viss tev apnicis un rūgtuma ezers tik dziļš un tumšs, ka saule vairs nespēj tam izlauzties cauri, un ka tu pats esi noguris kā pieci tūkstoši vergu.»[4]

Savu sāpju savaldīšana, vīrišķīga izturības tendence, dzīves apliecinājums un pareizs kritisks sava laika realās īstenības novērtējums ir galvenās īpašības, kādēļ Veidenbauma muza valdzina darbaļaudis arī tad, kad tanī daudz drūmu toņu.

Kaut arī labākas nākotnes perspektivas Veidenbaumam nereti pietrūcis («Met projām reiz cerības tumšajā kapā»), samierinā-

[1] Pretēji buržuazisko literaturvēsturnieku mācībām jāakcentē, ka Veidenbaums te turpina galvenokārt Ļermontova, bet ne Horacija tradiciju. Motivs par to, ka laiks aizbēgs («fugerit aetas») raksturīgs gan arī Horacijam, bet viņš tam palaikam pievienoja «carpe diem!» («tver dienu!») motivu, t. i., slavināja baudu, kamēr Ļermontovs un Veidenbaums lielāku vērību veltīja darbam un cīņai.

[2] *I. Tronskis,* Antikās literaturas vēsture, 1954., 350. lpp.

[3] *D. Zaslavskis,* Nemirstīga grāmata. Atzīmējot 350. gadadienu. kopš pirmo reizi izdots «Dons Kichots», «Literatura un Māksla», 1955., 10.

[4] *J. Sudrabkalns,* Viena bezdelīga lido, 1939., 110. lpp.

jies ar socialajām netaisnībām viņš nav nekad. Tādēļ viņa sāpju izjūtas un grūtsirdība nenozīmē pasivu vai nevarīgu asaru un izmisuma pesimismu, bet spēcīgu, agresivu protesta izpaudumu. Tieši tā viņu raksturo arī J. Jansons-Brauns: «Varētu likties savādi, kāpēc Veidenbauma dzejas ar savu rūgto izmisumu un pesimismu bij tik tuvas un dārgas toreizējai inteliģences un strādnieku jaunatnei. Bet šie griezīgie, skarbie pesimisma akordi skanēja kā protests pret «tautisko» omulību un miermīlību, pret «vecās grāmatas» spredikiem, un šāds protests bij jaunstrāvniekiem kā no sirds runāts.»[1] Arī šai gadījumā uz Veidenbaumu attiecas Raiņa vārdi: «Man mīļāks godīgs pesimists, Kas dzīves tukšumu nes zobus griezdams, Ne viegls filistris, saukts optimists . . .»

Turklāt pesimisms Veidenbauma uzskatos nav galavārds, bet tikai etapa punkts. Vēstulē 1887. gada 26. janvarī viņš raksta: «Post nubila Phoebus! Pēc mākoņiem gaisma! saka romiešu dzejnieks, un es tam piekrītu pilnīgi.» Vēstulē 1891. gada 3. jūnijā Veidenbaums no jauna apliecina: «Esmu palicis optimistīgāks kā līdz šim, un optimistiem nav vajadzīgs reibumā dzīvi ruinēt.» Tātad viņš sauc sevi par optimistu. Vēstulē 1891. gada 12. decembrī dzejnieks atkal apstiprina, ka «pēc Šillera arvien jau jācerē «auf künftige bessere Zeiten»». Tādas domas nav retums arī Veidenbauma dzejā, piemēram:

Nost reiz skumību metīšu tumšo,
Beigšu pēc nāves reiz ilgoties.

(*«Nost reiz skumību metīšu tumšo»*)

Runājot par Veidenbauma dzīves krēslainajiem brīžiem, jāpiemin arī viņa anakreontiskie dzejoļi («Domāju es domas dziļas» u. c.). To nav tik maz, un tos nedrīkst noklusēt, taču vēl nepareizāk ir to nozīmi pārspīlēt. Parasti Veidenbauma anakreontika jāsaprot kā protests pret mietpilsoņu skopulību un puritanismu, nicināšana pret karjeristu «smalko toni» un liekulīgo svētulību. Piemēram, viņa ironija par to, ka «Dažs visu

[1] *J. Jansons,* Pirmie soļi, «Darbs», 1914., 3.

mūžu nomocās Sev mantas kaudzēm raust». «Prātīgos pilsoņus» kaitinādams, dzejnieks izsakās draiskos pārspīlējumos, kas jāsaprot ne burtiski un ne kā nopietna pārliecība. Turklāt vairākos gadījumos, kad Veidenbaums piemin jautrību un jaunības enerģijas pārmēru, ar anakreontiku tiem nav nekā kopīga. Tādi ir dzejoļi «Jau ziedoņa vēsmas no dienvidiem plūst», «Jau ziediem rotātas pļavas» u. c.; tie pauž gaišu dzīves prieku un optimismu.

Veidenbaums dziļi ieskatījies dabas skaistumā, atspirgst tanī un māca to pazīt arī citiem. Ja ir kas brīvs, nesamaitāts pasaulē, tas iepriecē un dod spēku. Pretstatā naudas vergiem, kam mantkāre notrulinājusi visas cilvēciskās jūtas, viņš saprot, ka pilnskanīgā dzīvē pienākas vieta arī skaistumam tiklab dabā, kā mākslā un sadzīvē:

Pa laukiem jau ziedonis dvašo,
Lai rūpes un skumjas nu zūd!
Prieks valda pa pasauli plašo,
Laiks bēdāties, miesas kad trūd.

Kad krūmus rotāt sāk ziedi,
Kad kāzas radība svin,
Tad paliec par bērnu un dziedi,
Un skaistākos vainagus pin.

Dažs gadiem uz priekšu mēdz zīlēt,
Viņš rūpes redz, citu neko.
Tas laimīgs, kas tagad spēj mīlēt,
Un nākotne nepievils to.

(«Pa laukiem jau ziedonis dvašo»)

Vasaras un jaunības krāšņums, mīlestības laime un prātnieka dzīves gudrība, ātri zudušo gaišo mirkļu izjūta un cerību bezgalība — viss vajadzīgs cilvēkam, un dzejnieks palīdz visu to saskatīt, nevienai no šīm vērtībām nepaiet garām.

Ar visu to Veidenbaums tomēr ir tālu no naivas jūsmošanas par puķītēm, putniņiem un skaistām acīm. Viņa asajam, galvenokārt sabiedriskajiem jautājumiem pievērstajam skatam jau pēc brīža atkal — «Aukstā gaismā nu pasaule rādās: Visur tik mokas un vaimanas». Kā tās remdināt?

Revolucionarās cīņas sauksme

Veidenbaums bija ne vienkāršs humanists, bet karojošs humanists. Kā tāds viņš atrada arī īsto līdzekli, ar ko pārvarēt pilnīgi gan pesimismu, gan tā cēloņus. Vēstulē 1888. gada 16. maijā viņš spriež: «Dzīvot ir cīnīties, un labākais cilvēks pasaulē ir tas, kas aizstāv sevi un citus pret pārestībām, kas mūžam karo pret netaisnību.» Šo domu var likt par moto visai Veidenbauma dzīvei un daiļradei. Viņa dzeja savā visvērtīgākajā daļā ir cīņas dzeja.

Veidenbaums nešķiež spēkus sīkās ķildās, bet izvirza radikalu prasību — novērst «cilvēku bēdas un trūkumus... Un tumsības slogus un nastas ikvienas.» Pie tam Veidenbaums runā ne par kaut kādu nenoteiktu brīvību un cīņu liberalisma garā, bet diezgan skaidri un konkreti par revolucionaru cīņu uz dzīvību vai nāvi, par ekspluatatoru kundzības sagrāvi. Tikai tā saprotami viņa dzejoļi, kas sauc tur, kur lodes dzied —

Kur skaņas dziesmas atskan trokšņainas
Un peklē gāžas lepnie varmākas.
(«Kur klusā naktī lakstīgalas dzied»)

«Varmākas», «varmācības gars», «šīs zemes varenie», «bargi kungi» — tie visi ir Veidenbauma nesamierināmie ienaidnieki. Viņš bija lasījis tolaik populāro anarchista Makša Štirnera grāmatu «Der Einzige und sein Eigentum», kur slavināta t. s. «lielā individa» neierobežota brīvība resp. patvaļa, kā arī nicinājums pret tautas masām — «pūli». Šī reakcionārā mācība gatavoja ceļu uz Nīčšes sludināto «pārcilvēku», un Veidenbaums bija pirmais, kas latviešu literaturā nostājās pret to. Ar ironiju un sarkasmu viņš izskaidro, ka šī ideoloģija «smalkākā» veidā pauž tās pašas tendences, ko tauta skaidri un pareizi sauc vienkārši par necilvēcību:

Min labāk kāju virsū vājiem,
Jo prātīgs gādā tik par sevi.
Tā drīz tu augstā vietā tiksi,
Tev' slavēs, teiks par lielu garu;
Tu līdzbiedrus zem kājām liksi,
Un katrs bīsies tavu varu.
(«Ja gribi tikt pie labas vietas»)

Veidenbauma principi ir radikali pretēji. Ne individa, bet darbaļaužu masas — «darba strādnieka» atbrīvošana, un ne ar atsevišķa varoņa spēku, bet ar pašu apspiesto masu cīņu — «Kur asins kaujā brīvi vergi iet». Gan arī Veidenbauma dzejā dažreiz sastopami tādi izteicieni kā «vienkāršie ļautiņi», «milzīgais bars», «dumjajās galviņas» u. tml., taču konteksts rāda, ka saturs, kas ar tiem saistās, ir pavisam citāds — ne augstprātība, nicinājums, bet līdzjūtība, mīlestība, griba palīdzēt.

Turpretim, kur Veidenbaums raksta par lepnajiem tautas apspiedējiem, tur viņa kritiskajiem dzejoļiem ir tāda nesamierināma intonacija, kas jau principā nepieļauj kompromisu ar ekspluatatorisko iekārtu un tās pārstāvjiem. Viņam svešs ir domu gājiens, ka ar tiem varētu arī izlīgt, ja tikai tie labotos, jo dzejnieks zina, ka tas nenotiks:

Zem kājām varmākas taisnību mīs;
Par kaujamiem lopiem vēl cilvēkus dzīs.

(«Virs zemes nav taisnības, dūrei tik spēks»)

Tādēļ atliek tikai cīņa.

Tādas tendences izsaka Veidenbauma dzeja daudzkārt arī tur, kur tiešā veidā nekādas revolucionaras sauksmes uzrādīt nevar. Piemēram:

Jauns gads jau atnācis, bet viss pa vecam
Iet savu gaitu tālāk, kā jau gājis.
Zem vergu sloga spaidīts, darba strādnieks
Nes savu grūto jūgu. Dieva nams
Stāv pilns ar lūdzējiem, kas mācītājam
Uz vārda tic, kad pasaul's mantu vietā
Pēc nāves debesis viņš sola.

(«Jauns gads jau atnācis, bet viss pa vecam»)

Secinājums te nav pateikts, bet viegli izriet no visa pārējā: neļaut dzīvei ritēt pa vecam, nevajag strādniekam nest savu jūgu, jāveido labāka dzīve. Tas pats dzejolī «Vienkāršie ļautiņi» u. c., kas aicina nekaļt sev verdzības ķēdes, neklausīt tumsoņu melšanai utt.

Vēl jo noteiktāk skan populārā četrrinde:

Tu atmini cietējus brāļus,
Kas verdzības pinekļos smok,
Kam dzīviem kapu jau rok, —
Tu atpestī cietējus brāļus!

(«Tu atmini cietējus brāļus»)

Dzimtbūšana bija jau sen atcelta, un dzejnieks šajā un citos dzejoļos, atkal un atkal runādams par verdzības pastāvēšanu un vērsdamies pret to, ir domājis cita veida verdzību: kapitalistu kundzību un feodalo privileģiju paliekas.

Atšķirībā no sava drauga Zvārguļa un daudziem citiem Veidenbaums prasa ne vienkārši līdzjūtību un labsirdību, cietējus brāļus ne tikai atminēt, bet tos atpestīt, atbrīvot no verdzības pinekļiem, no ekspluatacijas un tiesiskās nebrīvības. Tā Veidenbauma kritiskais realisms uzrāda ne tikai ļaunuma dziļāko sakni, bet arī līdzekli, kā šo sakni iznīcināt.

Pirmajā vietā te minami dzejoļi «Pa rožu ziediem mājās rotājoties», «Kur klusā naktī lakstīgalas dzied» un pār visām lietām klasiskais «Mosties, mosties reiz, svabadais gars»:

Mosties, mosties reiz, svabadais gars,
Celies un salauzi kalpības spaidus,
Atpestī cietējus, klusini vaidus —
Mosties reiz, brīvības cēlajais gars!

Tumšos varmākus zemē triec,
Svētos liekuļus, garīdzniekus,
Kuri melš krāpdami debesu niekus!
Ticības māņus pie malas liec!

Zemē kungus, kas lepnībā sēž,
Šķērdībā putina miljonu sviedrus!
Zemē kundzības draugus un biedrus,
Kas savus brāļus spaida un plēš!

Viss šis dzejolis ir viens vienīgs cīņas sauciens, kurā konkretizēti revolucionarās darbības pirmie galvenie uzdevumi: modināt darbaļaužu apziņu, stiprināt to drosmi un brīvības ilgas, dodot realu priekšstatu par netaisnās ekspluatatoru varas un tās aizstāvju sagraušanu. Kā vareni plūstoša straume caur klintīm

te ik ar vārdu mierīgi viļņojošā ritmā laužas uz priekšu nenomācams pārliecības spēks un potenciala milzu enerģija.

Labākais, ko pateicis Veidenbaums un vispār latviešu dzeja līdz tam, koncentrējas dzejolī «Mosties, mosties reiz, svabadais gars». Tieši ar šo sauksmi galavārdā 1886. gadā izskan marksistiski ievirzītais «Gabals iz tautsaimniecības», tādēļ domājams, ka, atkārtojot šo motivu, attīstot to plašāk un tālāk, autoru vadījis ne tikai stichisks, bet jau apzināts protests.

Veidenbauma dzejas mākslinieciskā meistarība

Veidenbaums ir cīņas dzejnieks, un šai īpatnībai kā galvenajai pakļauti visi viņa izteiksmes līdzekļi.

Iezīmējot divu naidīgu pretspēku nemitīgu cīņu, arī kompozicija viņa dzejoļu lielum lielai daļai veidota, pamatojoties uz kontrastiem, piemēram:

Kur klusā naktī lakstīgalas dzied,
Tur klausīties man labprāt tīkas iet
. . . . . .
Bet vairāk tīk man tur, kur lodes dzied,
Kur asins kaujā brīvie vergi iet.

(«Kur klusā naktī lakstīgalas dzied»)

«Tā jau viņš allaž prata, — Veidenbaumu raksturo Andrejs Upīts romanā «Plaisa mākoņos», — iesāka ar rozēm un lakstīgalām, tad piepeši tās pārtrauca ložu dziesma asins kaujās, bet noslēdza perkona dārdam līdzīga teikuma trauksme.»[1]

Atbilstoši dzīves daudzveidībai Veidenbaumam kontrasti ir dažādi, piemēram, «Par spīti grūtiem laikiem Dzied jautri mūsu bars», «No putekļiem ārā, no dūmiem Mūs ziedošais pavasar's sauc» u. tml. Kaut arī dzejnieks nereti izsaka noteiktu viengabala pārliecību («Nost reiz metīšu skumību tumšo», «Kam velti dārgo laiku tērē»), viņa darbi palaikam liecina par spraigu iekšēju dramatismu, kā šī pārliecība iegūta un uzturama.

Bieži Veidenbaums lieto arī kāpinājumu, piemēram, dzejoļa «Kā gulbji balti padebeši iet» nobeigumā viņš vēršas pret mocošī smagu darbu, tad pret badu un varmācību, visbeidzot pret cil-

[1] *A. Upīts,* Plaisa mākoņos, 1951., 356. lpp.

vēka asiņu izliešanu. Vispār viņa dzejai raksturīgs spraigums, dinamika, cīņa. Arī Veidenbauma stilu var raksturot tiem pašiem vārdiem, kā E. Eferts-Ķlusais raksturojis viņa drauga, izcilā revolucionara Fr. Roziņa stilu: «... stingri uzvilkta loka aukla, kas strinkšķēdama met aso domu bultu visdziļāk pretinieku pūlī.»

Kā cīnītājs Veidenbaums ir apzinīgs, drosmīgs, atklāts, ar idejiskiem pretiniekiem nesamierināms. Viņa tonis agresivs un kategorisks. Veidenbaums nemēdz slēpties, laipot, nedz runāt aplinkus, bet sauc lietas īstajā vārdā, kaut arī tas sava laika latviešu literaturā ir nedzirdēti skarbs. Piemēram, tādi izteicieni kā «ticīgie muļķi», «svētie liekuļi garīdznieki», «tauki baznīckungi», «kanceļu krāpnieki», «cienīgtēvs zaglis», «lepnie varmākas», «tiesneši — cienīti blēži», «resni blēži», «naudas maisi», «blēži riebīgi» utt. Tāda leksikas izvēle raksturo dzejnieku cīnītāju, kas iet uz mērķi pa taisnāko ceļu. Par zemisku ienaidnieku viņš bezbailīgi un patiesi un parasti arī bez pārspīlējuma pasaka tieši to, ko tas pelnījis. Ne velti Černiševskis līdzīgā sakarā norāda: «... nepieciešams dzīvā kritikā dažreiz ir toņa skarbums...»[1] Vai arī: «... atgriezīsimies atkal pie toņa «asuma». Mēs teicām, ka daudzos gadījumos tas ir vienīgais tonis, kas piederas kritikai, kura saprot priekšmeta svarīgumu un uz literariem jautājumiem neraugās aukstām acīm.»[2] Veidenbaums ir skarbs, tikai viņa skarbums nenozīmē vulgaritati, bet dedzību un patiesību. Viņa doma ir asa, un tāda pati arī izteiksme. J. Sudrabkalna vārdiem runājot: «Ar deminutiviem Veidenbaums nav draugos, tie viņa dzejas garam sveši.»[3]

Arī tad, kad Veidenbaums runā pats par savām iekšējām pretrunām, viņš neko necenšas noslēpt vai mīkstināt, bet gan tieši otrādi — mēdz lietot hiperbolu («Tādēļ tagad katru reizi Iedzeru, kad slikts ir prāts» u. tml.). Tas ir pārspīlējums, un kā tāds arī jāsaprot.

Ne katrreiz Veidenbaumam bija iespēja vai nepieciešamība

[1] *N. Černiševskis*, Filozofisko rakstu izlase, I sēj., 1951., 257. lpp.
[2] Turpat, 263. lpp.
[3] «Literatura un Māksla», 1953., 50.

izteikties pilnīgi atklāti. Bieži viņš lieto arī zemtekstu. Daudzreiz tas ir ar ironisku raksturu. Aplinkus izteikts veikls dzēliens, asprātīga zobgalība, nicinoša intonacija viņam ne mazāk noderīgs cīņas paņēmiens kā skarbums. «Dievs ir laipnīgs: mācītājus Devis līdz ar kungiem tev», dzejnieks it kā pavisam pazemīgi atkārto tumsoņu pasaciņu, bet lasītājs jūt, ka tā gan nav. Un, ja kāds nenoprot, tad turpinājums — «Sen bez tiem tev' ellē rāvis Būtu velns par kalpu sev» — ierosina domu ikvienam: labi varētu dzīvot arī bez kungiem un mācītājiem, un nekāds velns nerautu. Tāda pati pusslēpta, pusatklāta zobgalība dzejoļos «Ej un dzenies tik pēc naudas», «Ja gribi tikt pie labas vietas, Tad glaimo, klanies, rokas laizi!» u. c.

Veidenbaums ir satiras meistars. Apmēram ceturtā daļa Veidenbauma dzejoļu ir satiras. Līdzās Rainim un Andrejam Upītim viņš ir viens no latviešu labākajiem satiriķiem. Latviešu satiras labākās tradicijas, kas bija veidojušās jau «Pēterburgas Avīžu» pielikumos «Dzirkstele» un «Zobugals», Ausekļa un Andreja Pumpura darbos, Veidenbaums viens no pirmajiem paceļ augstākā attīstības pakāpē — līdztekus cīņai pret baltvācu muižniekiem un mācītājiem stipri saasina uzbrukumu kapitalistiem.

Veidenbaums mīlēja vienkāršību un patiesību, centās pēc tās kā dzīvē, tā dzejā, dažkārt aizejot līdz pārspīlējumam. Viņš sāpīgi izjuta pat parastās pieklājības prasību sasveicināties un sarunāties arī ar nesimpatiskiem cilvēkiem. Un, kad viņam nebija nekā svarīga ko teikt, viņš arī ar draugiem nodzīvoja kopā nedēļām ilgi, nesacīdams ne vārda, lai tikai nebūtu jārunā tukšas valodas. Dedzīgi pievienodamies vācu rakstnieka Hebeļa izteicienam, ka «ceremoniali cilvēki reti kad ir lieli», Veidenbaums arī savā daiļradē bija vienkāršs un skaidrs.

Nereti dzejnieka vārsmas tik lielā mērā vienkāršas, ka tās tuvas ikdienas sarunu valodai. Piemēram: «Kas, staigājot pa košām puķu lejām, Tik apskata, cik siena viņas dos, Lai mani nelasa.» Vai arī: «Tiesās Sēž bargi kungi, kas pēc bagātības Spriež katram taisnību. Kas turīgāks Par citiem ticis ir, tam bezkaunības Un varmācības gars aug augumā.» Veidenbauma vienkāršība nenozīmē vienmuļību, primitivismu, bet augstu

meistarību: pareizi, pilnīgi un bez kā lieka te dažos vārdos ietverta satura bagātība — lielas atziņas un īstas, dziļas jūtas. Skaidrajai, saturīgajai domai un neviltotajam, intensivajam pārdzīvojumam nevajag mākslīgu izskaistinājumu, visvienkāršākā veidā izteikti, tie skan visiem saprotami un spēcīgi.

Vienkāršība Veidenbauma dzejā nesaistās arī ar schematismu, bet gan ar gleznainiem un emocionaliem tēliem. Dzejnieks neraksta sausi «dzīve paiet ātri» vai tml., bet uzbur lasītāja priekšā ainu — «Laiks ātrāki steidzas kā vagona rats». Ja jārunā, ka pie debesīm ir mākoņi, Veidenbaums to pasaka ar dziļu lirismu — «Kā gulbji balti padebeši iet».

Raksturīgas īpatnības arī Veidenbauma leksikā. Kā dzejnieks domātājs viņš iemīļojis tādus vārdus kā filozofs, filozofs pesimists, moralists, griba brīvā, zinību gaisma u. tml., tāpat arī abstraktu jēdzienu apzīmējumus — laimība, cerība, zinība, dvēsele. Kā tautas brīvības cīnītājs Veidenbaums atkal runā par varmākām, aizspriedumiem, valdniekiem, liekēžiem, un pretstatā tiem viņa dzejā statīts «brīvības cēlajais gars».

Veidenbaums prot atrast tādus vārdus un novietot tos teikumā tā, ka ar tiem saistās īpašs emocionals akcents un intonacija, piemēram — «bezgalīgs žēlums man dvēseles dziļumos griež», «tālāk un atkal tālāk rit šausmīgais mūžības rats» u. tml.

Lielas iespējas dzejniekam devusi tautas valodas bagātību pārzināšana. Daža laba tās idioma, kas kuplina Veidenbauma stilu (piemēram, «Tam varmācības un bezkaunības gars a u g a u g u m ā»), palīdz izteikt saturu konkretāk un pilnīgāk. Īpaši te atzīmējami salīdzinājumi ar «kā» — «strādā kā skudras», «kā aklai vistai grauds», «kā pliks pa nātrām» u. tml. Dzejnieks izmantojis arī latviešu nacionalo tradiciju motivus, tā tēlainā izteikdams dzīves skaistumu un prieku:

> Un zaļām meijām meitas istabas poš,
> Un Jāņu dziesmas līksmi līgo.
>
> *(«Jau vēsās smiltis dārgajie draugi dus»)*

Ir arī tādi formulējumi, kas cieši saistās gan ar Veidenbaumu, gan ar vispār lietoto frazeoloģiju (piemēram, ironiski,

pret reakcionarās sabiedrības daļu vērsti izteicieni — «Veciem ļaudīm kumeļa prāts», «Vēders — dievs visaugstākais»), tādēļ vairākos gadījumos ir grūti pateikt, vai viņš pārņēmis tautas parunu, vai arī tauta pieņēmusi par savu izteicienu, ko devis dzejnieks. Katrā ziņā mijiedarbība bijusi abpusēji auglīga.

Var droši teikt, ka ne vienu vien izteicienu, kas kļuvis par vispārības īpašumu, radījis Veidenbaums (piemēram, «Virs zemes nav taisnības, dūrei tik spēks», «Dzīve ir laba, kad mērķis ir labs», «Īsts filozofs nav pesimists»). Ar to viņš darījis bagātāku tautas valodu un reizē arī tās apziņu. It īpaši te atzīmējamas dzejnieka nemirstīgās vārsmas «Ticības māņus pie malas liec», «Tu atpestī cietējus brāļus» un «Mosties, mosties reiz, svabadais gars», kas, reiz dzirdētas, nav vairs aizmirstamas. A. Birkerts savās atmiņās par Jaunās strāvas laikiem atceras: «Veidenbauma dzeja viegli iespiedās visiem atmiņā. Visi to drīz vien zinājām no galvas.»[1] Veidenbauma dzeja arī valodas tāpat kā satura ziņā ir tautai tuva un audzinoša.

Tomēr ne visur dzejnieks valodas un vispār formas jautājumos bijis pietiekoši rūpīgs. Nereti viņš ritma grūtības mēģina apiet ar apostrofu palīdzību — «tu bij'», «mīlestīb'», «mājas viet'» u. tml. Visbiežāk galotne norauta vārda «mans» locījumiem, piemēram: «Vairs bēdas man' nebiedēs.» Arī atskaņas ne vienmēr tīras: «skuķes-puķēs», «lāsi-glāzi», «gūt-trūd». Lai dabūtu atskaņu vārdam «nāca», lietota forma «sāca». Saskaņā ar vairākām tālaika kļūdainajām latviešu valodas gramatikas grāmatām Veidenbaums diezgan bieži lieto arī adjektivu noteikto galotņu nepareizas formas, piemēram — «dārgajie draugi», «jautrajie smiekli», «dumjajās galviņas», «jaunajo stādu sedz aukstajais sniegs». Atrodamas arī vēl citāda rakstura neveiksmes, piemēram, tāds negribēti komisks izteiciens kā — «apakšā miroņi šausmīgi trūd». Taču, kopumā ņemot, trūkumi Veidenbauma dzejas mākslinieciskajā izveidojumā, salīdzinot to ar viņa meistarības pozitivajiem sasniegumiem, ir nedaudzi un nelieli, bieži pat nemanāmi. N. Černiševskis saka: «Par kaut kādu vienu

[1] «Karogs», 1947., 6.

labu īpašību mēs mākslas darbam piedodam simtiem trūkumu, pat neievērojam tos.»[1]

Veidenbaums sekmīgi izlieto arī valodas daiļskanīgumu, ritma variacijas līdzi satura maiņai u. c. muzikalos elementus, it īpaši atskaņas.

Atskaņas Veidenbauma dzejā mēdz būt pavisam vienkāršas («krāj-klāj», «slauc-brauc», «radīts-badīts» u. tml.); arī to parastā kārtība (aa, bb vai abab) ikdienišķa. Un tomēr tās nav ne nemākslinieciskas, ne viduvējas. J. Sudrabkalns saka: «Ne viena, ne vairāku balsienu, ne veca, ne jauna atskaņa neko nepalīdz un nekam neder, ja tā nav izaugusi organiski no rindas, no visa dzejoļa, no paša satura.»[2] Atskaņas Veidenbauma dzejā kalpo ne formalistiskiem trikiem, savas virtuozitates demonstrēšanai, bet satura pilnīgākai atklāšanai, piemēram:

Virs zemes nav taisnības, dūrei tik spēks;
Kas varmākām skādi dar', nosaukts tiek grēks.

(«Virs zemes nav taisnības, dūrei tik spēks»)

Vai arī:

Es atminos, spēki reiz cēlās
Un gudrību avotus smēlās.

(«Es atminos rožainos laikus»)

Galvenais loģiskais saturs lielā mērā koncentrējas tieši tais vārdos, kas rindas beigās, un tā atskaņas ne tikai vairo labskaņu, bet sekmē izteikt arī domu. Bez tam vēl atskaņas te palīdz sadalīt saturu mazākās, vieglāk uztveramās ritmiskās vienībās. Tā Veidenbauma pantā arī vienkārša, bieži lietota atskaņa skan ar pirmreizīgu svaigumu un spēku.

Tas pats sakāms arī par citiem izteiksmes līdzekļiem. Tā citkārt trafarēti izteicieni kā — «Pie debesīm mēness spīd bālais», «strautiņš ielejā čurkst», «pa košām puķu lejām» vai arī «atliks miršanu uz rītu» — Veidenbauma dzejā nav banali, bet iegūst jaunu spožumu.

Valodas daiļskaņas ziņā kādu īpaši raksturīgu, asonancēm

[1] *N. Černiševskis,* Filozofisko rakstu izlase, I sēj., 1951., 68. lpp.
[2] *J. Sudrabkalns,* Mācīties, strādāt!, «Karogs», 1951., 12.

un aliteracijām bagātu Veidenbauma dzejoli un tā ietekmi strādniekos Andrejs Upīts romanā «Plaisa mākoņos» raksturojis tā: «Smalka auss taisni dzelžu dzirkstoņu varēja sadzirdēt beidzamo četrrindu šalcienā caur sakostiem zobiem —

kur dzelži un cirvji bez rimšanas klaudz,
pēc maizes, pēc pārtikas vergi kur sauc,
no stiprākā samīts, vājāks kur lūst,
un asins un sviedri ikdienas kur plūst.

Veidenbauma vārdu ritumā klausīdamies, tie atmiņā atjauda sava paša mūža gājumu pusbadā, smagos darba klaušos, netaisnā pazemojumā, ar tveicē un sviedros melnu muguru, ar rāvas jēli noēstām kājām, ar sūri sūrstošām, sarkanām lāsēm no delnā pārplīsušās tulznas . . .»[1]

Ievērojot Veidenbauma dzejoļu muzikalitati un citas to vērtības, vairāki no tiem komponēti. K. Kažociņš skaņu rakstos licis «Kā gulbji balti padebeši iet», J. Reinholds — «Mosties, mosties reiz, svabadais gars», L. Reinholde — «Pa ielām dubļainām līst lietus, vēji šņāc» u. c.

Viena no latviešu valodas īpatnībām un vērtībām ir samērā brīvā vārdu kārtība teikumā. Izmantojot to, Veidenbauma iemīļots paņēmiens ir nostatīt ar adjektivu izteiktu apzīmētāju aiz apzīmējamā vārda: «dūksnājā slapjā», «apgabals tālais», «vecums vēls», «dzīvoklis baigs», «vaigus sārtos» u. tml. Tāda ikdienas valodā reti lietota, bet tautas dziesmās sastopama vārdu kārtība teikumā pilnīgi saskan ar latviešu valodas iekšējo likumību, un Veidenbaumam šāda brīvība palīdz veidot ne vien dzejoļa ritmu, bet arī īpašu loģisku akcentaciju un līdz ar to emocionalu noskaņu, visbiežāk — svinīgumu. Dažkārt Veidenbauma dzejā šie apzīmējošie vārdi iegūst tādu raksturu, kāds ir antikajā dzejā parastajiem pastāvīgajiem epitetiem, piemēram, «pasauli plašo», «maijmēness debešķīgais», «sirdsēstiem drūmiem», «skumību tumšo», «aizspriedumi sirmie», «dienas skaistās», «cerības straujās», «liktenis negrozāmais» u. tml.

Veidenbauma tuvība ar antiko literaturu izpaudusies arī tādā

[1] *A. Upīts,* Plaisa mākoņos, 1951., 355. lpp.

veidā, ka viņš nereti tēlu veidošanai izmanto antikos priekšstatus, antikos īpašvārdus — Hadess, Kokitus ūdeņi, Olimps, Sokrats, lauri, lira. Bez savstarpīga sakara nav arī Veidenbauma izteiciens «skaudīgais laiks» un Horacija «invida aetas». Pēc Homera u. c. grieķu un romiešu dzejnieku parauga Veidenbaumam ierasts apzīmējums vārda «cilvēks» vietā ir «mirstīgais». Ar šo īpatnējo leksiku saistās arī zināma specifika saturā, parasti patoss.

Veidenbauma izteiksmes īpatnība ir arī biežā uzrunu lietošana: «Kam veltīgi laimību kāro, tu sirds», «tici man, draugs», «Ja gribi tikt pie labas vietas», «Ikkatrs tev godu dod, centīgais vīrs» u. tml. Tāda uzrunas forma liek lasītājam uztvert dzejoli kā tieši viņam domātu. Šo paņēmienu sastopam latviešu dzejā jau agrāk (J. Alunāna «Latvieši, uz jums ar' rīts jau gaida», A. Pumpura «Ko runāja sveši ļaudis, to tu līdzi nerunā»), bet Veidenbaums pirmais tā izteica revolucionaras idejas: «Tu atpestī cietējus brāļus» un «Mosties, mosties reiz, svabadais gars».

Apjoma ziņā neliela būdama, Veidenbauma dzeja tomēr ietver sevī lielu satura un izteiksmes bagātību un daudzveidību. Tur ir gan liriskā, gan filozofiskā dzeja un satira, gan ziedu smarža un putnu dziesmas, gan vergu ķēžu žvadzoņa un asiņainu kauju troksnis. Visam pāri paceļas dzejnieka vēsturiskie vārdi:

Mosties, mosties reiz, svabadais gars.

Veidenbauma dzejas izplatība un tradicijas

Veidenbauma dzejoļi plašāk izplatījās tikai pēc dzejnieka nāves, bet daži viņa tuvākie draugi (piemēram, P. Pīpkalējs) pazina vismaz daļu šās daiļrades jau agrāk un stāstīja par to arī citiem. Tā notika, ka Herminghauzena fabrikas strādnieki Rīgā aicināja Veidenbaumu, lai viņš to sarīkojumā nolasa savus dzejoļus, tikai dzejnieks kautrības dēļ nav bijis uz to piedabūjams.[1]

Pirmā galvenā Veidenbauma dzejoļu izplatības forma bija noraksti rokrakstā. Tādi cirkulēja jau autora dzīves laikā, bet galvenokārt kopš 1892. gada pavasara. Tos slepeni lasīja revolucionarie un demokratiskie studenti un vidusskolnieki, strādnieki,

[1] Pēc Andreja Upīša atmiņu stāstījuma 1952. gadā.

kalpi u. c., šie noraksti izplatījās gan Rīgā, gan Liepājā, Jelgavā, Smiltenē, Inčukalnā, Vecsātos u. c. Rainis savās atmiņās «No latviešu socialdemokratiskās preses bērnības» raksta: «Kad parādās pirmais nelegalais hektografētais izdevums, ir grūti noteikt, bet visādā ziņā vēl 90. gadu pirmajā pusē. Pēc manām ziņām tas bija «Хитрая механика», tulkojums... Bet laikam vēl agrāki ir citi, sīkāki izdevumi. Izlaidumi rokrakstos tad bija bijuši vairāki, visizplatītākais bija Ed. Veidenbauma dzejoļu krājums.»[1] Veidenbauma māksla tātad stāvēja vienā rindā ar Pļechanova u. c.pirmajiem revolucionarajiem izdevumiem kā piederīga pie vienas un tās pašas šķiru cīņas frontes.

Ar aizrautību darbaļaudis šos Veidenbauma dzejoļu norakstus lasīja, mācījās no galvas, daļu dziedāja, apsprieda inteliģences pulciņos, deklamēja strādnieku sarīkojumos. Ar Fr. Roziņa u. c. revolucionaro jaunstrāvnieku līdzdalību 1894. gadā Jelgavā tika izgatavots nelegals hektografēts izdevums.[2] Daudzajiem norakstiem radās varianti, vairāki Veidenbauma dzejoļi ir folklorizēti.

Veidenbauma dzejoļu izcilo nozīmi 90. gados strādnieku šķiras atbrīvošanās cīņā notēlojis Andrejs Upīts romanā «Plaisa mākoņos». «Divi jauni Veidenbauma dzejoļi!» iekšēji gavilē apzinīgā strādniece. «No rokas rokā tie ies pa Āgenskalna dzīvoklīšiem satraukdami, drūmi satriekdami, bet arī aicinādami un saukdami... Mosties, mosties reiz, svabadais gars! Neviens — neviens nekad vēl nebija pratis Rīgas strādniekiem pateikt tādus vārdus.»[3] Un tālāk: «Katrs skolnieks Āgenskalnā to zināja no galvas... pulkā, barā, drūzmā šie trīs panti skanēja allaž kā jauni, katru reizi ar liesmaināku spēku.» Strādniekiem nevajadzēja nekā vaicāt «par kungiem un viņu draugiem, ne par tiem miljonu sviedriem. Acīm redzami to viņi visi saprata bez skaidrošanas, nekāda tulka nebija vajadzīgs tam, ko ikviens juta.»[4]

Jaunstrāvnieciskā Jelgavas skolnieku pulciņa dalībnieks

[1] *J. Rainis,* Kopoti raksti, XIV sēj., 1951., 572. lpp.
[2] Eduarda Veidenbauma raksti, 1926., 697. lpp.
[3] *A. Upīts,* Plaisa mākoņos, 1951., 66. lpp.
[4] Turpat, 358. lpp.

A. Birkerts savās atmiņās par 90. gadiem Veidenbauma dzejas lielo ietekmes spēku raksturojis tā: «Šai dzejai piemita tā burvība, ka teicienus, pantus, veselus dzejoļus, kas zināmi jau no galvas, patika lasīt un pārlasīt vai neskaitāmas reizes... jo, lasot dzejoļus arvien no jauna, likās, ka tie arvien dod jaunu. To skaistums un dziļums likās neizsmeļams.»[1]

Pēc dzejnieka nāves 1892. gadā viņa dzejoļi sāka parādīties arī presē, vispirms «Dienas Lapā» un «Mājas Viesī».

90. gados kļuva pazīstami arī pirmie dzejnieki, kuru daiļradi aplūkojot, var runāt un jārunā par Veidenbauma ietekmi un tradicijām. Te minami it īpaši Zvārgulis un Zvanpūtis.

Piemēram var minēt Zvanpūša dzejoli «Šolaiku dzeja», kur jaunā, patstāvīgā izveidojumā izteikti vairāki no tiem motiviem, kuru iedibināšana latviešu dzejā ir Veidenbauma tradicija. Te jārunā gan par «cietēju brāļu» atbrīvošanu no netaisnās pastāvošās iekārtas sloga, gan par Veidenbaumam tuvo emocionalo noskaņu un viņam radniecīgiem tēlu veidošanas paņēmieniem. Minētajā piemērā Zvanpūtis raksturo 90. gadu skarbo realistisko dzeju, kas

> ... rāda, kā grūtdieņi sviedrējas
> Zem apstākļu varenā spaida,
> Kā vaimanā, cenšas un pūlējas,
> Un tvīkdami glābiņu gaida.
>
> Un aizgrābts no taisnīgas apziņas
> Dažs līdzbrāļiem palīgā dodas,
> Lai smejas un lādējas neziņas!
> Tam darbā drīz laimība rodas![2]

Te ir tas pats skaudrais, agresivais tonis, jauneklīgais patoss un kvēle, domu un jūtu patiesīgums un spēks, ar ko valdzina Veidenbaums, bet par visām lietām — tā pati idejiskā ievirze.

Līdzīga aina arī Veidenbauma drauga un skolas biedra Zvārguļa daiļradē.

Vēl jo populārāks nekā līdz tam Veidenbaums kļuva, kad

[1] «Karogs», 1947., 6.

[2] «Dienas Lapa», 1895., 274.

1896. gadā viņa dzejoļi pirmo reizi iznāca atsevišķā grāmatā. Pirmizdevumam, kurā no Veidenbauma dzejoļiem cenzuras u. c. šķēršļu dēļ bija ļikai kāda puse, sekoja daudz citu (sīkāk par to sk. literaturas sarakstā).

Andrejs Upīts par Veidenbauma dzejas nozīmi atminas, ka «sevišķi spilgti viņas iespaids bija manāms 1905. gada revolucijas priekšvakarā»[1].

A. Birkerts stāstā «Kā viņi mirst» (1907.), kur notēlota revolucionarā jaunstrāvnieka D. Bundžas dzīve, parāda arī Ed. Veidenbauma dzejoļu nozīmi tā izaugsmē. Stāsta galvenais varonis vēstulē raksta: «Vai tu esi lasījis Veidenbauma dzejas? ... Bet es tev saku — tas ir kas pavisam jauns, kas tiešām ļoti interesants. Te viņas cirkulē no rokas rokā un tiek pārrakstītas un deklamētas gan no galvas, gan no manuskripta. Visa jaunā paaudze kā elektrizēta no viņām, kā spārnos ... Tik skaistas un dziļas, un nopietnas ir viņas.»

1905. gada revolucijas laikā sarīkojumos no latviešu literaturas kopā ar Raiņa dzejoļiem tika deklamēti pirmkārt Veidenbauma darbi, visvairāk «Mosties, mosties reiz, svabadais gars»[2].

1904. gadā latviešu dzejā no jauna parādās Veidenbauma motivs par blēdīgo cienīgtēvu, kas spredikņo: «Tik pacieties — debesīs labāki būs.» Nezināms dzejnieks nelegalajā revolucionarajā presē iespiestā dzejolī «Darba rūķim» ironiski raksta:

> ... praviet's avju drēbēs
> Tev draudzīgi ar mīkstu roku māj:
> «Jel nesūdzies! Kādēļ tev ēst un ģērbties?
> Nāc manim līdz un debess mantas krāj!»[3]

Antireliģiskā tema te risināta tādā pašā idejiskā apgaismojumā un būtībā tiem pašiem dzejiskās izteiksmes paņēmieniem, kas raksturīgi Veidenbaumam.

---

[1] *Ed. Veidenbaums*, Izlase, 1952., 16. lpp.

[2] Piemēram, Elejas dziedāšanas biedrības rīkotajā literari muzikalajā vakarā 1905. gada 26. novembrī (ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materiali).

[3] «Socialdemokrats», 1904., 23.

1905. gadā ar šifru «-tis» parakstītā revolucionarā dzejolī «Pie ķeizara pils» lasām šādas Veidenbaumam radniecīgas rindas:

Plūst vaimanas, lāsti un gaudas,
Un cilvēce bezgala cieš:
Vaid kungi no bezdarba baudas —
Bads, grūtības zemajos spiež.[1]

1906. gadā nezināms dzejnieks dzejolī «Ko tu vari?» sauc darbaļaudis uz revolucionaru cīņu, izmantodams tādu Veidenbauma ieviestu spārnotu izteicienu kā «cietēji brāļi»:

Tu visu dotu,
Lai cietējus brāļus
Aplaimotu.[2]

Veidenbauma tradiciju te uzrāda ne šie pāris vārdi, atsevišķi ņemti, bet viss ar to saistītais dzejoļa revolucionarais patoss, darba tautas brīvības ideja.

Vispār daudzi 20. gs. sākumā nelegalajos revolucionarajos preses izdevumos iespiestie daiļdarbi, piemēram, A. Ābola (t. i., A. Birkerta), radušies Veidenbauma ierosmē.

Pats lielākais Veidenbauma tradiciju turpinātājs latviešu dzejā ir Raiņis. Viņš, augstāk attīstītas proletariata atbrīvošanās cīņas apstākļos dzīvodams, nāca ar tādu revolucionaru vērienu un talantu bagātību, kas tālu pārspēj Veidenbauma pirmo trauksmes zvanu aicinājumus. Tā tika nodibinātas jaunas, rainiskas dzejas tradicijas, taču zināmā mērā tās ir arī Veidenbauma tradiciju turpinājums, piemēram, daudzos «Tālu noskaņu» dzejoļos.

Veidenbaums bija latviešu dzejā pirmais, kuram sirds iedegās par to, ka «Vēl liekēži slinkos un godīgi krāps», un Raiņis turpināja šo motivu, ar tādu pašu sarkasmu vērsdamies pret tiem, kam «Godīgs darbs — ar svešām rokām». Raiņa «saimniecisko pamatmācību» ironija par taupīšanu ne no savas, bet cita mutes un par «godīgu darbu» ar svešām rokām ir tuvu rada Veidenbauma dzejoļiem par daudzajiem «godīgajiem» cilvēkiem. Tāpat

[1] «Socialdemokrats», 1905., 31.
[2] «Pēterburgas Latvietis», 1906., 1.

savstarpīgi sasaucas Raiņa satira par «prātīgo» rīcību ar Veidenbauma dzēlīgajiem smiekliem par savlabuma kārajiem «prātīgajiem» cilvēkiem. Veidenbauma grūtās nopūtas, kā «Vēl ļaudis pēc debesu valstības slāps» un «Ilgs vēl jums ciešanu laiks!» atbalsojas Raiņa rūgtajā pārmetumā «Aizvien, aizvien vēl Jums miera nav gana». Un Veidenbauma «ārprātīgie», kas nomāktos darbaļaudis «pie gaismas, pie brīvības sauc», ir priekšteči Raiņa jauneklim — «drosulim, pārgalvim».

Vairāki spilgti dzejas tēli un motivi, kas latviešu literaturā vispirms ienāca ar Veidenbaumu, vēlāk jaunā krāšņumā uzzied Raiņa dzejā, visvairāk satirās un revolucionarās cīņas sauksmēs. Ne gadījuma dēļ Rainis vēl savas dzīves beigu posmā plānoja rakstīt darbu par Veidenbaumu.[1]

Pirmā imperialistiskā pasaules kara sākuma gadā J. Jansons-Brauns publicē atmiņas par revolucionarās kustības sākumiem Latvijā[2] un savam rakstam par moto liek Veidenbauma nemirstīgo vārsmu «Mosties, mosties reiz, svabadais gars . . .».

1917. gadā L. Paegles sastādītajā revolucionarās dzejas izlasē «Brīvības dziesmas» bija arī Veidenbauma dzejoļi. 1919. gadā Padomju Latvijā līdz ar marksisma klasiķu un Raiņa darbiem izdošanai tika gatavoti arī Veidenbauma raksti.

Buržuaziskajā Latvijā (un arī agrāk) komunistiskie politieslodzītie rakstīja Veidenbauma dzejoļus savās cietuma kladēs un, cik nu katrs dzejnieks būdams, saistīja ar tiem savu naidu pret kapitalisma kundzību, radīja jaunus šo dzejoļu variantus. Piemēram, dzejolim «Mosties, mosties reiz, svabadais gars» 1931. gadā sacerēts šāds nobeigums:

> Mosties, darbatauta, rīts aust un brīve,
> Varmākām, tumsoņiem rēgojas gals.[3]

Tāpat popularajā revolucionarās pagrīdes masu dziesmā «Ozol-

---

[1] ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materiali (inv. — 358).

[2] *J. Jansons,* Pirmie soļi, «Darbs», 1914., 3.

[3] ZA Valodas un literaturas instituta archivs, Latvijas cietumu materiali, Nr. 1450, 211 (sk. arī Nr. 1450, 1480 u. c.).

runga» sastopam Veidenbauma dzejolim «Mosties, mosties reiz, svabadais gars» radniecīgus motivus un leksiku:

> Arī cienīgtēvs, blēdis, no kanceles sauc,
> Maz viņš vēl krāpis un dīrājis tautu;
> Tauta modīsies reiz, rungu zaroto grābs,
> Lai no kanceles melnsvārci rautu.

Īpatnējs variants ir kādā cietumnieka kladē 1931. gadā, kur Veidenbauma dzejolim «Virs zemes nav taisnības, dūrei tik spēks» pievienots J. Ruģēna populārā panta «Kad atnāks latviešiem tie laiki» pārveidojums:

> Kad atnāks strādniekiem tie laiki,
> Kad varēs brīvi paši lemt...

Tā Veidenbauma dzeja saistās gan ar agrākajām, gan ar vēlākajām progresivajām tradicijām.

Par Latgales dziesminieku Seimaņu Putānu viņa biografs V. Vasars liecina: «Nu latvīšu revolucionarajīm dzejnīkim jam vystyvokais ir Eduards Veidenbaums.»[1] To apstiprina arī Putāna dzeja, no kuras skan Veidenbauma rūgtais, patiesais protests un drosmīgā apsūdzība pret kapitalismu un reliģiju. Uzskatu radniecība ar Veidenbaumu tuvinājusi savdabīgo Latgales dzejnieku Veidenbaumam arī izteiksmes ziņā, piemēram, dzejolī «Šķiras īnaidnīkim» (1922.): «Nav taisneibas vīrs zemes...»[2]

20.—30. gados Padomju Savienībā dzīvojošie latviešu kultūras darbinieki un jaunatne nodarbojās arī ar Veidenbauma darbu pētniecību. Piemēram, 1929. gadā Hercena vārdā nosauktajā Ļeņingradas pedagoģiskajā institutā latviešu nodaļas zinātniskais pulciņš strādāja pie temas «Ed. Veidenbauma valoda un stils»[3]. 1935. gadā Maskavā, «Prometeja» izdevniecībā iznāk zinātniski apstrādāts izdevums «Eduards Veidenbaums. Dzejas» ar plašiem paskaidrojumiem un vērtējumiem.

30. gados Padomju Savienībā dzīvojošais dzejnieks komunists L. Laicens dzejolī «Radio raidījums par padomju rakstnieku

[1] *Seimans Putāns*, Dzejas, 1949., 7., 8. lpp.
[2] Turpat, 78. lpp.
[3] «Krievijas Cīņa», 1929., 75.

kongresu» īsi raksturo latviešu vēstures un literaturas attīstības gaitas, godam pieminot arī Veidenbauma revolucionarās tradicijas:

> Tāpat rakstniecībā mēs kā kaujās gājām —
> Latvju strēlniecisko vārdu daudzinājām:
> Edvards Veidenbaums starp daudziem pieminēts,
> Labi darbojas, kas viņa sēts![1]

Lielā Tēvijas kara dalībnieks A. Kļaviņš savās atmiņās raksta: «1942. g. 24. maijā, tanī laikā, kad hitleriskie iebrucēji, ar zaudējumiem nerēķinoties, centās salauzt varonīgās Sevastopoles pretestību, mēs, latviešu strēlnieki Sarkanās Armijas rindās, atzīmējām Veidenbauma 50 gadu nāves dienu. Tās pašas vasaras beigās, bargo Staļingradas kauju dienās, mēs pieminējām otrreiz dzejnieku viņa 75 gadu dzimšanas dienā. Dalījāmies ar dzejnieku ticībā, ka

> ... vēl rudenī labību sēj.
> Lai jaunajo stādu sedz aukstajais sniegs,
> Tak pavasars atnāks un saule, un prieks.[2]

Pēckara periodā dzejnieks A. Vējāns atskaites rakstā par Vissavienības padomju rakstnieku II kongresu atgādina neaizmirst «Raini un Veidenbaumu, mūsu bagāto klasisko mantojumu, kas, rūpīgāk un dziļāk radoši apgūts, varētu pavērst mūsu dzejai visplašākās lidojuma iespējas ...»[3]. Kritiķis J. Laganovskis citē Veidenbauma dzejoli «Jau ziediem rotātas pļavas» par paraugu daudziem padomju dzejniekiem kā rakstīt patiesi, dzīvi un radoši.[4] Veidenbauma darbiem ierādīta cienījama vieta Padomju Latvijas skolās un augstskolās, tie vairākkārt no jauna izdoti latviešu un krievu valodā, par tiem publicēti daudzi apcerējumi, tiek izstrādātas vairākas disertacijas zinātņu kandidata grada iegūšanai — gan literaturas specialitatē, gan filozofijā.

Tādus piemērus var minēt vēl un vēl. Veidenbaums vienmēr bijis kopā ar tautu, ar progresivo literaturu, palīdzējis sekmēt dzīves attīstību.

---

[1] *L. Laicens,* Politika un lirika, «Prometeja» izd. Maskavā, 1936.
[2] «Padomju Latvijas Skola», 1945., 3.
[3] «Literatura un Māksla», 1955., 3.
[4] Turpat, 13.

VEIDENBAUMS-TULKOTĀJS

Veidenbaumam vēsturiska nozīme arī kā dzejas tulkotājam[1]. Tāpat kā gandrīz visi lielākie latviešu vārdamākslas meistari, viņš veicis savu daļu darba, lai latviešu valodā būtu lasāma arī citās valodās sacerētā dzeja. Viņš atdzejojis no četrām valodām (krievu, vācu, latiņu un franču) vienpadsmit dažādus autorus, kopumā divdesmit vienu dzejoli. Jaunās strāvas perioda progresivās tendences kulturas sakaru paplašināšanā — agrāk tulkojumu izvēlē dominējošo vācu autoru vietā arvien vairāk pievērsties arī citu tautu literaturai un tulkot to ne vairs no vācu valodas, bet no oriģinala — raksturīgas arī Veidenbauma darbībai.

Viņa atdzejoto autoru vidū ir romiešu literaturas klasiskā laikmeta dzejnieki Horacijs un Vergilijs, Francijas lielās buržuaziskās revolucijas dziesmas, vēlākās Francijas himnas Marseļjezas autors Ružē de Lils, vācu klasiķi Fr. Šillers un H. Heine — tātad visā pasaulē plaši pazīstami dzejnieki. Tikai krievu literaturā Veidenbaums, tulkojamos darbus izvēloties, nav apstājies pie slavenībām, bet uzmeklējis vērtības arī mazāk pazīstamu dzejnieku daiļradē.

No krievu valodas Veidenbaums tulkojis D. Minajeva satiru «Tur Ēģiptē pie platās Nīlas», kā arī vairākus skumjus, grūtsirdīgus dzejoļus — V. Deļnova «Rimsti reiz trakot, sirds, kaislīgī vētrainā» (atdzejots 1889. g.), N. Kuročkina[2] «Es redzu, ka nāve jau mani skauj» (atdzejots 1889. g. 23. septembrī), Lazareva «Ikdienas vairāk spēki beidzas» (atdzejots 1889. g. 19. novembrī), A. Kruglova «Jautājumi» (atdzejots 1889. g. 20. no-

[1] Veidenbauma manuskriptos atrasti arī septiņi stāstu tulkojumi — G. Mopasana «Kakla rota» u. c., pa lielākajai daļai nezināmu autoru darbi. Gandrīz visos tajos sastopams motivs par nabadzīgo sieviešu beztiesību un atkarību no bagātniekiem. Stāstu tulkojumi iespiesti tikai pēc Veidenbauma nāves; visi vienuviet tie sakopoti R. Egles rediģētajos «Eduarda Veidenbauma rakstos» (1926.), kur atrodami arī bibliografiski paskaidrojumi. Minētajiem tulkojumiem lielākas literarās vērtības nav, un tie izdarīti, iespējams, tikai vingrinoties valodu prašanā.

[2] Ne 60. gadu satiriskā žurnala vadītājs V. Kuročkins, bet viņa brālis N. Kuročkins (1830.—1884.).

vembrī). Atskaitot Kruglova «Jautājumus», kas 1891. gadā iespiesti «Austrumā», pārējie Veidenbauma veiktie krievu dzejnieku tulkojumi iespiesti tikai pēc viņa nāves. Atdzejojumi nav burtiski, bet pareizi atspoguļo loģisko saturu un emocionalo noskaņojumu. Zināms idejisks kāpinājums izdarīts N. Kuročkina tulkojumā. Kur oriģinalā runāts vienkārši par mīlestību («Любовь — ты к могиле меня привела»), tur Veidenbaums ienes sabiedrisku pieskaņu — «Lūk, mīlēdams pasauli, tiku tik tāl'».

Starp Veidenbauma tulkojumiem no vācu valodas nozīmīgākais ir Fr. Šillera «Jātnieku dziesmas» («Reiterlied») atdzejojums (iespiests «Austrumā» 1890. g.). Bez tam Veidenbaums tulkojis vēl pagaro Šillera dzejojumu «Uzvaras svētki» («Das Siegesfest»).

Šillers studiju sākumā bijis viens no Veidenbauma mīļākajiem dzejniekiem, un zināma radniecība ar to redzama arī Veidenbauma daiļradē. Piemēram, jau minētās sāpīgās pārdomas par dzīves ātro izbeigšanos un daži no šīm pārdomām izdarīti secinājumi — aicinājumi uz dzīves prieku un cīņu. «Jātnieku dziesmas» atdzejojumā lasām:

Un rīt ja ir jāmirst, tad dzīvības kauss
Līdz dibenam šodien vēl jātukšo sauss.
. . . . . .
Ikdienas viņš dzīvojot urbjas un rok,
Līdz nobeidzas mūžs un kapu tam rok.

Meistarības ziņā «Jātnieku dziesmas» tulkojums stādāms tuvu oriģinalam, piemēram, populārās beigu rindas, kas Veidenbauma tulkojumā labi saglabā oriģinala idejiski emocionalo saturu un māksliniecisko spilgtumu.

Šillers:

Und setzet ihr nicht das Leben ein,
Nie wird euch das Leben gewonnen sein.

Veidenbaums:

Kas dzīvību baidās ķīlām likt,
Pie īstas dzīvības nevar tas tikt.

Veiksmīgi pārvaldot latviešu valodas bagātības un pēc savas dzejnieka iedabas būdams tuvs Šillera spraigajam, nopietnajam

patosam, Veidenbaums atradis adekvatu izteiksmi arī tur, kur abu savstarpīgi diezgan atšķirīgo valodu savdabības rada atdzejotājam nopietnas grūtības. Zināmas nesaskaņas tomēr ir, un te, tāpat kā jau minētajā N. Kuročkina dzejoļu tulkojumā, izpaužas Veidenbauma tieksme atļauties zināmas neprecizitates, lai idejisko saturu saasinātu. Piemēram, kur Šillers raksta «Da tritt kein Anderer für ihn ein» («Tur neviens cits nestājas viņa vietā»), tur Veidenbaums par labāku atzinis — «Nevienu tur nepārspēj varmāks bargs».

Ja salīdzina Veidenbauma tulkojumu ar to, kādā veidā šis pats Šillera darbs bija pazīstams latviski agrāk, spilgti atklājas, ka atdzejošanas līmenis radikali izmainījies. 1829. gadā kāds D-st-dt (t. i., mācītājs J. E. Dingelštets) publicē dzejoli «Kara jātnieku ziņģe»[1]. Virsraksti «Übersetzungs Proben» un «Nach Schiller» liek gaidīt, ka te būs tulkojums vai vismaz lokalizējums, bet patiesībā ir apzināts un rupjš Šillera sagrozījums reakcionaros nolūkos. Piemēram, kur oriģinalā lasām —

Aus der Welt die Freiheit verschwunden ist,
Man sieht nur Herren und Knechte,

tur Dingelštets ienesis pavisam citu idejisku saturu —

Par velti jūs brīvību meklējiet
Pie viltīgas pasaules māņiem.

Veidenbauma atdzejojums, kas arī nebūt neturas burtiskuma robežās, oriģinalam nesalīdzināmi tuvāks:

Iz pasaules brīvība nīcin nīkst,
Tik kalpību ieraudzīt vari.

Zināma idejiska diference ir arī te, jo «verschwunden ist» (ir zudusi) un «nīcin nīkst» ir dažādas lietas: vienā gadījumā process jau beidzies, otrā tas joprojām turpinās. Tomēr, nevērojot šādas nianses, būtībā Veidenbaums Šillera kritisko domu atklājis pareizi.

[1] Magazin, herausgegeben von der Lettisch-literarischen Gesellschaft, 1829, 3. Stück, 124., 125. lpp.

Veidenbauma tulkojumā «Jātnieku dziesma» savā laikā līdz ar viņa oriģinaldzejoļiem izplatījās arī norakstos.[1]

Vēl jo lielāku popularitati Veidenbauma tulkojumu vidū ieguva «Marseļjeza», no kuras viņš atdzejojis pirmos divus pantus (no septiņiem) un piedziedājumu. Tulkojums iespiests pirmo reizi 1900. gadā Londonā Fr. Roziņa rediģētajā Veidenbauma dzejoļu izdevumā un pēc tam vēl daudzkārt, gan Veidenbauma rakstos, gan dažādās legalo un nelegalo dzejoļu izlasēs, revolucionaro masu dziesmu brošurās.[2]

Tulkojuma raksturā jāatzīmē dažas īpatnības. Pirmās divas rindas. («Allons, enfants de la patrie, Le jour de gloire est arrivé!»[3]) atdzejotas diezgan precizi — «Uz priekšu, tēvu zemes dēli! Mums atspīdējis slavas rīts». Turpretim nākošajās divās izdarīts acīm redzot apzināts pārveidojums. Oriģinala doma tur ir — «Pret mums pacelts tiranijas asiņainais karogs» («Contre nous de la tyrannie L'étendard sanglant est levé!»), bet tulkojumā tiranijas karogs[4] pārvērsts par atbrīvošanās cīņu karogu: «Pret varmācības slogu cēli Jau kaujas karogs vaļā tīts!» Nepārprotami skaidrais franču teksts un Veidenbauma labās valodas zināšanas liek domāt, ka te nav noticis pārpratums, bet atdzejotājs ar nolūku šai vietā atkāpies no filoloģiski nevainojamā tulkojuma stingrajām prasībām, lai dotu tādu revolucionaru masu dziesmu, kas tuvāka viņa laika vēsturiskajiem apstākļiem. Nākošās divas rindas («Entendez vous, dans les campagnes, Mugir ces féroces soldats»[5]) atkal atdzejotas precizi: «Vai dzirdat, ka pa laukiem klaigā Šis svešinieku zvēru bars?» Bet sekojošā septītā un astotā rinda («Ils viennent jusque dans nos bras Egorger

[1] ZA Valodas un literaturas instituta Folkloras sektora archivs, Latvijas cietumu materiali, Nr. 908, 1124 u. c.

[2] «Dzejoļu krājums. Izdots Davida Bundžas piemiņai no vairākiem biedriem», Londonā, 1902.; brošurā «Strādnieku dziesmas», 1905.; brošurā «Cīņas dziesmas», Pēterpilī, 1917.; brošurā «Strādnieku dziesmas» (Liepājā?), 1931. u. c.

[3] Burtiski: «Uz priekšu tēvu zemes bērni, Slavas diena ir pienākusi!»

[4] Domāti svešzemju iebrucēji, kas Marseļjezas sacerēšanas laikā pārplūdināja revolucionaro Franciju.

[5] Burtiski: «Dzirdiet jūs uz laukiem rēcam šos mežonīgos zaldātus?»

nos fils, nos compagnes!»[1]) tulkojumā savilkta vienā — «Tie mūsu brāļus kaujot staigā». Iztrūkstošās rindas vietā ne visai attaisnojamā kārtā piedzejots: «Drīz uzbruks mums tas elles svars.» Tālāk lielākas atvirzes no franču teksta vairs nav.

Visvairāk Veidenbaums atdzejojis Horaciju. Jau apriņķa skolā, tikko apguvis latiņu valodu, Veidenbaums bija nonācis diezgan stiprā Horacija ietekmē, pie tam negatīvā, jo uztvēra no Horacija tikai daļu, bet ne to labāko. Dzejnieka skolas biedrs Zvārgulis par to stāsta: «... Veidenbaums lasīja Horac(ij)a dzejas oriģinalā. Tur viņš pirmo reizi plašāki iepazinās ar pesimistisko dzīves uzskatu, ka īsta laime nezied nevienam zemes virsū. Ātri aizlido mūža gadi. Katram draud vecums un nāve... Tādēļ — kam tik daudz pūlēties īsajā mūžā?... Ir tikai viena gudrība: pušķojies ar rozēm, kamēr tās vēl nav vītušas, baudi dzīvi, kamēr liktens vēl nav griezis tavu vājo dzīvības diegu.»[2]

Vēl nenobriedušais jaunietis neatrada pietiekamus argumentus, lai klasiķi atspēkotu, taču sajuta, ka Horacijam šai ziņā nav taisnība. Tikai tā izskaidrojams viņa nemiers, kad viņš Zvārgulim sūdzējies: «Es gribētu visiem spēkiem no Horac(ij)a sasodītā iespaida atkratīties, bet nevaru un nevaru.»[3]

1885. gadā Horacija ietekme uz Veidenbaumu bijusi visstiprākā. Viņš sācis Horaciju tulkot un dzejot tā garā arī pats. Tad nācis lūzums, un Veidenbaums visus šos rakstus iznīcinājis. Taču arī tagad pazīstamajos tekstos zināma Veidenbauma radniecība ar Horaciju nenoliedzama. Horaciju viņš atkal daudz lasījis 1890. gadā; vairākus tā dzejoļus Veidenbaums pārtulko un publicē.

1890. un 1891. gada «Austrumā», ar iniciaļiem E. V. parakstīti, iespiesti Veidenbauma tulkoti deviņi Horacija dzejoļi, kopumā 426 rindas. Tie ir: «Iznīcība» («Eheu fugaces, Postume, Postume»), «Nevainība» («Integer vitae scelerisque purus»), «Īstais miers» («Otium divos rogat in patenti»; trūkst trīs pēdējo

[1] Burtiski: «Viņi nāk, (lai) pat mūsu rokās nogalinātu mūsu dēlus, mūsu sievas!»

[2] Ed. Veidenbauma kopoti raksti, 1920., XX lpp.

[3] Turpat, XXI lpp.

pantu), «Dzīves padoms» («Aequam memento rebus in arduis»), «Vidusceļš vislabākais» («Rectius vives, Licini, neque altum»), «Nerūpējies par daudz» («Quid bellicosus Cantaber et Scythes»), «Nolādētais koks» («Ille et nefasto te posuit die»), «Satira» («Qui fit, Maecenas, ut nemo, quam sibi sortem»), «Satira» («Hoc quoque, Tiresia, praeter narrata patenti»).

Kādi desmit Horacija dzejoļi bija atdzejoti latviski jau pirms Veidenbauma. Visvairāk te bija strādājis J. Alunāns, arī tulkojot no oriģinalvalodas, taču viņš nereti tulkojumu pārvērtis par lokalizējumu. Piemēram, popularajā Horacija dzejolī par pieminekli, ko viņš uzcēlis ar savu dzeju, J. Alunāns Italijas un tās upes vietā runā par Daugavu un latviešu robežām. Turpretim Veidenbaums visnotaļ no lokalizēšanas atturas, dažkārt dod svešo jēdzienu paskaidrojumus zemsvītras piezīmēs. Un arī tur, kur J. Alunāns tulkojis bez lokalizēšanas, Veidenbauma tulkojums palaikam gan tuvāks oriģinalam, gan poetiskāks. Piemēram, pirmais pants no dzejoļa par zelta vidusceļu J. Alunānam skan diezgan vienkāršoti un, jāsaka, arī samocīti:

> Prātīgs dzīvojot, nei uz platu jūru
> Aplam nedodies, nei, kad aukas labad
> Bailīgs satrūksties, tu vis tuvu nebrauc
> Klintainam krastam.

Veidenbauma tulkojumā metriskās un stilistiskās grūtības pārvarētas labāk:

> Licinij, tu dzīvosi mierīgs, jūrā
> Tālu iekšā nebraukdams, nedz ar' krastam
> Pārāk tuvu dodamies klintainajam,
> Bīdamies vētras.

Veidenbaums bija viens no tiem, kas tulkošanas mākslu latviešu literaturā pacēla augstākā pakāpē. Viņa tulkojumi vēl šodien lielā mērā palikuši nepārspēti, it īpaši dzejiskuma ziņā.

Veidenbauma tulkotāja veiksmei daudz palīdz tas, ka viņš iet pareizo ceļu, droši atteikdamies no burtiskuma. Taču nereti viņš šai ziņā pārspīlē, atļaudamies sev pārāk lielu brīvību. Piemēram, dzejoļa «Nevainība» sākums oriģinalā skan: «Integer

vitae scelerisque purus» («Kas dzīves neskarts un tīrs no noziegumа»), bet Veidenbaums tulko — «Kas dzīvo nevainīgs un bez grēka», ievezdams antikajai pasaulei svešu jēdzienu «grēks».

Taču šādas vainas kļūst gandrīz nemanāmas, salīdzinot tās ar lielo darbu, kādu Veidenbaums paveicis Horacija tulkošanā, kopumā ņemot. Te jāievēro, ka Horaciju atdzejot latviski ir sevišķi grūti, jo bieži viņš lieto latviešiem pilnīgi neparastas inversijas u. c. komplicētus stilistiskus un metriskus veidojumus. Veidenbaums tomēr spējis pārtulkot Horacija dzeju latviski ne tikai vienkārši un saprotami, bet būtībā saglabājot arī oriģinala loģisko saturu, dzejisko daiļumu un emocionalo noskaņu, gan lirisko, gan satirisko un filozofisko.

Piemēram var minēt dzejoļa «Dzīves padoms» komplicēto sākuma pantu[1]:

Tu grūtās dienās paturi mierīgu
Sev prātu: laime gaiši kad uzsmaida,
Tad pārāk nelīksmojies priekā,
Dellij, tev reiz tā kā tā ir jāmirst.

Vairums Veidenbauma tulkoto Horacija dzejoļu, atskaitot «Satiras» un «Nevainību», ņemts no Horacija dziesmu (carminum) otrās grāmatas, kur koncentrējas romiešu dzejnieka pesimistiskie un epikuriskie sacerējumi. Tieši šo motivu ietekme un cīņa pret to raksturīga arī Veidenbauma oriģinaldzejoļiem.

Šīs Horacija dzejas sliktākās daļas zināma ietekme Veidenbauma dzejā nenoliedzama, taču pretspēks, kādu Veidenbaums dod Horacija reakcionarajiem principiem, ir vēl jo daudz lielāks. Horacija lozungs bija t. s. «zelta vidusceļš» («aurea mediocritas»), bet Veidenbauma — «Dzīves asins kaujā doties». Horacijs dzīvoja omulīgi savā greznajā villā Sabiņu kalnos un lepo-

[1] Aequam memento rebus in arduis
servare mentem, non secus in bonis
ad insolenti temperatam
laetitia moriture Delli.

Burtiskā tulkojumā tas būtu: Atceries kraujos (t. i., grūti pārvaramos) apstākļos pasargāt mierīgu prātu, ne citādi labos (apstākļos) — no neparasta prieka atturies, mirstamais Dellij.

jās — «Es ienīstu zemo pūli un novēršos» («Odi profanum vulgus et arceo»), turpretim Veidenbaums labprāt uzmeklēja vienkāršos darbaļaudis un rakstīja — «Tu atpestī cietējus brāļus». Kur Horacijs pašapmierināti rezignēja — «Nebrīnies ne par ko» («Nil admirari»), tur Veidenbaums, apzinādamies nepilnības savā pasaules uzskatā un līdz ar to arī savu nespēju dzīvi labot, dziļi cieta — «Un tukšā paliekot zinību slāpēm... Sirds pildījās nāvīgām asiņu sāpēm». Horacijs naivi priecājās — «Tam, kas dzīvo nevainīgs un bez grēka, Mauru šķēpu nevajag»; Veidenbaums zināja — «Virs zemes nav taisnības, dūrei tik spēks». Horacijs dižojās, ka uzcēlis ar savu dzeju sev pieminekli, stiprāku par varu un augstāku par piramidām («Exegi monumentum aere perennius...»); Veidenbaums pārliecīgā pāskritikā atvairījās — «Ak, ko nu — es jau neesmu nekāds dzejnieks»[1]. Par Horaciju Fr. Engelss rakstīja, ka Horacijs valdnieka «Augusta priekšā lien uz vēdera»[2]; Veidenbaums palika uzticīgs savai revolucionarajai pārliecībai — «Zemē kungus, kas lepnībā sēž, Šķērdībā putina miljonu sviedrus». Tieši šais pretstatos jo asi izpaužas liela daļa no Veidenbauma vērtīgākajām īpatnībām.

VEIDENBAUMA POPULARZINĀTNISKIE RAKSTI

Veidenbauma personība un zināšanas bija lielas un daudzpusīgas un izpaudās arī viņa darbības daudzveidībā. Runājot par Veidenbauma dziļo teoretisko domu, jāievēro arī viņa cenšanās tuvināties darbaļaužu masām, zinot Veidenbauma plašo izglītību, jāatceras arī viņa darbība zinātņu popularizēšanā.

No Veidenbauma popularzinātniskajiem rakstiem tagad pazīstami četri. Tie ir: savā laikā ilgi manuskriptā palikušais «Gabals iz tautsaimniecības» un trijos «Pūra» pirmajos sējumos

[1] Ed. Veidenbauma kopoti raksti, 1920., XXI lpp.

[2] Письмо Ф. Энгельса к Марксу от 21 декабря 1866 г., Соч., т. XXIII, 390. lpp.

iespiestie — par soda likumiem, par apgaismošanas līdzekļiem un par mechaniku. Visi tie vēsturiski nozīmīgi.

«Gabals iz tautsaimniecības» sarakstīts 1886. gadā, pirmoreiz iespiests 1908. gadā, bet aizliegts un konfiscēts; plašāk pieejams tas kļuvis tikai pēc cara un muižnieku varas sagrāves (1926. g. izdevumā R. Egle apcerējumam licis virsrakstu — «Raksts par privatīpašumu, kapitalismu un strādnieku kustību», kas 1952. g. izdevumā atkal aizstāts ar citu — «Par privatīpašumu, kapitalismu un strādniecību»).

Raksta autors saviem vārdiem un latviešu dzīves piemēriem populārā veidā izskaidro vairākus Marksa mācības pamatprincipus. Ed. Veidenbaums sāk ar visiem zināmo — ar pretstatu starp bagātnieku un nabago, starp pārpilnības un negausības pilnu sliņķu dzīvi vienā un ar pārmērīgu darbu saistītu trūkumu un postu pretējā pusē. Un tūliņ viņš noved līdz tālu ejošām konsekvencēm: bagātnieki, kas tik daudz patērē, bet paši neko neražo, «nevienas derīgas lietiņas neizgatavo», dzīvo uz vienkāršo darbaļaužu rēķina, ir to paraziti, kā Veidenbaums saka — «veltēži».

Pāris lapās nepārprotami atklājis un neapgāžami pierādījis šo pamatatzinumu, raksta autors plaši noskaidro nākošo, dabiski tālāk izrietošo jautājumu: «Vai tagadējā dzīves kārtība ir attaisnojama?» Galvenokārt viņš te pievēršas zemes rentes jautājumam, ar neapšaubāmiem faktiem un tēraudcietu loģiku pierādīdams, ka «muižnieks ir līdzīgs rīkles griezējam», jo, piesavinājies visu zemi, muižnieks atņēmis zemniekiem to, bez kā zemniekiem dzīvot nav iespējams. Starpība tikai tā, ka «neviens cits ļaundaris tā nevar nomaitāt uz reizi 10.000 ļaužu un pie tam netikt ieskaitīts par ļaundari... Lūk, tāds atklāts, bet no visiem nesaprotams ļaundaris ir muižnieks, rentes ņēmējs, un tagadējā rente pilnīgi līdzinājās atklātai cilvēku asins dzeršanai, miesas, kaulu un dzīslu tērēšanai, kaut gan cilvēki to nesaprot.» Un garīdznieki ir šo nejēdzību atbalstītāji, jo «viņi aizstāv ļaunumu, katru neģēlību, katru noziegumu, ja tie nāk no valdības puses...». Turpretim Veidenbaums māca, ka «tagadējā dzīves kārtība dēļ tam, ka viņa atļauj ļaužu mazākumam uz to briesmī-

gāko apspiest, izsūkt un mocīt ļaužu vairākumu, nav vairs attaisnojama», ka «tagadējā dzīves kārtība ir slikta, nederīga un ka viņa jāiznīcina».

Seko pēdējais, pats nozīmīgākais jautājums — «ja nu tagadējā kārtība jāiznīcina, tad ar kādiem līdzekļiem tas izdarāms?... kurš tad būs tas apgāzējs?» Atbilde skan: «Protama lieta, ka pirmais būšu es, šīs burtnīcas sacerētājs, otrais būs mans biedrs, kas tev, lasītāj, šo burtnīcu iedeva, un trešais būsi tu, ja tu šīm domām piekrīti.» Tālākais uzdevums ir: «1) attaisīt acis šim ļaužu vairākumam, modināt no gara miega, uzrādīt viņiem, kādā briesmīgā, nejaukā, lopiņiem līdzīgā stāvoklī viņi atrodas, 2) modināt jeb celt viņos gribēšanu iztikt ārā iz šīs nejaukās, lopam līdzīgās būšanas un atrasties jaunā, labākā būšanā, 3) izstāstīt, kā var ārā tikt...» Uzvara ir iespējama, jo strādnieki ir daudzkārtīgā vairākumā un var izlietot tos pašus ieročus kā viņu apspiedēji. Nekāda neitralitate, nedz vidusceļš šo divu cīnītāju vidū iespējams nav, jo: «Kas to visu prot un to no visa spēka nedara, tāds savam brālim latvietim — strādniekam nevēl labu, tāds nepalīdz savam tuvākam izkļūt no posta, tāds palīdz muižniekam savu brāli turēt tumsībā, tas palīdz to apspiest, apzagt, izsūkt un kalpināt, tāds palīdz krāt muižniekam bagātību uz sava brāļa rēķina, tāds ir muļķis un ļaundaris, jo viņš izsūcēja, apspiedēja un slepkavas biedrs un palīgs, tāds ir arī — sev pašam nemanot — izsūcējs, apspiedējs un slepkava.»

Nenoraidāmajiem teoretiskajiem secinājumiem pievienots vēl visspēcīgākais arguments: norādījums, ka citur šie atzinumi jau tiek realizēti dzīvē, t. i., dots zināms pārskats par citzemju strādnieku revolucionaro kustību, kā arī aicinājums sekot tai pa pareizo ceļu. Veidenbaums noraida kā nepilnīgu angļu arodbiedrību darbību, jo tās «cīnās tikai priekš strādnieku ražotājas darbības aizsargāšanas no kapitalistu patvaras, bet ne priekš kapitala varas galīgas iznīcināšanas, kā to dara socialistu biedrības. Šīs biedrības sludina, ka ļaužu vairākuma mokas un ciešanas beigsies tikai tad, ja privatīpašums tiks iznīcināts, ja viņš pāries no privatpersonu rokām visu ļaužu rokās.» Nepareiza ir arī

utopisko socialistu mācība, jo «pārgājiens no tagadējās dzīves kārtības pie socialistu kārtības mierīgā ceļā nav izdarāms... šis pārgājiens jāizdara ar varu...» Tādā nolūkā — «... Strādniekiem vajaga vienoties un biedroties īpašā politiskā partijā, kas ar sparu cenšas iegūt strādnieku šķirai valdības varu...»

Tuvāk šis vienīgais pareizais ceļš iezīmēts ar paplašu citatu — ar K. Marksa dibinātās I Internacionales statutu tulkojumu: «1) Strādnieku šķiras atsvabināšanai vispirms jāir pašu strādnieku šķiras lietai. 2) Cīniņš priekš strādnieku šķiras atsvabināšanas netiek vests ar to nolūku, lai vieniem ļaudīm par labu un otriem par sliktu tiktu dotas jaunas privileģijas jeb priekšrocības, bet lai tiktu nodibinātas vienādas tiesības un vienādi pienākumi priekš visiem, un lai sevišķi katras šķiras vara jeb valdība pār citām šķirām tiktu iznīcināta. 3) Strādnieku ekonomiskā atkarība no ražošanas līdzekļu īpašniekiem ir visu ļaužu moku, katras verdzības, nabadzības, prāta muļķības un politiskas uzspiešanas avots. Tāpēc strādnieku šķiras ekonomiskā atsvabināšana (strādnieku atsvabināšana no vajadzības pārdot savu darbaspēku) ir liels mērķis, kuram jāpadodas katrai politiskai kustībai (cīniņš dēļ likuma un lielvalsts valdīšanas pārmaiņas) kā līdzeklis priekš mērķa sasniegšanas. 4) Visu strādnieku pūliņi un cīniņi priekš šā mērķa sasniegšanas līdz šim laikam ir palikuši bez sekmēm, dēļ vienprātības trūkuma starp katras valsts jeb zemes dažādu darbu strādātājiem strādniekiem. 5) Strādnieku šķiras atsvabināšana nav vienas valsts jeb vienas tautas darbs, turpretim šī atsvabināšana ir no vienāda svara un vienādas vērtības priekš visām attīstītām tautām un var būt sasniedzama tikai ar visu tautu vienotiem spēkiem un palīdzību vienam no otra.»

«Soda likumu vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats» (sarakstīts 1890. g., iespiests 1891. g.) rāda, kā uzskati par taisnību un likumību laiku gaitā mainījušies, kādēļ mainījušies un kā šo maiņu vajadzīgajā virzienā veicināt. Izskaidrots, kā jau dzimtas un cilts apvienībās «izceļas ieskati, ka stiprais netiek sodīts, kuri vēlākos laikos pārvēršas sodu nevienādībā ik

pēc kārtām». Nodibinoties (ekspluatatoriskajai) valstij, tās raksturs izpaužas «maza pulciņa priekšrocībās un lielākās ļaužu daļas verdzībā un beztiesībā». Valsts, «kurā nepastāv priekšrocības un politiska apspiešana, un kura tādēļ pamatota uz visu pilsoņu līdzīgām tiesībām likuma priekšā ... vēl nebūt nav pilnīgi nodibinājusies ...» Tādēļ arī «neviena no pastāvošajām soda teorijām nav pilnīgi pareiza».

Taču ir vēl citas, atšķirīgas teorijas, ko izveidojuši materialisti un socialisti. «Socialisti ... domā, ka pie nozieguma vainīga sadzīves sliktā iegrozība. Viņi tic, ka, sadzīves kārtību viņu garā reformējot, beigtos visi vai lielākā daļa noziegumu un mitētos soda vajadzība.» Vairāk toreizējos cenzuras apstākļos legali publicējamā darbā pateikt nemaz nebija iespējams. Ne velti 1891. gada 12. decembrī Veidenbaums vēstulē rakstīja: «Visinteresantākais un arī tautai visderīgākais, zināms, neiet caur cenzora šķērēm, bet jāapmierinās: vēl valda pūces un bajonetes.»

«Vairāk gaismas» (sarakstīts 1891. g., iespiests 1892. g.) parāda apgaismošanas līdzekļu attīstību un tās socialekonomiskos priekšnoteikumus, no jauna apliecina, ka Veidenbauma dzīves izpratne joprojām materialistiska. Piemēram, šāds viņa izteikums: «... tvaika mašīnu ievedot, pilnīgi pārgrozījās visi darba un ražojamie apstākļi, bija stipri sajūtams, ka vajadzīga labāka apgaismošana ... Šī attīstība, kaut gan pati izcēlusies no pārgrozītām ražotāju būšanām, tomēr atkal no savas puses piepalīdzējusi ražošanu darīt sekmīgāku.»

Šķietami šauri specialam jautājumam veltītā rakstā Veidenbaums izdarījis arī nozīmīgus sabiedriskus konstatējumus. Piemēram: «Romiešu un grieķu vergiem pat dienā bija vairāk svabada laika nekā jaunlaiku strādniekiem, tā ka naktī nebija vajadzīgs strādāt.» Tāpat dzejiskais virsraksts «Vairāk gaismas» ierosina ne vien domu par pilnīgākiem apgaismošanas līdzekļiem, bet arī prasību pēc prāta gaismas.

«Apcerējumi iz mechanikas» (sarakstīti 1891. g., iespiesti 1894. g.) godalgoti ar t. s. maskaviešu premiju (50 rubļu) kā tā laika otrs labākais latviešu valodā sacerētais popularzinātniskais darbs. Tomēr reakcionarās Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grā-

matu nodaļa, kas bija apņēmusies to izdot, iepazinusies ar raksta saturu, solījumu lauza, apcerējumus publicēt atteicās.

Darba apakšvirsrakstā norādīts, ka tas ir «Pārstrādājums iz franču valodas». Taču arī franču valodā bija tiklab uz filozofiskā materialisma, kā arī uz idealisma pamatoti raksti. Veidenbaums popularizē noteikti materialistiskus uzskatus.

Pāri par 100 lappušu garais raksts lielā mērā ir tīri techniska rakstura (par svirām, zobratiem utt.). Idejiski nozīmīgākā ir pirmā, t. i., teoretiskā daļa. Tās sākuma nodaļās, kuras aptver apm. desmito daļu no visa apcerējuma, koncentrēti arī nozīmīgākie filozofiskie atzinumi — par mūžīgas kustības neiespējamību u. c.

Materialistiskajai pasaules izpratnei Veidenbauma rakstā dots dabaszinātnisks pamatojums. Veidenbaums noteikti nostājās pret domām, ka eksistē kādi iracionali, no materijas atrauti spēki («... ir tiešām jābaidās ... uzskatīt spēkus ... par kādām nesaprotamām varām, tā sakot gariem, kam nav miesas ...»). Toreizējos apstākļos šie norādījumi bija nozīmīgi īpaši tādēļ, ka cita tik vienkārša un reizē pareiza un pamatīga materialisma pamatprincipu noskaidrojuma mums nebija, bet par filozofisko idealismu Tērbatas universitatē apmēram tai pašā laikā cīnījās tādi spēki kā kapitalistiskajā pasaulē plaši pazīstamais filozofs profesors Teichmillers un it īpaši profesors Ostvalds — ķīmiķis un t. s. enerģetisma nodibinātājs.

Enerģetisms sludina, ka visu lietu sākums esot nevis kustīga materija, bet kāds idealistisks faktors — enerģija. Vēl daudz gadu vēlāk dabaszinātņu specialists un redzamais 1905. gada revolucijas darbinieks J. Asars bija enerģetiķu mācības gūstā, bet Veidenbaums, jauns pavisam citas nozares students, par šā idealisma rafinētā paveida — enerģetisma kaitīgajām tendencēm deva skaidrību jau 1891. gadā, teikdams: «... daži slaveni vīri tiešām nokļuvuši pie šādām domām. Viņi prātoja, ka spēki radījuši ķermeņus, ka spēki radījuši būtnes ... Šāda iedoma sliktāka par nezināšanu.» Veidenbauma popularizētais pareizais pamatprincips skan: «... kustība ... nav no ķermeņiem šķirama ...»

Tā Veidenbaums arī te, tāpat kā citos savos rakstos, pat

specializinātniskus jautājumus skaidrojot, risina nozīmīgus idejiskus jautājumus. Starp citu, bez jau minētās cīņas par materialismu te redzam arī viņa humanismu, prasību cienīt cilvēku, pie tam ne tikai vārdos, bet arī darbos. Piemēram, izskaidrojumā par ūdens ratu tīri techniskajām ziņām pievienota piezīme: «... cilvēcei par godu cerēsim, ka šo ratu izlietošana paliks uz priekšu arvien retāka, jo viņi pazemina cilvēku, tam likdami strādāt vienmuļīgu darbu, ko tikpat labi padarītu lopi vai vēl labāk mašīnas.»

Veidenbauma popularzinātniskajos rakstos izteikti arī pareizi *gnozeoloģiskie principi.*

Viņa dzejoļos, kas visi sarakstīti jau 80. gados, sastopamas agnosticisma izpausmes, tomēr arī tajos ir spēcīgas racionalas tendences, it īpaši noteikti noliedzošā nostāja pret fideismu («Ticības māņus pie malas liec» u. tml.). Pretstatā «ticības māņiem» kā izziņas līdzekli Veidenbaums izvirza prātu: «Tik muļķi var ticēt; kam prāts ir, tas zin, Ka blēņas ir viss, ko bez domām min.» Turklāt dzejnieks prasa ievērot arī pieredzi: dzejolī «Tauta, tauta, gaišā latvju tauta» viņš savu spriedumu balsta uz to, ko «mēs skaidri redzam».

Vispilnīgāk savus gnozeoloģiskos principus Veidenbaums izteicis mūža pēdējos gados rakstītajos popularzinātniskajos rakstos. Te viņš nostājas gan pret pārspīlētu racionalismu, gan pārliecīgu empirismu kā izziņas metodēm un prasa ievērot ir pieredzi, ir domāšanu. Piemēram, rakstot par soda likumu teorijām, Kanta, Hegeļa u. c. teorijas Veidenbaums, starp citu, kritizē no šāda viedokļa: «Viņu nepareizība tā, ka tās vienu soda cēloni pieņem par vienīgo pareizo un uz tā caur loģiskām operacijām uzceļ savu teoriju, maz vai nemaz neskatīdamās uz praktisko dzīvi. Taču zinības mērķis nav sacerēt skaistu, loģiski pareizu, ar dzīvi nesavienojamu teoriju, bet uzmeklēt, cik iespējams, sodam tādus cēloņus, dzinekļus un mērķus, kādi cilvēcē visos vēsturei zināmos laikos pastāvējuši un kādi pastāv vēl tagad.» Pret teorijas nepilnību dzīves daudzveidības priekšā vēršas arī Veidenbauma izteiciens, ka padoms vienmēr velkoties dzīvei nopakaļ. Apcerējumā par mechaniku Veidenbaums norāda, ka kat-

ram nepieciešama «teorija, bez kuras viņš nekā krietna nespētu pastrādāt»; tātad noraidāms arī vienpusīgs empirisms. Šai pašā rakstā viņa izteiktais uzskats tāds, ka «nav nekad jāpiemirst tas, ko pierāda mēģinājumi un cilvēka prāts».

Veidenbauma izteiksme arī popularzinātniskajos rakstos ir pārliecinoša un interesanta, nereti tieši aforistiska, piemēram, «Zobrati nav spēka radītāji, tie ir spēka zagļi», jo «sarežģītāka kāda mašīna, jo tā sliktāka». Recenzējot «Pūra» trešo sējumu, kritika Veidenbauma rakstu atzina par labāko, par tādu, kas viegli saprotams un interesants.

Ar savu skaidro, pareizo, aizraujošo un kaujiniecisko domu un izteiksmi Veidenbaums ir ievērojams zinātņu popularizētājs. Studiju biedri nekrologā par viņu rakstīja: «Ikkatrā lietā viņš centās pēc serdes un kodola ar īsta patiesības mīļotāja un meklētāja dedzību un nopietnību.»

Veidenbauma popularzinātniskie sacerējumi ar savām revolucionarajām tendencēm dod ne vien nozīmīgas liecības par Veidenbauma pasaules uzskatu un sabiedrisko nostāju, bet ir arī vērtīgs ieguvums latviešu progresivās sabiedriski filozofiskās domas attīstībā un popularizēšanā.

* * *

Zīmīgu vērtējumu par sevi devis Veidenbaums pats, īsi pirms nāves teikdams: «Es nekad nemiršu.»

Viņa popularitate un autoritate tautā vienmēr bijusi tik liela, ka arī buržuaziskajiem kritiķiem nebija iespējams šo savai šķirai naidīgo dzejnieku ne pilnīgi noliegt, ne noklusēt. Tai vietā viņi ņēmās Veidenbaumu noniecināt citiem līdzekļiem: melīgi raksturoja to kā dzīves noliedzēju, individualistu, bohemieti, Horacija skolniecisku sekotāju utt., kā jaunatnei nederīgu un tikai pie otrās šķiras spēkiem pieskaitāmu autoru. Tādi uzskati aplami un kaitīgi.

Veidenbaumam, tāpat kā katram cilvēkam, bija arī trūkumi un kļūdas, bet ne jau tie nosaka viņa būtību un nozīmi.

Vislielākā vērtība Veidenbaumam kā dzejniekam. Viņš ir sava laika lielākais latviešu dzejnieks — kritizētājs realists, baz-

nīcas un reliģijas atmaskotājs, humanists, dzīves prieka un skaistuma sludinātājs, revolucionars cīņā saucējs un liels mākslas meistars, labāko demokrātisko tradiciju turpinātājs un novators.

Veidenbaums bija viens no «Pīpkalonijas» dibinātājiem un tās vadošajiem darbiniekiem, viens no Jaunās strāvas revolucionārā virziena galvenajiem pārstāvjiem; zināmā mērā viņš mēģināja nodibināt sakarus arī ar darbaļaužu masu pārstāvjiem.

Kā zinātņu popularizētājs Veidenbaums cīnījās par materialistisku dabas un sabiedrības izpratni, pret filozofisko idealismu, tumsību, reliģiju un to aizstāvēto ekspluatatorisko valsti. Pats viņš daudz strādājis, lai apgūtu progresivo krievu kulturu, kā arī citu tautu zinātnes un mākslas sasniegumus. Veidenbaums pirmais no latviešu kulturas darbiniekiem propagandēja marksistiskus uzskatus.

Latviešu progresivā kritika, tāpat kā visa darba tauta, dzejnieku vienmēr vērtējusi ar dziļu cieņu un mīlestību. Demokratiskais literaturkritiķis E. Pīpiņš-Vizulis raksturo Veidenbaumu kā «spožu zvaigzni»[1]. Pauls Dauge Veidenbaumu, savu cīņu biedru revolucionaro jaunstrāvnieku rindās, atceras kā «mūsu neaizmirstamo, proletariatam tik tuvo un mīļoto dzejnieku» un, ļoti stingri vērtēdams, papildina: «Vēsturiska taisnības sajūta mums neļauj Veidenbaumu dēvēt par proletarisku dzejnieku. Veidenbaums bija vēl vientuļš ceļa gājējs. Bet retais no latviešu rakstniekiem ir atradis tik siltu vietiņu latvju proletariata sirdī kā Veidenbaums. Un šinī sirdī viņš dzīvos mūžīgi kā modinātājs, kā taisnības un cilvēcības kareivis.»[2] E. Eferts-Klusais raksta: «Latviešu proletariatam Ed. Veidenbauma dzeja paliks vienmēr jo dārga, kā tā jaunības dzeja, pie kuras tas uzaudzis un kura to apgarojusi jau sen pirms 1905. gada revolucijas ar savu nemiera dvesmu.»[3] J. Sudrabkalna vārdiem runājot: «Veidenbauma dzeja latviešu tautas dzīvē iegājusi kā neiznīcināma sastāvdaļa, kā virzītājs progresa spēks, un,

[1] «Austrums», 1897., 304. lpp.

[2] «Krievijas Cīņa», 1922., 45.

[3] Darba kalendars 1921. gadam, Pleskavā, 1920.

kad mēs lasām vai klausāmies viņa griezīgās satiras, dziļās pārdomas un sirds liriku, viņa revolucionaros aicinājumus, dzirdam pašas latviešu tautas balsi.»[1]

Latviešu padomju literaturkritika Veidenbaumu apzīmējusi vārdiem — «dzejnieks revolucionars», «brīves dzejnieks», «socialā protesta un cīņas dziesminieks», «cīņas un protesta dzejnieks», «cīnītājs pret netaisnību», «dzejnieks cīnītājs», «revolucionarais cīņā saucējs» u. tml. Andrejs Upīts par Veidenbaumu saka: «Šis tikai (nepilnus — Red.) divdesmit piecus gadus nodzīvojušais jauneklis tomēr ir vislielākā personība latvju tautas 80.—90. gados.»[2] Tikpat augstu Andrejs Upīts vērtē Veidenbauma dzejoļus, norādīdams: «Tie ievada jauno, lielo laikmetu, kas sākās pagājušā g. s. 90. gados un pēc 50. gadiem, pēc revolucionarās strādniecības ilgām un smagām cīņām, nobeidzās ar izkurtējušās buržuazijas valdonības sagrāvi un Padomju valsts nodibināšanos.»[3]

LITERATURA

Veidenbauma raksti. Ed. Veidenbauma manuskripti pa lielākajai daļai zuduši; daļa no tiem glabājas Latvijas PSR ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa vārdā nosauktajā Latviešu literaturas nodaļā. Turpat atrodas kāds Ed. Veidenbauma dzejoļu noraksts, izgatavots apm. 90. gados.

Pirmie Ed. Veidenbauma rakstu iespiedumi ir viņa veiktie Horacija un dažu citu dzejoļu tulkojumi «Austrumā» 1890. un 1891. gadā, parakstīti ar iniciāļiem E. V.

Pirmie Ed. Veidenbauma iespiedumi ir «Dienas Lapā» (kopš 1892. g.) un «Mājas Viesī» (kopš 1893. g.). Pirmais to kopojums «Ed. Veidenbaums. Dzejas» — Ed. Treimaņa-Zvārguļa redakcijā iznāca 1896. gadā. Cenzura šo izdevumu stipri sakropļojusi, un tanī no Ed. Veidenbauma dzejoļiem ir tikai kāda puse. Ievērību pelna otrs, 1900. gadā Londonā Fr. Roziņa sastādītais izdevums ar tādu pašu virsrakstu; tas izdots 2000 eksemplaros kā «Sociāldemokrata» bibliotekas 5. numurs, satur gandrīz visus Ed. Veidenbauma dzejoļus un pareizības ziņā lielā mērā ņemams par pamatu visiem turpmākajiem izdevumiem. 100 eksemplaru šā izdevuma 1901. gadā tika nelegāli

[1] «Literatura un Māksla», 1953., 50.

[2] *Ed. Veidenbaums,* Izlase, 1952., 14. lpp.

[3] Turpat, 15. lpp.

ievesti arī Latvijā, kur ap 1905. gadu nokļuva arī vairums pārējo. Kāds pavirši rediģēts Ed. Veidenbauma dzejoļu izdevums iznāca arī 1906. gadā.

«Ed. Veidenbauma kopoti raksti» Ed. Treimaņa-Zvārgulja redakcijā publicēti sešās burtnīcās 1907.—1909. gadā; piektā burtnīca, kurā iespiests «Gabals iz tautsaimniecības», tika konfiscēta un iznīcināta, paguva izplatīties tikai ļoti mazā eksemplaru skaitā. Šo pašu rakstu otrs izdevums, kas ir gandrīz tāds pats kā pirmais, iznāca 1920. gadā. 1926. gadā, R. Egles rediģēti, iznāca «Eduarda Veidenbauma raksti», kas ir līdz šim pats pilnīgākais Ed. Veidenbauma darbu kopojums, ieskaitot arī dažādos norakstos sastopamos dzejoļu variantus un vēstules.

1935. gadā Ed. Veidenbauma «Dzejas» 3000 eksemplaru tiražā izdeva «Prometeja» izdevniecība Maskavā.

Padomju Latvijā izdotas Ed. Veidenbauma «Dzejas» (1945.) un «Izlase» (1952.). 1953. gadā Rīgā G. Gorska tulkojumā iznākusi «Эд. Вейденбаум. Избранное». Atsevišķi Ed. Veidenbauma dzejoļi krievu valodā tulkoti vairākkārt — M. Gorkija un V. Brjusova rediģētajā krājumā «Сборник латышской литературы» (1916.) u. c.

Tātad Ed. Veidenbauma raksti atsevišķos izdevumos līdz 1955. gadam iznākuši jau desmit reizes.

Par Veidenbaumu. Pirmie raksti par Ed. Veidenbaumu parādījās pēc viņa nāves «Dienas Lapā» (1892., 134.; 1893., 118.). 1896. gadā *Ed. Treimanis-Zvārgulis* par savu skolas biedru un draugu Ed. Veidenbaumu publicēja nelielu apcerējumu, kas pievienots Ed. Veidenbauma dzejas pirmizdevumam. 1907. gadā tas pats autors laida klajā pirmo plašāko Ed. Veidenbauma dzīves un darbu apskatu; tas iespiests «Ed. Veidenbauma kopotu rakstu» 1. burtnīcā (2. pārlabots izdevums 1920. g.) un biografisko datu ziņā ir pamats visiem turpmākajiem pētījumiem.

Par Veidenbauma literaro un sabiedrisko darbību nozīmīgākie vērtējumi pirmspadomju literaturzinātnē atrodami šādos darbos: *J. Jansona-Brauna* rakstā «Латышское общественно-культурное развитие и латышская литература» («Сборник латышской литературы» под редакцией В. Брюсова и М. Горького, Петроград 1916 г.). *A. Birkerta* rakstā «Latviešu revolucionarā kustība un viņas ievērojamākie darbinieki» («Taurētājs», 1917., 3.), *A. Upīša* «Latviešu jaunākās rakstniecības vēsturē», 2. izd., 1921. (1. izd. 1911.). Par pesimisma motiviem Ed. Veidenbauma dzejā rakstījis *P. Dauge* savā brošurā «Dzīves apnikums un dzīves prieks» (1912.). 1926. gadā izdotajos «Eduarda Veidenbauma rakstos» atrodas R. Egles sarakstīta Ed. Veidenbauma monografija, kas no visiem darbiem, kādi par dzejnieku izdoti, ir pats plašākais; paliekama vērtība ir jauniem datiem papildinātajam biografijas apskatam, bet it īpaši bagātajai bibliografijai. Šo izdevumu 1927. gadā recenzējis *A. Upīts* (Andrejs Upīts, Kopoti raksti, XVII sēj., 1951., 450.). *Aspazija* savā autobiografijā sniedz ziņas par Ed. Veidenbauma dzejoļu iz-

platību rokrakstos jaunstrāvnieku vidū (Aspazija, Mana dzīve un darbi, VI sēj., 1940., 5.).

Padomju Savienībā pirms 1940. gada par Ed. Veidenbaumu rakstījis *E. Eferts-Klusais* — «Eduards Veidenbaums» (Darba kalendars 1921., «Spartaka» izd. Pleskavā, 1920.; apcerējums parakstīts ar iniciāļiem Kls.) un «Ed. Veidenbaums» (savā grāmatā «Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi», «Prometeja» izd. Maskavā, 1925.), *P. Dauge* — «Eduarda Veidenbauma 30 gadu nāves dienai» («Krievijas Cīņa», 1922., 45.), *P. Vintiņš* — «Eduards Veidenbaums» (Eduards Veidenbaums. Dzejas, «Prometeja» izd. Maskavā, 1935.) u. c.

Kopš 1940. gada par Ed. Veidenbaumu plašākus vērtējumus vai materialus publicējuši: *R. Egle* — «Ed. Veidenbaums un latviešu revolucionārā kustība» («Literaturas Avīze», 1940., 5.), *J. Grants* «Brīves dzejnieks — Eduards Veidenbaums» («Cīņa», 1942., 33.), *R. Pelše* — «Viens no pirmajiem» («Literatura un Māksla», 1945., 15.), *A. Kļaviņš* — «Ed. Veidenbauma dzejas» («Padomju Latvijas Skola», 1945., 3.), *A. Birkerts* «Kā Jelgavas vakarnieki iepazinās ar Ed. Veidenbauma dzeju» («Karogs», 1947., 6.), *E. Andersone* — «Ed. Veidenbaums» (XIX gs. 90. gadi un XX gs. sākums latviešu literaturā, 1950.), *A. Upīts* — «Eduards Veidenbaums» (Latviešu literatura, I, 1951.), un «Eduarda Veidenbauma dzīve un dzeja» (Ed. Veidenbaums. Izlase, 1952.), *V. Samsons* — «Progresivās sabiedriskās un filozofiskās domas attīstība Latvijā 19. gadsimta otrā pusē» («Padomju Latvijas Skola», 1952., 1.). *A. Vilsons* — «Jauni dati par Ed. Veidenbaumu un pīpkaloņiem» («Karogs», 1952., 5.) un «Revolucionarais dzejnieks un domātājs Eduards Veidenbaums» (1955.), *M. Losberga* — «Revolucionarā daiļliteratura pirmajos latviešu strādnieku izdevumos (1898.—1907.)» («Karogs», 1953., 8.), *J. Sudrabkalns* — «Veidenbaums krievu valodā» («Literatura un Māksla», 1953., 50.) u. c.

Ed. Veidenbauma tēlu un vairākas ainas no viņa dzīves un darbības parādījis *A. Upīts* romanā «Plaisa mākoņos» (1951.).

Materiali par Ed. Veidenbauma dzejoļu folklorizaciju glabājas ZA Valodas un literaturas instituta archivā (Latvijas cietumu materiali Nr. 1450—211; 1450—212 u. c.). Dažus jaunus biografiskus datus sniedz *A. Anspaks* manuskriptā «Eduarda Veidenbauma dzīves un darbības vietas» (ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materiali).

Krievu valodā Padomju Latvijā izdotajā «Эд. Вейденбаум. Избранное» (1953.) tulkots arī A. Upīša apcerējums par dzejnieku — līdz šim krievu valodā plašākais — un fragments no A. Upīša romana «Plaisa mākoņos», kur notēlots Ed. Veidenbaums.

Nelielas piezīmes krievu valodā par Ed. Veidenbaumu ir arī almanacha «Советская Латвия» 3. numurā (Rīgā, 1952.) un sakarā ar A. Upīša romanu «Plaisa mākoņos» K. Zeļinska rakstā «Заметки о теме русского

народа в произведениях писателей народов СССР» (almanachs «Дружба народов», 1953., 4.).

Igauņu valodā par Ed. Veidenbaumu rakstījis *K. Abens* — «Tartu ülikooli osatähtsus läti rahvuskultuuri arenguloos»[1] (Tartu universitates avīzē «Tartu Rüklik Ülikool», 1952., 38.).

---

[1] «Tartu augstskolas nozīme latviešu tautas kulturas attīstībā.»

EDVARDS TREIMANIS-ZVĀRGULIS

(1866.—1950.)

E. Treimanis-Zvārgulis 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā ir stipri populars lirisks un satirisks dzejnieks — savas daiļrades labākajā daļā protestētājs pret socialajām netaisnībām, viens no pirmajiem vienkāršo darbaļaužu grūtās dzīves realistiskajiem apdziedātājiem.

Dzīve un daiļrades ceļš

Zvārgulis, īstajā vārdā Edvards Treimanis, dzimis 1866. gada 2. oktobrī (v. st. 20. septembrī) Vidzemes vidienē — toreizējā Priekuļu pagasta Rauguļos[1].

Viņa tēvs, kas tolaik bija krodzinieks, bet drīz iepirka Liepas pagasta Zvārģu mājas, ar savu rupjo, cietsirdīgo izturēšanos jau no bērnības modināja dēlā protestu pret egoismu un despotismu. Turpretim sirsnīgā, strādīgā māte mācīja redzēt daudzo visapkārt esošo nabadzīgo ļaužu un citu nelaimīgo ciešanas, audzināja nākošajā dzejniekā jūtīgumu un līdzcietību, prasības pēc cilvēcības un tieksmi uz pārdomām. Tomēr klusā, maigā māte, kas bija galvenā audzinātāja, nespēja zēnu saturēt pietiekami stingri; tas izauga patvaļīgs un arī vēlāk lielā mērā palika savrupceļa gājējs.

Ar pirmmācībām, kā biografi raksta, «kaut kādi galā ticis», Edvards Treimanis mācījās Cēsu draudzesskolā, pēc tam 1880. un 1881. gadā Cēsu apriņķa skolā. Abās vietās viņa klases biedrs un draugs bija Ed. Veidenbaums. Abās skolās bija arī skolotāji, kas dabaszinātnes un vēsturi skaidroja zināmā mērā progresīvi. Piecpadsmit gadu vecais skolēns nostājās opozicijā pret skolas vadības pārvācošanas tendencēm, pretēji tās prasībām rakstīja

[1] Tagadējā Cēsu rajona Priekuļu ciemā.

savu vārdu latviski, t. i., ar pilnu galotni, nebīstoties, ka direktors viņu tādēļ sauca — «der Mann mit dem s hinten». Apriņķa skolā Zvārgulis arī sāka savus pirmos soļus dzejas laukā, pagaidām gan vēl tikai tolaik populāro Lapas Mārtiņu atdarinādams.

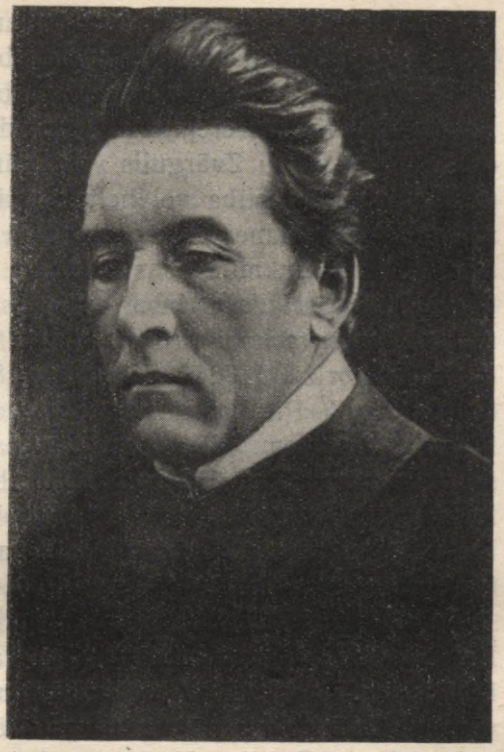

Edvards Treimanis-Zvārgulis (ap 1900. g.)

Pēc apriņķa skolas beigšanas Edvards gribēja mācīties tālāk, bet tēvs bija nodomājis sagādāt dēlam pārvaldnieka vietu kādā muižā. Abu vidū izcēlās asa ķilda, kuras rezultatā dēls atstāja tēva mājas un devās uz Cēsīm, kur par pusbada algu bija sīks ierēdnītis. Paša trūkumpilnās gaitas un novērojumi tiesu resorā vairoja viņa pieredzi par visapkārt valdošajām socialajām netaisnībām, pret kurām jauneklī kvēloja nemiers. Nerimās arī viņa ilgas pēc izglītības, pēc bagātākas kulturas dzīves. Treimanis pulcināja ap sevi apriņķa skolas audzēkņus, to vidū arī vēlāk pazīstamo dzejnieku Poruku, apsprieda literaturas jautājumus un dzejoja. Daudzi vēlāk iespiestie Treimaņa dzejoļi datēti ar gada skaitļiem, kad viņš strādāja Cēsīs, bet 80. gados no tiem iespiests tikai viens vājš iesācēja dzejolis «Latvijas kalendarā» 1886. g.

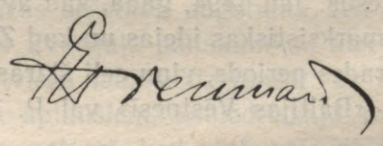

E. Treimaņa-Zvārguļa autografs

Līdztekus literaturai Treimanis jau Cēsīs pievērsās arī skatuvei, rosīgi darbojās turienes pašdarbības pulciņā un guva atzinību gan kā aktieris, gan kā deklamētājs un kupletists. Skatuves vajadzībām viņš sacerēja arī oriģinaldarbus, parakstīdamies galvenokārt ar vārdu Zvārgulis vai Zvārguļu Edvards. Šo darbu mākslinieciskā vērtība vēl neliela, stipri jūtama pseidotautiskā romantisma ietekme. Tomēr atšķirībā no pseidotautisko romantiķu salkanajiem mīlestības priekiem un bēdām Zvārguļa darbos ieskanas arī daža laba asāka sabiedriska nots, parādās realistiskas sava laika drūmās dzīves īstenības ainas, piemēram, dzejolī «Ir brīži» (1884.). Kādu jau 1888. gadā sarakstītu jaunā autora lugu («Pie Latvijas krūtīm») cenzors atļāva tikai ar lieliem svītrojumiem. 1890. gadā tas pats notika ar humoristiski satirisku sacerējumu krājumu «Jautrībnieks», kurā atrodas kuplejas un īsi dramatiski darbi, t. s. solo skati, kopsumā ap simt lappusēm rokrakstā (krājumā līdzi darbojies viens no Zvārguļa tuvākajiem draugiem — Pērsietis).[1]

1890. gadā Zvārgulis pārnāca uz Rīgu par archivara palīgu Rīgas apgabaltiesas archivā. Te darba apstākļi un alga jau labāka, radās sakari ar redakcijām un nomaļu biedrību skatuvēm, un Zvārguļa panākumi auga. Sākumā viņa darbi iespiesti galvenokārt «Baltijas Vēstnesī», bet kopš 1893. gada rudens, t. i., pēc Jansona-Brauna referata «Domas par jaunlaiku literaturu», jaunais autors pārgāja uz «Dienas Lapu». Tur parādījās, piemēram, tāds Zvārguļa dzejolis kā «Divi laimīgie» (1893.), kurā lasām:

Es runāšu brīvi un atklāti,
Es nebīšos tumsoņu soda ...
Kas pasaulē jaukāks kā cīnīties
Dēļ taisnības, tiesas un goda!?

Sakari ar «Dienas Lapu» Zvārgulim pastāvēja tikai dažus mēnešus. Jau 1894. gadā, kad avīze sāka pastiprināti propagandēt marksistiskas idejas un kad Zvārgulim sākās pats ražīgākais daiļrades periods, viņu ceļi šķīrās. Zvārgulis publicējās galvenokārt «Baltijas Vēstnesī» vai P. Zālītes vadītajā «Mājas Viesī»

[1] A. Lunačarska v. n. Teatru bibliotekas materiali Ļeņingradā.

un «Mājas Viesa Mēnešrakstā». Galvenais tomēr ir ne tas, *kur* viņš raksta, bet *ko* raksta. Kaut gan dzejniekam nav pietiekamas izpratnes ne par šķiru cīņas nepieciešamību un neizbēgamību, ne par reliģiju, ne vairākos citos nozīmīgos jautājumos, realistiski notēlojot dzīves īstenību, viņš pateicis dažu labu patiesu un vajadzīgu vārdu, piemēram, dzejoļos «Lielpilsētā», «Lielajam pūlim», «Taksītis», «Laimes kalējs», «Pats un viņa svārki» (visi 1893. g.) u. c.

90. gadu otrā puse un 20. gs. sākums ir Zvārguļa darbības kalngals. Tad klajā nāk četras viņa dzejoļu grāmatas: *«Sāpēs un smaidos»*, I d. (1896.); II d. (1897.), «Zvārguļa kuplejas», I d. (1899.), «Grēcinieka sirds» (1899.) un 1900. gadā vēl plašais dzejojums *«Jaunais gadu simtenis»*. Vairāki darbi palikuši rokrakstā, to vidū plašā un dažviet it vērtīgā «Jautrībnieka» II daļa (1896.) un «Jaunas kuplejas» (1900.). Redakcijas labprāt uzņēma viņa darbus, un kritiķu vairums tos slavēja.

Dzejnieka popularitati vēl vairoja tas, ka viņš bija arī deklamators, kupletists un aktieris (it īpaši komiskās lomās). Kā mākslinieks izpildītājs Zvārgulis drīz kļuva pazīstams un iemīļots ne vien uz Rīgas mazajām skatuvēm, bet arī daudzās vietās periferijā; līdz ar Adolfu Alunānu viņš bija latviešu redzamākais kupletists (dažkārt uzstājušies arī abi vienā izrādē).

P. Stučkas vadītā «Dienas Lapa» 1895. gada 236. numurā, recenzējot kādu izrādi Rīgā, raksta: «Zvārguļa kgu pazina kā labu kupleju dziedātāju, bet viņa pienācīgā katrreizējā izturēšanās, viņa krietnā vaibstu spēle vakar pierādīja, ka tas ir arī krietns aktieris.» Tas pats «Dienas Lapas» 1896. gada 71. numurā: «Īpaši krietni savas lomas izpildīja Zvārguļu Edvarda kgs... Zvārguļa kgs ar savām asprātīgajām kuplejām dzīvināt dzīvināja publiku...»

Zvārguļa dzejoļus deklamēja arī citi, viņa popularitate tolaik, Pērsieša vārdiem runājot, sniedzās sešstāvu augstumā. Arī cits tā laika liecinieks T. Zeiferts par Zvārguļa panākumiem atceras: «Kādu laiku viņu turēja par latviešu labāko dzejnieku: uz skatuvēm viņu saņēma vētrainiem aplausiem, sabiedriskajā dzīvē viņš elektrizēja visus klātesošos, pat arī, kad viņš gāja pa ielu

vai brauca dzelzceļa vagonā, citu acis virzījās uz viņu. Tas bija deviņdesmito gadu otrā pusē.»[1]

No jaunstrāvniekiem, kas grupējās ap «Dienas Lapu», Zvārgulis stāvēja nomaļus, tomēr bija tiem idejiski radniecīgs, par cik viņa realistiskā dzeja un uzstāšanās strādnieku un demokratiskās inteliģences sarīkojumos zināmā mērā saskanēja ar Jaunās strāvas principiem. Ar dažām recenzijām Zvārgulis atbalstīja Jaunās strāvas cīņu par realismu arī kā kritiķis, piemēram, iznīcinoši nokritizēdams diletantu un pseidotautisko romantiķi Jūsmiņu Kārli par viņa «Mīlestības dziesmu vaiņagu līgaviņai»[2]. Turpretim par realistisko, demokratiskas sabiedriskas tendences izteicošo krājumu «Dzejas no Birznieku Latiņas» Zvārgulis raksta atzinīgu, jaunstrāvniekiem radniecīgu vērtējumu: «Jāpriecājas arī, ka jaunā dzejniece jūt līdzi tagadējai dzīvei, tagadējām kustībām. Viņa nedzejo vienīgi par laimīgu mīlestību, par zilām acīm, viņa dzejo arī par atstātu ubadzi, kas negaisā gurdi velkas uz priekšu... Kādā citā dzejolī dzejniece tēlo bālu, vāju sievu ar zīdainīti pie krūtīm; nav neviena, kas par vājnieci gādātu, jo viņas vīrs kritis kaujas laukā. Jā, kādēļ šīs kaujas vajadzīgas? Vai tiešām ķildas jāizšķir ar nevainīgu cilvēku asinīm, ar tūkstošu ģimeņu izpostīšanu.»[3]

Tomēr — Zvārguļa personība un dzeja kā 90. gados, tā visā viņa darbības laikā bija pretrunīga. Viņa darbos netrūka arī individualistisku, sentimentalu u. tml. motivu, piemēram, dzejolī «Siguldā» (1895.):

> Zinu gan, tagad sapņot nav lieti, —
> Tagad jācīnās, jāstrādā,
> Zinu — un tomēr — ai, ļaujiet man sapņot.

Šādu un tām līdzīgu tendenču dēļ Zvārguļa un revolucionaro jaunstrāvnieku vidū, nevērojot jau minēto radniecīgumu, pastāvēja arī idejiskas nesaskaņas, galvenokārt tādā veidā, ka jaunstrāvnieku prasītās revolucionarās cīņas vietā Zvārgulis aprobe-

[1] «Jauna Raža», XI, 1909.
[2] «Mājas Viesa Mēnešraksts», 1896., 11.
[3] Turpat, 10.

žojās ar līdzcietību. J. Jansons-Brauns 1897. gadā asi kritizēja «Sāpēs un smaidos» I d., atzīdams, ka tur «ir tikai kādi pāris, trīs dzejoļi, kuriem tiešām piekrītas patiess, pelnīts «bravo!» un kuri mums dod iemeslu cerēt uz dzejnieka nākotni».[1]

Kritiķis norādīja, ka «tēlot cilvēces lielākās daļas ciešanas un sāpes, uzliesmot un sajūsmināt ir mūsu laika dzejnieka augstākais uzdevums un pienākums... lai viņš šādā virzienā cenšas uz priekšu, jo teit viņa dzejām radīsies sacildīgs stiprums un svars, teit viņa dzejnieka individualitate nocietināsies un viņa sacerējumiem tiks piešķirts svars un dziļāka nozīme. Bet ja grib staigāt šo stāvo teku, tad mūsu tagadējā sadzīve ir jāsaprot, tad nav dziļdomīgi jāblēņojas un jātirda miroņa galvas kauss (sk. «Man tumsībā jānonīkst»), bet gan jājaucas dzīvajo drūzmā un jāzina nostāties pareizās rindās. Teit izteiktais spriedums varbūt izklausās diezgan nelaipns, bet viņš jau dibināts tikai uz priekšā gulošiem, nodrukātiem dzejolīšiem; zināms, ka daudz kas vērtīgāks nav ticis krājumiņā iekšā. Bez tam, varbūt, ka kādas klaji izteiktas domas autoru vedinās uz dziļāku, stingrāku paškritiku, kura tam ļoti noderētu.»[2] Secinājumi, kādus izdarīja dzejnieks no šīs kritikas, attālināja viņu no «Dienas Lapas» vēl vairāk.

Nevērojot šo dzejnieka aplamo, aizvainotas pašmīlības diktēto rīcību, Jaunās strāvas nozīme viņa izaugsmē ir liela un pozitiva. It īpaši te jārunā par viņa draugu Ed. Veidenbaumu; abi kopā viņi daudz pārrunājuši, un Veidenbauma spēcīgākā talanta ietekme Zvārguļa dzejā izpaudusies diezgan tieši (piemēram, salīdzinot Zvārguļa «Ja tevim naiva un jūtīga sirds» 1897. g. ar Veidenbauma «Ja tev pasaulē jūtīga sirds» vai Zvārguļa «Grāmatu kaudzes...» 1900. g. ar Veidenbauma «Grāmatu kaudzes velti tu šķirsti...»). Galvenokārt ietekme, protams, meklējama ne atsevišķos saskanīgos formulējumos, bet uzskatu ziņā: idejiski daudz vairāk nobriedušais Veidenbaums mācīja arī Zvārgulim nostāties pret tā laika dzīves varenajiem opozicijā. Tādā pašā garā Zvārguli audzināja Jaunās strāvas cīņa par realismu; daudz mācoties no tās, viņa talants uzplauka visvairāk.

[1] «Dienas Lapa», 1897., 61.

[2] Turpat.

1900. gadā Zvārgulis apmeklēja Vāciju, Franciju, Šveici un Italiju, pēc tam dzimtajā pusē uzcēla māju un pavadīja tur mūža lielāko daļu, sarakstīdams dzejoļu krājumus *«Ardievas jaunībai»* (1903.), *«Vientulībā»* (1905.), *«Epigramas»* (1906.) u. c. Ar 1901. gadu viņš parakstījās ar vārdu Ed. Treimanis, lai gan tautā pazīstams joprojām galvenokārt kā Zvārgulu Edvards un Zvārgulis.

1905. gada revolucijā dzejnieks joprojām bija populars. No runātāju tribinēm un skatuvēm kopā ar Raiņa un Ed. Veidenbauma dzejoļiem atskanēja arī Zvārgulu vārdi. Piemēram, 1905. gada 26. novembrī Elejas pagastskolas namā vietējās dziedāšanas biedrības sarīkojumā deklamēja Raiņa «Topi cieta, doma» u. c., Ed. Veidenbauma «Mosties, mosties reiz, svabadais gars» un veselu rindu Zvārgulu dzejoļu — «Uzvarēt vai mirt», «Mosties» u. c.[1]

1906. gadā Rainis raksta Zvārgulim vēstuli, uzaicinādams to par līdzstrādnieku rakstu krājumā «Kopums».[2]

1907. gadā E. Treimani ievēlēja par Vidzemes deputatu 2. Valsts domē. No domes katedras viņš sacīja kādas četras runas, it īpaši pret soda ekspediciju šausmu darbiem Latvijā un norādīja: «Gribot negribot vajaga domāt, ka bez ģeneralgubernatora oficialajām pavēlēm ir arī slepeni cirkulari policistiem: sitiet tikai, puiši, jūs jau par to neviens nesodīs ... visa pasaule ar šausmām pārliecinās, ka Baltijā ir bijusi inkvizicija, kura no vidus laiku inkvizicijas atšķiras, varbūt, vienīgi ar to, ka toreizējie kardinaļi pie mocīšanas lūdza dievu, bet mūsējie inkvizitori dzer brandvīnu un spēlē harmoņikas.»[3] Runātāja atzinums: «Taisnu tiesu spriedīs reiz vēsture.»[4] Revolucijai viņš veltījis arī vairākus dzejoļus, galvenokārt satiras pret tās bendēm. Laiks no 1895. līdz 1905. gada revolucijas periodam (ieskaitot) bija viņa galvenais daiļrades periods.

Galvenokārt šai laikā Zvārgulis guvis ierosmes no krievu

[1] ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materiali.
[2] Turpat, J. Raiņa fonds, inv. Nr. 212.
[3] Spīdzināšanas Baltijā, 1907., 86., 88. lpp.
[4] Turpat, 87. lpp.

literaturas, it īpaši no Ņekrasova. Pie Zvārguļa dzejoļa «Trīs bērni» ir atzīme «N. Ņekrasova ideja», bet radniecība ar lielo revolucionaro demokratu daudzkārt redzama arī bez minētās atzīmes, piemēram, darba sievietes grūtās dzīves apdziedājumos. Dzejolī «Lielpilsētā» (1893.) Zvārguļa kritika pret bagāto ļaužu ledus sirdīm tuvu radniecīga ar tiem motiviem, kādus lasām M. Ļermontova dzejā, piemēram, «Pirmā janvarī». Zvārguļa «Jaunais gadu simtenis» vietām stipri atgādina Ņekrasova «Pārdomas pie parades lieveņa» un «Kam labi dzīvot Krievzemē». Pēc Zvārguļa paša norādījumiem viņa dzejolis «Mātei» veidots pēc dekabrista A. Odojevska idejas, «Kā mirstot» — pēc M. Ļermontova, «Ziedonis klāt!» — pēc A. Maikova. Savos krājumos Zvārgulis uzņēmis arī Ļermontova «Novēlējuma», Maikova «Vasaras lietus» un citu krievu dzejnieku atdzejojumus. Viens no nedaudzajiem Zvārguļa stāstiem «Kurš te vainīgs?» (1898.) stipri radniecīgs ar Turgeņeva «Mumu». 1917. gadā rakstītais Zvārguļa dzejolis «Dēļ zemes, brīves un maizes» sākas ar moto, kas ņemts no krievu revolucionarās dziesmas:

За землю, за волю,
За хлеб трудовой
На бой, на бой, на бой!

Zvārgulis atdzejojis arī H. Heini, ungaru revolucionaro dzejnieku Š. Petefi, igauņu dzejnieku K. Sētu (Sööt) u. c., galvenokārt mazāk pazīstamus vācu dzejniekus.

Atskaitot krievu rakstniekus, kas tulkoti no oriģinalvalodas, pārējos gadījumos Zvārgulis parasti izlietoja tekstus vācu valodā, kas tolaik bija vieglāk dabūjami. Viņš viens no pirmajiem pārtulko latviski arī H. Ibsena lugu «Nora» (1898. g., iespiesta 1900. g.). Bez tam vēl manuskriptā palikuši Leonkavallo operas «Pajaci» libreta (1902.), V. Šekspira «Juku jukām jeb Kā jums tīk» (1904.) un vairāku citu lugu tulkojumi.

Pēc ne gluži pilnīgiem bibliografiskiem datiem, Zvārgulis ir divpadsmitais, kas atdzejojis latviski himnisko miera dzīves un darba slavinājumu — Fr. Šillera «Zvana dziesmu». Tas pieder pie Zvārguļa veiksmīgākajiem tulkojumiem.

Zvārgulis daudz darījis arī latviešu progresivās literaturas popularizēšanā. Viņa sastādīts, 1896. gadā iznāk pirmais Ed. Veidenbauma «Dzeju» izdevums un 1907.—1909. gadā pirmais Ed. Veidenbauma kopoto rakstu izdevums; par tajā ievietoto Ed. Veidenbauma revolucionaro apcerējumu «Gabals iz tautsaimniecības» Zvārguli 1910.—1911. gadā uz sešiem mēnešiem ieslodzīja cietumā (tur gūtie pārdzīvojumi un pieredzējumi izteikti dzejoļu krājumā «Cietuma rozes» 1911. g.). 1907. gadā Zvārgulis uzrakstīja arī pirmo plašāko Ed. Veidenbauma biografiju, kas ir pamatā visām vēlākajām. Zvārgulis sastādījis latviešu dzejas antoloģijas — «Dzejas pūrs» (1897.), «Jūtu pasaule» (1909.), arī humoristiski satiriskas antoloģijas «Uz karstiem ķieģeļiem» (1904.), «Akoti» (1906.) u. c. Satiras laukā liela nozīme «Zvārguļa Zobgaļa kalendaram», kas iznāca no 1901. līdz 1913. gadam, īpaši populars bija no 1905. līdz 1908. gadam. Zināmu pozitivu darbu Zvārgulis veica, no 1902. gada rudens līdz 1903. gada rudenim rediģēdams «Pēterburgas Avīžu» satirisko pielikumu «Purva Malā»[1], publicēdams tur Andreja Upīša u. c. satiriskos dzejoļus, nereti nonākdams konfliktā ar cenzoru.

Ciešākus sakarus ar revolucionaro kustību Zvārgulis nenodibināja, palika joprojām savrupceļa gājējs, gan demokratiski noskaņots, bet reizē padots parastajām sīkburžuaziska inteliģenta šaubām, pretrunām un svārstībām. Piemēram, 1905. gada revolucijas periodā viņš raksta gan revolucionarus dzejoļus, gan arī dzejoļus dekadentu žurnalam «Dzelme».

20. gs. Zvārgulis pamazām kļuva arvien vientuļāks. Gan viņš vēl turpināja rakstīt, bet, kad beidza iznākt «Zvārguļa Zobgaļa kalendars» (pēdējais gadagājums 1913. gadam), līdz ar to no literarās skatuves lielā mērā nogāja arī Zvārgulis pats; daži vēlākie publicējumi un nepublicēti raksti būtībā nekā nemaina, jo tie gan pelnīti, gan nepelnīti paliek neievēroti.

Pirmā pasaules karā dzejnieks dzīvoja Krievijas vidienē un

[1] Oficiali Zvārgulis parakstās par «Purva Malas» vadītāju tikai 1903. gadā no 7. līdz 61. numuram, bet pēc dažām ziņām faktiski strādājis šai darbā jau kopš 1902. gada rudens.

Kaukazā, sarakstīja dzejoļu krājumu «Svešumā», I d. (1920.), kur dzimtenes mīlestība un protests pret kara postu mijas ar sentimentalismu un buržuazisko pacifismu. 1917. gada jūnijā Zvārgulis atgriezās Latvijā un vairāk nekā trīsdesmit gadus pavadīja savrup — savā lauku mājā.

1941. gadā padomju valdība, atzīmējot dzejnieka progresivo darbību pagātnē, Zvārgulim kā vienam no vispirmajiem piešķīra Latvijas PSR Nopelniem bagātā kulturas darbinieka goda nosaukumu.

Zvārgulis mira 1950. gada 8. aprilī, apglabāts Cēsu rajona Priekuļu ciemā.

E. Treimaņa-Zvārguļa dzeja

Zvārguļa īstais darba lauks ir dzeja — gan liriskā, gan satiriskā, gan īsas epigramas, gan gari sižetiski dzejojumi.

Viņa dzejas spilgtākā īpatnība ir līdzjūtība cietējiem, galvenokārt vienkāršajiem darbaļaudīm. «... nabagiem un vārdzinātiem, Tiem pieder visa mana sirds» — ir dzejnieka pirmās grāmatas moto, un tam viņš paliek uzticīgs visu mūžu. Trūkumcietējiem, aizspriedumu vajātiem, bērnu pamestai vecai mātei, vispār nepelnīti nelaimīgajiem Zvārgulis veltījis daudzus no saviem labākajiem dzejoļiem — «Divi laimīgie» (1891.), «Filantrops» (1892.), «Velti meklēta laime» (1896.), «Maizes vietā akmeni» (1896.) u. c. Dzejolī «Testaments» (1895.) teikts:

Priekš vareniem man vārdu nava,
Tie arī manis nesaprot;
Man tikas nabadzīgas būdas,
Ne krāšņas pilis apciemot.

Vissirsnīgākā līdzjūtība izskan dzejolī «Meitenīts» (1896.):

Meitenīts,
Skrandās tīts,
Maizītes prasās;
Vaidziņi
Sīciņi,
Kājiņas basas.

J. Jansons-Brauns, runājot par latviešu literaturas attīstību Jaunās strāvas laikā, norāda: «Mūsu rakstniecībā bija sperts

nenoliedzams solis uz priekšu ... satura paplašināšanā (Zvārgulis, Pērsietis). Mūsu dzeja tagad piegriezās sabiedriskajiem grūtdieņiem un vārguļiem, kuriem agrāko salkano mīlestības stāstu lapelēs nebija vietas; tautisko birģeļu diendusu omulību iztraucēja griezīgi, skarbi panti par sadzīves nesaskaņām, trūkumu un postu; Apsīšu Jēkaba spredikiem par paciešanos un bijāšanu skanēja pretim nabadzības izmisums un rūgtums.»[1]

Daudzo cietēju vidū Zvārguļa, tāpat kā Aspazijas dzejā plaša vieta ierādīta sievietei, ko beztiesība nospieda it īpaši. Par to runā dzejoļi «Kapam pretim», «Raudi ...», «Kā tie nievā ...», «Vecā meita» (visi 1897. g.), «Viena «tāda»» (1899.), «Nelaulātai mātei» (1901.), «Kas nekaiš pie šitāda vīra?!», «Pie nemīlama vīra ...» (1905.) u. c. Ar varu izprecināta, nelieša piekrāpta, mietpilsoņu uzpūtības, svētulīgās cietsirdības un tenku vajāta nelaimīga sieva vai jaunava te izvirzīta uzmanības centrā, un dzejnieks, nostādamies par šīs cietējas aizstāvi, kļūst reizē par buržuaziskās sabiedrības tiesātāju. Par «labāko familiju» izlutušo madamiņu klaigāšanu pēc «tiesībām» Zvārgulis («Jaunais gadu simtenis») satiriski raksta:

Mēs negribam vairs mājturību vadīt!
Lai cept un vārīt idiotiem liek.
Mēs negribam vairs lāpīt, šūt un adīt:
Priekš tādiem niekiem kalpoņu vai ciek.

Mēs nedosim vairs bērniem postīt krūti:
Šos brēkuļus var emmas zīdināt.
Ar vienu vārdu — kas mums nākas grūti,
To visu liksim citiem pastrādāt!

Dzejnieks ar sašutumu noraida tādu «emancipaciju» un pareizi parāda, ka strādniecei bagātnieces centieni skan kā zaimi: strādniece gribētu kopt savu māju un ģimeni, bet viņai nav laika to darīt, nav ne ko cept, ne šūt, un daudzkārt trūkst pat iespējas nodibināt ģimeni, nerunājot nemaz par bērnu audzināšanu. Strādnieces pirmā prasība skan:

Dod brīvu darba lauku man
Un algu nopelnītu!

[1] *J. Jansons,* Fauni vai klauni?, 1908., 21. lpp.

Jaunās strāvas sieviešu emancipacijas centieni te izteikti tik noteikti kā reti kur tā laika latviešu dzejā.

1905. gada revolucijas periodā cietējas sievietes motivs Zvārguļa dzejā iegūst vēl jaunu nozīmīgu papildinājumu — nošautā revolucionara mātes sāpes, piemēram, dzejoļos «Pie ratiņa vērpj māmuliņa . . .», «Neraudi», «Dedzinātājs» (visi 1906. g.) u. c. Tipiskā mātes tēlā dzejnieks ietvēris daļu no visas tautas ciešanām. Dzejolī «Pie mežmalas kapa» (1907.) vienkāršā sieviete, kura vēl tālu no šķiras apziņas, mātes mīlestībā rod spēku pārvarēt arī ticības māņus, novērsties no baznīcas «svētības»:

Lai nerok kapsētā mani,
Kur laimīgie ļaudis dus;
Lai nevēsta kapa zvani
Man pēdējos sveicienus.

Bez dziesmām, bez vārda lieka
Lai mani apglabā
Pie mana vienīgā prieka —
Pie dēliņa mežmalā.

Zvārguļa dzejoļiem īpatnējs arī klaidoņa tēls, izvirzīts par vienu no galvenajiem pozitivajiem varoņiem, piemēram, dzejolī «Atmiņas» (1894.), «Dzimteni atstājot» (1896.), «Kroplis» (1896.), «Noziedznieks» (1900.), «Par viņu tauta brīnījās» (1906.), vairākos atdzejojumos («Ceļinieks» 1888., «Esmu apkārtstaigulis» 1894., «Ceļinieks» 1897., «Čigāna bērns» 1897. u. c.). Dzejolī «Klaidonis» (1894.) Zvārgulis par savu iemīļoto varoni raksta:

Tu mīlēji darbu un cīņas,
Tev svēts bija tikums un gods,
Bet cīniņu laukā tu guri,
No spēcīgiem ievainots.

Ar sviedriem ko biji tu krājis,
Tas tika tev netaisni ņemts,
Bez tēvijas, mērķa un darba
Kā ubagam blandīties lemts. —

Zvārguļa klaidonis ir netaisni vajāts un nievāts, ir pretstats t. s. «godīgajiem» pilsoņiem, kam «sieva un ciemats». Kaut gan viņš ir vairāk tikai no dzimtenes izdzīts cietējs bez tā skaudrā ne-

miera gara, kas raksturo, piemēram, M. Gorkija baskājus, dzejnieks ar šā tēla palīdzību demonstrē ne vien savu līdzjūtību, bet arī etisko un socialo protestu. Zvārguļa klaidoņa tēls ir jauna variacija latviešu literaturā diezgan plašajā t. s. «pazudušo dēlu» galerijā; tas ir tēls, kas parāda, ka godīgam cilvēkam buržuju vidū nav vietas. Vajāta cilvēka, trūkumcietēja un vispār vajātā jeb t. s. «nabagā brāļa» tēls ir Zvārguļa galvenais liriskais varonis, viņa uzskatu paudējs, kura izveidošanai palaikam sakoncentrēti visi autora raksturīgākie izteiksmes līdzekļi — pretstata figura, īpatā leksika u. c. Te izpaužas viena no Zvārguļa galvenajām īpatnībām un vērtībām.

Reizē ar emocionaliem liriskiem dzejoļiem Zvārgulis visā savā daiļrades galvenajā laikā raksta arī satiras. Ne velti viņa literarās darbības divdesmit piecu gadu jubilejā 1908. gadā Andrejs Upīts raksturoja Zvārguli galvenokārt kā satiriķi.

Tāpat kā lielum lielais vairums latviešu progresivo satiriķu, arī Zvārgulis diezgan daudz pievērsies antireliģiskām temām, piemēram, parāda, ka uz debesīm raidītas lūgšanas ir veltīgas. Līdz ar to viņš pauž zināmas materialistiskas tendences. Tomēr līdz konsekventam ateismam pacelties Zvārgulis nespēj (pretrunās svārstīdamies, viņš uzrakstījis pat dažu diezgan reliģisku dzejoli). Pa lielākai daļai dzejnieks vēršas ne pret reliģiju kā tādu, bet pret svētuļu liekulību, mācītāju sludināto tumsonību un viņu prettautisko nostāju utt. Par šiem motiviem dzejnieks pateicis ne vienu vien spēcīgu, savā laikā popularu vārdu.

Piemēram, izmantojot baznīcas ķeseles zvaniņa skaņu kā vadmotivu, — Zvārguļa dzejolī «Kling, kling» (1900.) atmaskots mācītājs, kas priecājas:

Klin, kling, lai slavēts augstais dievs,
Ka garā vājo vēl vai biezs,
Kas grašus ziedo man!

Neapmierinādamies ar šo jau tā aso satirisko tēlojumu, dzejnieks pielīdzina baznīcas mācību sludinātāju visļaunākajam radījumam pasaulē un atklāti pasaka:

Klin, kling, lai tevi parauj jods.

Tāda neapslāpēta, vaļsirdīga un afektēta izteiksme Zvārgulim sastopama daudzos jo daudzos gadījumos.

Kādā neiespiestā, cenzuras aizliegtā kuplejā (1900.) Zvārgulis raksta:

Kāds garsvārcis ikdienas
Kā niere taukos mīt,
Tam dukāti, tā sakot,
No gaisa ķešā krīt.
Par ko? Par to, ka ļaudīm
Tas tenkas pātaro!
Tā cilvēks tiek pie mantas,
Pats nezinot, caur ko.[1]

Dzejolī «Pie Cēsu baznīcas» (1903.) dzejnieks dievnamu pielīdzina slogam, par kuru jādomā: «... nupat, nupat, Tas smacēs visu pilsētu un ļaudis.» Ne velti kāds mācītājs visā nopietnībā sodījās, ka Zvārgulis «cieši pielīp pie zemes un nemāk skatīties uz augšu, no kurienes nāk bagātība un arī nabadzība»[2] (t. i., no debesīm). Zvārgulis meklēja nabadzības cēloņus tepat zemes virsū.

Zvārguļa kritiskās dzejas tematika ir plaša — vēršas arī pret dekadentiem, korporeļiem, t. s. «tautiskajiem pīlariem» utt. Viņš parāda daudz pretrunu, kādas valda ekspluatatoriskajā iekārtā, un cenšas atklāt to cēloņus. Piemēram, dzejolis «Kas lai pirmais mestu...» (1897.) māca, pirms cilvēku kritizēt, saprast, kā viņš kļuvis ļauns:

Māte nomirusi,
Tēvs guļ cietumā,
Māsa paklīdusi,
Brālis ārprātā.

Un pie posta smaga
Sirds vēl dziļi jūt...
Vai tur nevajaga,
Beidzot trakam kļūt!?

Pēc sveša parauga veidotā dzejolī «Ceļmalā» (1896.) Zvārgulis parāda, kā bads un nežēlība dara nabaga zēnu par laupītāju.

[1] A. Lunačarska v. n. Teatru bibliotekas materiali Ļeņingradā.
[2] «Latviešu Avīzes», 1897., 50.

Tas pats dzejolī «Tas nav vēl dēvējams par varoni...» (1885.) u. c. Taču līdz principialai un konsekventai ekspluatatoriskās iekārtas kritikai dzejnieks neizauga, parasti kritizēja tikai pārtikušo ļaužu cietsirdību, neatmaskojot ekspluatatorisko iekārtu kā šīs cietsirdības pamatu.

Neredzēdams ļaunuma dziļāko sakni, Zvārgulis nezina arī, kā pret to cīnīties, un līdzīgi utopistiem palaikam izvirza par galveno līdzekli — līdzcietību, labdarību. Šai ziņā viņa «nabagā brāļa» temas risinājums radniecīgs tam, ko krievu rakstnieks Potapenko rakstīja par labdarību t. s. mazajam brālim[1]. Pretstats «nabagais — bagātais» Zvārgulim visumā aizēno pretstatu «strādnieks — ekspluatators». Turpretim jaunstrāvnieciskā kritika prasīja: «... nav jādomā, ja kāds dzejo par «līdzcietību», ka tad jau tas tūlīt stājies uz zemās tautas pusi; nē, tai nepietiek ar tādu žēlīgu, mīkstsirdīgu «līdzcietību», tā pastāv un prasa sev tiesības uz labāku, taisnīgāku dzīvi.»[2]

Nesaistījies ciešāk ne ar jaunstrāvniekiem, ne ar revolucionaro proletariatu, Zvārgulis nezina realu spēku, kas spētu viņa ilgotos humanisma principus realizēt — «Bet kur gan lai ņemu spēkus Katru tumsas mūri šķelt» («Jaunais gadu simtenis»). Tādēļ viņam atliek tikai nevarīgi gaidīt — «Varbūt tālā nākamībā Ausīs sengaidītais rīts» (turpat), «Kad cilvēces tiesības godā tiks celtas, Tad sen jau zem velēnām dusēšu es» («Ļaunos laikos esmu dzimis» 1899.). Daudzi Zvārguļa pesimistiskie izteikumi un skumjās noskaņas izskaidrojamas ar minētajām aplamībām viņa uzskatos.

Un tomēr daudzreiz pretrunu pilnais dzejnieks pasaka pareizu, drošu, spēcīgu un ļoti vajadzīgu vārdu. Te pirmkārt minamas pret buržuaziju un muižniekiem vērstās satiras. «Prāts, jūtas un slava pie joda lai brauc! Pēc zelta, pēc zelta man dvēsele sauc!» — tā Zvārgulis parāda patiesības gaismā kapitalistu pamatprincipu («Jaunais gadu simtenis») un nebaidās pateikt par tā laika varenajiem, ka tie ir «rīkļu rāvēji» («Miesnieks»

[1] А. Волков. М. Горький и литературное движение конца XIX и начала XX веков, 1954, 11. lpp.

[2] «Dienas Lapa», 1896., 68.

1900.). Turpinādams veco «Pēterburgas Avīžu», «Dzirksteles» un «Zobugala» satiras slavenās tradicijas, viņš savā Zobgala kalendarā 1907. gadam atmasko tautas vēsturiskos ienaidniekus un 1905. gada revolucijas bendes, baltvācu muižniekus, izsmej tos viņu pašu žargonā: «Mīl tēvzem, nu tev atkal lab: Tē špicbuk pēkārt pē to stab . . .» Ne velti Zvārguļa darbiem atkal un atkal gadu desmitiem ilgi pretim stājas cariskā cenzura, par ko viņš pats savā kalendarā 1907. gadam raksta:

Un ja tam kāds cirtiens tāds mīkstināts,
Tad vaina ir tikai tur:
Vēl revidē Zobgala darbību kāds.

«Zvārguļa Zobgala kalendars»

Par Zvārguļa «Jauno gadu simteni» grāmatizdevējs J. Ozols vēstulē T. Zeifertam 1899. gada 28. oktobrī raksta, ka cenzors to tā sasvītrojis, ka «tikai kādas lupatas atlikušas, tā ka no drukāšanas nav ko domāt»[1].

Dzejnieks parāda, ka strādnieks nav tikai cietējs, bet arī cīnītājs. 1896. gadā kādā cenzuras aizliegtā kuplejā Zvārgulis pirmais latviešu dzejā dzied par streiku:

Kādā Rīgas fabrikā
Ļaudis streikot sarunā,
Jo par mazu algu tiem,
Jāstrādā kā kamieļiem.

[1] ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali (T. Zeiferta fonds — 389, 143).

Dzirdējis to, principals
Top aiz svētām dusmām bāls,
Pieliek katram mīļu prāt,
Dienā vienu grasi klāt.[1]

Cīņas motivi ir arī dzejoļos «Uzvarēt vai mirt» (1890.), «Brīvs» (1891.), «Mosties» (1895.), «Naids» (1896.), «Lai arī diezcik nabagi» (1899.), «Ik dienas siržu dziļumos...» (1900.) u. c. Vislabākais, ko Zvārgulis uzrakstījis, ir strādnieku pārstāvja Jaunā kalēja vārdi «Jaunajā gadu simtenī»:

Cik ilgi lai vēl druskas lasām,
Kas šur un tur no galdiem krīt?
Mēs nelūdzam, bet tikai prasām:
Lai taisnība virs zemes mīt!
. . . . . .
Lai atskan sauciens tāl' un tuvu:
Kas nestrādā, tam nebūs ēst.

Šos vārdus, tāpat kā vairākus citus Zvārguļa dzejoļus («Siksna pušu» 1892. g., «Būdā un pilī» 1894. g. u. c.), politieslodzītie vēl pēc gadu desmitiem rakstīja savās cietuma kladēs līdz ar M. Gorkija, Raiņa, Ed. Veidenbauma u. c. slavenajiem revolucionarajiem darbiem.[2] Kopā ar Raiņa u. c. populārākajiem revolucionarajiem dzejoļiem un masu dziesmām šis fragments iespiests arī Latviešu socialdemokratiskās strādnieku partijas izdotajās «Strādnieku dziesmās» (1905.). Folklorizējies arī Zvārguļa dzejolis «Liepas un ozola zari» (1894.), kam nezināms tautas dziesminieks sacerējis revolucionaru nobeigumu:

Celies tu, strādnieku meiten,
Celies, nāc cīņā līdz:
Cīnies, līdz, asinīm plūstot,
Alga tev brīvība būs!
Zobens un sarkanais karogs,
Cīņā tie laistās un mirdz.
Zobens mūs' naidnieku sitīs,
Karogs mums uzvaru dos.[3]

[1] A. Lunačarska v. n. Teatru bibliotekas materiali Ļeņingradā.

[2] ZA Valodas un literaturas instituta Folkloras sektora archivs (fonds — Latvijas cietumu materiali — 908, 1032; 908, 1042 u. c.).

[3] ZA Valodas un literaturas instituta Folkloras sektora archivs, Latvijas cietumu materiali, Nr. 1450, 36 u. c.

Šī dziesma dziedāta gan 1905., gan 1917. gadā, gan buržuaziskajā Latvijā; atmiņas par to saglabājušās Gulbenē, Alūksnē u. c.

Vairākus mērķtiecīgus un spēcīgus cīņas dzejoļus Zvārgulis uzrakstījis un publicējis 1905. gada revolucijas vētrainajās dienās. Viņš atmetis agrākās aplamās domas, ka tautas brīvības un laimes sasniegšanai pat simt gadu esot par maz, un savā Zobgala kalendarā 1906. gadam raksta:

Pār tēviju spirgti vēji plūst,
Vēl mūžam nedzirdēti...
Un viņos neapnīk klausīties,
Un prātā domas tik vienas:
Drīz krēsla un migla projām ies,
Un atnāks saulainas dienas.

Arī tad, kad zemē jau trakoja soda ekspedicijas, Zvārgulis nebaidījās nostāties revolucijas pusē un nošautajam revolucionaram Bērziņam veltītā dzejolī «Pēdējā gaitā» (1906.) rakstīt:

Gan manu miesu nonāvēs, —
Bet asinis nemirs ar mani:
Tās brēkdamas slepkavas apsūdzēs,
Līdz skanēs reiz brīvības zvani.
Lai Jūdāsiem lāsti mūžīgi. —

To pašu saviem slepkavām acīs met revolucionari dzejolī «Nāvē ejot» (1906.):

Mēs iesākām agri, mēs gājām mirt,
Bet redzēs drīz jaunus biedrus, —
No mērķa tos nespēs ne šķobīt, ne šķirt.
Un uzvara algos to sviedrus.

Ne vienmēr un ne darbu lielākajā daļā Zvārgulis noturas tik augstā līmenī, taču atmetot simtiem kļūdainu un vāju dzejoļu, paliek desmit un atkal desmit tādu, kas idejiski vērtīgi un spēcīgi arī ar savu māksliniecisko meistarību.

Zvārguļa dzejas izveidojums ir vienkāršs, skaidrs, dažkārt gan monotons un elementars. Visdažādāko saturu viņš mēdz izteikt daktilā vai trochajā rakstītās atskaņotās četrrindēs.

Dzejnieka iemīļots paņēmiens ir raksturot ar kontrastu palīdzību. Viņa kontrasti ir etiska un sociala satura, palaikam šādi:

vienam klājas labi — citam slikti, no tālienes jeb ārpuses viss šķiet kārtībā, taču īstenībā valda dziļa netaisnība, vairums domā tā, bet patiesība ir citāda. Dzejolī «Mana slavas dziesma...» (1894.) autors vispirms piemin tos, kas apjūsmo dzimtenes skaistās āres un laimīgo dzīvi tanī, bet tad pārtrauc šo idealizaciju ar skarbu disonanci:

Neļaunojies, tēvu zeme,
Acu gaisma vāja man:
Šķietos redzam sīkus krūmus,
Noras, sūnas arīdzan.

Zvārguļa spriedumi mēdz būt taisnīgi, nereti pat dziļdomīgi vai asprātīgi, bet tiem trūkst Veidenbauma spēka un cīņas spara; līdzi Porukam tie ir rūgtuma pilni un nereti rezignēti. Piemēram, iepriekš minētā dzejoļa nobeigums skan:

Vai — un mana slavas dziesma
Sirdī mirst aiz žēlabām.

Šai dzejolī, tāpat kā daudzos citos, autors tiecas pēc sižetiskuma, kur viņš gūst labākus sasniegumus nekā tīrajā jūtu lirikā. Ne velti Zvārguļa spalvai pieder tādi veiksmīgi sižetiski un reizē prātnieciski dzejoļi kā «Divi laimīgie» (1891.), «Taksītis» (1893.), «Saule un mākoņi» (1894.) u. c.

Viņš sarakstījis arī vairākus simtus epigramu, ir latviešu literaturā viens no galvenajiem šā žanra izveidotājiem. Tās sakopotas krājumā «Epigramas» (1906.), krājuma «Cietuma rozes» (1911.) beigu daļā u. c., izpelnījušās mūsu lielākā epigramas meistara Raiņa augstu novērtējumu. Zvārguļa epigramas paraugs ir, piemēram, epigrama «Jūtas un prāts» (1911.), kur izsmiets buržuaziskās literaturas diletantisms un melīgums:

Kam latviešiem daudz dzejnieku,
Bet prātnieku maz mana?
Ak, jūtas viltojamas ir,
Bet nevis — saprašana.

Epigramās, tāpat kā daudzos citos dzejoļos, izpaužas Zvārgulim raksturīgā tieksme uz prātošanu. J. Jansons-Brauns par to saka: «Zvārguļu Edvardam pa spējai ir vairāk pamācoša apcere,

prātnieciski dzejoļi, kur viena vai otra cilvēka īpašība, dzīves nepilnība vai sabiedrības kaite tiek pastumta lasītāja priekšā un tur līdz pamatam iztirzāta.»[1]

Kā līdzcietības dzejnieks Zvārgulis ir stipri emocionals, nereti skumjš, un šī īpatnība noteikusi arī viņa dzejas leksiku. Dzejnieks bieži lieto tādus vārdus kā sāpes, vaidi, sirds, dvēsele, vārdzināt, ciest, nievāt, pulgot, raudāt u. tml., piemēram, dzejolī «Klaidonis» (1894.):

> Pie krūts man, tu nievāts un pulgots!
> Es tevi negribu šaust;
> Es gribu ar tevi raudāt,
> Un tevi mīļot un glaust.

Ne tikai līdzcietībai, bet arī citām jūtām Zvārguļa dzejā ierādīta plaša vieta. Dzejnieks iejūtas gan cita cilvēka, it īpaši cietēja lomā, raksta t. s. lomas liriku, gan arī dzejo pats par sevi.

Ne vienmēr Zvārgulis prot savu jūtās drebošo sirdi atklāt arī citiem. Viņš taisnojas, ka ir pārdzīvojumi, ko nevar izteikt, ka ir cilvēki, kas «aplaimoti jūtām, bet ne valodu», gaužas par to, ka netiek saprasts, daudzkārt beidz dzejoli ar domu svītru vai daudzpunktiem un lieto tamlīdzīgus ne visai vērtīgus paņēmienus. Lasītājs redz, ka dzejniekam bijis sakāms kas vairāk nekā izteikts, bet, kas īsti, tas paliek neskaidrs.

Neizteikt visu līdz galam zināmos gadījumos nav nemaz slikti, t. i., ja izdodas lasītāju ierosināt tālāk secināt pašam. Spilgti tas izpaužas tajās satirās, kuras balstās uz ironiju. «Ko mums tur vaimanāt, ko mums tur spriest? Sievietes liktenis — mīlēt un ciest!» — ironizē Zvārgulis (satirā «Sievietes liktenis — mīlēt un ciest!» 1890.) par mietpilsoņu aprobežotību, vienaldzību, un lasītājs pats saprot, ka tāda cietsirdība un trulums ir nepareizs. Tas pats sastopams satirās «Nabagu mājā» (1894.), «Laimes putniņš» (1897.), «Kāda biografija» (1898.) u. c. Ironiskā izteiksme labi saskan ar to kritisko, izzobojošo, bet rezignēto attieksmi pret dzīves netaisnībām, kāda Zvārgulim raksturīga daudzos jo daudzos gadījumos.

[1] «Dienas Lapa», 1897., 61.

Viņam nav sveša arī drosme pateikt par ienaidnieku tik atklātu un asu vārdu, kā to bija darījis Veidenbaums un Rainis. Piemēram, Zvārguļa satirā «Miesnieks» (1900.) lasām:

Divi rīkļu rāvēji
Lepni brauc uz biržu,
Makos tiem ir tūkstoši,
Krūtīs — sen nav siržu.

Pirkstos redz tiem briljantus,
Paši tie kā zuši!
Neskaitāmus upurus
Viņi izsūkuši.

It īpaši skarbs dzejnieks ir pret 1905. gada revolucijas bendēm. Satiriskajā epigramā «Oberbendem X. X.» viņš raksta: «Tu ellē nebūsi, tā tevi ārā vems...» Prologā «Zvārguļa Zobgala kalendaram» 1907. g. par baigo laiku, kad trako soda ekspedicijas, Zvārgulis saka: «Ak, projām tu, riebīgo briesmoni!» un piedraud ar savu satiras pātagu dot «vai galva, vai acs!». Dzejojumā «Jaunais gadu simtenis» (1899.) dzejnieks pieprasa —

Lai liekēži un augļotāji
Reiz citu sviedrus mierā liek!

*

Kādā dzejolī Zvārgulis pareizi, kaut arī stipri vispārēji, izteicies par sevi, ka viņš —

Bieži smagi maldījies,
Bieži bijis labs un spēcīgs.

Buržuaziskā literaturvēsture viņu ik gadus jo vairāk nodeva aizmirstībai, bet, par cik tomēr tādu dzejnieku kā Zvārguli nevarēja ignorēt pilnīgi, tad viņa protestu pret kapitalistu zvēra morali noliedza kā maldus vai noklusēja, viņa izdarīto buržuazijas atmaskojumu melīgi sauca par naturalismu.

Demokratiskā un revolucionarā sabiedrība kritiski raudzījusies uz pārspīlējumiem, kādi Zvārguļa pozitivajā vērtējumā parādījās 90. gadu otrā pusē. Tomēr tā vienmēr augstu vērtējusi dzejnieka progresivo darbību Jaunās strāvas un 1905. gada

revolucijas laikā — viņa kritisko nostāju pret buržujiem, muižniekiem un mācītājiem, viņa novatorismu, pievēršoties realistiskajā lirikā vienkāršo darbaļaužu dzīvei. Atzīmējot Zvārguļa izteiktās simpatijas vienkāršajiem darbaļaudīm, Andrejs Upīts devis viņam «nabagā brāļa» dzejnieka vārdu. Atzinīgi vērtējot Zvārguļa īsos satiriskos un prātnieciskos dzejolīšus, Rainis 1925. gadā norādīja, ka «mums vēl tagad ir skaists epigramatiķis — Zvārguļu Eduards, tikai mēs par maz viņu zinām un minam».

Atzīmējot Zvārguli kā redzamu 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma realistu, latviešu padomju rakstnieki dzejnieka nekrologā rakstīja: «Ar saviem nozīmīgākajiem darbiem kā realists un humorists Eduards Treimanis-Zvārgulis paliks latviešu literatūras vēsturē kā laikmeta progresivās domas sekmētājs.»[1]

LITERATURA

Zvārguļa raksti. Pēc publicējumiem presē un atsevišķos krājumos iznākuši «Edvarda Treimaņa-Zvārguļa kopoti raksti», I—V sēj. (1924.—1926.). Vairāki darbi palikuši ārpus tiem, piemēram, krājums «Epigramas» (1906.), apcerējums «Eduards Veidenbaums savā dzīvē un darbā», kas iespiests Treimaņa sastādītajos un rediģētajos «Ed. Veidenbauma kopotos rakstos» 1907. gadā (2. izd. 1920. g.) u. c. No dzejnieka runām Valsts domē viena iespiesta brošurā «Spīdzināšanas Baltijā» (1907.), otra — «Balss» 1907. gada 61. numurā. «Zvārguļa Zobgala kalendars» iznāca no 1901. līdz 1913. gadam; tajā iespiestas vairākas pašas asākās viņa satiras, kuru nav ne citos krājumos, ne kopotajos rakstos. No Zvārguļa sastādītajiem un rediģētajiem krājumiem vēl atzīmējamas latviešu dzejnieku antoloģijas: «Dzejas pūrs» (1897.), humoristiski satiriskie «Akoti» (1906.) un «Jūtu pasaule» (1909.).

Par Zvārguli. 1909. gadā dzejnieks sarakstījis *autobiografiju* «Īsa autobiografija» («Jauna Raža», XI sēj., 1909.). No apcerējumiem par Zvārguli atzīmējami: *J. Jansons-Brauns* — recenzija par «Sāpēs un smaidos» I daļu («Dienas Lapa», 1897., 61.), *A. Birkerts* — «Zvārguļu Edvards (Treimanis) kā humorists un satiriķis» («Dzimtenes Vēstnesis», 1908., 300.), *T. Zeiferts* — «Zvārguļu Edvards» («Jauna Raža», XI sēj., 1909.), «Zvārguļu Edvards» (T. Zeiferta «Latviešu rakstniecības vēsture», III, 1925.), *A. Upīts* — «Ed. Treimaņa dzejoļi» («Baltijas Vēstnesis», 1905., 102.), «Ed. Treimaņa

[1] «Cīņa», 1950., 87.

dzeja» (Andreja Upīša kritiku krājumā «Studijas un kritikas», I sēj., 1910.), «Mūsu jaunākā rakstniecība» («Derīgu grāmatu nodaļas kalendars 1906. gadam»). Nelielu monografisku brošuru «Zvārguļu Edvards (Treimanis)» 1904. gadā publicējis dzejnieka draugs *Paegļu Mārtiņš*.

Padomju Latvijā par Zvārguli rakstījis *V. Lukss* — «Ciemos pie Edvarda Treimaņa» («Literaturas Avīze», 1941., 11.); vispārīgu Zvārguļa vērtējumu dod viņa *nekrologs* («Cīņa», 1950., 87.), redakcijas raksts «Apspiesto ļaužu sāpju dziesminieks» («Literatura un Māksla», 1950., 16.) un *A. Upīša* — «Zvārgulis — Edv. Treimanis» (A. Upīts, Latviešu literatura, I sēj., 1951.). Dažus cenzuras aizliegtus Zvārguļa darbus apskatījis *A. Vilsons* rakstā «Jauni materiali latviešu literaturas vēsturei Ļeņingradas archivos» («Latvijas PSR ZA Vēstis», 1950., 11.). Par Zvārguļa dzejas revolucionaro nozīmi dažas ziņas atrodamas *M. Losbergas* rakstā «1905. gada revolucionarās dziesmas Latvijā» («Karogs», 1955., 1.).

ASPAZIJA

(1868.—1943.)

Aspazija ir romantisma spilgta pārstāve latviešu literaturā. Jaunās strāvas un 1905. gada revolucijas laikā viņa devusi sabiedriski nozīmīgus darbus, ar kuriem sekmējusi latviešu demokratiskās literaturas attīstību. Stolipina reakcijas gados Aspazijas daiļrade ievirzās pa idejisku svārstību ceļu, kas buržuaziskās diktaturas laikā viņu noved reakcijas nometnē.

Dzīve un daiļrades ceļš

Aspazija (īstajā vārdā Elza Rozenberga, vēlāk Pliekšāne) dzimusi 1868. gada 16. (v. st. 4.) martā Zemgalē, Zaļenieku pagasta Daukšās (tagadējā Dobeles rajonā) — turīga saimnieka ģimenē. Aspazijas vecāki ir tipiski latviešu lauku buržuazijas pārstāvji ar šauru garīgo interešu loku. Viņu uztverē dzīves paraugs ir muiža ar tās bagātību un vācisko «kulturu». Vecāki viņai noliedz rotaļāties ar kalpu bērniem, cenšas viņu pasargāt no katra skarbāka dzīves pieskāriena. Šis «lupatu aristokratisms», kā dzejniece pati to nosaukusi savās atmiņās, aizspriedumi un varmācīgie ierobežojumi, ar kuriem Aspazija saduras jau bērnībā, rada dziļu neapmierinātību. Te jau dīglī ietverts viņas jaunības gadu dedzīgais protests pret buržuaziskās sabiedrības morales normām.

Aspazija mācās Zaļenieku pagastskolā (1876.), pēc tam Jelgavā, Dārtas meiteņu skolā (1877.—1880.) un sieviešu ģimnazijā (1880.—1884.).

Skolas laikā Aspazija gūst samērā plašu izglītību. Bez vācu un franču valodas Jelgavas meiteņu skolā un ģimnazijā viņa mācās arī krievu valodu, kas tuvina Aspaziju krievu literaturai. Viņa daudz lasa, iepazīstas ar vēsturi un klasisko literaturu. Atceroties skolas gadus, Aspazija raksta savā autobiografijā:

Aspazija (90. gadu sākumā)

«Lasīju Gēti, Šilleru, Bajronu, Ļermontovu, Puškinu... Ļoti man patika... Ļermontova «Demons» un Puškina «Jevgeņijs Oņegins». No dzejām es toreiz lasīju Heini, Lenavu un tāpat arī Ļermontova un Puškina dzejas.» Šillera, Bairona un Ļermontova romantisko darbu ietekmē pa daļai veidojusies Aspazijas daiļrades metode. Ar atzinību dzejniece piemin Šilleru:

Ar tavām domām un ar
tavām jūtām
Mēs uzaugām.
Tu biji, kas mums deva
lepno vārdu:
«Pret varmākām!»

Tomēr skolas gados, kā arī pēc tam pašizglītības ceļā gūtām ietekmēm ir stipri pretrunīgs raksturs. Progresa virzienā domas rosina klasiskā literatura. Bet tikpat aizrautīgi Aspazija studē Platonu, Kantu, Hegeli, Šopenhaueru u. c. idealistisko filozofu darbus, kuros nākošā dzejniece smeļas attaisnojumu savam spilgti izteiktajam individualismam.

Tāpat pretrunīgas ir ietekmes no sabiedriski politisko domu strāvojumiem toreizējā inteliģencē. Aspazija ir pazīstama ar progresivās inteliģences pārstāvjiem, kam tuvas revolucionaro narodņiku idejas. Viņa jūsmo par krievu revolucionari Sofiju Perovsku. Bet arī no Rietumeiropas pārnestās liberalisma idejas un pat buržuaziskā nacionalisma tendences buržuaziskās inteliģences uzskatos viņai šķiet nozīmīgas.

Izglītība paver nākošajai rakstniecei plašākus garīgās dzīves apvāršņus. Viņa grib turpināt mācīties. Bet pēc vecāku pārliecības bagātai saimniekmeitai izglītība nepieciešama tikai «smalkā toņa» iegūšanai un izdevīgākām precībām. Viņi izņem Aspaziju no pēdējās ģimnazijas klases un nodod mācīties šūt. Aspazija atsakās paklausīt vecāku gribai, atgriežas mājās, intensivi nododas pašmācībai, bet, kad arī to vecāki aizliedz, aizbēg no mājām. Lai ierobežotu meitas patstāvības tieksmes, vecāki viņu izprecina šķietami bagātam ķieģeļu rūpnīcas īpašniekam. Vīrs drīz bankrotē un aizbēg uz Ameriku, izputinādams arī Aspazijas tēva mantu. Daukšas nākas pārdot. Ģimene pārceļas uz Jelgavu, kur par pēdējiem līdzekļiem vecāki nopērk nelielu mājiņu.

Aspazijai tagad jārūpējas par savu un piederīgo iztiku, jo ģimenē viņa ir vienīgais darba spējīgais cilvēks. Viņa pelnās gan ar privatstundām, gan ar šūšanu. Eksistences darbs liek Aspazijai dziļāk ielūkoties savā apkārtnē, kur viņa saskata asus pretstatus starp bagāto un trūcīgo ļaužu dzīvi. Šā laika vērojumi guvuši atspoguļojumu vēlāk sarakstītajā lugā «Zaudētas tiesības» (1894.).

Arī šajos apstākļos, cik tas iespējams, Aspazija turpina literaturas studijas; raksta arī pati. Jau kopš ģimnazijas gadiem Aspazija sacer dzejoļus vācu valodā.

80. gadu beigās viņa savus dzejoļus sāk rakstīt latviešu valodā un iesūta periodiskajiem izdevumiem. 1887. gadā «Dienas Lapā» ar pseidonimu Aspazija iespiests viņas pirmais dzejolis «Jaunā gadā». Kā šajā, tā arī citos Aspazijas pirmajos dzejoļos, kas publicēti «Dienas Lapā», «Baltijas Vēstnesī», «Tēvijā» un citur (1887.—1889.), jūtama tautiskā romantisma ietekme. Šie dzejoļi pauž aktivu domu, tomēr tajos maz konkretības. Tāpat kā 1891. gadā sarakstītā poema «Saules meita», tā ir neskaidras fantazijas dzeja, kur atbalsojas jaunās dzejnieces romantiskie sapņi un ilgas, kā pati dzejniece saka «liriski protesta saucieni pret dzīves šaurumu un ilgas pēc nezināmām tālēm»[1].

[1] *Aspazija,* Mana dzīve un darbi, II sēj., 1931.

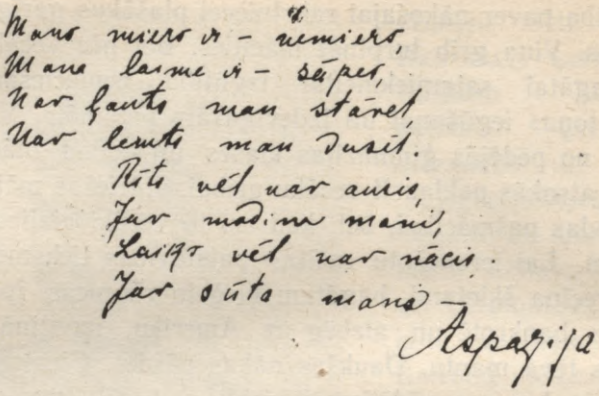

Aspazijas rokraksts

Jau 1888. gadā Aspazija saraksta savu pirmo lugu «Atriebēja». Ierosmi šai lugai, pēc pašas atzinumiem, autore guvusi no Merķeļa toreiz aizliegtās grāmatas «Latvieši». «Atriebēja» ir vācu romantiskās literaturas, zināmā mērā arī Šillera ietekmē veidots iesācējas darbs. Taču tajā iezīmējas visai turpmākajai Aspazijas daiļradei, īpaši dramaturģijai, raksturīgie tematiskie un stilistiskie momenti: sievietes cīņa par savu laimi, romantiskais patoss.

No 1891. līdz 1893. gadam Aspazija strādā par mājskolotāju Jelgavas, pēc tam Limbažu apkārtnē. Viņa intensivi nododas pašizglītībai. Rodas nodoms studēt, bet tam nepieciešama vīra atļauja. Visur jaunajai dzejniecei jāsaduras ar sievietes beztiesīgumu, kas padziļina protestu pret buržuaziskās sabiedrības normām. Šis protests kļūst par dominējošo motivu Aspazijas daiļradē. Tomēr tas paliek sīkburžuaziskās inteliģences protesta robežās.

1891.—1893. gadā Aspazija saraksta lugu «Vaidelote» (divus variantus) un «Zaudētas tiesības», kuras iesūta Rīgas Latviešu teatrim. Jau agrāk bija iesniegta «Atriebēja», ko cenzura aizliedza. Teatra komisijas darbinieki, ieinteresējušies par jauno rakstnieci, 1893. gadā aicina viņu uz Rīgu un ieskaita teatra štatos ar koristes algu, bet faktiski ar teatra rakstnieces uzdevu-

miem. 1893. gada rudenī Rīgas Latviešu biedrības 25 gadu jubilejas svētku izrādei Aspazija sacer prologu, kur skanīgas dzejas formā cildina «tautisko» ideju. Ar to Aspazija iegūst lielu atzinību «māmuļnieku» aprindās.

Aspazija (900. gados)

1894. gada 31. (19.) janvarī uz Rīgas Latviešu teatra skatuves notiek Aspazijas lugas «Vaidelote» pirmizrāde, kas modina lielu interesi skatītājos. Protests pret reliģiskajām dogmām un sabiedrības aizspriedumiem, kas ierobežo cilvēka brīvo gribu, izraisīja pozitivas atsauksmes progresivajā sabiedrībā. «Dienas Lapa» atzīmēja, ka ar «Vaideloti» rakstniece lauzusi idejiski, tematiski un mākslinieciski jaunus ceļus latviešu dramaturģijā. Savu interešu garā interpretēdama, «Vaideloti» atzinīgi novērtēja arī buržuazija, jo lugas pseidovēsturiskais fons, izmantotā mitoloģija un romantiskā gaismā parādītā senatne tai šķita atspēkojums Jaunās strāvas cīņai par realismu. Lugas cildinājumus nosaka arī toreizējais latviešu dramaturģijas attīstības zemais līmenis.

«Vaidelote» veicina Aspazijas popularitati.

Dažus mēnešus vēlāk uz tās pašas Rīgas Latviešu teatra skatuves izrāda otru Aspazijas lugu «Zaudētas tiesības». Tā izraisa plašu polemiku presē. Līdzīga rakstura polemika bija iedegusies sakarā ar neilgi pirms tam izrādito Zudermaņa lugu

«Gods». «Zaudētām tiesībām» cits raksturs nekā romantiski liriskajai «Vaidelotei». Tā ir pirmā luga latviešu literatūrā ar manāmām Jaunās strāvas ieskaņām. «Zaudētas tiesības» skar sieviešu emancipacijas jautājumu. Aspazija parāda sievietes nožēlojamo stāvokli buržuaziskajā sabiedrībā, atsedz «labāko familiju» divkosīgo morali. Lugas konfliktam nav dziļāka socialā pamatojuma, tomēr toreizējos Latvijas apstākļos, kur reakcionarās buržuazijas ideoloģijas atbalstam kalpoja visa vecā sadzīves un baznīcas morale, pat Aspazijas individualais protests, viņas lugu varoņu drošā rīcība satrauca sabiedrisko domu un ieguva īpašu sabiedrisku nozīmi. Akcentējot lugā skartos sabiedriskās nozīmes jautājumus, tās protestu pret sievietes sabiedrisko un ģimenes verdzību, «Zaudētas tiesības» atzinīgi novērtē «Dienas Lapa». Dabiski, ka par lugu ļoti uztraucas buržuaziskās preses organi «Balss» un «Baltijas Vēstnesis», rakstot, ka «Zaudētas tiesības» ir «amorala», «nedabiska» luga, pārmetot autorei, ka tā no «jaukās, brīnišķās dzejas debess nokāpusi prozas zemes pīšļos».

Ar pārnākšanu uz Rīgu sākas jauns periods Aspazijas dzīvē, kam ir ļoti liela nozīme rakstnieces sabiedrisko uzskatu attīstībā. Viņa ienāk Rīgā spraigu sabiedrisku cīņu laikā, jaunstrāvnieku darbības aktivākajā periodā. Sākumā jaunā dzejniece savu stāvokli šķiru sabiedrībā īsti neapzinās. Viņa gan aktivi interesējusies par sabiedrisko dzīvi un daudzmaz iepazinusies ar «Dienas Lapas» paustajām idejām jau pirms pārnākšanas uz Rīgu, taču dziļākas sabiedrības šķiriskās izpratnes Aspazijai trūkst. Protests pret buržuazijas mietpilsoniskajiem aizspriedumiem un šauro interešu loku neļauj viņai samierināties ar savas darba devējas Rīgas Latviešu biedrības sasmakušo atmosferu. 1895. gadā Aspazija no darba Rīgas Latviešu teatrī aiziet. Viņa sāk nopietnāk iedziļināties kreiso jaunstrāvnieku uzskatos par mākslas un literaturas problemām. Izveidojas arvien ciešāki sakari ar kreisajiem Jaunās strāvas darbiniekiem. Liela nozīme te dzejnieces tuvajām attiecībām ar Raini, toreizējo «Dienas Lapas» redaktoru Pliekšānu, kas vēlāk kļūst viņas dzīves biedrs.

Raiņa dzejas ietekmē radušies vairāki Aspazijas dzejoļi. Par šo ietekmi Aspazija 1909. gadā raksta «Saulainā stūrīša» priekš-

vārdā: «... man varētu arī pārmest, ka es uz dabu esmu skatījusies ar Raiņa acīm un ar zvaigznēm runājusi viņa valodā, bet kurš gan mūsu tautas simbolikas laikmetā būtu varējis izvairīties no viņa iespaida?»

90. gadi Aspazijas dzīvē ir aktivas sabiedriskas darbības gadi. Viņa piedalās jaunstrāvnieku sanāksmēs un jautājumu vakaros ar referatiem par literaturu un īpaši par sievietes tiesībām. 1894. gadā «Dienas Lapā» Aspazija publicē prozas sacerējumu «Cīņa par nākamību», kur risināts jautājums par sievietes stāvokli sabiedrībā. Aspazija kļūst pazīstama sieviešu emancipacijas aizstāve. Viņa dedzīgi protestē pret verdzisko, tumsonīgo morali un aizspriedumiem, pret laulībām aprēķina dēļ, prasa vienlīdzīgas tiesības uz izglītību un brīvu aroda izvēli. Aspazijas uzskati tomēr ir sīkburžuaziski ierobežoti. Par apspiestās sievietes strādnieces tiesībām Aspazija tikpat kā nerunā. Jaunajā strāvā šā jautājuma nostādnei sākumā vispār ir sīkburžuazisks raksturs. No proletariata šķiras viedokļa šai problemai piegāja tikai vēlāk, kad «Dienas Lapa» rakstīja, ka tiklab strādnieks un strādniece ir «darba rūķi — lai viņu sauc vīrieti vai sievieti, ir viena šķira ar vieniem kopējiem centieniem un mērķiem». Tad arī Aspazijas uzskatos vērojama šā jautājuma vispusīgāka izpratne.

Aspazijas referatos un publicistiskajos rakstos sieviešu tiesību problema tverta dziļāk nekā viņas daiļradē. Rakstā «Sievietes kulturas vēsturē»[1] Aspazija saka: «Cīņa dēļ uztura ir izraidījusi no māju paspārnes mātes, meitas un pat bērnus. Fabriku troksnis un mašīnu klaudzieni ir izārdījuši patriarchalo dzīvi un idilisko sapni par neaizskaramo vārīgo sievietes maigumu.» Sievietes — darba cilvēka — beztiesības ekonomiskajiem un šķiriskajiem cēloņiem Aspazija pieskaras arī savā rakstā «Ibsena Nora»[2], kur norāda, ka vienlīdzīgas tiesības uz izglītību sabiedrības nabadzīgie slāņi varēs izmantot tikai tad, kad būs atrisināts «jautājums par dienišķo maizi». «Ko līdz man tiesības, ka drīkstu iegūt augstāko zinību gradu, — saka rakstniece, — kad

[1] Saimnieču un zelteņu kalendars, 1901.
[2] Saimnieču un zelteņu kalendars, 1900.

mani nomāc pat rūpes, ko nākošā dienā ēdīšu. Šāds jautājums kā dobjš apakšzemes pērkons pārtrauc dekoltēto katedra dāmu skaļās frazes.»

Strauju progresu Jaunās strāvas periodā uzrāda Aspazijas literarā darbība, uzplaukst Aspazijas liriķes talants. Daudzi šai periodā sarakstītie Aspazijas liriskie dzejoļi pauž Jaunās strāvas principus, it īpaši uzskatos par mākslas sabiedriskajiem uzdevumiem. Sevišķi nozīmīga viņas polemika dzejā ar Rūdolfu Blaumani, kur dzejniece dedzīgi atspēko Blaumaņa nepareizos uzskatus par mākslu, kas noliedz mākslas sabiedrisko nozīmi. Aspazijas Jaunās strāvas perioda lirika sakopota krājumā «Sarkanās puķes» (1897.). Dzejnieces šā laika daiļrade tomēr nav bez idejiskām svārstībām. Blakus augstvērtīgai, sabiedriski nozīmīgai dzejai parādās tīri individualistiska, subjektiva jūtu lirika ar tieksmi novirzīt domas no aktivas cīņas uz pasivu sapņošanu.

Kā ar saviem sabiedriskajiem uzskatiem, tā ar daiļradi revolucionaro jaunstrāvnieku idejiskumu Aspazija nesasniedz.

Cik vāja ir Aspazijas kā sabiedriskas cīnītājas pārliecība, atklājas pēc Jaunās strāvas sagrāves. Dzejniece politiski nav tik nobriedusi, lai izprastu sabiedrisko spēku dialektisko attīstības gaitu, lai saskatītu jaunās dzīves izcīnītāju proletariatu. Jaunās strāvas sagrāve viņas apziņā tēlojas kā visa progresivā bojā eja. Viņa smagi pārdzīvo Raiņa apcietināšanu un izsūtīšanu trimdā.

Šai laikā (1897.—1903.) Aspazija dzīvo pārmaiņus gan Rīgā, gan pie Raiņa viņa trimdas vietā Pleskavā un Vjatkas guberņā; pelnās ar tulkojumiem, rūpējas par Raiņa darbu izdošanu, uzturot ciešus sakarus ar «Mājas Viesa Mēnešraksta» un «Dienas Lapas» redakciju. No 1901. gada Aspazija vada «Dienas Lapas» daiļliteraturas nodaļu. Šā laika dzejnieces pārdzīvojumi atspoguļojas dzejoļu krājumā «Dvēseles krēsla» (1901.).

1903. gadā Rainis atgriežas no trimdas. Sākoties 1905. gada revolucijai, Aspazija līdzās Rainim aktivi iesaistās sabiedriskajās cīņās. Kopā ar Raini viņa piedalās skolotāju kongresā, demonstracijās un mītiņos. Revolucijas atmosferā uz laiku Aspazijas dzejā atplaukst sabiedriskās cīņas tema. Vairāki dzejoļi («Kāds plašums», «Kas viņu redzēja» u. c.) pauž aicinājumu uz

cīņu un ticību uzvarai. Laikmeta noskaņu ietekmē sarakstīta arī Aspazijas luga «Sidraba šķidrauts», ko 1905. gadā izrāda Jaunais Latviešu teatris. Lugas sižeta pamatā individuala rakstura konflikti. Tomēr revolucionari noskaņoto skatītāju uztverē «Sidraba šķidrauts» iegūst revolucionaru saturu, jo vairākās vietās lugas romantiskie tēli un simboli ļauj saskatīt sabiedrisko cīņu motivus. Revolucijas dienās Aspazijas lugas izrādes izvēršas par politiskām demonstracijām. «Sidraba šķidrauta» lielā ietekme saprotama, ievērojot toreizējo revolucionaro situaciju.

Kad soda ekspedicijas sāk asiņaino izrēķināšanos ar revolucionariem, 1905. gada decembrī Aspazija kopā ar Raini emigrē uz Šveici, kur Kastaņolas pilsētiņā pie Lugano ezera nodzīvo līdz 1920. gadam.

Trimdas laikā Aspazijas literarā darbība ir vēl diezgan rosīga, tomēr idejiskā ziņā vairs nepaceļas līdz viņas iepriekšējo darbu līmenim. Pirmajos emigracijas gados vēl spilgti atmiņā ir revolucionaro cīņu iespaidi. Rainis no tālās Šveices šausta kontrrevolucionarus savos «Virpuļu kalendaros», «Klusās grāmatas» epigramās un satiriskajos dzejoļos, spēcīgos dzejas tēlos runā par nepabeigto cīņu, kas izvedama galā. Arī Aspazija saraksta pa atsevišķam dzejolim un tēlojumam, kur izskan ticība progresivo spēku uzvarai («Dievzemīte», «Laika noskaņas»); ar saviem realistiskajiem, satiriskajiem dzejoļiem («Gada pārskats», «Cienīgtēva gaudu dziesma» u. c.) dzejniece vēršas pret reakcionarajām parādībām sabiedriskajā un kulturas dzīvē, atmasko garīdznieku liekulību, ironizē par simbolisma, dekadences, misticisma parādībām reakcionarās buržuazijas literaturā. Taču tie ir tikai atsevišķi gadījumi.

Dzejniece pamazām atsvešinās no sabiedriskajām cīņām dzimtenē, kurām bijusi īslaicīga līdzgājēja. Aspazijas emigracijas dzeja ir spilgta subjektivo pārdzīvojumu paudēja, un tikai reti tajā ieskanas pa kādam akordam no «Sarkano puķu» sabiedriskajiem motiviem.

Emigracijā sarakstīto darbu skaitā nozīmīgākā ir Aspazijas liriskā autobiografija: «Saulainais stūrītis» (1910.), «Ziedu

klēpis» (1912.)[1]. Tematiski tā raksturo Aspazijas aiziešanu pagātnes atmiņu pasaulē. Pārējā emigracijas laika lirika sakopota krājumā «Izplesti spārni» (1920.).

Sakari ar buržuazijas preses organiem Latvijā — «Dzimtenes Vēstnesi» u. c., kas publicē Aspazijas darbus, liecina par viņas kompromisu ar reakcionaro buržuaziju. 1911.—1912. gadā izvēršas plaša diskusija presē par Aspazijas sabiedrisko nostāju un līdzdalību reakcionarajos izdevumos. Šajā diskusijā Aspazija pati atmasko sevi kā pārgājēju reakcijas nometnē. Viņa atklāti deklarē «tīrās mākslas» uzskatus, demonstrativi pasaka, ka viņa ir tikai buržuaziska «demokrate». «Es esmu ne vien bijusi, bet vēl tagad esmu tikai demokrate, — saka Aspazija, — bet reizē arī ieskatu, ka mākslai jāpaceļas pāri jebkuras partijas robežām un jābūt neatkarīgai no neviena laikraksta.»[2] Pēterpils studenti marksisti «Jaunajā Dienas Lapā»[3] publicē diskusijas rezumējumu, kur pareizi secina, ka «arī «tīrā māksla» neglābj Aspaziju no politikas»; kalpodama tai, viņa kalpo reakcijai.

Diskusijā piedalās arī Andrejs Upīts, atmaskodams Aspazijas naivās «pāršķiru» pozicijas reakcionaro raksturu, «kura, — kā saka A. Upīts, — nav pat saucama par «lirisku neitralitati», bet īstā vārdā par tiešu uzstāšanos pret patiesās demokratijas centieniem».[4] A. Upīts atspēko arī Aspazijas nepareizo apgalvojumu, ka realisms ir savu laiku pārdzīvojis un nekā jauna vairs nevar dot.

Objektivu novērtējumu Aspazijas sabiedriski politiskajai nostājai sakarā ar diskusiju dod Rainis vēstulē Paulam Daugem. «No Aspazijas rakstiem, — saka Rainis, — taču vienmēr varēja redzēt, ka viņa ir nepolitiska rakstniece, tikai demokrate, nekad nē, ne ar vienu rindiņu nav bijusi socialdemokrate.»[5]

---

[1] Liriskās autobiografijas 3. daļa «Raganu nakts» sarakstīta Latvijā 1923. gadā.

[2] «Jaunais Laiks», 1911., 39.; «Jaunā Dienas Lapa», 1911., 300.

[3] «Jaunā Dienas Lapa», 1912., 5.; «Jaunais Laiks», 1912., 1.

[4] *A. Upits,* «Tikai demokrate» tālākā gaitā, «Jaunā Dienas Lapa», 1913., 266.

[5] *P. Dauge,* Par to, kas daudziem nezināms, «Celtne», 1935., 10.—12.

1920. gadā Aspazija kopā ar Raini atgriežas Latvijā, kur nodibinājusies buržuaziska diktatura.

Buržuaziskās Latvijas «patstāvības» fikcija aizrauj Aspaziju. Viņa deklarē uzskatus, ar kuriem atklāti nostājas reakcijas nometnē. Viņa ir meņševistiskās socialdemokratiskās partijas un sieviešu nacionalās ligas biedre, buržuazisko preses izdevumu «Jaunākās Ziņas» un «Atpūta» līdzstrādniece. Pēc Raiņa nāves Aspazija šajos izdevumos publicē lielā revolucionarā dzejnieka dienasgrāmatu un vēstules, dažkārt sagrozot faktus un nepareizi komentējot Raiņa sabiedriskos un estetiskos uzskatus.

Rakstnieces literarā darbība vēl ir diezgan ražīga. Viņa laiž klajā vairākus dzejoļu krājumus: «Izplesti spārni» (1920.), «Raganu nakts» (1923.), «Trejkrāsaina saule» (1926.), «Asteru laikā» (1928.), «Dvēseles ceļojums» (1933.) u. c. Saraksta autobiografisku romanu «Rudens lakstīgala», ko ievieto kopoto rakstu 4. izdevumā (1938.), un vairākas lugas: «Aspazija» (1923.), «Boass un Rute» (1925.), «Torņa cēlējs» (1927.), «Zalša līgava» (1928.), «Jānis Ziemelis» (1930.), «Pūcesspieģelis» (1931.), «Velna nauda» (1933.). Taču Aspazijas daiļradē tiem nav vairs viņas agrāko darbu nozīmes. Pārsvaru tajos gūst individualisms un subjektivisms; atsevišķos darbos manāmas dekadences iezīmes.

Fašistiskās diktaturas laikā Aspazija ar savu dzeju ir gatava kalpot pat fašistiskajam režimam, veltījot tās varasvīriem dzejoļu krājumu. Taču ideoloģiskās svārstības un pretrunas dzejnieces pasaules uzskatā, kas tik raksturīgas Aspazijai, paliek līdz viņas mūža galam. Aspazija mirusi 1943. gada 5. novembrī.

Aspazijas daiļrades vispārīgs raksturojums

Aspazijas daiļrade ir ļoti pretrunīga, ko nosaka pretrunas dzejnieces pasaules uzskatā. Kā rakstnieci ar impulsivu, dedzīgu temperamentu viņu uz laiku aizrauj lielās sabiedriskās cīņas, bet viņas talants apsīkst līdz ar sabiedrisko cīņu atplūdiem.

Aspazijas progresivā perioda dzejā spilgti izteikts romantisks nemiers, trauksme, sapņi un ilgas pēc gaismas un saules, pēc neierobežotas individualas brīvības. Viņas liriskais varonis ir

rada vētrām un negaisiem, kas brīvības alkās trauc pretim vārdā nenosauktam mērķim.

Aspazijas daiļradē, it īpaši viņas lugās, raksturīga tema ir sievietes cīņa par savu neatkarību, par līdztiesīgu stāvokli sabiedrībā. Šajā protestā pret sievietes beztiesīgumu buržuaziskajā sabiedrībā, pret buržuaziskās morales aizspriedumiem, cīņā par sievietes tiesībām uz izglītību un patstāvību visspilgtāk izpaužas Aspazijas kā sabiedriskas darbinieces un rakstnieces personība.

Aspazijas sākuma perioda daiļrades metode ir progresivais romantisms ar realisma elementiem atsevišķos darbos. Pretrunas dzejnieces pasaules uzskatā nosaka arī viņas daiļrades metodes novirzes no progresivā romantisma. Spēcīgi izteiktais individualisms, kas saskatāms jau Aspazijas sākuma perioda daiļradē, iezīmē līniju, kas rakstnieci vēlāk arvien vairāk attālina no patiesi progresivās, sabiedriski nozīmīgās literaturas.

Vairāk nekā piecdesmit gadu ilgajā literarās darbības laikā Aspazija sarakstījusi lielu skaitu lugu, ap desmit dzejoļu krājumu, kā arī prozas un publicistiska rakstura darbus. Galvenā nozare viņas daiļradē ir lirika, kas vispilnīgāk rāda Aspazijas pasaules uzskatu, idejiskos novirzienus, viņas darba metodi un mākslinieciskās izteiksmes īpatnības.

Aspazijas lirika

No dzejnieces prāvā lirikas krājumu skaita nozīmīgākie ir «Sarkanās puķes» (1897.), «Dvēseles krēsla» (1901.) un liriskā autobiografija, it īpaši tās pirmā grāmata — «Saulainais stūrītis» (1910.); atzīmējami arī atsevišķi dzejoļi 1905. gada revolucijas periodā.

Vērtīgākais, ko Aspazija devusi latviešu literaturai, ir dzejoļu krājums *«Sarkanās puķes»*, kur sakopoti viņas Jaunās strāvas laikā sarakstītie dzejoļi. Tajā vairāk nekā jebkurā citā Aspazijas darbā atbalsojas laikmeta sabiedrisko cīņu noskaņas. Tā ir progresivā romantisma dzeja, kurā skan protests pret pastāvošo dzīvi, buržuaziskās sabiedrības garīgo interešu seklumu, nemiers ar pagātni un tagadni, cīņas aicinājums un trauksme pretim nākotnei.

Krājumam četras nodaļas: «Bez ideala», «Pusdienas karstumā», «Maldu ugunis» un «Gaismas straume».

Nodaļā «Bez ideala» dzejniece vēršas pret dzīves pelēcību, šaurumu, kur

... starp mazām bēdām, priekiem
Ikdienības kārtībā
Sadrūp dzīve pamazītēm
It kā sausa garoza.

(«Acumirkļi»)

Šais dzejoļos izskan nicinājums pret mietpilsonības sekumā iestigušajiem cilvēkiem «bez ideala», par kuriem Aspazija saka:

Jums drosmes nav, ne lepna naida
Pret ikdienību saslieties.

(«Ikdienas cilvēki»)

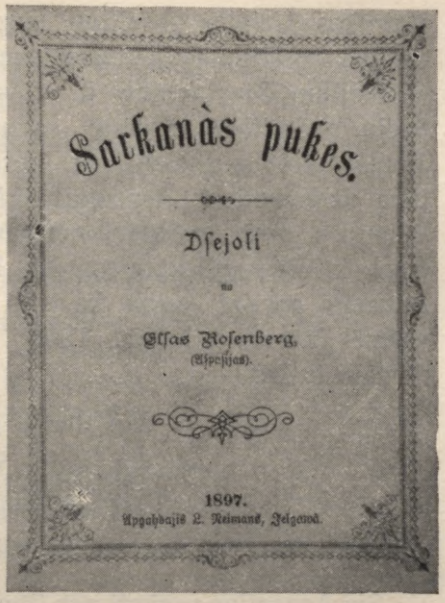

Aspazijas «Sarkano puķu» pirmizdevuma vāks

Dzejniece izjūt tuvās nākotnes lielumu, kas nāk ar negaisiem un vētrām. Šais nākotnes izjūtās viņa pārvērtē pati savu līdzšinējo dzīvi («Žurkas») un negrib vairs dzīvot pa vecam. «Kā straumei līdzi rauta topu», saka Aspazija («Tīrā skaņa»).

Sabiedriski nozīmīgākie, raksturīgākie dzejoļi sakopoti pēdējā nodaļā «Gaismas straume». Nodaļai par moto liktas vācu revolucionarā dzejnieka Hervega dzejas rindas:

Jūs, sapņotāji, rozes nost!
Ap gurniem jums liesmainu zobenu jozt!

Laikmeta sabiedrisko cīņu noskaņas te atbalsojas jo spēcīgi. Dzejniece aicina ielūkoties jaunās dzīves perspektivās, «kas nākotnē redzas jau tāli, ... kur mēs sveiksim cits citu kā brāli» («Brīnumu vara»). Tās viņai tēlojas spožās romantiskās vizijās. Šīs lielās nākotnes vārdā Aspazija tiesā pagātni («Šurp, pagājība») un aicina jauno gadu:

Kā bruņots vīrs nāc bargā sejā
Mūs vest uz dzīves cīņiņiem!

(«Jaunais gads»)

Vairākos dzejoļos — «Kam, muza, dzīves īstenību» (pirmpublicējumā «Atzinums»), «Remdenajiem», «Nākotnes dzejnieks», «Rūdolfam Blaumanim» u. c. — Aspazija kritizē sava laika dzeju, paškritiski pārvērtē savu pašas daiļradi. Tajos izteikti Jaunās strāvas uzskati par literaturas un mākslas sabiedriskajiem uzdevumiem. Aspazija vēršas pret pseidotautisko romantismu un «tīrās mākslas» pārstāvjiem, kas, dzejodami par «senčiem, krīviem, pilskalniem» un lilijām, aizsedz dzīves īstenību. Aspazija pareizi secina, ka īstai mākslai, tāpat kā zinātnei, jāsekmē dzīves attīstība. Tādēļ nākotnes dzejnieks pēc viņas domām ir tas —

Kas cilvēcei pats priekšgalā
Iet dzīves cīņā asā —
Un iepriekš laiku grāmatā
Tās nākamību lasa.

(*«Nākotnes dzejnieks»*)

Šie Aspazijas uzskati par literaturas sabiedriskajiem mērķiem visspilgtāk izteikti polemiskajā dzejolī «Rūdolfam Blaumanim».

1895. gadā «Dienas Lapā»[1] R. Blaumanis publicē dzejoli «Aspazijai» (ar piezīmi — «Kad viņas dzejoli «Atzinums» biju lasījis»), kur Aspazijas dzejolī izteiktos pareizos atzinumus par dzejas sabiedriskās cīņas mērķiem uzskata kā maldīgus un nerealizējamus. Dzejolis pauž neticību sabiedrības progresam.

Zem grūta darba smagiem svariem
Arvienu ļaužu vairums ies,
Tos atņemt diženajiem gariem
Nedz izdevās, nedz izdosies, —

saka Blaumanis. Dzejai esot jābūt kā puķu balvai, kuras skaistums uz brīdi ļauj aizmirst dzīves netaisnību —

Vai tie pie tavām puķu balvām
Vecvecos sapņos nenogrims?
— — — — — — — — — —
Vai neaizmirsīs sāpju bultas
Uz brīdi viņš un ka tas vārgs?

[1] «Dienas Lapa», 1895., 225.

Dzejolī «Rūdolfam Blaumanim»[1] Aspazija izvirza pretargumentus, ar kuriem dedzīgi atspēko šos Blaumaņa nepareizos un kaitīgos uzskatus. Dzejniece jautā:

Kur atrast tādu cietsirdību
Un rūgtāku vēl apsmieklu,
Kā: izsalkušam līdzēt gribu,
Tam sniedzot puķi smaržīgu?

Viņa pareizi formulē dzejas sabiedriskos uzdevumus:

Nav mūsu uzdevums un bažas
Tiem maizes kurvjus iznēsāt.
Mums rādīt tik, kā savas važas
Tie paši spētu sadragāt —
. . . . . .
Mums pacelt spēkus panīkušos,
Tiem mērķi priekšā nostādīt.

Šā dzejoļa izskaņā Aspazija aicina Blaumani un visus dzejniekus iziet cīņā par nākotni.

Labākie Aspazijas Jaunās strāvas perioda dzejoļi izskan kā protests pret pastāvošo dzīves kārtību. Taču Aspazijas dzejā trūkst skaidras cīņas perspektivas un konkretības. Dzejolī «Brīnumu vara» autore gan ierunājas par to spēku, kas izkaros nākotni: «Āmuru klaudziens un mašīnu jons par viņa gudrībām stāsta.» Lasītājs te netieši var izsecināt, ka šis spēks ir proletariats. Tomēr kaut cik konkretāk dzejniece nespēj ne saredzēt to, kas atbrīvos cilvēci no verdzības lāsta, ne arī izprast nākotni, ko viņa tik dedzīgi sludina.

Vairāki dzejoļi («Aijaijā», «Ilgošanās» u. c.), pat atsevišķas nodaļas («Pusdienas karstumā», pa daļai arī «Maldu ugunis»), ir subjektivi individualistiska dzeja, kas aicina aizmirsties sapņu pasaulē. Arī mīlestība (nodaļā «Pusdienas karstumā») Aspazijai nav kā Rainim iedvesmotāja cīņai, bet nogrimšana «nirvanā».

«Sarkanās puķes», no vienas puses, skaidrāk nekā jebkurš cits Aspazijas darbs apliecina viņas jaunstrāvnieciskos uzskatus, no otras — atsedz šo uzskatu nekonsekvenci un pretrunas tanīs.

[1] «Dienas Lapa», 1895., 232.

Sabiedrisko cīņu noskaņām un trauksmei Aspazija spējusi rast atbilstošu mākslinieciskū izteiksmi. Viņas Jaunās strāvas laika lirika raksturojas ar spilgtām romantiskām gleznām un tēliem, dinamiskiem epitetiem, krāsainām metaforām. Aspazijas lirika bērtin piebērta ar vārdiem un vārdu kopām, kas tik raksturīgas progresivā un revolucionarā romantisma dzejas arsenalam — kā vētra, negaiss, uguns liesma, saules spožums, klintis šķelt... Tās viņas dzejā iegūst savdabīgu izteiksmi.

Jaunās sabiedriskās dzīves pārvērtības, kas nosaka arī Aspazijas individualās, subjektivās izjūtas, dzejnieces romantiķes uztverē asociējas ar pavasara straumēm, vētras brāzieniem, austošu rītu. Tās ir kā vētras zvani, kas zvana negaisu.

Es uguns liesma esmu,
Es esmu austošs rīts.

Šīm metaforām un epitetiem ir domas aktivizējoša nozīme. Aspazijas dzejā bagātīgi izmantotas verbalās formas, kas rada kustību, dinamiku. Liela dažādība sastopama panta ritmiskajā izkārtojumā un atskaņojumos. Gan ar valodas skaniskajiem elementiem, gan ar leksikalajām un sintaktiskajām valodas īpatnībām Aspazija meklē izteikt jauno sava laika dzejas saturu jaunā dzejnieces individualitatei atbilstošā formā. «Jaunas idejas kā ziedoņa negaiss sāka uzkāpt pie sabiedriskā apvārkšņa. Tas atnesa tik daudz jauna, ka bija jāsteidz tikai uzņemt, jo vairāk uzņemt...», saka pati Aspazija par šā perioda daiļrades ierosmēm un dzejiskās izteiksmes meklējumiem.

Romantiskais pacēlums, kas daudzos dzejoļos pāriet spēcīgā patosā, ir pati raksturīgākā Aspazijas dzejas stila iezīme. Dzīves parādības viņas dzejā ainojas plašās dimensijās, dzejnieces domas un izjūtas gūst neierobežotu lidojumu:

Mani spārni nes, man rokās spēks,
Es grauju — un pasaule plaisā.
Un brīvu elpu es atelšos vien
Tik aukā un pērkonu gaisā.

Aspazijas degsmes pilnajai Jaunās strāvas perioda dzejai ir ievērojama nozīme. Ar savu protestu pret dzīves šaurību, gara

tumsību un īpaši ar literaturas sabiedrisko uzdevumu deklaraciju, kā arī ar jaunas dzejiskās izteiksmes meklējumiem, Aspazijas dzeja palīdz lauzt iesīkstējušās tautībnieciskās tradicijas latviešu literaturā, īpaši dzejā.

Nākošajā Aspazijas dzejoļu krājumā *«Dvēseles krēsla»* (1901.) dominē grūtsirdība, rezignacija un pesimisms, kuru cēloņi ir Jaunās strāvas sagrāves izraisītie pārdzīvojumi. Dzejniece skumst par apspiesto cīņu, par to, ka pasauli tāpat kā agrāk «nomāc sāpes, trūkums, bads» («Lūgšana»).

Visus ilggadīgus pūliņus
Redzu piepeši postītus.

«Izpostīts, samīdīts mums mūsu puķu dārzs», izsaucas Aspazija dzejolī «Cianas bērni». Pēc degsmes un trauksmes pilnajām «Sarkanajām puķēm» kontrastē šā krājuma «dvēseles krēslas» motivs. Vietām šī «dvēseles krēsla» dzejnieci novedusi līdz galējam pesimismam, neticībai cilvēka spējām un zinātnei, pat līdz fatalismam («Fatums»). Dzīve viņai šķiet tukša un pelēka («Nav dzīve Bethovena sonate»). Vairākos dzejoļos Aspazija pievēršas bērnības atmiņu pasaulei, kur dzejniece atrod patvērumu no drūmās dzīves īstenības. Idiliskie bērnības atceres un dabas tēlojumi («Pasaciņa», «Nebēdne meitene», «Tik sen», «Augstākā laime», «Sapņu mežiņā», «Ziedoņa rīts» u. c.), to skaitā ar izjūtu bagātais dzimtenes tēlojums dzejolī «Dzimtene», ir gaišākie toņi krājuma vispārīgajā drūmajā noskaņā. Ar savu gleznainību īpaši izceļas ziedoņa tēlojums dzejolī «Ziedoņa rīts»:

No teiku salas
Ziedonis
Ar baltu gulbi
Atbraucis.
Viscauri baltos
Ziedos tīts,
Uz pleca zeltains
Taurenīt's.

Atsevišķos šā krājuma dzejoļos uzdzirkstī vēl dzejnieces drosme un spīts, pesimismu pārvar optimistiska pārliecība par progresa spēku uzvaru («Trīs mācības», «Ir vērts», «Koka

spēks», «Ziemeļu naktis» u. c.). Spēcīgās rainiskās rindās Aspazija izteikusi koka galotnes mācību:

Augstāk un augstāk tev vienmēr būs tiekties;
Lūsti, ja lauž, — tik nebūs tev liekties!

(«Trīs mācības»)

Nelokāmas pārliecības spēku pauž arī viens no labākajiem šā krājuma dzejoļiem «Koka spēks»:

Ņem nocērt man, cik gribi zaru,
Es vienmēr no jauna ataugt varu.
Lai mani loka negaiss ar vēju,
Es taisnis atkal atliekties spēju.
— — — — — — — — — — —
Ņem cirvi, pie pašas saknes man liec,
Ņem mani līdz zemei nostu triec —
Es nāvē vēl neesmu pazudis,
Aug klusi mazs zariņš — mans pēctecis.

Taču pretstatā šiem idejiski vērtīgajiem dzejoļiem vairāki dzejoļi pauž pasivitati, cildina individualismu («Lucifera pēcnieks» u. c.), māca samierināties ar dzīves netaisnību. Krājums liecina par manāmām renegatisma iezīmēm Aspazijas daiļradē.

Atbilstoši saturam «Dvēseles krēslas» izteiksmes līdzekļi — gleznas, salīdzinājumi, ritmika — vairumā šā krājuma dzejoļu pieskaņoti dominējošām krēslas laika noskaņām. Leksikā izzuduši vētras un negaisa apzīmējumi, spilgti dinamiski epiteti, ritmika kļuvusi smagnēja, gausa. Bērnības un dabas tēlojumos pirmo reizi ieviešas deminutīvu pārbagātība («Pasaciņa», «Sapņu mežiņā»), kas raksturīga vēlākai Aspazijas lirikai, īpaši «Saulainajā stūrītī».

Aspazijas daiļradē atsevišķi izdalās *1905. gada revolucijas perioda lirika,* kas publicēta periodiskajos izdevumos un nav uzņemta nevienā krājumā. Revolucionaro cīņu ietekmē, aktivi dzīvodama līdzi revolucijas notikumiem, Aspazija sacer vairākus dzejoļus, kuri pauž cīņas sajūsmu un kuros dominē atkal straujā nemiera un trauksmes romantika («Kas viņu redzēja»[1], «Kāds

[1] «Mājas Viesa Mēnešraksts», 1905.

plašums»[1] u. c.). Tajos vērojama Raiņa revolucionarās lirikas ietekme, piemēram, dzejolī «Kāds plašums»:

Mēs nīstam veco!
Mēs jaunības pilni!
Uz priekšu, uz priekšu!
Lai plecs stumj plecu,
Kā vilnis ar vilni
Sliec dūre ar dūri
Par dzīvu mūri.
Uz priekšu mēs ejam,
Kaut ceļu ar upuriem
Iezīmējam.

1906. gadā Aspazija saraksta dzejoli «Laika noskaņas»[2], kur vēršas pret kontrrevolucionariem, aicina neaizmirst cīņā krītušo revolucionaro cīnītāju nepabeigto uzdevumu:

Lai tie, kas dus, vairs neļauj dusēt mums;
No viņu rokas sniegts mums mantojums,
To nepabeigtais darbs — mums uzdevums.
Mums nākotni veikt!
Mums darbu beigt!
Steigt! Steigt!

Turpmākajā Aspazijas liriķes darbībā nozīmīgākā ir emigracijas gados sarakstītā liriskā autobiografija («Saulainais stūrītis» 1910.; «Ziedu klēpis» 1912.). Savas tematikas un īpaši māksliniecisķās apdares ziņā raksturīgāks tās pirmais krājums *«Saulainais stūrītis»*. Tā ir sirsnīga jūtu lirika — dzejnieces romantiķes jūsmīgs atskats tālajā bērnības atmiņu pasaulē, kur viss ainojas idiliski gaišās un liegās krāsās. Krājums liecina par Aspazijas aiziešanu no sabiedriska rakstura tematikas pagātnes atceres valstī — bērnības un agrās jaunības sapņu zemē «Bimini». Priekšvārdā autore pati atgādina: «Es esmu pagātnes

[1] «Darbs», 1905.

[2] Saīsināts un pārstrādāts šis dzejolis ar nosaukumu «Memorandum» publicējumā parādās pirms «Laika noskaņām» «Galvaspilsētas Avīzes» literaturas pielikumā (1906., 1.). Pārstrādātais variants vēlāk ievietots kopotajos rakstos krājuma «Dvēseles krēsla» pielikumā. Tam nav vairs tās kaujinieciskās intonacijas un asuma.

cilvēks... Es atstāju realo jautājumu un dzīves īstenības cietzemi un dodos tālā ceļojumā uz savu «Bimini». Ka šī bērnības atmiņu dzeja ir mēģinājums aizbēgt no dzīves īstenības, ko viņa neizprot, to Aspazija skaidri pateikusi arī daudzos dzejoļos («Lielās līnijas», «Ilgu zeme» u. c.); «Šis laiks, cik svešs man viņš, šī dzīve nasta» («Tas laiciņš»). Viss skaistais Aspazijai šķiet vairs tikai pagātnē. Tomēr arī šajā krājumā vairāki dzejoļi pauž gaišu prieku un optimismu («Ziedoņa bērni», «Nebēda», «Tāda es esmu»), pat pārgalvību un agrās jaunības tieksmes pēc patstāvības («Plašums», «Dusošā Laima»).

Es gribu, ko Laima man nevar lemt,
Es gribu laimi pati sev ņemt.

Daudzos gadījumos dzejniece uz savu bērnības «Bimini» raugās ar manāmu rezignaciju, kas gaišās bērnības attēlojumam piešķir sapņainību un skumjas smeldzes nokrāsu.

Tālo bērnības atmiņu ainas dzejnieces atcerē virknējas cita aiz citas ciešā saistībā ar dabas iespaidiem un bērnības pārdzīvojumiem. Tās ir liriskas miniaturgleznīņas, kas izstrādātas līdz vissīkākajām krāsu un noskaņu niansēm. Iejūtīgi, it kā bērna uztverei pieskaņoti, ir liriskie pavasara dabas tēlojumi dzejoļos «Agrumā», «Briesmās un skaistumā», «Ziedoņa solījums», «Ziedoņa priekšpulkī», «Priekšpavasaris» u. c., kas pieskaitāmi krājuma labākajiem dzejoļiem.

Savu dzejas saturu Aspazija pratusi ietērpt meistarīgi veidotos pantos, skaņu, krāsu un ritmu bagātībā un daudzpusībā. Pati autore saka: «Esmu mēģinājusi piemērot arī dzejas situaciju, panta architektonisko uzbūvi, koloritu un ritmisko noskaņu, izvairīdamās no asākām konturām un spilgtākiem krāsu toņiem un turēdamās mīkstinātās skaņās un viegli plūstošās pārejās.» «Saulainā stūrīša» dzejoļos bagātīgi izmantoti mīlināmie un pamazināmie vārdi.

Ļoti veiksmīgi Aspazija izmantojusi dabas parādības bērnības iespaidu gleznojumam: meitene ir «tik maziņa, nedaudz par sēnīti lielāka, kā maza caunīte bikla» —

Tik jautra kā burbuļu avotiņš,
Tik sēra kā pāri tam vītoliņš.

Dabas tēlojumos plaši ieviestas personifikacijas:

Ar dimanta cirvi saule grib
Jau ledu pušu skaldit,

un «Priekšpavasarī»

— strautiņš projām sviež
Savu ledus kažociņu.

Ikreizējai izjūtai un parādību notēlojumam Aspazija meistarīgi pieskaņojusi ritmu, panākot panta muzikalitati. Raksturīgs šai ziņā dzejolis «Maija lietiņš», kur ritms un atskaņas atdarina lietus lāšu ritēšanu:

Ritu ritu lietiņš rit,
Lāses nevar saskaitīt,
Blakus klājas citai cit',
Viena otru nesasit.
Ritu ritu piles paukst,
Maija lietū lai cik aukst',
Bērzi aug, un zari čaukst,
Tādā lietū akmens plaukst.

Savdabīgās tematikas un māksliniecīskās meistarības ziņā krājums «Saulainais stūrītis» ir nozīmīga parādība latviešu literaturā. Aspazija ar sava krājuma labākajiem dzejoļiem, izjustiem dabas un bērnības pārdzīvojumu tēlojumiem ienes daudz svaiga līdz tam ļoti nabadzīgajā latviešu bērnu un jaunatnes dzejas nozarē.

Ar savām dzejiskajām vērtībām «Saulainais stūrītis» guvis sava laika lasītāju un kritiķu pozitivu atsauksmi. Īpaši atzinīgu šā krājuma māksliniecīskās izveides vērtējumu devis Andrejs Upīts, atzīdams to par spoža liriķa talanta izpausmi. «Ar īsti apbrīnojamu mākslu, — saka Andrejs Upīts, — viņa prot atrast katras situacijas atveidojumu un pēdējā sīkuma izpausmi, piekļāvīgu ritmu, fonetikas, krāsu un gleznu niansi.»

Liriskās autobiografijas otra grāmata *«Ziedu klēpis»* tematiski ietver pārejas laiku no bērnības uz jaunību.

Formas veidojumā «Ziedu klēpī» vērojama tā pati rūpīgā apdare, kas «Saulainajā stūrītī».

Visiem turpmākajiem Aspazijas dzejoļu krājumiem nav vairs

šīs vienotās kompozicionalās uzbūves, dzejoļu satura pakļāvuma kopējai temai.

Daži spilgtāki motivi ieskanas krājumā *«Izplesti spārni»* (1920.), kur sakopota daļa emigracijas gadu lirikas. Te vairāki dzejoļi sasaucas ar dzejnieces pārdzīvojumiem Jaunās strāvas un 1905. gada revolucijas laikā. Raksturīgs šai ziņā ir dzejolis «Degošās ogles», kurā jūtama Raiņa dzejas motivu un tēlu ietekme:

Toreiz kā gājām,
Toreiz kā skrējām!
Līdzīgi liesmām,
Mestām pa vējam!
. . . . . .
Ļaudīm uz galvām
Ogles mēs sējām.
Skatījās ļaudis,
. . . . . .
Iedegās līdzi.
. . . . . .
Iedegās līdzi,
Gribā un spēkā,
Iedegās sajūsmas
Lielugunsgrēkā.

Dzejoļa motivi atgādina Raiņa drošos jaunekļus, kas kaisa ļaudīm ogles pār galvām.

Vairākos dzejoļos vēl uzdzirkstī dzejnieces domu aktivitate, seno dienu trauksme. Taču kā palaikam visā Aspazijas dzejā tā ir trauksme bez noteikta mērķa un uzdevuma:

Uz kurieni? kam velti jautāt.
Vai ilgas vienmēr mērķi min?
Vai jūras banga, putās kulta,
Kurp viņu vētra nesīs, zin?

(*«Ak projām»*)

Šā krājuma dzejoļi parāda, ka Aspazijas dzejas «izplestie spārni» nav vairs spējīgi pacelties nākotnes lidojumam. Dzejnieces domu putni kā ērgļi guļ garu salā uz klintīm nekustīgi, klusi — kā «bez slavas varoņi, kas cīņā mērķi nesasniedza» («Garu sala»).

Citi buržuaziskās diktaturas laikā iznākušie krājumi («Raganu nakts», «Trejkrāsaina saule», «Asteru laikā», «Dvēseles ceļojums») ne tematiski, ne formas ziņā nekā jauna Aspazijas daiļradē neienes. Tā ir individualu pārdomu, subjektivas pašapceres dzeja ar manāmām dekadences iezīmēm mīlestības lirikā (īpaši krājumā «Raganu nakts», arī «Trejkrāsaina saule»). Tā kultivē individualismu un subjektivismu. Vairākos dzejoļos dzejniece pauž atklātas reakcionaras, nacionalistiskas idejas, cildinot pastāvošo buržuazisko diktaturu kā «neatkarīgas» valsts varu.

Visai garajā un idejisku svārstību pilnajā daiļrades laikā Aspazijas liriķes talanta attīstībā vērojami krasi pavērsieni.

Aspazijas lugas

Līdzīgu attīstības gaitu rāda Aspazijas dramaturģija. Arī šinī daiļrades nozarē Aspazija labākos darbus devusi Jaunās strāvas un 1905. gada revolucijas laikā. Ar savām vērtīgākajām lugām Aspazija ir dedzīga protestētāja pret sievietes beztiesīgo stāvokli buržuaziskajā sabiedrībā. Viņas lugu galvenās varones ir cīnītājas par savu individualo brīvību, par neierobežotām tiesībām pašām noteikt savu vietu personiskajā un sabiedriskajā dzīvē.

Šī idejiski tematiskā ievirze sastopama jau Aspazijas pirmajā lugā *«Atriebēja»* (1888.). Tās galvenā varone ir sieviete, atriebēja par savu izpostīto dzīves laimi. Lugas sižetā atsegti asi konflikti starp zemnieci Agati un grafu Rideru, fonā parādot zemnieku naidu pret sava dzimtkunga necilvēcību. Autore izvēlējusies tematu no latviešu dzimtļaužu dzīves. Taču dziļāk atspoguļot vēsturisko patiesību, atsegt dzimtbūtniecības iekārtas socialo sakņojumu rakstniecei nav pa spēkam, nav arī tāda nolūka. Patetiskajos monologos un dialogos izteikts dzejnieces pašas romantiskais protests un nemiers. Atriebējas stilā jūtama Šillera «vētras un trauksmes» laika dramaturģijas ietekme. Autore saviem varoņiem liek mutē patosa pilnus vārdus. «Attaisnojies tad par visu nelaimi un postu,» saka muižniekam kāds no lugas varoņiem. «Bārenīšu asaras, sērdienīšu gaudas, bada cietēji, kuriem atraujiet pēdējo kumosu, lai plītētu greznumā un izšķērdībā, viss brēc uz tevim. Atbildi! Vai nebīsties, ka zeme ne-

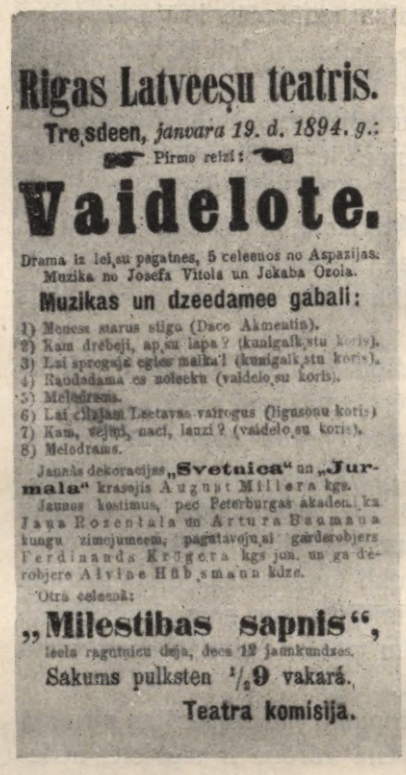

Rigas Latveešu teatris.

Trešdeen, *janvara 19. d. 1894. g.*:

Pirmo reizi:

Vaidelote.

Drama iz leišu pagatnes, 5 celeenos no Aspazijas. Muzika no Josefa Vitola un Jekaba Ozola.

Muzikas un dzeedamee gabali:

1) Meness starus stīgo (Daco Akmentiņš).
2) Kam drebeji, ap su lapa? (kunigaiķstu koris).
3) Lai spreguļe egles maikā'i (kunigaiķstu koris).
4) Raudadama es nolecu (vaidelo su koris).
5) Melodrama.
6) Lai dižajam Laetavas vairogus (līgusonu koris).
7) Kam, vējiņi, naci, lauzi? (vaidelo su koris).
8) Melodrama.

Jaunās dekoracijas „**Svetaica**" un „**Jurmala**" krasejis August Millera kgs.

Jaunos kostimus, pec Peterburgas akadem. ka Jaņa Rozentala un Artura Baumaņa kungu zimejumeem, pagatavoju ai gaŗderobjers Ferdinands Krūgera kgs jun. un ga dērobjere Alvine Hūbšmann kdze.

Otra celeenā:

„Milestibas sapnis",

leela ragutnieku deja, deca 12 jaunkundzes.

Sakums pulksten ½9 vakarā.

Teatra komisija.

Sludinājums avīzē par Aspazijas «Vaidelotes» pirmizrādi

pāršķeļas zem tavām kājām, ka visas vaimanas, kuras nāvē noslāpušas, netop atkal dzīvas? ... Asaras un asinis, kuras jūs izlējuši, nevar vairs zemes klēpī tverties, tās paceļas kā milzu jūra un plūst, plūst līdz pat dieva tronim! Atbildi! Attaisnojies!»

Cenzura lugu aizliedza, jo pārāk nepievilcīgā gaismā tai šķita notēlota grafa izturēšanās; nepieņemama bija arī autores parādītā zemnieku sacelšanās pret grafu, kaut gan patiesos socialos konfliktus starp zemniekiem un muižu autore neparāda. Kā iesācējas darbam «Atriebējai» nav lielas literaras vērtības.

Nozīmīgāki ir tie Aspazijas dramatiskie darbi, kas sarakstīti un arī izrādīti Jaunās strāvas un 1905. gada revolucijas periodā — starp tiem it īpaši «Vaidelote», «Zaudētas tiesības» un «Sidraba šķidrauts», kam attiecīgos vēsturiskos apstākļos bija ievērojama sabiedriska nozīme.

«Vaidelote» (1894.) ir viena no spilgtākajām Aspazijas romantiskajām lugām, kuras literaro vērtību paceļ spēcīgi izteiktais liriskais elements, romantiskās dzejas gleznas.

Uz teiksmainas senatnes fona, ko autore iztēlojas kā Lietuvas senvēsturi, Aspazija liek risināties savas lugas galveno varoņu Asjas, Mirdzas un Laimona mīlestības traģedijai, viņu cīņai par savu laimi un brīvību. Pret pašas gribu Asja kļuvusi par svētnīcas priekšnieci, vaideloti. Svētnīcā viņa jūtas kā kapā aprakta, kur valda mūžīgs klusums un dzīve iet garām. Asja mīl karavadoni Laimonu, bet kā vaidelotei arī mīlēt viņai ir aizliegts.

Pēc pastāvošiem likumiem vaidelotes mīlestība ir noziegums, tādēļ viņai draud nāve. Svētnīcā līdzi Asjai smok arī karaļmeita Mirdza, kas nodota tur audzināšanā līdz 17 gadiem. Arī viņa iemīl Laimonu, ko karalis tai izvēlējies par vīru. Kad izrādās, ka Laimons mīl ne viņu, bet Asju, Mirdza saslienas atriebības alkās, bet beidzot upurējas Laimona un Asjas laimei. Smagajos pārdzīvojumos no sapņainas meitenes viņa izaug par stipru cilvēku, kas spēj saprast arī citu sāpes.

Šāda veida mīlestības konflikts, pārvarētas vai nepārvarētas atriebības tieksmes par pievilto mīlestību un traģiskais atrisinājums, kas paceļ galveno varoni romantiskā cildenumā, ir raksturīgs moments vairākās Aspazijas lugās.

«Vaidelotes» pamatnoskaņa ir nenoteiktas romantiskas ilgas un nemiers. No vienas puses, tajā uztverams stiprā individa protests pret pastāvošās dzīves normām, kas ierobežo personisko brīvību un laimi, no otras puses, ilgu romantika aicina prom no realās dzīves sapņu pasaulē, kas spilgti izteikts populārajā Mirdzas dziesmā «Mēness starus stīgo».

Aspazijas lugas varoņu skaidro un spēcīgo jūtu sadursme ar dogmatiskajām tradicijām izskanēja kā protests pret sava laika dzīvi. Tādēļ tā laika progresivā kritika «Vaideloti» novērtēja atzinīgi. Gan idejiski tematiski, gan jo sevišķi ar savu mākslinieciško izteiksmi «Vaidelote» bija jauna parādība tā laika latviešu dramaturģijā.

Līdzīga rakstura luga ir Aspazijas *«Ragana»* (1895.). Radniecīgs ne tikai tās teiksmainais sižets un patetiskais stils; arī saturā daudz līdzīgu momentu. Galvenā varone Liesma ir viena no raksturīgākajām Aspazijas romantisko lugu varonēm, — teiksmains tēls ar neierobežotām alkām pēc gaismas, saules un brīvības —

> Es brīva esmu, brīva
> Kā vētra, kas pār kalniem šalc; neviens
> Lai neiedrīkstas mani saitēs likt!

Spilgts motivs, kas sasaucas ar citām Aspazijas teiksmu dramām, ir mīlestība — neviltotas, cilvēciskas jūtas kā pretspēks despotiskās varas žņaugiem.

Cita veida Aspazijas lugas ir prozā sarakstītās «Zaudētas tiesības», «Neaizsniegts mērķis» un «Zeltīte», kurām sižeti ņemti no realās dzīves. Minētās lugas atspoguļo pašas autores konkretos dzīves vērojumus, viņas protestu pret sievietes beztiesību buržuaziskajā sabiedrībā. Tās sasaucas ar Jaunās strāvas cīņu par realismu un īpaši par sieviešu tiesībām.

Nozīmīgākā no tām ir *«Zaudētas tiesības»* (1894.), kas atmasko tā laika buržuazijas sadzīvi, tās mietpilsonisko dzīves veidu, liekulību, moralo pagrimumu. Ar to luga ieguva sabiedriski aktualu nozīmi pagājušā gadsimta 90. gados.

«Zaudētas tiesības» neliecina par autores kaut cik dziļāku socialo problemu izpratni. Socialie apstākļi lugā parādās tikai kā fons, uz kura risināta individuālā cīņa par personīgo laimi. Taču bagāto un nabadzīgo ļaužu dzīves apstākļu pretnostatījums konkrets un īsts. Aspazija parāda nabadzīgo Sniedziņu posta pilno dzīvi pretstatā bagātnieka Langarta dzīvei. Izmantojot naudas varu, Langarts kā zirneklis ievelk savos tīklos trūcīgos Sniedziņus, pazemo viņu krietno un strādīgo meitu Laimu. Laimas cīņa par savu laimi un atriebe par izpostīto dzīvi veido lugas galveno sižetisko līniju. Laimu raksturo kvēls naids pret bagātajiem, kas ar neiedomājamu cinismu izturas pret viņu un viņas tuviniekiem. Nabadzību viņa izjūt kā briesmīgu akmens slogu. Atsegdama šīs pretrunas, Aspazija tomēr nekur neparāda, ka pret šiem Langartiem jācīnās ne individuali, bet pret visu viņu šķiru un sabiedrisko iekārtu.

Luga iesākas ar ekspluatēta cilvēka beztiesības problemu — vienas sabiedrības daļas beztiesību uz darbu, uz izglītību. Taču Aspazija nespēj šai problemai dot dziļāku socialu pamatojumu. Ar Laimas tēlu Aspazija gribējusi risināt sieviešu jautājumu. «Laima ir patstāvīga sākumā, viņa cenšas pēc gara gaismas un vēl uztur savus piederīgos, tā ir emancipacija lugā,» saka autore. Taču Aspazijas sieviešu tiesību izpratne ir sīkburžuaziska.

Lugas sabiedrisko nozīmi konkretajos laikmeta apstākļos galvenokārt nosaka reakcionarās buržuazijas sadzīves atmaskojums. Līdz tam latviešu dramaturģijā nebija dota tik asa «labāko fami-

liju» kritika. «Zaudētas tiesības» norauj aizsegu šiem langartiem un stūrmaņiem, kas dzīvo ārējās pieklājības normās, zem kurām slēpjas izvirtība, seklums, egoisms.

Lugas literarā vērtība stipri viduvēja. Aspazija centusies dzīves materialu pārstrādāt realistiskos mākslas tēlos, bet tas viņai neizdodas. Ne Laima, ne arī citi galvenie lugas tēli nav realistiski. Autore tos veidojusi, mākslīgi konstruējot. Tie ir vienas krāsas ļaudis, bez psicholoģiskas dažādības — baltas un melnas figuras, kuras Aspazija raida cīņā pēc sava prāta. Personu rīcība lugā bieži nemotivēta. Galvenie konflikti un situacijas lugā mākslīgi kāpinātas, lai panāktu lielāku efektu. Dialogi ir sausi un samāksloti. Pavisam neīsti Aspazijas prozas valodā skan patosa pilnie romantiskie monologi par zinību dailes spožo nebeidzamo gaismu.

Realistiski veidoti vienīgi epizodiskie satiriskie tēli. Ar satiras elementu palīdzību Aspazija atmasko «labāko familiju» seklo mietpilsonisko dzīvi, kārkluvācietību un dižošanos ar tautiskām frazēm.

«Zaudētu tiesību» izrādes satrauca reakcionarās buržuazijas aprindas, kas uzsāka asu polemiku presē. Aspazijas lugai zināma saskare ar vācu rakstnieka H. Zudermaņa lugu «Gods», kas bija izrādīta neilgi pirms «Zaudētām tiesībām» un radījusi lielus strīdus par tajā skartajiem buržuaziskās sadzīves un morales jautājumiem. «Zaudētu tiesību» izraisītā polemika saasināja jau polemikā par «Godu» aizskartos jautājumus, piešķirot tiem dziļāku nozīmi. Tā izvērtās par divu pretēju ideoloģisku nometņu cīņu. Reakcionarās buržuazijas preses izdevumi «Balss», «Baltijas Vēstnesis» u. c. polemikas rakstos uzstājas kā karotāji pret realismu literaturā un mākslā. Slēpjoties aiz liberalisma frazēm, daudzos jautājumos gan polemizējot ar «Balsi» un «Baltijas Vēstnesi», būtībā buržuazijas uzskatus par mākslu savos polemikas rakstos pauž arī «Mājas Viesis». Jaunstrāvnieki izmanto polemiku, lai «Dienas Lapas» slejās formulētu un propagandētu progresivās idejas, cīnītos par realismu, atsedzot buržuaziskās estetikas reakcionaro būtību.

Polemikā iesaistījās arī pati autore, uzskatos par mākslu un

sieviešu emancipacijas jautājumā izteikdama principialākas domas nekā to spējusi pašā lugā. Rakstā «Tikumības jautājums «Zaudētās tiesībās»»[1] Aspazija droši saka, ka īsts mākslas darbs — «neaicina vis uz paskatīšanos plānos jociņos . . ., bet tur skatītājiem priekšā patiesības spoguli, ka tiem, viņā raugoties, jānosarkst un jānodreb». Runādama par sieviešu emancipaciju, Aspazija piebilst, ka šim jautājumam bez tikumiskās, t. i., morālās puses ir arī «politiskā puse, kura stāv sakarā ar saimniecisko apstākļu pārgrozījumiem».

Radniecīga «Zaudētām tiesībām» kā satura, tā izteiksmes paņēmienos ir luga *«Neaizsniegts mērķis»* (1895.). Tās galvenajā varonē Veltā autore izteikusi sievietes tieksmi pēc izglītības un patstāvības, protestējot pret buržuaziskajiem aizspriedumiem. Lugai autobiografisks raksturs. Lauku gruntnieka Dambīša meitas Veltas liktenī, ko vecāki praktisku apsvērumu dēļ pret viņas pašas gribu izprecina muižas nomniekam Riteram, Aspazija attēlojusi savas jaunības pārdzīvojumus.

Rakstnieces protesta paudēja pret sievietes beztiesiskumu buržuaziskajā sabiedrībā ir arī viņas divcēlienu luga *«Zeltīte»* (1901.). «Zeltītē», tāpat kā «Neaizsniegtā mērķī», parādīts turīgo lauku saimnieku cietsirdīgais egoisms un praktiskums, kam viņi upurē pat savu bērnu laimi. Tēva despotisms, piespiežot Zeltīti iziet pie nemīlama vīra, iedzen jauno, dzīvē nepieredzējušo meiteni pašnāvībā.

Sapņainā, bērnišķīgā Zeltīte ir romantizēts, rakstnieces iedomā veidots tēls. Kā «Neaizsniegtā mērķī», tā «Zeltītē» dramatisms balstās uz samākslotām situacijām, nedabiskiem pārspīlējumiem. Raksturi psiholoģiski neizveidoti.

Mākslinieciskās izveides ziņā labākā Aspazijas luga ir *«Sidraba šķidrauts»* (1905.), stilā radniecīga «Vaidelotei» un »Raganai». Attiecīgajos vēsturiskajos apstākļos «Sidraba šķidrauts» arī guvis vislielāko atsaucību sabiedrībā. Luga sarakstīta revolucijas priekšvakarā.

Kad dzīves maiņā laiki pušu lūst,
Un gadu simteņi kā plaisas šķiras.

[1] «Dienas Lapa», 1894., 273.—274.

Fragmentari tā atbalso šā laikmeta sabiedrisko ciņu noskaņas. Pati autore saka, ka «Sidraba šķidrautā» «kā degpunktā savienojas visi tā laika iespaidi».

Lugas sižeta pamatā notikumi, kas risina teiksmainās varones Gunas likteņus. Guna ir romantisks tēls. Lugas sākumā viņa uztverama kā laikmeta brīvības domu atbalsotāja. Dievi apveltījuši Gunu ar sidraba šķidrautu, ar kura palīdzību viņa spēj visu redzēt, «kas pagājis un kas notiks nākotnē», un «izteikt to, kas neizteikts ikkatra krūtīs dus». Ar šķidrauta palīdzību viņa atvieglo nabago un apspiesto ļaužu ciešanas —

Ko vairāk bēdas spiež, tas man vistuvāks.
Es visiem pazemotiem esmu māsa
Un visiem grūtsirdīgiem draudzene.

Ļaudīm Guna māca, ka laime iespējama tikai tad,

Ja tu to, ko sevī glabā,
Saviem brāļiem atdod labā.

Dzīves dīkdieņiem viņa nespēj laimi dot:

Es spēju dot
Tik to, ko cenšoties tu pats sev dod.
Tev pašam savu zvaigzni vajag radīt!

saka Guna dzīves baudītājam princim Normundam. Viņa ir taisnības sludinātāja un darbojas pret karaļa gribu. Karalis Targals viņu aicina uz pili, lai sapulcinātā galma un tautas priekšā viņa pasacītu, kādēļ zemē valda posts. Viņš liek Gunai kā dievu vietniecei norāt ļaudis «par viņu spītību un rūkšanu, par sasliešanos pretī viņa gribai», kā algu solot bagātību. Bet Guna atbild: «Par zeltu pērkama nav patiesība» un atklāj ļaudīm, ka zemes posta cēlonis ir Targala asiņainā vara.

No karaļa piespriestā nāves soda Gunu izglābj prinča Normunda mīlestība. Bet zemes kaislības atņem viņas šķidrautam spēku. Kad princim Normundam dievišķo spēju zaudējusī Guna vairs nešķiet pievilcīga un viņš no tās aiziet, Guna uzsāk ciņu par savu individualo laimi un mīlestību. Viņas turpmāko rīcību nosaka tieksme atriebties Normundam.

Sidraba šķidrauta vietā Guna iegūst sarkano atriebības šķidrautu, ar kuru viņa iznīcina karaļa galmu, princi Normundu un pati sevi.

Lugas izskaņā Guna savu neveikto dzīves uzdevumu uztic Dzirkstītei, līdz ar sidraba šķidrauta atlikušo gabaliņu dodot tai novēlējumu un ticību nākotnei:

> Bet austrumos aust maza maliņa,
> Tā maza aust, bet drošu rītu nes.
> Ej, mīļais bērns, un vēstī rītu tiem,
> Kas dus vēl dziļā miegā.

Šie sabiedriskie motivi — par taisnības sludināšanu, par līdzjūtību cietējiem, par to, ka jāspēj apslāpēt personīgās intereses — kontrastē ar spilgti izteikto individualistisko momentu lugā. Īstu socialu pamatojumu savas lugas idejai Aspazija nav spējusi dot. Lugā izteiktā atziņa, ka

> Mūža gaisma tam tik mirdz,
> Kam no dzīves šķirta sirds,

būtībā ir idealistiska, kas aicina atteikties no dzīves. Ka «Sidraba šķidrauta» izrādes revolucijas uzplūdu dienās guva tik spēcīgu ietekmi skatītājos, tas lielā mērā izskaidrojams ar masu revolucionaro noskaņojumu, kad pat vispārējais, neskaidrais Aspazijas protests un aicinājums uz cīņu tika saprasts kā aicinājums uz politisku cīņu. «Vajadzēja tikai parādīties sarkanajam šķidrautam, Gunas personīgajam izrēķināšanās ierocim, — saka Andrejs Upīts, — kad zāle sajūsmināta apsveica to kā savu priekšā stāvošo cīņu simbolisko sarkano karogu. Un, kad Guna, atriebdamās savam personīgajam apsmējējam un tāpat savam spīdzinātājam karalim, aizdedzināja pili, publika gavilēja, iedomā jau skatīdama baronu pilis liesmojam un cara patvaldības troni brūkam.»

«Sidraba šķidrauta» māksliniecisķais veidojums izceļ to pārējo Aspazijas lugu skaitā. Galvenajiem lugas tēliem autore spējusi piešķirt spilgtas romantiskas krāsas; raiti un spraigi rit skatuviskā darbība. Īpaši veiksmīga ir lugas valoda — tēlaina un skanīga. Tā ir gleznaina liriska dzeja. Atsevišķi monologi un

dialogu fragmenti ar savu aforistisko izteiksmi spēj dzīvot arī ārpus lugas konteksta, piemēram:

Kas viena zvaigzne
Pret visu lielo zvaigžņu debesi,
Kas viena laime, nelaime pret to,
Ko miljoni cieš.

«Sidraba šķidrauts» ir pēdējā vērtīgākā Aspazijas luga. Ar to nobeidzas viņas dramaturģes darbības pirmais posms. Kad pēc gandrīz divdesmit gadu ilga pārtraukuma buržuaziskās diktaturas laikā Aspazija par jaunu atsāk darbu šai žanrā, viņa nespēj dot vairs nekā nozīmīga. Rakstniece publicē vēl sešas lugas gan ar teiku sižetiem («Torņa cēlējs» 1927.; «Zalša līgava» 1928.), gan ar bībeles motiviem («Boass un Rute» 1925.); izmēģina roku arī komedijas žanrā («Velna nauda» 1933.), taču tās ir idejiski un mākslinieciski vājas lugas, kas nespēj pievērst progresivās sabiedrības uzmanību.

Atsevišķi šo lugu skaitā izdalās *«Aspazija»* (1923.), kuras sižets ņemts no Perikla laika Grieķijas un ar kuras galveno varoni — Grieķijas Aspaziju — saistās dzejnieces pseidonims. Perikla dzīves biedre, kas iekarojusi sev nozīmīgu lomu sabiedrībā, saistīja dzejnieci jau jaunībā, no tās viņa aizguvusi savu pseidonimu. Luga arī saturā sasaucas ar Aspazijas jaunības perioda darbiem, kuros autore cīnās par sievietes līdztiesību sabiedriskajā dzīvē.

Aspazija sarakstījusi arī vairākus sacerējumus prozā: noveles — «Cīņa par nākamību» (1894.), «Saulgriezīte» (1895.), «Skats brīnumu pasaulē» (1899.), «Atena» (1900.), tēlojumu «Via dolorosa» un vairākus citus alegoriski liriskus tēlojumus prozā, ko autore nosaukusi par fantazijām. Aspazijas daiļradē tie ir mazāk nozīmīgi darbi. Buržuaziskās diktaturas laikā Aspazija sāk rakstīt, bet nepabeidz, plašāku prozas sacerējumu — autobiografisku romanu «Rudens lakstīgala», ko ievieto kopoto rakstu ceturtajā izdevumā. Tajā autore pievērsusies savas un Raiņa dzīves apcerējumam Jaunās strāvas periodā. Romanam tomēr stipri subjektivs raksturs, kas noved pat pie reakcionariem īstenības izkropļojumiem.

* * *

Izsekojot Aspazijas daiļradei no tās jaunstrāvnieciskā spēka uzliesmojuma līdz necilajam apsīkumam literarās darbības beigu posmā, kļūst redzams, ka Aspazija tikai daļēji spējusi savā daiļradē realizēt tos augstos mākslas sabiedriskos uzdevumus, par kuriem viņa tik dedzīgi runā kā jaunstrāvniece. Literaturas attīstības procesā Aspazijai tomēr sava nozīmīga vieta. 90. gadu literaturā ar Aspaziju ienāk dzeja, kas palīdz lauzt vecās literaturas normas un atstāj manāmas pēdas sabiedrības progresivajā domā.

Jaunās strāvas un 1905. gada revolucijas periodā, kurā iekrīt Aspazijas literarās darbības labākie gadi, latviešu literaturā vērojams krass pavērsiens, īpaši dzejas nozarē. Jaunu laikmetu literaturā jau pirms Aspazijas ar savu dzeju ir pieteicis Ed. Veidenbaums. Jauni tematiski motivi skan E. Treimaņa-Zvārguļa dzejā. Nāk Rainis, Plūdonis ar savu 1905. gada revolucijas dzeju. Aspazija blakus šiem dzejniekiem atstājusi latviešu literaturā lappuses, kam savs, tikai viņas dzejai piemītošs skanējums.

Progresivā kritika pozitīvi novērtējusi Aspazijas dzejas idejiskās un mākslinieciskās vērtības — viņas nemiera un protesta romantismu, cīņu par sievietes līdztiesību sabiedrībā; bet, norādot uz pretrunām rakstnieces daiļradē, arī kritizējusi viņas individualismu un subjektivismu.

Buržuaziskā kritika, izmantojot Aspazijas idejiskās svārstības, arī viņas Jaunās strāvas perioda darbus centās interpretēt savu interešu garā, bet kur to nevarēja, kur rakstniece tieši vērsās pret buržuaziskās sabiedrības konvencionalajām sadzīves normām, tā apkaroja Aspazijas darbus kā netikumiskus un nemākslinieciskus. Buržuaziskās diktaturas laikā reakcionarā kritika cildina buržuazijas kalpībā pārgājušo dzejnieci, pilnīgi noklusēdama viņas daiļrades sākuma perioda progresivos momentus.

Aspazija nekad nav bijusi revolucionare. Raiņa un Veidenbauma dzejas sabiedrisko asumu un idejisko dziļumu Aspazija nesasniedz. Taču viņas sākuma perioda darbos skan protesta balss, kas pacelta laikmeta demokratisko centienu vārdā.

Aspazijas daiļrades labākā daļa — tās protesta un cīņas romantisma darbi — paliek latviešu literaturas mantojumā kā progresivu centienu paudēja, kā nozīmīgs mākslinieciskas meistarības sasniegums latviešu pirmspadomju dzejā.

LITERATURA

Aspazijas darbi. Aspazijas kopotie raksti iznākuši četros izdevumos: «Raksti», 1.—10., 1904. g. ar J. Asara apcerējumu par Aspaziju. «Raksti», 1910. g. ar autores priekšvārdu un J. Asara aperējumu par Aspaziju. «Kopoti raksti», I—X sēj., 1920. g. ar autores ievadu. «Mana dzīve un darbi», I—VI sēj., 1931.—1940. g. (nepabeigts) ar autobiografiju sējumu ievados. Autobiografiski apcerējumi atsevišķos izdevumos: «No atzīšanas koka» (Soc. pad. Latvijas Izglītības komisariata izd., 1919.), «Zila debess» [1924.], «Zelta mākoņi» [1928.]. 1905. gada revolucijas laika lirika periodiskajos izdevumos: «Virpuļa kalendars», 1907. g.; «Mājas Viesa Mēneša raksts», 1905. g.; «Darbs», 1905. g. (krājumos šie dzejoļi nav ievietoti). Dzejas izlase «Aspazija», 1956. g.

Par Aspaziju plašākie apcerējumi ir J. Asara «Aspazija un viņas dzeja» kopoto rakstu divu pirmo izdevumu ievados (1904., 1910.), P. Roberta (R. Pelšes) «Kurp trauc Aspazijas varones?» (1912.). Citi nozīmīgāki raksti: A. Upīša piezīmes par Aspazijas kopoto rakstu 2. izd. («Izglītība», 1911., 2.), diskusijas materiali par Aspaziju (1911./1912. gada periodikā), A. Upīša kritiski bibliografisks apskats par diskusiju: «Incidents bez gala» («Vārds», 1912.), Pēterburgas studentu-marksistu vēstule Aspazijai («Jaunais Laiks», 1911., 35.), Aspazijas paskaidrojums («Jaunais Laiks», 1911., 39.), Pēterburgas studentu-marksistu diskusijas novērtējums («Jaunais Laiks», 1912., 1.).

Padomju laikā par Aspaziju rakstījuši: A. Upīts, «Daži vārdi par «Plaisu mākoņos»» («Cīņa», 1952. g. 7. dec.) un grāmatā «Latviešu literatura», I sēj. (1951.); mācību grāmata vidusskolai «Latviešu literaturas vēsture», I d., 1955.; E. Andersone brošurā «XIX gs. 90. gadi un XX gs. sākums latviešu literaturā» (1950.); R. Pelše grāmatā «Latviešu un krievu kulturas sakari» (1951.); K. Kundziņš grāmatā «Latviešu teatra repertuars» (1955.). I. Bērsons un J. Lūsis «Aspazija un viņas dzeja», ievads Aspazijas dzejas izlasei (1956.).

JUĶUMS PALEVIČS

(1873.—1900.)

Jaunstrāvnieku rakstnieks Jukums Palevičs savas dzīves laikā plašākajai sabiedrībai palika tikpat kā nepazīstams. Divas viņa lugas, kam ierādāma nozīmīga vieta latviešu progresivās dramaturģijas vēsturē, publicētas pēc autora nāves. Savos nedaudzajos darbos Palevičs apliecinājis Jaunās strāvas centienus un satiriski apkarojis reakcionaras parādības.

Dzīve

Jukums Palevičs ir kalpa dēls, dzimis 1873. gada 18. (v. st. 6.) maijā Kurzemē, toreizējā Grobiņas apriņķa Izriedes muižā. Pirmie bērnības gadi pagājuši Liepājā. Pabeidzis Lielezeres ministrijas skolu, kur par skolotāju bija viņa vecākais brālis Indriķis (dzīv. 1862.—1940., pazīstams muzikas pedagogs), Jukums Palevičs no 1888. līdz 1891. gadam mācījās Liepājas ģimnazijā. Liepājas jauniešu vidū tolaik auga daudzi jaunstrāvnieki. Palevičs bija viens no tiem. Kopā ar skolas biedriem J. Jansonu-Braunu, Fr. Roziņu, A. Herteli (vēlāko 1905. g. revolucionaru) u. c. viņš piedalījās ģimnazijas latviešu skolnieku pulciņā un mēģinājās arī literaturā. 1890. gada pavasarī viņš rakstīja brālim, ka esot iesācis noveli «Ziemeļa krustdēls». Tanī viņš tēlošot zvejnieku dzīvi «bez priekiem, bez laimes, bez miera».[1]

1892. gadā J. Palevičs sāka studijas Tērbatas universitates vēstures un filoloģijas fakultatē. Viņš iesaistījās studentu zinātniski literarajā biedrībā. Tur bija dzīvas nesen mirušā Eduarda Veidenbauma tradicijas. Palevičs ieauga tanīs, iemīlēja Veidenbauma dzeju, kļuva par vienu no principialākajiem un dedzīgā-

[1] J. Paleviča vēstules, ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali.

kajiem «Pīpkalonijas» biedriem. Pēc gada viņš rakstīja: «Esmu iemantojis Tērbatā daudz — tik daudz, ka neticu, vai Maskavā vai citur kur pa visu studiju laiku būtu tik daudz iemantojis — saprotams, iemantojis nevis no šejienes universitates un profesoriem, bet no mūsu biedru pulciņa.»[1] Kā redzams no vēstulēm, Tērbatā viņš pabeidzis komediju «Samainīts precinieks» un iesācis dramu no strādnieku dzīves «Maizes dēļ».

J. Palevičs

Tā kā Tērbatā nebija izredžu saņemt stipendiju, trūcīgais students 1893. gadā devās uz Maskavas universitati. Trīs gadus viņš studēja vēstures un filoloģijas fakultatē, bet tad pārgāja uz juridisko fakultati. Studijas viņš beidza 1900. gadā.

Maskavā J. Palevičs piedalījās latviešu studentu pulciņā, kura biedri lasīja un izplatīja nelegalo marksistisko literaturu. Viņš tai laikā bija J. Jansona-Brauna, J. Raiņa, P. Dauges domu un centienu biedrs. 1894. gada jūnijā J. Palevičs kā Maskavas studentu pārstāvis piedalījās Rīgā Raiņa sasauktajā slepenajā apspriedē, kas koordinēja jaunstrāvniecisko grupu darbību. Maskavā 1896. gadā J. Palevičs pabeidza dramu «Spīgaņi», kas pauž Jaunās strāvas idejas. Cariskā cenzura to aizliedza.

Studiju apstākļi J. Palevičam kā trūcīgam kalpa dēlam bija grūti. Viņam piešķīra nelielu stipendiju, bet ar to tikko varēja samaksāt par istabu. 1894. gadā viņš rakstīja brālim: «Esmu

[1] J. Paleviča vēstules, ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali.

kādas trīs nedēļas ticis gluži bez pusdienām, tikai rītiem un vakariem tēju un maizi.» Dažreiz nākas dzīvot pagraba istabiņā, kādu laiku iztikt bez gultas, guļot uz grīdas; gadās pat, kad nav dzīvokļa, drēgnu septembra nakti pavadīt bulvarī uz sola. Viņš pelnījās ar privatstundām, divas vasaras strādāja par mājskolotāju laukos Tambovas guberņā, tomēr līdzekļu trūkums arvien no jauna smagi nomāca.[1] Tādos apstākļos atlika maz iespēju literarajam darbam.

Nenormalie dzīves apstākļi sagrauza jaunekļa veselību. Drīz pēc valsts eksameniem, pārbraucis Latvijā, J. Palevičs 1900. gada 23. (v. st. 10.) jūlijā Ropažos mira.

Daiļrade

Jukuma Paleviča dzīves laikā ar viņa parakstu iespiesti tikai divi nelieli prozas darbi: feļetons «Daiļas lasītājas un laipni lasītāji» («Baltijas Vēstnesis» 1893.) un satiriskais stāsts «Kā Cibiņu Juris iebrauca laulības ostā» («Dienas Lapa» 1894.). Pēc rakstnieka nāves «Pēterburgas Avīžu» literarajā pielikumā 1903. gadā ievietotas divas J. Paleviča lugas — «Purvā» («Spīgaņi») un «Preilenīte». Rakstnieka vēstulēs, nekrologā «Mājas Viesī» 1900. gadā[2] un «Pēterburgas Avīžu» redakcijas piezīmē, iespiežot «Purvā», minēta Maskavā pabeigtā drama «Maizes dēļ», bet tā nav iespiesta un tagad uzskatāma par pazudušu. J. Paleviča nekrologā «Mājas Viesī» bez tam teikts: «Sīkāki gabali no viņa ievietoti «Dienas Lapas» 1893. un 1894. gada gājumos.» Tie acīm redzot bijuši bez autora vārda un nav zināmi. Nekrologā «Dienas Lapā» 1900. gadā[3] aizrādīts, ka J. Palevičs «mēdza slēpties aiz kāda pseidonima». Tas nav atšifrēts. Kā redzams, mēs pazīstam tikai daļu no tā, ko J. Palevičs uzrakstījis. Toties viņa kopotajos rakstos ievietotais anonimais tēlojums «Par vēlu» nav J. Paleviča darbs un piedēvēts viņam aiz pārskatīšanās.

Abi iespiestie J. Paleviča prozas darbi vēršas pret salkani romantisko, bieži pavisam lubiniecisko literaturu, ar kuru tolaik

[1] Sk. vēstules brālim, ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materiali.

[2] «Mājas Viesis», 1900., 30.

[3] «Dienas Lapa», 1900., 160.

pelnījās latviešu buržuaziskie laikraksti un grāmatu izdevēji. Feļetonā *«Daiļas lasītājas un laipni lasītāji»* Palevičs raksturo šīs sēnalu literatūras lasītājus un rakstītājus, īpaši dīkdienīgās mātes meitas, kas «pavada cauras dienas, uz zofas gulēdamas ar biezām, taukainām grāmatām rokā». Šādiem mietpilsoniskajiem lasītājiem piemērojās rakstnieki, sacerēdami salkanus mīlestības stāstus. Palevičs ironizē: «Ak, kad visiem, kas lasa grāmatas, būtu tāda garša, kas tie būtu par zelta laikiem rakstniekiem! Stāstu sacerēšanas māksla būtu tik vienkārša: tur nevajadzētu ne pazīt un tēlot dzīvi, ne prast raksturot...»

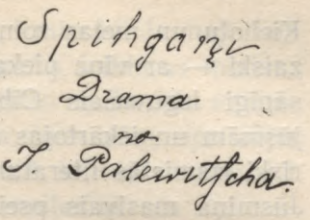

J. Paleviča rokraksts

J. Paleviča «romantiskais stāsts pret romantiku» *«Kā Cibiņu Juris iebrauca laulības ostā»* veltīts latviešu buržuaziskajā literaturā kultivētās melīgās, salkanās romantikas apkarošanai. Cīņai pret šo banalo literaturu J. Palevičs piešķir svarīgu sabiedrisku nozīmi. Salkanie romantiskie stāsti saindē lasītāju psichi, ievieš kroplus uzskatus par dzīvi. Paužot autora viedokli, kāds no stāsta personažiem saka: «Smieklīgs romantisms, ar kuru sirgst tik daudz jaunekļu un jaunavu, — tās ir jūsu izslavētās literaturas iespaidu sekas. Kaitīgs romantisms, kura ziepju burbuļos ar miesu un dvēseli nogrimušam cilvēkam aizveras acis priekš nopietnās, patiesās dzīves.» Paleviča satira norauj raibos romantisko fantaziju plīvurus, un aiz tiem atklājas mietpilsonība.

Notara palīgs Cibiņš ar aizrautību izlasījis «Tiesu Vēstneša» 1881. gada pielikumā iespiesto Berģu Jaņa banalo stāstu «Pumpuriņš». Viņš jūsmo par latviešu gleznotāja Pumpuriņa dēkām Romā: «Cik tas gan patīkami, kad var piedzīvot tādas lietas! Noslēpumainas satikšanās ar daiļu italieti miršu birzī, dedzīgas bučiņas, smaržainas rozes, pārģērbušies laupītāji, sīvs cīniņš, līķi un asinis, tumšas klinšu alas, izmišana, dzīvības glābšana un beigās līksmas, laimīgas kāzas! Ai, ja tas viņam kādreiz atgadītos!» Jūsmīgais notara palīgs, kam lasāmvielas ietekmē sajukušas realitates un iztēles robežas, kļūst par maziņu Don-

Ķichotu un metas romantiskā dēkā, kas beidzas pavisam prozaiski — ar viņa piekaušanu un apzagšanu. Realitates atjautu sāpīgi ieguvušais Cibiņš beigās atsakās no romantiskajām jūsmām un iekārtojas omulīgā mietpilsoniskā dzīvītē. Pie satiriski izsmietās literaturas šai stāstā pieder arī J. Lautenbacha-Jūsmiņa masivais pseidotautiskais eposs «Niedrīšu Vidvuds», kura eksemplaru veļi nes līdzi kabatā, nākdami naktīs cilvēku vidū, — tā ir mirusi literatura.

Daži šā stāsta motivi atkārtojas Paleviča satiriskajā komedijā *«Preilenīte»* (1893.), kurā, parādot mietpilsoniskus «tautiešus», apkarota arī salkanā un diletantiskā buržuaziskā literatura, kas romantizē mietpilsoniskumu.

Komedijas sižetam anekdotisks raksturs: turīga krodzinieka ģimene gaida precinieku savai nepievilcīgajai meitai, bet aiz pārprastuma par precinieku notur kādu aferistu. «Preilenīte» vīru gan ir dabūjusi, bet tam tūlīt no kāzām jādodas uz cietumu.

Slinkā Karlīne, krodzinieka Vāveres mantiniece, mīl uzsvērt, norobežojot sevi no «prastajiem ļaudīm»: «Es esmu freilene.» Salasījusies lubu literaturu un iedomājusies sevi dēkaina mīlestības romana varones lomā, viņa sapņo par pielūdzēju, kas būtu «stalts kā leitnants, dūšīgs kā Marino Marinelli, ar feinu iznešanos kā ķēniņam un pie mīļākās sāniem mīlīgs kā balodītis». Ļāvusies sakairinātās fantazijas vilinājumiem, viņa notic krāpniekam Vēzim, kas, pūru tikodams, viņu bildina, stādīdamies priekšā kā Spānijas grands Vezīno Vezinelli un godinādams Karlīni par donnu Karolīnu.

Pirms aferista atmaskošanas vecie Vāveres izsapņojušies par lielisko dzīvi, kāda tiem nu būs, kad meita dabūjusi dižciltīgu vīru. Bet viņu sapņu lidojums pavisam zems: māte līksmo, ka varēs sēdēt baznīcā pirmajā solā, pretī kancelei un arendatora cienmāte vai pušu plīsīs no errastības; mantrausis tēvs nu atļausies sev labāko machorkas šķirni. Satiras gaismā atsedzas turīgo «tautiešu» sīkmanība, centienu seklums, garīgā apvāršņa šaurums.

Komedijas pozitivais tēls ir Vāveru mājas pelnrušķīte — jaukā, darbīgā, atjautīgā bārenīte Ance. «Dienas Lapa», rakstī-

dama 1903. gadā sakarā ar «Preilenītes» pirmizrādi Jaunajā latviešu teatrī, atzīmēja, ka komedijā sastopams folkloras motivs: krietnās bārenītes uzvara pār nekrietno mātes meitu. «Jo simpatiska šī vecā ideja, kad autors ar abām jaunavām apzīmējis abas strāvas mūsu tautas gara dzīvē: vecā, kūtrā, romantiskā salkani idealā strāva ir personificējusies preilenītē...»

«Preilenītes» replikās daudzkārt ironiski skarta buržuaziskā prese un rakstniecība: «Baltijas Vēstnesis», Pavasaru Jānis, Lautenbachs-Jūsmiņš utt. «Niedrīšu Vidvudu» esot bīstami lasīt: pēc vienas lappuses varot kļūt nelabi, bet pēc piecām kāds lasītājs esot pat miris aiz garlaicības. Ar ironiju J. Palevičs liek Vēzim izpaust buržuazisko aprindu uzskatus par literaturu: «Jā, tas riebīgais realisms briesmīgi samaitājis visu Latviju.»

Kā redzams no J. Paleviča vēstulēm, «Preilenīte» bijusi uzrakstīta 1893. gadā un toreiz saukusies «Samainīts precinieks». Luga ar tādu virsrakstu 1893. gada maijā minēta Rīgas Latviešu teatrim konkursā iesūtīto darbu skaitā, tātad var pieņemt, ka «Preilenīte» toreiz iesniegta teatrim. No vēstulēm tāpat redzams, ka stāsts «Kā Cibiņu Juris iebrauca laulības ostā» iesniegts «Dienas Lapai» jau 1893. gada martā, tātad visi trīs J. Paleviča darbi, kas apkaro salkano «tautisko» literaturu, pabeigti pirms J. Jansona-Brauna pazīstamā referata. J. Palevičs minams līdzās ievērojamajam Jaunās strāvas kritiķim kā viens no cīnītājiem pret mietpilsoniskās «tautiskās» literaturas tradicijām.

Situaciju veidojumā un dialogos «Preilenītes» autors lieto kāpinātas komikas paņēmienus. Lugā daudz hiperbolu. Vietām komiski izmantota vārdu tiešā un pārnestā nozīme, piemēram, Vēzis stāsta lauciniekiem, kas ir ģimnazija: tur izlietojot rakstīšanai tik daudz tintes, ka sētā strādājot pieci duči vīru, pumpēdami augšā tinti. Viņš pats esot bieži pumpējis un dažreiz tādā tintē ieskrējis, ka nekur sprukt. Pumpēšana esot, tā sakot, viņa arods. Bieži lietotas vārdu spēles («Varens varonis: alū apalojies un parādos paradis»).

«Preilenīte» savā laikā diezgan daudz izrādīta. Tā iestudēta arī padomju teatros.

Dramas *«Spīgaņi»* izrādīšanai cenzura 1897. gadā liedza

atļauju, jo luga propagandējot tās pašas idejas, ko «Dienas Lapa» — sludinot sieviešu emancipaciju, nopeļot kapitalistus un visu buržuaziju, dēvējot mantīgās šķiras ļaudis par naudas maisiem.

«Spīgaņos» laulības dramas ietvaros saduras jaunstrāvnieku centieni ar reakcionaro uzskatu pasauli.

Tonija Artaviņa nīst buržuazisko sabiedrību un skaidri apzinās, ka ar savu pārliecību viņa stāv uz cita krasta: «Starp mani un šiem ļaudīm nav draudzības. Nevar būt ne simpatijas, ne cienības jūtas. Viss, kas viņiem svēts, tas man smieklīgs, un kas man svēts, viņiem smieklīgs. Bet es viņiem to nepārmetu. Viņi nevar citādi. Viņi nevar mani nevajāt. Bet arī es nevaru nekost pretim. Mūsu starpā var būt tikai cīņa.»

Toniju dziļi satriec atklājums, ka viņas vīrs, advokats Artaviņš, ko viņa mācījusies pazīt Maskavas jaunstrāvnieciskās jaunatnes vidū, kļuvis par bezprincipu cilvēku, karjeristu, kas kalpo buržuazijas naudas maisiem un spraucas buržuazijas aprindās. Viņš aicina sievu izmest no galvas jaunstrāvnieku idejas kā «bleķi». Tonija sašutumā pārmet vīram: «Tu esi izvērties par korektu buržuju.»

Viņa ilgojusies pēc pilnvērtīgas dzīves, kas veltīta cildenai idejai, un gribējusi būt sava vīra cīņas biedre, bet nu visas cerības sabrūk, un viņa jūtas kā purvā, kurā stieg arvien dziļāk.

Izmantodams cariskās Krievijas likumu dotās tiesības, Artaviņš neļauj sievai ar bērnu aiziet un izrauties no mietpilsonības purva. «Spīgaņi» ir inteliģentas, progresivas sievietes drama mietpilsoniskā, reakcionarā vidē.

J. Palevičs pirmais ievedis latviešu dramaturģijā jaunstrāvnieciskās studentes tēlu: Tonijas draudzene — gudrā, patstāvīgā, dziļi principialā Anna Liepiņa — studē medicinu Cirichē. Viņa pārstāv latviešu dramaturģijā progresivās 90. gadu sievietes, kas līdzīgi Raiņa māsai Dorai u. c. ārzemēs ieguva Krievijā liegto augstāko izglītību. Anna pauž sievietes līdztiesības prasības.

Tiklab Anna, kā arī Tonija, mācījušās saprast šķiriskās pretišķības latviešu sabiedrībā. Anna arī sieviešu jautājumu uztver šķiriskā skatījumā. Cik noprotams, viņa ir iesaistīta nelegalajā

strādnieku kustībā. Anna ienīst tos, kas grib ietīt strādnieku prātu kā miglā. Pie tiem pieder arī Jaunās strāvas labējā spārna darbinieki.

«Spīgaņi» ir pirmā luga, kur idejiskām pretišķībām latviešu sabiedrībā parādītas šķiriskās saknes.

Buržuazijas centienu un uzskatu pārstāvis lugā ir krājkases direktors Simsons, kas latviešu naudasvīru intereses iztēlo par visas tautas lietu. Viņš apgalvo: «Mums nav šķiru. Mēs esam visi tautas brāļi.» Satiriskā gaismā parādīts buržuazijai pakalpīgais žurnalists Pauliņš, kas runā par diviem novirzieniem Jaunajā strāvā, nosodīdams radikalo. Pie tā piederot «kliedzēji», «zaļi studentiņi un dažādi pārgudri subjekti, zināmu brošuru salasījušies». Pie otra spārna piederot «prātīgi gaismas draugi», «veselīgs elements Jaunajā strāvā». Pie šiem «prātīgajiem» jaunstrāvniekiem viņš pieskaita arī pats sevi. «Mūsu devize ir: «Iekš miera uz priekšu! Caur daiļumu puķu lejām uz patiesības templi!»» saka Pauliņš. Šai tēlā J. Palevičš satiriski atmaskojis Jaunās strāvas liberalo spārnu. Pie tā pieder arī Artaviņš, kuru viņa domu biedri dēvē par «Jaunās strāvas dvēseli». Viņš grib «nogludināt, noapaļot jaunās idejas», padarīt tās buržuazijai pieņemamas.

«Spīgaņos» J. Palevičam izdevies atsegt abu Jaunās strāvas spārnu pretišķības. Tonijas traģiskajā liktenī izpaužas šo pretišķību nesamierināmais asums.

Veidojot dramas tēlus, autors visvairāk rūpējies par to, lai noraksturotu viņus kā zināmu uzskatu pārstāvjus. Dramatiskā darbība gan cieš no tā, ka tēli vairāk atklājas deklarativi nekā dzīvās attieksmēs un rīcībā. Tas ir «Spīgaņu» trūkums. Tomēr ar skaidro principialitati, pacelto jautājumu svarīgumu un tēlu tipiskumu luga bija svaiga parādība latviešu dramaturģijā. Rūdolfa Blaumaņa vadītajā «Pēterburgas Avīžu» pielikumā, sniedzot J. Paleviča dramu, 1903. gadā teikts: «Mēs to pieskaitām pie labākajiem latviešu dramatiskajiem darbiem un nožēlojam, ka tam tik ilgi bijis jāguļ kā gandrīz neviena nepazītam manuskriptam.»

Cenzurai izdevās novilcināt J. Paleviča «Spīgaņu» izrādīšanu

līdz pat 1905. gadam. Atļaujot ar virsrakstu «Purvā», lugā izdarīja svītrojumus. Rīgā J. Paleviča drama vispirms izrādīta krieviski E. Vulfa tulkojumā 1905. gada decembrī.

Latviešu progresivajā dramaturģijā J. Palevičs pirmais parādījis divu nometņu esamību latviešu sabiedrībā un pirmais runājis par nesamierināmām šķiru pretišķībām. Tas ir viņa vēsturiskais nopelns, tāpat kā viņa enerģiskā līdzdalība cīņā pret salkani romantisko buržuazisko literaturu.

LITERATURA

J. Paleviča rakstu kopojums ar biografisku ievadu izdots Maskavā 1937. gadā. Plašākais raksts par J. Paleviču ir A. Grigulim («Karogs», 1950., 2.).

«Preilenīte» 1946. g. Maskavā izdota krievu valodā O. Ļitovska skatuves variantā ar virsrakstu «Мамзель».

ZVANPŪTIS

(1873.—1909.?)

Jaunstrāvnieku dzejnieks Zvanpūtis (īstajā vārdā Kārlis Davids Viļķers) dzimis 1873. gada 28. (v. st. 16.) novembrī Zemgalē, toreizējā Krona Vircavas pagastā kā saimnieka dēls.

Biografiskās ziņas par viņu ir diezgan trūcīgas. Ap 90. gadu sākumu viņš mācījās Jelgavas realskolā un darbojās skolnieku nelegalajā pulciņā, t. s. vakarniekos, kuriem bija sakari ar «Dienas Lapas» redakciju. Skolas laikā viņš dzīvoja kopā ar fabrikas strādnieku Davidu Bundžu, kas vēlāk kļuva par pirmo latviešu socialdemokratiskās preses nodibinātāju. Lielu sajūsmu vakarniekos izraisīja Ed. Veidenbauma dzejoļi, ar kuriem tie iepazinās rokrakstā drīz pēc dzejnieka nāves. Zvanpūtis un Bundža tos tūliņ pārraksta, bet no viņiem savukārt Jelgavas ģimnazijas audzēkņi.

Zvanpūša un Bundžas materialie apstākļi bijuši grūti. Bundžas biografs saka, ka «Jelgavā tie dzīvoja no ūdens un maizes un gatavojās uz II šķiras savvaļnieka eksameniem»[1]. Savvaļnieka (brīvprātīgā) eksamenu nolikšana deva tiesības uz saīsinātu karadienesta laiku. Pirmoreiz eksamenos abi izkrita. Nākamajā reizē Zvanpūtis tos sekmīgi izturēja un, realskolu nepabeidzis, aizbrauca karaklausībā uz Grodņu.

No 1894. līdz 1897. gadam viņš strādāja par korektoru «Dienas Lapas» redakcijā. Tas ir laiks, kad kreisie jaunstrāvnieki bija izvērsuši marksisma propagandu darbaļaužu masās, cīnījās pret buržuazisko nacionalismu un uzstājās par realismu literaturā. Šo cīņu rosināts, Zvanpūtis sāk dzejot. Viņa dzejoļi publi-

[1] Dzejoļu krājums. Izdots Davida Bundžas piemiņai no vairākiem biedriem. Londonā. Druk. Socialdemokratu drukātavā, 1902.

Zvanpūtis

cēti kopš 1894. gada. 1897. gadā kopā ar citiem jaunstrāvniekiem uz vairākiem mēnešiem apcietinājumā nokļuva arī Zvanpūtis. Pēc atbrīvošanas viņš aizbrauca uz Sibiriju, kur strādāja zelta raktuvēs. Krievu-japaņu kara laikā viņu mobilizē. Frontē Zvanpūti kontuzē. Viņš ierodas dzimtenē.

1905. gadā Liepājas «Latvieša» pielikumā publicēti vēl divi viņa dzejoļi. 1906. gadā viņš atkal aizbrauc uz Sibiriju, kur Amuras apgabalā strādā par ierēdni zelta raktuvēs. Par viņa nāves gadu precizu ziņu trūkst. A. Birkerts rakstā «Karogā» 1956. gada 5. numurā norāda, ka līdz 1909. gadam Zvanpūtis vēl strādājis kā ierēdnis, pēc tam, ap 1910. gadu, viņš, šķiet, gājis bojā taigā.

Zvanpūša dzejoļu skaits neliels — ap divdesmit. Lielākā daļa no tiem iespiesta «Dienas Lapā» 1894. un 1895. gadā. Tikai daži dzejoļi parādījušies citos izdevumos.

Zvanpūša dzejā izskan netaisnās sabiedriskās iekārtas apsūdzība, rūgtums par apspiesto darbaļaužu neapzinīgumu, aicinājums uz cīņu par labāku dzīvi. Ed. Veidenbauma dzejoļi, ar kuriem Zvanpūtis bija iepazinies jau realskolā, ietekmējuši viņu, pat atsevišķi motivi pavīd gandrīz vai nepārveidoti. Piemēram, Veidenbaumam tīk būt tur, «kur lodes dzied, kur asins kaujā brīvie vergi iet», un arī Zvanpūtim prāts un sirds kļūst brīva, «kad jāiet cīņā sūrā, vergu dēļ kur asins plūst».

Jaunais dzejnieks vēršas pret «tautiskajiem» dainotājiem,

kuri «tumsības važu» žņaugtajā dzīvē dzied «par rozēm un sapņainām dienām». Par dzejas uzdevumu un tās avotu viņš saka:

Īsts dzejnieks mūsu straujās dienās
Priekš vispārības kvēlot kvēlo,
Jo kaisli cīņām klātu slienas
Un dzīves īstenību tēlo.

(*«Ir tiesa, tiesa» 1895.*)

Dzejai jāprot noraut liekuļiem «viltības apsega» un jāparāda viņu dvēsele «bez pūdera, bārkstīm un zelta» («Šo laiku dzeja» 1897.).

Zvanpūtis mīl klausīties «brīvās meža dziesmās» un «ļaut lai ziedu vēsmas glāsta bālos vaigus». Viņu sajūsmina dabas ainavas un tad «prāts tiek liegi, liegi iežūžots», bet ne jau tāpēc, lai bēgtu no skarbās dzīves patiesības. Šādos brīžos tas dzīves idealus redz «īstenībā veidotus», dzīvē realizētus, proti:

Šeit lauztas važas, gāzti tumsas pāļi,
Vairs nav, kas izšķērž bāru nopelnus,
Šeit visi jūtas viens kā māsas, brāļi.

(*«Lai ziedu vēsmas» 1894.*)

Proletariats ir modies uz cīņu, sabiedrībā strāvo jauni, spirgti vēji. Dzejnieks ar visu sirdi traucas cīņā, sauc aukas un negaisus. Sabiedriskajās cīņās viņš nostājas darbaļaužu pusē jeb, kā pats saka, «grūtdieņu» pusē:

Ne mokas, ne bālnāves rokas
Spēj mani no grūtdieņiem šķirt!

(*«Raudula» 1894.*)

Priekš grūtdieņiem ziedošu dzīvi,
Lai tumsības pīlari grūst.

(*«Grūtdieņu žēlas» 1894.*)

Pagarajā dzejolī «Pie ratiņa» viņš realistiski notēlo vecuma nespēka māktas strādnieces pēdējās mūža dienas. Vērpēja jau izbaudījusi sūro nabagmājas likteni, kur «asaru tiesa vien tiek», ubagodama vilkusies no mājas uz māju. Bagātie izsmējīgi sacījuši, ka viņu varot vēl kauču arklā jūgt. «Kam dzīve uz rok-

darbu balstās, tas vārguļa dzīvi šeit cieš,» secina dzejnieks. Badā pamirusi, tā pūlas ar vērpšanu nopelnīt sev maizes garozu, bet turpat pie ratiņa dzīvība izdziest. Šis dzejolis Zvanpūtim viens no mākslinieciskā ziņā gatavākajiem. Amfibrachiskās trīspēdu rindās labi iekļauts skumjais vēstījums par vērpējas dzīvi. Pats dzejoļa plūdums atgādina ratiņa dūkšanu.

1905. gada revoluciju Zvanpūtis apsveic, izsaukdamies: «Jau gaisma aust, biedri . . .» Dzejnieks ne mirkli nešaubās par to, kas darāms. Viņš palicis uzticīgs proletariata atbrīvošanās cīņai:

Pulcēt apzinīgus biedrus,
Tos pret tumsu karā vest, —
Cīņā iet šā roku rokās —
Ai, kā straujo prāts un gars.
Šajās brīvīb's cīņu mokās
Slēpjas dzīves pavasars.

(«Augu dienu salkt pēc maizes» 1905.)

Savu dzejnieka talantu Zvanpūtis nepaspēja izkopt. Viņa izteiksmei trūkst Eduarda Veidenbauma lakonisma, dzejas gleznu spilgtuma. Gadās arī nelāgi prozaismi, grēkojumi pret ritmu. Atskaņu labad reizēm lietoti vārdi, kas visu frazi padara neveiklu. Taču viņa dzejā ir spars, spilgti izteikts sabiedrisks raksturs. Nākotni viņš redz tādu, «kur visi jūtas viens kā māsas, brāļi».

Zvanpūša dzejoļi «Grūtdieņu žēlas» un «Raudula» ir pamatā masu dziesmai «Strādnieku kokle». Tās pirmais pants ar notīm iespiests kādā strādnieku dziesmu krājumā.[1] Latviešu socialdemokratu partijas Malienas organizacijas hektografētā krājumā (1905.) iespiests «Strādnieku kokles» teksts ar 9 pantiem: 1.—4. un 9. pants ir no Zvanpūša dzejoļa «Grūtdieņu žēlas», 5., 6. un 8. pants — no «Raudulas». Zvanpūša panti vairāk vai mazāk pārveidoti, piemēram, «grūtdieņu» un «vārguļu» vietā, jēdzienus konkretizējot, ievietots — «strādnieku», «tēvijas

[1] Latviešu socialdemokratiskās strādnieku partijas izdevums (domājams, 1905. gadā).

kalnos un lejās» vietā — «darbnīcu drūmajās sienās».[1] 1919. gadā Valmierā Latvijas Komunistiskā partija izdevusi «Strādnieku dziesmas», kur šī masu dziesma iespiesta saīsināta. Fakts, ka Zvanpūša dzejoļi kļuvuši par pamatu vienai no pirmajām latviešu strādnieku masu dziesmām, liecina, ka tie bijuši populari darbaļaužu vidū jau pirms 1905. gada revolucijas. Ir ziņas, ka «Strādnieku kokli» (līdz ar tādām dziesmām kā «Latvija, mosties», «Kam skanat jūs, drūmajie zvani» un M. Gorkija «Saule lec un saule noriet») ap 1907. gadu dziedājusi skolu jaunatne, piemēram, Smiltenes draudzesskolā.

Zvanpūtis devis arī dažus M. Ļermontova, N. Ņekrasova, H. Heines un Adas Negri dzejoļu tulkojumus, kā arī A. Pļeščejeva «Cik daudzi, daudzi krituši» (1905.), kas īstenībā ir ungaru dzejnieka Janoša Araņi[2] dzejolis.

Zvanpūtis ir kreiso jaunstrāvnieku sabiedriskā protesta paudējs dzejā. Ed. Veidenbauma atstātā mantojuma un jaunās strāvas cīņu ierosināts, viņš īsu laiku darbojas dzejas laukā, bet nepagūst īsti izkopt savas spējas.

LITERATURA

Zvanpūša dzejoļi iespiesti «Diena Lapā» (1894. un 1895.), Ed. Treimaņa-Zvārguļa «Dzejas pūrā» (1897.), «Latvieša» pielikumā (1905., 2., 9.), «Saimnieču un zelteņu kalendarā» 1897. gadam. M. Losberga izteikusi domu («Karogs», 1953., 9.), ka «Socialdemokrata» 1905. gada 31. numurā iespiestais dzejolis «Pie ķeizara pils» arī ir Zvanpūša. Minētajā 1919. gada strādnieku dziesmu krājumā tam tiešām pievienota piezīme, ka dziedams pēc «Strādnieku kokles» motiva. Arī A. Birkerts uzskata, ka dzejolis varētu būt Zvanpūša.

Biografiskas ziņas par Zvanpūti atrodamas «Dzejas pūrā» (1897.), D. Bundžas biografijā (viņa piemiņai Londonā izdotajā «Dzejoļu krājumā» 1902.) un A. Birkerta rakstā «Karogā» 1947. g. 6. numurā un 1956. g. 5. numurā.

[1] K. Jansons savās atmiņās atzīmē, ka «Strādnieku kokles» autors esot Eduards Kalniņš (Rīgas strādnieks, aktivs strādnieku pulciņu darbinieks). Acīm redzot Kalniņš būs gan tas (vai viens no tiem), kas no Zvanpūša dzejoļiem izveidojis šo masu dziesmu (sk. LKP vēst. komisijas sast. grāmatu «1905. gads». M., 1936., 264. lpp.).

[2] Šandora Petefi draugs, dzīvojis no 1819. līdz 1882. gadam.

CITI JAUNĀS STRĀVAS RAKSTNIEKI

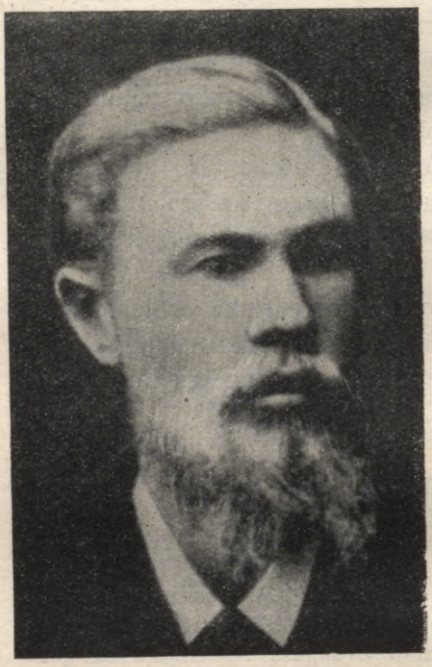

P. Sarķis

Pēteris Sarķis (1862.—1895.) bija progresivs lauku skolotājs un «Dienas Lapas» līdzstrādnieks. Viņš rakstījis literari kritiskus apcerējumus, fabulas, humoristiski satiriskus dzejoļus u. c. darbus realistiskā garā. P. Sarķa lugas — «Tēva asaras» (1890.), «Rīta blāzma» (1894., manuskripts) un «Ugunsgrēks» (1896., manuskripts) — atklāj pretrunas tā laika latviešu lauku buržuazijas dzīvē, bet māksliniecīskajā veidojumā nav stipras. Viņa labākie darbi ir fabulas (daļa sakopota krājumā «Pasaciņas» 1888. g.) un literari kritiskie raksti — «Par ko dzied mūsu dzejnieki» (1891., 1892.), «Pesimisms latviešu rakstniecībā» (1891.).

Ceronis, īstajā vārdā Teodors Viļķers (1863.—?) ir dzejnieka Zvanpūša brālis, kopš 1887. gada armijas kadru virsnieks; par viņa tālākajām gaitām nav ziņu. 90. gados «Dienas Lapā» un Zvārguļa sastādītajā antoloģijā «Dzejas pūrs» publicēti nedaudzi Ceroņa dzejoļi, sarakstīti mēreni jaunstrāvnieciskā garā.

Augusts Kažoks (1863.—1893.) bija jaunstrāvnieciski noskaņots lirisks dzejnieks, Doku Āta draugs un novadnieks. 1884. gadā beidzis seminaru, A. Kažoks strādāja par skolotāju dažādās vietās, beidzot Ropažu draudzesskolā. Viņa sacerējumi izdoti krājumā «Dzejoļi» (1893.).

TREŠĀ DAĻA

RŪDOLFS BLAUMANIS

DZĪVE UN DAIĻRADES CEĻŠ ● BLAUMAŅA DAIĻRADES VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS ● BLAUMAŅA PROZA ● BLAUMAŅA DRAMATURĢIJA ● BLAUMAŅA DZEJA

RŪDOLFS BLAUMANIS

(1863.—1908.)

Blaumanis ir viens no vislielākajiem 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma latviešu rakstniekiem, viens no latviešu literaturas klasiķiem. Viņš notēlojis galvenokārt zemnieku dzīvi, īpaši labus panākumus guvis novelistikā un dramaturģijā. Blaumaņa sabiedriskie uzskati bija sīkburžuaziski demokratiski, viņa daiļrades metode — realisms.

DZIVE UN DAIĻRADES CEĻŠ

Bērnība, skolas gadi un pirmie soļi patstāvīgajā dzīvē

Rūdolfs Blaumanis dzimis 1863. gada 1. janvarī (v. st. 1862. gada 20. decembrī) Ērgļu muižā[1], barona kalpotāju — pavāra un apkopējas ģimenē.

Viņa tēvs Matīss bija jau pavecs, klusas dabas cilvēks, bet māte Karlīne — dēla galvenā audzinātāja — enerģiska un dzīves priecīga, laba folkloras zinātāja. Pēc kādas laika biedres liecības Karlīne Blaumane «bija garīgi ļoti modra: zināja no galvas daudz raksturīgu sakāmvārdu, tautas dziesmu, dažādu pantiņu, arī tādus, kas saucami par cenzējamiem. Sarunā bieži prata iepīt tautas dziesmu teicienus. Viņai bija zināmi daudzi oriģinali teicieni, kādus tagad vairs nedzird. Kā attaisnojumu arvien iepina sarunā teicienu: «Tā tas ir, tā veci ļaudis domāja un runāja».»[2] Mātei liela nozīme ne vien dēla audzināšanā, bet arī tā daiļradē: viņai Blaumanis mēdza lasīt priekšā savus tikko uzrakstītos darbus un to tālākā veidošanā, it īpaši valodas ziņā,

[1] Tagadējā Ērgļu rajona Ērgļu ciemā.

[2] Rūdolfa Blaumaņa kopoti raksti, XII sēj., 1927., 11.—12. lpp.

R. Blaumanis jaunībā

lielā mērā orientējās pēc mātes piekrītošā vai noraidošā sprieduma.

Pirmos mūža gadus nākošais rakstnieks pavada muižā, spilgtu socialu pretstatu un asas šķiru cīņas pilnajā vidē. To raksturo: no vienas puses — muižnieku vara, bezdarba dzīve un bagātība, no otras — tautas vairuma beztiesība, pārmērīgs darbs un trūkums, zemnieku nemieru izpaudumi.

Pretim greznajai pilij, kur pat zirgu staļļi bija ampira stilā, kā nesenās pagātnes baigs liecinieks rēgojās Rata kalns, t. i., zemnieku spīdzināšanas vieta. Ja arī Blaumanis pats zemnieku pēršanas redzējis vairs netika, viņa tēvam par tām bija dzīvas atmiņas, no kurām nedaudzas iegājušas arī rakstnieka daiļradē (piemēram, stāstā «Dziru Miķelis» 1901.). Un vēl 60. gados turpat mazā zēna acu priekšā smagā apspiestībā ritēja darbs un dzīve muižas kalpiem un klaušiniekiem.

Bet zemnieki nebija tikai cietēji, tie bija arī cīnītāji. Tieši 60. gados Ērgļos viļņojās nemieru kustība, kurā, starp citu, tika nodedzinātas visas muižas rijas; uzbrukumi, pat atentats, vērsās arī pret mācītāju. Naidu pret muižu un tai kalpojošo baznīcu audzināja arī folklora, piemēram, tanī pusē izplatītā, uz turienes sevišķi skopo baronu un tautai krasi naidīgo mācītāju zīmētā paruna: «Čigāns muižā, džendžele baznīcā.» Bērns būdams, Blaumanis no šiem notikumiem uzzināja un saprata nedaudz, taču minētās pretišķības ar neatslābstošu spēku turpinājās līdz pat rakstnieka mūža galam.

Kad Rūdolfam pieci gadi, vecāki sāk zemnieku gaitas, rentē-

Braku dzīvojamās ēkas skats

jot Braku mājas gleznainajos, skaistiem mežiem klātajos Ērgļu kalnos. Kā saimnieka dēls un vēlāk kā saimnieks Blaumanis Brakos pavada mūža lielāko daļu, iemīļo tos, labi iepazīstas ar lauku dzīvi un pierod skatīt pasauli lielā mērā ar zemnieka, t. i., ne visai pārtikuša rentes saimnieka acīm. Brakos un to apkārtnē viņš iepazīstas ar cilvēkiem un notikumiem, kurus izmanto daudzu savu darbu sižetu un tēlu veidošanai (piemēram, «Andriksonā» notēlotais aizliegums zemniekam cirst savā zemē kokus, «Nāves ēnā» parādītie raksturi).

Līdz desmitajam mūža gadam Rūdolfs mācās mājās, tad trīs gadus Rubīnu Annas privatskolā Ogrē; mācību valoda jau šajā viņa pirmajā skolā ir vācu. No 1875. gada Blaumanis, pa daļai ar privatstundām pats pelnīdamies, mācās 2. Rīgas vācu apriņķa un tirdzniecības skolā, ko beidz 1881. gadā. Viņš labi apgūst vācu valodu un daudz lasa, galvenokārt vācu klasiķus. Sākas arī jaunieša pirmie patstāvīgie literarie mēģinājumi.

Jau no mazotnes Blaumanim nācies saskarties ar vācu valodu un Baltijas vāciešiem, pie tam tik daudz, ka dažkārt pat ģimenē

lietota vācu valoda. Vācu valodā sarakstīti arī viņa pirmie literarie mēģinājumi. Vecāki, ilgus gadus muižā kalpojuši, cenšas savu dēlu zināmā mērā audzināt «kungu garā», tomēr tas nekad nav spējis atraut Blaumani no latviešu tautas; pretēji minētajām reakcionarajām ietekmēm darbojas citas — spēcīgākas.

Nākošā rakstnieka izaugsmē, it īpaši bērnībā un jaunībā, liela nozīme Braku gājējiem. Blaumanis uzaug un visu mūžu pavada ciešā sakarā ar vienkāršajiem lauku darbaļaudīm, strādā lauku darbus līdzi Braku puišiem un draudzējas ar tiem. Tuvība ar zemnieku dzīvi, tās priekiem un bēdām, iepazīšanās ar folkloru un progresivo literaturu audzina viņu par savas tautas dēlu. Skolā un pansijā (Rīgā), visnotaļ būdams vāciskā vidē, Blaumanis pēc kādas laika biedres liecības «nekad neslēpis, ka viņš latvietis un zemnieks; taisni otrādi, visur un vienmēr viņš to uzsvēris, kur varējuši celties kādi pārpratumi... Blaumanis cītīgi mācījies arī latviešu valodu».[1] Tā kā skolā to nemāca, viņš savu skaidro un bagāto izteiksmi izveido, vērīgi klausīdamies, kā runā tauta. Kritisks skats viņam ir arī uz baznīcu.

Pēc skolas beigšanas astoņpadsmit gadus vecais Blaumanis kļūst par kantoristu (Fārbacha apīņu tirdzniecības uzņēmumā) Rīgā. Kaut gan te nākotne materiali nodrošināta, topošo mākslinieku šis dzīves ceļš nevaldzina; turklāt šai darbā cieš arī viņa ne visai stiprā veselība. Drīz viņš atgriežas Brakos, strādā lauku darbus, nododas pašmācībai un vingrinās rakstniecībā.

No 1885. līdz 1887. gadam Blaumanis ir Kokneses muižā rakstvedis un pārvaldnieka māceklis. Par pārvaldnieku viņš gan neizmācās, tomēr šis laiks rakstnieka attīstībā stipri nozīmīgs. Viņš diezgan pamatīgi dabū iepazīties ar socialu netaisnību un intrigu pilno muižas dzīvi, iegūst te daudz iespaidu, pēc kuriem vēlāk lielā mērā veidoti tādi darbi kā «Purva bridējs» un «Ugunī», pa daļai arī «Spijēnos» (Slaucēja tēls). Neprazdams un negribēdams liekuļot, intrigēt un klanīties varmācīgajai, uzpūtīgajai un stulbajai priekšniecībai — pārvaldniekam un tā «madamai», Blaumanis arī no šās vietas aiziet un atgriežas tēva mājās.

[1] Rūdolfa Blaumaņa kopoti raksti, XII sēj., 1927., 37. lpp.

Literārās darbības sākums 80. gadu beigās

No 1887. līdz 1889. gadam Blaumanis dzīvo Brakos — strādā lauku darbus un nododas rakstniecībai. Cits pēc cita «Balsī» un «Baltijas Vēstnesī» nāk klajā viņa pirmie nozīmīgākie sacerējumi — realistiski stāsti un noveles: *«Nezāle»*, *«Pērkona negaiss»*, *«Zirgs, trīs govis un simts rubļu»* (visi 1887. g.), *«Aizvien lillā»*, *«Spijēnos»*, *«Kā vecais Zemīts pašu nelabo redzējis»* (visi 1888. g.), *«Nauda zeķēs»*, *«Raudupiete»* (abi 1889. g.) u. c. Tie godam turpina un attīsta tālāk vairākas nozīmīgas Apsīšu Jēkaba, līdz tam labākā stāstnieka latviešu literaturā, iedibinātās tradicijas, galvenokārt pievēršanos sava laika lauku dzīvei un mākslinieciskās meistarības izkopšanai. Apsīšu Jēkabs 80. gadu beigās ir jau norietoša, turpretim Blaumanis — uzlecoša zvaigzne. Pārējiem 80. gadu latviešu prozistiem jau Apsīšu Jēkabs un vēl jo vairāk Blaumanis stāv tālu pāri. Tā jau ar pirmajiem darbiem Blaumanis uznāk uz literarās skatuves kā ievērojams realistiskās prozas meistars — Latvijas zemnieku dzīves notēlotājs.

Latvijas laukiem tai laikā sevišķi raksturīga kapitalisma strauja attīstība. Zemniecība diferencējas, arvien lielāku nozīmi iegūst naudas vara. Neliels turīgāko saimnieku virsslānis, pastiprināti ekspluatējot kalpus, uz to rēķina iedzīvojas mantā. Turpretim tautas vairums — nabadzīgie zemnieki un bezzemnieki — slīgst nabadzībā un apspiestībā. Līdz ar bagātību un tiekšanos pēc tās pastiprinās budžu uzpūtība, varmācība un kārtu aizspriedumi latviešu pašu vidū. Senās patriarchalās attieksmes izzūd, stipri pieaug šķiru cīņa saimnieku un kalpu vidū. Teoretiski laikmeta attīstību izprazdams ne visai dziļi, bet savā daiļradē atveidodams savā apkārtnē novēroto realistiski pareizi, Blaumanis radījis tipiskus sava laika apstākļu un raksturu notēlojumus. Ne vienā vien gadījumā Blaumaņa darbi atklāj parādību socialekonomiskos cēloņus dziļāk, nekā tos apzinājies autors pats; te liela nozīme viņa realisma metodei.

Salīdzinot Blaumani ar otru tā laika lielāko latviešu prozas meistaru un zemnieku dzīves notēlotāju Apsīšu Jēkabu, abu starpā ir nozīmīgas atšķirības. Blaumanis daudz plašāk un asāk

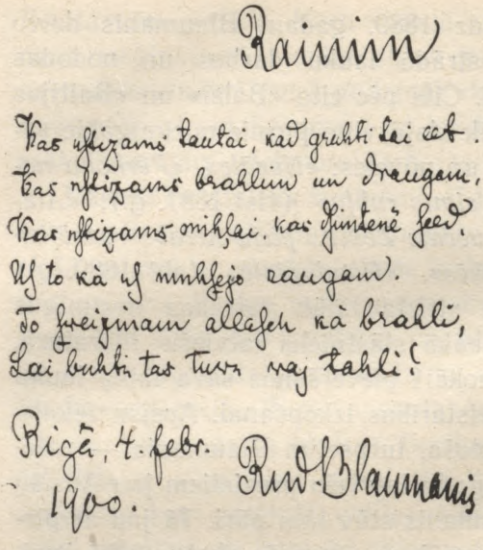
Rainim

Kas uzlizams tautai, kad grubti lai cat.
Kas uzlizams brahlim un draugam,
Kas uzlizams omihlai, kas sirsnenē jeed.
Uz to kà uz nmhlejo raugam.
To sweizinam alleshk kà brahli,
Lai buhtu tas tuwn vai tahli!

Rigā, 4. febr. 1900. Rud. Blaumanis

R. Blaumaņa rokraksts

parādījis saimnieku — kalpu izsūcēju («Nezāle»), labi noraksturojis nabadzīgā zemnieka pauperizaciju, vietām paceldamies jau pilnīgi kritizētāja realisma līmenī («Spijēnos»). Vispār — Blaumaņa dotā laikmeta aina plašāka, daudzpusīgāka un arī dziļāka.

Blaumaņa darbos atspoguļotā laikmeta aina, sabiedriskās un sadzīves pretrunas it īpaši izceļas ar autora prasmi parādīt cilvēkus, to iekšējo dzīvi un savstarpējās attieksmes. Jau 80. gados viņa spalvai pieder tādi spilgti tēli kā kalps Pupulakstu Reinis («Zirgs, trīs govis un simts rubļu»), budzis Slaucējs («Spijēnos»), vidējais zemnieks Roplainis («Pērkona negaiss») u. c. Blaumanis parādījis arī tādus raksturus, kas Apsīšu Jēkabam vēl bija pilnīgi sveši un nesaprotami. Vispirms te minams jaunais lauku proletariata pārstāvis Jānis («Nezāle»), kas drosmīgi stājas budžu varmācībām pretī; Apsīšu Jēkaba darbos un visā iepriekšējā latviešu literaturā nebija atrodami arī tādi raksturi kā Blaumaņa Krustiņš un Raudupiete u. c. Pretēji Apsīšu Jēkabam Blaumaņa darbu centrā nemēdz būt vārgi vecīši, bet pilnasinīgi, kaislību un dzīves alku pilni cilvēki. Līdz ar to arī viņa darbu emocionalā noskaņa stipri atšķirīga. Blaumanis daudz vairāk ir jaunlaiku cilvēks.

Parādot raksturus, Apsīšu Jēkabs kavējas galvenokārt tikai pie to ārējām izpausmēm, Blaumanis daudz plašāk un spēcīgāk atklāj arī jūtu dzīvi. Piemēram, Apsīšu Jēkaba Pēterītis («Pie pagasta tiesas») ir tāds pats «pazudušais dēls» kā Blaumaņa Krustiņš («Pērkona negaiss»), bet par Pēterīti uzzinām galveno-

kārt tikai to, ko viņš dara, kamēr Blaumanis paver skatu arī sava tēla iekšienē, notēlo konkreti tā vētrainos pārdzīvojumus, par kādiem Apsīšu Jēkabs parasti tikai pārstāsta. Arī kā psihologs Blaumanis iet tālāk par Apsīšu Jēkabu.

Kā Apsīšu Jēkabs, tā Blaumanis centies apgūt tautas valodas bagātības, rūpīgi izstrādājis katru teikumu un vispār lielu vērību veltījis savu darbu formai. Apsīšu Jēkabs nodibina latviešu literaturā un izkopj tikai vienu žanru — stāstu, Blaumanis ieved arī noveli («Kā vecais Zemīts pašu nelabo redzējis», «Raudupiete»). Ievērojot noveles žanra specifiku, Blaumanis raksta vairāk koncentrēti, bez Apsīšu Jēkabam raksturīgajiem izplūdumiem un sāņnovirzēm. Šī atšķirība ir ne vien novelēs, bet arī stāstos; to nosaka ne tikai žanra specifika, bet arī autora individuālās īpatnības. Blaumanis vispār, salīdzinot ar Apsīšu Jēkabu, ir savā daiļradē koncentrētāks, straujāks, dinamiskāks.

Tāpat kā visi ievērojamākie latviešu rakstnieki, Blaumanis centies apgūt citu tautu vārda mākslas lielāko meistaru pieredzi. It īpaši nozīmīga viņa tuvība ar krievu literaturu, kuras ieguldījums klasiskajā realismā bija visbagātākais. Vairāki fakti liecina, ka Blaumanis jau savas daiļrades sākumā varēja lasīt to oriģinālā. Tirgotājs, pie kā topošais rakstnieks strādāja 1881. un 1882. gadā, bija reizē Krievu Lloida un Maskavas ugunsapdrošināšanas biedrības aģents Rīgā, tā kā šai vietā bija nepieciešamas arī krievu valodas zināšanas. Īsi pirms 1885. gada Blaumanis sagatavo savu jaunāko brāli Arvīdu draudzesskolai, kur prasības krievu valodā tolaik bija jau augstas. Nejauši saglabājušos faktu vidū noteiktas ziņas ir par to, ka Blaumanis 80. gados interesējies par Koroļenko, bet viņa sakari ar krievu literaturu, protams, bija daudz plašāki; vēlāk tie vēl pieauga.

Blaumaņa darbos ir arī atpalikuši uzskati, vēsturiska un šķiriska ierobežotība. Jautājumam par smago muižas slogu, kāds vēl joprojām gūlās pār zemniecību, arī pār Blaumaņa dzimtu, rakstnieks gandrīz nepieskaras. Nav iemesla domāt, ka viņš te būtu muižnieku pusē, bet cenzuras apstākļi arī viņu, tāpat kā citus, spieda klusēt. Tomēr ir Blaumaņa darbos arī trūkumi, kam tāda attaisnojuma nav. Tādiem visumā spēcīgiem realistiskiem

darbiem kā «Spijēnos» un «Raudupiete» mechaniski piekabināts mākslīgi izskaistināts nobeigums, kur realistiskajā notēlojumā atklātās pretrunas lūkots izlīdzināt. Blaumanim trūkst pietiekami izveidota un nostabilizēta pasaules uzskata, viņš idejiski svārstās, un šīs svārstības ne vienā vien gadījumā vērš viņu prom no dzīves īstenības pareiza attēlojuma. Apsīšu Jēkabam raksturīgā reakcionārā moralizēšana bībeles garā dažkārt sastopama arī Blaumaņa darbos (piemēram, «Aizvien lillā»), bet daudz mazāk; krasi reakcionarais stāstiņš «Viņa ceļi» (1887.), kā norādījis rakstnieka brālis, neesot Blaumaņa darbs.

No 80. gadu visprogresivākā latviešu literaturas pārstāvja Ed. Veidenbauma Blaumanis idejiski atpaliek, tomēr progresa nometnes pirmajām līnijām šai laikā ir tuvāks nekā jebkad. Turpmākajos gados Blaumanis savos uzskatos gan iet uz priekšu, taču lēnāk, nekā vispārējā dzīves attīstība to prasa. No tā cieš arī viņa daiļrade, it īpaši 90. gadu sākumā un vidū.

Blaumanis 90. gadu sākumā un vidū (1890.—1897.)

1890. gadā Blaumanis pāriet uz Rīgu, kur strādā liberalās vācu avīzes «Zeitung für Stadt und Land» ekspedicijā, raksta šai avīzei apskatus par latviešu kulturas dzīvi, it īpaši par teatri, kā arī intensivi nododas savai daiļradei. 1894. gadā, kad nomirst Blaumaņa tēvs, rakstnieks atgriežas Brakos, kur saimnieko trīs gadus un strādā arī literaturas novadā. Viss šis laiks Blaumaņa attīstībā ir sarežģītāks un pretrunīgāks nekā iepriekšējais.

Rakstnieks joprojām sacerē realistiskus stāstus *«Istā līgaviņa»* (1890. g.; pēc aizgūta parauga), *«Brīnuma zālīte»* (1893.) u. c. Atzīmējama arī pasaka *«Velniņi»* (1895.), kur Blaumanis uzrāda daudz atjautīgas izdomas un asprātības. 1893. gadā iznāk viņa stāstu un noveļu izlase — *«Pie skala uguns»*, kur ietilpst šādi darbi: «Aizvien lillā», «Kā vecais Zemīts pašu nelabo redzējis», «Pērkona negaiss», «Nauda zeķēs», «Zirgs, trīs govis un simts rubļu», «Bērtuļa pirksts», «Raudupiete», «Šūpulis». Tas ir vienīgais Blaumaņa prozas krājums, kas iznāca viņa dzīves laikā.

Blaumaņa daiļrade kļūst daudzveidīgāka. Viņš tagad raksta arī lugas. 1890. gada 2. novembrī (v. st. 21. oktobrī) Rīgas Latviešu teatrī notiek Blaumaņa pirmās lugas — komedijas *«Zagļi»* sekmīga pirmizrāde, un 1891. gadā darbs iznāk grāmatā (lugas pirms nodrukāšanas rakstnieks, ņemot vērā citu domas un skatuves pieredzi, mēdza vēl pārstrādāt). Lai gan Blaumanis dramaturģijā vēl tikai iesācējs, jau pirmais sacerējums rāda viņa spējas arī šai nozarē. 1891. gada 17. (v. st. 5.) decembrī tai pašā teatrī pirmizrādi piedzīvo Blaumaņa otra luga *«Ļaunais gars»* (grāmatā 1892. g.) un 1893. gada 19. (v. st. 7.) novembrī trešā — *«Pazudušais dēls»*, kas abas iezīmē ievērojamu pacēlumu tā laika latviešu dramaturģijā un ieņem redzamu vietu kulturas mantojumā. Salīdzinot ar A. Alunānu, kas latviešu dramaturģijā dominēja līdz tam, Blaumanis ir daudzējādā ziņā pārāks.

90. gadu vidū Blaumanis ar panākumiem sāk rakstīt arī dzejoļus, gan liriskus un prātnieciskus («Vēl tu nezini» 1895. g., «Oda» 1896. g. u. c.), gan satiriskus un humoristiskus («Ozoli vēl Baltijā», «Brenča pavasara vēstneši» — abi 1896. g. u. c.). Bez tam vēl rakstnieka spalvai pieder pārdesmit recenziju un daži publicistiski raksti, kas dod vienu otru raksturīgu liecību par Blaumaņa sabiedriskajiem un estetiskajiem uzskatiem.

90. gados Blaumanis kā rakstnieks, it īpaši dramaturgs, «Pazudušā dēla» autors, kļūst populars un atzīts. Par viņa literarajiem nodomiem presē rakstīts jau pirms to realizēšanas, piemēram, par «Ļauno garu» pusgadu pirms darba beigām, piezīmējot: «Sagaidām krietnu darbu.»[1] Pēc «Pazudušā dēla» pirmizrādes «Dienas Lapa» (recenzents Āronu Matīss) rakstīja: «Izrādīta jauna ievērojama luga ... Vislabākais tajā tas, ka, kā jau teikts, tā bagāta dramatiskas darbības, personas uz skatuves nevis caur vārdiem, bet ar darbiem izrāda savu raksturu. Un raksturi lugā tēloti brangi, noteikti.»[2] Blaumani pelnīti sāk godināt par «mūsu labāko dramatiķi»[3]. «Pazudušo dēlu» augstu novērtē arī

[1] «Dienas Lapa», 1891., 81.
[2] «Dienas Lapa», 1893., 254.
[3] «Mājas Viesis», 1894., 3.

Rīgas un Pēterburgas vācu prese[1], atklāti, bet veltīgi aicinot Blaumani pāriet vācu autoru rindās.

Panākumi ir arī Blaumaņa prozai. 1892. gadā viņa darbu izlase — «Raudupiete», «Nauda zeķēs», «Pērkona negaiss» — ar kopēju virsrakstu «Zem salmu jumta» («Olest katuse all») iznāk igauņu valodā. Izlasi no vācu valodas tulkojis un ievadu uzrakstījis igauņu kritiskā realisma meistars Ed. Vilde, kas 90. gadu sākumā bija strādājis kopā ar Blaumani «Zeitung für Stadt und Land» redakcijā. Igauņu prese grāmatu novērtē atzinīgi. Nezināms autors raksta: «Mūsu pazīstamais stāstu rakstnieks Ed. Vilde no citas tautas apcirkņiem atnesis līdzi veselu klēpi jaunumu, par ko esam viņam lielu pateicību parādā ... viņš devis mums iespēju iepazīties ar darbu, ko esam ļoti gaidījuši; ir tieši tā, kā kad mēs paši gadu vai divus būtu dzīvojuši savā kaimiņtautā, tik skaidri šie stāsti attēlo mūsu priekšā latviešu zemnieku dzīvi ... stāsti pilnīgi atbilst zemnieku dzīvei un rāda, ka jaunais latviešu rakstnieks Rūdolfs Blaumanis savu brāļu latviešu zemnieku dzīvi pratis veidot ar redzīgu skatu. Valoda ir tik gluda, ka labākas nevar vēlēties ... Mēs nezinām neko citu, kā ieteikt to izlasīt.»[2]

Lai gan Blaumaņa nopelni un slava stipri auguši, viņa literarajā darbībā netrūkst arī aplamību un atpalicības; it īpaši tās atklājas rakstnieka attieksmēs ar Jauno strāvu.

90. gados šķiru cīņa nemitīgi saasinās. Arvien rosīgāku un dziļāku darbību attīsta Jaunā strāva, pieaug strādnieku revolucionarā kustība, bet aktivizējas arī reakcijas pretdarbība. Laikmeta straujā attīstība progresivam rakstniekam uzliek arvien lielākus pienākumus. Blaumanis, nebūdams ciešāk saistīts ar Jauno strāvu, minētās prasības izpildīt spēj tikai pa daļai. Tas negatīvi ietekmē arī viņa daiļradi.

Blaumanis lielā mērā naivo un reakcionaro uzskatu varā. Viņš domā, ka saimnieku un kalpu vidū kapitalisma apstākļos var pastāvēt patriarchalās attieksmes un ka tām joprojām vajag

[1] «Zeitung für Stadt und Land», 1893., 255., 257., 259.; «St. Peterburgischer Herold», 1893.

[2] «Postimees», 1892., 219.

pastāvēt. Ne vienreiz vien viņš idealizē saimniekus un kalpu dzīvi, cenšas samierināt viņu pretišķības, pūlas parādīt, ka pretrunas kalpam ar saimnieku rodas ne ekspluatacijas dēļ, bet tikai tais gadījumos, ja viens otrs no tiem ir slikts cilvēks. Tādas tendences rakstniekam nebija svešas jau 80. gados, bet tagad tās vēl pieaug, piemēram, stāstā «Bērtuļa pirksts» (1890.) u. c. Daudzkārt Blaumanis mēģina sabiedriskos jautājumus apiet, nemaz neievērot un tā novērš arī lasītāja uzmanību no tiem, piemēram, stāstā «Šūpulis» (1892.). Par šo kļūdu Blaumani kritizēja J. Jansons-Brauns savā ievērojamā referatā «Domas par jaunlaiku literaturu».

J. Jansona-Brauna kritika liek Blaumanim pārdomāt savas daiļrades tālāko ceļu. Viņš publicē pret tā laika reakcionarās literaturas galveno pārstāvi J. Lautenbachu-Jūsmiņu satirisku feļetonu «Labāko familiju dzejnieks»[1], kam seko otrs tādā pašā garā sarakstīts feļetons par toreiz izslavēto reakcionaro pantu kalēju Ed. Zeibotu.[2] Drīz pēc tam, kad buržuaziskā kritika nikni uzbrūk J. Jansonam-Braunam un mēģina savā pusē dabūt arī Blaumani, aizstāvot to pret J. Jansona-Brauna kritiku, rakstnieks nelūgtos palīgus atraida un pasaka, ka «Domās par jaunlaiku literaturu» izteiktie pārmetumi ir pareizi, ka nopietnam rakstniekam uz tiem jāatbild ar saviem darbiem, katrs cits aizstāvis ir lieks.[3]

Ar «Baltijas Vēstneša» un «Balss» kliķi Blaumanim ir nepārtraukti konflikti jau kopš 1890. gada beigām (1890. g. septembrī Blaumanis publicējies šīs kliķes presē — «Balsī» — pēdējo reizi). Minētās avīzes nonievā Blaumaņa lugas, biedrība izbalso viņu no teatra komisijas, un arī Blaumanis ar saviem rakstiem kritizē kliķi asi jo asi un nemitīgi.

Tomēr — iet konsekventi kopā ar jaunstrāvniekiem Blaumanis nespēj. To rāda, piemēram, viņa polemika ar Aspaziju 1895. gadā. Raiņa un dažu Jaunās strāvas ideju aizrauta, dzejniece

[1] «Dienas Lapa», 1894., 35.
[2] «Dienas Lapa», 1895., 29.
[3] Turpat, 153., 168.

bija publicējusi dzejoli «Atzinums»[1], kurā pati kritizē savu agrāko bezidejisko daiļradi un izteic progresivas domas par literaturas uzdevumu:

Ne cilvēci man sapņos aijāt,
Bet to no miega modināt.

Blaumanis dzejolī «Aspazijai» nostājas pret šo pareizo prasību, jo pēc viņa pārliecības tā nerealizējama un tādēļ veltīga. Atšķirībā no galējiem reakcionariem rakstnieks gan nedomā, ka nekādas radikalas pārmaiņas *nav vajadzīgas,* tomēr uzskata, ka tādas *nav iespējamas.* Viņš saka: «Zem grūta darba smagiem svariem Arvienu ļaužu vairums ies, Tos atņemt diženākiem gariem Nedz izdevās, nedz izdosies.» Saskaņā ar šo aplamo un kaitīgo uzskatu Blaumanis savos darbos dod vietu bezidejiskumam, samākslotiem īstenības izskaistinājumiem, tukšiem jokiem, nesaprazdams, ka, novēršot uzmanību no dzīves pretrunām, dara nevis labu, bet ļaunu.

Asi šos Blaumaņa literarās darbības trūkumus kritizē progresivā kritika. Piemēram, 1897. gadā J. Jansons-Brauns, rakstot par Blaumaņa lugu «Potivara nams», pieprasa, lai rakstnieks pareizāk pazītu un izprastu dzīvi, lai parādītu, ka tēloto notikumu dziļākie cēloņi ir ne atsevišķu cilvēku labajās vai ļaunajās īpašībās, bet socialekonomiskajos apstākļos. J. Jansons-Brauns pamatoti pārmet Blaumanim arī saistīšanos ar P. Zālīti (no 1895. g. Blaumanis vairākus gadus strādāja gandrīz vienīgi tā vadītajam «Mājas Viesa Mēnešrakstam» un «Mājas Viesim»). Piemērošanās, kaut neapzināta, Zālīša vadīto izdevumu tendencēm Blaumani gremdēja.

Liela negativa nozīme bija arī tam, ka Rīgas Latviešu teatris, t. i., vienīgā lielākā latviešu skatuve, atradās reakcionarās buržuazijas rokās. Lugas, kas teatra vadības interesēm nostājas noteikti pretī, tika vai nu noraidītas, vai arī interpretējot sagrozītas. Tā notika arī ar Blaumaņa raksturkomediju «Trīnes grēki» (1896.), kas tika traktēta kā formalistiska triku luga un izpelnījās asu jo asu J. Jansona-Brauna kritiku.[2]

[1] «Dienas Lapa», 1895., 217.
[2] «Dienas Lapa», 1896., 281.

RŪDOLFS BLAUMANIS
900. GADOS

J. Jansons-Brauns gan nosoda rakstnieka kļūdas, gan norāda pareizo ceļu, gan arī atzīmē, ka «Blaumanis ir un paliek taču mūsu apdāvinātākais rakstnieks; nevienam nepiemīt tādā mērā saprātīgs skatiens priekš gadījumiem un tēliem, slaida, plastiska gleznošanas spēja, vieglība un atjautība ... es Rud. Blaumani cienu pārāk augstu, lai viņu pielīdzinātu tiem, kur viņš tagad iekūlies iekšā ... Tomēr cerēsim, ka reiz viņš atkratīsies un tiks pilnīgi savā vaļā, ka tad nāks no viņa klajā nopietni, caurdomāti un rūpīgi apstrādāti sacerējumi ...»

Blaumaņa acīs J. Jansons-Brauns pēc kāda laika biedra liecības bija «lielais kritiķis», kuru rakstnieks «augsti cienīja», kura kritikas lasīja «ar lielu interesi un baudu. Tas bija ... kas apgaismo.»

Tādā pašā garā Blaumani audzina ne tikai tie raksti, kas sacerēti tieši par viņu, bet vispār Jaunās strāvas veiktais noskaidrošanas darbs u. c. laikmeta progresivās tendences. Rakstnieks daļu no savām kļūdām saprot un cenšas izlabot. Dzejojumā «Oda» (1896.) viņš paškritiski nosoda savas vājības un maldus un izsaka dedzīgu gribu no tiem atbrīvoties.

Vai man!
Zinu, kas esmu!
Manas dziesmas ir remdenas,
Nekvēlo jūtas!
Domas man nelido
Ērgļa skrējienu!
Mani smiekli
Pašam par rieboņu!
. . . . . .
Man jāsamis,
Kad domāju klusā
Stundā par sevi.
Palīdzi manim,
Palīdzi, tauta!
Kustini manas dvēseles
Smokošos ūdeņus,
Laid pār mani
Varenu iespaidu zibšņus,
Lai izceļos laukā

No nāvīgi nīstās
Vidējības!

Satirā «Ozoli vēl Baltijā» (1896.) Blaumanis līdzīgi jaunstrāvniekiem kritizē buržuazijas tolaik izplatīto izskaistinātas senatnes un t. s. «tautas vienības» daudzināšanu:

Senču gars un senču tikums,
Vienprātība. Brāļi. Biedri.
Gaisma. Censoņi un sviedri.
Tēvijas un tautas druva.

Tautas labums, mīlestība.
Liepu meitas. Ozoldēli.
Slavas dziesmas agri, vēli.
Brīvība un kumeliņi.

Tautas gods un ideali.
Vārdi. Vārdi. Vārdi. Vārdi.
Jauku runu milzu zārdi.
Lirum, miestiņš. Larum, miestiņš.

Pretstatā izvirtušajai buržuazijai un tās viltus tautiskumam dzejnieks par īsto tautas lepnumu izvirza vienkāršos darbaļaudis, to spēku un skaidrību:

Cietas cisas. Vīlēs rokas.
Grūti darbi, tomēr naigi.
Kupli mati. Sārti vaigi.
Melna maize. Balti zobi.

Meitas. Puiši. Sievas. Vīri.
Veselība. Tikums, grēki.
Šķīstas sirdis. Kaulos spēki —
Ozoli vēl Baltijā!

Tā Blaumanis, nevērojot visas viņa pretrunas, tomēr auga; un ne tikai viņš viens.

Latviešu literaturā vispār 90. gadu sākumā un vidū ir nozīmīgs pacēlums. Darbojas daudz jaunu un talantīgu, jau nozīmīgu attīstības pakāpi sasniegušu autoru: prozā — E. Birznieks-Upītis, Doku Atis, Pērsietis, A. Deglavs, Zeiboltu Jēkabs, J. Poruks u. c., dzejā — Zvārgulis, Aspazija, Plūdonis u. c., dramaturģijā — Aspazija, Zeiboltu Jēkabs, J. Palevičs u. c. Šī sa-

mērā bagātā literarā apkārtne arī deva Blaumanim rosinājumus neapmierināties ar jau sasniegto, neatpalikt.

1896. gadā Blaumanis līdz ar daudziem labiem dzejoļiem saraksta arī spēcīgu realistisku noveli *«Sapnis»*, 1897. gadā — veselas trīs, pat vēl pārākas noveles *(«Romeo un Jūlija», «Smiltainē», «Dancis pa trim»)*. Vēl daudz augstāki sasniegumi viņa daiļradē sākas ar nākošo, 1898. gadu.

Blaumanis 90. gadu beigās un 20. gs. sākumā (1898.—1908.)

1898. gada otrā pusē Blaumanis pāriet uz Rīgu strādāt P. Zālītes vadīto preses izdevumu redakcijās, no kurienes, principialu un personisku iemeslu dēļ ar Zālīti sanīdies, 1901. gada martā demonstrativi aiziet. Zālītes vadītie preses izdevumi pēc tam pārliecīgi nokritizē tādus redzamus Blaumaņa darbus kā «Skroderdienas Silmačos» un «Indrāni». Par attieksmēm, kādas Blaumanim jau agrāk bijušas ar Zālīti un izdevniecību, rakstnieks kādā vēstulē 1904. gada 25. martā atceras: «Es gan esmu daudz *laipojis,* bet *padevies* viņiem es nekad neesmu.»

Literari Blaumanis gadsimtu mijā stipri ražīgs, it īpaši prozā. Viņš saraksta un publicē četras no savām vislabākajām novelēm — *«Salna pavasarī», «Purva bridējs»* (abas 1898. g.), *«Andriksons», «Nāves ēnā»* (abas 1899. g.), kā arī stāstus — *«Ievas laime»* (1898. g.; 1903. g. publicēta pārrediģētā veidā ar virsrakstu *«Laimes klēpī»), «Mopsis jeb Nelaime Tērbatas ielā»* (1900.), *«Sarkanais jātnieks»* (1901.) u. c. Dramaturģijā klajā nāk tikai mazvērtīgā komedija *«No saldenās pudeles»* (sarakstīta jau 1898. g., pilnīgi pabeigta 1900. g., pirmizrāde 1901. g.). Toties jo produktivāks Blaumanis ir dzejā *(«Renatus»* 1898. g., *«Tiesa gan»* 1901. g. u. c.; 1900. g. iznāk Blaumaņa un Andrieva Niedras kopīgs dzejoļu krājums *«Ceļa malā»)*. Ir arī vairāki publicistiski raksti — par angļu-būru karu, par Dreifusa prāvu u. c.; rakstnieka nostāja tajos palaikam progresiva.

Ar 1901. gada oktobri rakstnieks strādā Pēterburgā — O. Rāviņa izdotajās «Pēterburgas Avīzēs». Te viņam jāveic dažādi redakcijas darba uzdevumi, no kuriem nozīmīgākais ir humoristiski satiriskā pielikuma «Purva Malā» vadība (no 1902. g. sākuma līdz 1903. g. 23. novembrim). Tā vajadzībām

Blaumanis sarakstījis daudz humoristiski satirisku dzejoļu, parakstīdamies ar pseidonimu *Grāvracis*. «Purva Malā» iespiesto progresivo rakstu dēļ tās vadītājam iznāca ne viena vien saķeršanās ar cenzuru (piemēram, par 1902. g. 65. numurā iespiestajām Andreja Upīša «Mazo cilvēku vēstulēm»). Neilgu laiku Blaumanis vada arī visu pārējo avīzes literaro daļu jeb toreiz t. s. feļetonu.

Darbs avīzē sagādāja Blaumanim lielas rūpes un prasīja daudz enerģijas, kura bija jāatrauj daiļradei; ne velti vēstulē T. Zeifertam 1903. gada 5. martā viņš žēlojas: «Esmu zaudējis pusotra gada no sava mūža ar nieka darbiem.» Asas pretišķības (cik zināms — galvenokārt personiskas dabas) Blaumanim rodas arī ar avīzes izdevēju, kā arī ar redakcijas locekli Andrievu Niedru. Tad Blaumanis 1904. gada martā no šās vietas aiziet.

Pie O. Rāviņa nostrādātajā laikā viņš sarakstījis tikai pāris desmit dzejoļu un vēl dažus maznozīmīgākus rakstus; luga *«Skroderdienas Silmačos»*, kas iespiesta 1902. gadā, izrādīta pirmoreiz tā paša gada 12. februarī (v. st. 30. janvarī), bija pabeigta jau agrāk (1901.).

No 1904. gada marta līdz 1906. gadam Blaumanis dzīvo galvenokārt savos Ērgļu Brakos un intensivi nododas jaunradei, it īpaši dramaturģijai. 1904. gada 15. maijā (v. st. 2. maijā) Rīgas Latviešu teatrī ir viņa lugas *«Indrāni»* (grāmata tai pašā gadā) un 1905. gada 12. aprilī (v. st. 30. martā) lugas *«Ugunī»* (grāmata 1906. g.) pirmizrāde. Abi šie darbi ir Blaumaņa dramaturģijas kalngali. Bez tam sarakstīti vēl daži darbi — dzejoļi, pāris stāstu, publicistiski raksti. Īpaši atzīmējami satiriskie dzejoļi «Troņmantinieka Alekseja dzimšana» un «Sēru dziesma par Plēvi» (sarakstīti 1904. g., iespiesti tikai pēc Oktobra revolucijas); Blaumanis te nostājies noteikti un asi pret carismu.

1905. gada revolucijai Blaumanis, cariskās birokratijas un muižniecības nīdējs būdams, simpatizē, bet nekādu redzamāku aktivitati neizrāda. Viņš gan tiek ievēlēts pagasta rīcības komitejā (pēc dažām ziņām — par tiesnesi), 1905. gada rudenī lielā mītiņā Valmierā (kur bija aizbraucis iestudēt «Ugunī») runā par skolu jautājumiem, galavo runu, ar ko uzstāties baznīcā, taču

visumā rakstnieks palika vērotājs. Soda ekspedicijām ierodoties, viņam tomēr bija drošāk doties no dzimtās puses prom.

1906. gada sākumā rakstnieks pārceļas uz Rīgu. Nebēdājot par draudošajām represijām, viņš pašaizliedzīgi gādā par vajātajiem revolucionariem — slēpj tos savā dzīvoklī, apmeklē apcietinājumā, vāc to labā līdzekļus, sistematiski un diezgan lielām sumām atbalsta tos materiali arī no savas kabatas, kaut gan pašam dažkārt trūkst līdzekļu, ko samaksāt īri par vienu istabu.

Tieši tai laikā sāk iznākt jauns, liels dienas laikraksts, kadetu partijai pieslējušās latviešu buržuazijas grupas avīze «Latvija». Blaumanis strādā tanī par feļetona un humoristiski satiriskā pielikuma «Skaidiena» vadītāju. Savus «Skaidienā» publicētos daudzos dzejoļus u. c. humoristiski satiriskos sacerējumus viņš paraksta pa lielākajai daļai ar pseidonimu *Puliers*. No 21. maija līdz 1907. gada jūlijam Blaumanis skaitās arī avīzes atbildīgais redaktors. Faktiski avīzes galvenie vadītāji bija citi, kā izdevēji paši apliecina: «Blaumanis kādu laiku parakstījās arī par atbildīgo redaktoru, jebšu patiesībā arī tad vadīja tikai feļetonu.»[1] Blaumanis kā cilvēks ar pazīstamu un godīgu vārdu tiem bija vajadzīgs kā aizsega. Zināmā mērā šis amats tomēr ir un paliek traips rakstnieka dzīvē.

Sarakstījis Blaumanis šais gados dažus stāstus (*«Mana bēgšana»* 1906.; *«Vecais cenzors»* 1907. u. c.), viencēlienu *«Sestdienas vakars»* (1907.) un daudz dzejoļu, it īpaši humoristiskus un satiriskus, kā arī īsus anekdotiskus stāstiņus u. tml. humoristiski satiriskus sīkdarbus (piemēram, pret kārkluvāciešiem vērsto satirisko dialogu virkni «Madam Birķ un madam Eiķ»). Sevišķi jāatzīmē viņa daudzie satiriskie dzejoļi pret 1905. gada revolucijas bendēm un latviešu darba tautas vēsturiskajiem ienaidniekiem baltvācu muižniekiem; šai ziņā viņš kļuvis par noteiktu, drosmīgu un sekmīgu sabiedrisku cīnītāju.

Visumā Blaumaņa literarā darbība, nevērojot atsevišķus mazvērtīgus sacerējumus, arī viņa dzīves pēdējos desmit gados (1898.—1908.) ir bagāta daudziem sasniegumiem. Ievērojami

[1] «Latvija», 1908., 197.

augusi šai laikā visa latviešu progresivā literatura — Raiņis, Plūdonis, Sudrabu Edžus, E. Birznieks-Upītis, Andrejs Upīts u. c.; ievērojamus panākumus guvis arī Blaumanis. Liela nozīme te rakstnieka progresivajiem sabiedriskajiem un literarajiem sakariem. Pēc četriem lauku šaurībā pavadītiem gadiem Blaumanis tagad strādā galvenokārt lielajos kulturas centros — Rīgā un Pēterburgā, — satiekas un nodibina tuvas attieksmes ar ievērojamiem kulturas darbiniekiem. Progresivie sabiedriskie strāvojumi, kas ap 1905. gada revoluciju bija spēcīgi visas Krievijas, tai skaitā arī Latvijas inteliģences labākajā daļā, pacēla arī Blaumani. Kaut gan revolucionars viņš nebija, savas simpatijas un mīlestību viņš vienmēr veltīja tautai un progresivai kulturai.

1898. gadā pēc Blaumaņa ierosmes sākas viņa sarakstīšanās ar Raini, no kuras, kā liecina Aspazija, «starp abiem dzejniekiem izauga sirsnīga draudzība». 1903. gada sākumā, atbildot Rainim, Blaumanis raksta: «... Jūs izstiepjat pretī man savu mīļo roku, es satveru viņu, es satveru un spiežu viņu un turu viņu cieti uz visiem laikiem.» Raiņis devis Blaumanim vērtīgus norādījumus, kā rakstīt (1898. g. par «Purva bridēju»). 1902. gadā (satirā «Blīkšķis iz kramenīcas») Blaumanis uzbrūk Raiņa pretiniekiem polemikā par latviešu jauno literaro valodu. Īpaši liela nozīme tam, ka, Pēterburgā dzīvodams, Blaumanis izmantoja savu pazīšanos ar cenzoru (Remiķi) un, par sekojošām nepatikšanām nebēdādams, panāca, lai Raiņa «Tālas noskaņas zilā vakarā» tiktu publicētas bez kavēšanās un gandrīz bez svītrojumiem. Rainis pats par to saka: «Ka «T. n.» varēja parādīties samērā tik maz apcirptā veidā, tur lielākais nopelns manam dārgajam draugam, lielajam dzejniekam un cilvēkam Rūdolfam Blaumanim...»[1] Lai palīdzētu trimdā izsūtītajam Rainim materiali, Blaumanis centies to iesaistīt «Pēterburgas Avīžu» darbā. Tā kā bija jābaidās par sekām, kas draudēja, ja tiktu atklāts, ka te raksta Rainis, tad Blaumanis šos bez autora vārda publicētos darbus pirms nodošanas saliktuvē pārrakstījis ar savu roku. 1903. gadā Blaumanis kopā ar E. Birznieku-Upīti piedalās

[1] *J. Rainis*, Dzīve un darbi, I sēj., 1925., 226. lpp.

progresivās inteliģences rīkotajā pusnelegalajā no trimdas pārbraukušā Raiņa godināšanā.

Avīzes darbā Blaumanis iesaista arī J. Jansonu-Braunu, kurš, slēpdamies aiz piezīmes, ka ziņas ņemtas no «Russkij invaļid», t. i., no oficialajiem valdības publicējumiem, sniedz materialus, kas ņemti pat no nelegalās preses. 1904. gada 13. februarī Blaumanis vēstulē par savu stingro kritiķi raksta: «Jansonu mīļi sveicinu . . .»

Arvien vairāk Blaumanis pievēršas krievu literaturai. 1898. gadā viņš publicē rakstu «Iesācēju rakstnieku ievērībai», kur par paraugu izvirza Ļ. Tolstoju, uzrādot labu viņa daiļrades pazīšanu. Tai pašā gadā Blaumanis meistariski atdzejo Ļermontova «Viens es domās oļu ceļu eju» un 22. martā dienasgrāmatā atzīmē, ka viņš lasa Ļermontova «Mūsu laika varoni». 1899. gadā Blaumanis pārtulko Puškina dzejoli «Piemineklis», 1902. gadā kādu Gogoļa fragmentu ar virsrakstu «Nakts Ukrainā». Kādā vēstulē 1900. gada 10. martā Blaumanis saka, ka viņš, kaut ļoti maz, ir lasījis M. Gorkiju; dažus gadus vēlāk viņš Rīgā noskatās Gorkija lugas «Dibenā» izrādi. 1904. gadā Blaumanis ieteic «Pēterburgas Avīzēs» iespiest Čechova stāstu «Apmaldījušies».

Progresivo krievu rakstnieku darbi Blaumaņa vadītajā «Pēterburgas Avīžu» pielikumā ievietoti vairākkārt. Rakstnieks A. Austriņš savās atmiņās par Blaumani stāsta: «Viņam patika sevišķi tādi gabali, kuros graizītas dzīves nebūšanas. Tā kādreiz viņš teica, zīmēdamies uz Saltikova-Ščedrina satiru «Kā viens zemnieks divus ģeneraļus uzturējis»: «Nu, vai zināt, sestdienas numurā būs atkal viena bumba!» Tāda virziena darbu izvēli pabalstīja Blaumanim daži Pēterburgas latviešu studenti . . . No novelistiem viņš sevišķi cienīja un slavēja Mopasanu, Čechovu. Bet vismīļākais viņam esot Gogolis. Skūpstāms taisni!»[1]

1907. gada vasarā Blaumanis smagi saslimst ar tuberkulozi, ar ko bija sirdzis arī agrāk; tomēr rudenī darbu redakcijā viņš turpina. 1908. gada sākumā rakstnieks saslimst atkal un vairs

[1] *A. Austriņš*, Kopoti raksti, IV sēj., 1931., 516.—519. lpp.

neatlabst. Līdzekļu trūkums neļauj pietiekami ārstēties, un viņa dienas iet uz beigām. Vēstulē A. Brigaderei 1908. gada 15. maijā Blaumanis raksta: «Negribas jau man mirt, ļoti negribas, bet mani kremt daudz vairāk tas, ka es kā rakstnieks apklusīšu, taisni kur es domāju radīt savus pilnīgākos darbus.» Tad pēc mēnešiem ilgas vārgšanas Brakos viņš ar tautā savāktu ziedojumu palīdzību nokļūst Takaharju sanatorijā Somijā, bet ir jau par vēlu: 1908. gada 4. septembra (v. st. 22. augusta) rītā rakstnieku atrod mirušu.

Blaumanis apglabāts dzimtajos Ērgļos, kur, tāpat kā Rīgā, viņam uzcelts piemineklis.

BLAUMAŅA DAIĻRADES VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

Blaumaņa zīmīgākā un vērtīgākā īpašība bija prasme spilgtos mākslas tēlos pareizi un vēsturiski konkreti atspoguļot dzīves īstenību.

Savus realistiskos daiļrades principus viņš vairākkārt noformulējis arī teoretiski. 1906. gada 25. martā vēstulē kādam iesācējam rakstnieks saka: «Centies savas jūtas attēlot tik dabiski, cik iespējams. Ja apraksti kādu piedzīvojumu vai cilvēku, tad neizpušķo to pēc grāmatas vīzes.» Līdzīgus norādījumus — nerakstīt «pēc grāmatas vīzes», bet censties pareizi un dziļi notēlot dzīves īstenību — Blaumanis izteicis vairākkārt (recenzijā par H. Zudermaņa lugu «Laime nomalē»[1], par H. Lublinera lugu «Piektais ritenis»[2] u. c.).

Prasot turēties «pie stingri pēc dabas zīmētām figurām», Blaumanis nebūt nedomā mechanistisku, naturalistisku kopēšanu, bet gan spēju saskatīt pašu galveno, iedziļināties būtībā, tipizēt jeb, rakstnieka paša vārdiem runājot: «Nevis pašu dabu mēs mākslā varam lietot, tikai viņas koncentrēto atspīdumu mūsu dvēselē» (vēstulē L. Laicenam 1904. g. 17. oktobrī). Vēstulē Rainim 1898. gada 3. septembrī viņš skaidri pasaka, ka «Purva bridējā» krāsas sabiezinātas, ka dzīvē kučieris ar sulaini, kas ņemti no-

[1] «Dienas Lapa», 1898. g., 27., 28. novembrī.

[2] «Dienas Lapa», 1899. g. 8. maijā.

velei par prototipiem, «gluži tā neintriģēja vis». Tāpat novelē «Brīnuma zālīte» saimnieks Vējš veidots gan pēc Blaumaņa tēva, gan pēc tēvabrāļa parauga, t. i., raksturīgas vairāku cilvēku īpašības sakopotas vienā. Un tādu gadījumu ir daudz. Rakstnieks nav verdziski turējies pie atsevišķa fakta, bet dzīvē novēroto radoši pārstrādājis, papildinājis, tipizējis, jo, kā viņa brālis Arvīds atmiņās stāsta: «Citādi jau neiznāktu stāsts.»

Tipizējot, atsedzot būtisko, Blaumanis neiestieg abstrakcijā un schemās, bet izveido konkretus, pārliecinošus dzīvu cilvēku tēlus. Tas sasniegts, tipisko apvienojot ar individualo. Vēstulē K. Štrālam 1905. gada 27. martā, runādams par to, «kas mākslinieka jādara ar viņa darba ideju», rakstnieks saka: «Tā viņam jāietērpj konkretā notikumā, skelets dzīvā miesā.» Blaumanis prasīja (vēstulē 1904. g. 28. aprilī) darbus, kur būtu «viss tik dzīvi — individuali nostādīts, ka jādomā, pats rakstnieks to piedzīvojis». Tā Blaumanis strādāja arī pats. Piemēram, viņš izveidojis daudzus jo daudzus budžu tēlus, bet neviens raksturs neatkārtojas. Lai cik nabadzīga ir budža garīgā pasaule, lai cik vienpusīga visa tā mentalitate, rakstnieks saskatījis tanī arvien jaunas nozīmīgas īpašības— no varmācības līdz viltībai, no mantrausības līdz baudkārei, no uzpūtības un godkāres līdz noziegumam utt. Blaumaņa dotie raksturojumi ir daudzpusīgi un bagāti.

Apvienojot tipizaciju ar individualizaciju, Blaumanis notēlojis daudz spilgtu raksturu, dažādu šķiru būtisko īpašību nesēju. Prasme parādīt cilvēku un tā pārdzīvojumus pieder pie viņa meistarības visvairāk izkoptajām īpatnībām. Tādi Blaumaņa veidoti raksturi kā pazudušais dēls Krustiņš un kaislību aizrautā Raudupiete pieder pie populārākajiem visā latviešu pirmspadomju literaturā; spilgti jo spilgti atmiņā iespiežas arī naudas vergs Mantrausis, vīrišķīgais zvejnieku grupas vadītājs Grintals, skaidrā un varonīgā darba sieviete Kristīne ar vieglprātīgo «purva bridēju» Edgaru u. c. Blaumaņa tēli. To vidū plaši pārstāvēti kā kalpi, tā arī vidējie zemnieki un budži; notēloti gan vīrieši un sievietes, gan godīgi cilvēki un nelieši, gan komiskī raksturi, gan traģiski — jaunībā, brieduma gados un vecumā,

laimē un nelaimē utt. Vispār Blaumanis ir izcils psichologs; atskaitot revolucionārā cīnītāja tēlu, kam viņš tikpat kā nav pieskāries, rakstnieks devis stipri daudzpusīgu sava laika Latvijas lauku cilvēku raksturu galeriju.

Blaumaņa spilgtākie pozitivie varoņi ir vienkāršie darba cilvēki, gan vīrieši, gan sievietes — Jānis un Līze («Nezāle»), Andrievs un Ieva («Ļaunais gars»), Edgars un Kristīne («Purva bridējs»), Aleksis un Elīne («Skroderdienas Silmačos») u. c. Turpretim spilgtākie negativie tēli ir budži un budzenes — Biezumnieks un Krikumiene («Nezāle»), Slaucējs ar savu «madamu» («Spijēnos»), Mālnieks («Salna pavasarī»), Lielupmalietis («Romeo un Jūlija») u. c. Parādot budžu mantrausību, uzpūtību, izdzīves kāri un vispār to moralo pagrimumu, kā arī darbaļaužu dzīves prieku, enerģiju, izturību, goda prātu u. c. to vērtīgās rakstura īpašības, rakstnieka darbi pauž demokratiskas tendences.

Vairāki no Blaumaņa rakstiem, it īpaši vecās paaudzes pārstāvji — Indrānu tēvs un Indrānu māte («Indrāni»), Bungatiņš un Pupiņa («Sestdienas vakars») u. c. — ir tādi, ka liek sajust: tie ir tieši Latvijas lauku ļaudis zināmā periodā. Samērā spilgti tajos izpaudusies latviešu nacionalā specifika. To pašu manām arī Blaumaņa latviešu lauku sētas notēlojumos (piemēram, «Nauda zeķēs», «Ļaunais gars»), Latvijas dabas ainavās (piemēram, «Salna pavasarī», «Romeo un Jūlija») u. c. Ne velti kāds igauņu kritiķis, recenzējot Blaumaņa darbu izlasi, atzīmēja: «Ja tu būsi izlasījis šīs grāmatas trīs stāstus, tu pazīsi savu kaimiņu latviešu dzīvi tikpat labi, kā kad tu būtu pats tur dzīvojis «zem salmu jumta» un līdz ar viņiem staigājis ganos un uz pagrabu, tirgos bijis un ballēs dejojis utt.»[1] Tādas pašas atsauksmes devuši arī krievu, čechu, vācu, zviedru u. c. tautu kritiķi.

Blaumanis parāda cilvēku galvenokārt ar t. s. netiešā raksturojuma palīdzību. Viņš nesaka tieši, ka zemsirdīgais Zaļga ir egoists, bet atklāj to netieši, parādot Zaļgas rīcību, un lasītājam pašam kļūst neapšaubāmi skaidrs, ar kādu cilvēku te darīšana.

[1] «Postimees», 1892., 219.

Blaumanis prot to izdarīt ar pavisam nedaudziem, šķietami maznozīmīgiem faktiem jeb, kā viņš pats par kāda cita autora darbu izsakās: «Pāris vilcienu, un visas personas top tik pazīstamas un mīļas, ka negribas nemaz no tām šķirties» (vēstulē K. Štrālam 1904. g. maijā). Arī tā rodas Blaumaņa mākslas koncentracija — viena no viņa īpatnības un spēka nozīmīgākajām izpausmēm.

No dažādiem netiešā raksturojuma veidiem Blaumanis it īpaši izkopis raksturojumu ar darbības palīdzību. Viņa predikati palaikam atbild uz jautājumu: «Ko dara?» Pretēji Apsīšu Jēkabam, kas gari un plaši apraksta savu cilvēku izskatu, Blaumanis par Krikumienes, Silabrieža un vairāku citu tēlu izskatu runā pavisam maz, bet šo cilvēku garīgā seja ir parādīta pilnīgi — to atklājuši šo cilvēku darbi.

Blaumanis sekmīgi pārvalda arī vairākus citus raksturojuma veidus (pasaka dažus zīmīgus faktus no biografijas, atstāsta citu cilvēku spriedumus utt.). Bagātais raksturošanas paņēmienu arsenals izsargā viņu no vienmuļības un pelēcības, dod iespēju pieiet cilvēkam katrā gadījumā no tās puses, no kuras tas saskatāms vislabāk, palīdz daudzpusīgi un dziļi atklāt tā īpašības.

Reakcionaro parādību noraksturošanai Blaumanis plaši izlietojis satiru. Laba tiesa viņa sacerējumu ir satiriski jau savos pamatos (novele «Vecais cenzors», daudzi dzejoļi), un nozīmīgu vietu satiras elements ieņem viņa darbu lielākajā daļā. Tur sastopami tādi spilgti satiriski tēli kā tumsonīgais budzis Koklaps («Stāsts par cūku, kura runājusi»), pret cilvēku ciešanām vienaldzīgā bagātā mietpilsone — sunīša mīlētāja Klukerstrema kundze («Mopsis jeb Nelaime Tērbatas ielā»), tenkotāja un pielīdēja Trīne («Trīnes grēki»), uzpūtīgais un pastulbais muižas pārvaldnieks Frišvagars («Ugunī») u. c. Atšķirībā no Raiņa, Andreja Upīša u. c. revolucionarajiem satiriķiem Blaumaņa satirā mazāk akcentēts spēks un draudi; tajā dominē vienkārši izsmiekls, moralais un intelektualais pārākums pār budzi, kārkluvācieti, muižnieku, mietpilsoni, dekadentu utt. Kaut arī nereti Blaumanis idejiski mērķtiecīgas satiras vietā aizrāvies ar patukšiem jokiem, par ko pelnīti saņēma J. Jansona-Brauna u. c. asu kritiku, viņš tomēr pieder pie latviešu labākajiem un popularā-

kajiem satiriķiem. Turklāt Blaumanis ir arī veiksmīgs humorists, kura asprātīgie, labsirdīgie smiekli ir gaiši un skanīgi, vairo dzīves prieku un optimismu.

Stipri daudz un labi Blaumanis parāda jūtu dzīvi un sadzīves attieksmes, it īpaši mīlestības pārdzīvojumus un ar tiem saistītos konfliktus. Daudzos darbos («Raudupiete», «Dancis pa trim», «Romeo un Jūlija», «Purva bridējs», «Skroderdienas Silmačos» u. c.) mīlestība izvirzās pašā centrā, bet kā blakus motivs tā ir bez izņēmuma visā Blaumaņa prozā un dramaturģijā; arī lirikā viņa spalvai pieder tādi spoži mīlestības laimes un sāpju apdziedājumi kā «Vēl tu nezini», «Kā zagšus», «Mīlestība», «Nāc!», «Atstātā», «Aicinājums» u. c. Daudzveidīgos, dziļi izjustos šo jūtu notēlojumos Blaumanis atklāj gan rakstura dažādības, gan mīlestības lielo nozīmi cilvēka dzīvē, gan arī sava laika netaisnos socialekonomiskos apstākļus kā laimes postītājus. Pretstatā šiem apstākļiem nostatot cilvēcisko pārdzīvojumu skaistumu un spēku, Blaumanis apliecina ticību cilvēkam, parādās kā rakstnieks humanists.

Jūtu un kaislību pārpilnajos, pilnasinīgajos Blaumaņa cilvēkos izpaužas liela vitalitate, griba dzīvot un alkas pēc laimes. Rakstnieka darbos izskan dedzīga prasība, lai ikvienam būtu tiesības uz cilvēcisku dzīvi. Ar ironiju, naidu un nicināšanu viņš runā par despotiskajiem saimniekiem, kas uz savu bērnu precībām skatās no mantisku apsvērumu viedokļa un spriež: «Kas tad tam tur ko patikt? Domāju, ka viņam tas var būt viena alga, kad tik viņš dabū sievu . . .» («Īstā līgaviņa»). Blaumanis te visnotaļ ir jaunās paaudzes pusē, aicina klausīt ne zelta varai, bet savai sirdij, saraut važas, kādas saglabājušās līdz ar patriarchalās ģimenes tradicijām.

Blaumaņa nostāja pret puritanismu un asketismu, pret svētuļu liekulīgo «tikumību» nenozīmē, ka rakstnieks būtu izdzīves slavinātājs. Raksturus, kam kaislība nomākusi labākās cilvēciskās jūtas, — Paulu («Pazudušajā dēlā»), Paulīni («Potivara namā») u. c. — viņš kritizē nešaubīdamies, pret dekadentiem un to izvirtību nostājas nesamierināmās cīņas pozicijās. Tikumiskas tīrības izjūta, prasība pēc tās Blaumaņa darbos akcentēta vairāk-

kārt; lai gan dažkārt te aiziets līdz pārspīlējumiem (stāstā «Baltais»), visumā rakstnieks arī šais jautājumos skatās ar veselīgu skatu. Viņa vienkāršie lauku darbaļaudis ir cīnītāji vismaz par laimi ģimenes dzīvē un tiklab nedienās kā gaišajos brīžos ar savām mīlošajām sirdīm apliecina dzīves prieku un optimismu.

Blaumanis notēlojis arī nozīmīgas sabiedriskas parādības — saimnieku un kalpu diferenciaciju, bezzemnieku grūto dzīvi, zelta varu utt. Nevienā darbā Blaumanis nav rādījis, ka bezzemnieki ar centīgu darbu un spējām tiktu pie zemes; vairākos darbos rādīts gan, ka nabadzīgie zemnieki izput («Spijēnos», «Zirgs, trīs govis un simts rubļu»). Tādos apstākļos arī laulība pārvērsta par veikalu, mīlestība un cilvēks pats par preci. Novelē «Salna pavasarī» ziedoša jaunava iziet pie nejauka, bet bagāta veča, diezgan pamatoti uzskatīdama šādu rīcību savos apstākļos par vienīgo izeju, kā izbēgt no nabadzības un posta, kas draudēja kalpam vecumā. Šī tema Blaumanim vispār viena no raksturīgākajām, visvairāk lietotajām un izkoptajām.

Novelē «Laimes klēpī», par kuru autors pats norādījis, ka tā «nav nekas cits kā «Salnas pavasarī» turpinājums», šī doma pateikta nepārprotami. Kalpa meita pie altara pārdomā savas rīcības turpmākās sekas: «Visu, visu viņa vēl no sevis varēja atstumt nost un dzīvot tālāk patumšās istabas kaktā, kur māte aiz svešu bērnu trokšņa ir mierīgi nebij varējusi nomirt un kur krēslam rūmes bij, bet ratiņam vairs nebij. Un nākamgad varbūt atkal būs jāiet pie tāda saimnieka, kam laidars līgosies vienā sīvā, un tajā būs jābrien garo vasaru un rudeni... Un māsai tāpat būs jābrien un abām jādzīvo, kamēr kāds puisis gadīsies, varbūt glīts un godīgs, varbūt arī dzērājs...» Tad nelaimīgā jaunava nolemj tomēr saistīt savu dzīvi ar vecu, bet bagātu vīru, kaut tas arī viņai pretīgs. No realistiski notēlotās dzīves ainām mēs secinām, ka ne nabadzības nomāktais cilvēks te vainīgs, bet visa pastāvošā iekārta. Atklājot to, Blaumanis nereti sasniedzis kritizētāja realisma pakāpi.

Tai apstāklī, ka Blaumaņa darbos atklājas arī nozīmīgas sabiedriskas parādības, liela nozīme viņa realisma metodei; realistiski notēlojot īstenību, rakstnieks nereti pavēris skatu uz to dzi-

ļāk, nekā pats apzinājies. Blaumaņa pasaules uzskatā bija demokratiskas un humanistiskas tendences, bet tanī bija arī daudz neskaidrību un pretrunu; ne velti viņš par vienu no saviem mīļākajiem literarajiem tēliem sauca Hamletu («Pašraksturojums» 1893.). It īpaši daudz pretrunu Blaumaņa uzskatos bija par sabiedriskajiem jautājumiem. Rakstnieks daudz un asi kritizējis budžus, arī citus buržuazijas pārstāvjus, bet līdz atziņai, ka vairāk nekā atsevišķs ļauns cilvēks te vainojama visa uz ekspluatacijas balstītā iekārta, viņa izpratne nesniedzas. Kā izņēmums atzīmējami nedaudzi tādi Blaumaņa izteicieni kā 1899. gadā izteiktās domas par tuberkulozes apkarošanu: «Par daudz vienpusīgi mācītie kungi nodarbojās ar diloņa dziedināšanas līdzekļiem un par maz tie centās iznīdēt briesmīgās slimības cēloņus, izpētīt sabiedriskos ļaunumus, iz kuriem tā radusies... tuberkulozes kongresā mazāk jāsēd ārstiem nekā sabiedriskās politikas un atbildīgiem valsts vīriem.» Tādi atsevišķi vērtīgi spriedumi, kas tālāk attīstīti nedz atkārtoti nav, kopīgo ainu par Blaumaņa pasaules uzskatu pārmainīt nevar.

Bez pretrunām nav arī Blaumaņa estetiskie uzskati. Rakstniekam bija daudzos jautājumos (par tipizaciju un individualizaciju, par dekadenci u. c.) pareiza izpratne, kādai jābūt progresīvai, vērtīgai mākslai, bet viņš nebija gluži brīvs arī no uzskatiem par mākslu kā vieglu laika kavēkli. Uz savas pirmās lugas («Zagļi») manuskripta viņš, kā taisnodamies, uzrakstīja: «Lai tie citi tautu māca, Lai tie tautu raudināja, Pats mācāms, es gribētu Tautu drusku smīdināt.» No šiem aplamajiem uzskatiem Blaumanis nebija ticis pilnīgi vaļā arī vēlāk, bet tas nenozīmē, ka viņa komedijas būtu tikai tukši joki: realistiskais dzīves notēlojums arī tajās atklāj daudz patiesības, izsmej uzpūtību, tenkošanas kāri utt.

Blaumanis šaubījās, vai latviešu literaturai sagaidāma īsti liela nākotne. Nekrologā «Viktors fon Andrejanofs» (1896.) viņš rakstīja: «Vai mums latviešiem kādreiz radīsies tik liels rakstnieks vai dzejnieks, ka viņa tēla ēnas sniegsies pāri par dzimtenes šaurajām robežām? Vai attīstīsies tāds talants, kura vārds būs pazīstams Eiropā? Gandrīz jāatbild ar nē. Dīķī nevar sacel-

ties milzu bangas, arkla vilcējs kumeļš nevar izaugt par slavenu skrējēju, vīna koks bez gaismas un karstuma nevar ražot ogu... Jā, latviešu daileniekam trūkst visu to ārējo apstākļu, kādi tospētu darīt lielu.» Un tomēr — jau Blaumanis pats viens no pirmajiem uzrakstīja darbus, kuru vērtība un slava sniedzas tālu pāri latviešu nacionalajām robežām.

Blaumaņa darbi atklāj daudz dzīves patiesības, nereti pat vairāk, nekā to izprata autors pats, tomēr trūkumi, kādi bija rakstnieka pasaules uzskatā, lielā mērā ierobežo arī viņa daiļradi. Pats galvenais no tiem — Blaumanis nesaredzēja revolucionaro proletariatu kā tautas brīvības un laimes izcīnītāju. Tādēļ viņam pietrūka ticības, ka sabiedriskā dzīve varētu radikali izmainīties; no maldiem, ka «Zem grūta darba smagiem svariem Arvien ļaužu vairums ies», viņš neatbrīvojas nekad. Tādēļ radušies arī viņa vietām pārāk pieticīgie, demobilizējošie uzskati par mākslu kā atpūtas līdzekli, tādēļ radusies arī daļa no grūtsirdīgajiem toņiem, kādi (arī personīgo iemeslu — slimības un tuvās nāves nojautu dēļ) it īpaši pieauga Blaumaņa pēdējo gadu lirikā. Nepilnības Blaumaņa pasaules uzskatā bija par iemeslu arī tam, ka dažu labu reizi viņš, realistiskā īstenības notēļojumā pieskāries sasāpējušiem sabiedriskajiem jautājumiem, centās izvairīties no nepatīkamās atbildes, pievienoja darbam mākslīgi izskaistinātu nobeigumu, piemēram, stāstā «Spijēnos». Vispār Blaumaņa darbu vērtība lielā mērā ir ne problemu atrisināšanā, bet to ierosināšanā.

Augstu izkopta bija Blaumaņa mākslinieciskā meistarība. Diletantisms bija viņa nesamierināms ienaidnieks, pret ko viņš atkal un atkal karoja savās satirās. Liela nozīme te Blaumaņa literarajai izglītībai, it īpaši tuvībai ar krievu literaturu, kas audzināja ne vien ar savām demokratiskajām un humanistiskajām idejām, bet arī ar augsti izveidoto amata prasmi. Blaumanis bija daudz interesējies arī par frančiem Zolā un Mopasanu, par angli Dikensu, līdz mūža galam centās apgūt arī citu tautu klasiķu un jaunlaiku lielāko rakstnieku meistarību, bet, kad viņš 1898. gadā publicēja rakstu «Iesācēju rakstnieku ievērībai», tad par paraugu izvirzīja tieši krievu rakstnieku Ļ. Tolstoju. Blau-

manis liek pie sirds Ļ. Tolstoja norādījumus, ka «mākslā neviena niecina nedrīkst atstāt neievērota, tādēļ ka dažreiz pusnorauta poga kādas personas dzīvi no zināmas puses var attēlot» (1899. g. rakstā «Iz Ļeva Tolstoja dzīves»); tieši tā savu raksturošanas mākslu veidoja arī Blaumanis pats. Viņš atgādina (1898.), ka Ļ. Tolstojs, stilu labodams, vairākkārt pārrakstījis savus plašos romanus un tikai «pēc nogurdinoša darba sasniedzis zināmu skaidrības gradu», jo «zeltu dabū caur daudzkārtēju sijāšanu un skalošanu». «Un nu, latviešu nepacietīgie ātr- un viegl-rakstītāji, viegl- un ātrrakstnieki, — nobeidz Blaumanis, — mācieties no viņa, kā jāstrādā!» Tā strādāja savos labākajos darbos arī Blaumanis, par ko viņa draugs R. Jirgens atceras: «Rudolfs daudz strādāja pie valodas un stila. No sākuma diezgan daudz pārlaboja. Dažu rakstīja pa trim lāgiem: uzrakstīja, laboja, tad galīgi uzrakstīja.»[1] Arī Andrejs Upīts izsakās, ka Blaumanis «savus darbus veidoja ne vien ar izjūtu, bet arī ar estetisku prasmi ... uzskatāmi un noteikti parāda, ka dzejolis, stāsts vai luga nav tikai izdoma un veiklas spalvas ražojums, bet arī nopietns formas jautājums un stila problema. Sava literarā darba izteiksmei Blaumanis piegriež vislielāko vērību.»[2] Šīs lielās, Blaumanim vispār raksturīgās rūpes par darbu mākslinieciskō izveidojumu nav tiekšanās pēc formalistiskas pārsmalcinātības, bet cenšanās izteikt domu pēc iespējas skaidrāk, notēlot dzīvi pilnīgāk; tas ir realisma princips.

Blaumanis neatlaidīgi centās apgūt tautas valodas bagātības, uzturēja draudzīgas attieksmes ar valodnieku J. Endzelīnu un konsultējās pie tā, bet vēl jo vairāk mācījās valodu no vienkāršās darba tautas — no Braku kalpiem u. c. (uz tautā noklausītu materialu pamata uzrakstīta, piemēram, gandrīz visa novele «Sapnis»). Par vārdu «mirklis», ko rakstnieks centās ieviest jaunvārda «skatiens» un pēc vācu valodas veidotā «skats» vietā, viņš vēstulē T. Zeifertam 1898. gada 10. martā raksta: «Vai jūs domājat, ka «mirkļus» esmu izdomājis? Nē, tie ir iz tautas mutes noklausīti.» Rakstnieks izmantojis savā daiļradē ne vien tautas

[1] Rūdolfa Blaumaņa kopoti raksti, XII sēj., 1927., 71. lpp.
[2] *Andrejs Upits,* Latviešu literatura, 1951., 102. lpp.

valodas leksiku un formas, bet arī tās frazeoloģijas u. c. bagātības. Piemēram, «Pazudušajā dēlā» lietoti tādi īpatnēji latviski izteicieni kā «baltas dienas», «salt sasalusi» u. c. Pareizā, kuplā, sulīgā tautas valoda arī lielā mērā veido Blaumaņa darbu latvisko raksturu, to nacionalo specifiku.

Blaumanis arī no savas puses gādāja par latviešu valodas bagātināšanu un tīrīšanu, un, lai gan netika veicis tāda vēriena darbu kā Rainis, tomēr savu ieguldījumu devis arī viņš. Piemēram, rakstnieka draugs J. Greste zina teikt par Blaumaņa nostāju valodas jautājumos jau 80. gados Ķokneses muižā: «Muižā toreiz ļaudis lietojuši daudz nelatvisku vārdu, un Blaumanis nu centies ieviest jaunus (t. i., muižā nelietotus, bet vispār latviešu valodā pazīstamus — A. V.), piemēram, stellmākera vietā — ratnieks, stroža vietā — klētnieks utt. — — — Viegla dzīve Blaumanim nebijusi, jo grūti bijis Frišvagaram pa prātam izdarīt, tāpat baronam. Kantora darbos, kur nācās saskarties ar valodas jautājumiem — Blaumanis nepadevās.» 1892. gadā, recenzējot Tannenhofera lugas «Amergavas Līze» izrādi, Blaumanis, nebēdādams par Rīgas Latviešu biedrības varasvīru dusmām un atriebību, asi uzbruka lugas lokalizētājam Lapskalnu Andrejam par latviešu valodas kropļošanu.

Tikpat lielu rūpību kā valodai Blaumanis veltīja arī vispusīgai savu darbu izveidei, sākot jau ar temas izvēli un materialu vākšanu. Viņš norobežojās, palaikam rakstīja tikai par tiem jautājumiem, kurus vislabāk pazina, resp. par sava laika latviešu lauku dzīvi. Bet reizē viņš arī aktivi gādāja par savas pieredzes paplašināšanu un padziļināšanu, nemitīgi vāca novērojumus un atzīmēja tos piezīmju grāmatiņā, studēja gan dabaszinātnes, gan filozofiju u. c., centās pilnīgāk iepazīties ar dzīvi.

Blaumanis daudz mācījās no citiem, taču nekļuva par kādu slavenu meistaru skolniecisku atdarinātāju. Viņš bija stipri patstāvīgs, oriģinals rakstnieks, kuram daudz sava ko teikt un kurš arī saprata, ka māksliniekam nepieciešami jāgādā par savas individualitates attīstību, ka spilgtas personības zīmogu nevar izveidot ar pseidonovatoriskām ākstībām vai citu autoru imitēšanu. Vēstulē 1904. gada 17. oktobrī L. Laicenam sakarā ar

mēģinājumu atdarināt Raini, Blaumanis gan atzīst, ka «katram jaunam kociņam vajaga mieta atbalstam, citādi viņš izaugs līks», bet gala atzinums skan: «Nāks laiks — ziedēs viņš tomēr pats savus ziedus.»

Nemitīga radoša aktivitate arī ir Blaumaņa daiļrades būtiska pazīme; viņš pat nomira lielu jaunrades nodomu pilns, skaizdamies uz kritiķiem, kas pārgudri pļāpāja par Blaumaņa izrakstīšanos. Patiesība bija tāda, ka rakstniekam bija veiksmīgi iesāktas vairākas liela stila lugas («Dzīvais ūdens», «Genoveva», «Sausā vasara»), bija iecerēti vēl citi darbi. Viņš bija ne vien ražīgs, bet arī daudzpusīgs, ko rāda labās sekmes tiklab liriskajā, kā satiriskajā dzejā, bet it īpaši dramaturģijā un prozā.

BLAUMAŅA PROZA

Ar prozu Blaumanis iesāka un, nelielus pārtraukumus nevērojot, strādāja tās novados visu savu darbības laiku. Viņa spalvai pieder tuvu pie simt prozas sacerējumu, galvenokārt nelielās formas — stāsti, noveles (arī satiriski feļetoni, anekdotes u. tml.). Turklāt proza ieņem rakstnieka daiļradē ne vien pašu plašāko vietu, bet arī liela daļa no viņa labākajiem darbiem sarakstīta tieši prozā.

Īpaši ievērojamas Blaumaņa noveles. Viņa «Raudupiete» (1889.) un «Kā vecais Zemīts pašu nelabo redzējis» (1888.) ir latviešu novelistikā gandrīz paši pirmie darbi. Pie tam rakstnieks ir ne vien šā žanra nodibinātājs latviešu literaturā, bet arī viens no tā lielākajiem meistariem, tulkots krievu, igauņu, leišu, vācu, somu u. c. valodās, augstu novērtēts arī šo tautu kritikā. Visaugstāko līmeni Blaumanis kā novelists sasniedza 19. gs. beigās, sarakstīdams meistarnoveles «Salna pavasarī», «Purva bridējs» (abas 1898. g.), «Andriksons», «Nāves ēnā» (abas 1899. g.).

Labi panākumi Blaumanim arī stāstu rakstniecībā. Jau savas daiļrades sākumā, citos žanros vēl nestrādādams, viņš sacerē tādus nozīmīgus stāstus kā «Nezāle» un «Pērkona negaiss» (abi 1887. g.), «Spijēnos» (1888.) u. c. Ar laiku rakstnieka darbība šai laukā kļūst daudzveidīgāka: līdzās nopietnajiem stāstiem Blaumanis saraksta arī vairākus humoristiski satiriskus

(«Mopsis jeb Nelaime Tērbatas ielā» 1900.; «Vecais cenzors» u. c.). Līdz ar Blaumaņa novelēm arī daži viņa stāsti tulkoti citās valodās, visvairāk «Pērkona negaiss», bez tam vēl «Nezāle» u. c.

«Nezāle»

Stāsts «Nezāle» (1887.) ir pirmais nozīmīgākais Blaumaņa darbs. Jau tanī izpaužas daudzas viņa daiļrades raksturīgākās īpatnības — pievēršanās sava laika latviešu zemnieku dzīvei, simpatijas vienkāršajiem lauku darbaļaudīm, budžu atmaskojums, satira, prasme notēlot raksturus un vispār augstā mākslinieciskā meistarība.

Sižets saistās ar nabaga zēna Jāņa smagajām dzīves gaitām pie necilvēcīgajiem saimniekiem (Vanagiem, Krikumiem u. c.), ar viņa drosmīgo pretošanos saviem izsūcējiem, par ko viņu sakropļo un pēc tam nogalina. Visas šīs nelietības notiek ar pagasta pārvaldes ziņu un pat tās atbalstu. Mazā nemiernieka vienīgais draugs — kalpu meitene Līze — atriebjas sava biedra slepkavam budzim Biezumniekam, ietriecot tam izkapti sirdī, bet pati pēc tam pazūd, it kā aiziet uz pilsētu.

Jānis, jau no mazotnes padots pilnīgai saimnieku patvaļai, — pārmērīgai nostrādināšanai, lamām, sitieniem utt. — ir pret tiem spītīgs, nepaklausīgs, sevī ierāvies, bet saimnieki tenko, ka viņš esot ļauns jau no dzimšanas. Satiriskā izteiksme, ar kādu Blaumanis atstāsta šīs valodas, bet vēl jo vairāk neierobežotās ekspluatacijas notēlojums parāda, ka īstais cēlonis te ir strādnieka beztiesība. Stāstā redzam, ka Jānis, kaut pusbadā un vispār ļoti smagos apstākļos izaudzis, ir spēcīgs, izturīgs, drosmīgs un skaists, nes sevī pateicības, sirsnības, taisnības un labvēlības jūtas, vai visas labākās cilvēciskās īpašības, tikai netaisnā iekārta tām kavē uzplaukt. Ne velti rakstnieks saka: «Cik mierīgs viņš izskatījās guļot, un cik nikns viņš varēja tapt nomodā . . .» Arī pret Līzi viņš sākumā ir ass, bet, kad tā pret viņu ir laba, Jānis kļūst laipns, un abu starpā izaug draudzība un mīlestība. It īpaši Jānis izceļas ar savu taisnības apziņu un cīņas sparu. Saimnieka «morales spredikus» viņš pielīdzina suņa riešanai, nebēdādams par sitieniem, nepakļaujas tā nelikumīgajiem rīkojumiem un, vēl bērns būdams, dodas meklēt savu taisnību pie

tiesas. Tur nekā nepanācis, viņš pasaka šai kliķei, ka tie ir blēži, parāda dūri un gatavojas uz nenoslāpējamu tālāku cīņu pats saviem spēkiem. Uz viņu kā paraugu lūkojoties, izaug arī otrs cīnītājs — Līze.

Līze, pati budžiem vergodama, dziļi izjūt Jānim nodarītās varmācības un, redzot vēl viņa vīrišķīgo pretošanos, meitenes sirdī uzdīgst cieņa un mīlestība. Šī mīlestība un cilvēciskās taisnības izjūta palīdz agrāk šķietami nevarīgai meitenei kļūt stiprai un neatlaidīgai. Jāņa drosmes iededzināta, viņa pati kļūst par tā mudinātāju: «Jāni, Jāni, vai tu to tā atlaidīsi? Cik ilgi tu stomīsies viņam atriebties? Jeb lai es tavā vietā to daru? Ko tu gribi: vai lai es viņam izplēšu acis iz pieres, jeb lai viņu nokauju? Jā, es viņu ar šīm rokām varu nožņaugt, tā — un tā —.» Savu nodomu atmaksāt nelietim ar pelnīto taisnīgo sodu Līze izpilda.

Tādi tēli kā Jānis un Līze latviešu literaturā nebija vēl parasti, nebija pat redzēti; Blaumanis ar tiem debitē kā daudzsološs novators. Labi panākumi viņam arī budžu atmaskošanā — gan ar skopulīgās kumosu skaitītājas Krikumienes, gan ar bramanīgā Biezumnieka tēlu.

Biezumnieks ir rupjš varmāka, dzērājs, dūres varonis un zirga dauzītājs, bet reizē arī liekulīgs bībeles pantiņu skaitītājs un «tēvišķīgu» pamācību devējs. Kā pagasta lielākais bagātnieks viņš ir arī tiesas priekšsēdētājs, lai gan pats — noziedznieks un slepkava. Kad nabaga ganuzēns sūdzas, ka saimnieki viņu ar varu dzen liela puiša darbos, Biezumnieks, izmantodams savu amata stāvokli, atbalsta mantrausīgo saimnieku. Biezumnieka iedomība uzpūtusies tā, ka katru kritiku pret sevi, pat vispatiesāko, viņš gatavs iznīcināt viszvēriskākajiem līdzekļiem. Apkārtējos darbaļaudīs viņš pret sevi sacēlis vislielāko naidu: viens gatavojas Biezumnieka mājām pielaist uguni, otrs to izdara, trešais Biezumnieku nogalina.

«Nezālē» sniegtā aina par pretišķībām, kādas ir kalpiem ar saimniekiem, par šo pretišķību pieaugumu līdz pat Andreja Upīša daiļrades uzplaukumam ir latviešu prozā pati asākā, visplašāk izvērstā.

«Pērkona negaiss»

Stāsts «Pērkona negaiss» (1887.) parāda saimnieku ģimenes sairumu, jaunajai paaudzei aizejot pa uzdzīves ceļu.

«Pērkona negaisā» notēlotais Roplaiņu saimnieks atdevis visus spēkus, lai paceltu savu parādiem apkrauto saimniecību; ar sevišķi sīkstu neatlaidību un prasmi viņam kā izņēmumam daudzu citu vidū tas izdodas. Roplaiņa dēls Krustiņš, kas materiali jau nodrošināts, prasa no dzīves vairāk nekā tikai iztiku. Neatradis savām personiskās laimes tieksmēm cita apmierinājuma, viņš aizgūtnēm metas dzeršanā, kāršu spēlē u. c. apkārtējo jauniešu parastajās izpriecās. Tēvs, maz saprazdams Krustiņa ilgas, veltīgi pūlas ar stingrību un prātīgiem padomiem dēlu atturēt. Mātes lutināts, Krustiņš slīgst uzdzīvē arvien dziļāk, līdz nonāk pie nozieguma, un tēvs, noziedznieku šaudams, nezinādams nošauj pats savu dēlu.

Krustiņš, stāsta centralais tēls, ir tipisks saimnieku jaunās paaudzes pārstāvis jeb, kā autors stāsta: «Deviņpadsmit gadus vecs būdams, viņš nebij nedz labāks, nedz sliktāks par lielāko daļu no mūsu jaunekļiem.» Arī viņš pats spriež: «No maniem pazīstamiem neviens nav labāks par mani.» Krustiņš nav nekāda izņēmuma parādība, bet ir tikai līdzīgs starp līdzīgajiem, viens no daudziem buržuazijas jaunatnes vidū.

Rakstnieks spilgti atklājis arī tipiskos apstākļus, kādos uzaugot, Krustiņš aizgāja pa slideno uzdzīves ceļu. Viņš nav pēc dabas ļauns, bet tikai ģimenes un sabiedriskās audzināšanas dēļ «*kļuvis* vieglprātīgs un palaidnīgs». Kā katram, tā arī viņam bija dažādas īpašības, un apkārtne noteica, kurām no tām attīstīties, kurām ne. Kā vesels, jauns cilvēks Krustiņš ilgojās pēc prieka, pēc pilnskanīgākas cilvēciskas dzīves, salīdzinot ar to, kāda bijusi rūpēs par māju pilnīgi iegrimušajam tēvam. «Nudie, ja jaunībā jautra acumirkļa nedrīkst baudīt, kad tad priekš tam laiks?» spriež Krustiņš. Velti tēvs moralizēdams pūlas noturēt dēlu savā gultnē: «Varētu jau kādreiz arī dziesmu grāmatu vai bībeli paņemt rokā . . .» Tad, kā Blaumanis raksta: «Dēls novērsās, lai tēvs nepamanītu viņa smaidu. Vai vecais patiesi gribēja viņu pataisīt par vecu bābu! . . . Istabā nonācis, tas ar puisi

Ādamu sāka spēlēt uz spičkām.» Kulturalas atpūtas, veselīgas izpriecas muižas un baznīcas nomāktajā zemnieku dzīvē trūka. To vietā bija jāizvēlas viena no divām konsekvencēm — vai nu mantas krājēja sausā taka, vai baudītāja un izšķērdētāja straujie ūdeņi, un izlaipoties Krustiņš neprata. Tā izauga dziļākie cēloņi, kuru dēļ ziedošais jauneklis aizgāja bojā; tēva pārskatīšanās, šaujot uz savu dēlu, bija ne tik daudz nejaušība kā sabiedrisko apstākļu noteiktas bojā ejas paātrinājums.

Roplaiņu saimnieks ir stingrs patriarchs. Viņš mīl savu dēlu, pieļauj tam zināmu vaļu, bet visumā tomēr citos apstākļos augušās jaunās paaudzes dzīves alkas īsti nesaprot. Ne velti viņš ir bijis nabaga kalps, kas, nelielās, nolaistās mājās ieprecējies, visu mūžu spēkus koncentrējis vienam mērķim — izkļūt no parādiem, nepagūstot pat parūpēties par dēla audzināšanu.

Māte ir saimnieka meita, vieglāk augusi, mīkstāku raksturu un citādu — bezrūpīgāku skatu uz dzīvi nekā tēvs. Tēvs liegdams stājas dēla vieglprātīgajām gaitām ceļā, turpretim viņa tās atbalsta: kā tēvs ar savu materialajās rūpēs un gandrīz puritaniskā moralē iestigušo, pašauro dzīves izpratni pārāk maz saprata Krustiņa taisnību, tiekšanos pēc citādas dzīves, tā māte savā aklajā mīlestībā nemaz nesaprata dēla kļūdas.

«Pērkona negaisā» iezīmēto aso konfliktu pilnīgākai atklāšanai un papildināšanai rakstnieks pēc stāsta motiviem izveido lugu «Pazudušais dēls» (1893.).

«Spijēnos»

Stāsts «Spijēnos» (1888.) ir apmēros lielākais Blaumaņa prozas darbs, turklāt tanī plašāk un tiešāk nekā citos viņa stāstos un novelēs atklāta kapitalisma attīstības aina laukos — šīs attīstības sekas sabiedriskajā dzīvē un sadzīvē.

Sižets stāsta par diviem kaimiņiem — nabadzīgo Kalna Spijēnu saimnieku Silabriedi un bagāto Lejas Spijēnu budzi Slaucēju — un par viņu ģimenēm. Slaucējs savā nepiepildāmajā mantrausībā iekāro arī Silabrieža zemes stūrīti: izmantodams tā materialās grūtības un labdari tēlodams, viņš ievilina kaimiņu parādos, līdz, procentiem augot, sagrābj arī Kalna Spijēnus sev. Turklāt Slaucēja dēls ar melīgiem precību solījumiem izputina

vēl Silabrieža meitas dzīvi. Nobeigumā autors smago noskaņu nedaudz atmaidzina, aizvedot Silabrieža meitai citu, godīgu precinieku.

Silabriedis ir strādīgs, sirsnīgs, tikumiski stingrs cilvēks, daudzu vienkāršā darba zemnieka labāko īpašību pārstāvis, kas, paļāvies uz savām un savu piederīgo darba rokām, drosmīgi iziet cīņā pret nabadzību, neko nekārodams iegūt nedz ar viltu, nedz kā žēlastību. Sevišķi siltās krāsās rakstnieks notēlojis viņa savstarpīgo saskaņu ar sievu, krietnību bērnu audzināšanā un vispār viņa skaisto ģimenes dzīvi, kura palīdz arī dažu labu trūkumu pārciest, nezaudējot optimismu. Un tomēr — rūpes arvien stiprāk sāk klaudzināt pie Silabrieža durvīm. Dzīves attīstība kapitalisma apstākļos iet tā, ka sīkajam ražotājam jāizput, un to piedzīvo arī Silabrieži. Gan viņi sākumā sprież: «Nelaidīsim bada pa durvīm iekšā. Raugies, vai šitās četras rokas, ņipras un spēcīgas, viņa nevarēs atgaiņāt. Tur nav ko bīties!», bet īstenība rāda citu: «Anna gan bija ļoti apķērīga, taupīga saimniece, Jānis prātīgs, gādīgs saimnieks, bet ko tas viss līdzēja, vieta bija maza un gadi ne visai ienesīgi.» Turklāt — jālīdzina parāds, kas bijis jāpārņem līdz ar mājiņu, jākārto izmaksa muižai.

Arvien vairāk atklājas zemnieka cīņas bezcerīgums, un tādos apstākļos arī stiprajam zūd spēks un pacietība. «Pacieties, pacieties!» Silabriedis rūgti saka sievai, «to vārdu tu man jau septiņus gadus skandini priekšā, cik ilgi tad lai vēl uz labākiem laikiem gaidu!» Vēl viņš nepadodas, vēl mēģina sev iestāstīt: «Jāstrādā tikai vairāk nekā līdz šim: jāguļ mazāk dienvidus, jāiesāk rītos agrāk, jānobeidz vakaros vēlāk», kā arī — «īsta laime ir pieticībā», bet viss velti. Lai vēl kādu gadu noturētu savu sīko īpašumiņu, viņi, labi zinādami bagātā kaimiņa viltību un necilvēcību, spiesti lūgt no tā aizdevumu, ko atmaksāt ir jau divkārt grūti un neiespējami. Parādu un procentu jūgs aug, iespējas no tā atbrīvoties dilst, līdz pat visneatlaidīgākajam cerētājam viss ir skaidrs — ir pienākusi ūtrupe: «Klusi raudādamas sievietes, klusi spītīgiem ģīmjiem vīrieši atstāja dzīvojamo ēku . . . Arī Silabriedis vairs nejaudāja savaldīties. Tas nometās dēlam blakus zemē, saņēma viņa galvu un spieda to pie krūtīm.»

«... tik jauku dzīvi sev biju iztēlojis savu tēvu mājās,» smagi elso dēls. «Līdz šai dienai neticēju, ka mūs patiesi izsviedīs, aizvien domāju, ka kaut kas negaidīts notiks... Bet esmu briesmīgi vīlies — jāiet, jāiet projām, tur nekas vairs nelīdz!»

Simtiem sīko un vidējo zemnieku tā ik gadus nokļuva zem ūtrupnieka āmura, un Blaumanis ir pirmais latviešu rakstnieks, kas to notēlojis spilgtā mākslas darbā. Turklāt viņš spēcīgi atklājis, ka cēlonis te ir ne vien feodalisma paliekas resp. lielās izmaksas muižai, bet vēl jo vairāk kapitalisma attīstība. Ar lielu meistarību viņš izveidojis arī vairākus jaunus budžu tēlus, it īpaši Slaucēju.

Slaucējs, muižā par ļaužu izdzinēju — vagaru būdams, sarausis sev tik daudz, ka jau pēc dažiem gadiem varējis nopirkt mājas. Tās ar peļņu pārdevis, viņš lēti ieguvis lielos Lejas Spijēnus un, spēdams ieguldīt tur plašus līdzekļus, algot daudz strādnieku, izdabū no sava īpašuma lielu peļņu, pats nestrādādams. No visām pusēm šurp plūstošo naudu Slaucējs gan tērē greznībā, gan izlieto nemitīgai, neapmierināmai savas bagātības vairošanai, starp citu — arī ar augļošanas palīdzību, ņemot «desmit, divpadsmit un pat vairāk rubļu no simta». Pretēji brutalajam Biezumniekam viņš palaikam izturas ārēji pieklājīgi un smalki, bet būtībā ir vēl jo vairāk bīstams, plēsonīgs un nepiedēdināms parazīts. Slaucējs savu panāk ne ar dūri, bet ar viltu un naudas varu, nevis nostājoties pret likumu, bet izmantojot to savā labā. Stāstā teikts: «Man Slaucējs tā nāk priekšā kā kāds zirneklis, kas tīklā tup un mušas gaida.» Viņam par upuri krīt ne tikai nabaga bārenis, bet vesela darba zemnieku dzimta u. c. Blaumanis pārliecinoši atklājis, kā veidojas kapitalists: tā panākumu pamatā nav centība, taupība, ne arī izcilas darba spējas, bet cita sviedru piesavināšanās ar ekspluatacijas, viltības un netaisnu likumu palīdzību.

Slaucējs var rīkoties jau plašā mērogā. Pretēji Vanagiem, Krikumiem u. c. «Nezāles» sīkmaņiem, kumosu skaitītājiem, viņš vienā rāvienā pašu baronu «apcērp» par veselu tūkstoti, pie kam tas nav pirmais šāda veida veikals. Slaucējs pelna ne tikai no strādnieku ekspluatacijas, bet viņa rokās koncentrējas arī lēti

iegūtas citu īpašnieku zemes u. c. vērtības. Ne velti šis pelēkais barons ar savu kundzisko izturēšanos pūlas atdarināt melno baronu; budzis veidojas par «latviešu aristokratijas» pārstāvi.

Tomēr — Slaucēja ceļš iet ne tikai uz augšu. Viņa un viņa ģimenes dzīvi ārda morales pagrimums. Slaucēja sieva, pārpilnībā dzīvodama, izlaidusies slinkumā tik tālu, ka pat no gultas nevīžo piecelties, izlikdamās par slimu, tiranizē savus kalpotājus un ģimenes locekļus tā, ka neviens labprāt tai ne tuvumā nerādās. Nelietis ir arī Slaucēja dēls, kas, pavedis godīgu meiteni, glēvi paklausa tēva pavēlei un apprec bagātu, bet nemīlamu sievu, pats pagrimst dzeršanā un samaitā arī tās mūžu. Visi viņi visur sēj tikai asaras un naidu. Tādēļ tūkstoškārtīga atbalss ir tiem draudiem, ko izkliedz izputinātais Silabriedis: «Es mirtu divkārtīgu nāvi, ja varētu tam atdarīt, kas pie visas manas nelaimes vainīgs!»

Realistiskais Blaumaņa darbs pārliecinoši atklājis, ka īstais vainīgais te ir kapitalisms, visa ekspluatatoriskā iekārta, naudas vara.

«Raudupiete»

Novele «Raudupiete» (1889.) notēlo bagātnieces dzīves tukšumu, viņas izmisuma cīņu pēc īstas cilvēcīgas laimes, pēc mīlestības.

Raudupiete ir vēl nenovecojusi, skaista sieviete, kas savus labākos gadus pavadījusi pie bagāta, bet veca un slimīga vīra. Pēc tā nāves brīva kļuvusi, viņa cer vismaz ar mantas palīdzību iegūt jaunu, mīļotu vīru — vienkāršu kalpa puisi Kārli, bet viņš mīl citu un ar bagātību nav iekārdināms. Vērtēdama citus pēc sevis, Raudupiete iedomājas, ka noraidošajai atbildei iemesls ir viņas gaudenais, nemīlētais bērns Matīsiņš — māju īstais mantinieks, un kaislības neprātā tīši ļauj tam savu acu priekšā noslīkt. Kad arī šis upuris izrādās veltīgs, Raudupiete atraidījuma un nepiepildītās dzīves sāpēs un sirdsapziņas mokās dodas patī nāvē.

Noveles centrā Raudupietes tēls — spilgts raksturs, ar ko latviešu literaturā ienāca kaut kas ja ne gluži jauns, tad vismaz neparasts un zīmīgs. Līdz ar vispārīgo dzīves attīstību pilnasinīgiem, kaislībās degošiem cilvēkiem arvien svešāka bija kļuvusī

Apsīšu Jēkaba stāstos sludinātā bālasinīgā baznīcas morale; cilvēka personiskās laimes prasības ieņēma arvien lielāku vietu. Tikai naudas varas sagandētajā dzīvē šīs dabiskās prasības ne katrreiz atrada pareizo piepildījumu, it īpaši tādiem raksturiem kā Raudupiete.

Raudupietes sirdī trako neizdzīvotas dzīves alkas. Vētrainie, ugunīgie pārdzīvojumi notēloti tik meistariski, ka nekā nav zaudējuši no savas brāzmainības un karstās dvašas. Līdzīgi Krustiņam, kas nevarēja rimties tēva sētas šaurībā un tukšumā, arī Raudupiete nezina, kur likt savu jūtu spēku, kā tikt pie pilnvērtīgas dzīves. Un, tāpat kā Krustiņš nerada savām tieksmēm cita mierinātāja kā uzdzīvi, tā arī Raudupiete nezina savējām cita piepildījuma kā vienīgi — iegūt jauno, spēcīgo, skaisto puisi par vīru. Tā izaug viņas nevaldāmā kaislība, kas iet pāri visiem šķēršļiem, pat sava bērna dzīvībai.

Tomēr arī Raudupiete, lai cik neviltotas un stipras ir tās jūtas, ir mantas verdzene. Rakstnieks gan nepasaka, kādēļ viņa izgājusi pie veca vīra, ar kuru dzīvojot, asinīs sakrājās nevaldāma uguns, bet visticamākais secinājums — izgājusi naudas dēļ. Pēc tā nāves mājai vajag saimnieka, aizbildņi vienā balsī iesaka Kārli kā saimniecībai visnoderīgāko, un tā praktiskas vajadzības dēļ Raudupietes jūtas novirzās tieši uz viņu. Šīs jūtas pieauga par tik neatvairāmām, uzbāzīgām un noziedzīgām atkal tādēļ, ka Raudupiete bija bagāta, Kārlis nabags, jo tikai tā varēja sakuplot viņas iedomas par iespējamo uzvaru, uz kādu nabaga padzīvojusi atraitne ir necerētu. Tikai kā bagātniece Raudupiete varēja iekarst domās, ka Kārlis taču «nebūs tāds muļķis», kas atsaka, jo precības naudas dēļ bija pati parastākā lieta, kā jau to daudzi Blaumaņa darbi rāda («Nauda zeķēs», «Salna pavasarī», «Laimes klēpī», «Sapnis», «Skroderdienas Silmačos» u. c.). No otras puses — tieši mantas trūkuma dēļ Kārlis nevar nedz ātrāk apprecēties, nedz izpaust par savu īsto mīlestību, lai citi to neizjauktu; tādēļ viņš virza Raudupietes uzmanību uz Matīsiņu kā šķērsli viņas laimei. Un Raudupietes atbrīvošanās no Matīsiņa ir atbrīvošanās no māju īstā mantinieka. Tādiem smalkiem tikliem naudas vara kapitalisma apstākļos aptver pat no katra mantiska

apsvēruma šķietami brīvos pārdzīvojumus un vada sev pakļāvušos cilvēkus pa vistumšākajiem ceļiem. Blaumaņa nopelns ir ne tikai Raudupietes pārdzīvojumu notēlošanā, bet arī šīs dziļi slēptās zelta kundzības atmaskošanā. Raudupiete ir tipisks raksturs, ar kuru atklājas laikmeta pretrunas, visa tā pietvaicētā atmosfera.

Noveles nobeigumā rakstnieks piekabinājis kaut kādu nemākslinieciskū, sasaldinātu turpinājumu par Kārļa tālāko dzīvi, bet visumā darbs uzrakstīts tik spēcīgi, ka arī ar šo kļūdu, kas raksturīga vairākiem Blaumaņa jaunības darbiem, «Raudupietes» vērtība ir liela. Tomēr pēc šīs noveles, kas vainago rakstnieka 80. gadu daiļradi, viņš ilgāku laiku nozīmīgākus prozas darbus vairs nedod, sekmīgāk darbojas dzejā un dramaturģijā, līdz 90. gadu beigās cita pēc citas nāk klajā viņa meistarnoveles — «Salna pavasarī» u. c.

«Salna pavasarī»

Novele «Salna pavasarī» (1898.) izveidota uz tā paša laikmetam raksturīgā konflikta pamata kā daudzi Blaumaņa darbi — cilvēka, šai gadījumā divu jaunu cilvēku laimi sagrauj naudas vara resp. tās pārstāvis budzis.

Divi skaisti, spēcīgi, visādi krietni un jauki kalpu jaunieši — puisis Andrs un meita Liene — mīl viens otru, bet iejaucas budzis Mālnieks. Tam gan jau pāri par septiņdesmit gadu, bet liela manta un māka izmantot citu vājās vietas. Lienes dzīvē tāda ir viņas nabadzība, kalpu gaitu bezcerīgā nākotne ar trūkumu un postu vecumdienās. Veikli izlietodams šo nabaga kalpones smago stāvokli savā labā, Mālnieks ar bagātības spožumu viņu apžilbina un iegūst par sievu. Andram atliek tikai sakost zobus — īstas mīlestības skaistos ziedus jau pašā pavasarī nomaitājusi salna.

Pie noveles lielākajām vērtībām bez jau minētās zelta varas atklāšanas vēl pieder raksturu notēlojumi. Vispirmajā vietā mināms puiša Andra viengabalainais tēls — drošs, spēcīgs, skaidru galvu un sirdi. Atšķirībā no daudziem citiem Blaumaņa lauku puišiem Andrs ir bez sentimentalitates un lācīguma. Viņš nav arī tas, kas slēgs kompromisu ar naudas varu, ar slepeniem nodomiem dodamies pie Mālnieka par puisi. Pretēji Raudupietei un

vairākiem citiem Blaumaņa tēliem Andrs nesabrūk un neliecas, zaudējis savu visdārgāko, bet iztur un saglabā vīrišķīgu stāju arī nestundā, modina cieņu pret cilvēku.

Daļēji — ar savu brašumu un spriganumu — valdzina arī jaunības skaistumā ziedošā Liene. Kaut arī viņai pietrūkst spēka pretoties viltīgā Mālnieka zelta varai, iziešana pie veca vīra modina pret Lieni ne pārmetumus, bet līdzjūtību un nožēlu. Liene ir godīga meitene, ne vieglas dzīves un greznības tīkotāja, bet, precinieku lutināta, nemīl Andru tik ļoti kā Andrs viņu, un tādēļ pieļauj domu, ka tos dažus gadus līdz Mālnieka galam «Andrs pagaidīs». Lienei šķiet, ka viņa slēdz ar naudas varu līgumu tikai pagaidām, un tieši ar to Mālnieks prot mulsināt nepiedzīvojušo meiteni visvairāk. Taču pats galvenais iemesls, kādēļ viņa iziet pie pretīgā veča, ir ne skriešana mantai pakaļ, bet bēgšana no kalpu dzīves smagā sloga, kas ne vien draud ar nožēlojamu nabadzību mūža galā, bet arī jaunībā ir grūtumu un pazemojumu pārpilna. «Ar nesavaldāmu varu viņu sagrāba griba tikt laukā no šī stāvokļa.»

Ne viens vien pārticis un krietns saimnieks, kas arī varētu Lieni izvest no kalpones stāvokļa, bija viņu bildinājis un ticis noraidīts, tomēr vecais Mālnieks, nevērojot savu pretīgo izskatu, iekāroto dabūja. Ne ar bagātības lielumu viņš to panāca, bet ar gudrību, pareizāk sakot — ar viltu. Kā bijušais koku tirgotājs, kas pratis desmit tūkstošus uz augļiem noguldīt, viņš māk sagrozīt galvu, izvirzot priekšplānā visu patīkamo un noklusējot nepatīkamo, saslavējot Lieni, ar cita bildinājuma draudiem spiežot izšķirties nekavējoties vislielākā sajukuma brīdī un ar forsētu tālāko rīkošanos slēdzot atkāpšanās iespēju. Līdzīgi Slaucējam Mālnieks ir caur un cauri aprēķina cilvēks, tikai vēl bīstamāks. Slaucējs šad tad kļūdījās savos aprēķinos, nedabūja iekāroto jaunavu, vēl spēka gados būdams, bet Mālnieks savu sagūsta pat septiņdesmit divu gadu vecumā un uzreiz, taču prot arī vajadzīgā vietā apstāties: «... viņš piecēlās un paspēra pāri soļu, gribēdams Lienei no jauna tuvoties ... Bet viņš apstājās, vilcinājās un nosēdās atkal pie galda. Te nederēja jaunības karstums, te nedrīkstēja pārsteigties.» Tā pat bildinājums viņam

izvēršas par labi nokārtotu veikalu, kur visu noteic tikai iekāre un aprēķins, kas balstīts uz naudas varas. Mālnieka tēls ir nozīmīgs papildinājums jau tā bagātajā Blaumaņa budžu portretu galerijā.

Blaumanis kā parasti arī te nemoralizē — ne nosoda Mālnieku, ne pamāca Lieni, bet realistiskais īstenības notēlojums dziļi saviļņo un sāpīgi skar lasītāja taisnības izjūtu, kā arī modina naidu pret naudas varu un cilvēka pazemošanu, kāda notiek kapitalisma apstākļos. Tāda pati dzīves sagandēšana notika arī feodalo privileģiju palieku cietoksnī muižā; to rakstnieks parāda savā nākošajā novelē «Purva bridējs».

«Purva bridējs»

Novele «Purva bridējs» (1898.) izveidota, radoši pārstrādājot novērojumus, kas iegūti 80. gados, dzīvojot Koknesē. Šis ir viens no retajiem darbiem tā laika latviešu literaturā, kurš realistiski notēlo dzīvi muižā 19. gs. beigās. Uzmanības centrā izvirzīta divu jaunu muižas kalpotāju — istabmeitas Kristīnes un staļļa puiša Edgara mīlestība, kas noris pretīgajā muižas sadzīves «purvā». Izsekojot abu galveno varoņu mīlestībai, rakstnieks dziļi atklāj abu raksturus un pārdzīvojumus, izceļ vienkāršo darba cilvēku vērtīgās īpašības, atmasko muižu, aiz kuras greznības slēpjas moralisks pagrimums.

Ar vārdu «purva bridējs» apzīmēts muižas staļļa puisis Edgars — brašs, drosmīgs, taisnīgs jauneklis, kas, tukšā un izvirtušā vidē dzīvodams, nodevies uzdzīvei. Viņš iemīl istabmeitu Kristīni — skaidru, dziļu, skaistu sievieti, tās ietekmē grib sākt jaunu dzīvi, bet nespēj vairs no vieglprātīgajiem ieradumiem atbrīvoties: pa daļai jau tie kļuvuši par viņa dabu, pa daļai te vainojamas muižas dienderu intrigas, visa sasmakusī «purva» atmosfera. Kristīne mīl Edgaru ar visu savu jūtu spēku, redz viņa vērtīgās īpašības, bet saprot, ka ļaunās ietekmes nekur nezudīs, tādēļ, saistoties ar Edgaru, kopīgajai dzīvei draud nelaime. Abu cīņa par savu mīlestību ir noveles galvenā sižetiskā līnija. Kristīne pūlas audzināt Edgaru, Edgars cenšas pārspēt savas iekšējās pretrunas, bet tās tiek arvien iededzinātas no jauna. Viņa nespēja tikt galā ar savām kaislībām aizvaino Kristīni, sadragā cerības mīļoto cilvēku labot, un tā izmisumā apso-

lās kļūt par sievu piemīlīgajam, bagātajam saimniekam Akmentiņam. Kristīnei paveras turīgas, vieglas dzīves iespējas, bet viņa ilgojas ne pēc bagātības, bet pēc krietna cilvēka, ko varētu cienīt un patiesi sirsnīgi mīlēt. Nespēdama un negribēdama savas jūtas liekuļot, Kristīne īsu brīdi pirms laulības ar Akmentiņu drosmīgi izšķiras savu dzīvi tomēr saistīt ar Edgaru — nevis tāpēc, lai ietu tam līdzi bojā, bet lai cīnītos pret viņa grimšanu purvā.

Novelē visvairāk saista Kristīnes tēls, skaistākais sievietes raksturs Blaumaņa daiļradē, ievērojams visas latviešu literaturas mērogā. Kristīne — mūsu tautas darba sievietes vērtīgo īpašību nesēja, latvisks tēls, bet reizē tuvs citu tautu labākajām pārstāvēm, it īpaši krievu literaturas dziļu jūtu un kvēlas sirds cilvēkiem. Dobroļubovs par A. Ostrovska «Negaisā» notēloto Katrīnu teicis, ka tā iziet cīņā pret tumsas valsti, bruņota tikai ar savu jūtu spēku un ir it kā gaismas stars tumsā. Tas attiecināms arī uz Kristīni. Ar savu dziļo cilvēciskumu un skaidrību viņa veido spilgtu pretstatu saltajai, netīrajai barona roklaižu kliķei, modina protestu pret muižas purvu, kas sagandējis dzīvi un cilvēkus. Kristīnes neparastā rīcība, dienu pirms kāzām aizejot no bagātā līgavaiņa, nav žēlsirdības upuris vai sievietes nespēja pretoties ārēji brašā Edgara iekvēlinātām jūtām. Šī Kristīnes rīcība liecina par vienkāršā darba cilvēka nepakļaušanos naudas varai un aizspriedumiem, rāda īstas mīlestības uzvaru pār pārejošām apvainojuma jūtām, gribu un drosmi dzīvot patiesīgi.

Visi ārējie apstākļi, it īpaši Akmentiņa bagātība, ir par to, lai Kristīne ietu pie viņa, bet Kristīne viņu nemīl un noteikti pasaka: «... vai tad es par tiesu sevi lai pārdodu?» Lai gan toreizējie apstākļi bija tādi, kas neļāva cilvēkam, sevišķi vienkāršai darba sievietei, dzīvot saskaņā ar savām jūtām, Kristīne šim apstākļu spaidam nepakļaujas. Ar gaišu skatu un stipru gribu viņa veido savu dzīvi pati.

Līdzīgu dziļas un stipras latviešu darba sievietes raksturu notēlojuši jau brāļi Kaudzītes «Mērnieku laiku» Lienas tēlā. Tomēr Kristīne, tālāk attīstītā vēstures periodā dzīvodama un ļaužu pilnajā muižā uzaugdama, redzējusi pasauli un cilvēkus

vairāk nekā Liena Oliņu sētas šaurībā. Pret nekrietnajām tenkotāju valodām Kristīne ir stiprāka, un arī reliģijas māņiem viņas dzīvē nav vairs nekādas nozīmes.

Lai aizietu no sava saderinātā Akmentiņa, bija vajadzīgs vairāk iekšēja spēka nekā Lienai, noraidot Prātnieka lakstošanos un bildinājumu. Arī Prātnieka pretstats Kaspars bija godīgs un nosvērts, kurā labu dzīves biedru saskatīt nenācās grūti. Turpretim, lai saskatītu vērtīgo kodolu arī aiz Edgara trakulībām un lai iedrošinātos saistīt savu mūžu ar šo tieši neaprēķināmo raksturu, vajadzēja labākas cilvēku pazīšanas un lielāka jūtu dziļuma.

Vispār — ar Kristīnes tēlu vienkāršās darba sievietes notēlojums latviešu literatūrā pavirzīts krietnu soli uz priekšu. It īpaši atzīmējams, ka Kristīne cīņā par savām cilvēciskajām tiesībām un laimi ir drosmīgāka, aktivāka un patstāvīgāka nekā visas agrākās pozitivās varones.

Edgars daudziem likās nelabojams dzērājs, krietnai darba un ģimenes dzīvei nederīgs cilvēks. Blaumanis arī šo raksturu parādījis bez jebkāda izskaistinājuma. Tomēr, atklājot Edgara bezbēdību, nenosvērtību, pašsavaldīšanās trūkumu u. c. kļūdas un trūkumus, rakstnieks saskatījis arī to cēloņus. Realistiskais īstenības notēlojums parāda, ka ne pats cilvēks ir ļauns, bet ļaunuma dziļākie cēloņi ir sabiedriskajā apkārtnē, muižas purvā, kas arī krietnu cilvēku var samaitāt.

Viņa noklīšanā viens no galvenajiem cēloņiem (ne attaisnojumiem) ir apkārtējā muižas purva negatīvais paraugs. «Ja es ar citiem staļļa puišiem esmu kopā, tad nedz pie sevis, nedz pie viņiem nesajūtu zirgu sviedrus. Mēs visi esam vienādi, — spriež Edgars, — tāpat ir ar tām citām lietām.»

Edgaram ir daudz enerģijas, bet garīgi tukšajā muižas dzīvē viņam nav kur to likt, un tāpēc viņš dzer un trako, ļauj apkārtnes uzvandītajām kaislībām uzsist jo augstu, neapvaldītu vilni. «... domāju, ka neprecēts puisis tā drīkst dzīvot, — Edgars naivi stāsta Kristīnei, — tu nāc un saki, lai es tā nedzīvojot. Par ko? ... ir prieks tā drusku patrakot. Kādēļ tad esi jauns un

dzīvo pasaulē?» Ka tāds «prieks» aizved cilvēku bojā un ka ir citi, īsti prieki, to Edgaram neviens nebija mācījis.

Kopdzīvē ar skaidro, gudro Kristīni Edgars cerēja atrast savai dzīvei jaunu, labāku saturu, un tādēļ izmisuma spēkiem cīnās, lai Kristīni nepazaudētu. Lai gan izšķirīgos brīžos Edgaram vairākkārt pietrūkst spēka, lasītājs iemīl šo puisi par viņa drosmi, enerģisko rīcību, taisnīgumu, patiesīgumu, stiprajām jūtām, nesaudzīgo paškritiku, par viņa dziļo cilvēciskumu. Blaumanis bija humanists — ticēja cilvēkam, un arī Edgara tēlu veidojis tā, ka ir noprotams — citos apstākļos «purva bridējs» būtu daudz vērtīgāks cilvēks, tālu pāri vidusmēram.

Bagātā saimnieka Akmentiņa tēls novelē pabāls; lai akcentētu Kristīnes mīlestības lielumu, viņš tēlots ne vispusīgi, bet tikai zināmās situacijās — attieksmē pret iecerēto jaunavu, kā kontrasts Edgaram.

Daudz vērības veltīts t. s. muižas purva atmaskošanai. Spilgts tā pārstāvis ir izsmalcinātais viltnieks un intrigants sulainis, kā arī blēdībās ne tik veiklais, bet tādēļ ne mazāk ļaunais kučieris. Abi viņi ir dzērāji un uzdzīvotāji. Nevarēdami ciest, ka cits par viņiem labāks, sulainis ar kučieri velk Edgaru līdz savās netīrajās gaitās pat tad, kad viņš visiem spēkiem cenšas no tām izrauties. Paplašais slikto biedru notēlojums ir viens no paņēmieniem, kā Blaumanis parādījis, cik liela nozīme cilvēka rakstura un dzīves veidošanā ir apkārtnei.

Novelē ietvertā bagātā materiala pilnīgākai atklāšanai Blaumanis pēc tā motiviem izveido lugu «Ugunī» (1905.). 90. gadu beigās viņš joprojām strādā galvenokārt novelistikā, muižas atmaskojumam pievēršoties arī savā nākošajā ievērojamā darbā — novelē «Andriksons».

«Andriksons»

Novele «Andriksons» (1899.) ir viens no asākajiem, sabiedriskā protesta un psiholoģijas ziņā dziļākajiem Blaumaņa darbiem. Tanī notēlota zemnieka sadursme ar muižnieku, atklāts abu, it īpaši zemnieka raksturs un pārdzīvojumi. Pamatā psiholoģiskajiem motiviem ir tipiska sabiedriska parādība — vēršanās pret feodalo privileģiju paliekām.

Sižets stāsta par godīgu, centīgu, izglītotu zemnieku Andriksonu. Tā tēvs, savā zemē līdumus līzdams, vērtīgākos kokus ozolus nav nocirtis, bet audzējis dēlam. Andriksons apzinās, ka pēc cilvēciskas taisnības tēva atstātais mantojums pienākas viņam, bet — pēc netaisnajiem likumiem visi koki pieder muižai. «Likums pret mani,» saprot Andriksons, kokus cirzdams, bet domā, ka arī baronam jāievēro cilvēciskā taisnība. Barons apjauž gan, ka Andriksons nav vainojams (ir pat teikts, ka barons par to «bija pārliecināts»), bet — baidās to atzīt, lai arī citi zemnieki nesāktu prasīt savas tiesības, lai visa pastāvošā kārtība un barona labklājība netiktu apdraudēta. «Nepārredzama virkne ķildu un likuma pārkāpumu stājās barona acu priekšā», un viņš Andriksonu par koku ciršanu nosoda, t. i. — nolaupa tā mantojumu un vēl nostata taisnīgo, visu cienīto zemnieku par zagli. Dziļi apvainotais un sarūgtinātais Andriksons dusmās nodedzina barona mežu. Tā netaisnie likumi ir pamatā tam, kādēļ godīgais zemnieks kļūst par dedzinātāju.

Noveles otrā pusē sabiedrisko motivu vietā centrā izvirzās psiholoģiskie. Dziļi aizsākto jautājumu par pretrunu starp taisnību un tiesībām tālāk risināt tikpat radikalā veidā jau cenzuras dēļ vien nevarēja. Blaumanis tomēr turpina saistīt līdzjūtību un simpatijas nepaklausīgā zemnieka pusē: notēlo Andriksona pārdzīvojumus, uzzinot, ka degošajā mežā atrodas paša bērni, un pēc izmisuma pilniem meklējumiem atrodot tos dzīvus un veselus. Tā visā novelē, kā jau tās virsraksts rāda, galveno vietu ieņem Andriksona tēls.

Andriksons nav vairs dzimtbūšanas jūgā pie zemes nospiestais veclaiku zemnieks, bet jau pārticis, izglītots un pašapzinīgs 19. gs. beigu saimnieks, kam strādā seši strādnieki. Pretēji plaši izplatītajam sava laika paradumam viņš, iegājis pie barona, ir nedomā noliekties pie tā rokas, bet «palika pie durvīm stāvam». Par netaisni izspiesto soda naudu Andriksons lepni pasaka baronam tieši acīs: «Tie pāra simts rubļu mani nespiedīs kārt ubaga tarbu sev kaklā. Lai viņi aiziet, kur tikdaudz citu simtu sagūlušu. Es atsakos no jūsu žēlastības, baronlielskungs.» Šie apsmietās taisnības apziņas un rūgtuma pilnie vārdi pauž

gadsimtiem krāto zemnieka naidu pret muižu, kā arī jau ekonomiski un tiesiski nodrošināta saimnieka pašlepnumu.

Andriksonam stipri izkopta taisnības apziņa un asas spriešanas spējas. Kad barons, gribēdams no konflikta izvairīties, bet paturēt taisnību sev, diplomatiski piesola Andriksonam atpirkšanos no soda par samazinātu maksu, Andriksons smalkos melus izprot uzreiz. Viņš izšķir jautājumu droši un principiali: «Vai nu es drīkstēju tos kokus cirst, un tad man nekas nav jāmaksā, vai es viņus nedrīkstēju cirst, un tad es esmu zaglis.» Dūres sažņaudzis, Andriksons labāk izcieš netaisno sodu, bet nepazemojas — nedod savu piekrišanu tam, ka tiek nostatīts par zagli, kas viņš nav. Tik daudz cilvēciska lepnuma, spēka un smalkjūtības slēpjas vienkāršajā zemniekā.

Pretēji aizspriedumos un egoismā ieslīgušajam baronam, kura rakstura seklums pilnīgi noraksturots jau pašā sākumā, Andriksona tēlā arvien atklājas jaunas īpašības. Viņš ir dziļš un daudzpusīgs, valdzina ne vien kā protestētājs pret netaisno muižas varu, bet arī ar savu cilvēciskumu.

Īpaši lielu uzmanību rakstnieks veltījis Andriksona tēva jūtām, sasniedzis to notēlošanā lielu meistarību. Nekur līdz tam latviešu literaturā vecāku dziļā mīlestība nebija notēlota tik plaši un pilnīgi kā tajās ainās, kur Andriksons dodas pāri izdegušajiem, vēl kūpošajiem klajumiem, lai lūkotu bērnus glābt. Reizē šais ainās redzam arī, cik grūtā stāvoklī var nonākt cilvēks un cik daudz spēka tam vajag sevī atrast, lai grūtībās tomēr izturētu.

Blaumanis Andriksonu neidealizē, bet pamazām nostata arvien grūtākās situacijās, kur atklājas arī tā ierobežotība. Uztraukumā un gadījuma ierosmei pakļāvies, Andriksons kļūst par dedzinātāju, bet jau nākošajos mirkļos nožēlo, ka virzījis savu atriebību pret nevainīgo zaļo mežu. Pilnīgs enerģijas izsīkums pārņem Andriksonu, kad viņš, jau visas cerības zaudējis, pēkšņi redz bērnus dzīvus un veselus. Pie tam rakstnieks liek Andriksonam saņemt bērnus tieši no barona rokas. Lai gan barons, kā pats atzīst, nav to glābšanas labad darījis nekā, Andriksonam liekas, ka barons ir tas, kas viņam tikpat kā dzīvību atdevis

atpakaļ. Tad izmocītais zemnieks aizmirst visas pretišķības, kādas viņam un pārējiem zemniekiem ir ar baronu, un lūdz tam piedošanu.

Kas būs tālāk pēc Andriksona atzīšanās, par to novele atbildi nedod. Tāpat tā nenoskaidro arī, vai Andriksona rīcība bija pareiza vai nepareiza, un, ja nepareiza, tad — no kura brīža sākot? Kā vairākos darbos, tā arī «Andriksonā» Blaumaņa nopelns ir nevis jautājumu atrisināšana, bet to ierosināšana.

Noveles sākumā atklātā patiesība par barona privileģiju netaisnību ne atsaukta, ne apšaubīta nav. Notēlots tikai viens — Andriksona izdarītais pretdarbības veids, kas izrādījās nesekmīgs. Pareizais atrisinājums realistiski atspoguļotajam sabiedriskajam konfliktam var būt tikai tāds: cīņai pret feodalo privileģiju paliekām jāatrod citi līdzekļi nekā tie, ar kādiem rīkojās Andriksons.

Kā Andriksona pretiniekam novelē redzama vieta arī baronam — tipiskam baltvācu muižnieku pārstāvim. Barons ir liekēdis, kas uz zemnieku rēķina dzīvo pārpilnībā — mitinās lepnās telpās, dzer no sudraba un kristala traukiem utt. Bet, kad pie viņa ierodas zemnieks, par kura sviedriem šī bagātība iegūta, tad darīšanu nokārtošanai pilī «nav» citu telpu kā gaitenis, kur vējš pūš cauri un muižas dienderi noklausās.

Tomēr barons iedomājas, ka viņš esot humans, jo — neļauj sev skūpstīt piedurkni. Patiesībā viņš ir liekulis — kaut ārēji laipns, būtībā salts egoists, kaut augsti skolots, kārtu aizspriedumos pavisam ierobežots. Pat pret pazemojošo verdzības laiku palieku — rokas skūpstīšanu — viņš cīnās nevis enerģiski, bet «cik spēdams», t. i., saliek rokas aiz muguras un žēlīgi saka: «Nevajaga, nevajaga.» Novelē par baronu teikts: «Viņš savā muižā jutās kā lielskungs, kā granseņors, kuru dziļi aizskāra viņa cienības neievērošana. Teorijā viņš inteliģento muižnieku nostādīja līdzās inteliģentam zemniekam, tiešamībā gadusimteņos sakrātais, no tēvu tēviem mantotais lepnums un iz šī lepnuma dzimusē nicināšana runāja diktāk nekā prāta balss.» Kad atsevišķos gadījumos, piemēram, Andriksona izteikto pārmetumu

rezultatā, viņā tiek pamodinātas kaut kādas cilvēciskas jūtas, barons aiz bailēm par savu labklājību tās apspiež.

Barons ir izlutināts dīkdienis, nervozs, nomocījies no karstā laika pat pils vēsajās istabās, nobijies pat no zemnieku zābaku ziedes smakas. Tomēr ar valsts likumu palīdzību šis vājais cilvēks tur savā varā simtpiecdesmit zemnieku dzimtu un ekspluatē tās līdz pēdējai iespējai.

Notēlojot baronu, Blaumanis veicis nozīmīgu darbu muižnieka un vēl jo vairāk tā privileģiju atmaskošanā.

«Nāves ēnā»

Novele «Nāves ēnā» (1899.) notēlo cilvēku pārdzīvojumus un raksturus, kas nāves ēnā, t. i., dzīvības briesmās, atklājušies skaidrāk un dziļāk nekā parasti.

Sižets stāsta par zvejniekiem uz atlūzuša, jūrā iedzīta ledus gabala no briesmu sākuma līdz visu cerību izsīkumam un neparedzētam glābiņam, kas tomēr nepalīdz visiem. Glābēja laiva ir par mazu, un pēc aklas lozes lēmuma paši krietnākie, kas visvairāk darījuši biedru labā (Grintāls), citu dēļ pat atteikušies glābties paši (Ķārlēns, vecais Dalda), paliek uz ledus gabala, varonīgi skatīdamies nāvei acīs. Veltīgas ir bijušas viņu cerības, ka «mēs četrpadsmit cilvēku... no kuriem astoņi tādi kā lasīt izlasīti, mēs tak ne šim ne tam neaiziesim... nepazudīsim. Tas nevar būt.» Realistiskais īstenības notēlojums parāda, ka tas var gan būt, ka nekādas iracionalu spēku palīdzības, kas nestu «izlīdzinošu taisnību», nav; tieši lielākais dievlūdzējs — sirsnīgais vecais Dalda — atradās to nedaudzo vidū, kam bija jāiet bojā. Ja tomēr lielākā daļa piecas diennaktis salā un badā palika dzīvi, tad tas bija viņu pašu izturības, biedriskuma, Grintāla gudrās vadības nopelns.

Rakstnieks pareizi uztvēris arī, ka cilvēks nav tikai bioloģiska, bet arī sociala būtne, kuras rīcību pat nāves ēnā nosaka galvenokārt ne kailās dzīvības instinkts, bet sabiedrībā izveidotās īpašības. Atklājas, ka mantīgākais no visiem (Zaļga) ir īsts nelietis, turpretim vienkāršie, agrāk neievērotie darbaļaudis parādās visā cilvēciskajā diženumā. Visvairāk vērības un mīlestības Blaumanis veltījis Grintālam, Ķārlēnam un Birkenbaumam.

Grintāls — visgudrākais no visiem — ar saviem lietpratīgajiem, tālredzīgajiem apsvērumiem un rīkojumiem jau no pirmajiem briesmu brīžiem izvirzās par vadošo personu un paliek tāds līdz galam. Turklāt viņš valdzina ne vien ar savām spējām nezaudēt aukstasinību nestundā, organizēt un vadīt citus, bet arī ar vīrišķīgo raksturu un biedriskumu. Lai gan viņa autoritatei pakļaujas bez šaubīšanās, Grintāls pat neizbēgamos nāves draudos neizmanto to sevis labā, savu vadošo stāvokli izprot kā pienākumu, nevis kā privileģiju. Vienkāršajā darba zvejniekā Grintālā Blaumanis parāda vīru, kas nenodreb arī nāves priekšā. Rakstnieks gandrīz nemaz neapstājas pie tā, ko Grintāls izjūt, notēlo tikai viņa darbību, zvejnieku pulciņu vadot, bet arī tā lasītājam kļūst skaidrs, ka te ir ne vien attīstīta prāta un stipras gribas, bet arī bagātu, cildenu jūtu cilvēks.

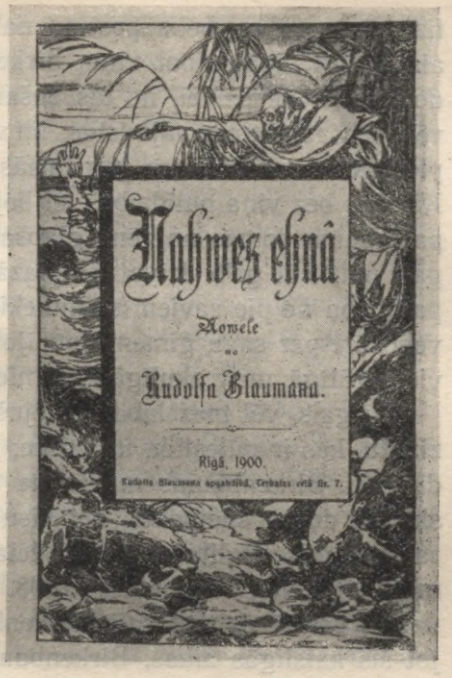

J. Rozentāla vāka zīmējums R. Blaumaņa novelei «Nāves ēnā»

Kārlēns ir miesas spēkos pavājš pusaudzis, kas, no vienas puses, modina līdzjūtību ar savām nepelnītajām ciešanām un nepiepildītajām karstajām ilgām pēc dzīves un laimes, bet, no otras puses, — modina arī cieņu ar savu biedrisko pašaizliedzību: viņš ieraudzīja ledus gabala atlūšanu jau tad, kad vēl varēja glābties, bet neizmantoja šo iespēju un devās brīdināt citus.

Visvairāk autors kavējas pie tiem pārdzīvojumiem, ko izjūt Birkenbaums. Stiprinieks būdams, viņš vieglāk par citiem panes

fiziskās grūtības, bet saprot arī nabaga Kārlēna ciešanas un pašaizliedzīgi rūpējas par viņu. Birkenbaumam nav svešas arī pārdomas, ka ne dzīvei, ne tās zušanai nav lielas nozīmes, ja cilvēks nav nevienam vajadzīgs, un viņš negrib būt tāds. Grūtībām pieaugot, Birkenbaums gan taisās gādāt tikai par sevi, bet, kad Kārlēns bez viņa palīdzības iet bojā, Birkenbaums aizmirst visas pašlabuma domas un zēna glābšanai dod pat savas asinis, kaut gan pats vēl grib dzīvot ne mazāk. Ne velti zēns bija meklējis palīdzību ne pie saviem saimniekiem — sirsnīgajiem, taču galvenokārt par savu ģimeni domājošiem Daldām — bet pie svešā, vieglprātīgā un trakulīgā, pat nievātā Birkenbauma.

Vārgais, vēl maz laba redzējušais Kārlēns gribēja dzīvot, lai zinātu, kas ir mīlestība un laime; pilnasinīgais, jau daudz izbaudījušais Birkenbaums mīlēja ne tikai kādu atsevišķu, sevišķi skaistu dzīves momentu, bet visu dzīvi, kāda tā ir. Blaumanim raksturīgais vitalitates pilnais teiciens «Raibā dzīve, Cik tu man mīļa!» (dzejolī «Renatus» 1898. g.) visvairāk atbalsojies tieši dzīves priekā dzirkstošajā Birkenbauma tēlā. Un tomēr, nevērojot šīs kaislīgās alkas, Birkenbaumam vienam rodas jautājums, vai neatteikties no savas vietas laivā par labu Kārlēnam.

Kādēļ Birkenbaums savu laimes lozes dāvāto iespēju glābties neatdod Kārlēnam — vai nespēdams ziedot tik lielu upuri kā savu dzīvību otra labā, vai neredzēdams iemesla to darīt, vai uzskatīdams savu dzīvību ne mazāk vērtīgu kā Kārlēna, vai kāda cita iemesla dēļ — to novele nepasaka. Taču tā liek sajust, ka vajadzības gadījumā jāspēj atteikties arī no savas dzīvības.

Tāpat kā Grintāls un Kārlēns, arī Birkenbaums ar visiem saviem trūkumiem ir simpatisks, pozitivs tēls ar veselīgu cilvēcisku kodolu. Visi viņi, kaut arī savstarpēji stipri atšķirīgi, nes sevī lielu vērtīgo īpašību bagātību; parādot šo dažādību, Blaumanis izvairījies no schemām, atklājis dzīves skaistuma daudzveidību. Pie tam neviens no šiem tēliem nav mākslīgi izskaistināts, idealizēts, visiem ir arī savi ierobežojumi un kļūdas. Rakstnieks netīksminās par izdomātiem idealiem, bet māca pazīt realo cilvēku un atkarībā no tā vērtības to ne tikai cienīt un mīlēt, bet arī nīst, kā, piemēram, Zaļgu.

Zaļgam ir viena pamatīpašība — tiekšanās pēc sava labuma. Pat nāvei acīs skatīdamies, viņš domā par spekulaciju, par to, kā no saviem bez pārtikas palikušajiem likteņa biedriem iedzīvoties. Vēl redzam, ka Zaļga uz citu rēķina mēģina pirmais iespraukties laivā un vēl nedaudzas līdzīgas epizodes, un jau no tām šis, kaut seklais, bet netīrais raksturs atklāts pilnībā: mantkāre, egoisms viņā nomākuši visu cilvēcisko, aizveduši līdz grūti iedomājamam zemiskumam. Ne velti rakstnieks pielīdzina viņu skaudīgam pērtiķim un zirneklim. Zaļga — līdz riebumam saspilgtināts, bet pilnīgi realistisks tēls, kas rāda, cik dziļi var grimt cilvēks, domādams tikai par sevi.

Citi Blaumaņa prozas darbi

Stāstā *«Zirgs, trīs govis un simts rubļu»* (1887.) notēlota centīga kalpa puiša Pupulakstu Reiņa veltīgā cīņa pēc sava stūrīša zemes. Šā mērķa dēļ viņš pievēršas nemīlamai, slinkai un villīgai meitai Natālei, kurai izdaudzināts tik daudz mantas, ka ar to varētu uzņemt kādu māju. Ķarsti ilgotās «laimes», t. i., savas saimniecības domu apmāts, viņš pieķeras šīm nedrošajām baumām, zirga, trīs govju un simts rubļu dēļ sasaista savu dzīvi ar galīgi palaidušos cilvēku un pēc nesekmīgām pūlēm to labot, visas cerības zaudējis, atrod mierinājumu tikai alkoholā. Stāstā galvenokārt akcentēti Blaumanim vispār raksturīgi sadzīves motivi, it īpaši neapzinīgās mātes izlutinātās Natāles kūtrā vienaldzība pret visu pēc tam, kad vīrs sameklēts.

Novele *«Romeo un Jūlija»* (1897.) analoģiski pazīstamajam Šekspira sižetam stāsta par divu naidīgu kaimiņu bērnu dziļo mīlestību. Turīgā Lielupmalieša dēls Juris atstāj tēva bagāto māju, lai, kaut nabadzībā dzīvodams, būtu kopā ar savu iecerēto. Despotiskais Lielupmalietis savā uzpūtībā līdz nāvei iespītējies, bet, nevarēdams citādi atraut dēlu no neieredzētā kaimiņa meitas, paziņo, ka tā esot Lielupmalieša ārlaulības bērns resp. Jura māsa (pēc Blaumaņa brāļa atmiņām rakstnieka doma bijusi, ka tie ir meli, bet noveles tekstā, kāds tas parādījies iespiests, šis jautājums nav skaidrs). Lielupmalieša intriga aizved abus krietnos jauniešus nāvē. Noveles galveno vērtību nosaka skaidrā, raksturā stiprā Jura un Annas simpatiskie tēli, viņu aizkustino-

šās ilgas pēc dzīves, kā arī necilvēcīgi saltā budža Lielupmalieša tēls.

Atzīmējami arī vēl stāsti — *«Aizvien lillā»* (1888.), *«Nauda zeķēs»* (1889.), *«Laimes klēpī»* (1903. g., nedaudz citādā redakcijā un ar virsrakstu «Ievas laime» jau 1898. g.), *«Mana bēgšana»* (1906.), noveles — *«Sapnis»* (1896.), *«Smiltainē»* (1897.), *«Dancis pa trim»* (1898.), *«Sarkanais jātnieks»* (1901.), pasakas — *«Kā Jānis mācījās par kalēju»* (1907.), *«Krusta koks»* (1907.), kur apstrādātas autoram vispār raksturīgās lauku dzīves temas.

Daudzos Blaumaņa prozas darbos, tāpat kā viņa daiļradē vispār, veiksmīgi izlietots humors un satira, bet bez tam vēl rakstniekam ir rinda tādu prozas sacerējumu, kas jau pamatos ir humoristiski satiriski, piemēram, stāsti — *«Paradizē»* (1887.), *«Brīnuma zālīte»* (1893.), *«Stāsts par cūku, kura runājusi»* (1895.) u. c.

Humoristiski satiriskā prozā Blaumanis samērā vairāk pievērsies pilsētas temām, piemēram, *«Mopsis jeb Nelaime Tērbatas ielā»* (1900.), *«Zvirbulis Ciguzis»* (1906.), *«Vecais cenzors»* (1907.) u. c., it īpaši sīkajos darbos (satirisku dialogu serijā «Madam Birķ un madam Eiķ» 1902., 1908. g. u. c.). Galvenais apkarošanas objekts te ir mietpilsoņi ar savu stulbumu, uzpūtību, kārkluvācietību un kailo egoismu. Palaikam Blaumanis rāda visas šīs Kļukerstrema, Birķ un Eiķ kundzes, kā viņām pašām šķiet, «briesmīgā nelaimē», kurā atklājas viņu smieklīgā nevarība, kas tomēr neaizkavē naudas un valsts varas aizsegā joprojām audzēt savus taukus. Vairāki zināmā mērā līdzīgā garā uzrakstīti satiriski stāsti atrodami arī Poruka realistiskajā prozā («Nervi», «Ķēkšu akademija» u. c.), bet to rūgtajos smieklos atbalsojas kāda satraukta, sāpīga noskaņa, sava protesta nespēka izjūta. Turpretim Blaumanis nāk ar veselīgiem, gaišiem smiekliem, un no viņa humora un satiras izskan zināma pašapziņa — veco cenzoru kundzība nepastāvēs ilgi!

Blaumaņa humoristiski satirisko darbu līmenis stipri nevienmērīgs. Nereti viņš tos rakstījis ar vieglu roku par sīkākiem sadzīves un dienas jautājumiem, toties labākie darbi ir nozīmīgi

kā sava laika divu kulturu cīņā, tā arī kulturas mantojumā. Šo vērtību, tāpat kā visas viņa daiļrades vērtību, nosaka kā rakstnieka demokratiskās tendences, tā viņa formas izkoptība, vispār — Blaumaņa mākslinieciskā meistarība.

Blaumaņa prozas meistarība

Blaumaņa daiļrades demokratiskie un realistiskie pamatprincipi — griba rakstīt tautai, pareizi un dziļi atspoguļot īstenību — nosaka arī viņa cenšanos pēc patiesīguma un kodolīguma, pēc vienkāršības un daudzkrāsainības, pēc skaidrības, precizitates un tēlainības. Tādas īpatnības uzrāda gan rakstnieka darbu analize, gan arī viņa teoretiskie atzinumi stila u. c. jautājumos.

Blaumaņa estetiskajiem uzskatiem sveša ir viņa priekšgājēja prozas laukā Apsīšu Jēkaba jūsma par svinīgi patetisko un daudzvārdīgo bībeles stilu, bet mīļa ir vienkāršība, dabiskums. «Galvenā regula: raksti dabiski, tā kā Tu runā,» tā māca Blaumanis kādu no saviem literarajiem audzēkņiem (vēstulē 1906. g. 11. novembrī). Kāds laika biedrs, kam rakstnieks savas dzīves pēdējos gados devis daudz norādījumu, kā rakstīt kritikas, zina teikt: «Blaumanis nemierā bija tad, ja par daudz lietoju svešvārdus, rakstīju garus, prātojumu pilnus ievadījumus, pārlieku jūsmojot vai meklējot svarīgus vārdus, aiz kuriem nenovietojās noteikta doma un skaidrs jēdziens — Jo vienkāršāk rakstīts, jo labāk. Koncentrējies. Nevar tā klaiņot apkārt, vērsim tūliņ jāķer aiz ragiem . . .»

Tā strādāja arī Blaumanis pats: atšķirībā no Apsīšu Jēkaba daudzajām un plašajām sāņnovirzēm, garajiem ievadiem un periodiem Blaumanis izsakās īsāk, mērķtiecīgāk. Teikumu konstrukcijas viņam palaikam vienkāršas. Un ne gadījums nosaka to, ka Blaumaņa prozas meistarība vispilnīgāk uzplaukusi tieši novelē — sevišķi koncentrētajā prozas žanrā. Koncentrētība, spraigums, lietišķība gan stilā un raksturošanas paņēmienos, gan sižeta veidojumā un kompozicijā lielā mērā raksturīga arī Blaumaņa stāstiem u. c. viņa labākajiem darbiem.

Izteiksmes koncentraciju Blaumanis panāk, atklādams būtisko pat ar vissīkāko norādījumu. «Pāris vilcienu, un visas

personas top tik pazīstamas un mīļas, ka negribas nemaz no tām šķirties,» priecājas Blaumanis (vēstulē K. Štrālam 1904. g. maijā) par kādiem veiksmīgiem raksturojumiem, kuru garā strādāja arī viņš pats, notēlojot ne vien raksturus, bet arī pārdzīvojumus. Novelē «Romeo un Jūlija» Lielupmalietis, peļķē iegāzts un sava nāvīgākā ienaidnieka apsmiets, ir saniknots līdz ārprātam, bet Blaumanis viņa satracinājumu izsaka trim vārdiem — «acīs zvēroja nāve». Tai pašā darbā Juris un Anna, dodoties nāves ceļā, nes sevī veselu sāpju jūru, bet autors visu drūmo noskaņu noraksturo vai vienā teikumā, parādot tikai dažus gandrīz tīri optiskus iespaidus: «Kā divas tumšas lentes dziļās riteņu sliedes izstiepās viņu priekšā un nozuda egļu mežā, kas melns un mēms viņus ar savu ēnu plīvuru likās sagaidām.» Tāpat tumsā un nāvē dodas divas līdztekus ejošas jaunas dzīvības.

Koncentrēts mēdz būt ne tikai Blaumaņa paša stāstījums, bet arī viņa tēloto personu runa. «Laimes klēpī» Ieva pēc salaulāšanās, atvadoties no māsas, izsaucas tikai: «Mās, mās! kādēļ tu man tutena neiegrūdi sirdī, kad tev pirmoreiz par Lausku stāstīju.» Vienā teikumā te izkliegts viss nelaimīgās sievietes moku pārmērs. Ja nācies parādīt pļāpīgus cilvēkus (Slaucēja sievu «Spijēnos», Bedrītes Ažu stāstā «Zirgs, trīs govis un simts rubļu»), tad rakstnieks to izteikumus palaikam tikai ironiski, satiriski pārstāsta vai ilustrē ar dažiem smejamiem piemēriem, bet uz īsām, lietišķām runām viņš nereti pamato paplašas nodaļas, piemēram, Andriksona sarunu ar baronu, Kārlēna ar Birkenbaumu. «Purva bridējā» Kristīne saka mātei, ka laiks karsts, un tā atbild, ka Kristīne laikam ātri gājusi. Pat šajā šķietami maznozīmīgajā sarunā nav nekā lieka, jo jaunavu pavadījis Akmentiņš, kas viņai nepatīk, tādēļ viņa gājusi ātri. Akmentiņš, Kristīnei līdzās ejot, saka, ka laiks jauks, kas patiesībā nozīmē, ka viņš nezina, ko runāt. Edgars vairākkārt aprauj savus vārdus, juzdams, ka straujumā pasaka ko nepareizu. Novelē «Salna pavasarī» Mālnieks, Lienu bildinot, stostās, meklē, ko īsti teikt, kas liecina, ka aiz izskaistinātajiem vārdiem ir vēl kāda cita, noslēpta doma. Vanags par Mālnieku izsaucas — «vecais lo . . .»,

kas nozīmē ne vien «lops», bet arī — viņš ir gan lops, bet par bagātnieku to nedrīkst teikt.

Blaumanis paver plašas satura bagātības ar nedaudziem, pusnorautiem un pat neizteiktiem vārdiem, ierosina lasītāja apziņu. Viņa īsie, skaidrie izteikumi nav sausi, bet sulīgi, tēlaini, piemēram, negaisa notēlojumā jau rakstnieka agrīnajos darbos «Pērkona negaiss» un «Aizvien lillā» Blaumanis nesaka — «lietus lija» vai «stipri lija», bet gan — «šņākdams lietus gāzās». Nekur nesastopam konvencionalo apzīmējumu «zibens spēra», bet gan «uguns vien apšķīda», «resns zibens ieskrēja ezerā», «šaurs balts zibens izšāvās no tumšajiem mākoņiem», «debesis stāvēja vienās liesmās». Atmetot vispārīgos apzīmējumus «spēra» un «lija», atrasti tādi, kuri ne vien pavēstī, kas notika, bet arī precizē, kā tas notika, dod konkretu ainu, tēlu. Stāstiņā «Atvadīšanās» mirēja tuvinieks nevis ikdienišķi apsēžas, bet sāpēs pilnīgi bezspēcīgi «atšļukdams uz sola» sāk «dikti šņukstēt» (ne vienkārši raudāt). «Sarkanajā jātniekā» sarūgtinātais puisītis ne vienkārši aiziet no svētku eglītes, bet «slābans ievilkās kaktā». «Īstajā līgaviņā» ražena meitene ne ienāca, bet «viegli kā cielava ietecēja». Līdz ar šiem tēlainajiem apzīmējumiem ir pateikts ne vien tas, ko cilvēks darīja, bet arī daudz no tā, kā darīja, ko pie tam pārdzīvoja un kāds viņš bija.

Pasakot vajadzīgo ne vien vispārīgi, bet norādot tieši pareizo niansi, Blaumaņa stils ir izkopts līdz precizitatei. Raudupiete sava bildinājuma noraidījumu izjūt kā vislielāko apvainojumu un zaudējumu, kādu tā nekad nebija ne pati piedzīvojusi, ne redzējusi, ne vispār ko tādu zinājusi, tas ir pavisam «nedzirdēts kauns». Tā īstais vārds, precizi norādot ne vien ļoti augstu, bet pašu visaugstāko pakāpi, palīdz izprast, kādēļ Raudupiete šā viena, viņai visnozīmīgākā mērķa pēc iet pāri visam. Andriksona sveicienu barons saņem «laipni», bet, uzzinājis viņa lietu, turpina, «laipnu balsi piepaturēdams». Laipnība ir abos gadījumos, bet vienreiz tā ir dabiska, otrreiz mākslota, ar zināmu rutinu un piepūli «piepaturēta».

Bieži vien daudz vairāk un pat pilnīgi pretēji nekā vārdu loģiskais saturs izsaka balss noskaņa. Blaumanis šos valodas

elementus izmantojis lielā mērā. «Salnu pavasarī» pa lielākajai daļai sastāda dialogi, un tie tiek runāti vairāk nekā desmit dažādās noskaņās — mīļi, klusu, prātīgi, jautri, auksti, nedroši, gari velkot utt. Balss ir dreboša, droša, nospiesta, savāda, pastingra, klusa, pārliecinoša, laipna ķircinātāja u. tml. Cilvēki ne tikai runā, bet — vaicā, čukst, izsaucas, izgrūž vārdus, aprauj tos, murmina. Ne mazāk veiksmīgi un ne mazāk plaši Blaumanis izmantojis ne ar dzirdi, bet ar redzi uztveramas sīkas spilgti raksturīgas nianses — acu skatu, sejas vaibstu, nervozas rokas kustības utt. Liela nozīme te rakstnieka bagātajām tautas valodas, tās formu, leksikas, frazeoloģijas zināšanām, kuras lietpratīgi pakļautas galvenajam mērķim — pilnīgāk parādīt cilvēku.

Pilnīgāk parādīt cilvēku nozīmē raksturot viņu arī kā noteikta laika zināma sociala noslāņojuma pārstāvi. Blaumanis veicis šo uzdevumu ar dažādu paņēmienu, piemēram, ar individualizētas runas palīdzību. Silabrieža valodā par sava zemes stūrīša iekopšanu un noturēšanu izpaužas tipiskas sīkīpašnieciskas ilgas, kādas bija neskaitāmiem nabadzīgajiem saimniekiem kapitalisma apstākļos. Vecais Roplainis, tāpat arī vecais Zemīts, visā savā izteiksmē ir veclaicīgi patriarchalie saimnieki, pašapzinīgi un valdonīgi, iesīkstējuši, turpretim Slaucējs, Mālnieks — jaunlaiku kapitalistiskie saimnieki, viltīgi tirgotāji un kombinētāji. «Andriksonā» notēlotais barons runā kā aristokrats, ar liekuļotu, iestudētu laipnību maskēdams uzpūtību, aiz ārēji cienīgas uzstāšanās slēpdams savu parazita dabu.

Tādam pašam nolūkam kalpo apģērba un dzīvojamo telpu notēlojums. Silabriežu istabiņa tik maza, ka ģimenei nav vietas tanī vienkopus paēst, un tik veca, ka kuru katru brīdi draud sagrūt, turpretim Slaucējam ir plašas, lepni iekārtotas mūra ēkas, kur ģimenes locekļi nesaticības dēļ palaikam ir katrs savā istabā. Bagāto Raudupieti redzam greznā zīda lakatā, bet viņas iecerēto kalpapuisi visvecākās, tikai dūmeņa slaucīšanai derīgās drānās. Pats galvenais paņēmiens raksturošanai arī no socialā viedokļa Blaumanim ir cilvēka zīmīgāko nodarbību notēlojums. «Nezālē» Jāni redzam ganot, plaujot u. tml. situacijās, strādājot vai pret saimnieku protestējot, turpretim budzi Biezumnieku — pie tiesas

galda, par citu dzīvi lemjot vai piedzērušu apkārt braukājot un zirgu dauzot. Tāpat «Spijēnos» Silabrieži palaikam tēloti smagā darbā, bet Slaucējs — cigaru kūpinot un tumšus veikalus gudrojot, viņa «madāma» — guļot, našķējot un citus rīkojot.

Bagātais raksturošanas līdzekļu arsenals bijis rakstniekam labs palīgs, lai raksturojumi iznāktu daudzpusīgi, lai tēlos būtu lielāka individualitašu dažādība. Jānis («Nezālē») ir skarbs un šķautnains, bet, kur vajadzīgs, arī sirsnīgs un mīļš, Krustiņš — kaut vieglprātis, tomēr ar vērtīgām cilvēciskām īpašībām, Birkenbaums — bezbēdīgs, trakulis un kauslis, taču arī ļoti nopietns cilvēks un pašaizliedzīgs biedrs. Schematisms Blaumanim svešs, viņš cenšas parādīt dzīvi patiesi, t. i., arī tās daudzveidībā.

Liela nozīme raksturu atklāšanā sižetam, kas dod iespēju izveidot situacijas, kurās cilvēka sabiedriskā un individuālā seja atklājas vispilnīgāk. 1904. gada 17. oktobrī vēstulē L. Laicenam — savam audzēknim literaturā — Blaumanis saka: «Jūs sastopat p. p. kādu raksturu, kas Jūs savas savādības dēļ kairina uz attēlošanu. Ņemiet šo karakteri un ielieciet to interesantā sarežģījumā, kuru Jūs paši izdomājat... Jūs pazīstat skopu veci. Izdomājat situaciju, kur tam nākas ciest lielu kaunu vai maksāt daudz naudas. Iznāks interesanta cīņa. Jūs zināt māti, kas ļoti mīļo savus divus dēlus: ielieciet šo mātes sirdi spīlēs. Radiet apstākļus, kuros mātei jāzaudē viens dēls, un lieciet viņai nežēlīgo lēmumu uz pleciem, ka tai pašai jāizšķiras priekš viena mīļota dēla nāves un priekš otra mīļota bērna dzīvības.» Pareizi sapratis sižeta lielo nozīmi ne vien lasītāja intereses modināšanā, bet arī notēloto parādību daudzpusīgākā un dziļākā apgaismojumā, Blaumanis pie sižetiem un līdz ar to kompozicijas strādājis ar lielu rūpību.

Atbilstoši dzīves daudzveidībai, arī Blaumaņa darbu sižeti un kompozicija dažāda; kaut gan viņš daudz rakstījis vienos un tais pašos žanros par apmēram vienām un tām pašām lauku sadzīves temām, vienmuļības un pelēcības to sižetiskajā risinājumā nav.

Pamatpaņēmiens sižeta veidošanā Blaumanim ir notikumu sakārtojums to dabiskajā secībā. It īpaši tā ir rakstnieka pirmajos darbos: «Nezālē» iepazīstamies ar Jāņa dzīvi no bērna

autiem līdz kapam, «Pērkona negaisā» notikumu virkne sākas pat ar Krustiņa tēva jaunību. Šāds paņēmiens vienkāršs, skaidrs, taču tam ir lieli ierobežojumi, kuru dēļ rakstniekam vajadzīgi vairāki palīgpaņēmieni.

Nelielu apmēru darbos, kādus rakstījis Blaumanis, notikumu notēlojums to dabiskajā secībā iespējams, runājot tikai par īslaicīgu parādību, piemēram, novelēs «Sapnis», «Smiltainē». Lai ietvertu noveles vai īsā stāsta apjomos arī kaut cik ilgāku procesu, rakstnieks notikumu dabiskajā secībā iestarpina pārtraukumu. Piemēram, «Raudupiete» un «Purva bridējs» sadalīti nelielās nodaļās, kuru starpā ir dažkārt pat mēnešiem ilgs pārtraukums. Gandrīz bez izņēmuma visos darbos ir pārtraukumi tādā veidā, ka autors ar īsu pārstāstījumu viegli pāriet plašākām, mazāk nozīmīgajām parādībām, netēlojot tās sīkāk, bet arī neizlaižot pavisam, piemēram: «Tad paiet gandrīz divi mēneši, kuros viņi neredz viens otra, kurus Raudupiete nolēmusi Matīsiņa apbēdošanai. Neapmierināmā māte šai laikā pamazām pārvēršas pajautrā atraitnē...» Tā īsā formā ietverts plašāks saturs, turklāt, nebūtisko atmetot, galvenais pateikts ātrāk un vairāk akcentēti.

Citos gadījumos tādu pašu rezultatu sasniegšanai noderīga bijusi atkāpšanās no dabiskās notikumu secības tādā veidā, ka vēlāk norisuši notikumi pavēstīti agrāk. Tā rasta iespēja ievest lasītāju uzreiz notikumu vidū, sākt uzreiz ar asu konfliktu u. tml. spraigu darbību, šur tur pievienojot tās izpratnei pašus nepieciešamākos paskaidrojumus. «Purva bridējā» par Edgara atdošanos vieglprātīgai dzīvei, no kuras viņš vairs nespēj atrauties, uzzinām ne kaut kur sākumā, no attiecīgajiem konfliktiem tālu, bet tieši tur, kur blakus redzamas šīs agrākās dzīves smagās sekas. Tāpat ir ar Andriksona, Birkenbauma u. c. biografijas jautājumiem.

Daudzkārt Blaumanis veidojis arī paralelas sižetiskas līnijas, atkārtojumus, kāpinājumus, kontrastus utt., arī kompozicijas un sižeta veidojumā sekmīgi pārvaldījis daudz dažādu tēlošanas paņēmienu, it īpaši — raksturu atklāšanu ar ārkārtēja gadījuma palīdzību.

Rakstnieka biežā kavēšanās sadzīves piekrastē nereti nostata viņa cilvēkus tādās situacijās, kur lielo sabiedrisko cīņu vētras netrako visā stiprumā, un līdz ar to raksturu pilnīgākai atklāšanai rodas grūtības. Lai tās pārvarētu, Blaumanis daudzkārt ņem palīgā ārkārtēju notikumu, kas saviļņo arī dažviet seklos ūdeņus, un cīņā ar tiem parādās katra rakstura, piemēram, Grintāla, Birkenbauma, Kārlēna un Zaļgas, īstā vērtība.

Arī kompozicijas un sižeta veidojumā Blaumanis ievērojis kā vispārīgos realisma principus, tā atsevišķu žanru specifiku. Spilgts piemērs te novele «Andriksons». Tā sākas bez ievada — uzreiz ar zīmīgu raksturojumu un spraigu darbību, un jau otrā lapā konflikts attīstījies pilnā spēkā. No garās konflikta vēstures pieminēts tikai visnepieciešamākais, īsi jo īsi, un nevis sākumā, bet tanīs vietās, kur šo piezīmju iespaids vislielākais. Tā sižets izveidots, izmantojot galvenokārt tikai nepilnu dienu ilgus, bet ļoti spraigus, Andriksona dzīvē pat ārkārtējus notikumus. Šie notikumi koncentrēti ap Andriksona un sākumā arī ap barona tēlu, izmantoti šo tēlu atklāšanai. «Andriksons», tāpat kā pārējās Blaumaņa meistarnoveles, ir spilgts noveles kompozicijas un sižeta meistarības paraugs.

Vispusīgi lietpratīgais izstrādājums ir būtisks priekšnoteikums Blaumaņa prozas augstajam līmenim. Ne mazākas sekmes viņam dramaturģijā.

BLAUMAŅA DRAMATURĢIJA

Blaumanis ir ievērojams dramaturģijas meistars, pirms Raiņa latviešu literaturā pats lielākais. Viņa spalvai pieder vairākas dramas un komedijas, kas ar labiem panākumiem izrādītas arī uz latviešu un krievu padomju skatuvēm. Runājot par Blaumani kā latviešu literaturas klasiķi, vienmēr domājam arī viņa dramaturģiju.

Blaumanis ir teatra cilvēks. Jau 80. gados viņš (vācu avīzē «Zeitung für Stadt und Land») publicējis dažas recenzijas par Rīgas Latviešu teatra izrādēm, parādījis tā savu interesi un lietpratību teatra un dramaturģijas jautājumos. It īpaši viņš cīnījies, lai latviešu valoda lugās būtu pareiza un bagāta, lai lokalizēju-

mos u. c. repertuara gabalos izskaustu diletantismu. 90. gadu sākumā, iesaistoties teatra kritikas darbā regulari, rakstnieka sakari ar teatri pastiprinās. Ievērojamais aktieris J. Duburs ir viņa draugs, un tam Blaumanis veltījis savu pirmo lugu «Zagļi». 1891. gadā rakstnieku ievēl Rīgas Latviešu teatra komisijā, kur viņš darbojas trīs gadus — gan par bibliotekaru, gan rakstvedi. Savu protestu pret reakcionarajām tendencēm Rīgas Latviešu teatra vadībā izvērsdams, Blaumanis uzrakstīja asu atsauksmi par Puriņu Kļāva — viena no buržuazijas vadošā kodola vīriem — vājo lugu «Nauda». Izcēlās nikna polemika. Blaumaņa attieksmes ar Rīgas Latviešu biedrības varasvīriem saasinājās un palika tādas līdz pat rakstnieka mūža galam. Kopš 1894. gada viņš arī teatra komisijā vairs nedarbojas. Viņa sakari ar teatri tomēr turpinās visu mūžu un vēl nostiprinās. Blaumanis organizē un vada, pats ar labiem panākumiem līdzi spēlēdams, vairākas izrādes Ērgļos un vidusskolnieku vakaros Rīgā, 1898. gadā uzstājas pat Rīgas Latviešu teatrī (Roplaiņa lomā), 1905. gadā viņš iestudē savu lugu «Ugunī» Valmieras pašdarbības ansamblī, piedaloties labākajai tā laika latviešu aktrisei Dacei Akmentiņai (Kristīnes lomā) un arī pats līdzi spēlējot (barona lomā). 1907. gadā, pretendēdams uz Rīgas Latviešu teatra direktora posteni, Blaumanis inscenē uz šīs tolaik lielākās latviešu skatuves Šekspira «Ričardu III». Nepārtrauktā tuvība ar teatri deva viņam vērtīgas priekšzināšanas un ierosmes lugu rakstīšanai. Ja Blaumaņa dramaturģija labi piemērota skatuvei, tad liela nozīme te autora pieredzei teatra prakses jautājumos.

Blaumanis latviešu dramaturģiju pacēla ievērojamu pakāpi augstāk. Mazāk tas sakāms par viņa komedijām, bet galvenokārt par dramām. A. Alunānam, lielākajam latviešu dramaturgam pirms Blaumaņa, pat labākās lugas nav brīvas no paviršības, konflikti un situacijas nereti samāksloti, daudzi raksturi neizveidoti, latviešu valoda kļūdaina, dramas technika atpalikusi, no trešās un ceturtās šķiras vācu autoriem aizgūta. Tādas vainas Blaumaņa labākajiem darbiem nav raksturīgas. Tie ir rūpīgi izstrādāti, uz neatlaidīgām dramas teorijas studijām balstīti, pareizā un bagātā latviešu valodā, pamatos noteikti realistiski

un meistariski; kaut arī tajos nav konstatēts daudz jaunu, novatorisku tēlošanas paņēmienu, to vērtību nosaka jau pazīstamo paņēmienu veiksmīgs izlietojums. Blaumanis ir pirmais lielais realistiskās dramaturģijas meistars latviešu literaturā.

Labākās Blaumaņa lugas ir «Ļaunais gars», «Pazudušais dēls», «Indrāni» un «Ugunī», kā arī «Skroderdienas Silmačos».

«Ļaunais gars»

«Ļaunais gars», kas apakšvirsrakstā saucas «Tautas luga trijos cēlienos», ir pirmais īsti vērtīgais Blaumaņa dramatiskais darbs, pirmoreiz izrādīts 1891. gada 17. (v. st. 5.) decembrī, iespiests 1892. gadā, guvis labus panākumus arī uz latviešu un krievu padomju skatuvēm. Luga ar asu satiru vēršas pret bagātnieku uzpūtību un necilvēcību, atmasko naudas varu kā ļaunu garu, kas samaitā raksturu un dzīvi visiem, kuri tai padevušies.

Darbība noris vidējo zemnieku Cīruļu mājā. Saimniece Anna, saņēmusi ziņu, ka viņa izlozē laimējusi lielāku sumu, tūliņ sāk rīkoties pa kungu modei, starp citu, visādiem līdzekļiem liedz savam brālim, Cīruļu puisim Andrievam precēt karsti mīļoto, krietno, bet nabadzīgo kalponi Ievu. Kad Anna bagātnieces pašapziņā jau papilnam atklājusi savu augstprātību, cietsirdību u. c. agrāk slēptās un iegrožotās īpašības, izrādās, ka ziņa par bagātību bijusi nepareiza. Dusmās viņa grib izārdīt visu savu dzīvi, bet iztrakojusies drīz aprimstas, it īpaši tādēļ, ka tuvumā gadās baiga mācība nesaistīt savu sirdi pie naudas bezprātīgi. Šo mācību dod notikums ar ubagu Mantrausi, kas slimīgā un noziedzīgā mantkāres kaislē kļuvis ārprātīgs.

Rakstnieks pareizi un dziļi notēlojis, ka zeltam dotajos apstākļos ir liela un ļauna vara, bet, kā no tā atbrīvoties, to viņš nesaprata. Tā finals, kur vajadzēja dot ierosinātās problemas atrisinājumu, ir «Ļaunā gara» vājā vieta. Lugā notēlotā vecā saimniekmāte par pretlīdzekli pret naudas kundzību te naivi ieteic pieticību, tomēr autors pats vēstulē kādam draugam 1892. gada 1. maijā izteicies: «Vai tu domā, ka es ar tām beigām esmu mierā!» Blaumanis atzīst, ka vajadzējis rast citu atrisinājumu, bet — «nevarēju un nevarēju izdomāt». Lielā mērā šo vainu

kompensē pārējais īstenības notēlojums, it īpaši spilgti raksturi — Anna, Mantrausis, Andrievs, Ieva u. c.

Anna ir tipiska buržuazijas morales pārstāve, kuras galvenā īpašība — tiekšanās pēc bagātības, nekautrējoties ne no kādiem līdzekļiem. Naudu viņa uzskata par augstāko mērķi, jo, kā pati spriež, tad «laime no naudas nav šķirama, tikpat kā saule no dienas». Ar laimi viņa saprot lielmanīgu dzīvi, it īpaši ar to saistīto «godu» — «madamas» vārdu u. tml. Nepacietībā degdama jau ātrāk izbaudīt lielmanietes lepnību, viņa ar skubu sarīko svinības; kaimiņu vienkāršā jautrība gan jau liekas «par prastu», bet tā jāpacieš, lai varētu «paspīdēt» ļaužu acīs, lai justu to «laimi», ko dod citu skaudība.

Uzpūtības, kārtas aizspriedumu dēļ viņa uzbāzīgi iejaucas Andrieva dzīvē, jo bagātai dzimtai nokļūt rados ar kalponi «tas mums visiem būs par kaunu!». Ar necilvēcību, viltību, bezkaunību un varmācību viņa laužas pie mērķa pat savās ģimenes attieksmēs. Jau sākumā Anna viltīgi nodeklarē, ka nedaudzo bagātnieku labā «jāspredikо vien ir: nekrājat mantu, ko rūsa un kodes saēd! . . . Bet gudrais zina, kas viņam jādara.» Drīz pēc tam viņu redzam kā varmāku. «Es viņas negribu,» Anna saka par Ievu. «Un, ja es viņas negribu, tad Andrievs viņas arī negribēs! . . jo varu Andrievu piespiest, lai viņš to grib, ko es gribu.» Ar to domāta naudas vara, kurai pēc Annas uzskata neviens nevar pretoties, bet, kad visi tomēr tai nepakļaujas, jaunā «muižniece» Anna ķeras pie visnekaunīgākajiem meliem un intrigām.

Kad viņas kārīgie sapņi izputējuši, tad līdz tam šķietami tik varenā Anna, kā izrādās, ir pavisam nevarīga — «es to nepanesīšu . . , man jāiet un jāpadara sev gals!». Galu galā tādi egoisti kā Anna, protams, nedara, tikai, redzot savu spēli zaudētu, ātri apsviežas uz otru pusi un lūdz visiem piedošanu; nekāda dziļāka «atdzimšana» šai raksturā nav domājama.

Nozīmīgs buržuaziskās ideoloģijas atmaskojums veikts, arī izveidojot Mantrauša tēlu. Zināmā mērā tas ir Annas pretstats, bet idejiskais pamats — tiekšanās pēc naudas — abiem kopīgs. Vēl jo vairāk nekā Annā kāre pēc bagātības Mantrausī iznīcinā-

jusi visas cilvēciskās jūtas. Nodevies bezjēdzīgai, neremdējamai krāšanas dziņai, šis bijušais bagātais saimnieks nodedzinājis pats savas apdrošinātās mājas un tagad dzīvo par nabagu, slīmīgā kaislē tīksmināmies par iegūto zeltu, kura dēļ upurējis visu. Nauda te nav vairs kā Annai līdzeklis lepnai dzīvei, bet pašmērķis, elks. Mantrausis — viens no spilgtākajiem naudas verga tēliem latviešu literaturā.

Tiklab Anna, kā Mantrausis ieraduši tiekties pēc naudas, uzskatīt to par savas laimes pamatu un līdz ar to par pašu laimi. Turpretim kalpu cilvēki paraduši paļauties tikai paši uz savām darba rokām, uz krietna dzīves biedra palīdzību, un tādēļ labākie no tiem, buržuazijas ideoloģijas nesaindēti, skatās pirmkārt uz cilvēku, ne uz tā mantu. Tādi ir Andrievs un Ieva. Ne veltī Andrievs saka: «Bet es par to naudu tik briesmīgi nemaz neprie-cājos. *Priecājos* jau nu *gan,* bet vairāk par savu laimi. Par trim nedēļām kāzas...» Viņš zina kalpa dzīves smagumu, un tomēr ne par ko nav piedabūjams atteikties no savas mīlestības pat tad, kad viņam par to tiek piesolītas Cīruļu mājas. Ne mazāk cildeni rīkojas Ieva, ar vieglu sirdi noraidīdama bagātu saimniekdēlu bildinājumus kalpa Andrieva dēļ un ar smagu sirdi atteikdamās no karsti mīlētā Andrieva, kad Anna viņai samelojusi — Andrievs būšot nelaimīgs, Ievas dēļ mājas zaudējis. Andrievs un Ieva — skaistākie vienkāršo darba cilvēku tēli, kādi līdz tam bija redzēti latviešu dramaturģijā. Turklāt rakstnieks parādījis abus ne tikai lielās dvēseles cīņās, bet arī draiskulīgi ķircinoties vai klusos, dziļos sirsnības brīžos, visā viņu raksturu bagātajā daudzveidībā.

Viens no spilgtākajiem tēliem ir arī vairākām Blaumaņa lugām raksturīgā komiskā persona — labsirdīgais, asprātīgais un pabailīgais ebreju pauninieks Ābrams. Ar viņa mazajām, smejamām klizmām uz skatuves uznāk daudz jautrības, kā arī atklājas šiktirgotāja dvēselītes sīkās, bet tomēr godīguma iegrožotās viltībiņas, sargājot savu mazo bagātību un tiecoties pēc kapeikas peļņas. Daudz konfliktu viņam rodas ar savu reliģiju, kas aizliedz sestdienā strādāt; skatītāja simpatijas ir Ābrama pusē, kurš veikli tiek šiem neattaisnojamiem liegumiem pāri. Laikā,

kad antisemitisms brīvi pleta spārnus, Blaumanis parāda, ka ebreju pauninieks ir zemniekiem vajadzīgu preču piegādātājs un tuvs cilvēks; viegla pazobošanās ir par Ābrama tāpat kā par katra cilvēciskajām vājībām (piemēram, bailību), ne par viņa tautību.

Daudz tipisku īpašību atklāts arī ar Annas bagātajiem kaimiņiem — bramanīgo Vilku un lēnīgo Lapsu, diviem dažāda tipa budžiem, no kuriem viens tiecas pēc sava mērķa ar varu, otrs ar viltu, kā jau ar viņu uzvārdiem norādīts. Vilka dēls Juris ir godīgs un prātīgs jauneklis, kura bēdas, nerodot Ievas pretmīlestību, nemodina dziļāku līdzjūtību; ļoti rātnais jauneklis ir pabailīgs un pasekls, jo, gaidītā Ievas jāvārda vietā saņemot atbildi «neniekojies», viņa pirmās rūpes ir: «Lūdzama, nestāsti nevienam . . .» Lapsas dēls Pieteris ir omulīgs un pamuļķīgs šļupstētājs, kas nevar saprast, kā nabagā Ieva var viņa, bagāta mantinieka, bildinājumu noraidīt. Pietera «mīlestības sāpes», kas vēl daudz seklākas nekā Jura, beidzas ar apņemšanos: «Bet nu ieķu launagā un ēdīķu pilnu vēdelu, lai viņa nedomā, ka man viņat ģēl.»

Bagātajā «Ļaunā gara» raksturu galerijā zīmīgi raksturots gandrīz ik tēls. To vidū vēl atzīmējams Cīruļu saimnieks Jānis — prātīgs vīrs, kam arī pēkšņā bagātība uz brīdi sajauc galvu, un viņa māte, kura ne vien sludina naivos pieticības vārdus, bet arī no sirds rūpējas par Andrieva un Ievas laimi, droši un nelokāmi stājas pretim Annas necilvēcībai. Saimniekmāte būdama, viņa tomēr lielā mērā pārstāv to cilvēcīgo morali, kāda ir darbaļaudīm; katra vulgara socioloģizēšana Blaumanim sveša, viņš notēlo dzīvi tās daudzveidībā un sarežģītībā, ne vienkāršoti un ne schematiski.

«Pazudušais dēls»

Drama «Pazudušais dēls», ko autors apakšvirsrakstā nosaucis par «Bēdu lugu piecos cēlienos», pirmo reizi izrādīta 1893. gada 19. (v. st. 7.) novembrī, iespiesta tai pašā gadā. Tā izveidota uz stāsta «Pērkona negaiss» motivu pamata, bet sižetā un raksturu notēlojumos izdarīti tik lieli pārveidojumi un papildinājumi, ka te nav tikai dramatizējums, bet jauns patstāvīgs darbs.

Lugas darbība tāpat kā stāstā notiek Roplaiņu mājās, kur saimnieka dēls Krustiņš aizgājis pa uzdzīves ceļu līdz pat noziegumam, kas aizved viņu nāvē. Tomēr autora māksliniecisķais nolūks bijis cits nekā tikai pārveidot dramas formā jau agrāk izveidotos motivus: «Pērkona negaisā» bija notēlots, kā Krustiņš sabiedriskās un ģimenes audzināšanas dēļ savas slidenās gaitas sāka, «Pazudušajā dēlā» turpretim akcents likts uz to, kā viņš no tām nevar atrauties, kā naudas vara (parāds) u. c. ar to saistītās parādības savu upuri neatlaiž arī tad, kad viņš no sirds gribētu sākt jaunu dzīvi.

Krustiņš, kā jau virsrakstā norādīts, ir lugas centralais tēls: viņš notēlots visplašāk, un arī citi raksturi lielā mērā atklājas attieksmēs ar Krustiņu. Viņš nav vairs tas zaļais jauneklis, par kuru «Pērkona negaisā» teikts — «Nabaga puika, nabaga vecāki!», bet jau daudz piedzīvojis un pārdzīvojis cilvēks. Krustiņš labi saprot, ka iestidzis purvā, no kura vairs neizkļūt, un dziļās sāpēs izsaucas: «Es grimstu . . . kādēļ ar neizdevušos dzīvi nevar darīt tāpat kā ar neizdevušos cimdu: izārdīt un adīt no jauna . . .» Viņa ciešanas modina līdzjūtību un pat zināmas simpatijas: lai gan Krustiņš dara citiem un sev tik daudz sāpju, tas notiek ne ļaunprātības dēļ, bet kā tālākās sekas no tiem sabiedriskajiem un sadzīves cēloņiem, kuru upuris viņš ir. Zīmīgi, ka Blaumanis, par Krustiņu rakstot, raudājis, bet tomēr atzinis, ka citāds nobeigums realistiskā darbā nav iespējams.

Viens no visgalvenajiem vaininiekiem Krustiņa pagrimšanā ir viņa māte, kas dēlu slikti audzinājusi. «Es esmu lāsta bērns kā visi vienīgie,» apzinās savu slikto audzināšanu Krustiņš, bet te nav tikai ģimenes audzināšanas vaina vien, nav tikai sadzīves parādība, bet arī sabiedriska. Māte taču arī ir zināmas sabiedrības daļas pārstāve, ir tipiska saimniece, kas visnotaļ rīkojas saskaņā ar saviem saimnieces dzīves apstākļiem un uzskatiem.

Pie nozīmīgākajiem faktoriem pieder arī Krustiņa sliktie biedri — Pauls un jau mirušais Reinis, kā arī neatļaidīgā kārdinātāja — kroga skaistule Matilde. Ja Krustiņš nonāca tik tālu, ka dzērumā parakstīja blēdīgajam krodziniekam Iņķim parād-

zīmes, kuras vairs nebija iespējams samaksāt, tad būtiska nozīme te arī sabiedrībai, kurā viņš uzaudzis. Ne velti viņš sauc Paulu par velnu un Matildi par savu ļauno garu.

Krustiņu saista ne tikai ārēji apstākļi — naudas vara, bet arī iekšēji. Viņš baudu dzīvē ir jau tā izdedzis, ka nejūtas vairs dzīvei derīgs: darbs viņam apriebies, mīlestība kļuvusi vienaldzīga: «Nevaru ne mīlēt, nedz aplaimot.» Viņa mātes vieglprātīgā filozofija — «Iet kā daždien jaunības trakumā... Lai jel papriecājas... Ar ķeģi jau uz krogu nelēks, ar trim kājām nedancos. Kad pienāks laiks, aprims bez visas rāšanas» — ir bijusi aplama un kaitīga. Uzdzīve paņēmusi arī Krustiņa vitalos spēkus.

Un tomēr Krustiņā vēl saglabājies kāds krietns cilvēcisks kodols. Viņš apzinās paša vainu un nes savu nelaimi nevaidēdams. Lai gan reiz vieglprātīgs bijis, Krustiņš nav glēvulis, bet droši skatās savai nelaimei acīs, gatavs, zobus sakodis, aiznest tās smago nastu līdz galam. Viņš ir ass un pat rupjš pret māti, kas ar savām nesaprātīgajām runām viņu veltīgi apgrūtina, bet sirsnīgs ar tiem, kas to pelnījuši. Ārprātīgās vecenes Ažas teiktie vārdi, ka Krustiņam «nav sirds», ir nepareizi.

Protams, Krustiņš nav idealizējams, par visiem viņa nodarījumiem nav vainojami tikai apstākļi un citi cilvēki, bet arī viņš pats. Piemēram, Krustiņš labi zināja, ka Iņķis ir blēdis, un tomēr vairākas reizes parakstīja tā blēdīgās parādzīmes, bezbēdīgi ļāva sapīt sevi parādu važās, kuras nespēja vairs saraut. Vajadzīgās palīdzības, kas tiklab no parādu, kā arī no uzdzīves purva spētu izvilkt, dotajos apstākļos nebija.

Roplainis ir tipisks patriarchalais saimnieks, valdonīgs un stingrs savos tikumos un uzskatos. Nepaklausīgo kalpu viņš uz vietas padzen, par zagli uzskatīto dēlu vismaz vārdos gatavs pat nošaut. Taču ne kalpi, ne paša sieva un dēls Roplaiņa gribai nepakļaujas, dzīve iet citā virzienā, kur patriarchalajām attiecsmēm tiklab saimē, kā ģimenē jāizirst; ja šis stiprais vīrs tās nespēj uzturēt, kā lai to varētu citi?

Roplainis nav tikai sauss un ciets gribas un prāta, bet arī sirds cilvēks, pat aizkustinošs savās tēva jūtās. Viņš mīlēja

Krustiņu pašaizliedzīgi, bija gatavs upurēt pat savu māju, lai tikai glābtu dēlu no uzdzīves un parādu purva. Pēc A. Mierlauka atmiņām Blaumaņa paša doma bijusi, ka Roplainis šauj, nezinādams, ka šauj pats savu dēlu.

Stipri negatīvs raksturs ir Roplainiete, kuru ne vien dēls nevar ciest, bet pret kuru arī tēvs, no ilgākas prombūtnes atgriezies, izdara atvairošu žestu, lai tā nekristu ap kaklu. Par citiem Roplainiete nevietā runā visļaunāko, nepavisam nespēdama saprast cilvēkus, tikai spriezdama par tiem pati pēc sava raksturā. Kā saimniecei viņai bijušās iespējas izlutināties pašai un izlutināt savu dēlu, par ko Krustiņš pamatoti pārmet: «Kad tu mani esi mīlējusi? Vai tā bija mīlestība, ka tu muļķa bērnam ļāvi darīt, ko viņš gribēja, vai mīlestība, ka neprašas jaunekļa palaidnības aizstāvēji? Vai tā bija mīlestība, kas sirdi, kura še reiz pukstēja, pārvērta par akmeni? . . . Tāds, kā še stāvu, par tādu *tu* mani esi padarījusi! Es sajūtu par to tādu pateicību, kāda tev pienākas: *māt, es tevi ienīstu!*» Nespēdama pati savu rīcību aplūkot kritiski, māte atbild ar to, ka savu dēlu nolād. Viņas sirdssāpes un vaimanas pēc tam nemodina tik daudz līdzjūtību kā pretīgumu.

Vēl jo neprātīgāka mātes mīlestība parādīta ar Ažas tēlu. Viņai, tāpat kā Roplainietei, bija slikti izaudzināts dēls Reinis, un, tam dzērāja gaitās aizejot bojā, Ažai nav bijis spēka zaudējumu panest — viņa sajukusi. Nekā nesaprazdama no savas nelaimes būtiskajiem cēloņiem, Aža aklā naidā alkst, lai arī Krustiņš būtu beigts, it kā no tā viņas sāpēm būtu kāda atveldze. Ažas ārprāta murgi akcentē notēlotās dzīves ainas tumšos toņus. Ažas un viņas Reiņa drūmais liktenis pastiprina arī domu, ka Roplaiņa nelaime neskar tikai vienu ģimeni un tikai saimniekus vien, ka uzdzīve un nesaprātīga audzināšana liek ciest daudziem.

Dzīves daudzveidību labāk izprast palīdz arī lugā notēlotie Krustiņa draugi — Mikus un Pauls, kas ir divi viņa pretstati — Mikus pozitivajā, Pauls negatīvajā ziņā. Mikus — vienkāršs kalps, strādīgs, savaldīgs, morāli skaidrs, brīnišķīgs dēls savam tēvam. Pauls — nodzēries saimniekdēls, ko visi nicina un kam

šie nicinājumi jau kļuvuši vienaldzīgi; tikai šņabi un spēļu kārtis redzot, viņa acīs vēl iedegas dzērāja un azartista kaisle. Spilgti raksturīga Paula deģenerētā «filozofija», ka kāršu spēlē krāpt nav nekas slikts, jo citi arī krāpj, ka apzagt tēvu arī nav nekas, jo tas netiek darīts pirmoreiz. Krustiņš nav ne Pauls, ne Mikus, ir patstāvīgs raksturs, bet atsevišķas īpašības viņā ir tiklab no viena, kā otra.

Tāpat kā divi pretēji draugi, Krustiņam ir arī divas pretējas sievietes — Ilze un Matilde — kas abas vīņu mīl. Ilze — skaidra un dziļa, lēna un pašaizliedzīga; cīnīdamās par savu mīlestību, viņa panes arī Krustiņa teiktos apvainojumus, bet ar šo pacietību un iztapību savu mīļoto saistīt, to uz jaunu dzīvi tomēr atmodināt nespēj. Matilde — asu pārdzīvojumu cilvēks, skaistule, kurā slēpjas visnežēlīgākais egoisms un zemiskas atriebības jūtas; savu kaislību, ko pati sauc par mīlestību, viņa gatava apmierināt jebkuriem līdzekļiem — piespiest Krustiņu ar varu pie precībām u. tml.

Vainags Krustiņa kroga biedru trijotnē ir krodzinieks Iņķis, vienīgais, kas lugas gaitā velk lomu, vienmēr vienu un to pašu — naudu. Tās dēļ viņš mierīgi ļauj sevi izsmiet un padzīt, tās dēļ krāpj, blēdī un iztirgo pat savu meitu, jo — «Kam tā nauda, tam tā tiesa». Iņķis — visļaunākais, zemiskākais un bīstamākais lugas tēls, netīrs mantrausis.

Liela nozīme lugā arī tiem tēliem, kam tiešas saskarsmes ar Krustiņu maz — gudrajam, sirsnīgajam Mikustēvam, Ropiaiņa puiša vietā ieklīdušajam «treju avīžu korespondentam» Andžam un it īpaši gaišajai kalpa meitenei Līziņai. Šie savstarpēji stipri atšķirīgie tēli katrs savā veidā kliedē lugas drūmo noskaņu un reizē atklāj zīmīgas rakstura īpašības: Mikustēvs — sirma kalpavīra dzīves gudrību un dvēseles siltumu, Andžs — balamuti un diletantiskās «literaturas» pārstāvi.

It īpaši atzīmējams jautrais, skaidrais, spriganais Līziņas tēls. Tā ir dzīves prieka pilna, skaista meitene, kas ar savu naivo un sirsnīgo sievišķīgo koķeteriju cenšas brašo, bet kluso un Ilzē iemīlējušos Miku pievērst sev. Kad viņa ar apiņa stidziņu aiz-

krusto savam iecerētajam ceļu, viņš jūt, ka šo stīdziņu pārraut nebūtu pareizi. Līziņa — lugas gaišākais tēls, kas ievieš optimistisku noskaņu; te dzīve turpināsies.

«Pazudušais dēls» iespiests vairāk nekā desmit reizes, tulkots arī krievu un igauņu valodā.

Pēc «Pazudušā dēla» Blaumanis saraksta vairākas jautrākas, priecīgākas lugas, no kurām lielu popularitati ieguvusi «Skroderdienas Silmačos».

«Skroderdienas Silmačos»

Komedija «Skroderdienas Silmačos» apakšvirsrakstā saucas «Sadzīves skati ar dziedāšanu trijos cēlienos, sešās bildēs». Pirmoreiz tā izrādīta 1902. gada 12. februarī (v. st. 30. janvarī), tai pašā gadā iznākusi arī grāmatā. Galvenā tema — īstas mīlestības uzvara pār naudas varu.

Sižets stāsta par bagātu atraitni — Silmaču saimnieci Antoniju, kas pēc vecā vīra nāves savaldzinājusi krietnu puisi Aleksi un līksmi gatavojas kāzām, gribēdama, lai arī visapkārt būtu gaviles. Tām tomēr nav īsti pilnas skaņas, jo Aleksis mīl kalponi Elīnu un tā viņu, kādēļ abi cieš, un ļaudis runā šā un tā. Dienu pirms kāzām Aleksis, savu apmulsumu pārvarējis, Antonijai atsaka, bet tā ātri atrod mierinājumu pie savas kādreiz nonievātās jaunības mīlestības — skrodera Dūdara.

Antonija nav ne īsti laba, ne īsti ļauna, bet vienkārši jūtās pasekla. Laipnībai, ar kādu viņa priekškāzu dienā šķiežas, ir īpašs uzdevums — apklusināt ļaužu runas un savu nemieru par to, ka ieguvusi precinieku, ko bez mantas nebūtu spējusi. Ja arī par Antoniju, kāda tā bijusi agrāk, neatskan ļaunas balsis, tad galvenokārt tādēļ, ka, pārticībā dzīvodama un mantrause nebūdama, viņa pret saimi bija samērā laba. Citādi viņa ir diezgan liela aprēķinātāja. Kad Dūdars palika klibs, Antonija to atstāja un apprecējās ar bagātu veci, jo — «Man gribējās būt par lielu saimnieci». Alekša noraidīta, viņa visvairāk aizņemta ar rūpēm, ko nu ļaudis teiks, un ar dusmām, ka Aleksis prec citu. Uzzinājusi, ka tā būs nabaga Elīna, viņa pārmet: «Vai zini, Aleks, es tevi tak turēju par drusku gudrāku.» Un drīz vien jau Antonija var smieties un sniegt roku citam.

Aleksis ir zaļoksnējs un godīgs, bet palēna rakstura puisis, kas, Elīnu mīlēdams, sasaistījies ar Antoniju ne tās bagātības dēļ, bet tādēļ, ka nav sapratis tās laipnības īstos nolūkus un vēlāk kautrējies to atraidīt.

Elīna — skaidra un stipra rakstūra sieviete, kas bez vaimanām un bez samākslota lepnuma iztur savas sāpes. Kad Aleksis šķiet zudis, viņa par citu precinieku — jauno Apiņkalnu — ir zināt negrib; viņas jūtas ir patiesākas un dziļākas nekā Antonijai.

Dūdars ir kluss un godīgs amatnieks, kas gan teicas savas ceribas sasējis pauniņā un nolicis satrūdēšanai, tomēr atnācis uz Silmačiem ne tikai kāzu uzvalku šūt, bet arī ar slepenām cerībām. Nemitīgi verodams un iztaujādams, viņš pētī apstākļus, droši un sekmīgi izmanto izdevīgo situaciju, kad Antonija ir Alekša pamesta.

Pie skaistākajiem Blaumaņa tēliem pieder jaunais kalpu pāris Pičuks un Auce, kuri dziļā sirsnībā auklē savu pirmdzimto un ar kuriem rakstnieks parādījis vienkāršo darbaļaužu priekšzīmīgu ģimenes saskaņu un mīlestību. Brīdī, kad viņi pašaizliedzīgi domā par dēla skološanu, pieticīgos sapņus pārtrauc aiz skatuves dziedātā skumjā dziesmiņa par sārtrožu vainadziņu, kas novītis uz kapa. Realistiski notēlodams kalpu dzīvi, rakstnieks tā licis noprast, ka ārpus ģimenes laimes kalpa dzīves rozes neplaukst un nesaglabājas.

Skaļo priekškāzu kņadu it īpaši vairo dzīves prieka pilnie pusaudži — Alekša brālis Kārlēns un Dūdara māceklis Rūdis. Abi, it īpaši Rūdis, ir diezgan palaidnīgi, tomēr ne ļauni; tie ir reali un spilgti sava laika jaunieši, kas modina simpatijas ar savu uzņēmību, patstāvību un dzīves sparu.

Uz gaidāmajām kāzām ar savu paunu ieradies arī Blaumaņa lugu zinātāju vecais paziņa Ābrams, kura galvenās rūpes ir — tēva mīlestībā atturēt dēlu Joski no šuvējas Zāras, jo tā ir «plike kā šūnama adate». Joske, kas nebūt nav vienaldzīgs pret mantu, savu mīlestību pret to tomēr nemaina un beigās pārliecina arī Ābramu.

Lugā vēl vairāki citi raksturīgi tēli, galvenokārt kalpi.

«Skroderdienas Silmačos» iespiestas līdz 1956. gadam jau desmit reizes, tulkotas arī krievu, igauņu un lietuviešu valodā. Luga, tāpat kā vairums Blaumaņa komediju un dramu, kļuvusi par nozīmīgu ieguvumu arī padomju skatuvēm.

Tālāk Blaumanis pievēršas atkal nopietnām lugām — uzraksta vienu no saviem vispopulārākajiem darbiem «Indrāni».

«Indrāni»

«Indrāni», kas apakšvirsrakstā saucas «Drama piecos cēlienos», pirmo reizi izrādīti 1904. gada 15. (v. st. 2.) maijā; tai pašā gadā luga iznākusi, iespiesta žurnalā «Vērotājs», kā arī atsevišķā grāmatā. Lugas galvenā tema — kapitalisma ielaušanās laukos, vecās, patriarchalās dzīves bojā eja.

Darbība noris Indrānu mājās. Vecie patriarchalie saimnieki — tēvs ar māti — nespēj vairs mājas vadīt un atdod tās dēlam Edvartam, kas kopā ar sievu Ievu nekavējoties pāriet uz kapitalistisko saimniekošanas veidu un attiecīgajām attieksmēm. Indrānos sākas citi laiki — pārmērīgs darbs, skops uzturs, skarba valoda, vispār necienīga izturēšanās ne vien pret strādniekiem, bet arī pret vecajiem Indrāniem. Tēvs protestē, bet velti, jo vara tagad jaunajiem saimniekiem, un pārliecināmi tie nav. Īpaši ass konflikts izaug, kad Edvarts, lai dabūtu naudu un racionalizētu saimniecību, liek nocirst tēva audzētos un iemīļotos ošus, mājas lepnumu. Blaumanis pareizi parādījis, ka visās šais sadursmēs uzvar kapitalisma pārstāvji un *kā* uzvar — rīkodamies nežēlīgi un negodīgi, ne no kādiem līdzekļiem nekautrēdamies; turklāt to izlutinātā jaunā paaudze — dēls Edžiņš — moraliski izvirst. Vecie Indrāni tiek padzīti uz pirtiņu, kur galvenais Edvarta pretcīnītājs tēvs nabadzībā un sirdssāpēs mirst.

Vecais Indrāns līdzās «Pazudušā dēla» Roplainim ir spilgtākais Blaumaņa patriarchalā saimnieka tēls, kaut arī zināmā mērā idealizēts. Stipri akcentējot nelielo tuvību, kāda patriarchalajās attieksmēs vēl ir saimniekam ar kalpu, pazudusi tā pareizam īstenības atspoguļojumam nepieciešamā patiesība, ka arī patriarchalais saimnieks ir ekspluatators. Šo jautājumu noskaidrot gan nebija «Indrānu» tiešais uzdevums, taču, nepieskaroties tam nemaz, patriarchalo attieksmju raksturojumā paliek robs,

Ieva (E. Ezeriņa), Tēvs (V. Silenieks), Edvarts (E. Zile) R. Blaumaņa «Indrānos» (Akadēmiskajā dramas teatrī 1954. g.)

zināma vienpusība un idealizacija. Šis idealizētais uzskats licis rakstniekam lugas nobeigumā veco Indrānu ciešanas pēc pazaudētās cīņas akcentēt tik stipri, ka modina līdzjūtību. Šīs jūtas gan veltītas tiem nevis kā patriarchalās saimniecības pārstāvjiem, bet kā cietsirdīga dēla atstumtiem vecākiem, kā cietējiem cilvēkiem, kapitalisma zvēra morales upuriem.

Blaumanis parādījis arī patriarchalā saimnieka pašapziņu, stūrgalvību un lepnumu, kura dēļ tēvs iespītējas un negrib ievērot realos apstākļus, kādos jādzīvo. Šī pārliecīgā pašapziņa, nelokāmā turēšanās pie reiz pieņemtajiem principiem neļauj viņam saprast, ka vecās saimniekošanas metodes vairs neder, ka jaunajos kapitalisma apstākļos nepieciešama nauda, bez kuras saimniecībai jāiet bojā. Tēvs iedomājas, ka tāpat kā agrāk, kad viņš sauso gadu kā tukšinieks bija pārdzīvojis un nebija izputējis, varēs dzīvot arī turpmāk, domājot par sētas košumu ne ma-

zāk kā par tīruma ienesīgumu. Šī aprobežotība liedz tēvam saprast Edvarta centienus saimniecību racionalizēt, noved abus pie nesamierināma konflikta, kurā uzvar Edvarts.

Edvarts ir tipisks kapitalistiskais saimnieks. No vienas puses, viņu raksturo progresīvi centieni — prasme un stipra griba racionalizēt saimniecību, kāpināt ražošanu. Viņš pamatoti var teikt: «Ja man neviens liegdams un kliegdams nestāvēs ceļā, tad tu Indrānus pēc desmit gadiem vairs nepazīsi. Tagad te strādā pieci cilvēki, tad te pelnīs savu maizi divdesmit. Uz paugura, kur tas sīkstais māls, kūpēs podnieka krāsnij skurstens, noras malā būs mazmājiņa un pirtiņas gravā dambis ar zivīm.» Neilgajā darbības laikā, kāds lugā notēlots, redzam, ka Edvarts prot ne tikai mērķi nospraust, bet spēj to arī sasniegt.

No otras puses, Edvartu raksturo cietsirdība. Ar blēdību viņš izkrāpj no tēva mājas un, ticis par saimnieku, cietsirdīgi nomoka pat savus vecākus pārmērīgā darbā. Viņš nemaz nemēģina ar tēvu sirsnīgāk izskaidroties, lai pārliecinātu veco vīru, ka saimniekot kapitalistiski ir nepieciešams. Tēvs pamatoti rūgtuma pilns pārmet: «Vai viņš ar mani nevarēja aprunāties! Bet viņš tiem kokiem uzbruka kā laupītājs!» Edvarts nav tik necilvēcīgs pēc sava rakstura, bet kā mantas vergam viņam nav laika, ne nepieciešamības padomāt par citiem; viņam jādomā, kā iegūt vairāk naudas. Pamatlikums, kas nosaka viņa domas, jūtas un darbus, ir tiekšanās pēc naudas. Tā nav tikai mantkāre, bet kapitalisma apstākļos dzīves nepieciešamība: lai konkurences cīņā neaizietu bojā tāpat kā vecais Indrāns, jāklanās zelta varai. Ne velti pat veco Indrānu draugs gudrais Kaukēns attaisno Edvarta rīcību koku ciršanā, sacīdams: «Necirta jau aiz viegla prāta... Tā pati naudas vajadzība.» Un Indrānmāte turpina: «To jau es arī saku.» Naudas vara, kādai kapitalisms devis pilnu vaļu, ir īstais cēlonis, kas spiež aizmirst cilvēciskās jūtas, audzina zvēra morali, padara cilvēku par necilvēku.

Skriedams pakaļ naudai «kā mednieks zaķim», Edvarts, tāpat kā Roplainis, nepievērš vajadzīgo uzmanību sava dēla Edžiņa audzināšanai. Tas izaug slinks un izlaidīgs, nedomā tēva darbu turpināt, bet gudro tikai, kā varētu lopus ganīt ar mašīnu un

nestrādāt nekā. Tik daudz Edžiņam jau skaidrs, ka nākotnē viņa labā «saime pelnīs». Edžiņš — spilgts topošā parazita tēls.

Edžiņa izlaidībā liela vaina ir Ievai. Cik ļauna un salta viņa pret citiem, tik akla savā mātes mīlestībā. Pati pēc bagātības alkdama, viņa arī savu dēlu — savu nākotnes cerību — audzina kā kungu, kam atļauts viss, kas kārojas. Egoisms un paštaisnība Ievai liedz saskatīt sava bērna kļūdas, tādēļ kā audzinātāja viņa pret Edžiņa iegribām ir pilnīgi nevarīga. Toties citādi Ieva ir spēks, ar ko jārēķinās visiem; viņas ieroči ir — zemiskums, cietsirdība, blēdība. Mājas Edvarts iegūst tieši ar viņas palīdzību. Viltīgā Ieva vēl vairāk nekā skarbais Edvarts pieder pie tā tipa cilvēkiem, kas kapitalisma apstākļos tika uz augšu.

Spilgti izveidoti arī citi lugas tēli, it īpaši sirsnīgā, bet pret Ievas un Edvarta uzbrukumiem nevarīgā Indrānmāte, dūšīgā un godīgā kalpone Līze, čaklā un mīļā veco Indrānu audzēkne Zelmiņa. Viens no interesantākajiem to vidū ir Indrānu kalps un vecā saimnieka krustdēls Noliņš — bezbēdīgs jaunietis, kas tomēr nav tikai vieglprātis. Viņš — viens no tiem daudzajiem, kas raujas prom uz pilsētu, prom no zemes darba un lauku dzīves, kas viņu nevaldzina pat tad, ja varētu kļūt par saimnieku. «Indrāni» iespiesti vairāk nekā desmit izdevumos, tulkoti krievu, igauņu, leišu, somu, čechu un vācu valodā; vācu valodā lugu pārtulkojis autors pats.

Tūliņ pēc «Indrāniem» Blaumanis uzraksta lugu «Ugunī».

«Ugunī»

Drama «Ugunī», ko autors nosaucis par «Skatu lugu piecos cēlienos», pirmo reizi izrādīta 1905. gada 2. aprilī (v. st. 20. martā), 1906. gadā iespiesta avīzes «Latvija» literarajā pielikumā un atsevišķā grāmatā. Luga izveidota pēc autora paša noveles «Purva bridējs» motiviem, tos radoši pārstrādājot un papildinot.

Darbība lugā, tāpat kā novelē, noris Alaines muižā, kur istabene Kristīne un staļļa puisis, vēlākais kučieris Edgars cīnās pret apkārtnes pavedinošo iespaidu, kas draud izpostīt viņu mīlestību. Stiprāk akcentēta muižas kā morales pagrimuma un intrigu vietas lielā negatīvā nozīme Edgara dzīvē: «Te nepelna maizes ar rokām vien, bet arī ar muti ... Te jādzīvo, it kā

Kristīne (L. Freimane), Edgars (Z. Katlaps) R. Blaumaņa «Uguni» (Valsts dramas teatrī 1948. g.)

glums ledus būtu zem kājām.» Šai sakarā ieviests daudz jaunu tēlu — barons un tā roklaižas, kā arī Edgara draugs, krietnais rakstvedis Alders.

Kristīne ir tā pati skaidrā un dziļā sieviete, kas «Purva bridējā», tikai vēl vairāk valdzinoša ar savu rakstura pievilcību, spēku un gudrību. Asāk nekā novelē parādīta viņas cīņa pret muižas intrigu purvu un Akmentiņa vieglās dzīves vilinājumiem; līdz ar to vēl pilnīgāk atklājas Kristīnes mīlestības un personības lielums. «Nekad tu vēl tik skaista neesi bijusi, kā kad Akmentiņu atraidīji. Nekad!» — saka Edgars. Viņai var nodarīt pāri, bet launums, glēvulība u. tml. īpašības ar Kristīnes dabu nav savienojamas. Ne velti Edgars viņu novērtē tā: «Tikai tavā tuvumā man pieplok sirds. Tu esi tāda kā balta vien . . .» Tīra kā zieds viņa izaugusi muižas purvā, stipra, cik vien tais apstākļos varēja, norūdījusies apkārtējās naida ugunīs. Kad kāds no baro-

nam vistuvākajiem muižas dienderiem piedāvājas Kristīnei par aizsargātāju, viņa bez lielības var teikt: «Tāds sargs jau atradies... Es pati.» Kristīnes vārdi lugas nobeigumā — «Es nolieku savas vieglās dienas...» neizdzēšami paliek atmiņā un liek daudz domāt par vienkāršās darba sievietes bagāto, skaisto dvēseli un viņas dzīvi.

Edgars lugā apzinīgāks nekā novelē; līdz ar to arī viņa pretrunas un ciešanas smagākas. Edgara aplamajā rīcībā «Ugunī» vairāk vainas intrigām nekā viņa nenosvērtībai. Pavisam jauns motivs ir Edgara protests pret muižu. Pret tās dienderiem vērsdamies, viņš, naida pilns, māca arī krietno, bet mazāk drosmīgo Alderu cīnīties: «Pretī turēties jums vajaga, ne bēgt! Un ko līdzēs bēgšana? Ja jūs tāds paliksiet, tad jūs visur mīs zem kājām... Bet dūri zem zoda, ka zobi noklab un acis dzirkstī, tad jūs redzēsiet, kā uz jums skatīsies.» Bet turpat Edgars spiests atzīt: «Smilšu kalnos maizes nevar pelnīt. Tas jādara Alainē.» Viņa cīņa maz sekmīga un nav vērsta pret muižas varu, bet tikai pret tās algotņiem; tomēr šī cīņa saista, jo tā ir taisnīga un drosmīga, modina cieņu pret pazemoto cilvēku. Lielas ir Edgara kļūdas, bet, ja Kristīne viņu tomēr iemīlēja, tad tādēļ, ka viņa pozitivās īpašības ir vēl lielākas. Alders par tām saka: «Visa Alaine šī barona un šī Frišvagara priekšā guļ uz vēdera. Riebums mani sagrāba, riebums arī pret sevi pašu, jo arī sevi no paša pirmā acumirkļa jutu nospiestu uz ceļiem. Te ieradās Edgars — tas nelocījās un nesaguma un — par to es viņu iemīlēju.»

Aldera tēlā Blaumanis lielā mērā notēlojis pats savu stāvokli un rakstura īpašības 80. gados Kokneses muižā. Tas ir ne tikai godīgs, sirsnīgs un centīgs jauneklis, kluss, paklausīgs un panaivs, bet arī apdāvināts dzejnieks, labs cilvēku pazinējs un drosulis, kas pats sevi raksturo tā: «Zem skrīverīša maskas iet apkārt viens cits, kura neviens nepazīst. Kā lai jums ar vienu vārdu saku, kas viņš tāds? Tas ir viens — lepns nebēdnieks. Tas nezina nekāda cita augstuma kā tikai to, kurā krietnums paceļ, un pazīst tikai vienu zemumu, to, kurā nekrietnība nogāž. Šis nebēdnieks smejas par savu kungu sarauktām pierēm, tam vien-

aldzīgi visi cepeši, viņš tuvojas tam, kas pakritis, un saka: «Še roka, lūko atkal piecelties!»» Cienījamā sirmgalve Horsta madama, muižas saimniecības pārzine un viena no lugas pozitivajām personām, par Alderu saka: «Jūs piederat pie tiem jaunekļiem, kuriem vajag vai nu liela spēka, vai lielas laimes, lai dzīvē varētu izsisties cauri.» Pašaizliedzīgi un ar panākumiem Alders pretēji visām barona roklaižu bandas pūlēm velk Edgaru ārā no uzdzīves purva, bet tad barons pats, saskatījis Aldera brīvdomību, mazo skrīverīti padzen.

Barons ir pats galvenais muižas purva izveidotājs un saimnieks, pie kura silti ierīkojušies dažāda tipa zemiski cilvēki, bet agrāk krietnais Edgars noklīdis, tieši viņam kalpodams («... pie barona Edgars tā pārvērties uz sliktu,» saka Kristīne). Barons ir smalks aristokrats, kas ērti ierīkojies tā, ka viņa vietā uz ļaudīm kliedz labi algoti rokaspuiši. Uz apkārtnes nabadzības rēķina viņš ir savās iegribās nepiepildāms, pret citiem skops un salts, nedēļām dzenā rokā vienu zemē nokritušu pieckapeiku. Alders pareizi pasaka baronam acīs: «Jūs mērojat pienākumu ar collu mēru, es ar asu mēru.» Barons nicina verdzinātos latviešu zemniekus, bet par to sasniegumiem, kas gūti nemitīgā cīņā pret muižniekiem, viņš īsta «kulturtreģera» bezkaunībā un stulbumā iedrošinās uzpūtīgi prasīt: «Kas jūs padarīja redzīgus?» Tad gan pat pieglaimīgais Akmentiņš atcērt, ka muižnieki no tautas daudz saņēmuši paši sev, bet jau cenzuras dēļ vien Blaumanim nebija iespējams baronu atmaskot pilnīgāk.

Kādā purvā muiža patiesībā iedzinusi daļu tautas ne vien ar vagara pātagu un pārmērīgajām netaisnajām nodevām, bet arī kā morales kropļotāja, rāda lugā notēlotā barona roklaižu plašā un daudzveidīgā menažerija — Frišvagars, Vīskrelis, Sutka un Klenga. Muižas pārvaldnieks Frišvagars ir rupjš un uzpūtīgs, līdz smieklīgumam godkārīgs un, nevērojot savu stulbumu citās lietās — manīgs kukuļu izspiedējs un veikls intrigants, kura panākumi balstās uz citu vājību negodīgas izmantošanas, uz «filozofijas»: «Katram cilvēkam ir savs valdziņš, aiz kura to var pakārt.» Sulainis Vīskrelis — visveiklākais nelietis no visiem; netīra peļņa viņam «nāk aumaļām», un tomēr viņš nelaiž garām

izdevību nozagt arī pa pieckapeiku gabalam. Kučieris Sutka pretēji smalkajam Vīskrelim ir rupjš un neaptēsts, bet bezgodis un nelietis ne mazāk; viņš vāc ne vien kapeikas, bet pat visvisādus atkritumus, ko vien var pārdot, un, kā lugā teikts, «trešā augumā beigsies kā miljonars». Īpaši spilgts tēls ir nomnieks Klenga ar savu līdēja «filozofiju»: «Pazemība ir mūsu kārtas dūša,» prāto viņš, izdiedelējis žagaru vezumu. «Rāpā tu kā prusaks lepni pa galda virsu: klaks! tev uzdod ar knipi; pieploc tu kā blakts šķirbā: i smagākā zābaka nemanīsi!» Realistiskais īstenības notēlojums ļauj saskatīt arī, kādi apstākļi šo «filozofiju» radīja, — muižas kundzība.

Ne tik tieši muižas varas, bet vispār darba cilvēka nabadzības un sievietes beztiesības dēļ garīgi nomākta ir arī Kristīnes māte — godīgs, bet smagā dzīves jūgā salauzts cilvēks, kurai silta istabiņa bagātajās Akmentiņa mājās ir viņas ierobežoto ilgu piepildījums. Savas meitas drosmes pilnās cerības un neizdegušās sirds ugunis viņa nesaprot, modina kā cietēja pret sevi līdzjūtību, bet ne simpatijas.

Kristīnes precinieks Akmentiņš lugā visumā tāds pats kā novelē — tēlots ne tik daudz kā budzis, bet kā Edgara negatīvo īpašību pretstats, lai tā pilnīgāk atklātos Kristīnes mīlestības spēks.

Luga «Ugunī» iespiesta vairāk nekā desmit reizes, tulkota krievu un igauņu valodā, izrādīta arī aiz republikas robežām, pat Sachalinā (1954.).

Pārējās Blaumaņa lugas

Blaumaņa pirmā luga — komedija *«Zagļi»* — apakšvirsrakstā saucas «Joku luga ar dziedāšanu divos cēlienos». Pirmo reizi tā izrādīta 1890. gada 2. novembrī (v. st. 21. oktobrī), grāmatā izdota 1891. gadā. Lugas pirms iespiešanas Blaumanis vēl parasti pārstrādāja, ņemdams vērā skatuves pieredzi un citu domas; šai gadījumā it īpaši atzīmējams, ka pēc iepazīšanās ar lugas pirmo variantu to teatra komisijā bija kritizējis P. Stučka.

«Zagļi» stāsta par turīgā, pārlieku pašapzinīgā un straujā saimnieka Kārklēna varen nikno, bet daudziem pārpratumiem pilno cīņu pret zagļiem, kas patiesībā ir tikai siržu zagļi, t. i.,

precinieki. Jau šajā lugā spilgti redzamas vairākas nākošā meistara talanta un īpatnības iezīmes, piemēram, dzīvā, bagātā un pareizā tautas valoda, spraiga dramatiska darbība, labi parādītie raksturi, no kuriem daži (komiskā persona pauninieks Ābrams, simpatiskais jauno kalpu pāris), attiecīgi pārveidoti, parādās arī vairākās citās Blaumaņa lugās. Darba vērtību mazina samākslojumi sižeta risinājumā.

1924. gadā «Zagļi» tulkoti igauņu valodā un piedzīvojuši Igaunijā vairāk nekā piecsimt izrādes.

Komedija *«Trīnes grēki»*, kam apakšvirsraksts «Joki četros cēlienos», pirmo reizi izrādīta 1896. gada 16. (v. st. 4.) decembrī, tai pašā gadā izdota grāmatā. Lugas darbība notiek Mazbērzu mājās, kur valdonīgā saimniece ar lišķētāju un tenkotāju Trīni, iedomādamās kārtot citu sirdslietas pēc sava prāta, sacelļ pret sevi tādu pretestību un aiz daudziem pārpratumiem radītu jucekli, ka spiestas padoties. Lugas galvenā vērtība ir despotiskās un aprobežotās budzenes Mazbērzu mātes un intrigantes Trīnes spilgtie tēli; lielākais trūkums — zināma tiesa patukšo joku, par ko «Trīnes grēkus» «Dienas Lapā» asi kritizēja J. Jansons-Brauns.[1]

Komedija *«No saldenās pudeles»* pabeigta 1900. gadā, pirmo reizi izrādīta 1901. gada 19. (v. st. 6.) maijā, bet iespiesta tikai 1908. gadā. Ilgais starplaiks starp lugas uzrakstīšanu un nodrukāšanu izskaidrojams acīm redzot ar to, ka progresīvā kritika (J. Asars)[2] pamatoti pārmeta šim darbam būtiskas nepareizības saimnieku un kalpu savstarpējo attieksmju raksturojumā resp. šķiru pretrunu noklusēšanu.

Viencēliens *«Sestdienas vakars»*, kas apakšvirsrakstā nosaukts par «Dramu vienā cēlienā», ir Blaumaņa pēdējā luga un viens no viņa pēdējiem darbiem vispār, sarakstīts 1908. gada vasarā, iespiests 1909. gadā avīzē «Latvija» un tai pašā gadā arī grāmatā; pirmizrāde — 1909. gada 3. janvarī (v. st. 1908. g. 21. decembrī). «Sestdienas vakarā» notēlots kalpa Bungatiņa

[1] «Dienas Lapa», 1896., 281.

[2] «Dienas Lapa», 1901., 103., 104.

Trine un Brencis R. Blaumaņa «Trines grēkos»
(ACP Kulturas nama dramatiskajā kolektīvā 1954. g.)

mūža vakars, kurā atklājas viss bezzemnieka dzīves smagums un bezcerība kapitalisma apstākļos, kā arī strādnieku un saimnieku asās savstarpējās pretrunas. Īpaši siltām krāsām izveidots Bungatiņa tēls, kura pašaizliedzīgajā raksturā (pēc Blaumaņa drauga J. Grestes liecības) ir radniecīgas līnijas ar rakstnieku pašu. Viencēliena idejiski mākslinieciskais līmenis līdzinās Blaumaņa vislabāko darbu līmenim, atskaitot mazas neskaidrības nobeigumā.

Satiriskais viencēliens *«Pēc pirmā mītiņa»* sarakstīts 1905. gada rudenī Valmierā, bet iespiests tikai 1918. gadā, t. i., pēc cara varas sagrāves. Blaumanis te notēlojis raksturīgas epizodes no vienas mājas kalpu dzīves 1905. gada revolucijas laikā. Precību kārā melkule Eda mītiņā dzirdētās runas par tautas brīvību iztulko pēc sava prāta — ka viņai nu dota patvaļa ņemt sev par vīru, ko tik grib, kaut vai ar varu. Šī intriga iedzen gandrīz izmisumā labsirdīgo, bet domāšanā gauso večuku Taukšķi. Ludziņas galvenā nozīme tāda, ka Blaumanis nošķir revoluciju no tās līdzskrējējiem un duļķotājiem, kuri gan ar muti daudzina jaunos laikus, bet patiesībā domā tikai par sevi. Rakstnieka simpatijas ir revolucijas pusē jeb, kā viencēlienā notēlotais pozitivo centienu pārstāvis kalps Ernests saka: «Nu roku rokā jaunajiem laikiem pretim!»

Pēc rakstnieka nāves viņa manuskriptos atrasta arī kāda trīscēlienu bērnu luga — bez virsraksta un bez norādījumiem par sarakstīšanas laiku. Tā iespiesta pirmo reizi 1908. gadā ar A. Brigaderes dotu nosaukumu *«Pamāte»*. Lugā notēloti palaidnīgi bērni, kuros pamāte, ar mīlestību tiem pieiedama, prot saskatīt to vērtīgās īpašības un tos gandrīz visus pāraudzināt.

Dzejā sacerētā drama *«Genoveva»* rakstīta, cik pēc Blaumaņa vēstulēm spriežams, 900. gados, bet nav pabeigta. Darbs pārtrūcis netālu no beigām — piektajā cēlienā jeb, kā autors pats rakstījis, piektajā ainā. Luga veidota pēc populārā sižeta par nelaimīgo uzticīgo sievu — intrigu upuri Genovevu. Blaumanis pats izteicies, ka viņš nav domājis radīt pilnīgi oriģinalu darbu, bet pa daļai balstīties uz vācu rakstnieka Fr. Hebeļa tāda paša nosaukuma traģedijas. Lai gan sižetā un galveno personu raksturos līdzība liela, tomēr viss veidojums tik atšķirīgs, ka arī «Genoveva» Blaumanim ir patstāvīgs darbs. Tikai ierosme, kuru viņš parasti savām lugām guva no apkārtējās latviešu zemnieku dzīves, te nākusi no cittautu literaturas. Iespaids no nepabeigtās lugas rodas spēcīgs; īpaši veiksmīgi notēloti kāislību pārņemtā Golo vētrainie pārdzīvojumi. Bez tam vēl «Genoveva» rāda Blaumaņa talanta daudzpusību, viņa spēju iejusties arī vēstures un teiku vielā.

Trīscēlienu drama *«Dzīvais ūdens»* sākta, cik zināms, 1905. gadā, pirmo reizi iespiesta 1914. gadā. Par senatnes notikumiem runādams, rakstnieks atmasko reliģiju, priesteru liekulību un blēdību. Naidīgi nostājies pret baznīcu Blaumanis bija jau agrāk[1], bet «Dzīvajā ūdenī» viņš savus uzskatus šais jautājumos izteicis visspilgtāk un dziļāk, kritizējot ne tikai atsevišķu sliktu mācītāju, bet pašu reliģiju, atklājot, ka tā ir tikai līdzeklis valdošo rokās, ar ko darbaļaudis turēt bailēs, apspiest un izsūkt. Rakstnieks parāda, ka pieredze un domāšana šos melus atmasko:

Nāk katram reize, kad zem prāta soļiem
Tās zelta trepes lūst un kopā brūk,
Kas debesi ar zemi savienoja.

Darbs palicis nepabeigts, aprauts tāpat kā visa Blaumaņa daiļrade pašā kulminacijā. Luga uzrakstīta saistītā valodā, rāda rakstnieka meklējumus arī formas laukā.

Jauni meklējumi, nemiers ar jau sasniegto bija viena no Blaumaņa raksturīgākajām pazīmēm, viens no priekšnoteikumiem arī viņa dramaturģijas augstajai meistarībai.

Blaumaņa dramaturģijas meistarība

Pareizi izprotot dramaturģijas specifiku, Blaumanis savas lugas veidojis, notēlodams tādus notikumus, kur daudz darbības, attīstības. Pareizi viņš uztvēris arī, ka attīstība noris pretstatu cīņas rezultatā. Tā, realistiski atklājot dzīves dialektisko attīstību, Blaumaņa lugas ir dramatiskas: to raksturi parādīti nemitīgās pretrunās, sižets visnotaļ balstīts uz konfliktiem, uz jaunā cīņu pret veco.

[1] 1896. gadā Blaumanis kādam laika biedram teicis, ka «ļaudis gan viņa apvidū dievam neticot, un neticot arī viņš pats». Vēstulē 1901. gada 22. jūlijā Blaumanis dod padomu kādam draugam — «esmu izlasījis Häckeļa «Welträtsel». Ja Tev varbūt vēl gribētos likties uz teoloģiju, tad es Tevi katrā ziņā lūkošu piedabūt pie šīs grāmatas lektiras.» 1905. un vēlākajos gados Blaumanis sarakstījis par mācītājiem un reliģiju vairākas satiras («Ja ikviens», «Gaismas nesēji», «Dziesma par patronatu», «Bu Hamara»). Vēl savā pēdējā braucienā uz Takaharju 1908. gadā, jau nāves ēnā būdams, Blaumanis stāstījis, ka sācis rakstīt joku «Kā Puliers brauca uz debesīm». Ar reliģiju viņam rēķini vismaz kopš 90. gadiem bija noslēgti.

Piemēram, «Pazudušajā dēlā» Krustiņš atrodas nepārtrauktos konfliktos ar visiem, ar ko vien viņš satiekas — ar tēvu, māti, Ilzi, Matildi, pats ar savu sirdsapziņu un visu dzīvi, — un tādēļ ir stipri dramatisks tēls. Tāpat «Indrāni» izveidoti, visnotaļ pamatojoties uz pretēju mērķu, pretēju raksturu cilvēku, galvenokārt tēva un Edvarta savstarpējām pretrunām. Ar šo pamatkonfliktu, ko nosaka ideja, ka kapitalistiskās attieksmes sagrauj patriarchalās, cieši saistās arī mazāk nozīmīgie; tā viss sižets balstās uz konfliktiem. Visā lugā, katrā cēlienā, skatā un dialogā saduras pretējas tendences, noris nemitīga pretēju spēku savstarpēja cīņa, kurā atklājas raksturi, un notikumi strauji virzās uz priekšu, dzīve attīstās.

Dramatiskie konflikti noris, cīnoties cilvēkiem, un tieši cilvēku notēlojums ir Blaumaņa visstiprākā puse. Viņa tēlotie raksturi ir kā dzīvi, ierosina simpatijas vai naida jūtas, dara lugu tuvu un ietekmīgu; šie raksturi ieinteresē un liek daudz pārdomāt tieši tādēļ, ka saprotam — tie nav sadomāti, bet ir tādi, kādi tai laikā bija dzīvē.

Raksturošanas māksla Blaumaņa lugās ir realistiska; viena no raksturīgākajām tās īpašībām ir daudzpusība. Krustiņš un Edgars nav tikai vieglprātīgi palaidņi, savas un citu dzīves putinātāji, bet arī dziļi cilvēciski raksturi. Sirsnīgais Indrāntēvs parādīts arī kā valdonīgs patriarchs, lepns, ciets. Ļaunā egoiste Ieva pret savu dēlu Edžiņu izplūst pārspīlētā un aklā mīlestībā. Bezrakstura Noliņš savā reizē ir drosmīgs un krietns. Parādot cilvēkus vispusīgi, rakstnieks ir taisnīgs pret tiem, izvairās no idealizacijas un schemām, atspoguļo dzīves istenību pareizāk un pilnīgāk.

Blaumaņa raksturi pauž ne tikai atsevišķu cilvēku īpašības, bet ir tipiski savas šķiras pārstāvji, raksturo ne tikai vienu gadījumu, bet daudzus. Roplainiete ir tipiska saimniece, Ābrams — tipisks pauninieks, Frišvagars, Vīskrelis un Sutka — tipiski muižas dienderi. Jaunā Indrāna necilvēcība un tiekšanās pēc naudas raksturīga ne tikai viņam, bet visiem kapitalistiem. Tomēr Edvarts nav tikai vispārināts tēls, schema, kāds nenoteikts «kapitalistisks saimnieks vispār», bet dzīvs cilvēks ar spilgtām indivi-

dualām īpašībām, kādas citiem var būt, bet var arī nebūt. Viņš nav tik blēdīgs un lišķīgs kā Ieva, bet skarbāks, atklātāks, neizlutina tā savu dēlu kā viņa. Edvarts un Ieva — divi topošie buržuji, bet katrs ar savu individualo seju. Daudzpusīgums raksturojumos palīdz Blaumanim apvienot tipizaciju ar individualizaciju, izveidot pilnvērtīgus realistiskus tēlus.

Galvenais raksturošanas līdzeklis arī dramaturģijā ir t. s. netiešais raksturojums, t. i., autors nesaka tieši, ka cilvēks ir cietsirdīgs vai tml., bet parāda ar konkretu faktu, lai skatītājs spriež pats. Tāds paņēmiens uzliek rakstniekam prasību izveidot attiecīgas situacijas, kurās rakstura atklāšanās varētu notikt. «Ļaunajā garā» šādu situaciju rada ziņa par pēkšņo bagātību, kas Annai liek sevi parādīt pilnīgāk nekā jebkad. «Skroderdienās Silmačos» un «Ugunī» īstas mīlestības spēks parādās, kāzu priekšvakarā noraidot bagātu un ne sliktu saderēto. Turklāt Blaumanis atsevišķās situacijas sasaista vienotā, asām cīņām bagātā sižetiskajā līnijā, ir arī lugas sižeta un kompozicijas meistars.

Ar netiešo raksturojumu Blaumanis nereti atmasko pat rūpīgi slēptas īpašības un tā pārliecina labāk nekā ar visstiprāko apgalvojumu. Aleksis gan sakās esam priecīgs par savām gaidāmajām kāzām ar Antoniju, bet skatītājs nomana, ka tā gan nav. Jaunās Indrānu saimnieces zemisko dabu rakstnieks ar nedaudziem raksturīgiem faktiem parādījis tik pārliecinoši, ka pat viņas viltīgā liekulība skatītāju apmānīt nespēj; turpretim dūšīgās strādnieces Līzes skarbumam cauri skaidri jūtam sirsnību, godīgumu.

Lugā sevišķa nozīme tēloto personu valodai, jo viss teksts ietverts runā. Lai parādītu raksturus, ļoti nozīmīgi atklāt, kā to īpašības izpaužas valodā, jādod t. s. individualizētā runa. «Ugunī» muižas dienderi runā viltīgi, glaimīgi, ņirdzīgi, Edgars un Kristīne tiem atbild noteikti, nicinoši. «Indrānu» sākumā sarunā ar Līzi Ieva runā glaimīgi, Līze vaļsirdīgi, un jau šī īsā aina rāda vienu runātāju viltīgu un ļaunu, otru atklātu, godīgu un drošu. Indrānmātes valoda — te priecīga, te bēdīga, te apsūdzoša, te samierinoša — raksturo viņu kā emocionalu, viegli

aizkustināmu pretstatā vienmēr nosvērtajam Kaukēnam. Indrāntēvs un Edvarts runā pašapzinīgi, abi būdami pārliecināti katrs par savu taisnību un spēku; lugas beigās salauztajam tēvam šīs pašapziņas vairs nav, un viņa valoda kļuvusi citāda — nevarīga un žēlabaina. Viens no pamatiem, kādēļ Blaumanim izdevies notēlot cilvēkus kā dzīvus, atklāt viņu personību, ir prasme individualizēt valodu.

Valodas kuplums Blaumaņa dramaturģijā, tāpat kā viņa prozā, balstīts uz tautas valodas bagātību labu pārzināšanu, it īpaši frazeoloģijas ziņā, piemēram, «noreibis kā kaķis dūmos» («Ļaunais gars»), «melo acīs skatīdamies» («Indrāni») u. c. Daudz ir arī tādu izteicienu, par kuriem grūti pateikt, vai tie ņemti no tautas valodas vai Blaumaņa paša radīti, piemēram — «Ja esi apņēmies pakārties, gan tad velns par valgu gādās», «Tukša cilvēka laipnībai nav vairāk vērtības kā mēnesnīcai dienas laikā!» (abi «Pazudušajā dēlā»), «Kur vajadzības nav, tur arī griba sašļūk» («Skroderdienas Silmačos»), «Laime nāk pretim kā saulīte smaidīdama», «Žēlastības maize cepta ar vērmeļu miltiem», «Sirds izmana sirdi» (visi «Ugunī»). Ne velti pat J. Asars, asākais Blaumaņa kritizētājs, atzina, ka «valoda ir Blaumaņa lepnums»[1].

Par daudziem aforistiskiem izteicieniem un spilgtiem salīdzinājumiem diezgan droši var teikt, ka tie pieder Blaumanim. Piemēram: «Mūsu nelaime ir tā, ka mēs nekad skaidri nezinām, kur mūsu nevarēšana beidzas un mūsu negribēšana sākas» («Indrāni»), «Katrs tak darbu apspriež pēc saviem spēkiem» («Skroderdienas Silmačos»), «Cilvēks, kas no kaut kādas kaislības sāk atjūgt, līdzinās slimniekam, kas nupat piecēlies no gultas. Mazākais nieks to atsviež atpakaļ» («Ugunī»), «Mūsu miesas kaites mums nepatīk, mūsu tikumiskās vainas mēs mīlam» («Ugunī»), «Visstiprāks tas, kas nāves nebīstas. Kā noteikt var, kas tādam iespējams» («Dzīvais ūdens») u. c.

Pie Blaumaņa būtiskajām īpašībām pieder arī viņa smiekli — gan kā bezbēdīgas jautrības un dzīvesprieka izpaudums, gan arī

[1] «Dienas Lapa», 1902., 26.

kā dzēlīga satira. Gandrīz visās viņa lugās komiskas un satiriskas vietas mijas ar nopietnām un pat smagām, radot patīkamu pārmaiņu un reizē atklājot nozīmīgas dzīves parādības. Blaumanis daudz un pamatoti kritizēts par aizraušanos ar tukšiem jokiem, par bezsatura situacijas komiku, bet dažkārt kritiķi aizrāvušies šais pārmetumos tik tālu, ka kļuvuši par viņa komikas pilnīgiem noliedzējiem (J. Asars), kas ir nepareizi. Piemēram, Ābrama pretošanās Joskes laulībām ar Zāru («Skroderdienas Silmačos») ir komiska, bet šī komika nav tukša, jo māca smieties par tiem, kas visu vērtē tikai ar naudu, kam bagātība dārgāka par mīlestību. «Ļaunajā garā» Ābrams ar Pieteri, gribēdami viens no otra ko dabūt, iesāk ar «gudriem» aplinkiem par savu labo draudzību; šī viegli caurredzamā viltībiņa ir komiska, bet ne tukša, jo met izsmieklu uz tiem, kas nerunā taisnu valodu. Tai pašā lugā Vilks dzērumā dzenā Ābramu un dara visādas trakulības, taču te redzama ne tikai dzērāja ālēšanās, bet arī budža pārliecīgā pašapziņa un patvaļa, kā arī ķibeles, kādas mēdz uzkrist tikai tādam zaķpastalam kā Ābrams. Vēl jo daudz vairāk kodolīga satura ir Blaumaņa smieklos tur, kur viņš no komikas lauka iegājis satirā, piemēram, atmaskojot muižas dienderus lugā «Ugunī».

Blaumanis nereti veidojis arī tādus satiriskus tēlus, kas rada tikai naidu, nicinājumu, sašutumu, bet ne smieklus, piemēram, Anna «Ļaunajā garā».

Satiriskos un komiskos tēlus veidojot, Blaumanis attiecīgi piemērojis arī savu valodu, piemēram, «Ugunī» Vīskreli un Sutku apzīmēdams tādiem no izloksnes ņemtiem nievājošiem vārdiem kā «vamslis», «valšķis», «glundas», «Skroderdienās Silmačos» jautru noskaņu radīdams ar tādiem paša veidotiem jaunvārdiem kā «pikpukstēs sirsniņa», «šņikšņakstēs šķēres» u. tml. Arī personu individualizētā runa savā daudzveidīgajā izlietojumā dod ne mazumu satiras. «Ugunī» Klenga baronu uzrunā suniskā pazemībā: «Vai baronlielskungs varbūt neaizies uz baronlielskunga ķēķi», un badīgais Sutka pat savas «asprātības» veido tādas, kādas citam raksturam nebūtu nākušas prātā, piemēram — «sader kopā kā speķis ar saldenu pienu».

Atklājot raksturus, Blaumaņa valoda reizē atklāj arī asās pretrunas to vidū. «Tiesa dos spriedumu, miera nedos,» saka Kaukēns, un Ieva atcērt: «Mums pietiks ir ar spriedumu vien.» Kristīnes māte meitai grib iestāstīt, ka Akmentiņš nav nejauks vecis, kas par savu bagātību pērk Kristīnes augumu, bet «liek cilvēku pret cilvēku». «Un es gribu sirdi pret sirdi,» Kristīne māti atspēko. Kā zobrats ar zobratu, tā replikas saistās savā starpā, virza darbību uz priekšu. Tā arī valoda tajās ir dramatiska. Valoda, raksturi, kompozicija un citi mākslinieciskās formas paņēmieni pakļauti galvenajam uzdevumam — notēlot konfliktu, kas ir dramaturģijas pamats.

Atbilstoši dzīves daudzveidībai arī Blaumaņa dramaturģija ir daudzveidīga. Tanī ir gan viena, divu un daudzcēlienu lugas, gan dramaș, komedijas un dažādu žanru paveidi, gan saistītā, gan nesaistītā valodā rakstīti. Lai pilnīgāk atspoguļotu realo īstenību, Blaumanis centies apgūt lielu formas dažādību. Jau būdams atzīts prozas un dramaturģijas meistars, viņš pievēršas arī dzejai.

BLAUMAŅA DZEJA

Pirmie Blaumaņa dzejoļu publicējumi, neskaitot pāris iesācēja mēģinājumus 80. gados, ir 90. gadu vidū: 1895. gadā iespiesti viņa liriskie dzejoļi «Vēl tu nezini», «Aspazijai» u. c., 1896. gadā tiem seko vairāki citi, to vidū arī humoristiski un satiriski («Ozoli vēl Baltijā», «Pie hotentotiem» u. c.). Kopš tā laika Blaumanis nepārtraukti darbojas dzejas laukā līdz pat mūža galam gan kā lirisks, gan humoristiski satirisks dzejnieks.

Blaumaņa liriskā dzeja

Blaumanis sarakstījis kādus simt liriskus dzejoļus, no kuriem pāris desmit — «Renatus» (1898.), «Negaidīts vakars» (1904.) u. c. — ir īsti labi. Spožs Blaumaņa lirikas meistarības paraugs ir populārais «Tālavas taurētājs» (1903.). Ar dedzīgo aicinājumu par dzimtenes brīvību atdot, ja vajadzīgs, arī savu dzīvību, šis dzejolis pieder pie spēcīgākajiem patriotisma apliecinājumiem latviešu

pirmspadomju literaturā. Taurētāja vārdi, kas iekalti arī autora piemineklī —

Mans zelts ir mana tauta,
Mans gods ir viņas gods,

ir tautā plaši pazīstami un iemīļoti.

Blaumaņa spalvai pieder arī vairāki dziļi izjusti personiskās mīlestības dzejoļi — «Atstātā» (1895.), Jurjānu Andreja komponētais «Kā zagšus» (1896.), «Nāc!» (1897.), «Mīlestība» (1898.) u. c. Palaikam viņa mīlestības jūtas ir sirsnīgas, klusas, meitenīgi kautras. Viens no visskaistākajiem piemēriem te dzidri liriskais, E. Dārziņa komponētais «Vēl tu nezini», kam komponists virsrakstā licis sākuma rindu «Vēl tu rozes plūc». Šā dzejoļa pirmajos pantos notēlots gan plaukstošās jaunības skaistums un moralā skaidrība, gan nākošās ziedošās dzīves jausma.

Vēl tu rozes plūc
Nenotvīkdama,
Vēl tu matos spraud
Tās bez nolūka.

Vēl tu uzsmaidi
Visai pasaulei,
Vēl tu nezini
Sava skaistuma.

Pašā nobeigumā pavisam nedaudzos, bet neaizmirstamos vārdos izteiktas apvaldītas sāpes par dzejnieka paša mīlestību, kas palikusi bez atbildes: «Bet es staigāšu Kā pa rudeni.»

Abos citētajos dzejoļos spilgti izpaužas Blaumaņa liriskās dzejas labākās īpatnības meistarības ziņā — vienkāršība, skaidrība, jūtu patiesīgums, līdz aforistiskai izteiksmei koncentrēta satura bagātība; tiešā izteiksme lielā pārsvarā par pārnestā nozīmē izprotamo, kā jau palaikam dzejā, ko rakstījis realists.

Liela daļa Blaumaņa labāko dzejoļu saistās ar viņa meklējumiem pēc pilnīgākas dzīves izpratnes, pēc pareizā dzīves ceļa. Lai gan to autors nav dzejnieks domātājs tādā nozīmē kā Rainis, viņš tomēr intensīvi centās apgūt zinātni, izveidot savus uzskatus. «Un mocīties sāku,» raksta Blaumanis dzejolī «Mūžība» (1899.), «Neizdomājamai Visas esamības bezgalībai Domādams

paka|». Nebūdams bruņots ar pareizu zinātnisku teoriju, daždažādu buržuaziskās viltuszinātnes sacerējumu maldināts, dzejnieks pie karsti ilgotās skaidrības netika. «Un es reibstu,» viņš izsaucas iepriekš minētajā dzejolī, lielo filozofijas un dabaszinātņu jautājumu priekšā būdams bez droša palīga un samulsis.

Neizprazdams pietiekami ne dabu, ne sabiedrību, Blaumanis neredzēja arī dzīves pretrunu dziļākos cēloņus; kā tos novērst, kā sabiedrisko īstenību pārveidot, viņš nezināja. Dzejolī «Maldu cerība» (1907.) viņš vēršas pret šauri personiskās laimes tīkotāju egoismu un karjerismu, ironizē par tiem, dzejolī «Pie pagraba loga» (1901.) saskata t. s. «mazo cilvēku» nabadzības postu, dziļi jūt līdzi dzīves grūtdieņiem un vēl tiem labu, bet — vēlējums paliek tikai vēlējums, nevarīgs un veltīgs. Daļēji apzinoties to, kā arī citu, personiskās dzīves grūtību dēļ Blaumaņa lirikā, it īpaši pēc 1905. gada, daudz skumju, sāpju, paguruma, kā jau dzejoļu virsraksti rāda («Apnikumā», «Vakars klāt» u. c.). Tāpat kā 1895. gada polemikā pret Aspaziju, Blaumanis dažbrīd joprojām domā: «Nevar apklusināt visu sāpju... Nevar visi tikt uz saules kalnu, — Nevar, mūžam nevar!» (dzejolī «Nevar» 1907. g.). Tomēr, neraugoties uz šiem maldiem, savu pamatos progresivo nostāju dzejnieks saglabā.

Blaumanim ir stichiska, bet samērā pareiza un spēcīga tendence, kā izturēties grūtībās. Viņš nav marksistiski izglītots revolucionars, kas zina masu revolucionaro cīņu kā vienīgo līdzekli izcīnīt gaišāku nākotni, nedz tolaik parastais trauslais inteliģents, kas prot tikai nevarīgi ilgoties, sapņot un skumt pēc citas — labākas dzīves. Būdams tuvs vienkāršajiem lauku darba|audīm, dzejnieks ir mācījies no tiem izturību nedienās, nesalaužamu optimismu. Blaumanis nezina, kad un kā dzīve pārveidosies, bet nešaubīgi tic, ka reiz tas tomēr notiks. Savā pēdējā dzejolī «Jāpārcieš» (1908.) Blaumanis māca:

Visas svina smagās bēdas,
Žēlabas, kas žņaudz un ēdas,
Visa melnā nelaime, kas draud,
Jāpārcieš un jānoraud.
. . . . . .
Jānoraud un jāpārcieš.

Tas nav ciešanu slavinājums kā dažu reakcionaru darbos, jo Blaumanis māca ne «*pa*ciest», bet «*pār*ciest», t. i., ne nepretoties, bet izturēt, lieto vārdu, kas ietver sevī kādu, kaut arī nenoteiktu, gaišāku perspektivu, optimismu. Bez tam vēl Blaumanis māca ne tikai cerēt uz labāku nākotni, bet arī par to cīnīties; to rāda viņa satiriskie dzejoļi.

Blaumaņa humoristiski satiriskā dzeja

Blaumanis sarakstījis arī daudzus humoristiskus dzejoļus — «Brenča pavasara vēstneši» u. c., bet lielāka nozīme ir viņa satiriskajiem dzejoļiem, kuru ir pāri par simtu. Pēc idejiski tematiskā satura labākie no tiem iedalāmi divās galvenajās grupās: vieni vēršas pret latviešu buržuaziju, otri — pret baltvācu muižniekiem. Daži sacerējumi vērsti arī pret carisko patvaldību un Rietumu imperialistiem.

Blaumaņa satiras asi kritizē latviešu buržuaziju, galvenokārt par tautas nodevību, par karjerismu («Cesvaines klibiķis», «Bez kā izglītots un turīgs latvietis nevar dzīvot?» 1906.). Turpinot veco «Pēterburgas Avīžu» satiras slavenās tradicijas, viņš asi šausta kārkluvācietību. Ieskanas arī citi motivi, piemēram, protests pret kalpa dzīves smagumu: «Vai mans liktens ir tikai strādāt! Un citiem mantu un ērtības gādāt!» («Kā šovasaru pavadījāt?» 1903.) Daudz Blaumanis rakstījis pret reakcionaro literaturu, pret tās diletantismu, bet it īpaši pret dekadenci. Ar savām satirām («Ačgārniskas dekadentu jūtas un pūtas» 1902., «Ģeniju dziesmas» 1902. u. c.) viņš latviešu literaturā cīņu pret dekadenci sāk viens no vispirmajiem un turpina to līdz mūža galam («Jautājums jeb Balāde par balāžu dzejnieku» 1908.).

Blaumanis saskatījis arī pretrunu pieaugšanu starp metropolēm un atkarīgajām zemēm, nostājas noteikti pret imperialistiem. Viņa satira «Čemberlen! Čemberlen!» (1901.) un dažas citas ir ass protests pret netaisno karu, ar kādu angļu imperialisti uzbruka būru tautai.

Pret baltvācu muižniekiem Blaumaņa cīņa īsti sākas tikai pēc 1905. gada, kad revolucija bija padarījusi redzīgākas viņa acis un zināmā mērā nojaukusi arī cenzuras ierobežojumus. Pāris ga-

J. Rozentāla zīmējums «Latvijas» humoristiski satiriskajam pielikumam «Skaidiena» (1907.)

dos dzejnieks publicē vairāk nekā divdesmit satiru, asi uzbrukdams tautas asinssūcējiem, kur un kā vien pietikdams — par to uzpūtību, varas, mantas un izdzīves kāri, par visām darbaļaudīm nodarītajām pārestībām («Dr. Krupam taisnība» 1906., «Reinliche Scheidung» 1906.). Par visu vairāk viņš vēršas pret muižnieku asinskārību 1905. gada revolucijas apspiešanā, par ko vien viņam satiru vesels cikls («Pēdējais kulturtreģeriskais diždarbs» 1906., «Die lettische Revolution» 1908. u. c.). Šai šķiru cīņas frontē Blaumanis ir nešaubīgs progresivs cīnītājs. Ne velti pirmajā pasaules karā vācu iebrucēji, sagrābuši Jelgavu, meklēja Blaumaņa kopotos rakstus, lai tos iznīcinātu.

Revolucijas laikā un tās priekšvakarā Blaumaņa satirās ieskanas jauns motivs — cīņa pret carismu («Troņmantinieka Alekseja dzimšana» un «Sēru dziesma par Plēvi» 1904., «Ja ikviens» 1905.). Ja tās būtu tolaik publicētas vai citādi nāktu žandarmerijas rokās, autoram draudētu smagas represijas. Ievērojamā revolucionara Fr. Roziņa izdotajā «Latviešu strādnieku kalendarā 1907. gadam» anonimi iespiesta Blaumaņa satira

«Gaismas nesēji». Satira «Mortuus» (1907.) izsaka dzejnieka prieku, ka miris kāds no vadošajiem cariskās birokratijas pārstāvjiem:

Tas vīrs, kas brīvību visniknāk nīda,
Kas it kā mākons saulei priekšā stāja,
Kas krievu tautām gaismas nenovīda
Un, tumsai kalpodams, bij allaž kājās,
Kas nāvīgi bij neskaitāmus sitis —
Tas pats nu tumsas bezdibenī kritis.

Blaumaņa satiras vēršas pret daudz un dažādām reakcijas izpausmēm.

Viens no raksturīgākajiem Blaumaņa satiras izteiksmes paņēmieniem — sist ienaidniekus viņu pašu ieročiem. Kritizējot kārkluvāciešus, dzejnieks zobgalīgi atdarina to žargonu, rakstot par dekadentiem, nereti tikai atkārto pārfrazētus dekadentu pašu izteicienus. Piemēram, citējis kāda dekadenta pantu — «Birst, birst, birst, birst baltais sniegs no augšas zemē», Blaumanis zobojas:

Kaut reiz jel snigtu,
Birtu, birtu, birtu
Melns melns sniegs
No apakšas uz augšu.

Ar to vien jau parādīts dekadentu «dzejas» tukšums un muļķīgums.

Blaumanis nemoralizē. Pats it kā palikdams malā, viņš parāda tikai dažus dziļi raksturīgus faktus, panāk, lai lasītājs spriež un saprot pats. Piemēram, budžu uzpūtība spilgti izpaužas vārdos: «Vai nu iebūviešiem savu bērnu Tā ir žēl kā mums, tiem saimniekiem.» Dzejnieks no savas puses te nepieliek gandrīz nekā, tikai papildina budža pašatmaskojumu ar ironisku piezīmi: «Tiesa gan.» Tāda kritika dzeļ pat asāk nekā skarbi vārdi. Ironija vispār ir viens no nozīmīgākajiem Blaumaņa cīņas ieročiem.

Lai izteiktos spēcīgāk, Blaumanis nereti izlieto pārspīlējumu. Viņa princips bija: «Labāk par stipru nekā nepatiesi» (vēstulē 1906. g. 25. martā). Izzobodams cariskās birokratijas t. s. «kroņa

patriotismu» sakarā ar troņmantinieka — jauna tautas ienaidnieka — piedzimšanu, Blaumanis raksta: «Sitiet ar kastroļiem, trumuļiem, pannām. Zvaniet ar zvārguļiem, zvaniem un kannām, ... Sauciet un kliedziet, līdz zils top sejs: Dzimis troņmantinieks, vārdā Aleksejs!» Tāda veida pārspīlējums domu saasina, palīdz pasvītrot galveno, atklāt dzīves īstenību pilnīgāk, ir realistisks. Realistiskais pārspīlējums pieder pie Blaumaņa iemīļotākajiem izteiksmes līdzekļiem. To izkopdams, viņš turpina sava mīļākā autora — lielā krievu satiriķa Gogoļa tradiciju.

Arī kā dzejnieks Blaumanis devis nozīmīgu ieguldījumu tiklab sava laika divu kulturu cīņā progresa nometnes labā, kā arī kulturas mantojumā.

* * *

Blaumanis ir liels vārda mākslas meistars. To atzinuši visos laikos kā viņa draugi, tā pretinieki. Tomēr, iepazīstoties ar šiem šķietami saskanīgajiem atzinumiem tuvāk, redzam, ka saskaņa te tikai ārēja. Jautājums, kas šķir nozīmīgākos pretējos uzskatus, nav tas, *vai* Blaumani atzīst par lielu rakstnieku, bet gan — *kādēļ* viņu atzīst. Šai ziņā ir divi galvenie, savstarpēji naidīgi vērtējumi.

Buržuazija Blaumaņa pirmās lugas diezgan konsekventi noliedza, aplami ievirzīto «No saldenās pudeles» nepelnīti slavēja; tā slavēja arī viņa tālākos izcilākos darbus, kad rakstnieka autoritate jau bija neapšaubāma un kad progresivās sabiedriskās domas spiediena dēļ to noliegt nemaz nebija iespējams. Taču šī atzinība patiesībā bija Blaumaņa darbu īstās vērtības izkropļošana, kas it īpaši pieauga pēc viņa nāves. Tad buržuazija, melīgi reklamēdamās kā Blaumaņa mantiniece, viņa demokratisko un humanistisko tendenču turpinātāja, pūlējās izkliegt ievērojamo, tautā iemīļoto mākslinieku par savu cilvēku. Tādā nolūkā buržuaziskie interpretētāji Blaumaņa progresivās tendences noklusēja vai izskaidroja nepareizi, bet plaši popularizēja atsevišķas viņa reakcionārās svārstības. Rakstnieka gādību par savu darbu rūpīgu izveidojumu iztulkoja formalistiski, piedēvēja

J. Tilberga šaržs «R. Blaumanis» (1907.)

viņam no satura atrautu formas virtuozitati un izvirzīja to par pašu būtiskāko un vērtīgāko. Tāda interpretacija ir pilnīgi aplama un kaitīga.

Demokratiskā un revolucionarā kritika Blaumaņa vērtējumos jau kopš 90. gadiem izveidojusi savas tradicijas, interpretējot rakstnieku kā realisma meistaru, kas daudz nozīmīgu sava laika parādību notēlojis pareizi un dziļi, palīdzējis dzīvi pazīt un virzīt uz priekšu, it īpaši — kritizēdams buržuaziju un naudas varu, parādīdams vienkāršo darba cilvēku vērtīgās īpašības. Asi kritizējot viņa aplamās ievirzes, J. Jansons-Brauns, A. Upīts u. c. demokratiskie un revolucionarie kritiķi augstu novērtējuši Blaumaņa demokratiskās un humanistiskās tendences, viņa lielo profesionalo meistarību, nošķiruši atsevišķās kļūdas un trūkumus no spēcīgā realistiskā kodola, kurš nosaka Blaumaņa mākslas būtību. Tautā Blaumanis vienmēr bijis viens no visplašāk pazīstamajiem un iecienītākajiem autoriem, ko apstiprina gan viņa darbu neskaitāmie iespiedumi, gan viņa lugu panākumi.

Vislielākās iespējas novērtēt Blaumaņa darbus pareizi un dziļi radušās padomju iekārtā. Jau 1919. gadā Padomju Latvijas presē vairākkārt atzīmēts Blaumaņa vārds, pieskaitot viņa darbus pie dzīves īstenības pareizas atspoguļošanas paraugiem. No 1920. līdz 1940. gadam Blaumaņa raksti līdz ar Raiņa, Andreja Upīša, Ed. Veidenbauma, E. Birznieka-Upīša u. c. latviešu klasiķu darbiem tika izdoti un pētīti arī Padomju Savienībā. Atjau-

nojoties padomju varai arī Latvijā, jau 1940. un 1941. gadā tika izdoti vairāki Blaumaņa kopoto rakstu sējumi. Atsevišķi Blaumaņa darbi un apcerējumi par viņu iespiesti arī Tēvijas kara gadu izdevumos. Pēckara gados iznācis atkal jauns Blaumaņa kopoto rakstu izdevums, kā arī vairākas atsevišķas viņa grāmatas. Plaša vieta Blaumaņa apskatam ierādīta skolu un augstskolu programā, par viņu pēckara gados vien publicēts vairāk nekā simt rakstu. Kritiski pārvērtējot kulturas mantojumu, Blaumani kā vienu no nedaudzajiem parasts saukt par latviešu literaturas klasiķi. Visas galvenās Blaumaņa lugas ar labiem panākumiem izrādītas uz padomju skatuvēm, novatoriski pieejot to interpretacijai, atsedzot to realistisko kodolu. Paprāvas Blaumaņa darbu izlases vairākkārt iznākušas krievu valodā masu tiražā. Recenzējot vienu no šiem krājumiem, padomju kritika rakstīja: «Ne tikai latviešu padomju rakstnieki, bet arī citu republiku literati var pamācīties augsto meistarību no Rūdolfa Blaumaņa.»[1]

LITERATURA

Blaumaņa raksti. R. Blaumaņa «Kopoto rakstu» pirmais, bet nepabeigtais (L. Neimaņa) izdevums — I—VII sēj. (VI sēj. nebija) iznācis 1909.—1914. gadā. Otrs izdevums — I—XII sēj. iznāca 1923.—1928. gadā; laikā līdz 1939. gadam vairums šā izdevuma sējumu parādījies divos, trijos un pat sešos iespiedumos. Turpmākie izdevumi iznākuši jau Padomju Latvijā: trešais izdevums — I—IV sēj. 1940., 1941. gadā, ceturtais izdevums — I—V sēj. 1946.—1949. gadā. Tekstu precizitates ziņā vislabākais ir ceturtais izdevums, kurš salīdzināts ar pirmiespiedumu un kuram pievienoti vairāki pirmiespiedumā un manuskriptā esošie atšķirīgie varianti; dažu šai izdevumā ievietoto moralizējošo stāstiņu piederība Blaumanim apšaubāma. Vienīgais pagaidām pabeigtais izdevums ir otrais, kurā ietvertas arī Blaumaņa vēstules un citur nepublicētie manuskripti, arī dažas dienasgrāmatas lapiņas.

1936. gadā «Prometeja» izdevumā Maskavā iznāca paprāva R. Blaumaņa «Daiļdarbu izlase».

Daudzi Blaumaņa darbi, galvenokārt stāsti, noveles un lugas, gan pa vienam, gan pa vairākiem kopā, iznākuši atsevišķās grāmatās, vairāki pat pāri par desmit reizes, nerēķinot nemaz pārdrukājumus chrestomatijās u. c.

[1] «Дружба народов», 1954, 1.

Padomju Latvijā vēl bez kopotajiem rakstiem atsevišķi Blaumaņa darbi izdoti vairākkārt: «Andriksons» (1941., 1944.), «Lugu izlase» («Ugunī», «Pazudušais dēls», «Indrāni», «No saldenās pudeles» — 1946.), «Nāves ēnā» (1941., 1944.), «Noveles» («Purva bridējs», «Salna pavasarī», «Raudupiete», «Andriksons», «Nāves ēnā» — 1950.), «Pazudušais dēls» (1945.), «Spijēnos» (1949.) u. c.

Krievu valodā pazīstamākie izdevumi šādi: «Под тенью смерти» (Ļeņingradā, 1928. g.), «Новый хозяин» («Индраны») (Maskavā, 1941. g.), «Рудольф Блауман. Новеллы» (Rīgā, 1951. g.), «Рудольф Блауман. Рассказы» (Maskavā, 1951. un 1952. g.).

Atsevišķi Blaumaņa darbi tulkoti arī igauņu, lietuviešu, čechu, vācu, angļu, zviedru, somu u. c. valodās.

Par Blaumani.

Atmiņas par R. Blaumani publicējis viņa brālis *A. Blaumanis* (1930., 1931.), viens no rakstnieka tuvākajiem draugiem mūža pēdējos gados *J. Greste* (1933.) u. c. Daudz atmiņu (A. Brigaderes, K. Kraujiņa u. c.) sakopots piemiņas krājumā «Rūdolfs Blaumanis. 1863.—1908.—1923.» (1923.).

No monografiskajiem apcerējumiem atzīmējama *A. Birkerta* «Biografija» (Blaumanis, Kopoti raksti, XII sēj., 1927.) un tā paša autora «Rūdolfs Blaumanis dzīvē un darbā» (1930.), kā arī *P. Birkerta* «Rūdolfs Blaumanis kā jauno mākslas talantu audzinātājs» (1935.).

Bibliografiskas ziņas sakopojis *A. Birkerts* (Blaumanis, Kopoti raksti, XI sēj., 1928.) un *K. Egle* (R. Blaumanis, Kopoti raksti, I—V sēj., 1946.—1949.).

No atsauksmēm par R. Blaumaņa lugu pirmizrādēm minamas *J. Jansona-Brauna* kritikas — par «Trīnes grēkiem» («Dienas Lapa», 1896., 281.) un «Potivara nams» («Dienas Lapa», 1887., 70.), *J. Asara* — par «Skroderdienām Silmačos» («Dienas Lapa», 1902., 26., 27.).

No pirmspadomju laika apcerēm par R. Blaumani nozīmīgākās ir *A. Upiša* kritikas par viņa kopoto rakstu sējumiem («Izglītība», 1910., 308. lpp.; «Jaunā Dienas Lapa», 1911., 80.; «Vārds», 1912., 1.; «Domas», 1913., 237. lpp. u. c.). Atzīmējams arī vērtējums, ko devis *E. Eferts-Klusais* savā grāmatā «Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi» (1925).

No padomju autoriem par R. Blaumani rakstījuši *J. Niedre* — «Rūdolfs Blaumanis» («Cīņas literaturas pielikums», 1943., 1.), «Latviešu klasiķis Rūdolfs Blaumanis» («Karogs», 1943., 2.), «Rūdolfa Blaumaņa piemiņai» («Padomju Strēlnieks», 1943., 1.), «Rūdolfa Blaumaņa rakstu otrais sējums» («Literatura un Māksla», 1947., 38.); *J. Sudrabkalns* — «Rozentāls un Blaumanis» («Cīņa», 1944., 103.), «Vidzemes lauku tēlotājs» (chrestomatijā 7. klasei «Dzimtenes literatura», 1947.); *E. Andersone* — savā grāmatā «XIX gs. 90. gadi un XX gs. sākums latviešu literaturā» (1950.); *A. Grigulis* — rakstā «Pirmās vagas lielajā tīrumā» («Literatura un Māksla», 1950.,

3.), *A. Upīts* — savā grāmatā «Latviešu literatura», I sēj. (1951.); *A. Vilsons* — «Blaumaņa mākslinieciskās meistarības jautājumi» («Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis», 1951., 4.) u. c. Ziņas par Blaumaņa lugu izrādēm sniedz *K. Kundziņš* savā grāmatā «Latviešu teatra repertuars» (1955.).

Par «Ļaunā gara» izrādēm padomju teatros rakstījuši — *H. Bendiks* («Cīņa», 1953., 260.), *A. Grigulis* («Padomju Jaunatne», 1953., 230.), *Fr. Rokpelnis* («Literatura un Māksla», 1953., 46.), *E. Smiļģis* («Literatura un Māksla» 1953., 47.), *J. Kalniņš* («Karogs», 1953., 11.), *A. Amtmanis-Brieditis* («Literatura un Māksla», 1954., 6.), *G. Treimanis* («Cīņa», 1954., 16.) u. c.

«Pazudušā dēla» iestudējumu padomju teatrī recenzējuši *A. Balodis* («Cīņa», 1945., 4.), *J. Kalniņš* («Cīņa», 1954., 153.), Г. Кнопе, В. Кикан («Советская молодежь» 1955, 2.). u. c.

«Trīnes grēkus» padomju iestudējumā vērtējuši — *A. Sakse* («Cīņa», 1941., 146.), *A. Vilsons* («Literatura un Māksla», 1954., 25.), *J. Kalniņš* («Cīņa», 1954., 153.) u. c.

«Skroderdienas Silmačos» kā padomju teatra iestudējumu recenzējis *J. Vipers* («Пролетарская правда», 1941., 73.), *L. Mača* un *M. Augstkalne* («Cīņa», 1955., 40.), *L. Bērziņa* («Советская Латвия», 1955, 36.), Ю. Юровский («Советская культура», 1955, 14.), *H. Bendiks* («Literatura un Māksla», 1955., 8.), *J. Kalniņš* («Padomju Jaunatne», 1955., 30.), *E. Smiļģis* («Советская молодежь», 1955, 28). u. c.

«Indrānus» kā padomju izrādi vērtējuši — *J. Kalniņš* («Cīņa», 1954., 153.), *J. Pabērzs* («Literatura un Māksla», 1954., 38.) u. c.

Lugas «Ugunī» izrādes padomju teatros recenzējuši *Fr. Rokpelnis* («Darbs», 1940., 34.), *A. Brandts* («Cīņa», 1948., 143.) u. c.

Vispār par Blaumaņa lugām padomju teatru repertuarā rakstījuši *E. Smiļģis* («Literatura un Māksla», 1953., 47.), *A. Amtmanis-Brieditis* («Cīņa», 1954., 264.) u. c.

Krievu valodā par R. Blaumani rakstījuši *J. Jansons-Brauns* (krājumā «Сборник латышской литературы» под редакцией В. Брюсова и М. Горького, Петроград, 1916 г.), *L. Blumfelde* (krājumā «Рудольф Блауман. Рассказы», Maskavā, 1951. un 1952. g.) u. c.

3) M. Ozola — savā grāmatā «Latviešu literatūras kritika» (1957); M. Vīgants — «Blaumaņa mākslinieciskās meistarības jautājumi» («Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis», 1957, 9) u. c. Ziņas par Blaumaņa lugu iestudējumiem — K. Kundziņš savā grāmatā «Latviešu teātra repertuārs (1952)».

Par «Ļaunā gara» izrādēm padomju teātros rakstījuši — H. Bendiks («Cīņa», 1953, 260), A. Grigulis («Padomju Jaunatne», 1953, 230), V. Kalpiņš («Literatūra un Māksla», 1953, 48), E. Smiļģis («Literatūra un Māksla», 1953, 47), V. Kalpiņš («Karogs», 1953, 11), A. Kalniņš («Literatūra un Māksla», 1954, 8), G. Treimanis («Cīņa», 1953, 16) u. c.

«Pazudušā dēla» iestudējumu padomju laikā recenzējuši A. Bočolis («Cīņa», 1945, 4), J. Kalniņš («Cīņa», 1953, 183), T. Kuņa, B. Kuņa («Советская молодежь» 1955, 2), u. c.

«Trīnes grēku» padomju iestudējuma vērtējuši — A. Saule («Cīņa», 1954, 150), M. Līsons («Literatūra un Māksla», 1955, 35), V. Kalpiņš («Cīņa», 1954, 165) u. c.

«Skroderdienu Silmačos» kā padomju teātra iestudējumu recenzējuši J. Vīgers («Пролетарская правда», 1951, 73), L. Malā un M. Augstkalns («Cīņa», 1952, 40), E. Brehma («Советская Латвия», 1951, 36), Ю. Юровский («Советская культура», 1953, 15), H. Bendiks («Literatūra un Māksla», 1955, 8), V. Kalpiņš («Padomju Jaunatne», 1955, 30), E. Smiļģis («Советская молодежь», 1955, 23) u. c.

«Indrānus» kā padomju izrādi vērtējuši — J. Kalniņš («Cīņa», 1954, ...), T. Fabers («Literatūra un Māksla», 1954, 33) u. c.

Par «Ugunī» izrādes padomju teātros recenzējuši Fr. Rokpelnis («Cīņa», 1940, 44), H. Bendiks («Cīņa», 1948, 148) u. c.

Vispār par Blaumaņa lugām padomju teātru repertuārā rakstījuši E. Smiļģis («Literatūra un Māksla», 1953, 37), A. Amtmanis-Briedītis («Cīņa», 1954, 264) u. c.

Krievu valodā par R. Blaumani rakstījuši J. Jansons-Brauns (krājumā «Сборник латышской литературы» под редакцией В. Брюсова и М. Горького, Петроград, 1916 г.), Z. Dzenīte (krājumā «Рудольф Блауман. Рассказы», Maskava 1951 un 1952 g.) u. c.

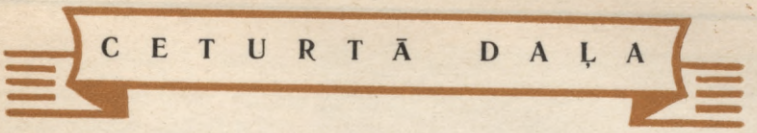

CITI JAUNĀS STRĀVAS PERIODA RAKSTNIEKI

DOKU ATIS ● PĒRSIETIS ● ZEIBOLTU JĒKABS ● JĀNIS PORUKS ● A. SAULIETIS ● ANSIS LERCHIS-PUŠKAITIS ● VALDIS ● EZERIETIS ●

DAŽI MAZĀK PAZĪSTAMI RAKSTNIEKI

(J. ROZENTĀLS-KRŪMIŅŠ, RIETEKLIS, BIRZNIEKU LATIŅA, K. VEIDENBAUMS, DUBURS, ZELTMATIS, J. FRIDENBERGS-MIERIŅŠ, F. PLOSTNIEKS)

DOKU ATIS

(1861.—1903.)

Doku Atis ir 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma realists — stāstnieks un humoristiski satirisks dzejnieks, populārā bērnības atmiņu notēlojuma «Mans dzīves rīts» autors.

Dzīve un daiļrades ceļš

Doku Atis ir zemnieka dēls, dzimis 1861. gada 16. (v. st. 4.) janvarī Vidzemes austrumdaļā — toreizējā Dzelzavas pagasta Muceniekos.[1]

Mācījies divas ziemas pagastskolā un trīs ziemas (1874.—1877.) Cesvaines draudzesskolā, bet, līdzekļu trūkuma dēļ nevarēdams izglītību turpināt, viņš strādā vecāku nelielajā saimniecībā un no 1878. gada ir dzimtajā pagastā skolotāja palīgs.

Skolā Doku Atis darbojas deviņus gadus, visu laiku palikdams tuvs tēva sētai, kuras rūpes un prieki cieši saistās arī ar viņa kā nākošā mantinieka dzīvi. Pārtikdams no tējas un maizes, viņš no savas mazās aldziņas (90 rubļu gadā un brīvs dzīvoklis jumtistabiņā) sataupa 500 rubļu, lai mājām varētu uzcelt dzīvojamo ēku, jo līdz apmēram 1888. gadam dzimta mitinājās rijā. Tāda veida rūpes un ar tām saistītā sīkīpašnieka ideoloģija pavada Doku Ati visu mūžu, atrod vietu arī viņa rakstos. Un tomēr, nevērojot šo saaugsmi ar zemi un mājām, viņš, tāpat kā daudzi tā laika jaunās paaudzes pārstāvji, laužas projām no dzimtās sētas šaurības. Nebēdādams par veselību un cīnīdamies ar grāmatu trūkumu, nākošais rakstnieks daudz lasa, intensivi nododas pašmācībai.

Jau draudzesskolā Doku Atis mēģinās literaturā; 80. gados daži viņa dzejolīši tiek arī publicēti. Spēcīgāku ierosmi un labu paraugu devuši Kaudzīšu «Mērnieku laiki», par ko viņš pats

[1] Tagadējā Cesvaines rajona Dzelzavas ciemā.

Doku Atis

vēlāk stāsta: «Es tad biju «Mērnieku laikus» jau reizes divas izlasījis un par Kaudzītēm nācis pie gala sprieduma, ka viņi ir mūsu vislabākie rakstnieki. Bet, tā kā, sak, viņi tēlo vienkāršas, katram pazīstamas lietas un notikumus, tad — kāpēc to vai tamlīdzīgu nevarētu kaut kurš otrs ar' darīt?... Un tad iesāku rakstīt savas «Divas Jāņudienas»» (stāsts sarakstīts ap 1883. g., iespiests 1890. g.).

«Mērnieku laiku» ietekme — galvenokārt satirisko tēlu izveides paņēmieni — manāma arī Doku Ata vēlākajos darbos, galvenokārt stāstā «Paugurieši». Tā kā minētais Kaudzīšu romans uzrakstīts stiprā Gogoļa ietekmē, tad vismaz netieši tā iedarbojusies arī uz Doku Ati. A. Saulietis, J. Sudrabkalns u. c. Doku Ata biografi pareizi norāda uz radniecību, kāda ir viņa humoram un satirai ar t. s. Gogoļa smiekliem caur asarām. Pozitivi ietekmējusi Doku Ata daiļradi arī viņa interese par folkloru; rakstnieks piedalās tās vākšanas darbā un dažviet it lietderīgi izmanto folkloru arī saviem sacerējumiem. Pretstatā šīm veselīgajām tendencēm Doku Ata daiļradē, it īpaši sākumā, stipri jūtama salkanība.

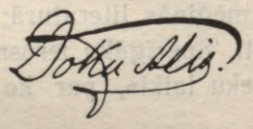

Doku Ata autografs

1887. gadā Doku Atis atgriežas pie vecākiem, kur tikai ziemu iespējams atlicināt nedaudz laika literaturai

un tikai labvēlīgā gadījumā var dabūt pa grāmatai. Topošā rakstnieka vēstulē brālim (1890. g. 27. septembrī) lasām: «Darbi, darbi un darbi! tie mani ar varu attur no rakstīšanas. Ej tikpat kā aizjūgts zirgs no vienas tumsas līdz gandrīz otrai un nākošā dienā — darbi, darbi un darbi!» Un tālāk: «Tie parādi, tie parādi! lai viņus vilks apēstu!» Bezalgas kalpa gaitās un neatlaidīgās pūlēs kļūt par rakstnieku paiet pieci gadi; krājas pieredzes materials par zemnieku dzīvi, kas ir viņa darbu galvenā tema, pieaug tautas valodas bagātību pārzināšana.

Pirmie labākie sasniegumi literaturā jau 80. gados Doku Atim ir humoristiski satiriskajā dzejā. Veidojas arī vēlāk pabeigtie stāsti («Paugurieši», «Krišs Laksts»), turpinās dzejoļu rakstīšana; 1888. gadā tiek publicēta pat dzejoļu grāmatiņa «Ziedoņa pušķīši» pseidotautiskā romantisma garā. 1891. gadā presē parādās realistiski prozas darbi — stāsts «Vectēvs» un nelielā pasaciņa «Par Adatu un Īlenu». Stipri jūtams padomdevēja, vispār plašāku sabiedrisku sakaru trūkums, ko Doku Atis mēģina novērst, sarakstīdamies ar folkloras vākšanas organizētāju Fr. Brīvzemnieku, toreizējo realisma propagandētāju T. Zeifertu, «Austruma» redaktoru J. Velmi un dažiem citiem kulturas darbiniekiem, it īpaši ar jaunstrāvnieciski noskaņoto dzejnieku Augustu Kažoku. Starp citu, Doku Atis kā materialu devējs sniedz nozīmīgu palīdzību valodniekam J. Kauliņam, kurš savās atmiņās (1928.) raksta: «Tikai pateicoties Dokam un Kažokam, man 1887. gada vasarā bija iespējams savākt to materialu par Dzelzavas izloksni, kas iespiests Becenbergera «Beiträge», XVI, 322.—338. lpp.»

Augusts Kažoks ir viens no Doku Ata tuvākajiem draugiem un turklāt Jaunās strāvas līdzgaitnieks. Seminaru beidzis, viņš strādā Ropažos par draudzesskolas skolotāju un nodarbojas arī ar dzejošanu. No 1892. gada sākuma līdz 1893. gada rudenim Doku Atis ir pie viņa par palīgu.

Ropažos pavadītais laiks Doku Ata izaugsmē stipri nozīmīgs. Viņš daudz gūst ne vien no sava sabiedriski un literari vairāk izglītotā darba biedra, bet, būdams tagad tuvu Rīgai, nodibina sakarus arī ar «Dienas Lapu», iepazīstas ar tās redaktoru Pliek-

šānu un tuvinās Jaunajai strāvai, sarauj sakarus ar «Latviešu Avīzēm», kurās līdz tam dažos gadījumos bija publicējies (galvenokārt par pretalkoholisma jautājumiem). Kaut par īstu jaunstrāvnieku Doku Atis nekļūst, viņš tomēr orientējas uz Jaunās strāvas pusi un daudz mācās no tās. Par visām lietām — viņš arvien vairāk saskata pseidotautiskā romantisma u. c. reakcionarās literaturas muļķīgumu un kaitīgumu, atzīst par pareizu prasību pēc realisma un cenšas arī savā daiļradē šo prasību izpildīt.

Tieši Ropažos Doku Atis kļūst visai ražīgs gan kā dzejnieks, gan prozaiķis. Bagātus novērojumus humoristiski satiriskajiem dzejoļiem dod tuvākā apkārtne, kur valda budži un mietpilsoņi, izpletusies kārkluvācietība un tumsība; par to runā cikls «Drupaliņas iz manas Ropažu dzīves» u. c. Ropažu laikā tiek pabeigti un publicēti arī stāsti «Paugurieši» un «Krišs Laksts», sarakstīts «*Mans dzīves rīts*» un «Stāsts par putniem, cilvēku bērniem un vienu kaķi»; ap to pašu laiku radies arī 1895. gadā iespiestais «Uz bērnu bērniem». Vispār jaunā autora daiļrade uzplaukst.

Nebūdams pietiekami sagatavojies tai laikā jau stingrajām prasībām krievu valodā, Doku Atis pēc pusotra gada atkal maina darbu. No 1893. gada rudens līdz 1903. gadam viņš ir Inčukalna muižas ierēdnis. Materiali viņš te nodrošināts, bet muižas vide ar asajām socialajām netaisnībām, līdējiem un intrigantiem grūti ciešama. Rakstnieks te paliek, kā pats norāda (vēstulē brālim 1894. g. 30. janvarī), lai labāk iepazītos ar dzīvi, kā arī, lai gādātu līdzekļus mājas vajadzībām (pēc tēva nāves 1895. g. viņš skaitās to saimnieks, atbildīgs arī par tēva parādiem).

Doku Ata daiļradē ilgajos Inčukalna gados dominē humoristiski un satiriski dzejoļi, kuros stipri pieaug muižas dzīves atmaskojums. No nedaudzajiem prozas darbiem atzīmējami 1902. gadā sāktie, bet nepabeigtie «Pilieni no dzīves jūras». 90. gados viņa rakstos parādās arī kritizētāja realisma elementi, it īpaši pret muižu vērstajās satirās.

Arī Inčukalna periodā Doku Atis orientējas uz progresa nometnes pusi, savās satirās asi nostājas pret Rīgas Latviešu biedrības kliķi un tās tendenču garā rakstīto literaturu. ««Baltijas Vēstnesī» mēs nekad nesatiksimies,» norāda rakstnieks kādā vēs-

tulē 1901. gada 31. martā. Viņa draugi bez jau iepriekš minētajiem ir R. Blaumanis, Zvārgulis u. c. realisti, viņš lasa un cienī nelegali izplatītos Ed. Veidenbauma dzejoļus. Vēstulē 1895. gada 20. septembrī Doku Atis par Ed. Veidenbauma dzejoļiem raksta: «Es jau arī tāpat domāju kā viņš, ir man tādas pašas domas par cilvēku dzīves nozīmi. Pag', kas tur vēl līdzīgā kārtā izteicies, vai tas nav pats Heine?... Man Veidenbauma Muza patīk.» Rakstnieka jaunākais brālis Pēteris, kam šī vēstule adresēta, ir vēlākais 1905. gada revolucionars, jau Jaunās strāvas laikā iepazinies ar Erfurtes programu, un abi brāļi bieži sarakstās, pārrunājot literaturas u. c. jautājumus.

Tāpat kā visi redzamākie latviešu rakstnieki, arī Doku Atis studē un augsti vērtē klasisko krievu literaturu. T. Zeifertam viņš izteicies, ka Ļ. Tolstoja «Annu Kareņinu» turot par tik varenu romanu kā nevienu citu. 1890. gadā Doku Atis kādā vēstulē atzīmē, ka lasot Fonvizina «Pusaudzi» oriģinalvalodā, citur runā par «Вестник Европы» lasīšanu, tātad ir sekojis jaunākajai literaturai. Arī visa Jaunās strāvas cīņa par realismu, kas bija viena no galvenajām Doku Ata audzinātājām, balstījās uz krievu demokratiskās un revolucionarās literaturas pamatiem. Progresivās tendences stiprināja arī lasītie Šekspira, Šillera, Gētes, Heines u. c. Rietumu klasiķu darbi.

1903. gadā Doku Atis slimības dēļ atgriežas Muceniekos. Viņš mira, sasniedzis tikai 43 gadu vecumu, 1903. gada 27. (v. st. 14.) novembrī un apglabāts dzimtajā Dzelzavā.

Doku Ata daiļrades vispārīgs raksturojums

Doku Ata darbība ir diezgan daudzveidīga. Galvenokārt viņš notēlo dzīvi zemnieku sētā — gan pagātnē, gan savā laikā; ne mazumu rakstnieks parādījis arī no muižas un pilsētas dzīves. Viņš strādājis kā prozas laukā (īsais stāsts, garais stāsts, pasaka), tā dzejā (humoristiski satiriskajā, liriskajā), guvis panākumus gan pieaugušo literaturā, gan arī kā bērnu rakstnieks. Iesācis publicēties 80. gados kā panaivs jūsmotājs, viņš 90. gados tuvojas kritizētājam realismam.

Par Doku Ata uzskatiem literaturas jautājumos raksturīgs

dokuments ir 1893. gada 7. novembrī viņa rakstīta vēstule piederīgajiem, kur rakstnieks, kādu diletantu kritizēdams, saka: «... lai viņš raksta un dzejo par to, kas tiešām *ir* un *var* būt, bet lai viņš nedzejo par lietām, par ko neviens cilvēks neteiks, ka tās ir kādreiz bijušas un notikušas un ka tādas arī varētu būt un notikt. Prasi, vai viņš pats arī tic tam, ko dzejo? — Bet tas sliktākais pie viņa dzejas ir tas, ka viņš darbina vecmodes cilvēkus un pat dievus tagadējā laikmetā. — *Uz dzīvi skatīties, kāda viņa tiešām ir, un tādu to tēlot, tas lai ir mūslaiku rakstnieks un dzejnieks* (pasvītrojums mans — A. V.). Salkanā mīlestības ilgošanās, zvaigznēs un ūdenī skatīšanās, sameklētu, jauku vārdu kravāšana, tas viss ir tik tāda bērnišķīga niekošanās... ja kādreiz vēl pie spalvas ķeršos, tad es rakstīšu par cilvēkiem tā, kādi viņi tiešām ir, — un, es zinu, lasītāji man piekritīs.» Tādus pašus realisma principus lasām jau 1890. gada 18. decembrī rakstītā vēstulē u. c. Tiem rakstnieks centies sekot līdz mūža galam.

Vērtējumos, kurus Doku Atis izteicis par muižu, pēc «Kriša Laksta» publicēšanas pamazām pārsvaru ņem principiali noliedzoša nostāja, turpretim attieksmēs pret buržuaziju viņš līdz tādai kritikai neizaug, tāpat kā nespēj arī nostāties kritiski pret reliģiju.

Izteiksmes ziņā Doku Atim raksturīgs dzīvs, ar tautas izteicieniem un humora izjūtu bagāts stāstījums.

Rakstnieka vērtīgākie darbi ir stāsti («Krišs Laksts», «Paugurieši», «Mans dzīves rīts») un humoristiski satiriskie dzejoļi.

«Krišs Laksts»

«Krišs Laksts» sarakstīts 1891.—1892. gadā, iespiests 1893. gadā («Dienas Lapā»). Tas ir stāsts par klaušu laikiem, par muižas dienderi Krišu Lakstu, kas ar pielišanu un intrigām tiek vagara godā un, izmantojot muižas varu, tiranizē un aplaupa zemniekus. Kad nelietis ķeras arī pie barona mantas, vadzis lūst; ar divu idealizētu baronu palīdzību Krišu atmasko krietnais, tāpat idealizētais sulainis Džons un kalējs Ješka.

Ievērību pelna realistiskais stāstījums par muižas patvaļu un

necilvēcību, par zemnieku beztiesību un postu.[1] Ne velti muižas vārds ir «Spīdzene», un tautas nostāsti vēstī: «Kungi nebijuši vis nekādi cilvēki, bet kungi bijuši dzīvi velni.» Kriša apmeloto godīgo Vecpēteri tie pavēl pērt līdz nāvei, viņa dzimtu izliek no tēvu tēvu iekoptajām mājām un vēl notiesā, jo tā paņēmusi līdz bites, kuru pirmā saime kādreiz noķerta mežā, bet mežs pieder muižai — tāds ir likums, kam kunga ieliktais tiesas vīrs zina tikai piebalsot: «Es ar' tā domāju, lielkungs.» Te manāmas jau kritizētāja realisma skaņas.

Veiksmīgi izveidoti piesmakušajā muižas atmosferā demoralizēto barona iztapoņu tēli, it īpaši pats nelietīgākais no tiem Krišs Laksts, kuram «bija varena, resna balss, kad tas ar darbiniekiem runāja, turpretī, kad viņš pie barona gāja, tad tas runāja tādā smalciņā . . .»

Savas karjeras sākumā Krišs ir neievērojams virtuves puisis, pret kuru nav un kurš arī nepelna nekādas cienības, par kuru strādnieki runā: «Nav ne izskata, ne saprašanas . . . viņš tak tīrais meža lops» jeb «muižas ślauķu lupata». Bet tieši tādam muižā paveras vislielākās karjeras iespējas, jo baronam vajag strādnieku izdzinēja, slepenu ziņu pienesēja. Ticis pie varas, Krišs, nebēdādams par ļaužu naidu un ņicināšanu, parāda lielas «spējas» vienā virzienā — saraust sev naudu, sākot ar dažām kapeikām kukuļa par darba sagādāšanu, ar sudraba karošu zagšanu un beidzot ar savas bandas dibināšanu, ar pagasta klēts aplaupīšanu, ar gatavību savu tumsas darbu katru pretinieku iznīcināt: «Kult ar dzelžu pātagām, kamēr lēnām mirst; ieslodzīt cietumā, lai nomirst badā; pakārt — nošaut . . .» Krišs Laksts — viens no spilgtākajiem blēža tēliem 19. gs. latviešu literaturā.

Stāsta un vispār Doku Ata īpatnība (apm. līdz 90. gadu vidum) ir «labā kunga» idealizacija, tāda kunga, kurš neļauj neliešiem vaļu un pats ir «ne visai nikns un bargs». Pretēji darbā ievītajiem tautas uzskatiem par kungu kā velnu nobeigums

[1] Manuskriptā jautājums par klaušu un nodevu lielumu un muižnieka neierobežoto brīvību tās vēl pavairot, tā ka zemnieka pienākumu sarakstam ne galu nevar sameklēt, notēlots vēl plašāk nekā iespiestajā tekstā (sk. Doku Ata kopoti raksti, I sēj., 1928., 732.—739. lpp.).

rada iespaidu, ka visa ļaunuma sakne bijusi tikai Krišs; kad tas padarīts nekaitīgs, tad viss kārtībā: «Muiža nu bija no neliešiem tīra.» Visumā realistisko tēlojumu vietām pārtrauc arī sentimentali un dēkaini mīlestības piedzīvojumi.

Vēlāk autors pēc viņa brāļa — 1905. gada revolucionara — liecības bijis ar stāsta fabulu un nozīmīgāko pozitivo raksturu tēlojumu nemierā, atzinis tos «par neīstiem un nedabiskiem. Viņa nodoms bija šo darbu pamatīgi pārstrādāt.» Tomēr arī esošajā veidā tas līdz ar Deglava «Veco pilskungu» (1890.) pieder pie labākajiem sasniegumiem to 19. gs. latviešu rakstnieku darbu vidū, kuros parādīta neapvaldītā muižas kundzība un tās radītais smagais jūgs uz zemnieku pleciem.

«Paugurieši» «Paugurieši» sarakstīti 1889.—1893. gadā, iespiesti 1893. gadā («Austrumā»). Tas ir garais stāsts par kāda pagasta dzīvi 80. gados, kad pēc pagasta pašvaldības reformas varu lielā mērā sagrābuši budži un tāpat kā agrāk muižnieki nomākuši visu apkārtni. Savas kundzības labākai uzturēšanai tie daudz ļaužu ievilkuši dzeršanā. Vecā skolotāja audzinātā jaunā paaudze un jaunais skolotājs neliešus atmasko, padzen no vadošajiem amatiem, un pagasts kļūst par paraugu citiem. Darbā ietverti arī dažādi tautas nostāsti u. c. folkloras materiali. Tāpat kā citos Doku Ata stāstos, daudz te arī viņa novadam raksturīgo valodas īpatnību, piemēram, «ievairot labāku sēklu», «izāmurēs (t. i., izūtrupēs) jau ar'», «nij kauna, nij labas dienas» u. tml.

Ar satiras palīdzību izveidoti spilgti slikto pagasta vadītāju tēli, sevišķi pagasta vecākais Lielvīrs un kalpu runasvīri Irgainis, Stagainis un Greizboms, kā arī visa tvanainā dzeršanas un vēlētāju uzpirkšanas atmosfera, varasvīru despotisms. Budzis Lielvīrs ir viltnieks un varmāka, «vilks un lapsa! abi kopā». Savai kundzībai viņš pakļāvis arī neapzinīgos kalpu runasvīrus, kuri par «čarku» gatavi piebalsot: «Jā, jā, kungs, jums taisnība.»

Tomēr kalpiem ir uz sirds arī citas domas, kas kaut vai dzērumā laužas uz āru: «Es jau to sen zinu: kad kalpa cilvēks grib vienu vārdu sacīt, tad jau desmit saimnieku gaida ar vīšķiem

rokā tam muti aizbāzt ciet.» Godīguma jūtas, taisnības apziņu un gribu kļūt atkal par krietnu cilvēku saglabājis arī dzeršanā pagrimušais, Lielvīra pavestais mūrnieks Ipiķis un vieglprātīgais, no bēdām dzert sākušais Pleģēns. Ar labsirdīgu humoru rakstnieks parāda šos vājos, dzīves nomāktos, bet ne ļaunos cilvēkus, māca nenicināt tos, caur vājībām un īpatnībām saskatīt cilvēciskās vērtības.

Lielvīrs (tāpat kā iepriekšējā darbā Krišs Laksts), t. i., atsevišķs negodīgs cilvēks vai neliešu grupa, Doku Atim šķiet ļaunuma galvenais pamats («paugurie̦šu sadzīves pamati taču bija Lielvīrs un Kazu krodznieks»). Kad tas sagāzts, tad Lielvīra vietā nāk Zvaigznīšu Antons — arī budzis, bet «labais» budzis, un dzīve kā uz burvja mājienu pārmainās — «darbojās apzinīgi vīri — miers, miers, miers!».

Viscaur, bet it īpaši beigu daļā, realistisko tēlojumu apēno samākslots izskaistinājums, topošās «latviešu aristokratijas» apjūsmojums. Piemēram: «Branga, jauna dzīvokļa priekšā stāv skaists, melns zirgs, kamanās iejūgts. Kalps atspēries to tur aiz galvas... uz balkona iznāk — mums gribot negribot jāsaka — kungs un kundze!» Vai arī: «Kad tev, gruntniek, ir brangas uzkoptas ēkas, zeme jau galīgi aizmaksāta... un tu klusām pats pie sevis saki: «Tas viss man pieder?» — tad taču tu esi laimīgs.» Gan te iešaujas prātā — bet kā tad *citiem* klājas, taču ar tādām labsajūtu maitājošām domām autors viegli tiek galā: «Ko mēs, grēcinieki, tur varam izgudrot.» Te runā saimniekdēls, māju mantinieks, kam ne visai ciešā saskarsme ar Jauno strāvu nebūt nav spējusi izdzīt «sava kaktiņa» ideoloģiju.

Nevērojot šo kļūdu, kā arī daudzus trūkumus mākslinieciskajā izveidē (saraustīto sižetu, salkanos mīlestības tēlojumus u. c.), tomēr dzīvie realistiskie tēlojumi, sulīgā tautas valoda, humors un satira padara arī šo darbu nozīmīgāku. E. Pīpiņš-Vizulis 1904. gadā rakstīja: «Paugurieši ir Mērnieku laiki miniaturā un uz vēlāku laika sprīdi latviešu dzīvē pārnesti.»[1]

[1] «Rīta Skaņas», 1904., 2.

«Mans dzīves rīts»

1892. gadā sarakstītais un 1894. gadā «Austrumā» iespiestais stāsts pelnīti ir pats populārākais Doku Ata darbs un pieder pie mūsu bērnu literaturas klasikas. Tas ir autobiografisks bērnības atmiņu notēlojums, kas vēstī par darbīgu, dūšīgu, garīgi možu zemnieka zēnu, tā priekiem un bēdām, darbiem un rotaļām, attieksmēm ar citiem bērniem un pieaugušajiem.

Bērns parādīts tāds, kāds tas tiešām ir, ne pārliecīgi gudrs un lēnīgs, ne lirisks jūsmotājs vai psichopats kā vairākos Poruka un Saulieša stāstos. Doku Atis fiziski un garīgi veselīga bērna iekšējo dzīvi notēlo realistiski.

Piemēram, kāds šķietami niecīgs, bet maza vīra sirdij nozīmīga fakta atzīmējums: «Jānim bija bikšu labajā pusē ķeša ietaisīta, man nebija, un tur viņš bija pārāks par mani; bet man atkal bija svārku kreisajā pusē ķeša, viņam nebija, un tur atkal es biju pārāks par viņu.» Bez mākslīgiem izskaistinājumiem atklājot mazā cilvēka domu un jūtu pasaulīti, rakstnieks parāda, cik tā nopietna un reizē bērnišķīgi naiva, sirsnīga un mīļa pat tad, kad ievirzīta aplam (piemēram, prātošana, ka vecais Bozītis gan nekad nav jauns bijis, vai baidīšanās, kad istabā ienāk kaza u. tml.).

Doku Ata «Mana dzives rīta» padomju (10.) izdevuma vāks

Stāstā netrūkst arī kritikas pret muižu, baznīcu, reakcionārām sadzīves parādībām. Piemēram, tumsonības izzobojums sīkajā epizodē ar pūšļotāju jeb

«dievreģi» Zaļo Poli, kas, sivēntiņu «ārstēdams», to «izdievredzēja, aizgāja un — sivēns nobeidzās». Par attieksmēm ar muižu liecina notikums, kur bērni satiek ceļā muižniekus un, visas savas lelles un citus «dārgumus» pamezdami, bailēs metas rudzos: «Vai nu tīri stāvu kungiem par laupījumu paliksi?» Jau no mazotnes zemnieka bērniem ir apziņa, ka kungs viņu ienaidnieks. Kaut cik jūtamāk šķiru diferenciaciju latviešu pašu sētā stāsts neatklāj, toties labi notēlota laikmetam raksturīgā bērnu dīdīšana ar reliģijas māņiem un mazā zēna veselīgais stichiskais protests. Piemēram: «Vēl grāmatas nemācēju, bet jau pātaru man bija galvā vai vesels leģions. Rīta pātarus, vakara pātarus un daudz peršu no dziesmu grāmatas man samācīja jau tīri mazam... lai dievs nedod!»

«Mans dzīves rīts» palīdz labāk saprast un iemīlēt jauno paaudzi, notēlo tās lielo izziņas kāri, dzīves un darba prieku, dod gaišu, optimistisku noskaņu, rada veselīgus smieklus un jautrību. Sudrabkalns par šo darbu raksta: «Tur ir saule, tur dzīvība.»[1] Bet šis darbs māca arī, kā jau no mazotnes attīstīt patstāvīga sprieduma spējas, iedziļināties dzīves nopietnībā. Vispār tas ir viens no labākajiem 60. gadu patriarchalās latviešu zemnieku dzīves notēlojumiem.

«Mans dzīves rīts» iespiests (neskaitot daudzos pārdrukājumus saīsinātā vai pilnā veidā dažādās chrestomatijās) jau desmit reizes.

Citi galvenie Doku Ata prozas darbi

Stāsts *«Vectēvs»* (1891.) parāda patriarchalas zemnieku ģimenes dzīves ainas, it īpaši vectēva un mazdēliņa sirsnīgās attieksmes. Nelielā pasaciņa *«Par Adatu un Īlenu»* (1891.) ir tautas pasaku garā izveidots asprātīgs stāstījums par diviem strīdniekiem, kas beidzot saņem pelnīto sodu. *«Stāsts par putniem, cilvēku bērniem un par vienu kaķi»* (uzrakstīts 1893. g., iespiests 1903. g.) notēlo, kā stiprākais radījums dabā uzbrūk vājākajam un kā šī parādība dominē arī tā laika cilvēku sabiedrībā.

«Uz bērnu bērniem» (sacerēts ap 1892. g., iespiests 1895. g.)

[1] «Jaunības Tekas», 1913., 11.

parāda divu brāļu dzimtas, kuru savstarpējais naids, sīku robežu ķildu dēļ sācies, pārliecīgās saimnieku pašapziņas un nenovīdības kāpināts, aug augumā un turpinās uz bērnu bērniem.

Līdzīgu motivu apstrādājis arī Apsīšu Jēkabs, A. Deglavs, R. Blaumanis, J. Poruks, A. Brigadere, Saulietis. Visi tie šai konfliktā stipri akcentē saimnieku uzpūtības, iespītēšanās u. c. ļaunu rakstura īpašību nozīmi, mazāk atklājot cēloņus, kas šīs īpašības izveido. Doku Atis stāsta sākumā samērā vairāk nekā citi parāda, ka galvenais cēlonis naidam — griba iedzīvoties uz sava kaimiņa rēķina. Negodīgais tūkst no otram norautās mantas, un par cietušo, kas neprot pretoties, daudzi toreizējā sabiedrībā ciniski spriež: «Viņam jau neesot tādas saprašanas kā otram brāļam. Viņš tik gribot ar taisnību vien, ar taisnību; kur tu šos laikus ar taisnību? ... rauj tu otram kaut aci no pieres laukā, ja vari, tad būs «riktīga» taisnība.»

Mantrausīgākais no brāļiem izveidojas par skopuli, kas krāj naudu neremdējamā, par pašmērķi kļuvušā krāšanas kaislībā. «Viss Strautmaņam ir aizriebies; sieva, bērns un visa pasaule. Bet viena lieta viņam ir mīļa — pārlieku mīļa. Pēc tās viņš dzenas un tās dēļ iztur vai diezin ko. Nauda ir tā lieta, pēc kā Strautmanis dzenas un cīnās.» Cilvēkus viņš naudas dēļ sācis nīst, spriezdams: «Lāga cilvēku jau nemaz pasaulē nav; tik to vien lūko, kā tik man jau ko noraut.» Veltīgi viņam stāstīt: «Ko tava nauda līdz! Nabags un nelaimīgs tu tāpat esi ar visu «skaidro naudu». Vai tev ir viens draugs pasaulē? Vai tev ir sieva un bērns, kā prātīgam vīram un tēvam nākas? ... Ir paša suns no tevim bēg kaukdams prom!» Pēc Blaumaņa Mantrauša Strautmanis ir viens no spilgtākajiem skopuļa tēliem 19. gs. latviešu literaturā. Parādot Strautmaņa skopumu ne kā patoloģisku parādību, bet kā izaugušu no viņa dzīves pieredzē izveidotā pasaules uzskata — «būs tev nauda, būs tev viss», rakstnieks kaut cik pieskāries arī jautājumam par tolaik valdošo zelta varu.

Visumā pareizi notēlodams vairākas pelēkajiem baroniem raksturīgas īpašības, Doku Atis tomēr idealizē «labo» budzi.

«Pilieni no dzīves jūras» sākti īsi pirms autora nāves, bet nav pabeigti, pirmo reizi iespiesti 1904. gadā. Šis darbs ir garāks

stāsts vai romans, no kura vērtīgākā ir trešā nodaļa «Viens skats uz Silzaķsalām» — viens no pirmajiem un ne no sliktākajiem notēlojumiem par kapitalisma attīstību Rīgā, par pilsētas augšanu, par jaunbagātnieku kārīgajiem sapņiem viegli un ātri tikt pie bagātības, pie kuras nelīp paša sviedri. Sākumā šī iegriba vēl sīkpilsoniski pieticīga («staigā pa savu namu un kasierē tik no mītniekiem naudu iekšā»), bet drīz jau tā vairs nezina robežas: «Un atkal viņu pārņēma briesmīga iegriba pēc kapitala, kuru bezmitīgi apgroza daudz viņa strādnieku... Tikai skaidrais atlikums tek kā nerimstoša zelta upe viņa dzīvoklī iekšā, un šo tekošo zeltu tik vienīgi viņš viens pats ar savām rokām saņem...» Idealizaciju, ar kādu saimniekdēls Doku Atis rakstīja par «labo» budzi, šai darbā, par pilsētas kapitalistu runājot, nomainījusi ironija un satira.

Nepabeigtais darbs ir daudzsološs iesākums kā idejiski, tā arī meistarības ziņā.

Doku Ata prozas meistarība

Doku Ata prozas spilgtākās pozitivās iezīmes ir: īpatnējiem tautas izteicieniem bagāta un sulīga valoda, dzīvs, interesants stāstījums, novērotāja spējas, asprātība, humors un satira, skaidrība un vienkāršība, pirmie sekmīgie soļi bērnu literaturas laukā. Bet jāatzīmē arī, ka viņa prozas darbos daudz paviršību un citu vainu: izplūdis stils, vaļīga kompozicija un samākslotība sižeta izveidē, nevietā lietotas izloksnes un žargona formas, salkanība mīlestības notēlojumos, nedabiski personu raksturojumi, dažus cilvēkus rādot tikai kā «labos», citus tikai kā «ļaunos». Lielā mērā no šīm kļūdām cieš arī «Krišs Laksts» un «Paugurieši».

Kad sākas Doku Ata daiļrades galvenais periods, latviešiem oriģinalliteraturas bērniem gandrīz nav. Valda «Staburaga bērni» nāk klajā tikai 1895. gadā, Sudrabu Edžus «Dullais Dauka» — 1900. gadā, Plūdoņa «Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas» — 1901. gadā, Andreja Upīša «Iebūvieša dēls» un «Ozols» — 1902. gadā, bet E. Birznieka-Upīša u. c. pazīstamākie bērnu darbi vēl krietni vēlāk. 90. gadu sākumā šajā vēl atpalikušajā novadā ir ieperinājusies dažāda reliģioza lubu literatura. Tad nāk Doku Atis. Jau viņa «Vectēvā» vairākas vietas ir tieši kā

bērniem rakstītas, tāpat visa pasaciņa «Par Adatu un Īlenu» un «Stāsts par putniem, cilvēku bērniem un par vienu kaķi»; īsti nozīmīgs sasniegums ir «Mans dzīves rīts».

Tajā, tāpat kā citos rakstnieka labākajos stāstos, ir raits sižeta risinājums un daudz gaiša humora, bet ir arī īpatnības. «Mans dzīves rīts» pa lielākajai daļai rakstīts kā bērna stāstījums; tāds paņēmiens tad latviešu literaturā vēl nebija parasts. Šī savdabīgā redzes viedokļa izvēle nosaka vairākas iezīmes arī stāsta uzbūvē un visā izveidē. Piemēram, vēstījums, kā jau bērna runai parasts, lēkā no viena jautājuma uz otru, bet sižeta vienība ar to šai gadījumā netiek traucēta, tikai rodas interesants savdabīgums un svaigums, pilnīgāk atklājas mazā stāstītāja domāšanas īpatnības, un autoram ir iespēja ietvert apmēros nelielā darbā vairāk materiala. Doku Atis ir latviešu realistiskās bērnu literaturas pirmais pamatlicējs.

Doku Ata stāsti, it īpaši runājot par negatīvām parādībām, kā bārstīt piebārstīti tautas valodas bagātībām, galvenokārt leksikas un vēl jo vairāk frazeoloģijas ziņā. Piemēram, «Krišā Lakstā» kāds mazāku pārkāpumu izdarījušais netiek saukts tūliņ par blēdi vai nelieti, bet ar vieglāku vārdu *«netaisnieks»*. Bezdarbju sinonims ir *«gatavēži»*, parastā vārda «badakāsis» vietā lietota sinonimiska izteiksme *«utizēda»*. Muižkungs, nekā nedarīdams, sēž mājā «kā siers uz plauktiņa», turpretim zemnieks «ņemas un strādā, ka kauli vien brīkš», un tomēr viņam vēl liek «uzšaut pa mizu». Krišs ir «visu savu kaunu izdzīvojis», no viņa nelietībām «nevar ne šķirbā tverties», un tomēr Džons, kas ir «slaiks kā zutiņš», viņu pieveic. Īpatnējs arī izteiciens — «Kas garda (t. i., cik garda) bij rumuļu maltīte!» u. c. Tautas valodas bagātības dara Doku Ata rakstus dzīvākus, kodolīgākus, palīdz veidot to nacionalo koloritu.

Nacionalo koloritu Doku Ata darbos līdzīgi Gogoļa Ukrainas stāstiem lielā mērā veicina arī tajos izmantotie folkloras un etnografijas materiali, piemēram, «Krišā Lakstā» minētais nostāsts par velnu kā Spīdzenes baronu ciltstēvu, «Pauguriešos» dotais raksturojums par veclaiku kalpu Greizbomu. Daudz folkloras un etnografijas materialu arī jaunības stāstā «Divas Jāņudienas»,

bet šai darbā tie nav iestrādāti mākslinieciski, sniegti tikai vienkārša apraksta veidā.

Dažādi asprātīgi izteicieni, parunas, anekdotes utt., veidoti gan pēc folkloras, gan citiem paraugiem, ir viens no galvenajiem līdzekļiem Doku Ata satirai un humoram. Atšķirībā no «Mērnieku laikiem», kur dominē asa satira, Doku Ata prozā ievērojamāka vieta ierādīta viegliem smiekliem, humoram.

Vairāk satiras ir viņa dzejā.

Doku Ata lirika

Pēc sava talanta īpatnības Doku Atis nav liriķis. No viņa liriskajiem dzejoļiem labākais ir «Pa šoseju». Tas ir Jaunās strāvas beigu gadā (1897.) sacerēts, tikai pēc autora nāves (1904.) publicēts realistisks dzejolis par strādnieka posta dzīvi toreizējos apstākļos:

Stipri karstā saules dienā
Kroplais akmeņkalis velkas
Tā kā gliemezis pa sūnām
Tur pa aso zvirgzdu ceļu.

Meitenīti ved pie rokas
Viņš, pie savas stiprās rokas,
Bet tam otra roka lauzta,
Pakārta pie kakla lentē.

Asos kontrastos izskan dramatisks dialogs — laimes alkstošās, dzīves nepazinējas meitenītes bezbēdīgie jautājumi un ierosinājumi un ekspluatacijas jūga salauztā tēva patiesās un sirsnīgās, bet saskaņā ar īstenību drūmi skarbās atbildes, kuras nomāc arī bērna gaišo prieku:

Mazā nopūšas un soļo,
Klibodama tēvam blakus...
Ak, cik bezgalīgi tālu
Ceļam gals un — viegla diena.

Te dzejnieka drauga Zvārguļa garā paustas simpatijas «nabagajam brālim», bet trūkst Jaunajai strāvai raksturīgā cīņas spara; dzejolis izskan gan kā apsūdzība, bet arī kā vaids.

Viss lielais vairums Doku Ata dzejoļu, it īpaši labākie, ir humoristiski vai satiriski.

Doku Ata humoristiski satiriskā dzeja

Humors un satira kā prozā, tā arī dzejā ir Doku Ata īstais elements. Parakstīdamies parasti ar vārdu *Švurksts,* viņš jau 80. gados ierindojas latviešu tā laika labākajos humoristos un satiriķos un strādā šai nozarē līdz mūža galam, ir viens no tiem, kuru darbi ierosinājuši pievērsties humoristiski satiriskajai literaturai arī jauno J. Sudrabkalnu. Lielākā daļa Doku Ata humoristiski satirisko dzejoļu iespiesta A. Alunāna «Zobgala kalendarā» no 1893. līdz 1899. gadam, pēc tam «Zvārguļa Zobgala kalendarā» un «Pēterburgas Avīžu» pielikumā.

Doku Ata humoristiski satirisko dzejoļu vairums vērsts pret latviešu pilsētas un lauku buržuaziju — galvenokārt pret tās cietsirdību, stulbumu, uzpūtību, kārkluvācietību, švaukstību utt. Par šīs šķiras ekspluatatorisko dabu viņam nav ko teikt gandrīz nekā, bet samērā daudz dzejnieks kritizē buržuazisko literaturu.

Dzejoļos «Dispozicija» (sarakstīts 1888. g., iespiests 1892. g.), «Dabas dzeja» (1896.) u. c. Doku Atis parāda pseidotautisko romantiķu smieklīgumu un muļķīgumu. Satirās «Krikumi iz avīžu literaturas» (1893.), «Domas par kritiķi un kritiķu kritiķi F. Ķ.» (1894.) u. c. atmaskots reakcionarās kritikas negodīgums, kliķes gars. Ap gadsimtu miju Doku Atis līdz ar Raini, Blaumani un Zvārguli ir viens no vispirmajiem, kas uzstājas pret buržuazijas pagrimuma mākslu — dekadenci, piemēram, satirās «Fallija garā» (1902.), «Viens ļoti viegli saprotams dzejolis» (1903.) u. c. Cīņā pret reakciju kulturas dzīvē Doku Ata satira ir ass ierocis, tikai ne vienmēr trāpa tieši centrā — tā redz dekadencē u. c. galvenokārt diletantisko un smieklīgo, bet ne bīstamo, un līdz ar to maz dara, lai modinātu modrību.

Pats populārākais, pret buržuaziju vērstais Doku Ata dzejolis ir *«Vistas maisā»* (1900.). Tur lasām, ka «Iet bagāts saimnieks druvu apraudzīt», ierauga to pilnu ar nabadzīgo kaimiņu vistām un grib tās nosist, bet tad tomēr ļaujas pielūgties: «Es viņiem piedodu.» Taču šī «augstsirdība» ir stipri dārga, jo «katram jāmaksā ir rubulis».

Buržuju naudas maks tūkst, bet savam uzticamākajam kalpam tas sola paaugstināt algu līdz iztikai nepieciešamam mini-

mumam tikai «tad, kad principala rentes vairosies par desmit tūkstošiem!». Nabaga skrīverītis veltīgi gaida gadu desmitus, jo «Principala rentes cēlās tik par deviņ' tūkstoš rubļu» (*«Cerība»* 1894.). Doku Ata satira parāda — gaidīt ir velti, bet, ko tad darīt, — atbildi dot nespēj. Jau dziļāk viņa kritika sniedzas, vēršoties pret muižniekiem.

Doku Atis ir viens no tiem latviešu autoriem, kas vērsies pret muižu jau tad, kad no cenzuras puses šai jautājumā bija vislielākie ierobežojumi. Īpaši ražīgi šai ziņā Inčukalnā pavadītie gadi, kad viņam diendienā nācās sadurties ar muižas plēsonību un tās radīto zemnieku postu. Par to viņš nerunā vairs kā bezbēdīgs humorists, bet gan kā diezgan dziļš satiriķis. Ne velti daudzas šai temai veltītās Doku Ata satiras varēja publicēt tikai pēc dzejnieka nāves.

Satira *«Inventara liste»* (sarakstīta 1895. g., iespiesta 1904. g.) rāda, kā «iet tā lieta likumīgu ceļu», t. i., — nabadzīgo zemnieku nolemj izūtrupēt. Bet — tam nekā vairs nav. Pareizi uzskatīdams kungu par līdzīgu agrākajiem vergturiem, nomāktais zemnieciņš atzīstas:

> Ak, kungs, vēl viena manta gan man ir:
> Man seši mazi bērniņi,
> Ir pieci puikiņas un viena meita,
> Tik nezinu, kā tagad bērniem cena ...

Tā nav smiešanās par zemnieka «muļķību», bet gan asa kritika par neapzināti uztvertu būtisku momentu kapitalisma attīstības gaitā — virzību uz darbaļaužu pilnīgu beztiesību.

Satira *«Nepateicīgais zemnieks»* (sarakstīta 1895. g., iespiesta 1904. g.) stāsta par rentnieku, kam muižā drošības līdzekļu trūkuma dēļ kuļmašīna salauž kāju. Kungs, kas nekad nav redzēts smaidām pret saviem gājējiem, jo — «tam ļaudis nepatīk — pat riebjas», liek gan sniegt medicinisko palīdzību, bet tad muižas vainas dēļ sakropļoto no mājām padzen un mantu izūtrupē, jo «ārsts un zāles maksā naudu!!».

Satira *«Vazaņķis»* (1897.) rakstīta par zemnieku, kas sakropļots garīgi, jo

Kungs tam paņēma
Maizi un sievu;
Tādēļ šis, muļķis,
Zaudēja prātu.

Satirā *«Vecā aukle»* (1902.) vecenītei, kas izauklējusi kungu bērnus un bērnubērnus, mūža galā sāk sāpēt kauli. «Bīdamies no epidemijas», bet patiesībā skopuma dēļ, kungi to «pieklājīgā» veidā padzen.

Viena no populārākajām Doku Ata satirām ir *«Traka blēdība»* (1902.). Tā stāsta par nabadzīgo zemnieku, kam nobeidzies zirgs, bet muižas pārvaldnieks par dārgu naudu «iedod» vietā citu, kas arī nobeidzas. «Labais» kungs uz smagiem noteikumiem «palīdz» vēl vienu reizi, bet tagad nomirst zemnieks pats, iepriekš vēl paspēdams zirgu pārdot. Pārgudrais kungs arī reiz iekritis. Nevis nabaga Sīmanis, bet kungs ir tas, par kura rīcību jāsaka: «Vai tā nav traka blēdība?!»

Satirā *«Jēkaba laime»* (1903.) redzam pašu pretīgo muižas īpašnieku. Viņa zemniekiem jādzīvo badā, un viens no tiem «Jēkabs Jāņa dēls tas žuliks» pretēji likumam dodas muižas mežā medīt; ne prieka pēc, bet tādēļ, ka «domā viņš par cauro būdu, un par badmirušiem bērniem». Netaisnā iekārta padarījusi Jēkabu Jāņa dēlu par «žuliku».

Pret muižu vērstās satiras Doku Atim ir sabiedriski pašas asākās. To vairums sarakstīts viņa dzīves pēdējos gados un rāda, ka autors, kaut nedroši, virzījies uz kritizētāja realisma pusi.

Daudz no tā, kas raksturo Doku Ata meistarību prozā, zīmējas arī uz viņa satirisko dzeju tiklab pozitivā, kā negatīvā ziņā. Piemēram, labās novērotāja spējas, asprātība, dzīvais, sulīgais stāstījums, domu skaidrība un vienkāršība, kā arī nereti sastopamais izplūdušais stils, nevietā lietotais žargons, paviršības.

Tāpat dzejā, kā prozā Doku Ata iemīļots paņēmiens ir izpērt ienaidnieku viņa paša rīkstēm: dzejnieks asi uztver raksturīgāko, parāda to un atklāj, cik ienaidnieks smejams un nicināms. Piemēram, t. s. «labāko familiju» žargonā rakstītais «Pie telefona» (1902.):

Hallo, kas tur pie telefong?
Ach so, Frau Mulding, jūs?
Sehr schön, vai vecais mājā?

Tādā sakarā radušās Doku Ata daudzās parodijas, piemēram, pret dekadentiem vērstais «Viens ļoti viegli saprotams dzejolis» (1903.).

Īpaši iedarbīga satira kļūst, ja tanī ir realistiskais pārspīlējums. Tā Doku Atis savā «Dispozicijā» (sarakstīta 1888. g., iespiesta 1892. g.) ar pārspīlējumu palīdzību pareizi akcentē pseidotautiskā romantisma «dzejnieku» būtību.

Realistiskais pārspīlējums izveidojas arī tad, ja raksturīgus izteicienus, kuros, tos katru atsevišķi ņemot, nav nekā pārspīlēta, sakoncentrē vienuviet. Piemēram, satirā «Sievas māte» (1892.) ironizēts par pašapzinīgu budzeni, kurai «zīda lakatiņš ap galvu, Kas divi rubļi maksā, Un kleita arī pus' no zīda, Kas desmit rubļu maksā, Un šņorēm šūta melna jaka, Kas Rīgā četri maksā» utt. Atkal un atkal atkārtotais «maksā» rada īpašu akcentējumu, norāda uz naudu kā budzenes uzpūtības pamatu.

Nereti Doku Ata satirās izmantota izloksne, kas viņam te kalpo ne nepareizi saprasta «realisma» un «tautiskuma» labad, ne sliktas gaumes lasītāju smīdināšanai, bet akcentē pretstatu starp smalkajiem Rīgas kundziņiem un to krāptajiem vienkāršajiem ļaudīm. «Ai Reiga, Reigas līlmaņi, Kam atstoāj man' bez soēls un maiz',» gaužas malēnietis kādā Doku Ata satirā (1896.), braukdams no Rīgas Latviešu biedrības sarīkojuma. Un šī naivā, mazliet komiskā, bet ne asarainā žēlošanās par netaisnību, kuru samana arī neizglītots cilvēks, rada īpašu intonaciju, vairo naidu pret mānīgajiem buržuazijas pārstāvjiem, kuri apstrādājuši neaizsargāto. Vienkārši vārdi, kas ir patiesi un sirsnīgi, pieder pie Doku Ata meistarības vislabākajām īpašībām. Kā Zvārgulis ir t. s. «nabagā brāļa» dzejnieks, tā Doku Atis ir vienkāršo ļaužu dzejnieks, Sudrabkalna vārdiem runājot: «Vistuvāka viņam ir lauku ļaužu vienkāršā dvēsele...»[1]

* * *

[1] «Jaunības Tekas», 1913., 11.

Doku Atis pats sevi raksturojis tā: «Es lasu tikai labas vai sliktas grāmatas, jo no pirmajām es mācos, un par otrajām smejos, un tas ir veselīgi. Vidējus darbus es nelasu, bet sarakstu pats.» Paškritika te pārspīlēta — ne viens vien viņa darbs iegājis latviešu literaturas paliekamā mantojumā, pirmkārt bērnu stāsts «Mans dzīves rīts» un dažas satiras («Vistas maisā», «Traka blēdība»).

Sudrabkalns saka: «Pagātnes mantojumā Doku Ata labāko stāstu, tēlojumu un humoristisko dzejoļu izlase neaizņems gan visai daudz vietas, bet latviešu rakstniecības plauktos šo darbu trūkums būtu sajūtams diezgan stipri. Pagājušā gadsimta diviem pēdējiem gadu desmitiem pietrūktu dažu krāsu, dažu zīmīgu sīkumu ne vien lauku dzīves attēlojumos, bet arī inteliģences attīstības vēsturē.»[1]

LITERATURA

Doku Ata raksti. Pēc pirmpublicējumiem presē tie iespiesti atsevišķās brošurās — «Doku Atis. Raksti», I—VII sēj. (1904.—1905.). 1928. gadā iznāca «Doku Ata kopoti raksti» divos sējumos. Atsevišķā brošurā iespiests «Mans dzīves rīts» (1920. g. un pēc tam vēl vairākkārt), «Krišs Laksts» (1893.) un vēl daži darbi.

Padomju Latvijā izdoti Doku Ata «Stāsti» (1948.) un «Mans dzīves rīts» (1950. g.; tas ir jau desmitais iespiedums, neskaitot chrestomatijas).

Par Doku Ati. Apcerējumus par rakstnieka dzīvi un darbiem publicējuši: Doku Ata draugs un novadnieks *A. Saulietis* — «Doku Atis» («Vērotājs», 1904., 6.; tas pats raksts ar nosaukumu «Ar gaišu vaigu» arī grāmatā «A. Saulieša raksti», XV sēj.. 1927.), *E. Pipiņš-Vizulis* — «Doku Atis» («Rīta Skaņas», II, 1904.), *J. Sudrabkalns* — «Doku Ata piemiņai» («Jaunības Tekas», 1913., 11.), *J. Kauliņš* — savā rakstā «Atmiņas par Doku Ati» (1928.), *V. Plūdonis* — «Doku Atis» (savā grāmatā «Latvju literaturas vēsture vidusskolām», III, 1932.) u. c.

Padomju Latvijā par Doku Ati rakstījuši: *J. Sudrabkalns* — «Doku Ata piemiņai» («Padomju Latvija», 1941., 15.) un «Humora meistars» («Literaturas Avīze», 1941., 2.), *A. Tirzmala* — «Doku Atis» («Karogs», 1941., 1.), *** («Cīņa», 1941., 15.), *A. Upīts* — «Doku Atis» («Andrejs Upīts. Latviešu literatura», I sēj., 1951.), *A. Vilsons* — «Realists un satīriķis Doku Atis» («Karogs», 1953., 11.).

[1] «Padomju Latvija», 1941., 15.

PĒRSIETIS

(1862.—1901.)

No 80. un 90. gadu realistiem Pērsietis ievērojams kā stāstu un fabulu rakstnieks, iejūtīgs darbaļaužu dzīves tēlotājs, kura labākie darbi paceļas kritiskā realisma līmenī.

Dzīve un daiļrades ceļš

Pērsietis (īstajā vārdā Kārlis Zemītis) dzimis 1862. gada 16. (v. st. 4.) aprilī Kroņa Iršu pagasta Siljāņos — nelielā ciematā uz Pērses upes krasta (tagadējā Pļaviņu rajonā). Nākošais rakstnieks bērnībā gūst spilgtus iespaidus no tautas teikām un nostāstiem, ko bagātīgi zina stāstīt apvidus ļaudis. Folklora ir viens no pirmajiem faktoriem, kas pamodina zēnā literaro dziņu. Tautas daiļradē izpaustais protests pret darbaļaužu apspiedējiem zināmā mērā nosaka arī viņa dzīves vērojumu ievirzi. Pērsieša bērnības un jaunības laikā siljāniešiem vēl svaigi atmiņā zemnieku nemieri — «Bebru dumpis» (1840.), kas noticis netālajās Jaunbebru un Vecbebru muižās. Ar naidu pret muižu saistās arī nostāsti par Zemīšu dzimtas priekštečiem. Šos nostāstus un atmiņas Pērsietis vēlāk izmantojis savos jaunības laika darbos.

1870. gadā Pērsietis sāk mācīties Kroņa Iršu pagastskolā. 1875. gadā, skolu nobeidzis, viņš pāris gadus strādā tēva mājās lauku darbus. Jau tad rodas Pērsieša pirmie literarie mēģinājumi. Viņa dzejoļu burtnīcā, kas datēta ar 1876. gadu, sastopami tautiskā romantisma atdarinājumi, starp tiem Ausekļa un Pumpura dzejas ietekmē sarakstītie «Senču dievi rudenī», «Tautai» u. c. Šajos pirmajos mēģinājumos vērojama interese par satirisko dzeju. Pēc jaunlatviešu «Dunduru» almanachu (1875.—1878.) parauga Pērsietis «sakopo» ar roku pārrakstītas dzejoļu burtnīci-

Pērsietis

ņas «Odi un kurži», «Odi jeb dažādas sarunas» (1878.).[1] Dzejoļus viņš paraksta ar pseidonimu *Ceronis, Pērsiešu Ceronis,* bet dažus jau ar — *Pērsietis.* No 1878. līdz 1880. gadam Pērsietis mācās Vietalvas draudzesskolā. Šai laikā viņš saraksta savus pirmos stāstus «Sila Jānis», «Kapteinis Jaunpālēns», «Iebarotā», aizsāk stāstu «Noslēpumu pilni braucieni», sacer rakstu «Dumpis Jaunbebros». Šajā rakstā un stāstā «Sila Jānis» jaunais autors pasaka skarbu patiesību par tautas verdzinātājiem feodalajiem ekspluatatoriem.

Draudzesskolas laikā un vēl gadu pēc tam Pērsietis cītīgi nododas folkloras materialu vākšanai. Daļu savāktā materiala viņš iesūta Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijai un laikrakstiem «Baltijas Vēstnesis» un «Balss». Šie materiali vēlāk ievietoti Kr. Barona «Latvju dainās» un P. Šmita pasaku krājumos. Folklora pamudina Pērsieti studēt tautas valodu, tai ir pozitiva ietekme visā viņa turpmākajā daiļradē.

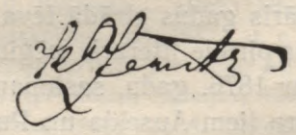

Pērsieša autografs

Nobeidzis draudzesskolu, Pērsietis kārto iestāju pārbaudījumus Baltijas skolotāju seminarā. Taču seminarā viņu neuzņem, jo viņam nav muzikalās

[1] Pērsieša rokraksti. LPSR Valsts bibliotekas reto grāmatu un rokrakstu fonds.

dzirdes. Dzīve Pērsietim ievirzās pa citu ceļu. Vienu gadu nostrādājis tēva mājās, viņš uzsāk sīka ierēdņa gaitas. Biežā darba vietas maiņa, saskare ar dažādu socialu noslāņojumu ļaudīm dod rakstniekam bagātu dzīves pieredzi. Bet, no otras puses, pārmērīgais noslogojums maizes darbā visu mūžu kavē viņa talanta attīstību.

1881. gadā Pērsietis sāk strādāt par Bērzaunes pagasta rakstveža palīgu, veikdams arī mājskolotāja pienākumus. Bērzaunē viņš iepazīstas ar jauno, vēlāk plaši pazīstamo žurnālistu Āronu Matīsu, kas strādā tur par mājskolotāju. Ārons mudina Pērsieti intensivāk nodoties rakstniecībai.

Sākdams savas patstāvīgās darba gaitas, Pērsietis lolo vislabākās cerības par iespējām padziļināt literaro izglītību un izkopt savu rakstnieka talantu. 1882. gadā, atvadoties no kāda biedra, kas dodas mācīties, Pērsietis citē Lomonosova vārdus, ka labāk atstāt atmatā sava tēva tīrumus nekā neapkoptu savu prātu. Atvadu runu viņš nobeidz ar optimistisku saucienu: «Dūšīgiem pieder pasaule!»

No Bērzaunes 1882. gada vasarā Pērsietis pāriet uz Ropažiem par zirgu pasta ekspeditoru un rakstvedi; viņš strādā tur līdz 1885. gada rudenim, pēc tam vienu gadu pavada līdzīgā darbā Ieriķu zirgu pasta stacijā. Vienmuļā, pelēkā ikdiena un pārmērīgā darba slodze nomāc rakstnieku. Sākotnējā spara un optimisma vietā iezogas skepse. Viņa šā laika noskaņojumu raksturo turku parunas citats dienasgrāmatā: «Cerības ir garš valgs, kurā tūkstoši pakārušies.» Rakstniekam liekas, ka viņš nekad nespēs iegūt pienācīgas zināšanas, nespēs izvērst savas spējas, jo tam nepieciešami materiali līdzekļi un laiks. «Pasaulē vaļā visi ceļi, tāpat tev kā kuram, tikai ceļa naudas nav visiem vienādi,» ar rūgtu ironiju rakstnieks nobeidz savas piezīmes dienasgrāmatā.

Nelūkojoties uz darba slodzi, Pērsietis atrod iespēju arī šo to uzrakstīt, galvenokārt dzejoļus. Viņš pasāk rakstīt joku lugu, kas paliek uzmetumos. Ar interesi Pērsietis seko visām redzamākajām parādībām latviešu literaturā, ironizē par pseidotau-

tiskajiem romantiķiem, īpaši par Lautenbachu, apsveic Apsīšu Jēkaba realismu.

No 1886. gada Pērsietis strādā pie jaunbūvējamā Rīgas—Pleskavas dzelzceļa par materialu pārzini, grāmatvedi, darba uzraugu, dzīvodams pārmaiņus Cēsīs, Siguldā, Ieriķos. Dzelzceļa būves darbos rakstnieks iepazīstas ar strādnieku dzīvi, uzkrāj bagātīgus novērojumu materialus par kapitalisma attīstības radītajām negativajām parādībām sadzīvē. Šai laikā parādās pirmie iespiestie Pērsieša satiriskie dzejoļi.

Pēc tiesu reformām, kad no vācu valodas tiesās pāriet uz krievu valodu, Pērsietim kā labam krievu valodas zinātājam rodas iespēja dabūt darbu tiesu iestādēs. No 1889. gada decembra līdz 1893. gada vasarai Pērsietis strādā par rakstvedi tiesu resorā Rīgā. Ierēdņu dzīves vērojumi izmantoti vēlāk stāstā «Koļa un biedri».

Rīgas periodā Pērsietim nodibinās ciešāki sakari ar citiem rakstniekiem, īpaši ar E. Treimani-Zvārguli, kas iepazīstina Pērsieti ar Veidenbauma dzeju. Rakstnieka aktivitate šai posmā galvenokārt izpaužas satiriskās dzejas laukā. «Dienas Lapas» literarajā pielikumā ap 80. un 90. gadu miju ar pseidonimu Mēlgalis publicēti daudzi Pērsieša satiriski dzejoļi un «Mēlgaļa konversacijas vārdnīca» (1889.). Pēc 1892. gada parādās lielāks skaits Pērsieša fabulu.

1893. gadā Pērsietis pāriet uz Turaidu par pagasta rakstvedi. Cerības uz lielāku patstāvību un labāku materialu atalgojumu arī šoreiz nepiepildās. Darba apstākļi te nav daudz labvēlīgāki. Tomēr Turaidas periods ir visintensivākais Pērsieša daiļradē. Šai laikā sarakstīti visi Pērsieša stāsti (atskaitot minētos jaunības laika darbus) un liels skaits fabulu, kas kopā ar agrāk sarakstītajām fabulām sakopotas krājumā «Paziņas» (1899.). Pērsietis nopietni pievēršas krievu klasiskās literaturas studijām, pasāk tulkot Ļermontova un Koļcova dzejoļus, viņu aizrauj Puškina darbi. Bet īpaši tuvs rakstniekam viņa laika biedrs A. Čechovs, kura darbus viņš uzskata par savas daiļrades paraugu. «Man vislabāk patīk A. Čechovs, — izteicies Pērsietis kādam savam laika biedram, — viņa rakstos ir tēlota dzīve, tā

pati dzīve, kuru mēs dzīvojam. Nekā tur nav mākslīga. Viņš tikai laiž šo dzīvi caur sava gara filtru. Viņa skicites ir tik īsas, vienkāršas, bet tik bagātas. Es vēlētos latviešiem būt tāds Čechovs.»[1] Pērsieša realisma izveidē krievu klasiskajai literaturai, īpaši Čechovam, nenoliedzami liela nozīme.

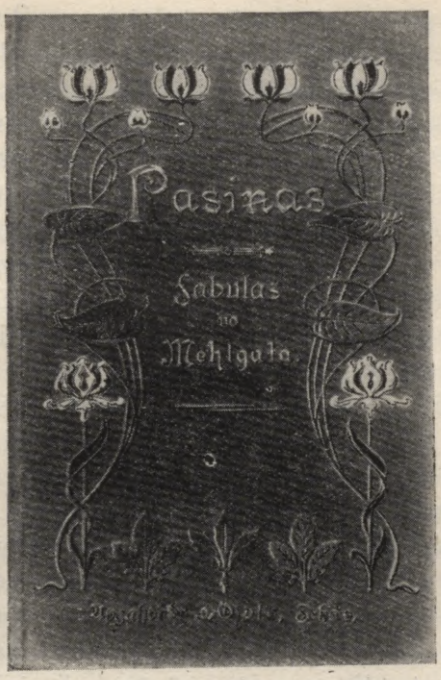

Pērsieša «Paziņu» pirmizdevuma vāks

Sava laika sabiedriskās dzīves strāvojumiem Pērsietis paliek nomaļus. Visspraigākajā sabiedriskās dzīves posmā — Jaunās strāvas aktivākajā cīņu periodā — viņš no Rīgas spiests aiziet neciešamo darba apstākļu dēļ. Rakstnieks gan mēģina izrauties no sausā un apnicīgā kancelejas darba, sapņo par iespēju strādāt «Dienas Lapas» redakcijā, jo pareizi uztvēris, ka ap to grupējas progresivākie sabiedrības spēki. Taču atrast savām literarajām interesēm piemērotāku maizes darbu un iekļūt rosīgākā sabiedriskās dzīves lokā Pērsietim neizdodas. Aizgādību par Pērsieša darbu publicēšanu pilnīgi pārņem Āronu Matīss, kas no 1895. gada strādā žurnala «Austrums» redakcijā. «Austrumā» un Zeiferta vadītajā «Jaunā Ražā» iespiesti gandrīz visi Pērsieša stāsti un fabulas, kas sarakstīti Turaidas laikā.

Pērsieša daiļrade apliecina rakstnieka kopību ar sava laika progresa nometni.

Pašos spēka gados Pērsieti pārsteidz nāve. Kā Turaidas pa-

[1] Pērsieša rokraksti. LPSR Valsts bibliotekas reto grāmatu un rokrakstu fonds.

gasta rakstvedis viņš iebrauc Rīgā izsniegt pilsētā dzīvojošiem turaidiešiem pases, iebraucamā vietā inficējas ar bakām un mirst 1901. gada 28. (v. st. 15.) martā. Apbedīts Turaidā.

Daiļrades vispārīgs raksturojums

Pērsieša dzīve un daiļrade manāmi atšķiras no citu 80. un 90. gadu realistu daiļrades ceļa. Pērsietim sveša tā laika latviešu rakstnieku darbos tik bieži sastopamā patriarchalo attiecību idealizacija, viņš nemaksā meslus arī pseidotautiskajam romantismam kā liela daļa viņa laika biedru. Dzīvi un cilvēkus Pērsietis vēro ar skaidru, atklātu skatu, ko neaizēno ne reliģiskas ietekmes, ne privatīpašnieciskas intereses.

Dziļš patiesīgums raksturo Pērsieša dzīvi un literaro darbību. Savu dzīves un daiļrades devizi rakstnieks izteicis ar Lesinga vārdiem, kurus viņš 1882. gadā ierakstījis savā dienasgrāmatā: «Nekas nav liels, kas nav patiess.» Teikt patiesību par dzīvi viņš uzskata par savu rakstnieka uzdevumu. «Pēc manām domām, — saka Pērsietis, — katram rakstniekam derētu ievērot: tēlot to, kā iet, kā vajadzētu un kā patiesībā varētu iet pasaulē; un par visu, — ja viņš ko tēlo vai apdzied, tad vismaz pašam būt skaidrībā par to, kāpēc tad viņš dzied vai stāsta tieši to un ne citu.»

Pērsieša darbos viscaur jūtama neidealizēta sava laika dzīves īstenība. Tiem cauri vijas ironija par buržuazisko sabiedrību. Vietām šī ironija pāriet asā kapitalistiskās iekārtas apsūdzībā.

Savu darbu sižetus un tēlus Pērsietis ņem tieši no dzīves, novēroto kritiski analizē, cenšoties atsegt dzīves pretrunu cēloņus.

Pērsietis ir rakstnieks ar asu vērotāja skatu. Visparastākajos ikdienas notikumos viņš uztver tipiskas sava laika dzīves parādības. Izcilas spējas viņam kā cilvēku raksturu pazinējam. Pērsietis visu savu mūžu pavada saskarē ar visdažādāko socialo nogrupējumu ļaudīm. Tāds viņa darbs. Viņš mīl šo ļaužu drūzmu ap sevi, mīl vērot un pētīt cilvēku raksturus, cenšas izprast apstākļus, kas veidojuši tos. Pat nejaušs garāmgājējs rosina uzminēt, kas ir šis cilvēks, kāda viņa pagātne un nākotne.

Kā patiess dzīves vērotājs un realists Pērsietis spējis pareizi

uztvert to patiesību, ka īstie vērtību radītāji ir darbaļaudis, kas smok zem ekspluatacijas jūga. Tomēr, nebūdams tieši saistīts ar laikmeta sabiedriskajām cīņām, Pērsietis nesaredz spēku, kas spētu dzīvi pārveidot. Tādēļ viņš vadās no pieticīga principa: «Ar to, kas nestāv mūsu varā, mēs velti cīņu nesāksim.» Taču Pērsieša realistiskie darbi runā atklātu apsūdzošu valodu par tā laika dzīvi. Tie iekļaujas kopējā realisma frontē, par kuras izveidošanu un nostiprināšanu cīnījās Jaunā strāva.

Pērsieša savdabīgais talants visspilgtāk izpaudies fabulas un stāsta žanrā. Ar sekmēm rakstnieks darbojies arī satiriskās un liriskās dzejas nozarē. Pievērsies arī dramaturģijai (1883. g. aizsākta, vēlāk pabeigta joku luga «Izjauktas starptautiskas precības», pirmajā variantā «Čigāna Pičuka precības»).

Viena no raksturīgākajām Pērsieša daiļrades iezīmēm ir tēlojuma satiriskais akcentējums, humors un ironija, kas vairāk vai mazāk sastopama gandrīz visos Pērsieša darbos. Jau skolas gados Pērsietis vingrina roku, atdarinot jaunlatviešu satiriskos darbus. Savas literarās darbības sākumā viņš izsakās īsajās satiriskajās formās: epigramās, satiriskos dzejoļos, zobgalīgos aforismos. Viens no viņa zīmīgākajiem darbiem šai laikā ir «Dienas Lapā» 1889. gadā publicētā «Mēlgaļa konversacijas vārdnīca». Satiriski un humoristiski interpretējot visiem pazīstamus jēdzienus, Pērsietis te izsaka zīmīgus novērojumus un dzēlīgu patiesību par vienu otru dzīves īstenības faktu kapitalistiskajā iekārtā. Piemēram: «Tautietis... bieži tāds vīrs, kas salīdzināms ar asins sūcēju lēli.» Pērsietis kļūst par vienu no redzamākajiem satiras tradiciju turpinātājiem latviešu literaturā.

Pērsieša dzeja

Visspilgtāk Pērsieša daiļrades satiriskais elements izpaužas viņa epigramās, satiriskajos dzejoļos un fabulās.

Pērsieša *satiriskie dzejoļi* vēršas pret buržuaziskās sabiedrības liekulīgo morali. Vienā no pirmajiem publicētajiem šā žanra darbiem «Kupleja» (1886.) rakstnieks parāda naudas varas ielaušanos cilvēku attiecībās; viņš pasaka patiesību par tā sauktajiem «tautībniekiem», kas aiz skaļām frazēm par cīņu tautas labā slēpj savas iedzīvošanās tieksmes. Dzejoļos «Dažiem dzej-

niekiem», «Nožēlojami kropļi» autors kritizē sava laika diletantisko dzeju. Šie diletantu sacerējumi ir nožēlojami kropļi — «vārdi dzīti rīmju šablonā ar varu». Vairākos dzejoļos Pērsietis izsmej pseidotautisko romantismu («Biedrības svētki», «Divas un divi» u. c.). Pērsieša labākos satiriskos dzejoļus raksturo socialu parādību pretnostatījumi («Lūk, daži ģērbties, dzīvot prot», «Klaidoņa nopūtas» u. c.). Tomēr dzejiskajā apdarē tie palikuši neizstrādāti.

Pērsietis pievērsies arī *epigramas* žanram. Dažas viņa prātulas, palaikam īsas četrrindes, liecina par Pērsieša dotībām šai latviešu literaturā līdz tam maz izkoptajā dzejas paveidā. Zīmīgas ir epigramas, kas ironizē par negatīvajām parādībām literaturā:

Kritiķi daudz tādi —
Ja ko neizprot,
Isi nolemj šādi:
Nav ko ievērot.

Nozīmīgs devums latviešu satiriskās literaturas laukā ir Pērsieša *fabulas*. Pērsietis fabulu uzskatījis par vienu no savas daiļrades galvenajiem žanriem. Patiesībā viņš ir šī žanra izveidotājs latviešu literaturā. Pirms viņa P. Sarķis, Doku Atis u. c. fabulai pievērsušies tikai nedaudz. Blakus stāstiem Pērsietis fabulu izveidojis par savas daiļrades nozari, kurā vislabāk saskatāmas viņa mākslinieciskās īpatnības un idejiskie nolūki.

Pērsieša fabulas liecina, ka viņš mācījies no lielākajiem pasaules fabulistiem, klasiķiem. Viņš labi pazinis Ezopa, Krilova un Lesinga darbus; tos arī tulkojis. Tomēr viņš nav atdarinātājs. Pērsietim ir savi oriģinali fabulu sižeti, ļoti dažāda un aktuala tematika, kā arī īpatnēja un samērā veiksmīga mākslinieciskā apdare. Bagātīgs un daudzpusīgs Pērsietim alegorisko tēlu izmantojums. Daudzās fabulās Pērsietis stāsta tieši par cilvēkiem. Viņš izmanto arī tradicionalos fabulu tēlus: lapsa-viltniece, vilks-plēsoņa, līdaka-rijēja utt.; tie ir veci «paziņas» — kā autors nosaucis savu fabulu krājumu. Pērsietis šajos tradicionalajos tēlos ieliek aktualu sava laika dzīves saturu. Runājot par cilvēkiem, dzīvniekiem, kokiem un dažādiem priekšmetiem,

autors īstenībā atsedz buržuaziskās sabiedrības liekulību, varmācību un iedzīvošanās kāri, māca saskatīt kapitalisma kultivēto zvērisko morali.

Fabula «Aklas pūles» stāsta par veprīti, kas norā velti lej sviedrus, tārpus izrakdams; tos pievāc liekēži putni, veikli izmantodami cita darba pūles. Raksturīga fabula, kas spilgtiem dzejas tēliem atmasko ekspluatatorus, ir «Jaunlaiku pusgrauds». Lapsa māca ūdrim jaunā laika metodes zvejošanā. Šo metožu būtība ir aprīt cita darba augļus.

Pērsietis parāda, ka kapitalistiskajā iekārtā cilvēku attiecības, uzskatus un morali nosaka manta un nauda. Par gabalu maizes kapitalisma sakropļotais cilvēks gatavs paklausīt ikkatram aicinājumam kā suns Zīmeris savam saimniekam («Labs līdzeklis»). Kā Duksis tas klūp bez žēlsirdības stilbos tam, kas iedrošinās tuvoties viņa putras bļodai («Naids nevietā»). Savās mantrausības tieksmēs ierāvēji nerēķinās ar citu tiesībām, tie kā sivēni pie siles izstumj cits citu («Pie siles»). Autors ar dzēlīgu ironiju piebilst fabulas beigās, ka sivēnus pie siles izrīko prātīgā Ilze, bet «pie dzīves silēm negadās jo bieži tādas Ilzes prātīgas».

Pērsieša fabulas stāsta par jaunām metodēm un apslēptiem līdzekļiem, kas nepieciešami, lai nozvejotu sev labu lomu. Ar vecajām metodēm vairs nevar, jo «laika zīmes» mainījušās:

Tik ar āķiem apslēptiem
Gardos kumosos
Šolaik tiek pie asariem
Straujos ūdeņos.

(*«Tīkli un āķi»*)

Šie jaunie ekspluatacijas veidi nereti kļūst par «nepazītiem rīteņiem», kas dzīves ceļā samaļ sīkas skudriņas un kukaiņīšus («Nepazīti riteņi»). Tikai ne vienmēr cietēji nojauš, kur meklējami nelaimes cēloņi. Ja arī kāds redz un izprot šos cēloņus, tad pēc Pērsieša domām viņš nespēj tos novērst. Citā fabulā («Soļiem pār tiltu») rakstnieks ar rūgtu ironiju konstatē, ka šinīs laikos labāk dzīvot tam, kas nemaz necenšas pētīt un analizēt sarežģītos un sāpīgos sadzīves jautājumus —

Tādi mazāk izjūt šausmas,
Kam no tām ir mazāk jausmas.

Taču pret savās fabulās notēlotām dzīves parādībām Pērsietis nav pasivs. Arī šajā rūgtajā atziņā izpaužas protests. Par līdaku, kas bez žēlastības aprij mazās raudiņas un beidzot pati ieskrien murdā, autora spriedums ir bargs:

Bet mums nav žēl šīs rijējas.
Tik patiesībā jāvēlas,
Lai dzīves kaislās līdakas
Reiz visas murdos atdurtos.
(«Rijīgā līdaka»)

Zīmīga ir Pērsieša fabula «Ņiprais Pēterītis». Ar dzēlīgu satiru autors tajā vēršas pret mācītājiem un viņu sludināto ideoloģiju. Nevienlīdzība un netaisnība realajā dzīvē ir tik liela, ka ņiprais Pēterītis netic mācītāja apgalvojumam par pēcnāves labklājību «viņā saulē».

«... Kad šejas gaitu nobeigsi
Un viņā saulē aizsteigsi,
Tad klāsies citādi.
Kas acīm, ausīm svešs ir te,
Tas gaida viņā saulītē.
Ciet, dēliņ, pacieti!»
Bet vīriņš kasa pakausi
Un noņurd: «Ej nu paklausi,
Vai tā nu tīri būs?
Kas šeitan iekundzēties prot,
Tur mācēs tāpat ierīkot
Un iegūt labumus.
Vai tur nu tīri tādu trūks,
Kas Pēterīša sviedrus sūks?
Gan bieži vien būs sadzirdams:
«Ej, Pēter, uzvelc mēnesi!
Skrej, Pēter, parūc pērkoni!»
Es visiem, lūk, tāds paķerams.»

Pērsieša «Ņiprais Pēterītis» varēja parādīties klajā tikai pēc autora nāves, jo T. Zeiferts, kam fabula bija iesūtīta, baidījās no cenzuras. «Lai nesakaitinātu cilvēkus, būs gan tūlīt jānoliek pie malas,» rakstīja Zeiferts autoram.

Daudzās savās fabulās Pērsietis izsmej cilvēku garīgo seklumu, muļķību un tumsonību. Raksturīgākās šai ziņā ir fabulas:

«Čaumalā», «Gaiļa spriedums», «No sava stāvokļa», «Ģenija audeklis», «Lietpratēji» u. c.

Vesela grupa Pērsieša fabulu vērsta pret sava laika negatīvajām parādībām literaturā un kritikā, īpaši pret diletantismu. Bieži ar literaturu nodarbojas neprašas, kas rakstnieka darbus vērtē tikai no virspuses. Tie līdzīgi gailim meklē kviešu graudus labi noecētā tīrumā un, neatraduši nekā, dod skarbu spriedumu («Spriedums»). Viņi polemizē laikrakstos gadiem ilgi, bet īstenībā šai polemizēšanai nav lielākas nozīmes kā aunu cīņai («Aunu karš»). Autors pasvītro šādu strīdu bezjēdzīgumu, tomēr nesaskata, ka bieži vien to pamatā ir dažādu ideoloģisku uzskatu cīņa.

Fabulas «Savā ziņā nepārspēti spēki», «Nelaimīga studija» un «Caurkritis mākslinieks» ir satira pret buržuazijas pagrimušo mākslu. Rakstnieks ironizē par tiem, kurus sabiedrībā uzskata par «lieliem gariem», bet patiesībā viņi ir līdzīgi kroplam bērzam pakalnā, kas tālāk redzams tikai tādēļ, ka līdzās tam nav citu lielāku koku («Pacilā vietā»).

Pērsieša fabulu tipi reprezentē veselas sabiedrības nošķiras. Līdz ar to viņa fabulas iegūst plašāku socialu nozīmi.

Pērsietis savas fabulas veido ar prasmīgu roku. It kā vērotājs no malas viņš prāto par dažādām parādībām, ļaujot alegoriskajos tēlos un salīdzinājumos lasītājam pašam saskatīt patiesību. Pērsieša fabulās notēlotie dzīvnieki, priekšmeti un dabas parādības nav kailas alegorijas, bet dzīvi un krāsaini izveidoti dzejas tēli ar attiecīgiem krāsu sabiezinājumiem, lai spilgtāk izceltos šo tēlu reprezentētie dzīves īstenības priekšstati. Savās labākajās fabulās tēlu raksturošanai Pērsietis prasmīgi izlieto valodas un stila līdzekļus, individualizēto valodu. Tā, piemēram, lapsas valoda ir glaimīga, liekulīga, ūdrim pasmaga («Jaunlaiku pusgrauds»).

Panta un ritma veidojumā Pērsieša fabulas tuvas klasisko fabulu formai. Tām raksturīga brīva ritma maiņa, kas ļauj pieskaņot ritmu personu valodas īpatnībām, rada dzīvas sarunu valodas koloritu, kā arī dod iespēju ar ritmikas palīdzību veidot spraigus dialogus, atdalot tos no autora runas. Brīvais pants,

nelielais pēdu skaits rindā, ritma variacijas un veiksmīgi izvēlētās atskaņas rada Pērsieša fabulās raitu valodas plūdumu.

Pērsieša fabulās bagātīgi izmantoti tautas izteicieni, atjautas, tautas dziesmu rindu pārfrazējumi u. c. folkloras elementi, piemēram:

Ne mēs viens, ne otrs blēdis,
Tādēļ tā, ka kaza dzīva
Un ka arī vilciņš ēdis,
Izdalīsim mantību.
(«Jaunlaiku pusgrauds»)

Daļa Pērsieša fabulu palikusi kompozicionali neizstrādāta, autora vēstījums izplūdis. Gadās kļūdas arī ritmikā. Tomēr Pērsietim ir lielāks skaits meistarīgi veidotu fabulu («Jaunlaiku pusgrauds», «Ņiprais Pēterītis», «Tīkli un āķi» u. c.) ar koncentrētu izteiksmi, ar spraigiem dialogiem un monologiem, asprātīgiem autora teksta iespraudumiem, viegli plūstošu valodu.

Ar savām demokratiskajām idejām Pērsieša fabulas ieguvušas lielu popularitati tautā. 1901. gadā, salīdzinādams Pērsieša fabulas ar lielā krievu fabulista Krilova darbiem, kritiķis E. Pīpiņš-Vizulis rakstīja: «Kā iz Krilova fabulām dveš krievu tautas un tā laika dzīves gars, tāpat arī Mēlgaļa fabulās verd mūsu laiku dzīve.»[1]

Starp citiem Pērsieša dzejas žanriem neliela, tomēr īpatnēja vieta ir arī viņa lirikai.

Pērsieša lirika ir pārdomu dzeja, kurā izpaužas rakstnieka dzīves pieredzē gūtās atziņas, skepse un ironija par dzīves netaisnību. Blakus nedaudzajiem intimo jūtu dzejoļiem («Ceļā», «Mēs abi esam liekuļi» u. c.) vairums Pērsieša dzejoļu veltīts sociala rakstura motiviem. Viņa dzejā pārsvarā ir prāta elements, to atzinis arī pats autors. Taču viņš nav vienaldzīgs prātotājs. Runādams par netaisnību, kuru nākas izjust tiem, kas uzņēmušies dzīves cīņas, «lai patiesību liecinātu», dzejnieks saka dedzīgus vārdus:

Par šādām lietām sirds man pildās sāpēm
Un sāk aiz dusmām zvērot rāmais prāts:

[1] «Burtnieks», 1901.

Kad karotājam jākaujas ar badu un ar slāpēm,
Kad prātīgs vīrs tiek velti nicināts,
Kad taisnību dažs tīšu prātu liedz.
(«Patiesi vārdi»)

Ar nicinājumu Pērsietis vēršas pret dzejniekiem, kuru darbi atrauti no dzīves īstenības («Jūs gaisos tik meklējat dzeju, Kas vizuļo, mirgo un mirdz» — «Dažiem dzejniekiem»), izsaka rūgtu atziņu par to, ka patiesais vārds tiek dzejā, tāpat kā dzīvē, nesaudzīgi vajāts:

Bet pasniedzi vai zelta traukā
Tu skaidru patiesību vien —
Bez bada nebūs cita drauga
Un vajāts tiksi katru dien.

Pērsieša lirikā vērojama tieksme uz sižetiskumu, kas dod iespēju autoram notēlot dzīves pretrunas (piemēram, dzejolī «Rudens rītā»). Sižetiskums, kā arī alegoriskā izteiksme («Jūras akmentiņš»), bieži lietotais cilvēka un dabas dzīves paralelisms («Serdes un sirdis», «Galvas un laternas») tuvina Pērsieša liriku viņa fabulām.

Pērsieša lirikai tomēr mazāka literara nozīme. Meistarības ziņā tā neizstrādāta.

Pērsieša stāsti Pērsieša stāstos, tāpat kā viņa fabulās, atsegtas kapitalistiskās iekārtas pretrunas. Rakstnieks pareizi saskatījis tipiskās parādības 19. gs. beigās kā laukos, tā pilsētā: rūpniecības kapitala augšanu, sabiedrības diferenciacijas padziļināšanos, augošā kapitalisma radītās sekas cilvēku attiecībās.

«Sadzīvē un satiksmē apstākļi bija grozījušies. Jaunais, spēcīgais kanalis uzņēmis sevī vienkāršās upes viļņus, tuvumā pabeigtais dzelzceļš uzsūcis lielceļa kustību sevī,» zīmīgi saka Pērsietis kādā no saviem stāstiem.

Vairākos savos stāstos rakstnieks notēlo kapitalistus ierāvējus («Gala aprēķins» 1900.; «Zem nedarba sloga» 1897. u. c.), kas pie bagātības tikuši ar krāpšanu un laupīšanu. Pērsietis parāda, ka kapitalisma straujās attīstības apstākļos, izmantodami visdažādākos līdzekļus, ātri par ekspluatatoriem izaug

daļa sīkburžuazijas, kas pēc tam konkurences cīņā cits citu iznīcina.

Savām mantiskajām interesēm par vergu un beidzot par zagli un krāpnieku kļūst bijušā krodzinieka dēls, veikala komijs Runcis jeb Runetcs, kā viņš pats sevi dēvē, stāstā *«Zem nedarba sloga»*. Realistiski notēlodams apriņķa pilsētas apstākļus, kādos Runcis uzsāk savu «karjeru», Pērsietis parāda, ka šādi Runči ir tipiski.

«Sīkāk pētot pilsētiņas godavīru biografijas, izrādītos, ka tie lielums uzsitušies no nieka zēniem par turīgiem, iecienītiem, pat bagātiem vīriem. Kā? Tā bija viņu lieta. Daudz vietās sekoja Runetcs viņu pēdām. Par gudrāko vīru skaitīja pilsētas sekretaru. Varbūt tādēļ viņam piederēja pilsētas tuvumā muižiņa. Viņu starpā bija pat vīrs, kas no vienkārša skrīverīša uzsities par simtu tūkstošnieku... Viņam piederēja pilsētā četri nami un uz laukiem arī daži. Lielai daļai bija laimējies iekulties mantā caur bagātām sievām... Iecienītiem vīriem bija meitu vairāk kā dēlu. Tādā atmosferā parādījās mūsu Runetcs kā meteors.» Sava mērķa sasniegšanai Runcis izmanto visus līdzekļus. Vispirms viņš mēģina apprecēt bagātu sievu, ar sunisku padevību pūlēdamies iegūt bagātā viesnīcas īpašnieka Alberta labvēlību. («Viņš paraudzījās Albertā tādām acīm kā kucēns, kas grib izdibināt, vai kungs viņam dos vai ne no tā, ko pats ēd.»)

Kad Alberts, tāpat kā bagātais māju īpašnieks, viņu atraida, Runcis meklē citus līdzekļus — kā zvirbulis, «kas samērcējis ūdenī spārnus, viņš nepadodas vis grūtsirdībai, bet labi nospurinās un čiepstēdams vien meklē pa vecam jaunus graudus», Runcis izkrāpj no tēva drauga obligacijas, ar kurām atver bodīti. Tomēr konkurences dēļ veikals drīz bankrotē. Autors nobeidz stāstu ar vārdiem: «Pilsētiņas vienmuļo, omulīgo dzīvi pārtrauca minētā dzelzceļa būve. Saradās sveši dienas varoņi, krāpnieki radās daudz pārāki par Runetcu. Pēdējo drīz vien aizmirsa.»

Līdzīgs Runcim ir kurpnieks Liestiņš stāstā *«Iedzīvojies»* (1901.), kas ar savu un sievas iekrāto nelielo kapitalu nonomā krogu, bet pat ar krāpšanu nespēj izturēt konkurences cīņu.

Blakus šiem buržuazijas un sīkburžuazijas ierāvēju tipiem Pērsietis savos stāstos «Noslēpumaina vienādība» (1896.), «Vai nu katram iztapsi» (1899.), «Zem nedarba sloga», «Pēc gadu desmitiem» (1896.) u. c. parāda plašu budžu tēlu galeriju. Šai ziņā raksturīgākais ir stāsts *«Vai nu katram iztapsi»*, kas atmasko pagasta «varasvīrus». Stāsts pēc sava satura tuvs Doku Ata «Pauguriešiem». Visu pagasta dzīvi savās rokās sagrābuši budži. Ko viņi nespēj izšķirt «vietnieku sapulcēs», to ātri izlemj pie kroga galda. Pērsietis veiksmīgi iezīmējis veselu rindu šo «pagasta aizstāvju» tipu: pagasta vecāko Lapsu, Plidu, Kviesi, Teteri, Urgu u. c. Vairākus gadus pagastā ceļ «valsts māju», bet pa celšanas laiku lielākā daļa pagasta līdzekļu ieplūst Lapsas kabatā. «Par Lapsu klusām norunāja pat daži draugi, ka tas esot piebāzies kā vecos laikos lāču vadātājs, kad sprucis zirņu laukā.» Kad pagasta iedzīvotāju vidū ieskanas protests pret «vietnieku pulka» rīcību, Plida parasti atbild: «Vai nu katram iztapsi.» Laukos, tāpat kā pilsētā, lielākie blēži un ierāvēji iznīcina mazākos. Te valda tas pats kapitalisma likums — «cilvēks cilvēkam ir vilks».

Pret vieglas dzīves tīkotājiem, karjeristiem Pērsietis vēršas savā nelielajā alegoriskajā skicītē *«Uz mūžu apdrošināts»* (1897.). Autors stāsta par zemnieku suni, kas nonāk muižas «vieglajā maizē». Ar iztapību viņš iegūst kungu labvēlību un ātri vien aizmirst badu un salu, ko tam nācās izciest zemnieka sētā.

Dažos savos stāstos Pērsietis notēlojis sīka ierēdnīša dzīvi Rīgā. Šai temai veltīts stāsts *«Koļa un biedri»*, kas palicis nenobeigts un iespiests pēc autora nāves (1905.). Autors parāda kancelejas ierēdnīšu nožēlojamo stāvokli buržuaziskajā sabiedrībā. Lai iekļūtu kaut kur darbā, ierēdnim jāiesniedz «augstāku vīru» rekomendacijas, ko ne ikreiz izdodas dabūt. Bezdarbs un bada draudi spiež viņu kalpot par nieka grašiem. «Sāpīgi pārliecinājos, — saka autors, — cik pasaulē daudz tādu kā es, vai vēl citādāku, kas gaida kā asari, mutes ieplētuši, uz kādu drupaliņu maizes.» Ja arī palaimējas dabūt darbu, tad alga ir tik niecīga, ka ar to cilvēks «ne dzīvotājs, ne miris».

Pērsietis labi atsedzis liekulību un karjerismu, kas valda kancelejas ierēdņu vidū, kur «katrs spraucās uz priekšu, nelūkojoties uz līdzekļiem, ka tikai uz priekšu». Sīkas intrigas, klanīšanās priekšniecībai pazemo viņu cilvēcisko cieņu.

Pērsietis ir iejūtīgs «mazo cilvēku» likteņu tēlotājs. Viņa simpatijas pieder ekspluatacijas jūgā nomāktajiem darbaļaudīm. To rāda lauku gājēju psiholoģiskais tēlojums («Tu tikai otram» 1899.), maiznīcas meitenes tēls («Maiznīcas meitene» 1898.) un it īpaši idejiski un mākslinieciski nozīmīgākais Pērsieša stāsts *«Acīs krītoši burti»* (1898.). Skarbās dzīves īstenības notēlojums šai stāstā ir asa apsūdzība ekspluatatoriem. Pērsietis parāda bezdarba postu, bezpalīdzību strādnieka slimības gadījumos un priekšlaicīgu nāvi kā tipiskas kapitalistiskās iekārtas parādības. Stāsts atsedz dziļas socialas pretrunas kapitalistiskajā Rīgā. «Rīga pieņemas augumā», cits par citu lielāki paceļas nami tās ielās. Bet viens ir lielāks par visiem pārējiem. «Šā milzīgā četrstāvu nama nobalsinātā gala siena izskatījās kā priekškars, aiz kura pilsēta sagatavojas uz nākotnes lugām.» Strādnieks Stiebriņš, kas slimības dēļ zaudējis darbu vagonu fabrikā, uz šī nama sienas zīmē acīs krītošus burtus, milzīgu reklamu kapitalista firmas veikalam. Spalgajā salā strādnieks sasaldējas un mirst, atstādams ģimeni bez apgādnieka. Stiebriņa nāve, viņa tuvinieku — sievas un brāļa — pārdzīvojumi veido stāsta sižetu. Autors parāda simpatiskus darbaļaužu tēlus, viņu savstarpējo sirsnību, izpalīdzību. Spilgti tas izteikts Stiebriņa brāļa Jēkaba tēlā. Brāļa nāves brīdī viņš sāpīgi izjūt kapitalistiskās pilsētas asos kontrastus. «Uz ielas skan zvani. Logos spīd ugunis. Pārdotavu logos spīd un laistās visvisādi «artiķeļi». Jēkabam jāsargās, lai nesabruktu... Cilvēkam — mīļam un labam cilvēkam — centīgam un derīgam sadzīves loceklim patlaban dziest dzīvības svecīte. Bet viņi trako kā uz nelabo...»

Ekspluatacijas jūgā nomāktos, bet morali cildenos darba cilvēkus Pērsietis parāda krasā pretstatā kapitalista un viņam iztapīgā veikala vadītāja tēliem, kam strādnieks ir tikai līdzeklis lielākas peļņas iegūšanai.

«Acīs krītoši burti» vairāk nekā jebkurš cits Pērsieša darbs

parāda rakstnieka sirsnīgo iejūtu darba cilvēka ciešanās. Stāsta beigās autors saka: «Bet man žēl Friča, žēl Olgas ar mazo Rūdiņu, žēl Jēkaba ar veco māti mājā un žēl laika, ko izlietoju, stāstīdams par šiem acīs krītošiem milzu burtiem: jo kam šos laikos tāds garlaicīgs nostāsts lai interesē!» Stāsts izskan kā aktivs protests pret dzīves īstenību. Tas paceļas jau līdz kritizētāja realisma līmenim.

Ar savu niansēto psicholoģisko zīmējumu stāsts «Acīs krītoši burti» tuvs A. Čechova īsajiem stāstiem.

Savas asi nostādītās problemas dēļ starp citiem Pērsieša stāstiem izceļas cirka mākslinieka nožēlojamās dzīves tēlojums stāstā *«Akrobats»* (1890.). Stāsts pieskaitāms pie labākajiem arī māksliniecisķā izveidojuma ziņā. Tirgus drūzmā akrobats rāda savu mākslu, ap viņu spraucas ziņkārīgie; netrūkst tādu, kas viņa spējas apbrīno, bet paēdušie tirdzinieki neviens pat neiedomā viņa izsalkumu.

«Viss dārd, viss rīb. Dar-dar-dar-urrr-. Jātur vai ausis ciet. Visur rīkojas ar naudu, ar naudu... Bet tikai rets, rets divkapeiku gabals iekrīt cepurē vai sietiņā.»

Rūgtus vārdus par mākslinieka traģisko likteni buržuaziskajā sabiedrībā pasaka Pērsietis sava stāsta epilogā, kas, jādomā, cenzuras dēļ, palicis manuskriptā. «Jūs visi — tēlotāji, rakstnieki, mākslinieki un kā jūs sauc, neesat nekas cits, kā šādi paši nožēlojami prāta un gara akrobati», t. i., tādi, kas par nabaga grašiem iepriecina labi paēdušos.

Pērsieša labākie darbi pieskaitāmi kritiskajam realismam. Visnepārprotamāk un spilgtāk pastāvošās netaisnās iekārtas kritika izpaužas viņa stāstos. Pērsietis apsūdz sava laika dzīvi cilvēcības vārdā. Viņš nespēj parādīt, kā cīnīties pret kapitalistiskās iekārtas nejēdzībām. Svešs viņam šķiru cīņas jēdziens. Taču viņa darbi nav vienkāršs novērotā aprakstījums, bet gan īstenības faktu analize un vērtējums.

Stāstā «Kalmju Kalniņš» (1904.) Pērsietis savu domu paudējam akmeņkalim liek izteikt zīmīgus vārdus: «Visam, kas dzīvē gadās, ir savi cēloņi, apstākļi... Man liekas, ka daudz vairāk svētības tas atnestu, ja šie gaišie gari, šie mācītie vīri... sāktu

tik rūpīgi kā šos kapus izpētīt sadzīves sarežģījumus, tos izrakņāt un izmeklēt... tad varbūt varētu atrast līdzekļus, kā izskaust badu no pasaules... kā arī tādi vīri dabūtu paēst, kā tie tur. (Runātājs rādīja nabagus.)»

Stāvēdams nomaļus no sava laika sabiedriskajām cīņām, Pērsietis nesaredzēja, ka šos «sadzīves sarežģījumus» bija jau izpētījuši marksisma teoretiķi, bija atraduši arī to cēloņus un līdzekļus, «kā izskaust badu no pasaules».

Chronoloģiski izsekojot Pērsieša stāstiem, saskatāma noteikta idejiska attīstība. Pie nopietnas dzīves pretrunu analizes Pērsietis nonāk tieši savos pēdējos stāstos. Tajos autors sasniedz arī augstāku māksliniecisko meistarību.

Savu stāstu sižetu Pērsietis veido bez spilgtiem notikumiem, bez grodiem mezgliem. Pat savu labāko stāstu «Acīs krītoši burti» rakstnieks gan ar ironiju nosauc par «garlaicīgu nostāstu». Šāda nepretencioza sižeta izvēle Pērsieti tuvina A. Čechovam. Tomēr stingras kompozicionalas vienotības, kas šāda veida sižetiem jo sevišķi nepieciešama, Pērsieša stāstos palaikam trūkst. Atskaitot meistarībā pašus labākos darbus — «Acīs krītoši burti», «Akrobats», «Uz mūžu apdrošināts» — Pērsieša stāstu lielais vairums sadrūp atsevišķās epizodēs, tādēļ grūti uztvert sižeta vienotāja pavedienu («Noslēpumaina vienādība», «Zem nedarba sloga» u. c.).

Pērsieša meistarība izpaužas tēlu veidojumā. Ar nedaudziem vilcieniem viņš spēj uzskicēt atmiņā paliekošu portretu. Krodzinieka tēla apveidu Pērsietis, piemēram, iezīmē ar pāris raksturīgiem salīdzinājumiem: «Lutcs bija vīrs kā aizgaldā barots. Visa viņa miesa bija tik sārta kā ar turku pipariem ieberzta» («Zem nedarba sloga»).

Detalizētāk izveidots Stūrīša zēna gadu portrets stāstā «Noslēpumaina vienādība»: «Skolā viņš bija savāds zēns, vidēja auguma, tumšu seju, palīku romieša degunu, dzīvām, drusku bailīgām acīm, gariem pinkainiem matiem; uzcītīgs un apdāvināts, bet arī stipri drebulīgs. Kā iebikstīts kucēns, vietā vai nevietā zobus atvēris, nedraudzīgs un nemīlīgs.» Uzmetis nelielu portreta skici, rakstnieks turpmāk reti par saviem varoņiem

stāsta pats, vairāk notēlo viņu izturēšanos, parāda viņus darbībā. Tā pakāpeniski stāsta darbības gaitā lasītājam izveidojas vispusīgs priekšstats par notēloto personu raksturiem.

Pērsietim labi izdodas žanru gleznojumi, sadzīves ainu realistiskie zīmējumi. Ļoti dzīvs un spilgts ir tirgus drūzmas tēlojums («Akrobats», «Tu tikai otram»), kroga aina («Vai nu katram iztapsi», «Akrobats»), zaļumnieku izbraukums («Maiznīcas meitene»). Šie gleznojumi, kuros Pērsietis ietvēris daudz kontrastējošu momentu, paver plašu vērtējošu skatu tā laika sadzīvē.

Pērsieša valoda viņa pirmajos stāstos nav brīva no sentimentalisma recidiviem, īpaši leksikā, kur sastopami tādi vārdi un vārdu kopas kā «rāma vēsmiņa», «sapņainas actiņas», «jautri putniņi», kas «pārīšos pa zariņiem lēkā» («Pēc gadu desmitiem» u. c.). Šur tur tas pamanāms arī viņa vēlākajos darbos. Taču Pērsieša labākajos stāstos izteiksme koncentrēta un tēlaina, veiksmīgi izmantota dzīvā tautas valoda. Bagātīgi sastopami tautas izteicieni, raksturīgi salīdzinājumi («Tas dzīvo kā gailis pa papuvi», «Zog pašā saules laikā», «Man gribas ēst kā noecētam zirgam»). Personu individualizētā valoda Pērsietim ir viens no svarīgākajiem tēlu raksturošanas paņēmieniem. Tas, piemēram, kā runā vecais Priedītis («Kola un biedri»), ļauj iedomāties viņa vecumu un piederību noteiktam socialam nogrupējumam. Priedīša valoda bērtin piebērta ar tādiem vārdiem kā «kumisijona lielkungi», «pristapa siktiers», «tad jāiet vien pie paša prezidentes vai pie tā prakuriera». Lauku un pilsētas bagātnieku jaunkundzītes kārkluvāciešu ietekmē runā ģermanismiem piegružotā valodā utt.

Pērsietis ļoti bieži savām personām dod raksturojošus vārdus. Te zināmā mērā izpaužas viņa fabulista un satiriķa paņēmiens. Dažreiz šie vārdi ļoti zīmīgi. Piemēram: «Lopu uzpircējs Ruksis, — vīrs, ar kura balsi un izskatu šis vārds varen saskanēja.» «Skrīveris Jēriņš — šis vārds likās priekš viņa kā radīts, vai arī otrādi — viņš priekš tā vārda.»

Pērsieša stāstu meistarības paņēmieni liecina par laba pro-

zaiķa dotībām, kuras rakstnieks savā īsajā dzīvē un smagajos darba apstākļos nepagūst izveidot līdz briedumam.

«Spēcīgs, oriģinals, impulsivs talants, bet pusceļā palicis, līdz lielai mākslas pilnībai nenonācis,» tā 1911. gadā Pērsieti raksturo Andrejs Upīts, pasvītrodams viņa darbu idejisko nozīmi. Pērsieša darbu progresivo raksturu, viņa pievēršanos socialas nozīmes jautājumiem uzsvēruši arī citi tā laika demokratiskie kritiķi, īpaši E. Pīpiņš-Vizulis.

Buržuazijas literaturvēsturnieki centās noklusēt Pērsieša darbu atmaskojošo, apsūdzošo momentu. Viņa satiriskās fabulas iztulkoja kā «miermīlīgus pamācības vārdus bez tendences». Tomēr viņi nevarēja noliegt Pērsieša savdabīgo realista talantu.

Pērsieša atstātais literarais mantojums nav visai liels, taču ļoti nozīmīgs kritiskā realisma attīstībā latviešu literaturā 19. gs. beigās, it īpaši tāpēc, ka viņš ir viens no pirmajiem strādnieku un nabadzīgo ierēdņu dzīves notēlotājiem.

LITERATURA

Pērsieša darbi. 1899. gadā izdots paša autora sakārtots fabulu krājums «Paziņas». Pērsieša kopotie raksti iznākuši divos izdevumos: Raksti, I—VIII sēj. (1905.); Kopoti raksti, I—II sēj. (1930.), 1951. gadā iznākusi A. Griguļa sastādītā Pērsieša darbu izlase. Stāstu izlase krievu valodā «Рассказы» (1954.).

Par Pērsieti plašākais apcerējums ir *T. Zeiferta* ievads Pērsieša rakstu pirmajā izdevumā (1905.). Par Pērsieša darbiem rakstījis arī *E. Pīpiņš-Vizulis* («Burtnieks», 1901.). Padomju laikā plašākie apcerējumi par Pērsieti ir *A. Upiša* raksts viņa grāmatā «Latviešu literatura» I sēj. (1951.), *A. Griguļa* ievads Pērsieša darbu izlasē (1951.), *A. Jansona* ievads Pērsieša stāstu izlasē krievu valodā «Персиетис. Рассказы» (Латгосиздат, 1954). Pērsieša nāves un dzimšanas dienas atcerei veltīti raksti periodikā («Cīņa», 1941., 78.; «Literatura un Māksla», 1951., 13.; «Советская Латвия», 1952., 91.).

ZEIBOLTU JĒKABS

(1867.—1924.)

Zeiboltu Jēkabs ir vairāku realistisku un satirisku darbu autors, mazpilsētas un lauku dzīves notēlotājs 90. gados un 20. gs. sākumā; viņa labākais sacerējums ir romans «Ūdens burbuļi».

Dzīve un daiļrades ceļš

Zeiboltu Jēkabs dzimis 1867. gada 31. (v. st. 19.) decembrī Vidzemē, toreizējā Vecbilskas pagasta[1] Iekaru mājās, saimnieka ģimenē.

Mācījies pagastskolā un Smiltenes draudzesskolā, viņš jau sešpadsmit gadu vecumā — 1883.—1884. gada ziemā — ir Jaunbilskas pagastskolas skolotājam par palīgu. Te gūtos pieredzējumus rakstnieks vēlāk izmantojis romanā «Rīta salna», notēlojot Ziemeļu Mikus pirmo skolotāja vietu, atmaskojot skolas pārzini kā palīgskolotāja nekaunīgu izdzinēju. 1884.—1885. gadā Zeibolts vēl mācās Aumeistaru draudzesskolā, tad no 1885. līdz 1888. gadam Valmierā skolotāju seminarā. Nākošo skolotāju audzināšana visumā norit muižniekiem un mācītājiem labvēlīgā garā, tomēr daži pedagogi ir arī tādi, ko Zeibolts atceras ar mīlestību. Tāds bija, piemēram, literaturas skolotājs, kas pratis skolēnus ieinteresēt par Šillera, Gētes u. c. klasiķu darbiem. Seminaristi slepeni lasījuši arī krievu nelegalo revolucionaro literaturu.

1888. gadā Zeibolts sāk palīgskolotāja gaitas Vijciemā, Plāņos u. c. Šis darbs ir materiali nenodrošināts, rakstnieks pats to raksturo kā «inteliģenta ubaga» dzīvi, kur jāpārtiek no «siļķes astes un kulteņa». Viņš cenšas pašmācības ceļā jo ātrāk tikt par mājskolotāju un, ieguvis tā tiesības, strādā dažādās vietās

[1] Tagadējā Smiltenes rajonā.

Zeiboltu Jēkabs

buržuju un muižnieku ģimenēs. Novērojumi par šo šķiru ļaužu dzīvi dod daudz vielas viņa rakstnieka darbam.

Tagad Zeiboltam rodas arī vairāk laika un iespēju pievērsties nopietnākām literaturas studijām. Viņš daudz lasa krievu u. c. klasiķus, kā arī seko jaunākajai literaturai, it īpaši iemīļ lielo realistu Ļ. Tolstoju, Zolā, Bjernsonu. Palaikam Zeibolts iebrauc Rīgā, iepazīstas ar R. Blaumani un J. Poruku.

90. gados atraisās Zeibolta rakstnieka talants. Viņa pirmais publicējums — stāsts «Zelta Emma» (1891.) — gan vēl tikai mazvērtīgs un dilетantisks savārstījums. Bet jau pēc dažiem neatlaidīgu pūļu gadiem jaunais autors savu literaro izglītību, gaumi un arī dzīves uzskatus jūtami izkopis. 1895. gadā nāk klajā viņa pirmā luga *«Mājas naids»*. Tas ir ievadījums Zeibolta galvenajam daiļrades cēlienam, kurš turpinās astoņus gadus (līdz 1902. g.) un kurā sarakstīta un iespiesta lielum lielā daļa viņa darbu. 1896. gadā gan vēl publicēta tikai vāja luga «Jaunais skolotājs», bet tad nepārtrauktā rindā nāk klajā darbs pēc darba. Galvenie no tiem šādi: 1897. gadā romans *«Liktenis»*, 1899. gadā romans *«Rīta salna»*, 1900. gadā romans *«Ūdens bur-*

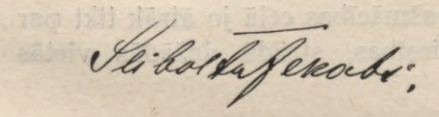

Zeibolta autografs

buļi» un stāsts «Godības Skudrājos», 1901. gadā stāsts «Vadātājs» u. c.

Ar sava laika sabiedriskajām cīņām Zeiboltam ciešāku sakaru trūkst, kaut gan Jaunās strāvas prasības pēc realisma neapšaubāmi audzina arī viņu, māca pievērsties sava laika dzīvei un notēlot to patiesi.

1905. gada revolucijas laikā Zeibolta literārā darbībā sākas ilgstošs pārtraukums. Soda ekspedicijām ierodoties, viņš uz laiku no dzimtenes aizbrauc, dzīvo vispirms Pēterburgā, pēc tam ir muižas pārvaldnieks Kauņas guberņā. 1908. gadā rakstnieks atgriežas tēva mājās un nododas saimniekošanai. Īsi pirms pirmā imperialistiskā pasaules kara viņš atsāk arī literāro darbību un turpina to dažus gadus, publicēdams stāstus «Caurie ziedi» (1913.), lugu «Saules stars» (1915.) u. c. darbus, no kuriem labākais ir humoristiski satiriskais stāsts «Barons Bundulis» (1916.).

Zeibolts miris 1924. gada 27. decembrī, apbedīts Smiltenē.

«Mājas naids»

«Mājas naids» (1895.) papildina to realistisko dramu virkni, kuru 1892. gadā ar «Ļauno garu» bija sācis Blaumanis un 1894. gadā ar «Zaudētām tiesībām» turpināja Aspazija.

Lugas darbība norisinās budžu Ciesu mājās. Pats Ciesa ir hernhutiešu «tētiņš», bet viņa dzimtā valda naids, mantkārība, izlaidība. Varu savās rokās sagrābusi uzpūtīgā, rupjā un ne visai gudrā saimniece Ciesu Made. Viņas mīlulis ir morali pagrimušais dēls Antoms, kas ar lišķību pratis mātei pielīst, turpretim krietno vecāko dēlu Teni, kam glaimošana un liekulība sveša, viņa savā augstprātībā un patmīlībā neieredz. Made panāk, ka Antoms apprec šķietami bagātā pagastvecākā Smilguma meitu, lepno, izlutināto un cietsirdīgo Toniju, un ka tēvs māju noraksta nevis likumīgajam mantiniekam Tenim, bet Antomam. Tas, ticis par saimnieku, vecākus padzen. Māte uztraukumos un bēdās mirst, bet veco Ciesu savos tīklos sapin izlaidīgā meita Mīla. Taču Antoma, viņa blēdīgā sievastēva un Mīlas negodīgo un pat noziedzīgo nodarījumu tik daudz, ka vadzis lūst, un uz blēdībām pamatotā labklājība sabrūk.

«Mājas naidā» realistiski un lielā mērā arī satiriski notēlota budža mājas sasmakusī atmosfera, kas nomāc arī kalpus. Parādīti vairāki tipiski raksturi. Spilgtākie no tiem ir negatīvie — budziskā Ciesu Made, gļēvais «dzimtas galva» Ciesa, viltīgais un lepnais Smilgums, nelietīgā budžu jaunā paaudze Antoms un Tonija, kā arī vairāki kalpu tēli — vieglprātīgā un viltīgā Mīla, tenkotāja Ziņu Dore, neapzinīgais kalpu runasvīrs Spurainis u. c.

Galvenais pozitīvais dēls Tenis ir pabāls, deklaratīvs; ne velti E. Pīpiņš-Vizulis viņu nosaucis par «divkājainu spredikli». Te vainojams ne vien tēla formalais veidojums, bet arī autora māksliniecisķā iecere. Viņa izvirzītais pozitīvais varonis nav īsts cīnītājs, bet lielā mērā tikai pasīvi godīgs cilvēks, kas pats par sevi saka: «Es atmetu pasaulei ar roku un dzīvoju pats sevim... Man bij jāpasmaida par saviem jaunības sapņiem un cīniņiem.» Kritiskos spriedumus viņš izsaka rāmas pamācības garā.

Tomēr, lai cik fražainas Teņa runas, tās pasaka daudz patiesības par mācītāju un hernhutiešu liekulību. «Tur nu viņi pātaros, — Tenis raksturo savu vecāku neīsto svētulību, — ar dievvārdiem apsegs visu kaislību un naidu, kas izverd no pašmīlības.» Turklāt jāievēro, ka Zeibolts vēršas ne tikai pret izvirtušo oficialo baznīcu, kas jau diezgan daudz bija kritizēta, bet pret t. s. brāļu draudzi jeb hernhutiešiem, ko buržuazija idealizēja par īstu «tautas reliģiju». Bet, lūk, kas atklājas Zeibolta notēlotās saimnieces runā: «... mācītājs gribēja nosviest tēvu no sacītāja goda, ja tik es nebūtu braukusi pie tētiņa ar pilnām padusēm.» Un, kad kalpa sieva plūkusi pļavā zāles savai govij, tad rīta pātaros tiek dziedāta tā niknākā dziesma par elles bedrei novēlētajiem grēciniekiem, lai tā iedzītu bailes neaiztikt «svēto» privatīpašumu. Saimnieces lamas un niknā acu bolīšana, un baznīcas dziesma — viss kalpo vienam un tam pašam mērķim — kalpu turēšanai paklausībā. Antireliģisko motivu ziņā «Mājas naids» stādāms redzamā vietā visā latviešu dramaturģijā. Pret baznīcu vērsto pārmetumu dēļ cenzura lugas izrādīšanu aizliedza. Cenzora ziņojumā sacīts: «Lugā izpaužas tāda

nevērība pret reliģiju un reliģiskajiem ritualiem, kas modina sašutumu.» Atļauja tika dota tikai pēc tam, kad asākās vietas bija nosvītrotas.

Redzams toreiz vēl jaunā autora sasniegums ir Mades tēla izveidojums. Budzenes atmaskojums brāļu Kaudzīšu, Apsīšu Jēkaba, Blaumaņa u. c. realistu darbos toreiz latviešu literaturā jau bija diezgan pazīstams, bet Zeibolts to no jauna pasniedz it kā pirmreizējā svaigumā. Viņš atsedz šai tēlā despotismu, kā arī iedomību, aprobežotību, liekulīgo svētulību utt. Mades pastāvīgais teiciens — «Šīs ir manas tēva mājas un es esmu te kungs» vien jau rāda budzenes lielmanību un patvaļu, kura savās mājās var darīt, ko vien iedomājas.

Arī Ciesa, kas gļēvi pakļāvies niknās sievas ļaunajām un negudrajām iedomām, bet vēlāk ļauj sevi apmuļķot Antomam un Mīlai, nebūt nav tikai nelaimīgs citu ļaunās gribas upuris. Pie nejaukās un gadus desmit vecākās Mades viņš iegājis iegātņos, vieglas dzīves kārodams. Pēc goda tiekdamies, viņš izliekas par lielu dievvārdnieku, lai gan patiesībā tur pavisam citas domas prātā. Lai tiktu par pagasta vecāko, viņš apdzirda vēlētājus utt. Ciesa — zīmīgs piemērs, ka līdzīgi varmākam arī gļēvulis kļūst par nelieti.

Antoms un Tonija, liekuļu un blēžu audzināti, uzdzīvē, cietsirdībā un visādās krāpšanās iet par saviem vecākiem vēl tālāk. Made vismaz vēl ko strādā, vada saimniecību, bet Tonija, kā kalpi zobojas, neprot pat atšķirt teļu no suņa, ir pilnīgs parazits. Arī Antoms ir dzeršanā pilnīgi paklīdis. Lejupejošā attīstības līnija no budžu vecās paaudzes uz jauno iezīmēta spilgti.

Spilgts ir arī kalpu desmitnieka Spuraiņa tēls. Viņa raksturīgākās īpašības — tukšā plātīšanās ar savu «augsto amatu» un kāre piedzerties. Savu runasvīru balsi viņš gatavs atdot katram, kas vien sola vairāk izmaksāt. Spurainis līdz ar Doku Ata «Pauguriešu» Irgaini, Stagaini un Greizbomu pieder pie pašiem spilgtākajiem tēliem, kas raksturo, cik oficiālā kalpu interešu aizstāvēšana patiesībā bija nožēlojama un smieklīga.

Meistarības ziņā «Mājas naida» līmenis ir nevienmērīgs.

Lugā ir trūkumi un kļūdas, piemēram, bālie pozitivie tēli, žargona lietošana nevietā u. c. naturalisma elementi, bet tanī ir arī nemitīgi asi konflikti, dzīva darbība, spilgti raksturi. Viens no veiksmīgākajiem raksturošanas līdzekļiem Zeiboltam ir individualizētā valoda. Mades runa ir rupja un paštaisna, Tonijas — kārkluvācietiski «smalka» un salta, Spuraiņa — muļķīgi iecirtīga, Ziņu Dores — liekulības un intrigu pilna utt.

Luga piedzīvojusi vairākus iestudējumus, turējusies arī lielāko teatru repertuarā līdz pat 30. gadiem.

«Ūdens burbuļi»

«Ūdens burbuļi» (1900.) ir Zeibolta ievērojamākais darbs, trīsdesmit gadu laikā starp Kaudzīšu «Mērnieku laikiem» un Andreja Upīša «Jauniem avotiem» pats labākais romans latviešu literaturā.

«Ūdens burbuļos» apstrādāta latviešu rakstnieku maz ievērota, bet nozīmīga tema — dzīve mazpilsētā. Galvenā vērība veltīta vietējo bagātnieku un ierēdņu atmaskojumam, viņu uzdzīvei, tenkām un tumsībai, gandrīz ne ar ko neierobežotajai patvaļai.

Galvenā sižetiskā līnija saistās ar jaunbagātnieku Meimuru, kas ar intrigām tiek pie jaunas, skaistas sievas, izpostīdams vairāku cilvēku laimi. Palīgi šais darījumos ir pūšļotāja Beku Jurene un ierēdnis Rasa — frants un sieviešu pavedējs. Izsekojot šo triju personu tumšajām gaitām, atklājas plašs un daudzpusīgs skats uz nomākto pilsētiņu, kas cieš tiklab no atpalicības, kā no jaunajām, kapitalisma radītajām pretrunām. Romanā notēlotie pozitivie tēli ir pabāli, tomēr tie tumšajā, vietām pat naturalistiskajā ainā atgādina, ka pat tādā saskābušā pilsētiņā kā Skabune dzīvo arī godīgi ļaudis.

Romana centrā ir Meimura tēls — pamuļķis un baudkārs nama un veikala īpašnieks, nesenais iebraucamās vietas sētas puisis, kas ar izmanīgi salasītām dzeramnaudām un daža netīra darījuma palīdzību izkūlies par «cienījamu» pilsoni. Muižu ūtrupēs viņš sapircis dažnedažādas greznas mēbeles, citu zaļu, citu sarkanu, un lepojas ar tām ļaužu priekšā. «No ļaužu runām un likuma viņš bīstas, ticību un godu skandina katrā

vārdā, bet citādi — gatavais mežonis,» tāds spriedums par Meimuru izveidojas cilvēkam, kas parunājis ar viņu kaut piecas minutes.

Un tomēr Meimurs ar visu savu aprobežotību un izlaidību toreizējos apstākļos ir varens, jo viņam ir nauda; to apzinās viņš pats un saprot arī citi. Lūk, spilgta ciniski atklāta runa, ar ko Meimurs samulsina iekāroto skaidro, jaunekļu aplidoto meiteni: ««... smukums un veicīgums jums drīz apniks, tad nāks bagātais. Un es esmu tas bagātais! Kad jūs zinātu, cik bagātība ir garda...» Martai nošļuka rokas gar sāniem, tāda spēriena viņa nebija gaidījusi no Meimura. Viņa cīnījās, lai varētu smieties par Meimuru un viņa valodu, bet smiekli nenāca. Viņai tā likās, ka viņa taptu aizvien mazāka un mazāka un Meimurs augtu augumā un ar savu lielumu viņu nomāktu kā lietuvēns. Agrāk viņa turēja sevi par pārāko, aizrunāja Meimuru, smējās un pat zobojās par viņu, bet tagad šī vara bija zudusi. Meimurs, neizglītotais, rupjais, bet bagātais Meimurs bija viņu uzvarējis, velti viņa meklēja vārdus, lai atspēkotu, atsistu viņa nejauko uzbrukumu. «Jums... jums... nav nemaz kauna!» — «Tā man arīdzan ne-maz nevajag, ar kaunu vien pasaulē nekurp netiek, — man toties ir nauda!»»

Meimura cienīga kompanjone ir viņa pirmā sieva, bijusī kroga ķēkša, kas tagad liek sevi saukt par kundzi un «nemaz neņēma ļaunā, ja to dēvēja par cienīgmāti». Atšķirībā no sava uzdzīvotāja vīra Meimuriene ir skopule. Lai gan viņiem mantas vairāk, nekā Meimurs var nodzert, Meimurienei nekad nav gana. Saslimusi kādā epidemijā, viņa savā skopulībā un vēl jo vairāk skaudībā nedrīkst meklēt medicinisko palīdzību, jo ārsts, infekciju ierobežodams, varētu slēgt veikalu un pircēji tad ietu pie konkurentes, bet to Meimurienes alkatīgā sirds nevarētu panest — «labāk nāvi nekā tādu nelaimi». Mantkāre, skaudība un godkārība ir viss Meimurienes dzīves saturs.

Spilgts, pat vienreizīgs tēls latviešu literaturā ir pūšļotāja un algotne visādām nelietībām Beku Jurene, kas, ar siļķu sālījumu «ārstēdama», nozāļo Meimura sievu. Ar spēcīgi parādīto baismīgās vecenes raksturojumu Zeibolts veicis nozīmīgu darbu

māņticības un tumsonības atmaskošanā, saasinājis uzmanību uz bīstamās dzīves padibenēm.

Ierēdnis Rasa, kaut gan gados jauns, nav vairs nekāds vieglprātīgs jauneklis, kas neprātā un spēku pārmērībā šķiež savu dzīvi, bet izvirtis rutinēts baudītājs, kam pavešana noder par peļņas avotu. Rasas tēls — viens no pirmajiem un veiksmīgāk izveidotajiem buržuazijas «zelta jaunatnes» tēliem latviešu literaturā.

«Ūdens burbuļos» parādītie tipiskie raksturi notēloti tipiskos apstākļos, kapitalistiskā sabiedrībā, kur citi par Meimura, Rasas u. tml. «varoņu» veikaliem spriež: «Kā gan lai to nedara, kad gaiši redz, ka zagt, krāpt, diedelēt, vilt — nes tādus augļus.» Autors pats to formulējis tā — jo netīrāks ūdens, jo burbuļi izturīgāki.

Raksturojot notēlotās pretrunas ne kā nejaušību vai atsevišķu ļaunu cilvēku darbības rezultatu, bet lielā mērā kā vispārīgu likumību, romans daļēji paceļas jau kritizētāja realisma līmenī. Bet netrūkst darbā arī vāju un kļūdainu vietu, no kurām galvenās šādas: pelēcība un sentimentalitate pozitivo tēlu (it īpaši skolotāja Pētera Ozola) izveidē, pārliecīga erotikas akcentacija, paviršība valodas izkopšanā, atsevišķu vietu stieptība un samākslotība. Tomēr visumā darbs uzrakstīts spēcīgi.

Meistarības ziņā Zeibolta stiprākā puse arī prozā, tāpat kā dramā, ir raksturu zīmējumi. Raksturu atklāšanai viņš vienlīdz pārvalda daudz un dažādus raksturošanas paņēmienus — gan notēlojot cilvēka ārieni, gan valodu, gan biografiju utt., it īpaši izturēšanos dažādās situacijās. Piemēram, Meimurs lielu daļu sava brīvā laika, kura ir ļoti daudz, pavada bezdarbībā, zvilnēdams pie loga, kaudamies ar mušām un pūlēdamies uzspļaut pāri ielai uz pretējā nama sienas; šai vienā epizodē vien jau atklāta viņa parazitiskās dzīves bezjēdzība. Raksturojot šo trulo gaļasblāķi cilvēka izskatā, Zeibolts ir arī veiksmīgs satiriķis. Viņa satiras īpatnība tiklab šai darbā, kā arī vairākos citos tāda, ka reti kad rada smieklus, bet parasti tikai nicinājumu. Stila un vispār izstrādājuma rūpīguma ziņā Zeibolts nereti ir paviršs.

Citi labākie Zeibolta darbi

Romans *«Liktenis»* (1897.) notēlo baltvācu mācītāja dēlu Pāvilu Freimani studiju gaitās Tērbatā un vēlāk mācītāja amatā Latvijā. Pretstatā šim izvirtušajam korporelim, apspiestās latviešu tautas fanatiskajam ienaidniekam, izvirzīts zemnieka dēls Birznieks, kas tomēr galvenokārt ir topošās latviešu buržuazijas, ne tautas masu interešu pārstāvis. Saskaņā ar dzīves īstenību autors parāda arī, ka buržuazija un muižniecība meklē un atrod savstarpēju saprašanos. Romana vērtīgākā daļa ir realistiski un satiriski veiktais korporeļu izlaidības, parazitisma, mācītāju un muižnieku pretTautisko, katram cilvēciskumam naidīgo centienu notēlojums. Vietām saklausāmas kritizētāja realisma ieskaņas, piemēram, baltvācu baronu kundzības atmaskojumā.

Romans *«Rīta salna»* (1899.) stāsta par nabadzīgā zemnieka dēlu Ziemeļu Miku, kas, ar lielu enerģiju cenzdamies, tiek pie izglītības, bet, nodrošinātu stāvokli ieguvis, kļūst pašapmierināts egoists un uzdzīvotājs. Skaidrā, apzinīgā, spriganā un reizē dziļi nopietnā meitene Anniņa, kuru viņš mīl, tādēļ no Mikus novēršas un aiziet pie nabaga tautskolotāja idealista. Romana vērtīgākā daļa ir sākumā, kur spēcīgi notēlota veselīgas, skarbos vējos norūdītas darba zemnieka dzimtas neatlaidīgā cīņa par savu eksistenci. Psiholoģiski dziļš ir arī nobeigums, kurā atklājas savlabuma meklētāja tukšā dvēsele, ko dzīru prieks nespēj piepildīt.

Stāsts *«Godības Skudrājos»* (1900.) ieved lasītāju zemnieku mājā, kur saimnieks un viņa otrā sieva, no lieka ēdāja un mantinieka bīdamies, liedz dēlam precēties, līdz tas, no mājām aiziedams, piespiež tēvu ievērot dēla cilvēciskās tiesības. Tomēr pamāte, izmantodama visus viltnieces arsenala daudzos ieročus, turpina intrigēt, lai saimniecības grožus paturētu savās rokās. Stāstā labi noraksturots zemnieku sētas kolorits, it īpaši mantas lielā vara.

Stāsts *«Vadātājs»* (1901.) parāda bagāto saimniekdēlu un saimniekmeitu precību rūpes un dēkas. Notēlojot to tiekšanos pēc mantīgas un lepnas līgavas un precinieka, atklāts budžu jaunās un vecās paaudzes moralais pagrimums, kur izdzīve,

Zeiboltu Jēkaba «Barona Bunduļa» 2. izdevuma vāks (I. Zeberiņa zīmējums)

nauda un godkārība nomākusi visas cilvēciskās jūtas. Daudziem precinieki «vienalga, vai māte, vai meita, kad tikai dabūtu rokā Divdegas», t. i., bagātas mājas. Darbā daudz satiras, kas labi palīdz raksturot «cienījamo» dzimtu zemiskās, sīkmanīgās un smejamās aizkulises.

Lugas *«Trīs soļi uz laimi»* (1901.) galvenais tēls Sirsins ar lielu neatlaidību tiecas pēc laimes, kādu nu viņš to saprot. Nekautrējoties ne no kādiem līdzekļiem, Sirsins savus mērķus sasniedz — iegūst divas mājas un skaistu sievu. Ceļā uz to Sirsins bezgodīgi un noziedzīgi sadragājis citu laimi un pat dzīvību, bet, ticis pie mantas, viņš ir varens, un daudzi jo daudzi apliecina bagātajam saimniekam savu cieņu.

Stāsts *«Barons Bundulis»* (1916.) ir literari apstrādātu tautas nostāstu un anekdošu savirknējums par baltvācu muižnieku deģeneraciju. Notikumu centrā pamuļķis baronelis, vēlākais dzimtkungs Bundulis[1], viņa smejamās likstas ar saimniecības lietām un precēšanos. Stāsts sarakstīts kara laikā, kad baltvācu

[1] Jau 1847. gadā A. Leitāna tulkojumā bija iznācis vācu rakstnieka V. Meinholda stāsts «Barons Bundulis», kas izdots 1861. gadā otrā un 1867. gadā trešajā izdevumā, ieguvis popularitati. Zeibolta darbā sižetiskā daļa pilnīgi patstāvīga, un arī pats barona Bunduļa tēls, kaut gan minētajam paraugam radniecīgs, veidots pēc konkreta prototipa dzīvē — pēc Mēru muižas īpašnieka barona Cekeļa (von Zöckel).

muižnieki no jauna gatavojās atjaunot savu jau iedragāto kundzību. Rakstnieks labi parāda tautas gadsimtu ienaidnieka vienu pusi — smejamo, un līdz ar to liek no tā nebīties. Turpretim otra puse — bīstamā, nāvīgi nīstamā, šai darbā aizēnota; dominē bezbēdīgi smiekli.

Tikai atsevišķās vietās barona stulbajā sejā ieskicēti arī tās necilvēcīgie vaibsti. Piemēram, savas neveiksmes medībās Bundulis cenšas kompensēt, izgāžot dusmas uz nevainīgajiem zemniekiem: «Būtu vecie laiki, es tam vecim liktu, lai diedz pats zaķim pakaļ. Dotu ar sprungulu pa stilbiem, gan tad viņš prastu kaukt.» Barons «spārdīja kučieri kājām, lai braucot jel ātrāk» u. tml. Kritiskais vērtējums vēršas ne tikai pret vienu pusdulno baronu, bet pret visu muižnieku kārtu un feodalo privileģiju paliekām: «Zirgu andelēs mānīties pat dižciltīgie muižnieki neturēja par kaunu. Katrs vēl lepns bija uz to», «Lielmaņiem bagātnieces priekš preces ir vienmēr skaistas diezgan», «Kur kādi kavēkļi, tur Auriķu barona vecais vārds un nauda nobīdīja tos klusām no ceļa», «Darbs ceļ vīru, mundieriņš mērkaķi» utt.

«Barons Bundulis» dramatizēts un vairākkārt izrādīts uz lielākajām skatuvēm.

*

Daži Zeibolta sacerējumi iespiesti otrā un pat trešajā izdevumā, viņa labākās lugas izrādītas vairākos lielākos teatros, parādījušās repertuarā arī pēc autora nāves. Tomēr lielāku ievērību rakstnieks nekad nav guvis, lai gan kulturas mantojumā no viņa paliek ne viens vien realistisks un satirisks darbs. To raksturīgākā tema ir lauku un mazpilsētas buržuazijas notēlojums, it īpaši atklājot blēdības, ar kādām daudzi vēlāk kapitalistiskajā sabiedrībā cienīti bagātnieki tikuši pie mantas. Samērā daudz un labi Zeibolts kritiski parādījis arī muižu un baznīcu. Viņa stiprākā puse ir negativo raksturu zīmējums, kādam nolūkam par vienu no galvenajiem līdzekļiem veiksmīgi izmantota satira.

LITERATURA

Zeibolta darbi. Visi Zeibolta prozas darbi vispirms iespiesti periodikā; vairāki iznākuši arī atsevišķā grāmatā — «Liktenis» (1902., 1927.), «Ūdens burbuļi» (1925.), «Barons Bundulis» (1925.), «Godības Skudrājos» (1925.) u. c. Zeibolta lugas iespiestas atsevišķi — «Mājas naids» trīs izdevumos (1895., 1912., 1928.), tāpat arī «Trīs soļi uz laimi» (1901., 1913., 1938.).

Par Zeiboltu. Visvairāk apcerētais Zeibolta sacerējums ir «Mājas naids», ko recenzējuši *E. Pīpiņš-Vizulis* («Austrums», 1895., 7.), *T. Zeiferts* («Mājas Viesa Mēnešraksts», 1895., 3.) u. c. *E. Pīpiņš-Vizulis* recenzējis arī vairākus Zeibolta prozas rakstus («Jauna Raža», IV, 1900.; «Dienas Lapa»; 1902., 224.). Vispārīgu apcerējumu uzrakstījis *A .Upīts* — «Zeiboltu Jēkabs» («Andrejs Upīts. Latviešu literatura», I sēj., 1951.).

JĀNIS PORUKS

(1871.—1911.)

Poruks pieder pie spilgtākajām personībām 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma latviešu literaturā. Tomēr no viņa darbu lielā skaita tajos nereti sastopamo idealistisko uzskatu dēļ kulturas mantojumā paliek tikai daļa — galvenokārt realistiskie stāsti un noveles, kā arī paprāvs skaits dzejoļu.

Dzīve un daiļrades ceļš

Jānis Poruks dzimis 1871. gada 13. (v. st. l.) oktobrī Vidzemes austrumdaļā, Druvienas pagasta Prēdeļos[1] — saimnieka ģimenē.

Bērnība nākošajam dzejniekam bezrūpīga, jo Poruki ir pārtikuši un savu pirmdzimto palutina, par ko viņš pats autobiografiskajā dzejojumā «Iz manas dzīves» (1907.) spriež:

Auklēts, paijāts, aijāts tiku,
Mīļots vairāk nekā citi,
Tāpēc izaugu par tādu,
Kurš nu sūdzas, ka iet grūti.

Viņa mājas audzināšanai ir arī vēl citas negatīvas īpašības. Māte, kaut gan stingrs darba cilvēks, daudzos gadījumos ir pamīkstas dabas, bet bezrūpīgais tēvs daudz laika pavada viesībās un krogā, kur kā pagasta vecākais un tiesasvīrs var iedzert un «spīdēt sabiedrībā». Vectēvs ir hernhutiešu sacītājs, un visa viņa dzimta ir stipri reliģioza. Kaut gan Poruki ir druvenieŝos vieni no tiem, kas skolas izglītību dabūjuši visvairāk, nedaudzās viņu mājās esošās grāmatas lielā mērā reliģiska rakstura; kaimiņos zēns iegūst vēl dažādu lubu literaturu — «Antikrista atnākšanu», «Vēstules no elles» u. tml. Pat tautas pasakās un teikās, ko mazais Jānis dabū dzirdēt, dominē motīvi par velniem un

[1] Tagadējā Gaujenas rajona Druvienas ciemā.

J. Poruks

spokiem, ir zināms atbalsts reliģijas ieaudzinātajam misticismam. Jaunlatviešu tradicijas, zemnieku nemieru balsis Prēdeļos ir svešas lietas; to saimnieki ar muižu saprotas labi. Progresivu sabiedrisku tendenču, tāpat kā sistematiska darba, kas rūdītu raksturu, Poruka audzināšanā trūkst. Jau bērnībā viņš staigā, dudinādams baznīcas dziesmu «Šī pasaule patiesi mūs neapmierina». Reliģijas ietekme viņā ir stipra visu mūžu.

Tomēr, zemnieka sētā uzaugdams un vēlāk vēl šad tad tur iegriezdamies, Poruks iepazīstas ar lauku ļaudīm un apstākļiem, iedraudzējas arī ar kalpiem, par kuriem pats raksta: «Kamēr es kā zēns uz laukiem dzīvoju, tikmēr mani lielākie draugi bija mana vectēva un vēlāk mana tēva puiši» (autobiografiskajā stāstā «Krusttēvs» 1899.). Tas, kas zemnieku mājās redzēts un dzirdēts, veido rakstniekam zināmus pareizus priekšstatus par dzīvi un cilvēkiem, dod vielu vairākiem viņa labākajiem prozas darbiem («Baltā puķe» 1899., «Odžinkas purvs» 1905. u. c.).

No 1881. līdz 1885. gadam zēns mācās Druvienas pagastskolā; pēc turienes pieredzējumiem vēlāk veidots stāsts «Kauja pie Knipskas» u. c. Nākošos divus gadus (1885.—1887.) viņš mācās Liezeres draudzesskolā, kur tiek pamodināta liela interese par klasiķiem, it īpaši Šilleru, ko skolēni lasa oriģinālā,

tāpat kā Puškinu un Ļermontovu. Te sākas Poruka mēģinājumi kļūt par rakstnieku: viņš saraksta vairākus dzejoļus, iecer stāstu «Pērļu zvejnieks». Draudzesskolai raksturīgie noskaņojumi vēlāk notēloti stāstā «Romas atjaunotāji».

Pēc īsa neveiksmīga mēģinājuma skrīvera palīga amatā, pēc gadu ilgas mētāšanās pa māju bez noteikta darba un mērķa Poruks no 1888. līdz 1889. gadam mācās Cēsu pilsētas skolā. Te viņš vēl labāk apgūst krievu valodu, ieinteresējas par filozofiju un piedalās Ed. Treimaņa-Zvārguļa vadītajā jauno literaturas interesentu pulciņā, kur dabū dzirdēt arī kritiskas noskaņas pret reliģiju. Cēsu laikā presē publicēti daži Poruka pirmie sacerējumi, kas ievērību negūst un nepelna.

1889. gadā Poruks iestājas Rīgas Politechnikuma priekšskolā, bet tad dzimtu piemeklē smags sitiens. Pagasta dokumenti ir nekārtībā, kasē prāvs iztrūkums, un atbildēt par to nākas bezbēdīgajam pagasta vecākajam — topošā rakstnieka tēvam; viņu notiesā, un māju pēc dažiem gadiem izūtrupē. Dēls tomēr var izglītību turpināt, jo kāds skolotājs apdāvināto jaunekli atbalsta, starp citu, izgādā stundas vācu patriciešu ģimenēs. Porukam patīk greznie saloni, bet pamazām jauneklis mācās saskatīt arī garīgo tukšumu un moralo pagrimumu, kāds aiz smalkajām formām valda aristokratu un bagātnieku namos. Tā krājas viela vēlākajiem stāstiem «Nervi», «Klavieru spēlētāja» u. c., kuros atklātas vairākas valdošā virsslāņa dzīves negatīvās parādības. Tāpat kā 80. gadu beigās, tā 90. gadu sākumā daži Poruka dzejoļi un īsi prozas sacerējumi publicēti presē, bet visumā tie vēl iesācēja darbi.

1893. gada februarī Poruks aizbrauc uz Vāciju. Sava jau minētā labvēļa nodrošināts, viņš guvis iespēju iestāties Drezdenes konservatorijā. Tomēr vairāk nekā tiešajiem uzdevumiem topošais dzejnieks te nododas filozofijai un literaturas vēsturei, aizraujas ar Vagnera muziku un vispār cenšas uzņemt sevī pēc iespējas vairāk no apkārtējās spraigās kulturas dzīves, kas gan jo daudzos gadījumos reakcionara. Rezultatā iespaidiem pārblīvētajā nenobriedušā jaunekļa galvā rodas vesels idealistiskās filozofijas juceklis, kura raksturīgs izpaudums ir 1894. gada

sākumā (vācu valodā) uzrakstītais apcerējums «Nākotnes reliģija». Spilgti jo spilgti te izpaužas Porukam vispār raksturīgā svaidīšanās starp diviem reakcionariem pretpoliem — tolstojismu un nīčšeanismu. Skaidrības viņš neatrod ne minētajā rakstā, ne vēlāk, lai gan intensīvi meklē līdz mūža galam. Impulsivajam jauneklim daudzās sāņnovirzes, tai skaitā bohema, paņem laiku un enerģiju, tādēļ studijas nesekmējas un naudas pabalsts izbeidzas.

1894. gada aprilī Poruks, gadu un divi mēneši pabijis ārzemēs, atgriežas Rīgā. Seko smagi gadi rūpēs par eksistenci un lielā mērā arī neziņā par savu dzīves uzdevumu. Tad arvien biežāk presē parādās viņa literarie sacerējumi — stāsti, dzejoļi u. c. Jau 1894. gadā jaunais autors gūst zināmu ievērību ar romantisko stāstu «Perpetuum mobile». 1895. gadā seko romantiskais, Poruka īpatnībām sevišķi raksturīgais garais stāsts «Pērļu zvejnieks» u. c. 90. gadu otrā pusē un 900. gadu sākumā Poruks latviešu rakstnieku un dzejnieku vidū ir viens no produktīvākajiem. Viņš parakstās galvenokārt ar savu īsto vārdu vai ar tā iniciaļiem, bet iesākumā arī ar pseidonimiem (Daimons, Parsifals); retāk Poruks lietojis pseidonimu (Adagio) arī vēlāk. Jaunā autora sacerējumu vidū ir arī vairāki realistiski, piemēram, noveles «Kauja pie Knipskas» (1897.) un «Kā Runcis kļuva par Runcē» (1898.). Visumā ar 90. gadu vidu un otro pusi viņš latviešu literaturā ir jau pazīstams kā spilgta un īpatnēja personība.

Poruks rakstījis arī kritikas un dramatiskus darbus, bet ar tulkošanu atšķirībā no daudziem citiem rakstniekiem nodarbojies pavisam maz. Ne savas dzejas, ne prozas līmeni viņš nevienā no minētajiem pārējiem darbības novadiem nesasniedz. Tomēr no viņa kritiskajiem apcerējumiem vairāki — «Heinrichs Heine» (1896.), «Jānis Volfgangs fon Gēte» (1897.), «Aleksandrs Sergejevičs Puškins» (1899.) u. c. — ir piemērs, kā apcerējumu par mākslu izveidot mākslinieciski.

1896. gadā tiek izrādīta Poruka luga «Hernhutieši», kurā mēģināts notēlot dažas kapitalisma attīstības parādības Latvijā. Šis mēģinājums ir pagalam neveiksmīgs un pelnīti saņem asu

jo asu J. Jansona-Brauna kritiku līdz ar ieteikumu nespriest par lietām, kuras nesaprot.[1]

Ar savu darbu lielāko daļu Poruks ir spilgts romantiķis. Viņa romantisms ir skumjš, grūtsirdīgs, nereti pat ar pesimistisku raksturu, tomēr tieši tas guvis lielu popularitati sīkburžuaziskās inteliģences vienā daļā. Tā ar aizrautību citēja Poruka emocionalās, kaut arī rezignacijas pilnās vārsmas — «Ai bērnība, ai saules dienas, Vai tikai reizi spīdat jūs» u. c., jo te atbalsojās šīs inteliģences nevarīgās ilgas pēc labākas dzīves, nemiers ar sava laika drūmo īstenību.

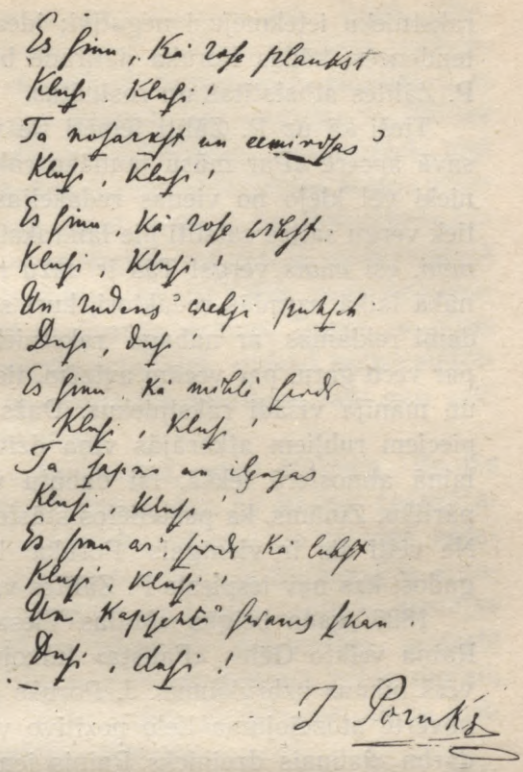

J. Poruka rokraksts

Lielā mērā Poruks bija saistījies ar P. Zālīti — «Mājas Viesa», «Mājas Viesa Mēnešraksta» un pēc Jaunās strāvas sagrāves arī «Dienas Lapas» redaktoru. Šis redaktors propagandēja daždažādas modernisma strāvas, tādēļ ārzemēs pabijušā un nereti pārgudri filozofējošā Poruka «vakareiropeisms» viņam likās īsts atradums. Viņš atbalstīja toreiz vēl maz pazīstamo autoru materiali, reklamēja to un deva tam neierobežotas iespējas publicēties, kuras Poruks arī izmantoja, nereti līdzās ilgi iznēsātiem darbiem dodams sasteigtus, tikai akutas naudas vajadzības dēļ rakstītus. Darbība P. Zālītes vadītajā presē jauno

[1] «Dienas Lapa», 1896., 64., 65.

rakstnieku ietekmējusi negativi; idealistiskās u. c. reakcionarās tendences, kādas Poruka daiļradē bija, uzplauka pilnos ziedos, P. Zālītes atbalstītas un rosinātas.

Tieši kā uz P. Zālīti tēmēti tie vārdi, ko dzejnieks rakstījis savā apcerē «Par mūsu jaunāko rakstniecību» (1898.): «Rakstnieki vēl klejo no vienas redakcijas durvīm uz otrām, kur tie tiek vergu saitēs saistīti pie laikrakstu izdevēju interesēm. Raksti *man,* esi *mans* vergs! Tās ir dažu mūsu redakciju domas. Jaunākā laikā uzradās redaktori, kuri sāka zvejot abonentus, taisīdami reklamas ar nabaga rakstnieku personām. Lamādamies par veco garu, par vecām avīzēm, tie ņēmās aplaimot visu tautu un mānīja visādi rakstniekus. Dažs labs rakstnieks, kuram no pieciem rubļiem atkarājās viņa dzīvība, devās neskaidrā, miglainā atmosferā iekšā, lai dabūtu vismaz priekš pāra dienām pārtiku. Zināms, ka pastellētos stāstos nevaram atrast ko labu.»[1] Ne velti šis ir vienīgais Poruka literarais apcerējums tajos gados, kas nav iespiests P. Zālītes vadītajos izdevumos.

1896. gada beigās «Mājas Viesa Mēnešraksts» sāk iespiest Raiņa veikto Gētes «Fausta» tulkojumu, pret ko reakcija tūliņ vērš niknus uzbrukumus. J. Poruks pirmais pareizi un drosmīgi novērtē atdzejojuma lielo pozitivo vērtību un pasaka, ka ar šo darbu «jaunais dzejnieks Rainis iemantos pie mums latviešiem nemirstošu slavu»[2]. Vairākās tā laika vēstulēs Aspazijai Rainis sūta Porukam sveicienus pateicībā par jaunajam pasākumam sniegto atbalstu.

1897. gadā Poruks sāk mācīties Rīgas Politechniskā instituta ķīmijas nodaļā. Kad 1899. gada martā pēc studentu nemieriem notiek masveida studentu izslēgšana, izslēgto vidū ir arī Poruks, kaut gan, ievērojot viņa vispārīgo sabiedrisko nostāju, nekāda līdzdalība revolucionaros pasākumos no viņa puses nav domājama (vismaz ziņu par to nav nekādu); jau nākošajā mēnesī viņš uzņemts atpakaļ, bet septembrī nākas studijas pārtraukt

[1] Poruku Jāņa Kopoti raksti, XVI sēj., 1929.; «Baltijas Vēstnesis», 1898., 183.

[2] Poruku Jāņa Kopoti raksti, XVI sēj., 1929.; «Mājas Viesa Mēnešraksts», 1897., 1.

no jauna — lekciju naudas nesamaksāšanas dēļ. Kopš 1901. gada Poruks ir atkal students, tagad komerczinātņu nodaļā. Viņš iestājas kundziskajā «Selonijas» korporacijā, viesojas t. s. «labākajās familijās». 20. gs. sākumā, kad vairums P. Zālītes preses izdevumos līdzstrādājošo rakstnieku, protestējot pret P. Zālītes šķeltniecisko, baltvāciem izdevīgo darbību Rīgas pilsētas domes vēlēšanās, no viņa aiziet, Poruks, bez līdzekļiem būdams, kādu laiku publicē savus darbus pat galēji reakcionarajā presē. No tās viņš gan drīz šķiras, bet no 1905. gada revolucijas paliek ne mazāk tālu kā no Jaunās strāvas. Tomēr, no otras puses, Poruks, A. Griguļa vārdiem runājot, «nekad nesadraudzējās ar latviešu buržuaziju un nicina tās šaurību», kaut gan «nespēj arī nekad no tās atbrīvoties»[1].

Poruks nīda varmācību, karjerismu, gara trulumu, ilgojās pēc dvēseles skaidrības, pēc cilvēcības, bet, ka šo ilgu realizēšanai jāpārveido pastāvošā sabiedriskā iekārta, no tā viņš nesaprata nekā. Viņa daiļrades galvenā vērtība ir buržuazijas aprobežotības, tās tikumiskā pagrimuma un tautai naidīgās nostājas atmaskojums, cilvēcības vārdā izteiktais intensivais protests pret egoismu, cietsirdību, vispār pret kapitalisma zvēra morali, simpatijas pret vienkāršās darba tautas pārstāvjiem un to grūtās dzīves notēlojums atsevišķos darbos.

Poruka galvenais daiļrades periods ir no 1895. līdz 1905. gadam. Tad viņš saslimst ar nervu slimību, no kuras gan uz laiku atveseļojas un atkal nododas daiļradei, taču mazāk sekmīgi. Rakstnieka mūžs beidzas psichiatriskajā slimnīcā. Poruks miris 1911. gada 24. (v. st. 11.) jūnijā Tērbatā, apglabāts Cēsīs, bet pēc tam pārvests uz Meža kapiem Rīgā, kur viņam uzcelts Latvijas PSR Tautas mākslinieka T. Zaļkalna darināts piemineklis.

Poruka daiļrades vispārīgs raksturojums

Raksturojot Poruka nostāju šķiru cīņā, A. Grigulis saka: «Nav grūti iedomāties rakstnieka-sīkburžuaziskā inteliģenta stāvokli šajā pretrunu pilnajā pasaulē, ja viņš neatrod ceļu kopā ar sabiedrības progresivajiem spēkiem... Viņš mēģina sev

[1] *Jānis Poruks*, Realistiski stāsti, 1953., 8. lpp.

atrast piemērotu vidi buržuaziskajā sabiedrībā, jo cita ceļa nezina un neredz. Bet šī sabiedrība jau pēc pirmās iepazīšanās tam atklājas trula, centienu tukša, ciniskas naudas varas piesātināta. Kur meklēt izeju?... Neredzēdams sabiedrības attīstību, viņš domā tikai par savas dvēseles attīstību.»[1] Te meklējami sociali pamati Poruka sevišķi raksturīgajai īpatnībai — nerimstošām ilgām pēc skaidrības. Pēc tās viņš tiecas ne vien etiskajā ziņā — pēc sirds skaidrības, pēc cilvēcības, bet arī intelektualajā ziņā — pēc dzīves un pasaules izpratnes.

Spilgti šī īpatnība izpaudusies daudzos viņa savdabīgo raksturu notēlojumos — Apsīšu Jēkaba Andra tēvam radniecīgajos skaidras sirds cilvēkos, kurus literaturvēsturē mēdz saukt ar Poruka doto nosaukumu «sirdsšķīstie ļaudis». To raksturīgs pārstāvis ir *Zalkšņu tēvs* stāstā «Sirdsšķīsti ļaudis» (1896.). Šis vecais, nabadzīgais zemnieks, palīdzēdams citiem, izputinājis savas mājas un smagi pārdzīvo nabadzības jūgu, taču rakstnieks viņu uzskata par laimīgu, jo, Poruka vārdiem runājot: «Svētīgs ir tāds, kurš pasaulīgiem niekiem tapis kurls, kurš tik dzird, ka viņā kāds augstāks gars to modina darīt labu vien.» Tomēr, lai cik cienījama ir Zalkšņu tēva līdzjūtība un pašaizliedzība, tā ir tikai plāksteris, ar ko lielo vainu — tautas vairuma nabadzību — neizdziedēt. Poruka rīcība, šāda tipa cilvēkus idealizējot, ir aplama, virza lasītāju prom no vienīgā pareizā ceļa — no cīņas par pastāvošās iekārtas pārveidošanu. Samierināšanās ar netaisnajām ciešanām un orientēšana uz citu — labāku dzīvi viņpasaulē padara Zalkšņu tēva rīcību aplamu vēl jo vairāk. Pareizi ir atzīmējusi Anna Sakse, ka «Poruka... nenoteiktās sapņu pasaules nostādīšana pāri dzīves īstenībai ir kaitīga un ilgus gadus bija ierocis ekspluatatoru rokās kā novērst darbaļaužu uzmanību no šķiru cīņas».[2] Šo ieroci reakcijas labā ilgos gadsimtos kaldinājusi galvenokārt reliģija.

Zalkšņu tēva vaibsti ir arī Vairoga kundzei stāstā «Pērļu zvejnieks» (1895.), vecajam Bitneram stāstā «Vecais muzikants» (1896.), vecajam Zemītim stāstā «Pār drupām un gruvešiem»

[1] *Jānis Poruks,* Realistiski stāsti, 1953., 12. lpp.

[2] «Padomju Latvijas Skola», 1945., 8.

(1899.) u. c. Īpatnējā variacijā tie parādās stāstā «Kukažiņa» (1899.), kur nav iepriekš minēto darbu drūmās noskaņas, jo labsirdīgā saimniekmāte Kukažiņa dzīvo laimīgi, savu labvēlību izpauž sīkās dāvaniņās un mīļā vārdā vai smaidā. Vēl cita veida variacija ir stāstā «Baltās drānas» (1903.), kur skaidrības meklētājs — vecais kalps Krišjānis — nav trausls sapņotājs, bet spēcīgs vīrs.

Īpaši atzīmējams Poruka «sirdssšķīsto ļaužu» tips ir jaunieši, rakstnieka paša tā sauktie «bālie zēni». Tāds ir Matīsiņš stāstā «Asaras» (1898.), Silenieku Jānis stāstā «Romas atjaunotāji» (1900.) u. c.; skaidras sirds cilvēki ir arī Lamberts stāstā «Ērģeļnieks» (1903.), Elvira stāstā «Viesis» (1906.) u. c., it īpaši «Pērļu zvejnieka» centralais tēls Ansis Vairogs.

Ansis Vairogs ir inteliģents jauneklis, kas, reliģijas un idealistiskās filozofijas aizrauts, atsakās no laimes, kādu varētu sniegt mīlestība, vispār noniecina dzīvi, jo saskata tanī tikai iznīcīgo; tādēļ viņš ilgojas pēc nāves, kas viņam šķiet visu zināšanas slāpju apmierinājums, sirds skaidrības centienu piepildījums. Šajos Anša Vairoga prātojumos saklausāms princips «viss — nieks, viss materialais — nieks». Protams, ka tā ir tikai vecveca baznīcas «gudrība», ietērpta modernizētā filozofiskā ģērbā. Bet Poruka sacerējumos minētos prātojumus pavada tik neviltotas un sakāpinātas emocijas, ka, nevērojot krasi reakcionaro raksturu, arī minētie darbi pelna vietu literaturvēsturē kā spilgts dokuments, kuros, E. Eferta-Klusā vārdiem runājot, atklājas tā laika bojā ejošo šķiru inteliģences maldīgie meklējumi. Vēlāk tādā pašā garā rakstīja arī vēl citi, it īpaši Saulietis un Fr. Bārda. Anna Sakse norāda: «Poruks un Bārda kā īsti sīkpilsonības pārstāvji realajā dzīvē saskatīja tikai brutalitati, rupju cīņu, bet izeju meklēja un rādīja sapņu pasaulē, individualismā un reliģijā. Viņi necenšas apzinīgi attaisnot lielkapitalisma nejēdzības un nemantīgo ļaužu apspiešanu, viņiem pat žēl šī «mazākā brāļa», Poruks pat cenšas radīt līdzjūtību pret to, bet, tā kā dzīve iet savu gaitu un viņā neklausās, tad viņš aicina savu lasītāju rast mierinājumu sapņu pasaulē un reliģijā...»[1]

[1] «Padomju Latvijas Skola», 1945., 8.

J. Jansons-Brauns par Poruka «bālo zēnu» prātojumiem devis skarbu, pat nicinošu, bet pelnītu vērtējumu: «Kliba jēra filozofija.» Un tomēr minētajos, visumā reakcionārā romantisma garā uzrakstītajos Poruka darbos, ja tos neidealizē, bet interpretē pareizi, ir arī kāds vērtīgs kodols, par cik tajos realistiski notēlots, ka skaidrais, bet trauslais cilvēks kapitalistiskajā iekārtā bez žēlastības tiek samalts. Poruka skaidrās sirds cilvēki ir ne tikai tādi kā Ansis Vairogs, kas novēršas no dzīves labprātīgi. To vidū ir arī tādi, kas nebūt nenoliedz dzīvi vispār, ilgoties ilgojas pēc mīlestības un laimes, pat cīnās (Matīsiņš, Silenieku Jānis u. c.), bet viņiem pietrūkst spēka, lai savu mērķi sasniegtu — nav mantas (Silenieku Jānim), nav padomdevēja (Krišjānim), nav kapitalisma apstākļos panākumu sasniegšanai nereti vajadzīgās bezkaunības (Lambertam). Visi minētie raksturi ir centīgi, biedriski, sveši jebkādam egoismam un viltum; vairāki no viņiem ir izcili apdāvināti intelektuālā ziņā vai mākslinieciski.

Vairāki no minētajiem raksturiem (Krišjānis, Silenieku Jānis) izraisa simpatijas pret sevi, kā arī modina protestu pret ekspluatatoriskajā sabiedrībā valdošajiem džungļu likumiem. Te aplūkoto raksturu neizbēgamā bojā eja var ierosināt arī domu, ka jāatrod citi cīņas līdzekļi, kas dotu uzvaru, bet tomēr neiznīcinātu dvēseles skaidrību. Ierosinājums meklēt tālāk — viena no Poruka darbu galvenajām vērtībām. Ne velti Rainis 1921. gadā veltījuma dzejolī «Jāņa Poruka piemiņai» viņa skaidrības ilgu pilno dzeju raksturojis šādiem tēliem: «Un jūra zemi klāj ar rūgtiem viļņiem Un sūrām asarām, — un baltā dvēs'le Pār zemi baigi klīda meklēt vietu.» Poruks gan pats neatrada pat ceļa, kas vestu uz kāroto skaidrību, bet viņa ilgas pēc tās bija karstas, viņa sāpes un grūtsirdība patiesa. P. Dauge (1912.) par to saka: «Arī latviešiem ir savi pesimisti; nerunāsim par tiem modes pesimistiem, kuri savā garīgā tukšībā un izvirtībā gan tērpjas pesimisma maskās, bet savas seklās dvēseles «dziļumos» tikai tiecas pēc lētas popularitates un visādiem slimīgiem, sekliem eksperimentiem. Šie ir pesimisma modes ģeķi. Cik cēli no

viņiem atšķiras tādas tiešām dziļas poetiskas dvēseles kā Poruka . . .»[1]

Daži Poruka raksti pauž zināmā mērā nīcšeanismam radniecīgus uzskatus. A. Grigulis raksta: «Nīcše, šis vācu reakcionārais filozofs un fašisma ideologs, sabiedrību sadala pārcilvēkos un pūlī. No viņa Poruks ņem ieskatu par indivīda atdalīšanos no sabiedrības un iegrimšanu savā dvēseles apskaidrībā. Daudzos savos stāstos Poruks attēlo savādniekus, kas dzīvo vienpatņa dzīvi, iegrimdami savos sapņos, un neiekļaujas parastajā sabiedrībā, kura, pēc rakstnieka atzinuma, ir ļaunuma pilna.» Spilgts pārstāvis te ir izvirtušais bagātnieks Roberts Landens nepabeigtajā romanā «Rīga» (1899.), arī Millers stāstā «Perpetuum mobile» (1894.), Marta stāstā «Atraitne» (1896.) u. c. Minētie raksturi, bagātīgi kulturas iespaidus sasmēlušies, ar nievu noraugās uz rūpju nomāktajiem vienkāršajiem darba cilvēkiem, kam gaume un prasības pēc mākslas palikušas neattīstītas. Par Nīcši rakstnieks interesējies diezgan daudz, bet tā asiņainais pārcilvēks cilvēciskajam Porukam ir tāls un nepieņemams.

Nozīmīga Poruka izpratnei ir viņa apcere «Vai pesimisms rakstniecībā ir notiesājams» (1901.): «Var jau arī smieties par to, cik akla cilvēce ir bijusi, cik akla tā vēl šodien ir, bet es domāju, gardi tie smiekli nebūs. Tikai tas, kas labi pārticis, kam nav rūpju, var padancot un pasmieties. Bet ne rakstnieki lai šo apstākli ņemtu sevim par galveno tematu, tas gan būtu par daudz paģērēts.» Poruks neredzēja ceļu uz darbaļaužu labāku nākotni, bet viņa sirds bija ar tiem, kā liecina, piemēram, viens no viņa labākajiem darbiem «Kauja pie Knipskas».

«Kauja pie Knipskas»

Novele «Kauja pie Knipskas» (1897.) notēlo skolēnu dzīvi lauku skolā, atklāj tanī asas sociālas pretrunas. Kritiskā gaismā rakstnieks parāda, ka neliela daļa audzēkņu, bagātnieku lutekļu, dzīvo pārpilnībā un izlaidībā, turpretim vienkāršam bezzemnieka bērnam pat niecīgā pagastskolas izglītība iegūstama tikai ar pārmērīgām grūtībām; viņam nav pat ko ēst. Lai nemirtu badā, nabaga

[1] *P. Dauge,* Dzīves apnikums un dzīves prieks, 1912., 11.—12. lpp.

rokpeļņa zēns Cibiņš spiests ķerties pie budža dēla Buņģa pārtikas kastes.

Konflikts starp apdāvināto, krietno, smalkjūtīgo Cibiņu un trulo, ļauno, rupjo Buņģi veido noveles galveno sižetisko līniju, atklāj divus savstarpēji pretējus raksturus, uzskatus un intereses. Spilgtākais moments abu sadursmē ir skolēnu sniega kauja — kauja pie Knipskas — kur Cibiņš droši stājas pretim fiziski spēcīgākajam Buņģim. Pēc tam, trūkuma novārdzināts un pazemojumu nomākts, Cibiņš salā aiziet bojā.

Cibiņš ir darba centrā. Arī viņš ir viens no Poruka «bālajiem zēniem», kura vērtīgākā īpašība ir patstāvīgas, dotajos apstākļos diezgan dziļas domāšanas spējas un izkoptas godīguma jūtas. Cibiņš cietis daudz pārestību un trūkuma, ir iebaidīts un tādēļ dažkārt nedrošs, tomēr spējīgs saslieties arī uz cīņu. Pretēji citiem zēniem viņš parasti nepiedalās sniega kaujā, taču ne miegainības vai gļēvuma dēļ, bet tāpēc, ka Buņģis un citi tam līdzīgi pārvērtuši draisko rotaļu un biedrisko sacensību par ļaunu kautiņu, kur sasit vājākos līdz asinīm. Turpretim Cibiņam šīs mežonīgā prieka jūtas, kuras daži uzskata par spēka un vīrišķības izpausmi, ir pretīgas, jo viņš domā: «Kāpēc sviest biedram pa galvu, kamēr tas dabūn zilu aci vai kamēr tam tek asinis iz deguna.»

Cibiņš izvairās no cīņas, kuru uzskata par nevajadzīgu, bet ne no katras cīņas. Kad Buņģis dara pāri mazajam, sirsnīgajam Sapuliņam, arī Cibiņš iedegas jeb, kā Poruks saka: «Cibiņš sajuta to kā svētu pienākumu iet Sapuliņam palīgā. Viņš gāja palīgā tam, kurš tika vajāts...» Klusais, lēnīgais Cibiņš stājas vājākā pulka priekšgalā un piespiež «ienaidnieku ģenerali» Buņģi bēgt. Seko abu cīņā izšķirīgā, Porukam raksturīgā vieta.

Nobijies, gandrīz jau sakauts, Buņģis uz brīdi, šķiet, kļuvis nekaitīgs, un Cibiņš, apmierinājies ar jau gūto daļējo uzvaru, uzbrukumu izbeidz. «Viņš stāvēja Buņģim ļoti tuvu un vairs nesvieda, nezinādams, vai sniegt Buņģim roku un derēt mieru, vai savilkt dūri un sist?... Bet viņš vēl nebija nevienam sitis — —» Šī Cibiņa pasivitate dod jau dūšu zaudējušam Buņģim jaunu drosmi un uzbrukuma iespēju: «Buņģis atspērās...

un kā tīģeris uzklupa Cibiņam.» Zemē nogāzts un pārlieku mocīts, Cibiņš gan lūko no jauna sākt cīņu — ieķeras Buņģim matos, — bet nu jau ir par vēlu: viņš ir galīgi uzvarēts, piekauts un izsmiets, piespiests vaidēt un raudāt. Nekā nelīdz arī naivā Sapuliņa šļupstošais mierinājums: «Bungit il tīls lazbainieks!»

Arī no šīs smagās pieredzes Cibiņš neiemācās citreiz būt gudrāks, kā to netieši rāda viņa rīcība sapnī. Cibiņš sapņo, ka viņam ir skaisti svārki, kurus Buņģis grib atņemt, uzdot par saviem. Cibiņš «gan zina, ka tie nav vis Buņģa, bet viņa paša svārki. Tomēr viņš velk spīdošos svārkus nost, atdod tos Buņģim...» Lai gan tas ir tikai sapnis, ar tā palīdzību pareizi atklāts, līdz kādam pasivitates absurdam aizved principi, kas pienācīgi neievēro nepieciešamību cīnīties pret ļaunumu.

Par visu vairāk un neatlaidīgāk Cibiņu moka izsalkums. Jau gadiem ilgi čaklais godīgo, bet trūcīgo strādnieku bērns bijis spiests dzīvot pusbadā tā, ka aiz ēstgribas pat «iekšas raustījās»; bet vecākiem pašiem reti kad ir kāposti klāt pie sausas maizes. Tad nabaga zēns, jau pusapziņas zaudējis, izstiepj roku, lai kaut ko paņemtu no Buņģa pārpilnības. Gan Cibiņš atceras mātes mācību neaiztikt svešu mantu, gan viņam ir kauns — «Bet tomēr, tomēr viņam gribējās ēst — — — —». Kad viņu pratina: «Tu gribēji zagt?» Cibiņš taisās teikt «jā», bet tad apdomājas, ka «bija gribējis tikai apmierināt savu briesmīgo izsalkumu» un atbild: «Nē!... Man gribējās ēst!...» Skolotājs birokrats tādu domu gājienu neatzīst un Cibiņu nosoda un pazemo, bet vislielāko brēku sacelļ savās privatīpašnieka «svētajās» tiesībās aizskartais Buņģis.

Buņģis ir pelēko baronu jaunās audzes pārstāvis, spilgtākais tipisks nākošā budža tēls latviešu pirmspadomju literaturā. Jau mazs viņš ir slinks un lielīgs, viltīgs un melīgs, godkārs un skaudīgs, kauslīgs un bailīgs. Kad viņam ar brāli atvests pa dāvanai, viņš sacelļ traci, lai viens pats dabūtu abas. Saviem draugiem, ar kuriem viņš kopā pīpē, Buņģis melo, ka viņam papirosu vairs nav, baidīdamies, ka tikai pašam nepietrūkst. Nolamājis skolotāju, Buņģis bailīgi skatās, vai tikai Cibiņš

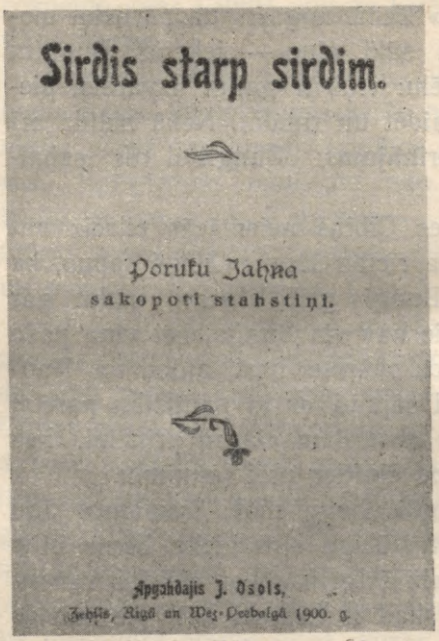

J. Poruka stāstu pirmais sakopojums

nav dzirdējis; Cibiņš gan nav nodevējs, bet Buņģis spriež par citiem pats pēc sevis. Nemācēdams pats atrisināt uzdevumu, Buņģis meklē palīgu pie Cibiņa, kuru pats nesen kā apvainojis, un tad sūdzas, ka Cibiņš prasījis viņam. Vēl tikai otru gadu skolā iedams, Buņģis jau prot uzpirkt balsis, lai kļūtu par sniega kaujas «ģenerali». Viņš labprāt izmēģina spēkus pie tā, kas vājāks vai pat neaizsargāts, bet no stiprāka pretinieka bēg. Pat varenajā ēstgribā izpaužas ne veselība, bet rijība. Godīga cilvēka īpašības viņam nav nevienas, toties ir jau labi apgūta prasme, kā uzmesties uz kakla citiem. Anna Sakse savā apcerējumā par Poruku pareizi norāda, ka lieliski izveidotajā labi paēdušā Buņģa zīmējumā «spilgti ietvertas praktisko dzīvotpratēju, vienmēr un visur pašlabuma meklētāju atbaidošās īpašības».

Poruks pats plašākus vispārinājumus, izejot no Buņģa tēla, nesniedz. Rakstnieks gan parāda, kā nabadzīgais cilvēks tika mocīts un salauzts, bet atklāt šo netaisnību dziļākos cēloņus nespēj. To vietā viņš stāsta, ka Cibiņš lielā izsalkumā «nolādēja dabu», ko tāds mazs pagastskolnieks gan nebūtu iedomājis (daba arī nebija vainīga), un bez jebkādas kritikas rāda Cibiņa mierināšanos ar domām, ka arī Kristus cietis. Ja lasītājs pats jau iepriekš nezina, ka Cibiņa ciešanu dziļākais cēlonis ir ekspluatatoriskā iekārta, tad arī Poruka realisms to nenoskaidro; tāda ir šā realisma ierobežotība pat labākajos darbos.

«Kauja pie Knipskas» tulkota igauņu un čechu valodā.

Citi galvenie Poruka prozas darbi

Viens no vislabākajiem, viscaur realistiskajiem Poruka prozas darbiem ir *«Kā Runcis kļuva par Runcē»* (1898.). Tā ir novele par pusaugu zēna Mazā Runča — nākošā tirgotāja Runcē — pirmo braucienu uz Rīgu, kur spilgti atklājas viņa kā topošā kapitalista pamatīpašība: kāre un prasme tikt pie naudas. «... man vajag pašam savas naudas!» ir viņa pirmā prasība, un to viņš pamato tā: «Ja tev ir nauda, tad tu esi kungs...» Pēc naudas viņš tiecas visiem līdzekļiem, piemēram, ar viltotu laipnību, ar uzmācību un draudiem atņem mātes sviesta krājumiņu, kas glabāts otra dēla — karavīra sagaidīšanai; sviests tiek pārdots dārgi, bet mātei solītās labās dziesmu grāmatas vietā tiek nopirkta vislētākā, kāda vien ir. Par saraustu naudu, tai skaitā jaunas cepures iegādei dāvāto rubli, Runcis sapērk visādus niekus, ko ar peļņu pārdod tālāk. «Vajaga uzsākt veikalu!» ir viņa princips, ko realizējot, par trim kvartiem iegūtam nazim jānes divi kvarti peļņas. Lēti pirkt, dārgi pārdot, — tas Runča galvenais «talants», ko atbalsta citi līdzīgi, it īpaši — neticība cilvēkam. «Mazais Runcis bija tāds putns, kurš, — kā Poruks raksta, — nevienam daudz neuzticēja.» Pat, grāmatu pērkot, tiek apšaubīts (taču laikam, pašam pēc sevis spriežot): «Vai ir tik visas lapas?» Mazais Runcis dreb par katru kapeiku, pat par sviesta piciņu, ko pircējs nogaršodams apēd no viņa mīļā īpašuma, bet galva viņam nemitīgi perina arī plašākus plānus. Tikai piecpadsmit gadu vecs būdams, viņš jau izpētījis sava pagasta ļaužu vājības un, uz tām balstoties, katru nopirkto preci jau iepriekš paredzējis zināmam pircējam. Tā Runča veikals zeļ. «Teļādas, kauli, brāķa lini, visādas grabažas ir caur viņa rokām gājušas», līdz beidzot — «Runcē kungs varēja saukties par bagātu vīru».

Vairākos realistiskos darbos Poruks notēlojis bērnības atmiņas, atklājot dažu nozīmīgu ainu no lauku dzīves. Piemēram — *«Krusttēvs»* (1899.) un *«Krustmātes kāzas»* (1900.), kas parāda dzīves prieka un enerģijas pārpilnus simpatiskus zemnieku tēlus, *«Odžinkas purvs»* (1905.), kas stāsta par muižnieka piekrāptas meitenes briesmīgo galu, u. c. Uz tās pašas pieredzes pamata

veidotajā novelē *«Baltā puķe»* (1899.) redzam dzērāja ģimenes ciešanas, kā arī vēl ne pilnīgi pagrimušā vīra pašpārmetumus un gribu laboties. Humoristiski satiriskajā stāstā *«Ubagi gada tirgū»* (1901.) izsmieta māņticība un tās izmantotāji, pavērts skats uz to tumšo dzīvi, kāda vecuma nespēkā draudēja nabagmājā kalpu absolutajam vairumam.

Poruka spalvai pieder arī īsas īpatnēja veida pasakas ar filozofisku saturu, ievērojamas ar meistarisko, klasiski vienkāršo noformējumu, ar jūtu patiesīgumu un domu spraigumu. Labākās no tām — *«Maldu pils»* (1897.) un *«Faķirs»* (1901.). «Maldu pils» ir droši pamatota un dziļi izjusta kritika pret asketismu, pret Poruka paša rakstos dažkārt sastopamo dzīves noliegšanu. «Faķirā» notēlots cilvēks, kas, tāpat kā Poruks, tic dieva eksistencei un spēkam, bet, redzēdams dzīves netaisnības, apšauba dieva taisnīgumu un līdzīgi Eschila Prometejam nostājas pret valdošo varmāku kā cīnītājs. Tikai Prometeja rīcībā ir kāda milzu vara, kas viņa pretinieku reiz gāzīs, turpretim Poruka faķiram — vienīgi spīts, kas ir gan lepns, bet bezcerīgs.

Porukam nopelni arī latviešu literaturas tematikas kuplināšanā. Viens no pirmajiem un diezgan plaši viņš notēlojis inteliģences dzīvi, atklājot vai nu vienas tās daļas moralo pagrimumu («Studenta Domiņa sapnis» 1900.), vai ideali noskaņotu mākslinieku traģiku buržuaziskajā sabiedrībā («Vecais muzikants» 1896.). Poruks paver skatu uz tiem pārdzīvojumiem, kādus izraisa māksla, galvenokārt muzika («Ērģelnieks» 1903. g. u. c.). Tāpat viņš pievērsies arī pilsētas turīgo aprindu dzīvei, atmaskojot galvenokārt to mietpilsoniskumu un izlaidību, piemēram, stāstos *«Nervi»* (1898.), *«Klavieru spēlētāja»* (1901.), *«Kundzes»* (1902.), groteskā *«Ķēkšu akademija»* (1901.) u. c. Bez tam vēl viņš pievērsies arī aizrobežu dzīvei — parāda ainas gan no Vācijas, kuru pazina pēc paša pieredzes, gan arī aizved lasītāju uz fantazijā skatīto Franciju, Angliju, Spāniju, Ēģipti u. c. zemēm, pat uz Indiju («Izbaudījumi» 1896.; «Almanzors» 1901.; «Tiks Turpins» 1903.; «Žanete» 1903. u. c.). Poruks rakstījis arī par vēstures tēmām («Iz senās Rīgas dzīves» 1900.; «Mārtiņš Gīze» u. c.). Tomēr šī tematiskā daudzpusība nereti saistās ar

aplamu apgaismojumu — ar ekspluatatorisko šķiru pārstāvju idealizaciju, mistiskumu u. c. reakcionarām tendencēm; arī meistarības līmenis šais darbos, tāpat kā visā Poruka daiļradē, stipri nevienmērīgs.

Poruka prozas meistarība

Poruks rakstījis gan realistiskus, gan romantiskus stāstus un noveles, gan rūpīgi izstrādātus, gan paviršus. Tādēļ tikai tad, kad daļu darbu atsijā un daudzos koncentrē uzmanību uz to labākajām vietām, atklājas īsta mākslas meistarība.

Materialo un citu rūpju nomākts un pēc sava rakstura impulsivs mākslinieks būdams, Poruks visvairāk un labāk rakstīja atsevišķos iejūsmas brīžos. Atbilstoši šai īpatnībai viņš pievērsies galvenokārt neliela apmēra žanriem; zīmīgi, ka Poruka vienīgais romans («Rīga») palika nepabeigts.

Raksturīgs ir viņa darbu iesākums: atšķirībā, piemēram, no Apsīšu Jēkaba Poruks nemēdz kavēties pie gariem ievadiem, bet ieved uzreiz notikumu centrā (piemēram, «Kauja pie Knipskas», «Kā Runcis kļuva par Runcē»). Tāds paņēmiens rakstniekam palīdzējis izveidot darbu dzīvāku, spraigāku, ietvert arī īsā sacerējumā bagātāku saturu un risināt sarežģītākus sižetus.

Vēl jo lielākā mērā raksturīgs Poruka darbu nobeigums: saskaņā ar stiprajām pesimisma noskaņām savā pasaules uzskatā viņš vairāk nekā jebkurš no redzamākajiem latviešu rakstniekiem beidz ar galvenā varoņa nāvi («Perpetuum mobile», «Asaras», «Mārtiņš Gīze», «Ērģelnieks», «Baltās drānas» u. c.). Kā reliģiozs cilvēks Poruks nāvi uzskata par atpestītāju, par jaunas dzīvības sākumu un nereti ar šo aplamo uzskatu mēģina kliedēt drūmo noskaņu, mākslīgi izskaistināt resp. viltot īstenību (piemēram, «Pērļu zvejnieks», «Viesis»). Tādā veidā rakstnieks dažkārt noiet tik tālu, ka padara mistiskas pat visvienkāršākās lietas. Piemēram, stāstā «Dzīves mīklas», pēc pavisam parastas parādības — divu saimnieku sakildošanās un salabšanas — autors sāk «gudri skaidrot», cik dzīve esot tumša, neizprotama, «kā viena mīkla». Reliģiozitate, mistika u. c. veida filozofiskā idealisma iepinumi samaitā daudzus jo daudzus Poruka darbus, kas citādi būtu it vērtīgi.

Īpaši spēcīgs Poruks ir personu raksturojumos. Viņš izveidojis tādus spilgtus, atmiņā paliekošus tēlus kā Buņģi, Mazo Runci u. c. Liela nozīme te sižetiem, kas izstrādāti tā, lai radītu situacijas, kurās raksturi atklājas dziļi un daudzpusīgi. Buņģis tiek priekšā stādīts vispirms tādā situacijā, kur viņš, ar karoti pa kubuliņu biezumus zvejodams, strebj putru, pēc tam ar uzpirkšanu «zvejo» sev balsis, lai tiktu par «ģenerali», turpretim Ansis Vairogs — Gaujmalā klausoties lakstīgalas un sapņojot, pēc tam pērles zvejojot. Naudas vergs Mazais Runcis savu dabu atklāj, kaislīgā mantrauša priekā slepeni tīksmināmies par iegūtajiem dārgumiem, bet Silenieku Jānis, nakts vēsuma nejuzdams, sapņo par izglītību.

Iemīļots paņēmiens, ar ko papildināt situacijas, kādās nonāk raksturojamā persona, Porukam ir — notēlot šā cilvēka sapni. Tādēļ Poruka darbos atkal un atkal sastopamies ar sapni — gan miegā, gan nomodā redzētu, gan parastu vesela cilvēka sapni, gan murgiem. Mazais Runcis sapņo, kā nejauks sāncensis viņu — nākošo tirgotāju un bagātnieku — iebāž maisā, lai dzīvu apraktu. Ar šā sapņa palīdzību nelielajā darbā veikli iekomponēts raksturojums par naudinieku necilvēcīgo konkurences cīņu; te Poruks rakstījis realistiski, tāpat arī stāstos «Atraitne», «Studenta Domiņa sapnis» u. c. Bet daudz viņam arī tādu darbu, kur sapnis atkarīgi no autora pasaules uzskata kalpo, lai pavērtu logu uz kādu iracionalu un transcendentalu pasauli, kas prātam un maņu organiem nepieejama. Tādi pa lielākai daļai ir Poruka «bālo zēnu» u. c. viņa «sirdsšķīsto ļaužu» sapņi. Tā filozofiskais idealisms arī te ved projām no realisma.

Labi sasniegumi Porukam arī valodas un stila izkopšanā, it īpaši veiksmīgi — personu raksturošanā. Spilgts gadījums, kur rakstura atklāšanai veiksmīgi izmantota individualizētā runa, ir izlutinātā Buņģu Pēterīša draudi savai mātei noveles «Kauja pie Knipskas» sākumā. Turpretim «Pērļu zvejniekā» Anša Vairoga mātes runa gan ir stipri spilgta, bet nedabiska; tā varētu runāt, piemēram, Platons, ne vienkārša lauku sieviete. Te rakstnieks rīkojies romantiskiem izteiksmes līdzekļiem.

Poruks daudz pievērsies jūtu dzīvei, it īpaši intensiviem,

kāpinātiem pārdzīvojumiem. Tomēr savos realistiskajos darbos viņš pratis pat vissarežģītāko emocionalo saturu atklāt vienkāršiem līdzekļiem. Piemēram, stāstā «Krusttēvs» rakstnieks parāda vīru visdziļākajās bēdās — pie karsti mīļotās dzīves biedres zārka, un visu viņa lielo ciešanu bezgalību Poruks raksturo ar dažiem mazam bērnam čukstētiem šā vīra vārdiem: «Tāda ir, Jancīt, cilvēka gaita!»

Parasti Poruks raksta īsos teikumos, vienkāršās teikumu konstrukcijās. Dažkārt viņa darbos sastopam arī patetiskus periodus, taču nekā labāka tie nesniedz, bet gan tieši pretējo. Tā ir, piemēram, «Pērļu zvejnieka» ievadā, kur rakstnieks pūlējies mīlestības jūtas izteikt varen krāšņi. Īstām jūtām nav tik «skaistu» vārdu. Gribēdams izteikties «dziļāk», Poruks daudzkārt aiziet prom no patiesības.

Poruks nebija tikai trausls sapņotājs un kluss mīlētājs. Viņa mīlestības pretējā puse ir naids pret tiem, kas neļauj skaistajiem sapņiem realizēties. Poruks gan raksta par Cibiņu, kas nevienam nebija sitis, par Zalkšņu tēvu, kas ar visiem bija laipns, bet rakstnieks pats pie tādiem principiem neturējās. Ja viņš bija ar kaut ko nemierā, tad uzbruka tam, kritizēja, kļuva par apsūdzētāju un tiesātāju. Viens no nozīmīgākajiem līdzekļiem te bija satira.

Daudz satiras ir, piemēram, Poruka stāstos — «Ubagi gada tirgū», «Ķēkšu akademija», «Kundzes», «Viesis», «Vecās Margrietas testaments» u. c. Īpaši satirisks rakstnieks ir pret t. s. «labākajām familijām». Stāstā «Nervi» viņš notēlo izlutinātu, histerisku madamiņu, kura, karietē atbraukusi uz savu grezno muižu, vaimanā par «grūto» braucienu un ilgojas, kaut nāve viņu ātrāk atbrīvotu, bet tai pašā laikā baidās gulēt mājā bez zibeņnovedēja, lai gan ir vēls rudens un zibens vairs nav gaidāms. Poruks notēlo to ironiskā, zobgalīgā tonī, bet pats paliek nopietns. Atšķirībā no Kaudzīšu, Blaumaņa un Doku Ata satiras Poruka satira parasti neizraisa jautrus smieklus, bet rūgtu vai nicinošu smīnu.

Poruka satira pauž rakstnieka intelektualo un moralo pārākumu par to, ko viņš kritizē, galvenokārt par mietpilsoņiem, bet

tai raksturīga satraukta, nervoza pieskaņa. Stāstos «Viesis», «Ķēkšu akademija» u. c. satira par turīgo pilsoņu liekulību un garīgo trulumu izskan kā nevarīgas dusmas, kuras vairāk nekā panākt nespēj kā tikai pārmest. Porukam trūkst pietiekama idejiska pamata, lai savu satiru izveidotu īsti pilnasinīgu, lai mērotos ar pašiem lielākajiem satiras meistariem. Labāk nekā satiriskie momenti viņam padodas liriskie; it īpaši to redzam viņa dzejā.

Poruka dzeja

Poruks sarakstījis vairākus simtus dzejoļu, no kuriem daudzi kļuvuši stipri populari un ieskaitāmi latviešu dzejas klasikā. Viņa lirikas labākā daļa apliecina dzejnieka spēcīgo talantu, izsaka patiesas un intensivas jūtas, bet saistās ar idealistisko pasaules skatījumu tik lielā mērā, ka patiešām pozitivi vērtējama tikai ne visai plaša izlase. J. Jansons-Brauns raksta: «Porukam ir tiešām nenoliedzamas liriska dzejnieka dāvanas. Viņa klusie, liegie, sapņainie sēru un ilgu dzejoļīši smaržo kā balti ābeļu ziedi. Bet tādu viņam nav daudz...»[1]

Vairāki labi dzejoļi atrodami plašajā Poruka mīlestības lirikā, piemēram: «Mīlestība» (1895.), «Gētes jājiens uz Zezenheimu» (1899.), «Pie tava augstā baltā loga» (1899.), «No zieda uz ziedu...» (1900.), «Pa ziedoņa lejām esi gājis» (1900.), «Teici to stundu, to brīdi» (1900.). Citkārt paustās dzīves noliegšanas domas dzejnieks te nolicis pie malas. Dziļi emocionali viņš apdzied mīlestības tīro laimi un ilgošanos pēc tās, atklāj šo jūtu cilvēciskumu un skaistumu. It īpaši Emīla Dārziņa komponētais, koncertprogramās un tautā iemīļotais dzejolis ar spārnoto ievadvārsmu «Teici to stundu, to brīdi, Kad tu man roku sniegsi» pieder pie latviešu mīlestības lirikas zelta fonda, stādamies blakus tādiem izciliem darbiem kā Raiņa «Pļāvēja diendusa» un Blaumaņa «Vēl tu nezini».

Izdevies Porukam ir arī viens otrs bērnu dzejolis. Tāds ir, piemēram, «Lulliņa, una, tita un minka» (1905.) un sevišķi jau gadu iepriekš sarakstītais humora un jautrības pilnais «Tracis»

[1] *J. Jansons,* Fauni vai klauni?, 1908., 27. lpp.

(«Mazs kaķīts, Mazs zaķīts Uz ceļa satikās...»). Tie ir pilnīgi realistiski, iepazīstina bērnu ar dažiem tuvākās apkārtnes objektiem, vingrina tā atmiņu un fantaziju, izkopj estetiskās jūtas.

Pretstatā daudzajiem drūmajiem dzejoļiem minams optimistiskais «Kad pavasara vēsmas pūš» (1897.) — dabas pavasara atmodas realistisks apdziedājums un dzīves prieka atdzimšanas aplieciņājums:

Kad pavasara vēsmas pūš
Un ziedu smarža augšup ceļas,
Kad, puķēm smaidot, ielejas
Ar saules gaismu pilnas smeļas,
Tad arī manās krūtīs plaukst,
Kā pumpurīši vaļā raisās,
Man liekas, it kā dvēsele
Tad lil'jām līdzi ziedēt taisās.

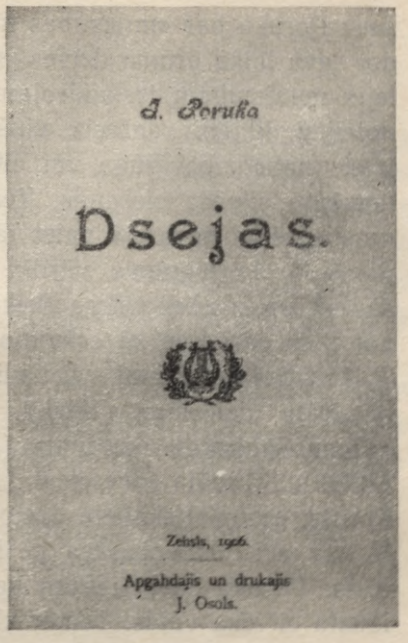

J. Poruka dzejoļu pirmais sakopojums

Zināms optimisms ir arī nedaudzajos Poruka humoristiski satiriskajos dzejoļos «Pie Heines kapa» (1895.), «Kāpēc domās uz zvaigznēm skriet» (1899.), «Vecā Andrieva dziesma» (1900.) u. c. Tajos gan nav ne skaļu smieklu, ne asākas kritikas, bet ir tas, kā trūkst Poruka darbu lielai daļai — veselīgs skats uz dzīvi, piemēram, ironizējot par mietpilsoņiem, par viņu interešu aprobežotību:

Ēdis, dzēris, līksmojies,
Cilvēks ēnā gulēt zveļas.
(«Reala vasara» 1900.)

Pa lielākajai daļai Poruka dzejoļi ir skumji, grūtsirdīgi. Lai viņš dzejo par ko dzejodams — par mīlestību, idealiem vai ko citu, parasti viss izskan ne gaišos toņos, kā jau to viņa pasaules uzskats un nelaimīgā dzīve nosaka. Ne velti Andrejs Upīts

sauc Poruku par «mīlestības un asaru dzejnieku»[1]. Tomēr, parādot sava laika drūmo dzīves īstenību, dzejnieks ne katrreiz meklējis netaisnībām izskaidrojumu kaut kādā pārdabisku spēku noteiktā liktenī; dažreiz viņš tikai vienkārši, bet satricinoši izteic nabadzības jūga vai citu kapitalistiskās dzīves pretrunu nomāktā cilvēka ciešanas. Realajai īstenībai tās bija būtiskas, un dzejnieks nevarēja paiet tām garām. Arī uz Poruku attiecināmi M. Ļermontova vārdi: «Kas dzejnieks, dzīvodams bez sāpju? Un kas bez vētras okeans.» Ne velti N. Dobroļubovs runā par tādu parādību kā «skumjo daiļumu» un novērtē to pozitivi.[2]

Pozitivi vērtējami arī tādi Poruka grūtsirdīgie dzejoļi kā «Dzērāja dziesma» (1896.), «Dzeja mana līgava» (1896.), «Vienu šausmīgu dziesmu» (1902.), «No lauka, kur strādā» (1903.), «Izgāja dvēsele» (1905.). Pretēji daudziem citiem Poruka pesimistiskajiem dzejoļiem te nav nekādas mistikas, bet te nav arī Veidenbauma pesimismam raksturīgā spēcīgā protesta: Poruka dzejā izskan ne cīnītāja naids, bet nevarīga, salauzta cilvēka vaids. Tomēr klusa nopūta var izteikt daudz. Šie dzejoļi māca pazīt un nīst valdošo spēku ļaunumu. Tie dod atbalsi arī ilgām pēc labākas dzīves, un tajos izpaužas griba dzīvot.

Viens no spilgtākajiem piemēriem te dzejolis «Pie loga ziemas naktī» (1898.), kurā grūtību vajātais dzejnieks ar izmisuma spēku izkliedz alkainas ilgas pēc dzīves:

Bez stīgām kokle,
Bez prieka dzīve,
Bet vecā dziesma ausīs skan,
Bez mīļās māja,
Bez mērķa soļi,
Bet dzīvot, dzīvot gribas man.
. . . . . .
No salnas pārņemts,
Mirdz ledū ezers,
Un plīstot gāles klaidums skan;

[1] «Izglītība», 1911., 7.

[2] *N. Dobroļubovs,* Izlase, 1949., 206. lpp.

Bet manas krūtis
Vēl nedrīkst sastingt,
Vēl dzīvot, dzīvot gribas man!

E. Melngaiļa un arī E. Dārziņa komponēts, šis dzejolis ar atkārtoto un akcentēto saucienu — «dzīvot, dzīvot gribas man!» izskan dziļi un spēcīgi. Tas rāda, ka pretēji visām reliģijas un idealistiskās filozofijas pārgudrībām, kas kropļoja Poruka pasaules uzskatu, ieviesa tur domas par dzīves nīcību, dzejnieks bija saglabājis neapslāpējamu vitalitati, spēju modināt to arī citos.

Poruks uzrakstījis arī kaut ko tādu, kur ieskanas it kā drauds pret socialajām netaisnībām. Tāds ir dzejolis «Vīrs ar tulznām rokā» (1905.), kurā, par strādnieku dzīvi runājot, starp citu, ir šādas rindas:

Vai pagrabs, vai augstais bēniņš tev lemts,
Tev bērni ir mūžam bāli,
Tev smaids iz liesās sejas ir ņemts,
Acs nikni skatās uz tāli.
Tur tālē simtiem āmuru klaudz,
Kur šķiras no uguns dūmi;
Tur tādu, kāds esi tu, ir daudz.

Tas ir dzejolis par strādnieku, sarakstīts 1905. gada revolucijas uzplūdu laikā, bet arī tad Poruks rakstījis tikai, ka strādnieki — «glūn uz mašīnām drūmi». Kaut cik nopietnāk tuvoties revolucijas izpratnei Poruks pat izņēmuma gadījumā nespēj.

Poruka dzejai raksturīga diezgan liela daudzveidība; kā jau citētie piemēri rāda, tur sastopami gan liriski dzejoļi, gan prātnieciski, gan humoristiski satiriski u.c. Tomēr sasniegumi visos šais novados nav vienlīdz lieli. Viskošāk dzejnieka talants uzplaucis jūtu lirikā. Arī tur, kur viņš kavējas filozofiskās pārdomās, emocionalais elements ieņem redzamu vietu. Patiesi, intensivi pārdzīvojumi un prasme tos izteikt vienkārši, skaidri un pārliecinoši pieder pie Poruka dzejas būtības. Piemēram, dzejolis «Pesimists» (1897.):

Bez zvaigznēm manas dzīves nakts,
Bez saules manas dienas;

No citreizējām cerībām
Vairs manim nav nevienas.
Vai tāpēc zvaigžņu debesīs
Nav, ka man āklas acis?
Vai cerības tur vainīgas,
Ka es tām kapu racis?
Viss, viss ir plašā pasaulē, —
Bet tas priekš manis, nieka,
Nav radījies un izcēlies;
Es esmu būtne lieka.

Minētajā dzejolī viegli, tomēr nepārprotami iezīmētas paraleles, kādas ir dabas parādībām un cilvēka dzīvei. Tādu paņēmienu, parasti kopā ar kāpinājumu, Poruks lietojis bieži jo bieži un izkopis to līdz augstai pakāpei, it īpaši noskaņu un jūtu niansu notēlojumos. Piemēram, dzejolī «Es zinu» (1896.) lasām par rozi, kas plaukst, iemirdzas un vīst klusējot; tam seko analoģiska cilvēka dzīves gaitas aina. Tādā veidā, vairāk liekot nojaust nekā tieši pasakot, radīts priekšstats par cilvēcisko jūtu dziļumu un skaistumu arī tad, kad sirds mīlē, ilgojas un cieš klusi, bez vaidiem un bravuras. Tas pateikts ļoti smalkjūtīgi un lakoniski. Ne vārda par daudz! Spēja ieviļņot dvēseles jūtīgākās stīgas un tā modināt cieņu pret cilvēka iekšējo dzīvi, tīrīt to no zemiskām kaislībām — tā viena no raksturīgākajām Poruka dzejas īpatnībām un vērtībām.

Smalko, kautro jūtu vibraciju notēlošanai Poruks veiksmīgi lieto romantiskā stila paņēmienus. Piemēram, dziesma bez virsraksta romanā «Rīga», kur kabarē dziedātāja izsaka savas skumjas par bezcerīgo nākotni, kāda to pēc greznās, bet tukšās jaunības sagaida vecumā:

Pār puķainām lejām rudens nāk!
Un puķes vīst, un kokiem lapas birst,
Un aizmirsta mazā lakstīgala mirst! . . .

Pārnestā nozīmē saprotami tēli un cilvēka dzīves paraleles ar dabu parasti nosaka Poruka dzejas lielo gleznainību. Turklāt tā ir arī muzikala. Lai gan ne īpašām metrikas studijām, ne stila slīpējumiem Poruks nav nodevies, viņa valoda viegli plūstoša un nozīmīgākajām maiņām saturā atbilst arī attiecīga variacija

dzejas ritmā. Ievērojot vēl Poruka lirikas bagāto emocionalitati un to, ka vairākiem viņa dzejoļiem it kā iet līdz jau dabisks, reizē ar tekstu veidojies melodiskums, dzejnieka daiļrade daudz ierosinājusi komponistus. It īpaši te jārunā par E. Dārziņu, kas skaņu rakstos izteicis lielāku skaitu Poruka dzejoļu, vairākas savas labākās ieceres saistot ar viņa tekstiem (sk. literaturas sarakstā).

J. Poruka Kopoto rakstu pirmais izdevums

Nepatīkams kontrasts visumā talantīgi izveidotajos dzejoļos ir nereti sastopamās paviršības. Piemēram, mēģināts izlīdzēties ar apostrofiem, vienā pašā dzejolī «Vēl sirdī man ir spēka mazumiņš...» (1899.) vien sešas reizes (pasaul's, pēd'jo, ar', as'ra, ar', mūžīb's). Ne velti R. Blaumanis sodījās, ka Poruks dažkārt dodot iespiešanai darbus, tos pēc uzrakstīšanas pat nepārlasot. Protams, tas nav sakāms par visiem gadījumiem, ne arī par to lielāko daļu.

Dzejnieka iejūtīgā dvēsele un attīstītā mākslas gaume bija priekšnoteikumi, lai tas, ko rakstījusi viņa roka, visumā arī formas ziņā būtu ne tikai bez grubuļiem, bet arī augstā līmenī. It īpaši tas sakāms tur, kur meklējama Poruka dzejas galvenā vērtība, t. i., cilvēka pārdzīvojumu notēlojumos.

* * *

Poruks pats sevi uzskatīja latviešu literaturā par novatoru, par ko kādā vēstulē (1901.) raksta: «Modernās mākslas jēdzienu

es pirmais esmu ietvēris latviešu nacionalā elementā.» Zināmu jaunienesumu viņš izdarījis ir, bet liela daļa no tā ir idealistiskās filozofijas dažnedažādi izpaudumi, kas ielej jaunas asinis reakcionarajam romantismam un daļēji ir pat sākums dekadencei. Pozitivi vērtējamais Poruka novatorisms (tematikas paplašināšana, filozofiskās pasakas izveidošana utt.) ir nozīmīgi, bet nāk laikā, kad ar Raiņa, Aspazijas u. c. darbību latviešu kulturas dzīvē jauni, svaigi vēji jau šalc visās malās. Ne velti viņš pats autobiografiskajā dzejojumā «Iz manas dzīves» (1907.) atzīstas: «Lūk, pa tam bij piedzimusi Jaunā strāva latvju zemei, Kamēr es pa sakšu ielām Mierīgs vecās pēdas minu.»

«Arī ar valdošo latviešu buržuazijas literaturu Porukam nav kopīgas valodas,» norāda A. Grigulis par viņa vietu divu kulturu cīņā 90. un 900. gados un papildina: «Poruks paliek vienpatis... Tikai krietni vēlāk latviešu buržuazija apķērās, ka Poruka sludinātās romantisma idejas lej ūdeni uz viņas dzirnavām, ka tās kalpo reakcijai... Tad sākas Poruka reklamēšana par ģeniju, sākas Poruka ideju un mākslas principu popularizēšana un pastiprināta iepotēšana jaunatnei.»[1]

Ļā buržuaziskie kritiķi sāka raksturot Poruku pilnīgi par savējo un vai par latviešu pašu lielāko dzejnieku. Tādā garā tie publicejuši par viņu pāri par desmit grāmatu un brošuru, ap trīs simti sīkāku apcerējumu. Vieni pārspīlēti daudzināja Poruku par dekadentu un visas latviešu modernās literaturas ciltstēvu, citi idealizēja viņa «bālos zēnus» u. c. «sirdsšķīstus ļaudis», un tā lielai lasītāju daļai pilnīgi sajauca izpratni, it īpaši kaitīgi ietekmēja jaunatni. Dažreiz buržuaziskie kritiķi gan kritizēja Poruka «sirdsšķīstos ļaudis», bet pretstatā to cilvēcības ilgām kā pozitivu paraugu izvirzīja pašapmierinātu buržuju.

Progresivie kritiķi Poruku pamatoti vērtēja stingri un lielā mērā negativi, bet atzinuši arī viņa pozitivo devumu, it īpaši — protestu pret kapitalisma zvēru morali, prasību pēc cilvēcības. E. Pīpiņš-Vizulis 1900. gadā atzīmē: «Kad Poruks īsākā gleznā

---

[1] *Jānis Poruks*, Realistiski stāsti, 1953., 9. lpp.

ņemas rādīt cilvēka dvēseles dzīvi, sevišķi sāpes un ciešanas, tad lielāka patiesīguma nevar vēlēties.»[1] Andrejs Upīts 1911. gadā raksta, ka, saskatīdams Porukā kļūdas, viņš tomēr nepieder pie tiem «akliem noliedzējiem, kas Poruka rakstos neatrod it nekādas idejiskas un mākslinieciskas vērtības»[2]. Poruku atzinīgi vērtējis arī V. Brjusovs, pēc kura ierosinājuma Poruka prozas izlase 1913. gadā izdota arī krieviski. A. Sakse 1945. gadā norāda, ka Poruks ir talantīgs rakstnieks, kura «plašajā jaunrades garā ietveras arī reālisms. Un jāsaka, ja viņā nebūtu tik stipri ieaudzināts reliģiskais uzskats par šīszemes lietām, šajā mākslas virzienā viņš būtu sasniedzis augstu pakāpi. To rāda viņa realistiskie stāsti...»[3] Un turpat tālāk: «Mums jāatzīst Poruka spējas iedziļināties cilvēkā un māka parādīt tā visdažādākos pārdzīvojumus, jāapbrīno daži viņa reali tvertie sadzīves tipu zīmējumi, viņa sirsnīgā, emocionālā lirika...»

J. Poruka piemineklis Meža kapos Rigā (T. Zaļkalna granits)

Rakstnieks dedzīgi protestējis pret buržuju mantrausību, karjerismu, nežēlību, garīgo aprobežotību, izvirtību utt., izveidojis tādus spilgtus šīs šķiras pārstāvju tēlus kā Buņģi un Mazo Runci. Tāpat Poruks parādījis arī smago un apkaunojošo stāvokli, kāds buržuaziskajā sabiedrībā ir māksliniekam un vispār inteliģentam, kurš negrib tai piemēroties. Porukam raksturīgie

[1] «Jauna Raža», IV, 1900.

[2] «Jaunā Dienas Lapa», 1911., 137.

[3] «Padomju Latvijas Skola», 1945., 8.

idealizētie «dvēseles skaidrības» sargātāji un «mūžības mīklu» minētāji vairākos gadījumos ir reakcionari tēli; zināmu interesi kā raksturīgi tā laikmeta kulturas cīņas izpaudumi tie izraisa, studējot literaturvēsturi.

Kulturas mantojumā paliek Poruka labākie stāsti un noveles, kā arī daļa viņa dzejoļu.

LITERATURA

Poruka raksti. Pēc pirmpublicējumiem presē vairākkārt izdoti «Kopoti raksti»: 1. izd. 5 sējumos (1905.—1908.), 2. izd. 4 sējumos (1912.—1914.), 3. izd. 10 sējumos (1924.—1925.), 4. izd. 20 sējumos (1929.—1930.). Vispilnīgākais ir 4. izdevums; tā teksti pārbaudīti pēc manuskripta (kur tas saglabājies) vai pirmiespieduma. Daudz Poruka stāstu u. c. darbu iespiests atsevišķās brošurās, no kurām dažas piedzīvojušas divus un pat vairākus izdevumus.

Padomju Latvijā izdots J. Poruka stāsts «Kauja pie Knipskas» (1952.), kā arī prozas izlase «Jānis Poruks. Realistiski stāsti» (1953.).

Krievu valodā izdota J. Poruka stāstu izlase «Белая одежда» (1913.), kā arī iespiesti vairāki citi darbi, piemēram, «Ubagi gada tirgū» (1921.). Bez tam vēl J. Poruka darbi tulkoti igauņu, lietuviešu, čechu, vācu un angļu valodā. Vairāki J. Poruka dzejoļi («Sāpju spītes», «Kaut reizi vien», «Aizver actiņas un smaidi», «Mātes dziesmiņa» u. c.) latviešu un krievu valodā iespiesti E. Dārziņa kompoziciju krājumā «Dziesmas balsij klavieru pavadījumā» (1950.).

Par Poruku. Rakstnieks pats uzrakstījis (nepabeigtu) autobiografisku dzejojumu «Iz manas dzīves» (1907.). No monografijām atzīmējama *R. Egles* — «Poruku Jānis», iespiesta «Poruku Jāņa kopotu rakstu» XX sēj. (1930.); turpat atrodama *(K. Egles* sastādīta) bibliografija — «Raksti par Poruku un viņa darbiem» un tā paša autora komentari — «Bibliografiskas piezīmes» (par J. Poruka darbu pirmiespiedumiem un tekstu redakcionālām atšķirībām dažādos izdevumos). *J. Jansons-Brauns* 1896. gadā «Dienas Lapas» 64. un 65. numurā asi nokritizējis J. Poruka lugu «Hernhutieši», bet daudzpusīgāku raksturojumu par viņu devis savā brošurā «Fauni vai klauni?» 1908. gadā (26.—29. lpp.). K. Z., t. i., K. Zemītis *(Pērsietis)*, 1896. gadā «Austruma» 5. numurā recenzējis «Pērļu zvejnieku», *J. Asars* 1904. gadā «Mājas Viesa Mēnešraksta» 11. numurā stāstu «Brūklenāju vainags». *E. Pīpiņš-Vizulis* par J. Poruka stāstiem rakstījis «Jaunā Ražā», I sēj. 1898. gadā, IV sēj. 1900. gadā, V sēj. 1901. gadā. *Andrejs Upīts* par J. Poruku publicējis 17 rakstus, to skaitā brošuru «Poruka raksti jaunatnei»

(1922.), nekrologus («Jaunā Dienas Lapā», 1911., 137.; «Izglītība», 1911., 7.) un atsauksmes par J. Poruka kopoto rakstu sējumiem un izdevumiem («Domas», 1914., 6.).

Padomju Latvijā par J. Poruku rakstījuši: *A. Sakse* — «Raksturīgākās iezīmes Poruka un Fr. Bārdas darbos» («Padomju Latvijas Skola», 1945., 8.), *A. Grigulis* — «Jānis Poruks un viņa daiļrade» (ievads krājumā «Jānis Poruks. Realistiski stāsti», 1953.).

A. SAULIETIS

(1869.—1933.)

A. Saulietis savas darbības sākumā, galvenokārt 90. gados, sarakstījis vairākus vērtīgus realistiskus darbus, pirmkārt stāstus par zemnieku dzīvi; vēlāk viņš arvien vairāk nostājas reakcijas pusē, un tad arī viņa daiļrade pagrimst.

Dzīve un daiļrades ceļš

Saulietis (īstajā vārdā Augusts Plikauss) dzimis 1869. gada 22. (v. st. 10.) decembrī toreizējā Grašu pagasta[1] Sauliešos, saimnieka ģimenē.

Mājas audzināšana viņam stipri reliģioza, un tā lielā mērā uz visu mūžu ietekmē Saulieša raksturu, uzskatus un daiļradi.

1881. gadā zēns sāk skolnieka gaitas vietējā pagastskolā. 1887. gadā viņš beidz Kārzdabas pareizticīgo draudzesskolu, kurā labi iemācījies krievu valodu, iemīlējis Ļermontovu, Koļcovu u. c. lielos krievu rakstniekus. No viņu darbiem 90. gados un arī vēlāk šis tas parādās Saulieša tulkojumā, visvairāk Koļcovs.[2] Pēc skolas beigšanas jauneklis pāris gadus strādā tēva mājās zemes darbus, reizē nododamies arī pašmācībai. 1889. gada vasarā apmeklējis skolotāju kursus, Saulietis kopš tā paša gada rudens sāk strādāt par skolotāju. Vispirms viņš ir dažādās vietās Vidzemē par palīgskolotāju, bet no 1892. līdz 1900. gadam dzimtajā pagastā pilntiesīgs tautskolotājs.

Tautskolotāja gadi Saulietim smaga, pārmērīga darba, neveiksmju un sāpīgu pārdzīvojumu pilni; 1895. gadā pie citām likstām pievienojas vēl ilgstoša slimība. Viņš grib ierīkot bibliotēku, pulcināt jauniešus un attīstīt sabiedriski kulturalus pasā-

[1] Tagadējā Cesvaines rajonā.

[2] 1894. gadā Saulieša tulkojumā iespiesti Koļcova dzejoļi «Jaunā pļāvēja» un «Kam ar varu gan», 1897. gadā — «Sēdu pie lodziņa», «Pirmajā sniegā», «Pēc vētras» u. c.

kumus, bet budziskā apkārtne šos centienus noslāpē, par ko rakstnieks pats (1931.) atceras: «Nekur citur priekš tam, ne pēc tam neesmu piedzīvojis tik zemas, trulas un neatzinīgas vērtēšanas darbam, tāda garīga kurluma un mēmuma un tādas saltas nežēlības.»

Saulietis (ap 1900. gadu)

Tādas neapmierinātības, rūgtuma, un drūmu noskaņu apstākļos sarakstīti Saulieša pirmie sacerējumi: dzejoļu krājums «Meža šalkas» (sarakstīts 1890.—1895. g., ar Zvārguļa gādību izdots 1897. g.) un kādi desmit stāsti — «Aiz sniega un tumsas» (1892.), «Baltās plēnes», «Iz jaunības gadiem» un «Ticīgais cilvēks» (visi 1893. g.), «Vaļas diena» (1894.), «Ceļa nauda» (1896.), «Sagruvis nams» (1897.), «Kaimiņi» (1898.), «Nesaticīgie» (1899.) u. c. Iespiesti šie stāsti, tāpat kā vairums viņa pirmo darbu, tikai gadu vai ilgāk pēc sarakstīšanas.

Pirmās jaunā autora publikacijas parādās 1893. gadā «Dienas Lapā»: stāsts «Iz jaunības gadiem» (141. nr.), Turgeņeva stāsta «Jakovs

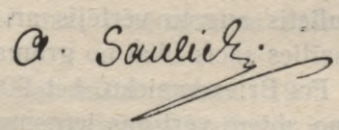

Saulieša autografs

Pāsīņkovs» tulkojums (181.—188. nr.), dzejolis «Vecā ganu māte» (265. nr.) u. c. 1894. gadā tiem seko rinda dzejoļu — «Kalpa puiša bēdas» (181. nr.) u. c., 1895. gadā — stāsts «Ticīgais cilvēks» (sarakst. 1893. g.). Tad Saulieša sakari ar jaunstrāvnieku «Dienas Lapu» pārtrūkst, bet idejisks lūzums ar to viņa daiļradē neiezīmējas, jo nekāds jaunstrāvnieks viņš arī līdz tam nav bijis. Viņš ir tikai talantīgs jauneklis, kas, labi pazīdams lauku dzīvi, uzrakstījis vairākus realistiskus darbus, kur izteiktas simpatijas vienkāršajiem lauku darbaļaudīm, kā arī kritika pret budžiem. Piemēram, dzejolis «Kalpa puiša bēdas»:

Biju stalts un veikls es —
Strādāt gana jaudas.
Bet man nebij pajumtes,
Nebij mantas, naudas.
. . . . . .
Svešā druvā nezin kam
Savus sviedrus lēju:
Pretī savam nespēkam,
Atdzisdams es eju.

Ne velti «Baltijas Vēstnesis» 1896. gadā strupi noraida Saulieša stāstu «Vaļas dienā», vēstulniekā paskaidrodams: «Gana raizes un priekus Jums diezgan brangi izdevies aprakstīt, bet tomēr nodrukāšanai «Baltijas Vēstnesī» tas neder.»

Savās atmiņās (1932.) Saulietis apliecina, ka 90. gados viņš ar aizrautību lasījis Zeiferta un it īpaši Zvārguļa darbus «Mājas Viesī», «Dienas Lapā», «Austrumā» u. c. Tāpat viņš cienījis arī Ed. Veidenbauma dzeju, lai gan tās asajām sabiedriskajām tendencēm pievienoties nav varējis. Vismīļākais Saulietim bijis Poruks, kam viņa sirds, paša vārdiem runājot, «pilnīgi piederēja» un kam vienīgam viņš varējis aizvien «ar savu dvēseli līdzi dzīvot».

Saulietis augstu vērtējis arī tautas dzeju, lai gan tuvāk ar to iepazīties sācis tikai no grāmatām 90. gados. Tad viņš satikās arī ar Fr. Brīvzemnieku, bet 900. gadu sākumā ar Kr. Baronu, guva no abiem vērtīgas ierosmes pievērsties folklorai vairāk un saprast to dziļāk. 1903. gadā Saulietis uzraksta jūsmīgu, kaut

arī ne viscaur pareizu apcerējumu «Dzeja tautas dziesmās», un 1904. gada veltījumā Kr. Baronam apliecina: «Bieži tautas dzeja zvaigžņojusi manas naktis un sārtojusi manus rītus.» Ne mazāk augstu novērtējumu par folkloru Saulietis dod 1931. gadā: «Un nekad neviena moderna dziesma, lai viņas kompozicija cik meistariska, kam jādod pelnītā atzīšana un gods, nav mani tik dziļi aizkustinājusi kā tautas dziesma visā savā vienkāršībā.»

Nemierā ar darba apstākļiem skolā rakstnieks 1900. gadā aizbrauc uz Kaukazu (uz Grozniju), kur kāds draugs viņam izgādājis grāmatveža vietu. Šai gadā Saulietis saraksta vairākus no saviem labākajiem stāstiem — «Plašāka darbība», «Pēc likuma», «Nelaime» u. c. Jau 1901. gadā viņš ir atpakaļ dzimtenē, neilgu laiku strādā «Latviešu Avīžu» ekspedicijā Jelgavā, tad atgriežas tēva mājās.

1902. gadā Saulietis pārnāk uz Rīgu par skolotāju Ķēniņu privatskolā. A. Ķēniņa vadībā 1904. gadā nodibinās izdevniecība «Zalktis», kas izdod pusdekadentisku almanachu «Zalktis» (1906.—1908.) un tāda paša gara žurnalu «Zalktis» (1908.—1910.) u. c. Viens no galvenajiem līdzdalībniekiem šajos pasākumos ir Saulietis. Kā veclaicīgam baznīcas un lauku cilvēkam viņam, salīdzinot ar pārmodernajiem dekadentiem, ir dažas atšķirības, tomēr visumā arī Saulieša paša darbība ievirzās reakcionarā romantisma un dekadences gultnē. Reakcionaras tendences — individualisms, misticisms u. c. — tur bija jau agrāk, bet, šķiru cīņai saasinoties, tās pieaug tik stipri, ka rakstnieks daudzos darbos kļūst par noteiktu reakcijas pārstāvi. Nav noklusējams, ka tiklab pret 1905. gada revoluciju, kā arī pret Oktobra revolucijas periodā Latvijā nodibināto padomju varu Saulietis vērsis vairākus ķengu rakstus.

Pirmā imperialistiskā pasaules kara laikā viņš dodas uz dzimtajām lauku mājām, kur ar maz izņēmumiem paliek līdz savas dzīves beigām.

Saulietis daudz raksta līdz pat mūža galam. 1909. gadā, galvenokārt savu darbu izdošanai, rakstnieks nodibina pat savu izdevniecību («Varavīksne»). Viņa darbu vidū ir arī vairākas

daudzcēlienu lugas — «Pret ziemeļiem» (1908.), «Jēkabs Saltups» (1910.) «Līgo (1921.), «Zauls» (1929.) u. c.

Tā sauktā «labā» budža un viņa zemes īpašuma slavinājums Saulieša lugu lielākajā daļā akcentēts tik stipri, ka nozīmīgos sabiedriskos jautājumos orientē pavisam nepareizi. No visiem Saulieša 20. gs. daudzajiem darbiem pieņemami tikai nedaudzi dzejoļi un stāsti, galvenokārt par sadzīves jautājumiem, kas vēl noturējušies realisma robežās (piemēram, «Tukšs! ... Tukšs! ...» 1903.; «Kā viņu mātes gudri dzīvoja» 1904.; «Āķu āķis» 1907.).

Saulietis miris 1933. gada 27. janvarī, apglabāts Cesvainē.

Saulieša daiļrades vispārīgs raksturojums

Lielā mērā Saulietis ir radniecīgs ar Apsīšu Jēkabu. Abi ir galvenokārt zemnieku dzīves notēlotāji, kā arī labi psichologi, valodas meistari. Jaunībā — savas daiļrades galvenajā laikā — abi iemīļojuši krievu realistisko literaturu. Bet abi daudz nodevušies arī reliģioziem prātojumiem un «dvēseles skaidrības» meklējumiem. Pēc apmēram desmit gadu ilgas darbības kā Apsīšu Jēkabs, tā Saulietis saistās cieši jo cieši ar reakciju.

Tomēr Saulieti no Apsīšu Jēkaba norobežo diezgan lielas atšķirības. Saulietis uznāk literarajā skatuvē tad, kad Apsīšu Jēkabs no tās jau tikpat kā nogājis, kad šķiru cīņa saasinājusies jau daudz vairāk un arī literaturai izvirzītās prasības lielākas. Saulieša darbi sava laika, t. i., 90. un 900. gadu progresivās literaturas prasībām atbilda mazāk nekā Apsīšu Jēkaba darbi 80. gadu prasībām. Turklāt, pāriedams reakcijas nometnē, Apsīšu Jēkabs kā rakstnieks tikpat kā apklusa, bet Saulietis tieši pārplūdināja presi un grāmatu tirgu ar saviem reakcionarajiem dzejoļiem un prozas darbiem, lugām, kritikām, pamfletiem un nodarīja tā ne mazumu ļauna.

Ir arī vēl citas atšķirības. Saulietis ir žanru ziņā daudzveidīgāks, psicholoģiski sarežģītāks, nervozāks un asāks. Apsīšu Jēkaba kluso, mierīgo raksturu vietā viņa daiļradē ievērojamu vietu ieņem satraukti, pat patoloģiski cilvēki. Stāstam «Drausmā ēna» (1909.) apakšvirsrakstā tieši teikts: «No kāda sajukuša cilvēka papīriem.» Apsīšu Jēkaba krusttēva Ādama gaišā humora un Andra tēva saulaini siltā smaida vietā Saulieša darbos visumā

valda drūma noskaņa, lai viņš raksta par ko rakstīdams; rakstnieks pats zīmīgi izteicies, ka pat smiekls viņam esot tāds «sasāpējis». Andrejs Upīts pareizi kritizējis Saulieti, ka daudzi jo daudzi tā darbi nomāc lasītāju ar savu gaudulību. Atšķirībā no Apsīšu Jēkaba viscaur zemnieciskajiem cilvēkiem Saulietim ir arī laba tiesa inteliģentu tēlu, kuri ar savu sapņainību un trauslumu ir tuvi Poruka iemīļotajiem raksturiem. Poruks vispār ir Saulietim stipri tuvs.

Saulietis redz gan lauku vienkāršo darbaļaužu grūto dzīvi, gan buržuazijas moralo pagrimumu, un abas šīs parādības veido viņa darbu galveno temu. Tās atrisinājums palaikam reakcionārs, apmēram šāds: ja bagātnieki mazāk lepni dzīvotu un palīdzētu nabagajiem, ja vienkāršie ļaudis vairāk paciestos un domātu par «dvēseles skaidrību», nevis par dzīves sabiedrisko pamatu pārveidošanu, tad viss būtu labi. Gadījumos, kur rakstnieks šo aplamo un kaitīgo uzskatu sludināšanā bija atturīgāks un galveno akcentu licis uz realo dzīves vērojumu notēlošanu, viņš spējis sarakstīt vairākus vērā ņemamus realistiskus darbus, īpaši prozā.

Saulieša proza

Proza, galvenokārt īsie stāsti un noveles, ir Saulieša daiļrades plašākā un vērtīgākā daļa. Tā sakopota desmit sējumos, kuros uzņemts vairāk nekā simt darbu, un tie vēl nav visi. Bet, tā kā patieso dzīves notēlojumu tajos bieži jo bieži aizēno un sagroza Saulietim vispār raksturīgie reliģiozie, pesimistiskie, individualistiskie u. c. prātojumi, tad no visas lielās ražas pozitivi vērtējami tikai daži desmiti darbu — un arī tie palaikam ne bez iebildumiem.

Novele *«Nelaime»* (1900.) stāsta par nabadzību un pārmērīga darba slogu, kādā nospiesti Latvijas bezzemnieki, konkreti — pusgraudnieka Kraukļa ģimene. Tā ceļas pirms saules, un tomēr tai nav ne ko bērniem pienācīgi ēst padot, ne ko apģērbties; puisēns apavu trūkuma dēļ «visu ziemu kājiņu nav āvis». Lai kaut kā turētos virs ūdens, vienīgais, pagalam nomocītais zirgs jādzen smagā peļņā un jāpieļauj, lai blēdīgais peļņas devējs tam sadod pārmērīgu vezumu, kura dēļ zirgs nobeidzas. Kā iztiks Krauklis turpmāk, par to paliek baiga neziņa.

Saulietis notēlojis spilgtas ainas no tipiska lauku pusproletarieša posta dzīves, no viņa izmisuma pilnās, bet veltīgās cīņas pret pauperizaciju. Krauklis ir strādīgs, sirsnīgs cilvēks, mīlestības pilnas viņa attieksmes ar savu mazo zēnu, labam gribētos būt arī pret zirgu, bet smagie apstākļi liek būt cietam ir pret sevi, ir pret citiem: «Nerausti nu lūpas, bērīt, nu jāiet, vai gribi, vai ne.» Trūkums dzen vīru, un vīrs, savu nelaimju dēļ vēl viegli satracināms kļuvis, dzen zirgu, kurš «izlūkojas vilkt, bet paliek atkal stāvot un nodžirkstina tikai zobus; viņa nokārusies apakšlūpa dreb un raustās. Tad nāca pātaga palīgā. Galvu mētādams, elsodams, uz priekšu klupdams, bēris atkal cīnījās tālāk.» Pātagas dzīts, pusgraudnieka ciešanu biedrs zirgs iet, līdz krīt, un Krauklim, visādās bēdās rūdītam, neatliek cits kā atrast sevī tik daudz spēka, lai šķietami mierīgi panestu arī vēl šo sitienu: «Iet jau mums slikti... ko lai dara?...» Arī viņš ies, kamēr kritīs.

«Nelaime» uzrakstīta meistariski. Stils rūpīgi noslīpēts, tautas valodas bagātībām kuplināts jeb, kā Andrejs Upīts saka: «... valoda vienkārša, tīri latviska, lokana un gleznaina.»[1] Saulietis nelieto parasto stereotipo izteicienu «stipri auksts», bet gan *«spalgi* salts», un ar šo vienu vārdu «spalgi» vien jau rada konkretāku, tēlaināku priekšstatu par stindzinošo salu, kādā noris darbība. Kraukļa dēlēns nevis «piecēlās no gultas», bet «no lupatu segas *izkurmuļojās*», un atkal te ir skaidra nabadzības aina; te nav apsega, ko var vienkārši atsegt, bet lupatu lēvenis, no kura jāizlien vai «jāizkurmuļojas». Tēvs solās apgriezt zēnam saaugušos matus, un tad būšot «galva atkal kā poga»; šis parunas veida salīdzinājums iešķiļ tādu priecīguma dzirkstīti drūmajā ainā, ierosina priekšstatu par gludu, apaļu un mīļu bērna galviņu. Daži braucēji par Kraukļa vājo zirdziņu zobojas: «Peļņā grib braukt, bet — — —»; tālākais paliek nesaklausīts, bet Krauklis to «saprata arī bez dzirdēšanas» un atzīst: «Jā, viņiem jau taisnība.» To saprot arī lasītājs, un šāds paša izdarīts secinājums ieguļas apziņā dziļāk nekā cits.

---

[1] *Andrejs Upīts*, Latviešu literatura, 1951., 71. lpp.

Labā lauku dzīves pazīšana dod rakstniekam priekšnoteikumus arī veiksmīgiem personu raksturojumiem, gan ar individualizētas runas palīdzību, gan citādi, it īpaši nostatot cilvēku situacijā, kur attiecīgā rakstura īpašība atklājas jo spilgti. Piemēram, rūpju nomāktais Krauklis uztraucas un kļūst ass pret sievu jau tādēļ vien, ka viņa lūdz bērnam «pāra olektes katuna»; ja par to jau, kā saka — «jālec no ādas», tad nabadzība tiešām liela. Pati katastrofa — zirga nobeigšanās — notēlota uz apsarmota, mēness gaismas apmirdzēta sila fona, pret kura skaistumu nabagā zemnieka nelaime kontrastējas jo asāk. Arī kompozicija vienkārša, skaidra, palīdz notikumus risināt strauji un labi izcelt galveno — nabadzības grūto nastu un tās nemitīgo un neatturamo pieaugšanu.

Vispār «Nelaime» rāda Saulieti kā nopietnu, rūpīgu un lietpratīgu prozas rakstnieku, atklāj vienu no viņa realisma labākajām pusēm — vienkāršo lauku darbaļaužu, viņu smagās dzīves un vērtīgo rakstura īpašību meistarisko notēlojumu. Tādā sakarā atzīmējami stāsti «Ticīgais cilvēks» (1893.), «Melnis» (1901.) u. c., it īpaši *«Valgos»* (1898.). Dažos no tiem ieskanas zināma kritika arī pret muižu (piemēram, «Baltās plēnes» 1893.) un vienā («Pēc likuma» 1900.) arī pret mācītāju.

Saulieša prozas otra vērtīgākā puse ir kritiskais budžu notēlojums, piemēram, stāstā «Plašāka darbība».

«Plašāka darbība» (1900.) noris lepnajās Gaisiņu mājās, kur pēc tēva nāves saimniecību vada māte, bet izlutinātais dēliņš Rūdolfs staigā dzerdams un sievietes krāpdams. Kad uzdzīvei un nenoliedzamo parādu samaksai pietrūkst naudas, viņš pārdod mājas košumu un mātes dārgumu — tēva audzēto birzi, melodams, ka ar izcirtuma pāris pūrvietām zemes gribot sākt saimniecībā «plašāku darbību».

Rūdolfs ir tipisks budžu jaunās paaudzes pārstāvis, slinks un izlutināts liekēdis, cietsirdis un izvirtulis, melīgs, bailīgs un nepieēdināms. Vienai strādniecei, kas viņu neprātīgi mīlējusi, bet kuru viņš nekad nav mīlējis, no Rūdolfa ir bērns, ap otru strādnieci viņš lakstojas un tai pašā laikā cer uz bagātā tirgotāja meitu. Tieši uz Rūdolfu attiecas vārdi, kurus, it kā nepie-

pildāmam zirgam draudēdams, uzsauc puisis: «Visu gribi viens pats sagrābt un ierīt.» Sirdsapziņas pārmetumi, kādi vēl mocīja Blaumaņa Krustiņu, Rūdolfam sveši. Sievieti, kas, viņa bērna māte būdama, piedzen no Rūdolfa naudu, viņš gatavs nožņaugt, lai gan uzdzīvei tai pašā laikā līdzekļus netaupa. Visas cilvēciskās jūtas bagātajā saimniekdēlā notrulinātas, ir tikai dziņa pēc baudas un tās labad arī pēc naudas — «naudu! par visām lietām naudu!...».

Gaisiņu saimniece nav moraliski gluži tā pagrimusi kā Rūdolfs, taču arī viņai ir tipiskā budzenes aprobežotība, uzpūtība un necilvēcība. Viņa ir arī jo lielā mērā vainīga par dēla izlutināšanu, jo pēc tēva nāves «Rūdolfs vairs nekad netika līdz ar kalpiem gājis tīrumā... pēc mātes un citu domām tas arī viņam nemaz nebija vajadzīgs...». «Ja jau tiesa tas, ko ļaudis runā, — spriež saimniece par gājēju meitai piedzimušo Rūdolfa ārlaulības bērnu, — tad jau arī prātīgāki, ka ar naudu...» Tikai, kad dēls vēršas arī pret māti pašu, kad staltie, viņas sirdij pieaugušie koki brākšķēdami un dunēdami gāžas cits pēc cita, viņa it kā sāk ko apjēgt par savu un sava dēla aplamo dzīvi: «Piepēši viņa likās redzam pati sevi, dēlu un visu līdzšinējo dzīvi pavisam citādā gaismā... Kaut kas bija nepareizi... jau sen, sen nepareizi... Nepareizi — un nu par vēlu... par vēlu!... Viņa juta, ka tai tuvojas kaut kas auksts, baidošs, no kā tomēr izbēgt nevar...» Ar to stāsts beidzas, un, kas tas par nepareizumu, to autors nepasaka, bet pēc visa realistiskā dzīves notēlojuma saprotams, ka tā ir aplamā audzināšana, kas izriet no buržuazijas kā šķiras parazitiskā rakstura. Autors gribējis buržuaziju brīdināt, bet daudz nozīmīgāk ir tas, ka viņa realistiskais notēlojums modina tautā pret buržujiem riebumu un naidu.

Saulietis parādījis patiesības gaismā budžus no vairākām pusēm, veicis kā to kritizētājs nozīmīgu darbu, izveidojis vairākus spilgtus budža tēlus. Raksturīgākie Saulieša notēlotie budži ir: uzdzīvotājs Gurķis, kas nokrāpj kalpam algu («Ticīgais cilvēks» 1893.), savā budziskajā pašapziņā iecirtīgie un tādēļ nieka dēļ nesamierināmi ķildīgie kaimiņi Silazaķis un Lielkrūms un to sievas («Kaimiņi» 1898.), sava pārākā sāncenša slepkava Lei-

manis («Noslēpums» 1901.), zagļu bandas līdzdalībnieks Blāķis («Melnis» 1901.), despotiskais un līdz muļķībai spītīgais Āķis («Āķu āķis» 1907.) u. c. Šos tēlus veidojot, arī Saulieša daiļradē parādās satira un ironija, palaikam vērsta vairāk tikai pret muļķību nekā pret citiem ļaunumiem. Turklāt rakstnieks visnotaļ kritizē budzi tikai par to, ka tas ir uzdzīvotājs, krāpnieks, zaglis, slepkava u. tml., kad tas vēršas pret likumu vai pret kādu no morales normām, kuras vajadzīgas arī saimniekam, galvenokārt savas mājas nosargāšanai. Turpretim pret parasto, likuma un buržuaziskās morales legalizēto ekspluataciju iebilst Saulietim nenāk ne prātā. Tāda ir viņa šķiriskā ierobežotība, kas pret budžiem vērsto kritiku nereti pārvērš par moralizēšanu.

Būtiski trūkumi saistās arī ar tiem tēliem, kurus Saulietis pats uzskatījis par pozitiviem. Rakstnieka vēlākajos darbības gados tādi ir budži, kas rādīti izskaistināti, idealizēti, bet viņa daiļrades vērtīgākajā posmā (apmēram līdz 1902. g.) — vienkāršie darba cilvēki, no kuriem vairāk ir tie paši Poruka apjūsmotie «sirdsšķīstie ļaudis». Slavinādams to pārliecīgo kluso panesību un pasivitati ļaunuma priekšā, Saulietis noteikti pauž uzskatus, kas darba tautai kaitīgi. Daudzkārt rakstnieks par pozitivo paraugu izvirza inteliģentu, kura fanatiskā tiekšanās pēc «dvēseles skaidrības» nereti kļūst patoloģiska; turklāt rakstnieks te iestieg tādā izplūdušā, monotonā psicholoģizēšanā un spriedelēšanā, ka to lasīt ir mocoši. Dzīvē šie «pozitivie varoņi», piemēram, skolotājs Alksnis stāstā «Ceļa jūtīs» (1900.), ir tipiski neveiksminieki.

Vēl kāda no spilgtākajām Saulieša daiļrades īpatnībām ir viņa lirisms. Tas raksturīgs gan viņa prozai, bet vēl jo vairāk dzejai.

Saulieša dzeja

Saulieša lirika sakopota grāmatās «Meža šalkas» (1897.), «Sniega laukos» (1904.), «Te un tāli» (1904.), «Pa melnu nakti» (1904.), «Tālas vēstis» (1924.) u. c. Reakcionarais romantisms tajās atradis vietu vēl vairāk nekā Saulieša prozā, tādēļ kā vienots krājums no viņa lirikas grāmatām pozitivi nav vērtējama neviena. Tomēr tajās atrodami atsevišķi pieņemami, pat īsti izdevušies dzejoļi. Tema-

tiski šī Saulieša dzejas nelielā labākā daļa runā galvenokārt par dabu, par individualiem pārdzīvojumiem un pārdomām, bet dažos gadījumos arī par sadzīves un sabiedriskiem jautājumiem.

No Saulieša labākajiem dabas dzejoļiem liela daļa veltīta bērniem, piemēram, «Liena», «Zaķu māte», «Balodītis» (visi krājumā «Tālas vēstis»). Tajos sastopama viņa darbos neparasta parādība — jautrība, dzīves prieks. Tomēr visumā, arī par dabu dzejojot, Saulietis mēdz pievērsties nopietnajam un sāpīgajam, pat drūmajam, piemēram, dzejolī «Meža drama», «Medības» (abi krājumā «Sniega laukos»). Viens no skaistākajiem viņa dabas dzejoļiem ir «Ziemas rīts» (1903. g., krājumā «Sniega laukos»):

Aust rīts — aiz meža sarkanbaltu
Ņedz jaunu dienu ceļamies,
Un mīksti baltos sarmas autos
Ir klusie koki tinušies.

No skursteņiem kāpj dūmu stabi,
Pār mežu vārnas smagi skrien,
Un, spožus cirvjus paņēmuši,
Uz darbu mežinieki brien.

Kā zelta stīgo pirmie stari,
Un sarmas pušķi mirdz un trīc — —
Ak, arī tevī daudz ir prieka
Un spirgtas dailes, ziemas rīts!

Arī daudzajos individualo pārdzīvojumu un pārdomu apdziedājumos Saulietim dominē skumji toņi. Andrejs Upīts par šo Saulieša dzejas īpatnību saka: «Kā pelēks pavediens visiem dzejoļiem cauri velkas klusu skumju jūsma.» Parasti Saulieša ciešanu pilnās noskaņas saistās ar drūmiem un reakcionariem atzinumiem, tomēr ne vienreiz vien notēlo sāpes vai citas jūtas patiesi un dziļi. Piemēram, dzejoļi «Māte kalponīte» (krājumā «Meža šalkas»), «Mātes sirds» («Ja tev šķiet, ka nabags esi, Pasaulē tik vajāts, pelts...», krājumā «Te un tāli»), «Sniegā» (krājumā «Sniega laukos») u. c. Popularitati ieguvusi J. Vītola komponētā kora dziesma «Satumsa nakts» (1903. g., krājumā

«Pa melnu nakti»), kurā izteikta karsta griba dzīvot un darboties, — dziļa izjūta par dzīves skaistumu arī grūtībās:

Gribēju tālajos laukos vēl iet,
Klausīties dziesmā, ko ziedonis dzied,
Zilajos viļņos uz jūras vēl būt,
Sirds lai tur brīvības sveicienu jūt —
Satumsa nakts — —

Gribēju gaismu sirdī sev krāt,
Sāpes par zudušo apklusināt,
Pagātni noguldīt kapenēs snaust,
Ceļu uz labāku dzīvi sev lauzt —
Satumsa nakts — —

Bieži šais Saulieša dzejoļos izteikta līdzjūtība cietējiem, t. s. «mazajiem ļaudīm», un līdz ar to te ienāk arī sabiedriski motivi. R. Sēlis, pamatojoties uz konkretu dzīves materialu, romanā «Gaiss viļņo» notēlo, ka pie miruša revolucionarā strādnieka izvadīšanas atskan dziesma «Gribēju tālajos laukos vēl iet».[1]

Līdzīgi savam draugam Zvārgulim Saulietis diezgan daudz dzejo par dzīves grūtdieņiem, taču bez Zvārgulim raksturīgajām asajām jaunstrāvnieciskā protesta ieskaņām. Palaikam Saulietis beidz ar atziņu, ka zemes virsū izejas no ciešanām nav, atliek tikai ciest un gaidīt mieru pēc nāves. Kur šo piepinumu nav, tur realistiski notēlotās dzīves ainas atsedz vienu otru nozīmīgu īstenības pusi, visvairāk bagātnieku cietsirdību, vienkāršo darbaļaužu trūkuma un ciešanu pilnās gaitas, piemēram, «Ne visi», «Gladiatori», «Uz ielas», «Vijolniece», «Labi radi», «Viesībās» (visi krājumā «Te un tāli») u. c.; to vidū arī jau citētais dzejolis «Kalpa puiša bēdas».

Visumā emocijām bagātās, formā gludās Saulieša lirikas izlasei ir sava, kaut neliela, vietiņa kulturas mantojumā.

* * *

Kritika Saulieti īsti pamanīja tikai tad, kad viņš jau bija gandrīz pilnīgi iesaistījies buržuazijas nometnē. Sakarā ar šo

[1] «Karogs», 1954., 5.

rakstnieka nostāju reakcionārā kritika (Andrievs Niedra) jau 20. gs. sākumā viņu reklamēja par klasiķi. Fašistiskās diktaturas gados Saulieti cildināja par budžu interešu aizstāvi, par ko viņš jau kopš 1905. gada revolucijas priekšvakara tiešām bija kļuvis.

Progresivajai kritikai, rēķinoties ar Saulieti kā ar reakcijas nometnes aktivu darbinieku, vienmēr nācies nostāties pret viņu cīņas pozicijās, tomēr tā nav aizmirsusi rakstnieka ieguldījumu realistiskajā literaturā. Turklāt literaturvēsturē Saulietis ir jāmin ne tikai ar savu ieguldījumu kulturas mantojumā, bet arī kā spilgta, savā laikā nozīmīga laikmeta parādība. Andrejs Upīts saka: «Saulietis ir cieši rada tiem Vakareiropas buržuazijas rakstniekiem 18. gs. beigās un visā 19. gs., kas tāpat apkaroja kapitalistiskās iekārtas ļaunumus un savas šķiras izvirtību, neprazdami vai negribēdami pieskarties šo parādību cēlonim, pašai kapitalistiski buržuaziskai sistemai.»[1]

LITERATURA

Saulieša raksti. 1904.—1909. gadā iznāca Saulieša «Kopoti raksti», I—III sēj. («Zalkša» izd.), 1914.—1915. gadā — «Raksti», I—V sēj. («Varavīksnes» izd.), 1922. gadā — «Izmeklēti raksti», 1924.—1927. gadā — «Raksti», I—XV sēj. Vispilnīgākais ir 1924.—1927. gada izdevums, bet daļa Saulieša rakstu, gan ne nozīmīgāko, nav ievietota arī tanī. Vairāki desmiti rakstnieka darbu nodrukāti atsevišķās brošurās, daži pat atkārtotos izdevumos.

Par Saulieti. Daudz *autobiografisku* materialu ir Saulieša rakstos — «Tāli laiki un gaiši tēli» (1931.) un «No atmiņu lapotnes ap Teodoru» (1932.). Datiem bagāts ir *T. Zeiferta* monografiskais apcerējums «Dzīves gaita» («Saulietis, Raksti», I sēj. 1924.). Vispārīgus kritiskus novērtējumus uzrakstījis *A. Upīts* — Derīgu grāmatu nodaļas kalendarā 1906. gadam (1905.) un savā grāmatā «Latviešu literatura», I (1951.).

---

[1] *Andrejs Upīts*, Latviešu literatura, 1951., 73. lpp.

ANSIS LERCHIS-PUŠKAITIS

(1859.—1903.)

Ansis Lerchis-Puškaitis (īstajā vārdā Ansis Lerchis) ir pirmais lielākais latviešu tautas pasaku krājējs. Sarakstījis arī oriģinaldarbus — pasakas un stāstus.

Rakstnieks dzimis 1859. gada 2. septembrī (v. st. 21. augustā) Talsu apkārtnē, zemnieka ģimenē. Izglītību ieguvis Talsos dažādās vācu privatskolās un Talsu apriņķa skolā (1874.—1876.), ko nenobeidz. Apmēram gadu (1876.) Lerchis-Puškaitis dzīvo Tērbatā, gatavodamies iestāju pārbaudījumiem skolotāju seminarā, bet netiek tajā uzņemts. Kā eksternis viņš beidz Irlavas skolotāju seminaru, pēc tam strādā par skolotāju Annasmuižas (1879.—1880.), Džūkstes—Pienavas (1880.—1883.) un Džūkstes—Lancenieku skolā (1883.—1903.). Miris 1903. gada 30. (v. st. 17.) martā.

Ierosmi pievērsties folkloras materialu vākšanai un literarai darbībai Lerchim-Puškaitim dod jaunlatviešu ideologi. Jau apriņķa skolas laikā viņš lasa Kr. Valdemāra «300 stāstus» un citus jaunlatviešu darbus, iepazīstas ar periodikā publicētajiem folkloras materialiem. Jaunlatviešu idejas Lerchi-Puškaiti it īpaši aizrauj neilgajā, bet viņa dzīvē visai nozīmīgajā Tērbatas laikā.

80. gadu pirmajā pusē periodiskajos izdevumos sāk parādīties Lercha-Puškaiša Talsu un Džūkstes apkārtnē uzrakstītās teikas un nostāsti un viņa oriģinalpasakas («Vecais Paisums» 1884.; «Osis — aklais koks» 1885.; «Viesulis» 1885. u. c.).

Folkloristikas darbam Lerchis-Puškaitis nododas, sākot ar 1883. gadu, un veltī tam 20 gadus. 1891. gadā iznāk Lercha-Puškaiša «Latviešu tautas teiku un pasaku» pirmās trīs daļas. 90. gados nāk klajā viņa nozīmīgākie oriģinaldarbi «Ojars»

A. Lerchis-Puškaitis

(1892.), «Vodžus» (1893.) u. c. Pasāktais folkloras materialu vākšanas darbs izvēršas par viņa mūža darbu.

Lercha-Puškaiša sakārtotās *«Latviešu tautas teikas un pasakas»* iznāk septiņās daļās (no 1891. līdz 1903. g.)[1]. Pirmajās četrās daļās (I—III — 1891., IV — 1893.) ievietotas paša Lercha-Puškaiša uzrakstītās un no apkārtējiem skolotājiem savāktās pasakas. Vēlāk Lercha-Puškaiša rīcībā savus pasaku un teiku materialus nodod arī Fr. Brīvzemnieks, un, sākot ar piekto daļu, Puškaitis izvērš plaša apjoma kopošanas darbu, ietverot tiklab visus līdz tam publicētos, kā arī no jauna savāktos materialus. Viss Lercha-Puškaiša krājums aptver 6002 pasakas un teikas.

Lercha-Puškaiša «Latviešu tautas teiku un pasaku» kopojumam nav izturēta iedalījuma, jo pirmās daļas izdotas, pirms visi materiali nonākuši kārtotāja rokās. Puškaitis arī nespēj dot zinātniski pareizu pasaku klasifikaciju. Savu pasaku krājumu viņš iekārtojis, vadīdamies no tā saucamās antropoloģiskās skolas idealistiskajām animisma teorijām, iedalījuma pamatā liekot pa-

[1] A. Lercha-Puškaiša «Latviešu tautas teiku un pasaku» VII daļas otra puse palikusi manuskriptā, kas kopā ar pārējiem Lercha-Puškaiša materialiem izmantoti P. Šmita «Latviešu pasakās un teikās» (I—XV, 1925.—1937.).

sakas par veļiem un citiem apakšzemes gariem. «... Pamata domas teikām, pasakām un pasaciņām izaugušas no viena un tā paša celma: no virszemnieku satiksmes ar apakšzemniekiem, — raksta Puškaitis sava pasaku krājuma VII daļas ievadā. — Tādēļ veļu, lietuvēnu, burvju, raganu, pūķu, vilkaču etc. teikas, pasaciņas dēvējamas par pamatpasaciņām visai sarežģītai pasaku ēkai.»[1]

Nozīmīgs ir pats vākšanas un kārtošanas darbs, ko veicis Lerchis-Puškaitis, nododams tautai un turpmāko pasaku kārtotāju un pētnieku rokās vienā apvienotā kopojumā visus līdz tam uzrakstītos teiku un pasaku krājumus.

Lercha-Puškaiša uzmanību saista tautas pasakās sastopamie varoņi, stiprinieki — pusē no lāča, lauvas, ķēves vai zivs, pusē no cilvēkiem cēlušies, kas, apveltīti ar pārdabisku fizisku spēku, uzsāk cīņu pret velniem, pūķiem, raganām un citiem naidīgiem gariem. Pēc šādiem tautas pasaku motiviem veidots Lercha-Puškaiša «Kurbads» (Kurbads — senlatvju varonis. Pēc tautas teikām, pasakām un dziesmām sacerējis A. Lerchis-Puškaitis 1891.). Kurbads ir varonis ar neparastu spēku un taisnu sirdi, nomākto ļaužu aizstāvis. Viņš uzvar velnu, milzi, pūķi, raganas, uzceļ apburto gaismas pili no ezera dzīlēm. Taču blakus šiem tautas daiļrades motiviem Puškaiša «Kurbadā» figurē arī pseidotautisko romantiķu darbos bieži sastopamie pseidomitoloģiskie tēli — Potrimps, Bangpūtis u. c.

Lercha-Puškaiša *oriģinalpasakas* iznākušas divos nelielos sējumos (I — 1890., II — 1891.). Tās ir alegoriski, fabulām līdzīgi sacerējumi, kur darbojas personificēti dabas spēki un dažādas morales kategorijas. Visbiežāk Lercha-Puškaiša pasakās sastopamie motivi ir ļaunā un labā, augstprātības un pazemības, čakluma un kūtruma u. c. pretnostatījumi («Lietus, migla — sniegs, krusa», «Ļaunprātība un labprātība», «Roze un vilku roze», «Ganu suns un rotaļu suns» u. c.), kuros autors izteicis moralizējošas pamācības. Lercha-Puškaiša oriģinalpasakām nav lielas literaras vērtības.

---

[1] *A. Lerchis-Puškaitis,* Latviešu tautas teikas un pasakas, VII, 1903.

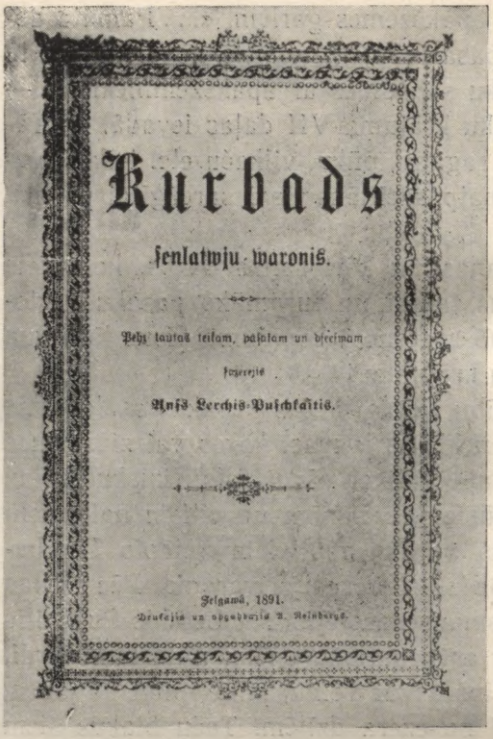
Kurbads
ſenlatwju waronis.
Pehz tautas teikam, pahrſtrahdam un dſeesmam
ſazerejis
Anſs Lerchis-Puſchkaitis.
Jelgawā, 1891.

A. Lercha-Puškaiša «Kurbada» pirmizdevuma vāks

No oriģinaldarbiem nozīmīgākie ir Lercha-Puškaiša *stāsti* ar klaušu laiku dzīves fonu — «Ojars» un «Vodžus». Arī šajos stāstos gan tēlu izveidē, gan stilā jūtama folkloras ietekme. Tiem pamatā ir Talsu apkārtnes nostāsti, kurus ar interesi Lerchis-Puškaitis klausījies jau bērnībā. It īpaši iezīmīgs ir Ojara tēls stāstā «Ojars». Viņš ir radniecīgs pasakās sastopamajam stipriniekam, kura spēks izpaužas gan smagā fiziskā darbā, gan dažādās pārgalvībās. Ojars spēj pavilkt pa kailu zemi ragavas ar septiņām mīstiklām un septiņiem puišiem, uznest zirgu pa dzirnavu kāpnēm, nebaidās iet ar lāci spēkoties. Savā spēka apziņā viņš nelokās arī muižas pārvaldnieka priekšā, ir taisnīgs un atklāts. Līdz sašutumam viņu aizskar muižas dienderu nicinošā izturēšanās pret zemniekiem.

Stāsta sižetiskajā risinājumā atsedzas vairākas epizodes no klaušu laiku dzīves — zemnieku verga darbs, muižkunga patvaļa, rekrušu ķeršana — un vairākas iezīmīgas sadzīves ainas. Tomēr īsti kritiska skata notēlojamā laika dzīvē Lerchim-Puškaitim nav. Galvenā sižeta līnija risina 80. un 90. gadu latviešu literaturā (Deglava u. c. rakstnieku darbos) tik bieži sastopamos motivus par muižas vagariem, necilvēcīgu muižas pārvaldnieku un labu muižas īpašnieku, kurā zemnieki meklē sev aiz-

stāvi. Jansons-Brauns savā referatā «Domas par jaunlaiku literaturu» saka: ««Ojars» — savā ziņā it tipiski reprezentē visus mūsu rakstnieku tēlojumus iz klausības laikiem... Visos šādos ražojumos jāatrodas kādam negantniekam muižkungam, kas bez lielkunga ziņas apspiež un nomoka ļaudis.»

Lerchis-Puškaitis savos stāstos daudz izmanto etnografisko materialu. Bieži šo materialu demonstrējums viņa stāstos kļūst par pašmērķi. Jau toreizējā progresivā kritika aizrādīja, ka Lerchis-Puškaitis savos stāstos rīkojas kā lietpratīgs etnografs, mazāk kā patstāvīgs rakstnieks.

Savus stāstus Lerchis-Puškaitis veido it kā pasaku teicēja valodā; daudz izmanto senvārdus un dialektismus. Raksturīgi, ka viņš pat savos oriģinaldarbos lieto verbu nākotnes formu tagadnes vietā («Te pret vakaru Vodžus iesauksies...»). Šāda laiku lietošana sastopama tautas pasakās.

No Lercha-Puškaiša stāstiem minami vēl daži realistiski sadzīves tēlojumi («Vientulis», «Pīlādžu Indulis» u. c.).

Ar savu psiholoģisko patiesīgumu pārliecina Lercha-Puškaiša skolas zēnu tēli stāstos «Ģirts», «Ingus», «Mikus», kuros autors risina audzināšanas problemas, izmantojot savus skolotāja darbā gūtos vērojumus. Taču šais stāstos, tāpat kā oriģinalpasakās, pārāk kaili redzama Lercha-Puškaiša «skolmeistara» didaktika, kas stāstu vērtību mazina.

Lerchis-Puškaitis ievērojams galvenokārt kā latviešu tautas pasaku vācējs un kārtotājs.

Viņa oriģinaldarbu nozīme 90. gadu literaturas attīstībā nav tik liela, taču tai ir sava īpatnēja vieta. Lercha-Puškaiša redzamākie darbi liecina par folkloras pozitivo ietekmi tā laika literaturā.

LITERATURA

Par A. Lerchi-Puškaiti rakstījuši: *T. Zeiferts* — A. Lercha-Puškaiša «Stāstu» 1903. gada izdevuma ievadā, *J. Jansons-Brauns* — «Domas par jaunlaiku literaturu» (1893.), *Matīss Kaudzīte* — «Atmiņas», II (1924.). Plašāki biografiski materiali A. Lercha-Puškaiša darbu izlases «A. Lerchis-Puškaitis dzīvē un darbā» (1928.) ievadā.

Par A. Lerchi-Puškaiti kā folkloristu rakstījis *P. Šmits* — savā «Latviešu pasaku un teiku» kopojuma I sēj. (1925.) ievadā, *J. Niedre* — «Latviešu folklora» (1948.).

VALDIS

(1865.—1934.)

Valdis (īstajā vārdā Voldemars Zālītis) uzrakstījis vienu no labākajiem realistiskajiem bērnu stāstiem latviešu pirmspadomju literaturā — «Staburaga bērni».

Rakstnieks dzimis 1865. gada 28. (v. st. 16.) septembrī Vidzemē, Cēsu apriņķa Sausnējas muižā, kur viņa tēvs bijis par dārznieku. 1886. gadā Valdis beidz Baltijas skolotāju seminaru un strādā vienu gadu par skolotāju Koknesē. Pēc Viļņas skolotāju instituta beigšanas 1890. gadā dabū skolotāja vietu Rīgā; no 1902. līdz 1927. gadam strādā Rīgā par skolas pārzini.

Valda pirmie literarās darbības gadi sakrīt ar Jaunās strāvas posmu. Cīņa par realismu literaturā tolaik ietekmējusi zināmā mērā arī viņu. Tai laikā uzrakstīti viņa labākie darbi.

Savu pirmo darbu — ceļojuma aprakstu «Kurzemē» — Valdis publicē 1892. gadā «Dienas Lapā», kur ievietoti arī daži citi viņa raksti.

1895. gadā iznāk Valda dzejoļu krājums *«Sirdsdomas»*. Ar lielu mīlestību rakstnieks runā par Latvijas dabu — par Daugavu, Ventu, Pērsi, Baltijas jūru. Labākajā dzejolī «Dziesma par nabago vīru, kas laimīgāks par bagāto» ieskanas socials motivs. Nabadzīgais vientulis badā, tumsā un aukstumā redz pretim savai būdai krāšņu gaismu logos, zelta kausus bagātnieku rokās. Nelaimīgais sāk dziedāt bērnu dienu dziesmu par nabago vīru, kas laimīgāks par bagāto, un nāk pie atziņas, ka bērnu dienās vientiesīgi iekaltie vārdi ir tukša fraze, ka tādu dziesmu varējis sacerēt tikai tāds, kas dzīvo pārpilnībā:

Ak, jā — dziedāt viegli, jauki,
Aukstumā kad nestingst prāts:
Pilna māja, pilni trauki,
Siltums ziemai sagādāts.

Bet, kad aukstums pilda telpu
Tumsā posts un nāve klīst,
Izsamisums aizrauj elpu —
Dziesmā žults un as'ras līst.

Krājuma vērtību mazina reliģiska prātošana, kas ievīta lielākajā daļā dzejoļu.

Andrejs Upīts «Sirdsdomas» raksturo kā dzejoļu krājumu, kurā «atrodams dažs skumjas dabas jūsmas un dzīves pārdomas apdvests pants».

1895. gadā publicēti *«Staburaga bērni»*, visnozīmīgākais Valda darbs. Stāsts izdots vairākas reizes (arī padomju varas laikā), tulkots krievu valodā. Rakstnieks vienkārši un saistoši stāsta par divu zēnu gaitām, ieved lasītāju muižas strādnieku bērnu dzīvē.

Valdis

Stāsta darbība notiek vienā no skaistākajām Latvijas vietām — gleznainajā Daugavas krastā pie Staburaga. Te Jurģos iepazīstas un vēlāk sadraudzējas divi zēni — Vīgantes dārznieka dēls Jancis un tikko turp atbraukušais jaunās muižas strādnieces dēls Marčs. Abu zēnu kopīgajās gaitās autors atklāj pievilcīgo bērnu pasauli ar tās priekiem un bēdām. Abi draugi dzīvo parasto lauku bērnu dzīvi — palīdz vecākiem darbā, makšķerē, peldas, rotaļājas. Bet rakstnieks vienkāršos bērnu dzīves notikumus notēlo tik

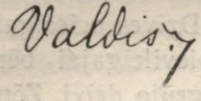

Valda autografs

dzīvi, interesanti, ar vieglu humoru, ka tie neizdzēšami paliek lasītāja atmiņā.

Katram no abiem zēniem ir savs īpatnējs raksturs, kuru rakstnieks atklāj zēnu rīcībā, domās, attieksmē pret citiem bērniem un vecākiem. Septiņi gadi vecais muižas dārznieka dēls Jancis ir dzīvs, drošs zēns, liels stāstnieks un zinātājs, labs biedrs. Viņš ir godīgs un taisnīgs. Prasme uztaisīt sev makšķeri, stopu, ūdens dzirnaviņas, pūķi, iekopt mazu dārziņu pakrastē raksturo Janci kā darbīgu un atjautīgu zēnu. Viņš zina daudz pasaku, sīki pazīst apkārtnē katru kaut cik zīmīgāku vietu, ar aizrautību klausās vakaros tēva lasītās grāmatas un dziļi pārdzīvo dzirdēto. Janča rakstura īpašības rakstnieks atklājis darbībā, nostādot viņu dažādās situacijās.

Jau ar pirmajām lappusēm lasītāju saista lēnīgais seši gadi vecais Marčs, kuram reibst galva, kāpjot uz Liepavotu, kuram zināšanu apjoms par dažādām lietām nesalīdzināmi mazāks nekā Jancim un reizēm pat tāda kā neticība biedra gudrajām domām. Draudzība ar Janci veido jaunas pozitivas īpašības arī nedrošajā Marčā — atjautību, drosmi. Kad Jancis, ejot uz skolu, pēkšņi atrodas uz nolūzuša ledus gabala, lēnīgais un bailīgais Marčs dodas pa Daugavu uz Lazdām pēc laivas, lai izglābtu draugu.

Lielu uzmanību stāsta autors veltījis mazā cilvēka psiholoģijai — viņa domu gājienam, lietu un parādību vērtējumam, pārdzīvojumiem, tā izveidodams dzīvus, patiesus un lasītājam tuvus bērnu tēlus.

Stāsta beigās rakstnieks rāda tā laika skolu, kur Janča dzīve kļūst pavisam citāda nekā Vīgantē. Skola atrodas vecās, nemīlīgās telpās, to raksturo atbaidoša mācību un audzināšanas sistema. Taisnīgais zēns jau pirmajā dienā, neļaujot citiem darīt sev pāri, nokļūst skolotāja nežēlastībā un saņem pazemojošus sodus. Nepareiza mācīšanas sistema rada viņam lielas grūtības aritmetikā. Dzīves priecīgais Jancis kļūst drūms, sevī noslēdzies.

Cauri pievilcīgajai bērnu pasaulei stāstā manām muižas strādnieku grūto dzīvi. Zēnu un pieaugušo sarunas atklāj kalpotāju naidīgo attieksmi pret kungiem, kuriem katrreiz jāskūpsta

roka, kuru varmācīgas rīcības dēļ Marča mātei katru vakaru jāraud.

Stāstā ir arī vairāki pieaugušo tēli, kas gan iezīmēti skopiem vilcieniem. Vairāk par citiem redzam dārznieku un viņa sievu; tie ir vienkārši godīgi darba cilvēki.

Ar lielu mīlestību un lirisku jūsmu stāstā veidotas dabas gleznas. Lūk, Daugava vasaras naktī: «Daugava šalc lēnām un mierīgi. It kā miegā dziļi nopūšoties, viņā paceļas liels vilnis un plūst nedzirdamā straujumā uz Staburagu. Pie cietās klints tas sadrūp tūkstošās lāsītēs, un katra lāsīte ietveras mēness starā, un tas top par skaidra sudraba kreļļu virknīti, kas mirdz un vizuļo gaisā. Pa Daugavu no augšas, no Liepavota nāk vēsma, pakrastes dvaša. Viņa ceļ un pin dzīvā sudraba vieglās kreļļu virknītes krāšņā audā, un drīz vien viss Staburags ir ietīts vizuļojošā segā. Bet baltais Staburags dus mierīgi savu mūža miegu un nemaz nepriecājas par savu karalisko tērpu. Liekas, ka kad viņš vēl joprojām sapņotu bēdīgo sapni; lielas un smagas tādas asaras rit, viena pēc otras . . .»

90. gados Valdis publicējis arī rakstus par pedagoģijas jautājumiem un tulkojumus. 1896. gadā žurnalā «Austrums» ievietots viņa raksts par lielo krievu pedagogu Konstantinu Ušinski, kurā Valdis pozitivi vērtē Ušinska mācīšanas un audzināšanas darba pamatprincipus un uzskatus par mātes valodu, kā arī viņa drošo nostāju: «Taisns un negrozāms savos darbos un centienos, Ušinskis nemāk līst un glaimot augstākām aprindām.» Uz minēto laiku attiecas arī Valda tulkojumi: Čechova stāsts «Slepenais padomnieks» (1894.), P. Merimē «Kolomba» (1899.), M. Gorkija «Mans ceļa biedrs» u. c. Bet tālāk Valda literarā darbība iet pa lejup ejošu līniju.

Cieši saistīts ar Rīgas Latviešu biedrību, viņš darbojas dažādos tās amatos, arvien dziļāk stigdams buržuaziskās ideoloģijas purvā. Galīgi reakcionara, melnsimtnieciska ir Valda nostāja pret padomju varu Latvijā 1919. gadā. Buržuaziskās Latvijas gados viņš savos pantos apjūsmo latviešu budžus un kariķē strādnieku kustību.

Desmit gadu (1915.—1925.) Valdis strādā pie sava «mūža

darba», kā pats to dēvē, — romana dzejā «Juris Brasa, gāršas dēls un mantinieks». Romans ir pagātnes idealizacija, dzīves īstenības viltojums. Neveikli darinātos pantos autors cildina budžus, idealizē saimnieku un kalpu attiecības, pilnīgi noklusējot šķiru pretrunas. Romanu caurauž reliģiskā mistika un idealistiski prātojumi. «Vismelnākās politiskās un socialās reakcijas izvirums, netīra palieka pēc nokusuša sniega,» tā A. Upīts raksturo šo reakcionaro romanu.

Iestidzis reakcijas purvā, Valdis nedod vairs neviena paliekama darba. Rakstnieks mirst 1934. gadā.

Valdim ir vieta literaturas vēsturē kā «Staburaga bērnu» autoram. Patiess, ar mīlestību veidots bērnu dzīves tēlojums, meistariski izveidotie zēnu tēli ar daudzām pozitivām rakstura iezīmēm un iejūtīgi dabas tēlojumi saista un audzina arī mazo padomju lasītāju.

LITERATURA

Par «Staburaga bērnu» pirmiespiedumu rakstījuši: Davids («Balss», 1895.), Vizulis («Austrums», 1895.), Teodors («Mājas Viesa Mēnešraksts», 1895.).

EZERIETIS

(1869.—1923.)

Ezerietis — prozas darbu, galvenokārt stāstu autors, viens no realistiem, kas latviešu literatūrā ienāca 90. gados.

Ezerietis (īstajā vārdā Kārlis Augenbergs) dzimis 1869. gada 26. (v. st. 14.) septembrī Vidzemē, toreizējā Ērgļu pagasta[1] Kalna Augulēnos. Mācījies Ērgļu ministrijas skolā. Ilgus gadus viņš strādā par pagasta rakstvedi Lēdurgā, tad Rozēnos, nākdams saskarē ar dažādiem cilvēkiem. Gan apkārtnē vērotās negatīvās parādības, gan paša diezgan grūtie, no pagasta budžiem atkarīgie darba un dzīves apstākļi veido topošā rakstnieka kritisko attieksmi pret īstenību, — maizes darba daudzums un apkārtējās sabiedrības šaurie apvāršņi atstāj nomācošu ietekmi. Tieksme izrauties no šīs smacīgās apkārtnes, kā arī bagātīgie dzīves vērojumi un pieredze, ko sniedz rakstveža darbs, ierosina Ezerieti pievērsties literarajai darbībai. Viņa pirmais stāsts — «Ķīlu zirgs» — iespiests 1889. gadā «Dienas Lapas» pielikumā. Seko virkne citu «Dienas Lapā» un tās pielikumā, «Austrumā» u. c. periodiskos izdevumos iespiestu darbu. Arī īsu stāstiņu virkne «Sadzīves ēnā», kas pieskaitāma Ezerieša labākajiem darbiem, sarakstīta šajā viņa dzīves posmā.

Ar 1905. gadu Ezerietis dzīvo Rīgā. Viņš turpina diezgan rosīgu literaro darbu un strādā laikrakstu «Jaunā Dienas Lapa», «Rīta Blāzma», «Mūsu Laiki» redakcijās. 1905. gadā viņš nav aktivs cīnītājs, taču turpmākā daiļrade rāda, ka revolucija pozitivi ietekmējusi viņa darbu idejisko saturu. Pagrieziens uz asāku sabiedrisku tematiku sevišķi vērojams ar 1912. gadu, domājams, strādnieku kustības jaunā uzplūdu posma ietekmē. Šai laikā Ezerietis publicē stāstus ar 1905. gada revolucijas un tai

[1] Tagadējā Ērgļu rajonā.

Ezerietis

sekojošā reakcijas laika tematiku («Rožu dārzs» 1912.; «Kad viņa mostas» 1912. u. c.). Viņa negatīvo attieksmi pret dekadenci raksturo stāsts «Pazudušais dēls» (1912.). Viņš bijis pirmās latviešu rakstnieku un žurnālistu biedrības «Ideja» priekšnieks (1912.—1913.). Šī biedrība ir progresiva, drīz tā slēgta par «pretvalstisku darbību». Ezerietis vada arī biedrības izdoto žurnālu «Tagadne» (1913.—1914.). Par starptautiskajai sieviešu dienai veltītu žurnāla numuru Ezerietis kā redaktors administratīvi sodīts. Drīz arī žurnālu slēdz. Viss tas raksturo Ezerieti kā godīgu demokratisku inteliģentu, kurš gan nav bijis marksists, ne revolucionārs cīnītājs, taču simpatizējis strādnieku kustībai.

Turpmākajā revolūciju un pārvērtību posmā Ezerietis paliek nomaļus sabiedriskajai dzīvei, taču reakcijas nometnē nepāriet.

Buržuaziskajā Latvijā Ezerietis dažus gadus ir miertiesnesis Jaunpiebalgā. Miris 1923. gada 17. februārī Rīgā.

* * *

Ezerieša daiļrade pēc idejiskā satura un tematikas dalās divos posmos. Pirmais laika ziņā sakrīt ar Ezerieša dzīvi laukos — līdz 1905. gadam. Šai laikā rakstīto stāstu vairums nepaceļas pāri laika kavēkļa lasāmvielas līmenim un ir bez pretenzi-

jām uz nopietnāku problemu risinājumu un dziļāku dzīves attēlojumu. Tomēr starp tiem gadās darbi, kuros uzdzirkstī īsta talanta iezīmes.

Pie labākajiem šī posma Ezerieša darbiem pieder īsie stāstiņi ar kopīgu virsrakstu *«Sadzīves ēnā»* (1893.—1898.). Te ieskanas diezgan asa kritika; tēlotās dzīves ainas un raksturi, kaut arī uzskicēti nedaudziem vilcieniem, paliek atmiņā. Daži no šiem stāstiņiem tēlo trūkuma nomāktos zemniekus, to pārdzīvojumus. Tā «Svētdienas peļņa» («Austrums» 1893.) parāda nabadzīgu, darba nomocītu zemnieku Teni ar vāju, nodzītu zirdziņu braucam peļņā — viņš ved uz staciju resnu, sārtu miesnieku. Kalnā zirgs nevar uzvilkt, Tenis iet palīgā, bet kungs sēž ratos un smej kā par labu joku. Krogā smagās dzīves sarūgtinātais cilvēks nodzer nopelnītos grašus. Izvilcis zemnieciņam visu naudu, krodzinieks to izmet laukā. Krogā atskan smiekli, «bet ārā Tenis glauda savu pelēcīti, sūdz tam savu nelaimi, nolādēdams krodzinieku un nopūzdamies par to, ka nu atkal sievai, bērniem un arī šim pašam būšot jāgavē». Sirsnīgais un iejūtīgais Teņa pārdzīvojumu tēlojums ļauj lasītājam secināt, cik smagi zemnieku dzīvi un raksturu nomāc sabiedrība, kurā valda tādi kā resnais miesnieks un krodzinieks.

Cik silts ir Ezerieša tonis, runājot par dzīves nomāktajiem trūcīgajiem zemniekiem, tik ass un satirisks tas kļūst, atmaskojot turīgos saimniekus. Kādā šā cikla stāstā (bez atsevišķa virsraksta «Austrumā» 1898. g.) Ezerietis tēlo pagasta vietnieku pulka sēdi, kur saimniekiem «iznomā» nespējniekus. No vietējiem varasvīriem sevišķi raksturīgs blēdīgais runasvīrs Sebris, kas liedz pabalstu cilvēkiem, kam to tiešām vajadzētu, bet veikli izmanās tādu «izplēst» savam radiniekam, vēl gluži darba spējīgam cilvēkam. Tāpat stāstā atmaskoti pagasta budži, kas pat ar nespējnieku palīdzību cenšas vairot savu mantu — iegūt pēc iespējas darba spējīgāku vecīti, ko vēl var labi izkalpināt, un saņemt no pagasta lielāku atlīdzību par to, tā pelnot divkārši. Dziļi pazemojoša ir pati šī veco cilvēku iztirgošana «mazāksolīšanā», bet daudzus gaida vēl rūgtāks liktenis. Bez «aizmugures» — radiem pagasta runasvīros — pabalstu vispār grūti dabūt. Tra-

ģisks ir vecā Zara liktenis. Viņa lūgumu noraida. Mājup iedams, viņš atceras, cik kādreiz bijis jauns un spēcīgs. Spēki izsīkuši smagā darbā, no kura nekas nav palicis pašam. Izmisumā un nespēkā Zars ceļā mirst. Šis ir viens no Ezerieša spēcīgākajiem stāstiem, kur iezīmējas kritizētājs realisms.

Satiriski ir šī cikla turpmākie četri stāstiņi («Karcens», «Brēka», «Grābšķītis», «Trīs mazie gariņi» — «Mājas Viesa» pielikums, 1895., 45.—52.), kas sižetiski daļēji apvienojas. Karcens ir stulbs lauku saimnieks — vecpuisis. Darbu viņš nestrādā, laiku pavada, smēķēdams savas trīs pīpes un kā runasvīrs pagasta vietnieku pulkā klaigādams visādas bezjēdzības. Stulbumā viņam līdzīgi ir draugi Brēka un Grābšķītis.

Stāstu virknē «Sadzīves ēnā» vislabāk atklājas Ezerieša talanta pozitīvās puses — kritiskā pieeja dzīvei, kas reizēm tēlota satiriski, simpatijas darba cilvēkiem, prasme nedaudziem vilcieniem iezīmēt raksturu.

No veiksmīgākajiem stāstiem, kas tēlo zemnieku dzīvi, vēl minami *«Mātes solījums»* (1892.), *«Meža idilija»* (1897.). Vairums pārējo ir mazvērtīgi, paviršī, vietām sentimentali, vietām arī naturalistiski.

Plašākais no Ezerieša 90. gadu darbiem ir romans *«Ģimenes kaite»* («Dienas Lapa», 1895., 76.—127.). Darba centralie tēli — zēns, vēlāk jauneklis Atis Ziemelis un viņa audžu tēvs, inteliģents saimnieks Ārgalis. Zēna psiholoģijas notēlojums veido romana labākās lappuses. Jau skolas gados Atis iemīl meiteni Mariju, vēlāk pieaudzis to sastop vēlreiz, bet intrigu un nepamatotas greizsirdības dēļ mīlestība beidzas traģiski — ar Marijas nāvi. Romanā ir dažas raksturīgas lauku dzīves ainas, bet stieptie un sentimentalie Ārgaļa prātojumi par to, ka «pasaulīgā» mīlestība nes cilvēkam tikai postu, tāpat arī pārāk raibais sižets ar dažādām blakus novirzēm neļauj šo romanu pieskaitīt labākajiem Ezerieša darbiem.

Otrs Ezerieša darbības posms sākas pēc 1905. gada revolucijas. Ezerieša stāsti tematiski un idejiski padziļinās, taču meistarības ziņā šis padziļinājums viņam parasti nav pa spēkam. Jauni motivi ir revolucijas notikumu atbalss dažos stāstos.

Īsajā skicītē *«Rožu dārzs»* («Domas» 1912.) nedaudz iezīmēti revolucionari — skolotājs Lieknis, Valdis, Vizbuļu Mārcis — un skaistā, emocionalā gleznā, ziedošā dārza tēlojumā ietverta ticība nākotnei. Pēc bargas ziemas atplaukst bojā gājušā revolucionara-skolotāja rožu dārzs, un «staigā pa dārzu sveši jauni cilvēki karstām, plašām sirdīm, sprigstošām acīm».

Pēcrevolucijas laika ideoloģiskās pretrunas atspoguļo stāsts *«Pazudušais dēls»* («Jaunās Dienas Lapas» pielikums, 1912., 256.—274.). Konflikts risināts vienas ģimenes ietvaros, tēloti divi brāļi: Reinis Krauja — gleznotājs, pašapmierināts mietpilsonis, «gara bruņinieks un vēdera dievinātājs», pēc visām pazīmēm dekadents, un tam pretstatā revolucionars Vilis, cilvēks, kas jūtas cieši saistīts ar biedriem, no kuriem «katrs dzīvos priekš visiem, dzīvos priekš lielā cilvēces atpestīšanas darba . . .». Stāsts «Pazudušais dēls» sasaucas ar Raiņa tāda paša nosaukuma dzejoli — abos gadījumos «pazudušais dēls» tēlots kā cīnītājs.

Radniecīgs ir stāstā *«Uz krustceļiem»* («Vārds», II, 1913.) atspoguļotais konflikts. Ar revolucionara Viļuma tēlu netieši izskan aicinājums nepagurt, turpināt cīņu.

Pēcrevolucijas laika tematika ir arī stāstā *«Kad viņa mostas»* («Vārds», I, 1912.). Mācītājam Arnoldam Bulduram, kas revolucijas laikā nodevis vairākus cilvēkus, šķiet, ka no gleznas viņa istabā izkāpj nodevējs Judass un sauc viņu par brāli. Cienīgtēvs nonāk līdz nervu sabrukumam.

Lai gan šo darbu vērtību mazina pietiekamas meistarības trūkums (piemēram, tēlotie revolucionari runā deklarativās frazēs), taču 1905. gada tematikas atspoguļojums ir viens no pozitīvākajiem momentiem Ezerieša daiļradē.

Dzīvi uzrakstītajā stāstiņā *«Tad zemnieks cēlās»* («Jaunā Dienas Lapa», 1912., 302.—303.) muižas nomāktais zemnieks Skārdiņš Jaungada naktī baznīcā nevar atraisīties no tīri «laicīgām» domām par muižai maksājamo renti. Spredikļi klausoties, viņā aug naids pret mācītāju un muižu un nobriest apņemšanās: «Pārdošu visu, visu un iešu pasaulē . . . Bet ne kapeikas ar vairs ne . . . Nevienas plikas kapeikas ne . . .»

Cīnītājus laikā pēc 1905. gada revolucijas tēlo Ezerieša romans *«Zemes bērni»* (publicēta tikai I daļa — 1917. g.). Aktivākais no tiem ir pagasta rakstvedis Zēvele, kas uzstājas ar revolucionaru runu muižnieka bērēs, sējot vēl padevīgajā zemniecībā naidu pret apspiedējiem, piedalās slepenajās sapulcēs pagastā, atmaskodams tur tukšu fražu runātājus. Viņa tuvākie biedri ir kalps Reinis Mastiņš un skolotājs Dzelzītis. Tomēr šie revolucionari nav konsekventi, cīņas taktika viņiem nav īsti skaidra. Darba galveno sižetisko līniju veido diezgan veiksmīgi tēlotais, bet maznozīmīgais Reiņa un saimniekmeitas Mildas mīlestības stāsts.

Uzskatu cīņas vienas ģimenes ietvaros autors gribējis tēlot vienā no saviem garākajiem stāstiem *«Paiskas dēli»* («Jaunā Dienas Lapa», 1913., 228.—247.), bet nav spējis darba tēlus padarīt mākslinieciski dzīvus un pārliecinošus.

Ezerieša pēdējos stāstos ieskanas ar pirmo imperialistisko pasaules karu saistīti motivi. Parādot zemniekus bēgļu gaitās, zīmīgi ieskicēts raksturs ir stāstā *«Pīlādži»* (almanachā «Bura», 1917.) tēlotais Atvis — stiprs, neatlaidīgs cilvēks, kas «negrieza ceļu ne cienīgtēvam, ne pašam lielkungam».

Protests pret karu skan stāstiņā *«Murgi»* («Jaunā Vārda» pielikums, 1915., 12.). Māte, saņēmusi ziņu, ka dēls kritis karā, sapnī dzird neatlaidīgu, mokošu jautājumu: «Par ko?... Par ko?...» Taču īstas atbildes autors nedod.

Ezerieša dzejoļiem un poemām («Oceana ļaudis», «Laikmetu maiņā»), tāpat leģendām («Zilā kalna noslēpums» u. c.) ne idejiskas, ne mākslinieciskas vērtības nav.

Viss vērtīgais, ko viņš devis, ir prozā, un labākais tieši īsā stāstiņa žanrā.

Ezerieša mākslas meistarība raksturīgāk iezīmējas divos virzienos — satirā un cilvēku psiholoģijas tēlojumā.

Veidojot satiriskus tēlus, Ezerietis veiksmīgi lieto hiperbolu. Tādos realistiskos tēlos, kādi ir Karcens, Brēka un Grābšķītis, sakoncentrēts viss lauku buržuazijas stulbums, parazitisms, nekulturalība, izvirtība. Autors prot atrast situacijas, kur šie tēli paši sevi vislabāk atmasko. Raksturīgs šai sakarā nobeigums,

kur visi trīs draugi grib pakārties pie sausa zara. Šķietamā traģedija pārvēršas farsā. Satirisku ainu veidošanai zīmīgs piemērs ir stāstiņš, kur runāts par pagasta nespējnieku iznomāšanu. No runasvīru replikām kļūst skaidrs, kāda netaisnība, blēdība un tumsonība te valda. Vietām Ezerieša satira tiecas uz naturalismu.

Pievilcīga Ezerieša mākslas iezīme ir psiholoģiskais tēlojums. Labākajos darbos Ezerietis cilvēku pārdzīvojumus parāda ciešā sakarā ar darbību, ieskicē to socialo pamatojumu. Tā, piemēram, nelielajā stāstiņā «Stīpu lasts» («Austrums» 1893.) tēloti nabadzīgā zemnieka Grīslīša pārdzīvojumi, ejot uz mežu pēc stīpu klūgām. Viņa pārdomās redzam grūto, nabadzīgo dzīvi, kas Grīslīti galu galā padara par zagli. Meistariski atveidots arī nodevējs — mācītājs Buldurs («Kad viņa mostas»). Gandrīz visos Ezerieša stāstos psiholoģiskā tēlojuma līnija ir akcentēta. Dažos gadījumos, atrauti no socialās vides, psiholoģijas tēlojumi aizvirzās garos spriedelējumos («Ģimenes kaite») vai naturalismā (novele «Mans pirmais romans»).

Ezerietis līdz šim ir nepamatoti aizmirsts. Buržuazijai, protams, nepatika viņa mākslas realistiskais raksturs. Ezerieša māksla nav visai spilgta un dziļa, tomēr labākajos darbos tai ir savi īpatnēji vaibsti, un kā tipiskai sava laika rakstura un apstākļu atspoguļotājai arī tai pieder sava zināma vieta mūsu realisma attīstībā.

LITERATURA

Ezerieša raksti. Pirmais grāmatā publicētais Ezerieša darbs ir maznozīmīgs stāstiņš «Pirmā» 1890. gadā.

Vienīgais sakopojums ir «Kopoti raksti», I, 1913. gadā (4 stāsti — «Pazudušais dēls», «Tad zemnieks cēlās», «Pa sērsnēm», «Paiskas dēli»). Bez tam publicēta poema «Laikmetu maiņā» (datēta ar 1916. g.).

Pārējie Ezerieša darbi izkaisīti periodikā, galvenokārt «Dienas Lapā» un tās pielikumā (1889.—1895.), «Austrumā» (1893.—1903.), «Mājas Viesa» pielikumā (1895.—1908.), «Jaunās Dienas Lapas» pielikumā (1909.—1914.), «Vārdā» (1912.—1913.), «Domās» (1912.—1913.) u. c.

Par Ezerieti. T. Zeiferts — «Ezerietis» (T. Zeiferts — «Latviešu rakstniecības vēsture», III, 1925.).

A. Upīts — «Ezerietis» (A. Upīts — «Latviešu literatura», 1951.).

DAŽI MAZĀK PAZĪSTAMI RAKSTNIEKI

Jēkabs Rozentāls-Krūmiņš (1855.—1918.) minams kā dažu lugu autors. Viņš mācījies realskolā, vairākus gadus darbojies par aktieri un režisoru. Viņa pirmā un labākā luga «Sarkanais kungs» sarakstīta 1888. gadā un savā laikā daudz izrādīta. Lugā notēlota necilvēcīga dzimtkunga patvaļa un dzimtbūšanas šausmas Latvijā un Lietuvā 18. gs. beigās; tas ir pirmais šās temas risinājums latviešu dramaturģijā. J. Rozentāla-Krūmiņa dramaturģijā sastopam daudz apvidus vārdu, daudz strādāts arī pie vēsturiskā kolorita veidošanas.

Rieteklis, īstajā vārdā Jūlijs Balodis (1856.—1940.) bija kluss, sirsnīgs un skumjš liriķis, mazākā mērā arī humorists un satiriķis. Viņa ilgais mūžs saistās ar Valmieras apkārtni, strādājot par kurpnieku. Jau bērnībā zaudētas dzirdes dēļ nākošais dzejnieks skolā nav mācījies, izglītojies tikai pašmācības ceļā. Kopš 1875. gada Rietekļa dzejoļi publicēti periodikā, sakopoti arī vairākos krājumos — «Albuma ziedi» (I d. 1894., II d. 1898.), «Kuplejas» (1896.), «Liriski dzejoļi» (1898.) u. c. Plaši pazīstamas romanču garā sacerētās Rietekļa dziesmas «Pie Gaujas» («Še, kur līgo priežu meži, Esmu dārgām saitēm siets, Še ir mana tēvu zeme, — Esmu dzimis gaujmaliet's...») un «Mātes sirds» («Ja tu no visiem atstāts esi, Nevienam vairs nav tevis žēl, — Ar pacietību sāpes nesi, Jo tev ir mīļa māte vēl»).

Birznieku Latiņa (1864.—1951.) bija viena no pirmajām latviešu sievietēm, kas strādājusi arī dzejas laukā. Dzejniece mācījusies Tukuma meiteņu skolā, rakstījusi galvenokārt intimu pārdomu un jūtu liriku, publicēties sākusi 90. gados. Grāmatā iznākušas Birznieku Latiņas «Dzejas» (1896.). 900. gados dzejnieces tekas sākusi arī viņas māsa Birznieku Sofija.

Kārlis Veidenbaums (1865.—1901.) ir dzejnieka Eduarda Veidenbauma vecākais brālis un kopš 80. gadiem Veidenbaumu Kalāči mājas saimnieks. Beidzis apriņķa skolu, Eduarda ierosmē arī Kārlis rakstījis realistiskus dzejoļus, izsakot simpatijas vienkāršajiem darbaļaudīm un prātnieciskus atzinumus par dzīvi.

K. Veidenbauma «Rakstu» pilnīgākais izdevums iznāca 1925. gadā kopā ar R. Egles apcerējumu par viņa dzīvi un darbiem.

Duburs, īstajā vārdā Jēkabs Āriņš (1866.—1916.), bija viens no sava laika talantīgākajiem latviešu skatuves māksliniekiem, pirmo latviešu dramatisko kursu vadītājs (1909.—1915.). Duburs darbojies arī dramaturģijā un kritikā. Viņa populārākā luga — «Ērglis un Šperbers» (1892.). Duburs tulkojis vairākas lugas, to skaitā arī V. Šekspira «Ziemas pasaciņu» (1897.) un K. Holteja «Lenori» (1903.).

Zeltmatis, īstajā vārdā Ernests Ķārkliņš (dz. 1868.) pazīstams kā teatru darbinieks un skatuves mākslas pedagogs, mācījies skolotāju seminarā, vēlāk E. Reichera dramatiskajā augstskolā Berlinē. 1909. gadā viņš kopā ar J. Duburu nodibina pirmos latviešu dramatiskos kursus, bet vēlāk vada (no 1916. līdz 1938. g.) pats savus dramatiskos kursus.

Kopš 90. gadiem Zeltmatis rosīgi darbojies arī literaturā, vispirms prozā, pēc tam arī dramaturģijā. Nozīmīgākie ir viņa stāsti un noveles, no kuriem vairums sakopots krājumos — «Sarkanās lilijas» (1904.), «Lauztās lilijas» (1910.), «Ilgu lilijas» (1912.), «Šķēpu lilijas» (1925.).

Zeltmatis daudz pievērsies sieviešu dzīves un sieviešu psiholoģijas temām un šai ziņā zināmā mērā sasaucas ar 90. gadu sieviešu emancipacijas centieniem, galvenokārt protestā pret mietpilsoņu liekulīgo svētulību. Aizraudamies ar modernajiem strāvojumiem kapitalistisko Rietumu literaturā, viņš nereti pārliecīgi akcentējis erotiskos motivus; līdz ar to viņa darbos ienākušas naturalistiskas tendences. Jāatzīmē arī Zeltmatis kā mākslinieku, sevišķi skatuves mākslinieku dzīves notēlotājs.

Jānis Frīdenbergs-Mieriņš (1869.—1894.) rakstījis romantiskus liriskus dzejoļus, galvenokārt par tēviju un mīlestību. Viņš mācījies realskolā, strādājis par sīku ierēdni, dzīvi beidzis pašnāvībā. Savas dzejas labākajā daļā dzejnieks centies sekot Ausekļa un A. Pumpura patriotiskajai dzejai, galvenokārt krustnešu iebrucēju sagrautās seno latviešu kulturas slavināšanai. Šai ziņā atzīmējams J. Frīdenberga-Mieriņa labākais un populārākais dzejolis — baladiskais «Taurētājs» ar tā spēcīgo aicinājumu atdot, kad vajadzīgs, par dzimteni arī savu dzīvību:

— Nodevēji, atstājiet!
Velti mani kārdiniet. —

— Tēvu zeme dārgāka
Nekā manta, dzīvība.

Viņa dzejoļi sakopoti krājumā «Līgas skaņas» (I d. 1889., II d. 1891.). Daudz tur arī pseidotautiskā romantisma.

Fridrichs Plostnieks (1870.—1947.) ir realists, rakstījis jūtu un pārdomu liriku, kā arī (ar pseidonimu Diedelnieks) humoristiski satiriskus dzejoļus un prozu. Viņš beidzis elementarskolu, strādājis par burtlici un arī

citos darbos poligrafijas nozarē. Kopš 80. gadu beigām Fr. Plostnieka dzejoļi iespiesti presē, vēlāk daļa sakopota grāmatās — «Bezmiega naktis» (1906.) un «Diedelnieka izlasīti un neizlasīti satiriski raksti prozaiskā dzejā un dzejiskā prozā» (1906.). Kā humorists un satiriķis Fr. Plostnieks darbojies galvenokārt sava drauga un atbalstītāja Zvārguļa vadītajā Zobgala kalendarā un «Pēterburgas Avīžu» pielikumā.

PERSONU RĀDĪTĀJS*

A 94, 95.
A (sk. Āronu Matīss).
Ābols, A. (sk. Birkerts, A.).
Adagio (sk. Poruks, J.).
Adamovičs, Fr. 29, 62, **63**, 64, 77, 90.
Akmentiņa, D. 174, 400.
Akots 94.
Akuraters, J. 130.
Alksnis, A. 137, 151, 171.
Alunāns, A. 19, 67, 82, 84, 86, 88, 95, 109, 128, 140, 159, 171, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 271, 349, 400, 456.
Alunāns, H. 66.
Alunāns, J. 62, 82, 84, 87, 98, 133, 163, 240, 253.
A. M. (sk. Āronu Matīss).
d'Anuncio, G. 70.
Andrejsalietis (sk. Lejas-Krūmiņš, T.).
Apsīšu Jēkabs (Jaunzemis, J.) 56, 71, 86, 88, 94, 98, 110, 128, 130, 133, 136, 141, 143, 147, 148, 151, 165, 166, 169, 171, 172, 278, 345, 346, 347, 348, 363, 378, 393, 452, 464, 485, 500, 509, 526.
Araņi, J. 337.
Āriņš, J. (sk. Duburs, J.).
Āronu Matīss (Brencēnu Matīss) 72, 73, 94, 95, 181, 349, 463, 465.
Asars, J. 30, 43, 120, 141, 260, 419, 425, 426.
Aspazija (Rozenberga-Pliekšāne, E.) 28, 45, 64, 67, 71, 72, 74, 77, 88, 93, 99, 112, 118, 119, 120, 121, 127, 129, 130, 136, 138, 139, 142, 143, 145, 146, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 161, 162, 163, 164, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 278, **291—323**, 351, 352, 353, 358, 427, 429, 483, 498, 518.
Augenbergs, K. (sk. Ezerietis, K.).
Auseklis (Krogzemju Mikus) 82, 83, 84, 86, 89, 149, 154, 156, 157, 163, 183, 218, 235, 461, 553.
Austriņš, A. 359.
Āzis (sk. Roziņš, Fr.).

Bābietis (sk. Roziņa M.).
Bairons, Dž. 292.
Balodis, J. (sk. Rieteklis).
Bandrevičs, A. 84.
Bārda, Fr. 501.
Barons, Kr. 84, 88, 462, 524, 525.
Bēbelis, A. 31, 35.
Becenbergers, A. 443.
Bechterevs, V. 54.
Beļinskis, V. 30, 54, 55, 56, 62, 94, 108, 222.
Beļtovs, N. (sk. Plechanovs, G.).
Beranžē, P. Ž. 79.
Bergmanis, Fr. (Kalninieku Fr.) 20,90.
Berģu Jānis 327.
Bērziņš, R. 121.

* Sastādījis K. Mackovs.

Bērziņš 285.
Bethovens, L. 201, 307.
Birkerts, A. (Ābols, A., Signals I., Pīlādzis, J.) 39, 55, 79, 82, 237, 242, 244, 334.
Birznieks-Upītis, E. 56, 67, 70, 71, 86, 88, 100, 112, 128, 129, 130, 133, 137, 151, 153, 154, 166, 171, 173, 353, 358, 434, 453.
Birznieku Pēteris (sk. Stučka, P.).
Birznieku Latiņa 148, 272, 552.
Birznieku Sofija 552.
Bismarks, O. 24.
Bisnieks, P. 18, 26.
Biezbārdis, K. 84.
Bjernsons, B. 121, 482.
Blaumanis, R. (Grāvracis, Puliers) 56, 61, 67, 70, 71, 72, 74, 75, 86, 88, 100, 109, 112, 115, 116, 127, 128, 129, 130, 133, 136, 137, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 151, 153, 154, 158, 159, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 298, 304, 305, 331, 341—437, 445, 452, 456, 482, 483, 485, 511, 512, 517, 518, 530.
Botkins, V. 56.
Brandess, G. 62, 100, 101, 106.
Brencēnu Matīss (sk. Āronu Matīss).
Brigadere, A. 74, 167, 360, 421, 452.
Brigaders, J. 66, 174.
Brīvnieks, K. 119.
Brīvzemnieks, Fr. 443, 524, 536.
Bruņinieks, M. 37, 42, 46, 138, 153.
Brjusovs, V. 519.
Bundža, D. 34, 51, 78, 79, 333.
Butulis, A. 18.

Ceronis (Viļķers, T.) 127, 338.
Ceronis, Persiešu Ceronis (sk. Persietis).
Ciesa (sk. Mierkalns, Fr.).
Čakste, J. 89.
Čechovs, A. 56, 58, 59, 68, 76, 180, 359, 464, 477, 478, 543.
Černiševskis, N. 29, 54, 59, 108, 205, 234, 237.

Daimons (sk. Poruks, J.).
Dauge, A. 36, 37, 39, 40, 42.
Dauge, P. 23, 25, 31, 34, 37, 39, 40 47, 263, 300, 325, 502.
Daugulis, A. 171.
Dārziņš, E. 164, 428, 512, 515, 517.
Debners, K. 12.
Deglavs, A. 45, 70, 109, 129, 130, 135, 136, 154, 168, 179, 353, 452, 538.
Deļnovs, V. 248.
Dīkenss, Č. 61, 63, 69, 367.
Dingelštets, J. 250.
Dinsberģis, E. 62, 164.
Dīriķis, B. 89.
Diedelnieks (sk. Plostnieks, F.).
Dobroļubovs, N. 54, 55, 108, 382, 514.
Doku Atis (Švurksts) 56, 67, 71, 77, 88, 127, 129, 130, 140, 141, 147, 148, 151, 159, 166, 168, 169, 338, 353, 441—460, 468, 475, 485, 511.
Dostojevskis, F. 68, 72.
Draviņš-Dravnieks, J. 66, 72.
Dravnieks, J. 19.
Driega, J. 36.
Dubur, J. (Āriņš, J.) 90, 128, 174, 400, 552, 553.

Eferts-Klusais, E. 112, 214, 234, 263, 501.
E. F. G. 159.
Egle, R. 248, 256, 552.
Eglītis, V. 191.
Eilenbergs, Ģ. (Pūcīšu Ģederts) 18, 66, 77.

Endzelins, J. 90, 92, 368.
Engelss, Fr. 25, 29, 34, 35, 209, 355.
Ermanis, J. 42.
Esenberģis, J. (Torņakalna Jānis) 71, 90, 94, 128, 135, 142, 166, 167.
Eschils 508.
Ezerietis (Augenbergs, K.) 67, 127, **545—551.**
Ezops 468.

Fabriciuss, J. 34, 80.
Fallijs 456.
Feders, J. 171.
Fiobers, G. 209.
Fonvizins, D. 445.
Franko, I. 60.
Freimanis, A. 174.
Freitags, G. 181.
Frīdenbergs-Mieriņš, J. (sk. Mieriņš).

Garais, Fr. 42, 60.
Garšins, V. 68.
Gēte, V. 60, 64, 65, 113, 121, 162, 175, 292, 445, 481, 496, 498, 512.
Gijo, Ž. M. 106.
Gogolis, N. 56, 58, 166, 175, 359, 433, 442, 454.
Goldmanis, Kr. 37, 46.
Gorkijs, M. 59, 64, 77, 121, 122, 280, 284, 337, 359, 543.
Gradovskis, A. 54.
Grāvitis, E. 69.
Grāvracis (sk. Blaumanis, R.).
Greste, J. 369, 420.
Grigorovičs, D. 106.
Grigulis, A. 499, 503, 518.
Grosvalds, Fr. 89.

Hāns, T. 174, **184.**
Hardijs, T. 33.
Hauptmanis, G. 60, 64.
Hebels, Fr. 235, 421.
Hegels, G. V. F. 56, 261, 292.
Heine, H. 60, 61, 65, 79, 107, **113,** 114, 209, 248, 275, 292, 337, 445, 496, 513.
Hercens, A. 30, 54, 59.
Hertelis, A. 40.
Hertelis, V. 34, 40, 47, 324.
Hervegs, G. 79, 82, 303.
Heimburga, V. 70.
Holtejs, K. 553.
Homers 60, 62, 240.
Horacijs 60, 61, 62, 71, 213, 227, 240, 248, 252, 253, 254, 255, 262.

Ibsens, H. 60, 65, 111, 116, 117, 175, 180, 209, 275, 297.
Igo, V. 60, 138.

Jānis, P. 140.
Jansens, J. 63.
Jansons-Brauns, J. (Jansons, J.) 34, 35, 39, 40, 45, 54, 55, 61, 67, 70, 72, 89, 93, **104—116,** 120, 122, 138, 152, 172, 175, 182, 185, 228, 245, 270, 273, 277, 286, 324, 325, 329, 351, 352, 353, 359, 363, 419, 434, 497, 502, 512, 518, 539.
Jansons, J. (sk. Jansons-Brauns).
Jansons, R. 174.
Janševskis, J. 61, 76, 133, 170.
Jaunkārķenietis (sk. Lapas Mārtiņš).
Jausmiņš, V. 108.
Jesens, A. 77.
Ješka 81.
Jevstafijevs 55.
Jirgens, R. 42, 368.
J. K. (sk. Kovaļevskis, J.).
Jurjāns, A. 175, 428.
Jūsmiņš, K. 272.

K. 81, 121.
Kalniņa-Kurševica, E. (Nātra) 79, 81.

Kalninieku, Fr. (sk. Bergmanis, Fr.).
Kalniņš, A. 164.
Kalniņš, J. (Prātkopis) 164, 172, 180.
Kalniņš, P. 40.
Kants, I. 261, 292.
Kauliņš, J. 41, 443.
Kasparsons, K. (Siguldietis, K., Unus) 36, 37, 39, 40, 42.
Kaudzītes (brāļi) 66, 82, 84, 88, 133, 141, 169, 382, 441, 442, 485, 486, 511.
Kaudzīte, M. 82.
Kaudzīte, R. (Vidzemnieks, R.) 94.
Kažociņš, K. 239.
Kažoks, Andrejs 17, 127.
Kažoks, Augusts 17, 338, 443.
Kārkliņš, E. (sk. Zeltmatis).
Kārkliņš, J. 30, 54
Ķēniņš, A. 525.
Kicbergs, A. 63.
Klaustiņš, R. 57.
Kļaviņš, A. 247.
Koidula, L. 63.
Koļcovs, A. 71, 464, 522.
Koroļenko, V. 68, 122, 347.
Kovaļevska, S. 209.
Kovaļevskis, Jānis 25, 34, 40, 43, 45, 71, 78.
Kovaļevskis, Jēkabs (Kundziņš, J.) 77.
Krauklis, J. 69.
Kreicbergs, J. 76.
Kreicvalds, Fr. 63.
Krilovs, I. 58, 64, 71, 72, 122, 468, 472.
Kruglovs, A. 248, 249.
Krumbergs, A. 40, 42, 45.
Krūms, M. 35.
Kundziņš, J. (sk. Kovaļevskis, Jēkabs).
Kundrats, A. 70.
Kurnatovskis, V. 53.
Kuročkins, N. 248, 249, 250.
Laganovkis, J. 247.
Laicens, L. 246, 369.
Lapas Mārtiņš (Jaunkārķenietis, Rūjienietis, L.) 63.
Lapskalns, A. 369.
Lautenbachs-Jūsmiņš, J. 71, 83, 89, 93, 96, 97, 98, 99, 108, 110, 133, 134, 135, 155, 184, 190, 328, 329, 351, 464.
Lazarevs, N. 248.
Leitāns, A. 490.
Lejas-Krūmiņš, T. (Andrejsalietis, Tedžus) 64.
Leonkavallo, R. 275.
Lerchis-Puškaitis, A. 71, 91, 92, 109, 127, 128, 139, 167, 535—539.
Lesings, G. 62, 65, 468.
Ļeņins, V. I. 21, 22, 27, 31, 36, 49, 52, 53, 55, 104, 183, 206.
Ļermontovs, M. 56, 58, 64, 65, 68, 163, 205, 226, 227, 275, 292, 359, 464, 494, 514, 522.
Lindulis, J. 11.
Lomonosovs, M. 463.
Lubliners, H. 360.
M. 81.
Maikovs, A. 275.
Makajs, V. 82.
Manaseins, N. 53.
Markss, K. 22, 25, 30, 34, 35, 39, 43, 256, 258.
Meinholds, V. 490.
Melngailis, E. 54, 112, 151, 164, 515.
Mendeļejevs, D. 54.
Merimē, P. 543.
Merķelis, G. 88, 146, 294.
Mickevičs, A. 62, 163.
Minajevs, D. 248.
Milenbachs, K. 60, 62, 90, 92, 113.
Mieriņš (Frīdenbergs-Mieriņš, J.) 128, 553.

Mierkalns, Fr. (Zoilos, Ciesa) **58.**
Mierlauks, A. 174.
Mopasans, G. 248, 367.
Moriss, V. 81.
N. (sk. Kalniņa-Kurševice, E.).
Nātra (sk. Kurševice, E.).
Neimanis, L. 66.
Neruda, J. 60, 64.
Nīcše, Fr. 101, 189, 230, 503.
Niedra, A. 72, 93, 140, 149, 185, **187—190,** 191, 355, 356, 526, 534.
Nolle, B. 42.
Ņekrasovs, N. 56, 64, 68, 275, 337.

Odojevskis, A. 275.
Ostrovskis, A. 175, 382.
Ostvalds, V. 260.
Ozoliņš, P. 174.
Ozols, J. 66, 77, 124, 283.

P. 42.
Paegle, L. 245.
Palevičs, I. 324.
Palevičs, J. 34, 40, 61, 67, 104, 126, 127, 130, 135, 138, 170, 175, 177, 178, 179, **324—332,** 353.
Paragrafs (sk. Stučka, P.).
Parsifals (sk. Poruks, J.).
Pauls, L. 34, 35, 40.
Pavasaru Jānis (Veismanis, J.) 108, 113, **184,** 329.
Pavļenkovs, F. 56.
P. D. (sk. Dauge, P.).
Pelše, R. (Roberts, P.) 219, 220.
Pelūde, J. 34, 36, 40.
Perovska, S. 292.
Petefi, Š. 60, 64, 275.
Pērsietis (Ceronis, Pērsiešu Ceronis, Zemītis, K.) 56, 66, 67, 75, 77, 127, 128, 136, 137, 151, 153, 154, 159, 166, 177, 270, 278, 353, **462—480.**
Pisarevs, D. 29, 55, 106, 114, 205.
Pīlādze, J. (sk. Birkerts, A.).
Pipiņš-Vizulis, J. 75, 77, 90, 93, 100, 120, **122—124,** 263, 449, 472, 480, 483, 518.
Pīpkalējs, P. 240.
Platess, E. 66, 69, 74, 77.
Platons 292, 510.
Pļeščejevs, A. 337.
Plikauss, A. (sk. Saulietis).
Pliekšāns, J. (sk. Rainis).
Plostnieks, F. (Diedelnieks) 128, 553.
Plute, V. 46.
Plūdonis, V. 62, 71, 74, 86, 89, 100, 122, 130, 133, 134, 136, 148, 151, 155, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 165, 167, 169, 322, 353, 358, 453.
Pļechanovs, G. 20, 30, 31, 35, 55, 205, 241.
Poruks, J. (Daimons, Parsifals) 74, 75, 115, 116, 127, 130, 133, 142, 145, 148, 151, 158, 161, 162, 164, 166, 168, 170, 171, 172, 185, 191, 269, 286, 353, 392, 420, 430, 450, 452, 482, **493—521,** 524, 527.
Potapenko, I. 282.
Prātkopis (sk. Kalniņš, J.).
Prudons, P. Ž. 26, 106.
Puliers (sk. Blaumanis, R.).
Pumpurs, A. 54, 82, 83, 84, 146, 154, 155, 156, 157, 160, 164, 183, 218, 235, 240, 461, 553.
Punga, H. 81.
Purapuķe, J. 70, 109, **185—187,** 526.
Puriņu Kļāvs (Puriņš, N.) 174, **184—185,** 400.
Puriņš, K. 79, 132, 148.
Puriņš, N. (sk. Puriņu Kļāvs).
Purvītis, V 54, 151.
Puškins, A. 55, 56, 57, 58, 64, 65, 68, 71, 94, 163, 175, 205, 292, 359, 494, 496.
Putāns Seimaņs 246.
Pūce, J. 49.
Pūcišu Ģederts (sk. Eilenbergs, G.).

R. (sk. Roziņš, Fr.).
Ragovskis, T. 70.
Rainis (Pliekšāns, J.) 19, 20, 21, 22, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 34, 36, 40, 44, 45, 46, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 67, 70, 71, 74, 75, 77, 85, 86, 87, 88, 90, 95, 103, 113, 117, 119, 120, 121, 122, 126, 127, 130, 131, 132, 135, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 170, 173, 181, 209, 214, 216, 218, 225, 228, 235, 241, 243, 244, 245, 274, 284, 286, 288, 289, 296, 298, 299, 300, 305, 309, 312, 321, 322, 325, 330, 351, 358, 359, 360, 363, 369, 370, 399, 434, 443, 456, 498, 502, 512, 549.
Rāviņš, O. 355, 356.
Reichers, E. 553.
Reinholde, L. 239.
Reinholds, J. 164, 239.
Rieteklis (Balodis, J.) **552.**
Rode-Ebelings, H. **173, 174.**
Rolavs, E. 27, 35.
Rozenberga-Pliekšāne, E. (sk. Aspazija).
Rozentāls, J. 54, 151, 152, 171.
Rozentāls-Krūmiņš, J. 139, 177, 179, **552.**
Roziņa, M. (Bābietis) 82.
Roziņš, Fr. (Āzis) 25, **31**, 32, 33, 34, 40, 45, 51, 80, 81, 82, 104, 117, 170, 210, 234, 241, 251, 301, 324, 431.
Ruģēns, J. 246.
Rūjenietis, L. (sk. Lapas Mārtiņš).
Rūmniece, B. 174.
Ružē de Lils 248.

S. 95.
Saksē, A. 500, 501, 506, 519.
Saltikovs-Ščedrins, M. 33, 56, 59, 68, 69, 71, 160, 359.
Sarķis, P. 67, 95, 127, 159, 177, 179, 181, **338**, 468.
Saulietis (Plikauss, J.) 68, 74, 75, 127, 139, 167, 191, 430, 442, 450, 452, 453, 501, **522—534.**
Sečenovs, I. 54.
Senkjevičs, H. 69, 122.
Sēlis, R. 533.
Sēts (Sööt), K. 275.
Signals, I. (sk. Birkerts, A.).
Siguldietis, K. (sk. Kasparsons, K.).
Siļvins, M. A. 52.
Sirmais, J. 61.
Skaidrīte, J. 156, 174.
Skalbe, K. 56, 130.
Slovackis, J. 62.
Sprūde, A. 34, 35, 40.
Stērstu Andrejs 107.
Stučka, D. 330.
Stučka, P. (Birznieku Pēteris, Paragrafs, Veterans) 16, 18, **20—22**, 26, 29, 30, 34, 36, 40, 45, 54, 55, 76, 85, 90, 100, 112, 122, 160, 271, 418.
Sudrabkalns, J. 217, 227, 234, 238, 263, 442, 456, 459.
Sudrabu Edžus (Zilbers, E.) 56, 62, 71, 76, 77, 88, 128, 133, 134, 148, 153, 155, 160, 162, 163, 169, 358.
Šillers, Fr. 60, 72, 98, 116, 175, 209, 226, 228, 248, 249, 250, 275, 292, 294, 445, 481, 494.
Šekspirs, V. 60, 63, 64, 65, 72, 79, 90, 112, 175, 275, 391, 400, 445, 553.
Ševčenko, T. 58, 60, 73.
Šmits, P. 462.
Šopenhauers, A. 292.
Štirners, M. 230.
Štrāls, K. 361, 363, 394.
Šulce-Deličs, F. 20.
Švurksts (sk. Doku Atis).

Tedžus (sk. Lejas-Krūmiņš, T.).
Teichmillers, G. 260.
Tannenhofers, K. 369.
Teodors (sk. Zeiferts, T.).
Tēns, I. 62, **100**, 101, 123.
Timirjazevs, K. 43.
Tolstojs, L. 56, 68, 81, 106, 205, 359, 367, 368, 445, 482.
Torņakalna Jānis (sk. Esenbergis, J.).
Treimanis, Ed. (sk. Zvārgulis).
Turgeņevs, I. 56, 58, 68, 71, 81, 106, 166, 205, 275, 523.
Tvens, M. 59, 63, 69.

Ukstiņš, K. 66, 70.
Ulmanis, K. 188.
Unus (sk. Kasparsons, K.).
Upīts, A. 45, 57, 75, 111, 112, 136, 159, 165, 185, 187, 212, 214, 218, 220, 233, 235, 239, 241, 243, 264, 276, 280, 289, 300, 311, 320, 356, 358, 363, 368, 434, 453, 480, 486, 513, 519, 527, 528, 532, 534, 541, 544.
Uspenskis, G. 68, 108.
Ušinskis, K. 543.

V. 95.
Vagners, R. 495.
Vahtriks 41.
Valdemārs, Kr. 83, 84, 535.
Valdis (sk. Zālītis, V.).
Valters, J. 54, 171.
Valters, Kr. 37.
Varzars, V. 29.
Vasars, V. 246.
Vēbers, A. 89, 102.
Veidenbaums, Ed. 15, 19, 34, 40, 42, 55, 60, 61, 62, 67, 70, 74, 86, 112, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 140, 141, 142, 145, 146, 148, 149, 151, 153, 154, 155, 158, 161, 164, 165, 171, **197—267**, 268, 273, 274, 276, 284, 288, 322, 333, 334, 336, 337, 348, 434, 445, 464, 514, 518, 524, 552.
Veidenbaums, K. 208, **552**.
Veinbergs, Fr. 89.
Veismanis, J. (sk. Pavasaru Jānis).
Vējāns, A. 247.
Velme, J. 71, 72, 443.
Vergilijs 248.
Veterans (sk. Stučka, P.).
Vidiņš, Jānis 63.
Vidiņš, Juris (sk. Vidiņš, Jānis).
Vidzemnieks, R. (sk. Kaudzīte, R.).
Vilde, Ed. 41, 60, 63, 350.
Viļķers, K. (Zvanpūtis) 34, 67, 126, 127, 130, 157, 161, 242, **333—337**.
Viļķers, T. (sk. Ceronis).
Viskovatovs, P. 55, 205
Vītols, J. 54, 151, 164, 175, 532.
Vulfs, E. 332.

Zālīte, P. 73, 74, 75, 129, 217, 270, 352, 355, 497, 498, 499.
Zālītis-Valdis, V. (Valdis) 68, 100, 127, 168, 169, 171, 453, **540—544**.
Zaļkalns, T. 499.
Zeltmatis (Kārkliņš, E.) 128, 154, 553.
Zemītis, K. (sk. Pērsietis)
Zeibots, E. 110, **184**, 351.
Zeiboltu Jēkabs 127, 139, 140, 141, 142, 151, 168, 169, 176, 178, 179, 353, **481—492**.
Zeiferts, T. (Teodors) 37, 62, 67, 69, 71, 75, 77, 89, 90, 93, 95, **96—104**, 117, 120, 124, 128, 129, 146, 164, 165, 168, 271, 283, 356, 368, 443 445, 465, 470, 524.
Zīslaks, E. 66.
Zoilos (sk. Mierkalns, Fr.)

Zolā, E. 60, 61, 168, 367, 482.
Zudermanis, H. 93, 99, 116, 117, 118, 119, 295, 317, 360.
Zvanpūtis (sk. Viļķers, K.).
Zvārgulis, Ed. (Treimanis) 56, 60, 67, 74, 75, 77, 86, 88, 100, 112, 115, 116, 127, 130, 136, 138, 139, 140, 142, 147, 151, 153, 158, 159, 177, 198, 200, 202, 203, 210, 211, 213, 225, 232, 242, 243, 252, 268—290, 322, 338, 353, 445, 455, 456, 459, 464, 494, 523, 524, 533, 553.

ILUSTRACIJU SARAKSTS*

Lpp.

1. Rīga 90. gadu sākumā *(Valsts Rīgas vēstures muzeja materials)* 9
2. «Dienas Lapas» 1. numurs 17
3. P. Stučka 90. gados *(Valsts revolucijas muzeja materials)* . . 21
4. P. Stučkas autografs 21
5. Rainis 90. gadu pirmajā pusē 23
6. «Dienas Lapas» 1895. gada 293. numura ievadraksts, kur P. Stučka, no jauna uzņemoties avīzes vadību, sola turpināt Raiņa sākto ceļu . . . . . 26—27
7. Fr. Roziņa portrets un paraksts Partijas biedra kartē *(Latvijas KP CK Partijas vēstures instituta materials)* 33
8. «Emajegi» viesnīca Tērbatā, kur kādu laiku notika «pīpkaloņu» sanāksmes *(apm. 1900. gada uzņēmums; Igaunijas PSR ZA Literaturas muzeja materials)* 43
9. «Pūra» 1. sējuma vāks 44
10. Jonatana biedrības nams Pārdaugavā *(Valsts Rīgas vēstures muzeja materials)* 47
11. V. Vimbas «Rīgas dumpis 1899. gadā» *(1947.)* . . . . . 48—49
12. J. Kozlova «Raiņa arests 1897. gadā» *(1955.)* 50
13. O. Ābols «Ienaida negaisi» *(1955.)* — Rīgas revolucionārā proletariata sadursme ar draguniem pie Aleksandra vārtiem . . 50—51
14. V. Kirilova «V. I. Ļeņins Rīgā 1900. gadā» *(Valsts revolucijas muzeja materials, 1955.)* . . . . . 52—53
15. A. Puškina dzimšanas dienas 100 gadu atcerei izdotā viņa darbu izlase 59
16. Fr. Adamovičs *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 63
17. Fr. Adamoviča autografs 63
18. V. Gētes «Fausta» latviskā tulkojuma titullapa 65
19. «Austruma» vāki 80., 90. gados . . . . . 72—73
20. Āronu Matīss *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 73
21. Āronu Matīsa autografs 73

* Ilustracijas savācis A. Vilsons.

Lpp.

22. «Mājas Viesa Mēnešraksta» 1. numura vāks 74
23. «Jaunas Ražas» 1. numura titullapa 76
24. «Cittautu Ražas» 1. numura vāks 77
25. D. Bundža *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 78
26. «Ausekļa» 1. numura titullapa *(Latvijas KP CK Partijas vēstures instituta materials)* . . . . . 78—79
27. «Latviešu Strādnieka» 1. numura titullapa *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 82—83
28. «Dienas Lapas» etnografiskais pielikums 86
29. Kr. Barona «Latvju dainu» 1. burtnīcas vāks 87
30. A. Lercha-Puškaiša «Latviešu tautas pasaku» 1. sējuma vāks . 91
31. T. Zeiferts 1888. gadā *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 97
32. T. Zeiferta (Teodora) autografs 97
33. A. Apiņa šaržs «T. Zeiferts» *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* . . . 103
34. J. Jansons-Brauns studiju gados *(Valsts revolucijas muzeja materials)* 105
35. J. Jansona-Brauna autografs 105
36. J. Jansona-Brauna «Domas par jaunlaiku literaturu» . . . 107
37. E. Pīpiņš-Vizulis *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 123
38. E. Pīpiņa-Vizuļa autografs 123
39. A. Alkšņa «Sējējs» *(1896.)* 137
40. J. Rozentāla «Azaids» *(1896.)* 152
41. Jūlija Skaidrīte Asjas lomā Aspazijas «Vaidelotē» *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 156
42. Zvārguļu Edvarda sastādītā antoloģija «Dzejas pūrs» . . . 159
43. R. Blaumaņa «Pie skala uguns» 167
44. Rīgas Latviešu biedrības nams 90. gados *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* . 174
45. Ed. Veidenbaums 1891. gadā . . . . . 196—197
46. Ed. Veidenbauma autografs 198
47. Kalāču klētiņa — Ed. Veidenbauma «studiju salons» *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 199
48. A. Dauges šaržs «Ed. Veidenbaums» 201
49. Fr. Roziņa rediģētais Ed. Veidenbauma «Dzeju» izdevums . . 206
50. L. Blumberga statuja «Ed. Veidenbaums» *(1955.)* 212
51. Edvards Treimanis-Zvārgulis ap 1900. gadu *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 269

Lpp.
52. Ed. Treimaņa-Zvārguļa autografs 269
53. «Zvārguļa Zobgala kalendars» 283
54. Aspazija 90. gadu sākumā *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 292
55. Aspazijas rokraksts *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 294
56. Aspazija 900. gados *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 295
57. Aspazijas «Sarkano puķu» pirmizdevuma vāks 303
58. Sludinājums avīzē par Aspazijas «Vaidelotes» pirmizrādi . . 314
59. J. Palevičs 325
60. J. Paleviča rokraksts *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 327
61. Zvanpūtis *(A. Birkerta materials)* 334
62. P. Sarķis *(Latvijas Valsts izdevniecības archiva materials)* . . 338
63. R. Blaumanis jaunībā 342
64. Braku dzīvojamās ēkas skats *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 343
65. R. Blaumaņa rokraksts 346
66. Rūdolfs Blaumanis 900. gados . . . . . 352—353
67. J. Rozentāla vāka zīmējums R. Blaumaņa novelei «Nāves ēnā» . 389
68. Ieva *(E. Ezeriņa)*, Tēvs *(V. Silenieks)*, Edvarts *(E. Zile)* R. Blaumaņa «Indrānos» — Akademiskajā dramas teatrī 1954. g. *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 412
69. Kristīne *(L. Freimane)*, Edgars *(Z. Katlaps)* R. Blaumaņa «Ugunī» — Valsts dramas teatrī 1948. g. *(Valsts Rīgas vēstures muzeja materials)* 415
70. Trīne un Brencis R. Blaumaņa «Trīnes grēkos» (ACP Kulturas nama dramatiskajā kolektivā 1954. g.) *(ACP Kulturas nama archiva materials)* 420
71. J. Rozentāla zīmējums «Latvijas» humoristiski satiriskajam pielikumam «Skaidiena» *(1907.)* 431
72. J. Tilberga šaržs «R. Blaumanis» *(1907.)* 434
73. Doku Atis *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 442
74. Doku Ata autografs 442
75. Doku Ata «Mana dzīves rīta» padomju (10.) izdevuma vāks . 450
76. Pērsietis *(ZA J. Raiņa v. n. Valsts literaturas muzeja materials)* 462
77. Pērsieša autografs 462
78. Pērsieša «Paziņu» pirmizdevuma vāks 465
79. Zeiboltu Jēkabs *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 482

Lpp.
80. J. Zeibolta autografs 482
81. Zeiboltu Jēkaba «Barona Bunduļa» 2. izdevuma vāks *(I. Zeberiņa zīmējums)* 490
82. J. Poruks *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 494
83. J. Poruka rokraksts *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 497
84. J. Poruka stāstu pirmais sakopojums 506
85. J. Poruka dzejoļu pirmais sakopojums 513
86. J. Poruka Kopoto rakstu pirmais izdevums 517
87. J. Poruka piemineklis Meža kapos Rīgā *(T. Zaļkalna granits)* . 519
88. Saulietis ap 1900. gadu *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 523
89. Saulieša autografs 523
90. A. Lerchis-Puškaitis *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 536
91. A. Lercha-Puškaiša «Kurbada» pirmizdevuma vāks 538
92. Valdis *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 541
93. Valda autografs 541
94. Ezerietis *(ZA Fundamentalās bibliotekas J. Misiņa v. n. Latviešu literaturas nodaļas materials)* 546

SATURS

1. daļa

VISPĀRĪGIE JAUTĀJUMI

Lpp.

Īss laikmeta raksturojums 9
Kapitalisma attīstība Latvijā 19. gs. beigās 9
Strādnieku revolucionārā kustība un Jaunā strāva . . . 15
Kulturas sakari 52
Periodika kā literaturas tribīne 66
Kulturas mantojuma jautājumi 82
Literaturas kritika 93
Pirmās prasības pēc realisma 94
T. Zeiferta literaturkritiskās darbības sākums 96
J. Jansona-Brauna literaturkritiskās darbības sākums . . 104
Polemikas par H. Zudermaņa un Aspazijas lugām . . . 116
Progresivās kritikas tālākā attīstība 90. gados 120
Progresivā dzeja, proza un dramaturģija 125
Raksturīgākās iezīmes idejiski tematiskajā saturā . . . 131
Daiļrades metodes un virzieni 151
Dzeja 158
Proza 166
Dramaturģija 173
Buržuaziskā literatura 183
Literatura 191

2. daļa

JAUNĀS STRĀVAS RAKSTNIEKI

Eduards Veidenbaums
Dzīve un daiļrades ceļš 197
Bērnība un skolas gadi 197
Studiju gadi 204
Veidenbauma dzeja 213
Vispārīgs raksturojums 213
Pastāvošās iekārtas un valdošās ideoloģijas kritika . . . 219
Motivi par cilvēka un dzīves vērtību 224

Lpp.

Revolucionarās cīņas sauksmes 230
Veidenbauma dzejas mākslinieciskā meistarība 233
Veidenbauma dzejas izplatība un tradicijas 240
Veidenbaums — tulkotājs 248
Veidenbauma popularzinātniskie raksti . . . 255
Literatura 264

Edvards Treimanis-Zvārgulis

Dzīve un daiļrades ceļš 268
E. Treimaņa-Zvārguļa dzeja 277
Literatura 289

Aspazija

Dzīve un daiļrades ceļš 291
Aspazijas daiļrades vispārīgs raksturojums 301
Aspazijas lirika 302
Aspazijas lugas 313
Literatura 323

Jukums Palevičs

Dzīve 324
Daiļrade 326
Literatura 332

Zvanpūtis 333
Literatura 337

Citi Jaunās strāvas rakstnieki (P. Sarķis, Ceronis, A. Kažoks) . . 338

3. daļa

RŪDOLFS BLAUMANIS

Rūdolfs Blaumanis

Dzīve un daiļrades ceļš 341
Bērnība, skolas gadi un pirmie soļi patstāvīgajā dzīvē . . 341
Literarās darbības sākums 80. gadu beigās 345
Blaumanis 90. gadu sākumā un vidū 348
Blaumanis 90. gadu beigās un 20. gs. sākumā 355
Blaumaņa daiļrades vispārīgs raksturojums . 360
Blaumaņa proza 370
«Nezāle» 371
«Pērkona negaiss» 373
«Spijēnos» 374
«Raudupiete» 377
«Salna pavasarī» 379
«Purva bridējs» 381
«Andriksons» 384

Lpp.
«Nāves ēnā» 388
Citi Blaumaņa prozas darbi 391
Blaumaņa prozas meistarība 393
Blaumaņa dramaturģija 399
«Ļaunais gars» 401
«Pazudušais dēls» 404
«Skroderdienas Silmačos» 409
«Indrāni» 411
«Ugunī» 414
Pārējās Blaumaņa lugas 418
Blaumaņa dramaturģijas meistarība 422
Blaumaņa dzeja 427
Blaumaņa liriskā dzeja 427
Blaumaņa humoristiski satiriskā dzeja 430
Literatura 435

4. daļa

CITI JAUNĀS STRĀVAS PERIODA RAKSTNIEKI

Doku Atis
Dzīve un daiļrades ceļš 441
Doku Ata daiļrades vispārīgs raksturojums 445
«Krišs Laksts» 446
«Paugurieši» 448
«Mans dzīves rīts» 450
Citi galvenie Doku Ata prozas darbi 451
Doku Ata prozas meistarība 453
Doku Ata lirika 455
Doku Ata humoristiski satiriskā dzeja 456
Literatura 460
Pērsietis
Dzīve un daiļrades ceļš 461
Pērsieša daiļrades vispārīgs raksturojums 466
Pērsieša dzeja 467
Pērsieša stāsti 473
Literatura 480
Zeiboltu Jēkabs
Dzīve un daiļrades ceļš 481
«Mājas naids» 483
«Ūdens burbuļi» 486
Citi labākie Zeibolta darbi 489
Literatura 492

Lpp.

Jānis Poruks
Dzīve un daiļrades ceļš 493
Poruka daiļrades vispārīgs raksturojums 499
«Kauja pie Knipskas» 503
Citi galvenie Poruka prozas darbi 507
Poruka prozas meistarība 509
Poruka dzeja 512
Literatura 520
A. Saulietis
Dzīve un daiļrades ceļš 522
Saulieša daiļrades vispārīgs raksturojums 526
Saulieša proza 527
Saulieša dzeja 531
Literatura 534
Ansis Lerchis-Puškaitis 535
Literatura 539
Valdis 540
Literatura 544
Ezerietis 545
Literatura 551
Daži mazāk pazīstami rakstnieki (J. Rozentāls-Krūmiņš, Rieteklis, Birznieku Latiņa, K. Veidenbaums, Duburs, Zeltmatis, J. Frīdenbergs-Mieriņš, F. Plostnieks) 552
Personu rādītājs 555
Ilustraciju saraksts 563

PAMANITĀS IESPIEDKĻŪDAS

Lpp.	Rinda	Iespiests	Jābūt	Vainīgs
31.	3. no augšas	взгяда	взгляда	korektors
84.	20. no apakšas	nodidibinātāju	nodibinātāju	tipografija
87.	13. no augšas	izlokšņu	apvidus	tipografija
96.	4. no augšas	citatutu	cittautu	tipografija
140.	1. no apakšas	2 «Baltijas Vēstnesis»,	1 «Baltijas Vēstnesis»,	tipografija
164.	1. no apakšas	... veidot grūtāk nekā piemēram vācu	... veidot grūtāk nekā, piemēram, vācu	tipografija
172	3. no apakšas	aplūkojumā	aplūkojamā	tipografija
241.	6. no augšas	„хитрая механика“,	„хитрая механика„	tipografija
323.	8. no augšas	aperējumu	apcerējumu	tipografija
370.	1. no augšas	atdarināt Raini,	atdarināt Raini	tipografija
518.	13. no apakšas	publicejuši	publicējuši	tipografija
555.	1. no apakšas	* K. Mackovs	* G. Mackovs	redaktors
558.	2. no augšas	Laganovkis,	Laganovskis,	tipografija

ИСТОРИЯ
ЛАТЫШСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

ТОМ III

На латышском языке

Redaktore **R. Rozenberga**
Mākslinieka **P. Šenhofa** noformējums
Tehniskā redaktore **E. Pētersone**
Korektore **V. Poikāne**

Nodota salikšanai 1956. g. 10. jūnijā. Parakstīta iespiešanai 1956. g. 12. oktobrī. Papīra formats 60×92/16. 36,25 fiz. iespiedloksnes, 36,25 uzsk. iespiedloksnes, 33,2 izdevn. loksnes. Metiens 5000 eks. JT 13270. Maksā 18 rbļ. 30 kap.

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJAS
IZDEVNIECĪBA

Iespiesta Izdevniecību un Poligrafiskās rūpniecības Galvenās pārvaldes 1. tipogrāfijā «Cīņa» Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40. Pasūt. Nr. 4243.

[3,–]

LATVIJAS NACIONALA BIBLIOTEKA
0307018778